De Vlaamsche Gids. Jaargang 27

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 27. Van Uffelen & Delagarde, Antwerpen 1938-1939

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001193801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

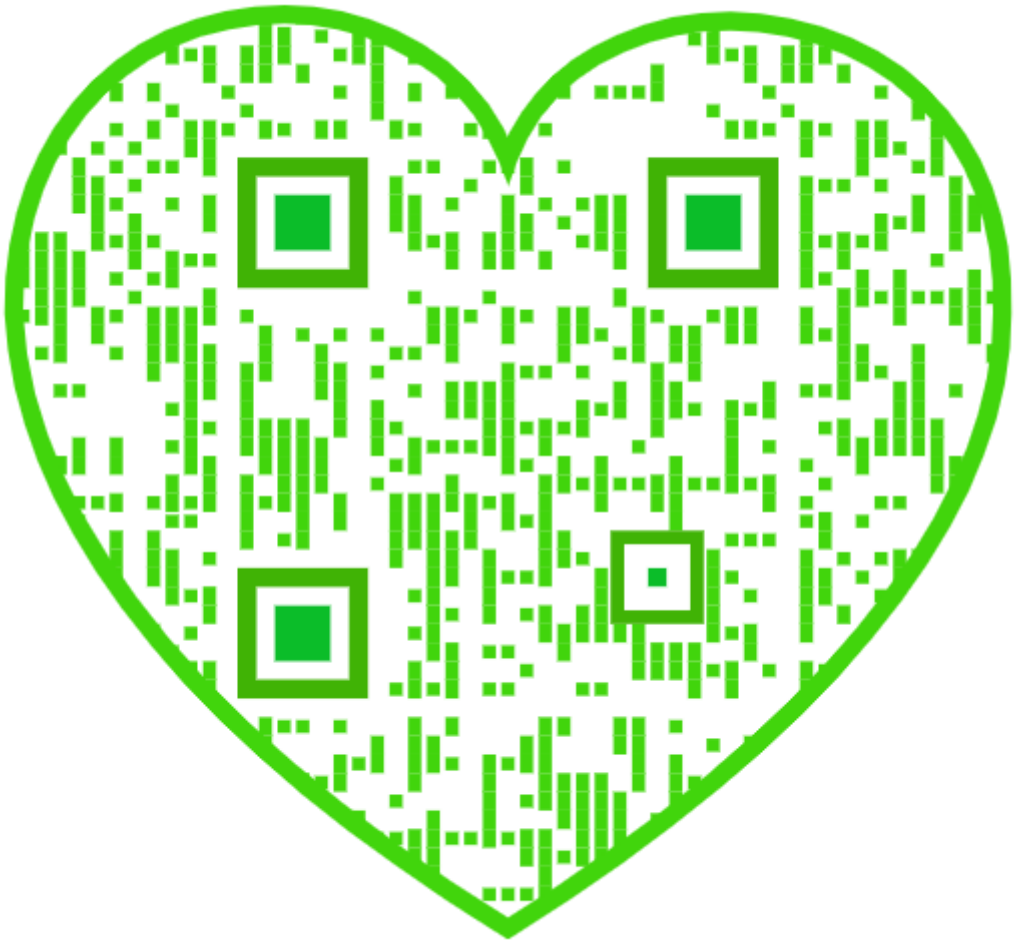

Ter Inleiding

Van bij den vierden jaargang van ons tijdschrift stond telkens Maurits Sabbe bij de redactieleden vermeld.

Voortaan zal men den naam van onzen betreurden vriend en zullen wij zijn leiding en voorlichting missen.

Den 23 October werd te Antwerpen, op het Schoonselhof, zijn grafgedenkteeken onthuld. De heeren Somers, Maelfeyt en Smits voerden het woord en de leerlingen van de koorklasse van het Koninklijk Vlaamsch Conservatorium zongen: 'Vaarwel, mijn broeder.'

Des namiddags hield de Antwerpsche afdeeling van het Willems-Fonds een academische zitting, waarop door de heeren Hansen, Monteyne en Vanderpoorten Sabbe's hoedanigheden als geleerde, als schrijver, als mensch en als Vlaming te recht werden geprezen.

Senator Vanderpoorten zei onder meer:

'Het is goed in dezen tijd van spectaculair vertoon, figuren als Sabbe even in het licht te zetten. Want dit is het eigenaardige van zijn persoonlijkheid: nooit heeft hij zich zelf op den voorgrond gedrongen en toch was hij een leider. Nooit heeft hij door uitbundigheid of grootsprekerij de gemeenschap verbluft en toch keek de gemeenschap naar hem op. Hij heeft zijn leven lang gebouwd en gewerkt aan eigen volmaking naar geest en gemoed en de uitkomst van dien arbeid heeft niet alleen hem zelf, maar al zijn medemenschen veredeld en verrijkt. Hoe schoon is die cultus van den eenling, wanneer hij begrepen en toegepast wordt zooals Sabbe dat heeft gedaan! Dag in dag uit heeft hij zijn gaven van "bruikbaar werkgezel" in de groote werkplaats der volksgemeenschap ontwikkeld en gebezigd, tot hij werd een der meesters in die werkplaats: een meester, die ontzag en liefde tegelijkertijd inboezemde; een meester vooral, die zijn medewerkgezellen tot

zelfvolmaking en tot arbeid in dienst van land en volk voortdurend en liefdevol aanspoorde. Het zou de moeite loonen, moest men de tallooze brieven van Sabbe kunnen verzamelen, waarin hij zijn jonge vrienden tot werkzaamheid en tot dienstbetoon heeft aangezet...

Van Maurits Sabbe straalde beschaving uit. Heel zijn wezen ademde diep innige cultuur, geestelijke superioriteit en zielegrootheid, dat alles verwerkt tot serenen humor, die de tragedie van het leven met een berustenden glimlach omsluierde en tevens in de diepte van het dagelijksche gedoe de innige tragedie van het leven ontdekte.'

Onzerzijds nemen wij verder een redevoering op, door prof. Adr. Hegmans op het Willems-Fondscongres te Leuven, tot aandenken van onzen vriend uitgesproken.

***

Laten wij onzen zeven en twintigsten jaargang inleiden met er aan te herinneren, dat het vorig jaar Maurits Sabbe nog de aandacht vestigde op de traditie en de rol van een algemeen tijdschrift, zooals de Vlaamsche Gids het wil zijn.

Hij betoogde, hoe naast de belletrie studies moesten verschijnen over de vragen van den dag, kronieken en bijdragen over bespiegelende wetenschap.

'Tot bepaalde partijpolitiek of tot propagandistische doeleinden,' schreef hij, 'heeft ons maandschrift zich nooit geleend. Alleen werden de onderwerpen van wijsgeerigen, politieken en economischen aard in den regel getoetst aan de beginselen, die in het huis de leiding geven.'

En verder:

'Voor de zuiver literaire bijdragen werd nog veel ruimer te werk gegaan. Het lag nooit in de bedoeling van den Vlaamschen Gids om een soort tendenzliteratuur in het leven te roepen of te bevorderen.'

Men weet, hoe Maurits Sabbe, enkele uren vóór zijn dood, nog aan onzen redactiesecretaris een brief schreef, waarin aanwijzingen gegeven werden, opdat de Vlaamsche Gids de Vlaamsche cultureele vraagstukken zou behandelen.

Deze aanwijzingen werden door de redactie naar haar beste vermogen gevolgd, in de overtuiging, dat van onzentwege geen beter hulde aan de nagedachtenis van Maurits Sabbe kon worden gebracht dan door naar zijn wensch en in zijn geest te handelen.

In den nieuwen jaargang zal deze gedragslijn verder geëerbiedigd worden. Het karakter van den Vlaamschen Gids, zooals het door Sabbe werd aangegeven, blijft hetzelfde. Dit brengt mee, dat ons tijdschrift open staat voor al wie aan dit Vlaamsch cultuurwerk, zooals het door de stichters werd opgevat, zijn medewerking wil verleenen.

Wij hebben de overtuiging, dat deze medewerking niet zal achterwege blijven en hopen, dat de belangstelling voor ons tijdschrift verder zal toenemen.

RED.

Sabbe, een verheven Voorbeeld[1]

Het Algemeen Bestuur van ons Willems-Fonds doet niet aan huldiging van personen. Het zal ook ditmaal van de traditie niet afwijken, maar het zou aan zijn plicht tegenover de groote familie en de zoo talrijke jongeren, die op het punt staan er in te treden, te kort komen, als het **naliet** hun het leven van een der grootste Willems-Fondsers, die ook een sieraad voor het land en de menschheid is geweest, als een voorbeeld ter navolging voor te houden. Daarom zullen wij in deze vergadering enkele minuten wijden aan het leven van den grooten Maurits Sabbe, die op 12 Februari l.l. te Antwerpen ontsliep, met op zijn vredig gelaat den gloor der morgenschemering.

Schaars vijf en zestig jaar te voren had de zanger van het schoone Brugge in die oude stede het licht gezien. Van zijn prilste jeugd af had hij het liefgehad met een diepe, innige liefde, die aan aanbidding grensde, zijn Brugge, waarin hij nooit de minste leelijkheid had gevonden en dat, met de jaren, aldoor schooner voor hem werd.

Zeker was hij niet ongevoelig voor de ruwe pracht van Gent en zijn willend verstand, noch voor de eigenaardige bekoorlijkheid van het gulle, levenslustige Mechelen, noch voor de bedrijvigheid van het kunstminnende Antwerpen; maar het was toch zijn Brugge, dat hem steeds het dierbaarst was, zijn Brugge, waar wij eens, in een Mei van Vroomheid, bij 't Minnewater, niet ver van 't Sashuis, een blijvend aandenken aan hem zien staan, stemmig, innig, zooals men dat slechts te Brugge kan.

Als wij er langs zullen gaan zal er weemoed zijn in ons, omdat zoo'n man, met nog al die verstandelijke mogelijkheden, zoo vroeg moest weggestolen; maar ook een vonkje van fierheid

(1) Redevoering, uitgesproken op het Congres van het Willems-Fonds te Leuven, op 24 Juli 1938.

zal opslaan in ons hart, omdat hij, vóór alles, een der onzen was, een Willems-Fondser in de ziel en metterdaad.

We zullen ons dan herinneren dat we reeds eenmaal zoo'n gevoel hadden... 't Was op dien treurigen dag, toen al de bladen van Vlaanderen en Nederland meerouwden over ons verlies en de waardeerende beoordeeling van vriend en tegenstrever niet te onderscheiden waren in het eenstemmig lofkoor op den ingoeden, volkomen beschaafden mensch, Sabbe, die was heengegaan.

Wat zoo'n man voorstond moést het waard zijn. Al twijfelden wij er nooit aan, het was verheugend te weten dat het rechtstreeks of onrechtstreeks door iedereen erkend werd. We waren en we zijn op den goeden weg.

Als ons doel geweest was te spreken over de letterkundige bedrijvigheid van Sabbe en zijn artistieke beteekenis, dan zou het hier de plaats geweest zijn om te handelen over zijn Mei van Vroomheid, zijn Aan 't Minnewater, zijn Kwartet der Jacobijnen, zijn Pastoorke van Schaardijke, zijn Nood der Bariseele's, alsook over zijn meesterlijke, gemoedelijke éénakters Bietje, Pluk den Dag en andere, die aan iederen Vlaming een paar uurtjes van innig geluk bezorgd hebben; maar we zullen dat niet doen; de tijd laat ons dat niet toe. We wenschen er alleen op te wijzen dat **zoo** Sabbe's romans en eenakters spelen in die jolige atmosfeer van zachte goedheid, deze alleen een uitstraling was van Sabbe's ziel. Daarom is het dat Sabbe nooit de uitbeelder werd van hevige hartstochten, noch de schepper van uitzonderingsfiguren: de geweldwereld trok dezen beschaafden vredesmensch niet aan. De kleinburger en de ambtenaar, of de stille geleerde waren hem interessant genoeg en sympathiek in een tijd waarin de letterkunde hen verguisde. Hij vond er zijn behagen in zich in hun leven in te denken, dat óók zijn tragiek heeft, en het gejaag der driften kan voelen, en den strijd der karakters kent, en waarover óók vlagen kunnen waaien, die orkanen schijnen voor wie nooit stormen doorstond.

Zelf eenvoudig, had hij de eenvoudigheid lief en mocht hij er door zijn groote kunst in slagen, met een buitengewoon geringe hoeveelheid feitenmateriaal een uitgebreide novelle of een roman te bouwen, die van aan het begin tot aan het einde boeit, en met uiterst geringe middelen blijvende karakters uit te beelden. Met

een trekje hier en een tikje daar, een toetsje ginder ontstaat een persoonlijkheid, een Monne bijvoorbeeld, die gij nimmer vergeet en die leeft en zich beweegt in een tijd, een midden en een atmosfeer, door een woordje, een zinnetje, of soms één enkelen dialektklank opgetooverd.

Met diezelfde kleine middelen wist Sabbe, heel dikwijls onbewust, allen met wie hij in aanraking kwam, gelukkig te maken en beter.

Een zeldzame bekoring ging van hem uit, omdat zijn zacht en taktvol woord de ongekunstelde vertolking was van de gevoelens van een mensch, die het menschdom beminde en die in de goedheid der menschen geloofde. Vandaar zijn sereniteit en zijn aantrekkings-en tooverkracht op de massa, die instinctmatig voelde, dat vóór haar stond een eerlijk, ingoed man, die haar liefhad en haar geluk betrachtte, en die geen andere fierheid had dan een voortreffelijk dienaar te zijn van de rechtvaardigheid en de waarheid.

In die hoedanigheid kwam hij tot ons, die vereerd werden door de aanwezigheid van dien nederige, die wilde medewerken, waar hij had mogen gebieden. Hij was de echte democraat, die niet eens voelde dat er afstand was tusschen den mindere en hem, van het oogenblik dat deze eerlijk was en goed. Sabbe had van Paul Fredericq geleerd en onthouden dat de begaafde, die zich aan de bron der hoogere wetenschap had mogen verrijken, verplicht is zijn verworven schat met den minder bedeelden broeder uit zijn volk te deelen, en géén deelde kwistiger mee dan Sabbe. Zelfs toen zijn ambt van Conservator van het Plantin-Museum en zijn professoraten, te Brussel en te Antwerpen, al zijn uren in beslag namen, vond die toovenaar nog middel om met zijn geleerd woord tot zijn volk te gaan in vele onzer afdeelingen. Hij gaf aldus een verheven voorbeeld van plichtsbesef, wilskracht en werkzaamheid in een tijd waar zoo'n voorbeelden kostbaarder zijn dan goud. Denk er om hoe hij in de laatste jaren, toen hij reeds ziek was, nog Brabant in 't Verweer schreef, In het Plantijnsche Huis, De Moretussen en hun Kring en eindelijk zijn Kalvarië, De Meesters van den gulden Passer, terwijl de dood aldoor over zijn schouder keek.

Al die werken getuigen van de vlijt en van de hooge wetenschappelijke beteekenis van Sabbe, die daarin bewees hoe degelijk

en grondig hij zijn onderwerp en wat er mede in verband stond kon instudeeren, wat een klaren, objectieven kijk hij op de zaken had, met welke orde hij wist te schiften en te rangschikken en hoe voorzichtig hij was in het trekken van conclusies. Zijn kennis van het menschelijk karakter en de levendigheid van voorstelling, die hij overbracht naar zijn nieuw domein, behoedden hem voor de wetenschappelijke saaiheid.

Zijn geheele leven is een voorbeeld van intense intellectueele bedrijvigheid geweest. Naast de vele boeken leverde hij een ontelbaar aantal schitterende wetenschappelijke bijdragen, waarvan de meeste verschenen in tijdschriften, vooral in De Vlaamsche Gids, waarvan hij gedurende zooveel jaren de ziel was, of in de verslagen van de Koninklijke Academie, of in het Tijdschrift van het Willems-Fonds. Zij getuigen alle van zijn grondige kennis op philologisch, letterkundig, folkloristisch en historisch gebied.

Ontelbaar ook is het aantal zijner steeds meesleepende redevoeringen geweest, die altijd zoo jong waren, zoo vol nieuwe gezonde gedachten, gegoten in zoo'n verzorgden vorm en uitgesproken met een zacht, maar warm, sympathiek stemgeluid, in een sierlijk, maar eenvoudig, zoetvloeiend Nederlandsch. Men hoorde er gewoonlijk eene op de jaarlijksche publieke Algemeene Vergadering van het Willems-Fonds of op het banket daarna, waar men er van genoot.

We zullen hem op onze vergaderingen niet meer zien, den trouwen medestrijder met zijn innemende, schoone trekken, zijn golvende haren, die we van pikzwart naar wit zagen gaan, en zijn sobere handbewegingen, en zijn teere, maar toch mannelijke, karaktervolle persoonlijkheid, uiting van een fijn beschaafde, rustige ziel, die, bij elke verschijning, een spontane, onweerstaanbare genegenheid en waardeering deed ontstaan en een eerbied, die aan vereering grensde.

Onze oogen zullen, als nu, naar U zoeken, Sabbe; maar we zullen U, helaas, alleen nog terugvinden in onze herinneringen... En we zullen U zeer missen, inbrave, wijze, meelevende vriend, met den trouwen blik, waarin de zachte weerhouden lach soms tintelde, die zoo dikwijls om Uw mond speelde, of zich in dien fijnen humor uitsprak, die door uw novellen danst en de goedaardige, sprankelende critiek is van den liefhebbenden mensch. En al

onze Willems-Fondstakken zullen U missen, want nooit werd, zelfs door de kleinste, tevergeefs beroep gedaan op uw medewerking. En ook elders zal men U missen, want nooit weest gij van de hand het verzoek van andersdenkenden, als gij er meendet uw volk of de goede zaak mede te kunnen dienen.

Er zijn weinige plaatsen van eenige beteekenis in het Vlaamsche land, waar men Maurits Sabbe niet heeft gezien en, sedert de radio bestaat, geene waar men zijn bezielende taal niet heeft gehoord, die hij door Librado, steeds zonder eenige vergoeding, alleen voor het algemeen welzijn, over het luisterend Vlaanderen liet gaan.

Waar tegen onwetenheid en vooroordeel en verdrukking diende opgetreden, daar vond men Maurits Sabbe, die kalm, onkwetsbaar in zijn harnas van naastenliefde, steeds onverschrokken vooropschreed met het wapen van den beschaafde: de klare rede, in dienst van verdraagzaamheid, goeden wil en hoogere menschelijkheid.

De oude Julius mocht aan zijn zoon het hoogste geluk van een vader beleven: zijn opengevallen plaats in de rangen van de kampers voor de vier eeuwige waarden: het ware, het schoone, het rechtvaardige en de vrijheid van denken, door zijn zoon op de schitterenste wijze te zien innemen en deze, met een anderen stijl, denzelfden verheugenden uitslag zien bereiken!

Alleen aanleg en geordende wilskracht, gesteund door plichtsgevoel, vermogen het wonderen te verrichten zooals Sabbe deed. Als wij bedenken dat die man, tot nut van het algemeen, een reuzenwerk als het zijne volbracht, terwijl hij heel zijn leven door asthma werd gemarteld, dan is dankbaarheid niet genoeg, maar is het eerbiedige bewondering die wij zullen gevoelen voor den heldhaftigen moed en de zielegrootheid van wellicht den schoonsten Vlaamschen mensch van onzen tijd, zoo schoon dat, als er een paar honderd Sabbe's waren in den lande, er weer een Vlaamsche beschaving zou zijn.

Maurits Sabbe is één van die prachtmenschen geweest, in wien het menschdom verheerlijkt wordt en die ons, in dagen van moedeloosheid of van wanhoop, met de wereld verzoenen. Hij heeft ons ook door zijn voorbeeld getoond hoe wij zelf in deze tijden schoon kunnen zijn en goed; hoe wij te midden van de

vuilnis en ruwheid zuiver kunnen leven en fijn voornaam; hoe wij met continuiteit in het pogen kunnen bereiken wat brutale kracht nooit vermocht.

Hij heeft ons leeren beseffen, dat gevoeligheid niet noodzakelijk zwakheid meebrengt en dat verdraagzaamheid niet laksheid beteekent. Hij heeft ons overtuigd dat het leven heilige ernst is en dat wij hier zijn om te werken, niet alleen voor ons levensonderhoud, maar ook voor onze volmaking en voor het welzijn van ons volk en van het menschdom. Wij hebben door zijn voorbeeld begrepen, dat men van ons verwacht dat wij met alle kracht de leugen zullen bekampen en de waarheid zoeken om ze te plaatsen op den hoogsten kandelaar. Sabbe heeft ons getoond dat wij de ondeugd moeten haten en ze leeren bemeesteren, maar dat wij voor den mensch zelf alleen liefde mogen hebben.

Hij geloofde in de menschelijke goedheid, maar hij kende onze zwakheid; vandaar die groote verdraagzaamheid bij hem.

Hij zag de wereld als een massa redelijke wezens, vatbaar voor verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, met in zich een strevend verlangen naar een schooner, hooger en beter ik, welk doel de meesten toch minder of meer zouden bereiken; vandaar Sabbe's zonnig optimisme.

Hij was overtuigd dat de eerste plicht van den meestbegaafde is: de eigen fakkel, door elken mensch gedragen, zoo hoog mogelijk te laten lichten, opdat hijzelf, maar ook de talloozen die rondtasten in groote duisternis, elk hun eigen weg zouden kunnen vinden naar 't eigen vaderhuis; vandaar zijn wijsgeerig liberalisme, zijn verdraagzaamheid, zijn eerbied voor andersdenkenden, wat hem toeliet een Mei te schrijven ‘van zoo'n vroomheid, dat de heiligste katholiek er geen vromer kan droomen.’

Sabbe was overtuigd dat slechte menschen een zeldzame uitzondering zijn; vandaar zijn naastenliefde; dat de wereld zoo prachtig is en dat de ontwikkelde mensch, wiens vermogens door geen vernederend leven verstompt werden, uit de natuur, uit zijn medemenschen, uit hun geniale scheppingen, zoowel als uit zijn eigen innerlijkheid zoo'n genot kan halen, dat hij zeker moet besluiten, zooals de oude Horatius het had gemeend, dat de dag er is om geplukt te worden.

Waarom mocht Sabbe niet wat langer van het schoone hier genieten, hij, die toch voor zoovelen het leven schooner had gemaakt!

Waarom mocht hij ons niet wat langer een verheven voorbeeld zijn, iemand van wien we konden leeren hoe men, zelfs in deze onzekere en beroerde tijden, nog gelukkig kan zijn! Nooit hadden wij meer behoefte aan hem dan thans...

Zijn laatste daad was zijn ontslagneming als lid van de Académie de Belgique, een moedig en verontwaardigd protest in 't aanzicht van den dood, aan hen die ons als minderwaardigen wilden blijven verdrukken.

Nu blijft er op de aarde niets meer van Sabbe over dan een nietig kistje met een paar handvolletjes asch, die bijgezet werd naast Jan Van Rijswijck en de andere groote Antwerpenaars, die, zooals Sabbe, heroïsch den heiligen kamp medestreden voor de ontvoogding van hun volk en van de menschheid; maar aan den Vlaamschen hemel pinkt, boven Brugge, een klare ster te meer, opdat wij nooit zouden vergeten.

ADR. HEGMANS.

De wetenschappelijke Verhouding van Natuur en Beschaving[1]

In het jaar 585 voor Christus hebben koning Alyattes van Lydië en koning Cyaxares van Medië tegen elkaar een veldslag geleverd. Gedurende dien slag vond er een zonsverduistering plaats; de dag werd plotseling tot nacht, zooals de Grieksche geschiedschrijver Herodotus vertelt. Zij bracht zulk een schrik teweeg dat de slag gestaakt werd. Vele eeuwen later hebben de moderne astronomen nagegaan, dat het op de 22e Mei moet zijn geweest. Maar reeds de oudste van de Grieksche wijsgeeren, Thales van Milete, had deze gebeurtenis voorspeld. Ook al staat het thans vast, dat Thales geen werkelijk inzicht in de wetten van de hemellichamen heeft gehad, de gebeurtenis staat toch als een treffend feit aan het begin van Westersche wijsbegeerte en wetenschap.

Hier trad voor het eerst de wetmatige samenhang aan het licht van het natuurgebeuren, gedacht als geordende eenheid en het vermogen van den mensch om door logisch denken deze orde in haar gebeuren te kunnen doorgronden[2].

Inderdaad, in alle tijden, zelfs nog tegenwoordig, behoort een dergelijke gemotiveerde voorspelling van hetgeen onafhankelijk van den mensch gebeurt, tot de meest treffende uitingen van zijn vermogen om waarheid te vinden en wetenschap te verkrijgen, tot iets, dat zelfs hen die hieromtrent het meest sceptisch gestemd zijn zal overwinnen.

Ziet men, waarvoor het in de plaats trad, dan verkrijgt deze uiting van wetenschappelijk vermogen nog een tweede groote

(1) Voordracht gehouden op de openingszitting tot den cursus 1938/1939 van 'Hooger Onderwijs voor het Volk' te Antwerpen, op Zaterdag 24 September 1938.

(2) Zie Wilhelm Capelle, Die Vorsokratiker, Kröner Verlag, Leipzig 1935.

waarde en beteekenis, naast die van verovering en beheersching van waarheid. Want die nieuwe wetenschappelijke wereldbeschouwing - wetenschappelijk, doordat haar resultaten redelijk logisch zijn gevonden en door de feiten later gestaafd zijn - trad in de plaats van onredelijke mythen en verhalen, waarbij de mensch zich vaak in zijn lot afhankelijk gevoelde van de gebeurtenissen, die in de natuur om hem heen plaats vonden.

Voorheen en later voelden velen, die het wetenschappelijk standpunt niet kenden, of het niet hadden aanvaard, zich in hun levenslot afhankelijk van de gebeurtenissen in de wereld der sterren. Zoo kon vele eeuwen later, in een tijd van hernieuwden opbloei van de wetenschap, in de Italiaansche Renaissance, de wijsgeer Giovanni Pico, in een redevoering over de waardigheid van den mensch, verklaren dat met de wetenschappelijke opvatting van de natuur, als een wetmatig geheel van onveranderlijke wetten, de mensch tegelijk de innerlijke zedelijke vrijheid ontdekt had om eigen lot in handen te nemen[3]. Hij was vrij geworden, in geestelijk opzicht, bevrijd van tal van vroeger vermeende banden met zich manifesteerende dingen om hem heen. Dit wil dus zeggen, dat de gedachte der cosmische wetmatigheid ook een geweldige zedelijke, moreele overwinning medebrengt. Op dien grond zal men kunnen beweren dat de rede den mensch vrij maakt en ook - hetgeen toch voor de maatschappij logisch heel aanvechtbaar moet worden - dat de wet den mensch vrij maakt, gedachten, die wij vele latere eeuwen in het denken zullen zien opkomen.

Maar daarover zoo aanstonds. Hier moet ik er, om een begin te maken, de aandacht op vestigen, dat de wetenschap zich in den aanvang stelt en ontwikkelt, als iets, dat zich toelegt op het zich verschaffen van kennis van de buitenwereld, voorzoover deze feitelijk bestaat en voor geestelijke beheersching, van hetgeen daarin regelmatig pleegt te gebeuren, vatbaar is. De natuur wordt aanvankelijk als het meest geëigende voorwerp voor wetenschappelijk onderzoek beschouwd. Hier is feitelijke kennis en oorzakelijke **verklaring** mogelijk, maar niet het leeren **begrijpen** van haar

(3) Zie Hönigswald, Denker der italienischen Renaissance. Basel 1938, pag. 36.

wezen. Want wel laat zich bijv. **verklaren**, waardoor het water in damp overgaat, maar niet **hoe** en **waarom** dit zoo pleegt te geschieden, of, en door wien, het zoo ingericht is, of dit met een bedoeling geschiedt en zoo ja met welke.

De wetenschap is dus beperkt in haar vermogens, maar dat zij tegelijk indrukwekkend is door haar macht in het beheerschen binnen eigen gebied, bleek reeds uit de zoo juist medegedeelde voorspelling van Thales. Al blijven er dus hier tegenover de natuur vele vragen noodzakelijk onbeantwoord, zoodat er hier naast de wetenschap, plaats blijft voor gedachtenwerelden van anderen aard, zooals reeds eerder bestaan hadden, zoowel uit een oogpunt van waarheid, als van moraal, is er voor den mensch en zijn beschaving iets zeer belangrijks ontstaan. Tot welk een fabelachtige beheersching leidt niet heden ten dage, vergeleken bij voorheen, de beheersching van de natuur voor **menschelijke** doeleinden, toegepast in de techniek en de medicijnen!

Maar wij weten, dat tegenwoordig onder wetenschap meer wordt verstaan dan alleen kennis van de natuur en haar beheersching ter wille van menschelijke doeleinden, hoe uitgebreid en belangrijk dit ook in den loop der eeuwen is geworden, al spreken wij tegenwoordig nog van de faculteit der wetenschappen, als zouden de faculteiten die zich niet met de natuur bezig houden geen wetenschap bedrijven. In Nederland is de naam van de faculteit van de natuurwetenschappen anders, maar even 17^{e} of 18^{e} eeuwsch ouderwetsch. Daar spreekt men nog van de philosophische faculteit, hoewel er geen wijsbegeerte gedoceerd wordt. Dit wijst op een nader verband tusschen natuurwetenschap en wijsbegeerte, waar ik nu op wijzen wil.

Dit verband laat zich het eenvoudigst duidelijk maken door te letten op de taak, die de wiskundige berekening vervult in de moderne ontwikkeling van de natuurwetenschap. Ik bedoel de na de Middeleeuwen ontdekte overeenstemming tusschen de wetmatige gebeurtenissen van de sterren en planeten in het heelal en de, omtrent den toekomstigen loop van den gang van die lichamen, gemaakte abstract-logische wiskundige berekeningen. De door het denken gemaakte gevolgtrekkingen, omtrent de beweging der hemellichamen, worden door latere feitelijke gebeurtenissen als juist bewezen. Dus is er overeenstemming tusschen het logisch

denken van den menschelijken geest en de gebeurtenissen in de natuur. Dus weer hetzelfde als hetgeen reeds bij Thales, geheel in den aanvang van onze Westersche beschaving zoo imponeerde, namelijk voorafgaand denken, dat zich later als juist bewijst door het optreden van feiten, die onafhankelijk van dit denken plaats vinden. Maar nu zullen wij ook de aandacht richten op het karakter van het menschelijk denken bij dien wetenschappelijken arbeid.

Hier maakt men dikwijls een oppervlakkige vergissing, die oogenschijnlijk zeer voor de hand ligt. Men stelt het zich dan zoo voor, dat bij natuuronderzoek de geest slechts zintuigelijk uit de buitenwereld de kennis opneemt en dus slechts een lijdelijke rol speelt, door namelijk slechts een orgaan te zijn, dat niet zelf iets voortbrengt, maar dat slechts door middel van de zintuigen dingen opneemt, zooals zij in de buitenwereld zijn. Vaak is de moderne wetenschap, zooals zij in de Italiaansche Renaissance omstreeks 1500 inzette, zoo voorgesteld, en dus als een empirie, een loutere ervaringsleer.

Maar dat dit niet juist is, blijkt terstond, wanneer men het wereldbeeld beschouwt, dat zij als nieuw ontdekte en zich schiep. Het is het beeld dat leert, dat niet de zon om de aarde, maar de aarde om de zon draait. Dit wil dus zeggen, dat het moderne denken in zulke geweldige vraagstukken tot resultaten komt die niet op de ervaring gegrond zijn, maar tot gevolgtrekkingen, die juist lijnrecht tegen de onmiddellijke zintuigelijke ervaring ingaan, op grond van het abstracte denken door wiskundige berekeningen, ook al loopt het tenslotte weer uit op controle van het denken aan andere waarnemingen. De waarneming wordt bijzaak, **hoofd**zaak is inderdaad hetgeen in het hoofd geschiedt.

Maar inzicht in het wijsgeerig karakter van dit denken verkrijgt men wijsgeerig eerst tegen het einde van de 18^{e} eeuw. Het zijn Hume en Kant, die tot dit zelfbewustzijn doordrongen.

Tusschen natuurwetenschap, wiskunde en wijsbegeerte, ontstond reeds na de Middeleeuwen een innig verband. In de Nieuwe Geschiedenis ontwikkelde de wijsbegeerte zich zuiver wetenschappelijk, d.w.z. gegrond op de wiskundige logica. Dit zegt bijv. Spinoza uitdrukkelijk.

Maar houdt deze wijsbegeerte zich nu alleen bezig met de natuur, het voor de wetenschap het meest geëigende voorwerp

van onderzoek? Volstrekt niet! Ook de cultuur, de beschaving van het menschdom in vele harer uitingen, wordt er bij betrokken. Spinoza plaatste den titel ‘in wiskundigen trant’ boven zijn zedenleer, die een volledige wereldbeschouwing uitmaakt. Staat en maatschappij worden met de natuurkundige en wiskundige logica doordacht en begrepen. Daarvan is de leer van den Engelschman Hobbes in de 17e eeuw ook een goed voorbeeld. Maar het blijft niet bij abstract denken in de studeerkamers. Een volgende eeuw, de 18e, wil op dien grond gaan hervormen en in de 19e eeuw zal deze invloed overheerschen. Wel ontstaat er in laatstgenoemde eeuw een zeker conflict tusschen de opnieuw opbloeiende natuurwetenschap en het denken, dat zij voorheen deed ontstaan, maar dit betreft voor de wijsbegeerte dan, slechts het oude inwendige vraagstuk van de verhouding van denken en waarnemen.

De invloed van deze logica van de wiskunde, zooals zij in de wetenschap in haar eenzijdigheid hoogtij viert en zooals zij ook in de 19e eeuw en daarna nog in onzen tijd, zij het ook reeds lang niet meer onbestreden, beheerscht, is overweldigend groot en heeft tot enormen vooruitgang, zoowel in de wetenschap als in de praktijk geleid. Zij doet, of veronderstelt, allereerst een beroep op denken en handelen van den mensch, zegt, dat dit **redelijk** moet wezen. Via den mensch geldt deze eisch ook voor de maatschappij, die nu, na een tijd van persoonlijke willekeur, volgens in redelijk overleg vastgestelde wetten geregeld moet worden.

Maar dan ontstaan er juist hier, bij die toepassingen van deze logica op de beschaving, gevonden voor de beoefening van de natuur, verscheidene onvermijdbare en onontkoombare tegenstrijdigheden.

Ik zal een voorbeeld geven. Men beschouwt dan de maatschappij in haar ontwikkeling, evenals de natuur, als beheerscht door vaste wetten, waartegen de mensch wel tegelijk een beetje kan ingaan, maar die hem op den duur onvermijdbaar beheerschen. Deze gedachte is niet zonder aantrekkelijkheid, wanneer men ziet, hoe in de maatschappelijke ontwikkeling er bijna steeds een ander resultaat komt dan men gewild heeft. Dat had men voorheen, tot grooten schrik, in het verloop van de Fransche revolutie bemerkt, toen men juist den staat en de maatschappij redelijk en bewust wilde inrichten op een geheel nieuwe wijze.

Dat ziet men ook tegenwoordig, daar niemand twintig jaar geleden er ook maar een flauw vermoeden van heeft gehad, dat in sommige staten op de democratie een dictatuur zou volgen. Al wat men als sociale ontwikkelingswetten, wijsgeerig of sociologisch, meende te hebben ontdekt, bleek verkeerd te zijn. Of liever, laat ons slechts zeggen, dat het **sindsdien** anders geloopen is.

Toch is dit heel begrijpelijk. Want tusschen de natuur en de beschaving bestaat er een groot verschil. De natuur speelt zich af hoofdzakelijk **buiten** den mensch, de beschaving hoofdzakelijk **in** den mensch. Tegen de wetten der sterren vermag de mensch niets, tegen de beschaving betrekkelijk veel. Hier hangt veel van samenwerking, eensgezindheid en zelfkennis af. Hoeveel moet niet in de maatschappij voor anderen verborgen worden gehouden, of verzwegen worden, terwille van onderzoek naar toestanden, of ter wille van het tot stand brengen van iets nieuws. Waarom? - en nu komt het verschil met de natuur waar het om gaat - omdat anders anderen in staat worden gesteld om te gaan tegenwerken, voor zoover men door invloed de zaak in zijn macht heeft. Dit is een zaak die ieder in de praktijk van het leven bekend is, maar ligt deze ook in die wiskundige wetenschappelijke beschouwing opgesloten? Neen! Pogingen dit te doen, keeren het beeld totaal om, maken den mensch tot volkomen zelfstandig uitgangs- en middelpunt. De mensch klaagt er over, dat zijn toekomst hem onbekend is. Maar zou het anders kunnen zijn? Neen, want op het oogenblik dat ik het zou weten, krijg ik tegelijk een keuze. Mijn wil wordt een factor, van grooteren of kleineren invloed, in verreweg de meeste gevallen. Ik kan gaan mede- of tegenwerken, al naarmate ik wil of niet wil. Daar gaat invloed van uit op de toekomst. Zoo kunnen dan tegenstanders van de z.g. sociale ontwikkelingswet, mits zij invloed verkrijgen, het maatschappelijk leven in zijn ontwikkeling op voor de ‘wet’ ongunstige wijze gaan beïnvloeden. Zelfs in het allergunstigste geval, dat de wet juist is, in zooverre dat zij onbewust, tot nu toe en dus in het verleden de menschheid had beheerscht, zou zij, zoodra zij alszoodanig was geformuleerd en daardoor in het gebied van het bewuste denken gebracht en alszoodanig erkend was, niet meer alszoodanig gelden, omdat de menschheid er dan anders tegenover zou komen te staan. Ongetwijfeld kan men aldus een historisch

maatschappelijk veld uit het verleden beschouwen en nagaan, wat daar onbewust heeft gewerkt, daar de gevolgtrekking maken, dat de mensch beheerscht wordt door zijn tijd en door de plaats waar hij leeft. Maar dit sociale leven, deze beschaving, staat dan ook, evenals de natuur, buiten ons. Met een natuurvolk is hetzelfde dus ook mogelijk.

Wanneer men er nog deel aan heeft, er in leeft, wanneer er aanraking bestaat tusschen de denkers en zij die in die beschaving leven, wordt het anders. Het object van onderzoek ondergaat verandering, tengevolge van het darovear geleverde denken: het bestaat overwegend uit denkbeelden die in menschen leven.

Maar die gedachte van natuurlijke wetmatigheid, in de ontwikkeling van het maatschappelijk leven van de beschaving, is een uiterste gevolgtrekking, die eerst in de 19e eeuw gemaakt werd. In voorafgaande eeuwen heeft men aan de wiskundige rede een plaats gegeven om het bestaande te verklaren (17e eeuw) of om het te veranderen (18e eeuw). Men wil nog niet hoofdzakelijk innerlijke bevrijding door haar te erkennen, zooals in de 19e eeuw, maar men wil met haar iets dat buiten haar ligt beheerschen en overmeesteren.

Daarbij geraakt de vrijheidsgedachte in logisch onoplosbare tegenstrijdigheden. Zoo wil men bijv. bij het inrichten van staat en maatschappij den mensch vrijheid verschaffen door hem, in staat en maatschappij, door wetten te binden. Vrijheid zal in de beschaving eerst mogelijk zijn door een dwingende regeling, door de onderdanen aan zich zelf opgelegd. Dit laat zich ongetwijfeld maatschappelijk rechtvaardigen, maar niet met den hiervoor gebruikten wetenschappelijken betoogtrant van de wiskundige logica. Want hoe kan, zoo beschouwd, uit binden, d.w.z. onvrijmaken, juist vrijheid voortkomen?

Laat ons daaruit onmiddellijk de principieele gevolgtrekking maken. Cultuur, menschelijke beschaving, is dus iets, dat wetenschappelijk anders benaderd moet worden dan de natuur, wil men haar samenstelling, geest en wezen leeren kennen, omdat de mensch dit niet zelfstandig tegenover zich heeft, maar het in zich zelf tegelijk met anderen mededraagt.

Door deze meer moderne opvatting wordt het tegenwoordige leven, in staat en maatschappij, in wetenschap en denken **nog niet**

overwegend beheerscht. Wij zien daarin juist tegenwoordig de abstract-redelijke neiging tot haar uitersten komen en daarbij juist tegen de veel minder eenzijdige en daardoor ruimere en veelzijdigere werkelijkheid van mensch en maatschappij zich forceeren tot in de eerste plaats moreele, maar nu ook tot maatschappelijke ontreddering. Geweldig zijn de voordeelen en de vooruitgang geweest, die deze vorm van denken op de ontwikkeling van mensch en maatschappij heeft gehad en nog heeft. Maar schijnt het eindpunt hier niet bereikt? Dreigen de voordeelen bij verdere toepassing niet tot nadeelen te leiden? Men vat hen tegenwoordig in de industrie bijv. samen in den term 'rationalisatie'. Hier, in de organisatie van het huidige fabriekswezen, komen zij het meest sprekend ook in de praktijk van het leven tot uiting. Hier werken de tot het uiterst doorgevoerde eenzijdig logisch-abstracte berekeningen tegenwoordig op heel den mensch bij zijn arbeid in, en tot conflict met de andere zijden van zijn wezen. Wie heeft dit aangrijpender aangevoeld en weergegeven dan iemand die heel de theorie waarschijnlijk niet kent, maar het huidige leven des te beter, de groote filmspeler Charley Chaplin, die in zijn laatste film hier van een komischen kijk op die werkelijkheid ons voorzet, waar een door de gerationaliseerde productiewijze reeds tot het uiterste psychisch overweldigd mensch, ook nog met betrekking tot zijn voeding, tot experiment wordt gemaakt van redelijk overwogen proeven in tijdsbesparing? Natuurlijk hier een sterke overdrijving, maar omtrent een psychologisch-maatschappelijk vraagstuk, helaas voor velen in het tegenwoordige maatschappelijk leven van aangrijpende tragische beteekenis. En wanneer in het tegenwoordige Rusland in de slaapwagens van de nachttreinen geen afzonderlijke slaapafdeelingen voor mannen en vrouwen meer zijn, is dit slechts op ander gebied een praktisch gevolg van dezelfde op de spits gedreven eenzijdige mentaliteit. Want de zuiver redelijk opgevatte mensch heeft geen geslacht; dit behoort tot de hier blijkbaar totaal miskende biologische zijde van zijn wezen.

Maar dit zijn groote excessen. Daarom nog een voorbeeld van dezelfde botsing op het leven van denzelfden aard, maar minder geprononceerd. Ik bedoel het geval, waarbij een Nederlandsch minister meende de verscheidenheid van schrijfwijze van

de taal radicaal met zijn overheidsgezag te kunnen doen beëindigen, er zich blijkbaar door dezelfde eenzijdige voorstelling niet van bewust, welke diepe, in het zedelijk leven der maatschappij doorgedrongen zaken, bij de verandering hier betrokken zijn. De macht van de rede en het daaruit verworven inzicht is veelal hiertegenover gering. Slechts binnen het staatsgezag bleek zijn macht te reiken, de maatschappij bleef haar eigen gang gaan.

Daarbij voegt zich de omstandigheid, dat ook theoretisch de richting van de abstracte rede niet alleen de grenzen van haar vermogens bereikt schijnt te hebben, maar ook voor haar toepasselijkheid op de theoretische gebieden van de beschaving alles schijnt te hebben ingeboet, omdat men tot de ontdekking is gekomen, dat alle inhouden van de gedachten, zoodra zij het samenleven betreffen, van redelijk standpunt beschouwd, **on**redelijk zijn, zoodat de resultaten van de gedachtenconstructies, ondanks de juistheid van den logischen samenhang der deelen, toch volkomen willekeurig zijn[4]. Men kan er dus de meest tegenovergestelde dingen mede bewijzen. De crisis in de theoretische wetenschap en de maatschappelijke praktijk gaan samen en staan in nauw verband met elkaar, hetgeen niet te verwonderen is, omdat, zooals wij zagen, de praktijk hier de toepassing van die gedachtenrichting is, in haar radicale eenzijdige toepassing op de beschaving.

Hetgeen als redelijke wetenschappelijke methode van natuuronderzoek begon, loopt tegenwoordig in zijn abstracte gevolgtrekkingen vast op het wezen van den mensch, in zijn **natuurlijke** en zijn door het maatschappelijk leven daarnaast verkregen hoedanigheden.

Zoo gezien, loopt de wetenschappelijke ontwikkeling van onze beschaving dus theoretisch en praktisch vast. Men moet aan haar ondergang gaan gelooven en dit gebeurt dan ook op deze gronden[5].

Maar wat vergeet men dan, of liever, waaraan denkt men dan niet? Dat die geheele intellectueele lijn, van Thales tot heden, hoe belangrijk ook voor de ontwikkeling van onze beschaving, toch aan het diepste vezen van een beschaving vreemd moet zijn,

(4) Zie von Schmid, De Huidige Crisis der Rede in de Wijsbegeerte. Algemeen Nederlandsch Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie, October 1935.

(5) Men denke aan de bekende werken van Spengler, Klages en Huizinga.

omdat zij in de beschavingsontwikkeling der menschheid is ontstaan, als een betrekkelijke richting, terwijl er voordien reeds belangrijke beschavingen zijn geweest, zoodat deze gedachtenrichting niet zoozeer grondslag is van de beschaving, dan wel **in** een beschavingsontwikkeling is ontstaan.

Bovendien is het er niet zoo tragisch mede gesteld, dat men op het oogenblik zonder een nieuwe wetenschappelijke oriëntatie omtrent mensch en maatschappij zou wezen. Integendeel, er is reeds in de 19e eeuw omtrent mensch en maatschappij een nieuwe heroriëntatie begonnen, die omtrent het wezen van de menschelijke beschaving en samenleving en de plaats van de beteekenis van het denken daarin, een veel minder eenzijdige en daardoor betere voorstelling verschaft.

De vorige opvatting ziet dus den mensch uitsluitend als een logisch denkend wezen en treedt hem met redelijke rationeele eischen te gemoet. Al het overige komt daarmede dan theoretisch als van zelf in tegenstelling, wekt spanningen in hem op, die hij met wil en geestkracht en dus met een tegenkracht in zich zelf heeft te overwinnen.

Wanneer men zich echter in de 19e eeuw **opnieuw** oriënteert aan de natuur, bemerkt men heel wat meer dan enkel logischen samenhang tusschen menschelijk denken en gebeuren en wetmatigheid. Dan vindt men niet zoozeer afscheidingen als wel samenhangen. Eerst wordt men getroffen door het feit, dat er in den mensch veel natuur zetelt, dat hij met de dieren niet slechts in rede verschilt, maar daarnaast biologisch groote overeenkomsten heeft, door gemeenschappelijke eigenschappen. Ook dan weer eenzijdige overdrijving in den aanvang. Nu zou de geheele beschaving niet door redelijke logica, maar door strijd om het bestaan met het recht van den sterkste moeten worden beheerscht, wilde zij gezond, krachtig en juist zijn(6).

Maar daarna bemerkt men, na een halve eeuw, dat hier de tegenstelling van natuur en menschelijke beschaving toch van meer belang is, bij het verstaan van het wezen van deze laatste, dat zij als het ware in en op de natuur is opgebouwd, dat het denken daarbij ongetwijfeld de beteekenende rol speelt, op den

(6) De leer van Darwin wordt op de maatschappij toepasselijk verklaard.

weg der verbetering en vooruitgang, maar dat daar nog iets anders, dat het allerbelangrijkste is, bijkomt, dat juist het wezenlijke van beschaving als maatschappelijk samenleven uitmaakt, dat de vorming van zeden en traditie het uitgangspunt vormen voor ieder nieuw geslacht en dat daartegenover de mensch in geestelijk opzicht een verschillend standpunt kan aannemen.

Men ziet in het maatschappelijk leven den mensch opgroeien, terwijl hij door opvoeding leert om zijn natuurlijke neigingen aan te passen aan de bestaande maatschappelijke gewoonten; men ziet afwisselend strijd voeren voor de handhaving, of de verandering, van deze instellingen, hetzij uit lagere hartstochten, bij hen die zich niet kunnen aanpassen, hetzij op grond van hoogere redelijke overtuigingen, **alles naar tijd en plaats voortdurend verschillend**. Wij zien de maatschappij zich in den loop van voorgeschiedenis en geschiedenis, in Europa ten minste, ontwikkelen op willekeurige wijze langs gebroken lijnen, steeds opbouwend en afbrekend van een dicht bij de dieren staand en levend begin tot een in samenstelling en omvang steeds toenemend geheel. Wij zien allerminst in dit maatschappelijk leven dat het denken zich aan logische wetten steeds meer toetst, om op dien grond **onmiddellijk** erkenning en toepassing te vinden, noch dat daarin eenige andere wet zich als ontwikkeling voltrekt, maar wij zien wel, dat daarin steeds, als grondslag van den mensch in de beschaving, bepaalde oordeelen tot zedelijke oordeelen worden, d.w.z. zich verbinden aan kritieklooze gevoelshoudingen, voornamelijk door opvoeding in de jeugd, maar ook later onder invloed van in het maatschappelijk leven verkregen posities. Wij zien voornamelijk juist geen vrij redelijk denkende menschen, maar menschen, die lid zijn van de maatschappij, d.w.z. die onder invloed staan in hun gevoels- en gedachtenleven, van dat van andere menschen, waarmede zij zedelijk en redelijk samenhangen. Dit tijdelijke en plaatselijke vormt den grondslag in ieder mensch, voor heel zijn hooger geestelijk leven. In deze geweldige verscheidenheid van voelen en denken en handelen van onze samengestelde maatschappij heeft de mensch zich voortdurend aan te passen aan anderen. Hier ziet men nieuwe gedachten opkomen die heerschende gevoelens raken en die redelijk getoetst, afgewezen, of aangenomen worden, en zoo tot nieuwe gewoonten kunnen worden. Hier ziet men men-

schen opstijgen langs den weg der hoogste idealen, waarvoor zij, of als goden vereerd, of als martelaren vermoord worden. Hier ziet men menschen de zeden en gewoonten los laten, om de prooi te worden van hun zich nu ongeremd uitlevende dierlijke hartstochten, zedelijk en daardoor maatschappelijk vervallen. Hier ziet men menschen zich angstig vastklemmen aan de gewoonten van hun stand, uit vrees maatschappelijk naar beneden te gaan en daarnaast ziet men menschen in volle vrije zelfbeheersching maatschappelijk stijgen, zich steeds beleidvol en voorzichtig aanpassen aan de maatschappelijke hoogere milieu's waarin zij komen, terwijl zij, ongemerkt voor anderen, zich aanpassen aan al hetgeen een ander, die daar geboren is, reeds in zijn jeugd medekreeg(7).

Is er dan daar geen regelmatigheid? Ongetwijfeld, maar heeft die iets te maken met het wezen van natuurlijke regelmatigheid uit wetmatigheid? Neen, want precies alles wat de wetenschap omtrent de natuur weet, kan men hier niet weten en omgekeerd. Want bij de natuur kunnen wij, zooals gezegd, met zekerheid zeggen, dat onder die en die omstandigheden, dat verschijnsel zich moet voordoen (wetmatigheid), maar doel en wezen, zijn en blijven ons menschen verborgen. Maar bij den mensch en zijn beschaving kunnen wij niet met zekerheid zeggen, dat er wetmatigheid zal zijn. Wie steelt wordt niet altijd gestraft, maar het doel en wezen van de straf kan men met zekerheid vernemen.

Wij komen aan het slot van hetgeen in deze beperkte plaatsruimte hierover gezegd kan worden. Slechts allereerst nog dit. Maar wat is dan het verlangen naar wetmatigheid in het maatschappelijk leven, wat het onaangename onzekere crisisgevoel waarover geklaagd wordt, wat ten slotte de grond van de toch door de statistiek inderdaad feitelijk gevonden z.g. sociale wetmatigheden?

Het spreekt van zelf, dat de antwoorden op deze vragen nu gelegen zijn in hetgeen zoo juist is medegedeeld omtrent het geestelijk wezen van de menschelijke beschaving, datgene wat zich tusschen de natuur en het abstracte denken in den mensch bevindt als zijn maatschappelijk beschavingsbezit. In deze gevoelsverhoudingen ligt, ook wanneer de hoogste idealen er deel van

(7) Zie de in dit najaar verschijnende Nederlandsche vertaling van het boek van Charles Ellwood, De Psychologie der menschelijke samenleving.

uitmaken, tegenover anderen in het sociale leven een zekerheid, waarvan voor de bezitters een noodzakelijke rust en vastheid uitgaat, die een normaal leven teweegbrengen, en die in moreel opzicht voor den mensch van zeer groote waarde is. Zoodra daarom hier al te groote veranderingen optreden, waardoor de moreele rust, de regelmaat en zekerheid die de zeden als vaste verhoudingen tusschen de menschen in het maatschappelijk leven verschaffen, verdwijnen, moet het verlangen naar terugvinden ontluiken en dit kan de idee van de natuurlijke wetmatigheid ingang doen vinden. Het crisisgevoel treedt dan ook op en het bestaat uit het ontbreken van den steun in de zedelijke verhoudingen van het maatschappelijk leven, terwijl de statistisch gevonden wetmatigheden niet meer kunnen zijn dan een gevolg van de regelmatigheid, waartoe de zedelijke verhoudingen slechts plaatselijk en tijdelijk aanleiding geven.

De natuur in den mensch is in een beschavingbiologischen grondslag maar van ondergeschikte beteekenis. Zij is vervormd door de **zeden**, die in een hoogere beschaving met de **rede** een schouwspel opleveren van een zich steeds varieerenden strijd en samenwerking.

Dat het verloop van de maatschappelijke ontwikkeling niet voor beheersching vatbaar is, is een noodzakelijk gevolg van de willekeurigheid in kracht en verhouding van deze bestanddeelen. Vaste sociale ontwikkelingswetten kunnen er, zoo beschouwd, onmogelijk bestaan.

Dit maakt dus dat men de beschaving en de wetenschap methodisch geheel anders moet bezien dan de natuur, en nimmer volgens voor haar bruikbare methoden van denken.

Leiden, 23-9-'38.
J.J. VON SCHMID.

De Spiegelkamer

- Weet je, dat de mooie Miliescu dood is?

Verni had het hem zoo terloops gezegd, bij het afscheid nemen, alsof het een kleinigheid was, van weinig beteekenis, die hij in de loop van het gesprek had vergeten.

Dood? Ileana dood?

Hij liep verbijsterd voort, in doffe verslagenheid, angstig om door te dringen in zijn eigen gevoelens en de heele omvang van het ongeluk te beseffen.

Ileana dood.

Misbruik van verdoovende middelen, cocaïne en zoo. Een door een losbandig leven gesloopt gestel. Ja, natuurlijk, dat kon niet anders.

En plotseling kwam hem een vreemd gevoel van troost. Hij had haar nooit gehad, maar nu zou ook niemand anders haar meer hebben.

Hij liep door de straten, over het trottoir in het licht van de winkels, tusschen de drentelende menschen. Hoe vreemd waren hem die menschen! Hoe vèr was hij van iedereen!

Hij stond voor het wèlbekende huis, waar zij woonde, en het was of zijn hart zich samenkneep, toen hij de eene vleugel van de straatdeur gesloten zag, - het teeken dat er in het huis een doode lag.

De portier stond te praten met een man met een dienstpet op, blijkbaar van de een of andere winkel. De portier opende beide armen wijd, met een ongeduldig gebaar. De ander ging heen, met een ontstemd gezicht.

Dat waren haar ramen, die drie op een rij. Twee ervan waren donker, met open luiken, zoodat hij de gordijnen kon zien. Van het derde raam waren de jaloezieën dicht. Daar lag zij zeker, in het schijnsel van de brandende kaarsen.

Hij bleef staan turen naar dat gesloten raam, zich voorstellend het matbleeke gezicht, de groote donkere oogen geloken, de zwarte golvende haren weggestreken van het rimpellooze gave jonge voorhoofd.

Toen keerde hij opeens in de omgeving terug. De portier stond nog in de straatdeur. Langzaam stak hij de straat over en begon een praatje. De portier kende hem zeker wel, hij had de man wel eens trachten uit te hooren, vroeger. Maar dat kon hem nu niet schelen.

Tot zijn verwondering was de portier ditmaal dadelijk tot praten bereid. Hij ontdekte al gauw wat hiervan de reden was. Of het een mooie begrafenis zou zijn? Ja, dàt kon je begrijpen! Dààr zou niemand om treuren! Niets dan schulden had zij nagelaten! Hij zelf moest nog vijftig lire van haar hebben. Van wie zou hij ze nu krijgen? Een vader van een huisgezin nog wel! De inboedel werd verkocht en de opbrengst ging natuurlijk aan de schuldeischers, voor zoover het reikte. Wanneer de begrafenis zou zijn? Morgenochtend om elf uur.

Hij ging heen, stak de straat weer over, zag nog eens op naar dat gesloten raam. En onder het voortloopen kwam hem sterker dat gevoel van troost. Niemand zou meer om haar denken. Niemand anders dan hij. Nu, in den dood, was zij van hem. Zijn doode.

Hij was een eenzame man. Met vrouwen had hij nooit veel geluk gehad. Hij was nu eenmaal niet wat de Amerikanen een ‘he-man’ noemen. Vrees van een slecht figuur te maken had hem ten slotte hoe langer hoe meer van den omgang met vrouwen teruggehouden. Natuurlijk merkten de vrienden dat wel en ruwe grappen werden hem niet gespaard, zoodat hij langzamerhand ook dàt gezelschap was gaan mijden. Alleen met Verni sprak hij nog wel. Verni was een goede vent, die niet op eens anders kosten flauwe geestigheden uitflapte. Maar hoe Verni er achter was gekomen dat hij een zwak had voor de mooie Miliescu, begreep hij niet. Misschien had hij het maar toevallig gezegd, om een nieuwtje te vertellen.

Hij had zijn verliefdheid op de veel-begeerde Roemeensche cinema-actrice altijd met de grootste voorzichtigheid verborgen gehouden, wèl begrijpend hoe er zou gelachen worden om die

‘platonische’ liefde, en hoe onbarmhartig anderen met hem den gek zouden steken. Hij had er zelfs nooit over gedacht te trachten in kennis te komen of aan haar te worden voorgesteld. Zijn zenuwachtigen angst ter zijde gelaten, was zij toch geen vrouw voor hem, zoo'n luxe-artikel. Zij had wat een geld verslonden! Hij had er zich toe bepaald avond aan avond haar films te gaan zien - zij was heelemaal geen actrice, dat zag zelfs hij wel, met al zijn verliefdheid - en te gaan waar hij kans had haar in persoon te zien, bij het huis waar zij woonde, om haar in de auto te zien stappen, of hij wachtte bij de manège om haar te zien als zij een rit buiten ging doen. Nooit zelfs had hij ook maar een blik van haar gehad. Thuis had hij een album vol met portretten, dat hij achter slot hield. Nu zou hij morgen naar haar begrafenis gaan en dan niets meer. Nooit meer zou hij haar zien. Wèg voor altijd, dat mooie gezicht en dat prachtige lichaam. Ileana.

Hij liep naar een bloemist en bestelde een bloemstuk - zijn eerste en laatste hulde aan haar. Het was wel heel duur, maar daarop wilde hij nu niet zien.

Het regende de volgende morgen, een hopelooze regen uit een grauwe lucht. Het was hem alsof alles treurde om Ileana. Zonneschijn op deze morgen zou hem een laster zijn geweest.

De lijkwagen stond voor de deur. Eenige nieuwsgierigen, een paar kinderen, voorbijgangers die stil waren blijven staan, vormden kleine groepen in het rond. In den ingang van het huis eenigszins officieel uitziende mannen, waarschijnlijk vertegenwoordigers van de Filmmaatschappij.

Een zekere beweging onder de toeschouwers waarschuwde dat de dragers in aantocht waren.

Daar kwam de bruine kist, langzaam voortbewogen. Hij ontblootte het hoofd, weemoedig, ontroerd. Een banaal bloemstuk met palmtakken en zijn rozen, anders niets. Arme Ileana.

Op eenigen afstand volgde hij de begrafenis, nam toen een taxi, order gevend langzaam in de verte te volgen. Zoo begeleidde hij Ileana, in de troostelooze regen. Voorbijgangers groetten met opgeheven arm, een vluchtige blik naar de lijkwagen, zonder te weten dat daar Ileana Miliescu naar het graf werd gebracht, de bewonderde gevierde Miliescu, naar wie nu niemand meer zou zien.

Bij het kerkhof gekomen zond hij de taxi heen en volgde te voet, als een onverschillige nieuwsgierige. Toen de kist in het graf was verdwenen, ging hij, zonder te weten waarheen, als had zijn leven het doel verloren.

Neen, alles was nog niet uit. Daar zou nog komen de verkoop van de meubels, die in het appartement ter bezichtiging zouden worden gesteld. En dan was er een plan bij hem opgekomen, dat hem een vooruitzicht schonk van troost: hij wou trachten het appartement te huren. Voor het zijne had hij niet lang geleden een heel voordeelig bod gehad, waarop hij toen niet was ingegaan, omdat er geen reden voor hem was tot verhuizen. Misschien zou het nog niet te laat zijn om op die zaak terug te komen.

Op de morgen van de bepaalde dag betrad hij Ileana's appartement als een sterfhuis, zich pijnlijk ergerend aan de onverschilligheid, het gebrek aan eerbied, de onbescheiden nieuwsgierigheid van het publiek. De intimiteit van de vertrekken was verstoord, de meubels waren in enkele kamers bijeen gezet en de andere kamers waren gesloten. Een paar kleinigheden wilde hij zien te koopen.

Beneden gekomen, vroeg hij naar de huurprijs van het appartement. Duur - dat had hij wel gedacht - maar niet onbereikbaar, en hij zou er nog wel van àf zien te krijgen.

De liefhebber voor zijn eigen woning was gelukkig nog voor de koop te vinden. Alleen was - natuurlijk - het aanbod minder voordeelig geworden, nu hij er zelf op terugkwam en zich tot verkoopen geneigd toonde. De zaak kwam tot stand en de onderhandelingen met den eigenaar van Ileana's appartement leidden eveneens tot een goed einde. De portier toonde hem ook de gesloten vertrekken - kleedkamer, bad- en slaapkamer. In de kleedkamer, een klein, bijna vierkant vertrek, waren de wanden rondom tot op manshoogte met spiegels bedekt.

Op de verkooping kocht hij een paar stoelen, een tafeltje, eenige snuisterijen. Zoodra alles was afgeloopen en het appartement was schoon gemaakt, nam hij er zijn intrek.

Toen hij den eersten avond thuis kwam en de deur achter zich had gesloten, gevoelde hij zich, als ging hij een ritus volvoeren. Hij zou de eerste nacht doorbrengen in de kamer van Ileana. Welke gewaarwordingen zou hij ondervinden? Zou zij

zich, aan den anderen kant van het graf, niet laten verteederen door de aanhankelijkheid van haar getrouwe?

Toen hij in de slaapkamer het licht had opgedraaid, zag hij om zich heen met een zonderlinge ontroering. Daarna haalde hij een fotografie van haar te voorschijn, die hij overdag voor de onbescheiden oogen van de dienstbode verborgen hield. Het portret stelde Ileana voor in een fantastische pyama, blijkbaar het eenige kleedingstuk dat zij droeg toen de foto was genomen, - het hoofd geleund op de bloote ronde armen, terwijl de donkere oogen van onder de lange wimpers kwijnend provocant naar de beschouwer opzagen. Was het niet om te jammeren? Was het geen vandalisme, dat ál dit mooi voor goed verloren ging en er geen spoor van overbleef?

Hij ging de kleedkamer binnen, draaide ook daar het licht op en bleef staan, overstelpt van verbazing.

Achter in de kamer, tegenover hem, achter de glazen wand, was een andere kamer, waar op een rustbank, in vreemd fèlrood gekleed, een vrouw lag, - Ileana!

Het was hem of zijn hart even stilstond en toen fel begon te kloppen, terwijl hij voorzichtig nadersloop en dicht voor de glazen wand bleef stilstaan.

Zij scheen wel dezelfde pyama aan te hebben als op de foto en lag met gesloten oogen. De lange donkere wimpers teekenden zich af op het warmbleeke gezicht met de gave vlekkelooze huid en de bekende veelbewonderde blauwe schaduwen. Het donkere, natuurlijk golvende haar lag in bekoorlijke wanorde om de slapen.

Daar bewoog zij het hoofd en opende de oogen. Zij zag naar hem en glimlachte. In verwarring boog hij, met een verrukte glimlach, die hij dwaas voelde. Zij richtte zich op en bleef op de divan zitten, zich de haren terecht schikkend, terwijl hij in zalige aanbidding en brandend van verlangen en hoop naar haar staarde. Toen glimlachte zij weer en beduidde hem met een gebaar van de hand om heen te gaan. Hij aarzelde. Zij herhaalde het gebaar, met een gebiedende blik van de fatale donkere oogen. Toen maakte zij het gebaar van het licht uitdraaien, legde met een verlokkende glimlach de vinger tegen de lippen, als om hem het zwijgen op te leggen, herhaalde dat gebaar en glimlachte weer. Nog aarzelde hij. Zij beduidde nogmaals, nadrukkelijk en blijkbaar ongeduldig,

dat hij gaan zou. Met een laatste verlangende blik trad hij terug naar de deur van de kamer, draaide het licht uit, ging heen en sloot de deur.

Teruggekomen in de slaapkamer liep hij als wezenloos in het rond. Hij scheen zijn geluk niet te kunnen omvatten. Ileana leefde! Ileana was hier, in dit zelfde huis!

Maar hoe kon dit zijn? Waar was die kleine kamer, waarin zij zich verborg? Een geheime kamer? Zat er misschien een film-truc achter? Een reclame voor een nieuwe film? Was haar sterven geveinsd geweest en zou zij herleven voor een nieuqe film? In de cinematografie was alles mogelijk. In elk geval was zij het geweest, in levenden lijve, Ileana, **zijn** Ileana!

Zou hij nog eens gaan kijken? Hij durfde niet. Zij zou boos worden. Ze had hem immers nadrukkelijk beduid heen te gaan en te zwijgen. Morgen, op den dag, zou hij eens gaan onderzoeken, waar die verborgen kamer kon zitten.

Hij legde zich te bed en droomde van Ileana, die in de geheimzinnige kamer op de divan lag en hem wenkte en tot zich riep. Maar toen hij naderde, zag hij niets dan zijn eigen beeld en het oneindig spel dat de spiegelende wanden weerkaatsten.

De volgende morgen ontwaakte hij met een groot geluk. Ileana leefde! Hij zou haar weerzien. Ja, hij zou haar zeker weerzien, hij zou zoo lang zoeken, tot hij haar vond. Nieuwsgierig opende hij de deur van de kleedkamer op een kier, om te zien hoe het er daar nu overdag uitzag. Maar de wand aan den overkant, waar hij de vorige avond het lieflijk visioen had gehad, was een spiegel, die de op een kier geopende deur weerkaatste en het spiegelspel van de drie andere wanden.

Hij ging binnen en onderzocht het glas en de randen. Zou dit eenvoudig glas zijn, dat een spiegel bedekte die op zij kon worden geschoven, of in de muur? Waar kon ruimte zijn voor die geheime kamer? Was het een stuk dat van deze kleedkamer kon zijn afgenomen? En waarom had zij zich gisteravond vertoond? Hij had haar verrast. Onnoodig dat hij er zich de hersens mee kwelde. Het raadsel zou wel worden opgelost. Wat hem gelukkig maakte, hem bedwelmde van vreugde, was dat hij zich bevrijd voelde van zijn angstige aarzeling, zijn kwellende onzekerheid. Hij gevoelde zich zelfbewust als nooit te voren. Het leven stond nog voor hem

open. Ileana zou voor hem zijn! Die zoete belooning kon zij hem niet ontzeggen voor zijn discretie!

Toen hij uitging en beneden de portier zag, ontviel hem, eigenlijk tegen zijn wil, de vraag of er niet nóg een andere kamer was in zijn appartement, die hij niet had gezien.

De portier keek hem met achterdochtige verwondering aan en vroeg op strenge toon, waar die kamer dan wel zou moeten zijn. zijn.

- Ik meende er nog een te hebben gezien, die ik nu niet meer vind, antwoordde hij, zich afwendend en heengaand, met een gewaarwording van vernedering.

Als gewoonlijk ontmoette hij Verni, die hem vroeg hoe het hem beviel in de woning van ‘la Miliescu’. Geprikkeld door de spottende toon en het eigenaardige glimlachje van zijn vriend, vroeg hij dien op zijn eerewoord het zwijgen te bewaren voor een geheim dat hij hem wilde toevertrouwen. Toen hij meende voldoende waarborg te hebben verkregen, openbaarde hij het geval van de vorige avond. Verni keek er vreemd van op.

- Heb je het niet gedroomd? was zijn eerste vraag. Doch na eenig bedenken stemde hij in met de veronderstelling, dat het een reclame voor een nieuwe film moest zijn, waarvoor Ileana uit den dood zou verrijzen.

- Maar die kamer moet toch te vinden zijn, merkte hij op. ‘Ga naar haar toe. Als ze onvriendelijk is, dreig je haar eenvoudig het geheim te verraden.’

Gekwetst in zijn innigste gevoelens, verwaardigde Ileana's ridder zich niet hierop te antwoorden.

- Vertel me morgen of je haar weer hebt gezien, verzocht Verni en nam afscheid, na nogmaals te hebben verzekerd, dat hij zou zwijgen.

De dag verliep in een verbeiden van den avond, een hunkerend verlangen, een door zijn nieuw verkregen zelfbewustzijn tot een gloed oplaaiende hartstocht, - en dan weer vrees voor teleurstelling. Het was immers tè mooi! Het kon niet zijn.

Wat vroeger dan de vorige avond betrad hij de spiegelkamer en draaide met trillende hand het licht op. Zij was er!

Ze lag weer op de divan, maar ditmaal in een zwart gewaad, laag uitgesneden en met bloote armen. Het licht was gedempt en

somber, heel anders dan de intieme rozige schijn, waarvan hem de herinnering was gebleven van de vorige avond. Doch die indruk week terstond voor verrukking en geluk om de bekoorlijke veelbelovende glimlach waarmee zij hem ontving.

Hij naderde met een gezicht dat hij dwaas verliefd voelde. Doch dat kon hem niet schelen. Zou ze hem nu binnenlaten?

Zij bewoog de lippen, langzaam woorden vormend, die hij las van die begeerlijke mond, met gretige oogen.

Do - ma - ni se - ra. Morgenavond. Toen stak zij de hand op met vijf uitgestrekte vingers, en nog eens, en toen één vinger. Elf uur. Hij boog glimlachend, ten teeken dat hij had begrepen en bleef staan, zonder de oogen van haar te kunnen afwenden. Maar zij beduidde hem weer te gaan en het licht uit te draaien, met een gebiedende uitdrukking van heel het mooie gezicht, die geen tegenspraak duldde en hij boog nederig en ging. Bij de deur gekomen, met de hand aan de knop van het licht, wendde hij het hoofd om. Het licht daar ginds was zoo somber geworden, dat hij haar nauwelijks meer onderscheidde.

Morgenavond om elf uur! Het groote geluk van zijn leven! Hiervoor had hij geleefd, dat hij dit zou genieten! Wat er verder gebeurde, kon hem onverschillig laten! Dit onbeschrijflijke, deze onmetelijke zaligheid was hem alles waard! Ileana! Ileana!

Met slecht verholen voldoening vertelde hij Verni van Ileana's belofte. Zijn vriend hoorde hem aan met een afgunstig meesmuilend gezicht en vermaande hem, vooral de volgende morgen te telefoneeren.

Verni ging heen met een ongeloovig lachje. De geschiedenis kwam hem àl te wonderlijk voor. Maar dat zijn vriend alles zou hebben verzonnen, kon hij toch moeilijk denken. Daarvoor kende hij hem te goed. Van die cinema-menschen was alles te verwachten en die voorgewende dood kon heel goed een reclame zijn. Maar de mooie Miliescu voor zoo'n type! Om zijn zwijgen te koopen. Je moest toch waarachtig maar geluk hebben!

De volgende morgen werd hij opgebeld door de dienstbode van zijn vriend, die hem in groote opgewondenheid vertelde, dat haar meester die nacht zijn bed onaangeroerd had gelaten en dat de kleedkamer op slot was en er bloed van onder de deur

sijpelde. Verni greep hoed en jas, holde de trappen af en sprong in de eerste taxi die hij vond.

Hij werd ontvangen door de zenuwachtig huilende dienstbode en schreed met haastige passen naar de aangewezen deur. Voorzichtig met de voeten het bloed vermijdend, dat in een dun rood stroompje langzaam vorderde over de steenen vloer, duwde hij met al zijn krachten zijn schouder tegen de deur, en nog eens, en nog eens, tot die krakend openvloog.

De spiegel die den achterwand van de kamer bedekte, was in scherven en op de grond uitgestrekt lag Ileana's minnaar, in een plas bloed, met gapende wonden in het bleeke doode gezicht, de hals, de polsen.

Verni bleef te vergeefs uitzien naar die nieuwe film van ‘la Miliescu’.

AMELIE DE MAN.

Kroniek van het Proza

Op 31 Mei jl. werd de bekende Nederlandsche schrijfster Christine Doorman 80 jaar. Bij die gelegenheid liet de firma A.W. Sijthoff, te Leiden, een bundel verschijnen onder den dichterlijken titel **Waarvan de Nixen bij hun gouden harpen zongen**. Nixen zijn watergeesten en spelen een belangrijke rol in de Noorsche sagen; ze hebben in dit boek geen bizondere taak te vervullen, maar ze zijn broertjes van alle helden en heldinnen, die in dezen bundel om het hoekje komen kijken,... en in dién zin kunnen we den algemeenen titel wel gelukkig heeten. Het boek bevat namelijk vijf lezingen, door de schrijfster achtereenvolgens gewijd aan Andersen, Topelius, Selma Lagerlöf, Zweedsche sagen en Kalevala, d.i. aan onderwerpen, die haar treffend goed liggen, omdat ze thùis is in de Noorsche landen en hun letterkunde. Een lezing duurt hoogstens een paar uurtjes, is vooral op het gehoor afgestemd en kan juist daarom nooit een diepgaande studie wezen; maar daarmee rekening houdend, waardeeren we het des te meer, dat déze lezingen, - nu we ze met de óógen hebben doorgemaakt, - ons nog zoovéél degelijks blijken mee te deelen of in herinnering te brengen. Het meest persoonlijk, het sterkst zijn de hoofdstukken over Selma Lagerlöf, een Zweedsche vriendin van de schrijfster, en over Zweedsche sagen, een onderwerp, waar ze wel béiden meer dan vol van zijn; we stellen ons voor, dat Christine Doorman zich alleen maar erg streng te beperken had om in een minimum van tijd een werkelijk maximum van boeiende gegevens voor te brengen. Belangwekkend eveneens zijn de lezingen over Andersen en Topelius, al voelen we er dan niet telkens de levende persoonlijkheid der dichters onder en hooren we ook hun tààl niet, die zoo beeldend, zoo rijk in haar uiterlijken eenvoud is. Interessant eindelijk, vooral als samenvatting, is het hoofdstuk over Kalevala, het heldenepos der Finnen. Het geheel der vijf lezingen wordt ingeleid door Jan Walch, die graag, ook in deze hoofdstukken, schrijfster's voorliefde voor het volksche, het kinderlijk eenvoudige herkent, zooals ze spreekt uit vele van haar eigen bundels, die ze de Nederlandsche schooljeugd heeft aangeboden. In het boek staan een aantal zeer mooie foto's, waaronder die van de jarige Christine Doorman zelf, naast de

portretten van Andersen en Selma Lagerlöf, de reproductie van het Kavaliershuis (uit ‘Gösta Berling’) en die van een paar dokumenten in verband met de sagen uit Zweden en Finland. Het heele werk werd extra verzorgd, de jubilaresse ter eere; het is haar zeker een welkome vorm van waardeering geweest.

Van Stijn Streuvels kwam een nieuwe roman, **Levensbloesem** (Uitg. ‘De Standaard’, Antwerpen), op de markt. Het is een cliché geworden, in den schrijver van ‘De Vlaschaard’ een grandioos schilder van het Vlaamsche landleven en tevens een méester van het Vlaamsche proza te herkennen; en een cliché eveneens, van Streuvels te beweren, dat hij na genoemden roman zich niet op gelijke hoogte te houden of naar inhoud en vorm te vernieuwen wist. Clichés, echter, zijn gevaarlijk en al te dikwijls onrechtvaardig. En om het lààtste cliché al dadelijk te illustreeren: ‘Levensbloesem’ is geheel iets ànders dan ‘De Vlaschaard’, vermits het thans, - als in dat niet genoeg geprezen ‘Prutske’, - in hoofdzaak te doen is om de psychologische uitbeelding van één meisje, Lieveke Glabeke, in den bloesem der jaren, en om de diepgaande analyse van den zwaren strijd met zichzelf, dien ze heeft doorgemaakt; en heelemaal ànders ook om wille van de tààl, in haar oneindige schakeeringen en verfijningen, zooals de schrijver ze hier heeft weten uit te baten. Jawel, de inhoud van dezen roman omvat veel méér dan de ragfijne ontleding van Lieveke's, in dit boek centràle figuur; en we konden er alvast met nadruk op wijzen hoe, aan de hand van tallooze personages, Lieveke's dagelijksche omgeving, - de bij uitstek brutale Leegemeersch, - zoo tastbaar voor ons wordt blootgelegd. En in verband, dan, mét die Leegemeersch mochten we wel als symbolische illustratie begroeten: Seevie, den ketellapper, de méésterlijk uitgewerkte, populaire figuur, die van alle ongure en minder vieze markten thuis is; heel Lieveke's huiselijken en aangetrouwden aanhang, waaruit, in verduldig, stil begrijpen, alleen haar moéder oprijst als mooi opbouwend element; notaris Lagae en zijn zoon, de uiterlijk onaantastbare burgerij, die de katjes in 't donker knijpt; de geestelijkheid, eindelijk, die veelal redeneert in de lucht, omdat ze zoo goed als geen vat heeft op den dagelijkschen gang der dingen. In dat alles is Streuvels de meer dan rijk ervaren man, die met zijn honderdkleurige, bijwijlen Rabelaisiaansche taal het leven der menschen te herscheppen weet, - het leven der ménschen, der Vlààmsche menschen, al zij het dan van den zelfkant van 't beschaafde leven, tegen een achtergrond van levende, méélevende natuur. Maar hoe we ook opgaan in dat eeuwig beweeglijke decor, waaruit dat eene Lieveke naar voren treedt, hààr leven en strijd zullen ons de onvergetelijkste bladzijden leveren, omdat ze voor

ons beteekenen de meest subtiele, de meest openbarende ontleding van een meisjesziel in de puberteits- en de postpuberteitsjaren, een ontleding, die in Streuvels den psycholóóg ontdekken laat, zooals hij elders nooit even sterk en beeldend is gebleken. We dachten daarstraks aan ‘Prutske’; we denken er thans nógmaals aan, omdat zich in de uitbeelding van het kind en in die van het meisje eenzélfde, verniéuwde Streuvels uitspreekt, de man van scherpe waarneming, maar de man ook van stùdie vooral, die ons de resultaten blootlegt van zijn arbeid... Wie is dan die Lieveke? Ze is, in haar huiskring, het kind, dat aanleg heeft, daarom voortstudeeren mag, - dank zij het fonds der meestbegaafden, - onderwijzeres wordt en zelfs het licenciaat in de opvoedkunde behaalt; maar ze is tevens, en dat wordt haar tragiék, het meisje, dat het leven van een nieuwe, edeler zijde leert kennen, in het diepst van haar mooie zieltje om begrijpende vriendschap, genegenheid en ook om liéfde huilt, die haar een nieuwe wereld zullen openen,... maar wegens haar afkomst, - en een paar ergerlijke bijfaktoren, - terùg moet naar de Leegemeersch, om er te blijven in den stand, waaraan ze eenmaal hoopte en vertrouwde te ontgroeien. ‘Zij had nu ondervonden,’ lezen we op blz. 309, ‘dat men de wetten van het leven niet kan ontgaan, men het eigen noodlot welk ons wezen begrenst, moet kennen en aanveerden als het eenig mogelijke; dat het de wet is van al wat leeft: 't geen zich uit denzelfden oorsprong in verschillende richting ontwikkelt, noodlottig naar zijn oorsprong terugkeert.’ Treffender dan met deze woorden had Streuvels niet de kwintessens van Lieveke's leven, lieven en lijden kunnen aangeven; en veelzijdiger, dieper en in ieder detail ràker dan hij haar gemoedstoestanden ontleed heeft, in het licht van haar betrekkingen met haar huis- en dorpsgenooten, met haar beschermers en vriendinnen, met haar zeer enkele, tamelijk verscheiden ‘vrienden’, en in het licht ook van haar arbeid en haar typisch jong-vrouwelijke verlangens, om niet te zeggen, van haar heimelijkste en mooiste zieleleven, heeft hij voordezen nooit mogen verwezenlijken. Alleen, en dit is de ernstige reserve die we maken moeten: nooit is hij gevààrlijker de grens genaderd van het tendentieuse, m.a.w. nooit heeft hij zoo dicht gestaan bij de bewering, dat ieder moét blijven hooren tot den levenskring, waarin hij werd geboren. Streuvels, net als wij en zooveel anderen, wéét immers, dat Lieveke wél elders haar leven en geluk had kunnen vinden; en dat hadde ze zeker en beslist, indien de schrijver haar niet, in haar eigen huiskring, - en wélken huiskring dan! - een moordgeval had tusschen de beenen gegooid, dat haar verstooten zou uit de gemeenschap. Maar dat is dan iets heelemaal ànders, dat apart besproken kon worden, - apart, net als de bouw zelf van het boek, waarin we het ietwat jammer vinden, dat

Lieveke's levensgang, pas aangesneden, zoovele bladzijden onderbroken wordt om wille van decor-bizonderheden, - en vermindert geenszins de bewondering, die we voor het werk àls werk overhebben en voor Stijn Streuvels, den psychologisch en literair schatrijken en immer jongen Vlaamschen Meester.

In de reeks 'Folemprise' (Uitg. L.J.C. Boucher, Den Haag) werd een uitvoerige novelle, **Spel in Positano**, door Johan van der Woude, opgenomen. Positano is een onaanzienlijk badplaatsje aan de kust van Zuid-Italië, maar trekt de op niets-doen beluste vreemdelingen aan en bezit oogenschijnlijk het geheim, de gasten in hun onderling verkeer op hun praatstoel te krijgen; het zoogenaamde 'spel', in den titel bedoeld, is dan niets anders dan dat praten zelf, dat praten, - en ook bazelen, - honderd uit, over allerlei zaken, de erótische natuurlijk inkluis, die de menschen scheiden of tot elkander voeren. De schrijver voelt zich thuis in het wereldje van luidjes, die zich te 'désennuyeeren' zitten, en heeft er den slag van, hen tusschenbei te betrappen op niet al té goedkoope redeneerinkjes. Maar hoe fijnzinnig hij soms hun gesprekken, - vooral hun erotische, - weet uit te spinnen, gaandeweg krijgen we er toch meer dan genoeg van en worden we wat blij, dat we dat praten niet meer hooren moeten. Een bedenking nog: wat we te Positano zien gebeuren of feitelijk niét gebeuren, wat we er ontmoeten aan menschjes, die hun tijd te dooden trachten, is het kenmerk van véle badplaatsen en rustoorden, in Italië... en elders, en had ten slotte de verre, uitheemsche lokaliseering kunnen missen; het ware heel wat dichter bij ons nét zoo interessant en zelfs pikant geworden.

Na de behandeling van het werk van enkelingen volge tusschenbei een woord over verzamelwerken. Ze zijn een veel beoefend genre, maar letterkundig erg gevaarlijk; want zoo ze niet verworden willen tot een allegaartje, om niet te zeggen tot een samenràààpsel, stellen ze aan den leider tamelijk strenge eischen, als daar zijn de door en door bewustheid van het globale onderwerp en de persoonlijke gave, ieder der samenstellende elementen zoo trouw mogelijk in het teeken van het geheel te houden. Aan zulke eischen wordt maar zelden voldaan en dat verklaart ook, waarom verzamelwerken zoo gemakkelijk vergeten worden.

Mr. Roel Houwink stelde, met enkele landgenooten, een boek samen, **Volk bij den weg** (Uitg. G.F. Callenbach, Nijkerk). Met dat 'volk' bedoelt hij de velerlei eenlingen, wier geschiedenis maar zelden wordt aangeraakt, laat staan behoorlijk behandeld. Het gaat hier dus over den landlooper, den strooper, den straat-

violonist, den orgelman en meer, d.i. over luidjes, die een stuk belangwekkende zelfstandigheid kunnen blijken, indien men hen maar rààk weet waar te nemen. Zeggen we al dadelijk, dat zulks hier niet alzijdig het geval is geweest en dat een paar van die z.g. eenlingen zelfs heelemaal hadden mogen uitgeschakeld blijven, daar ze, - als b.v. de agent in linnen en de zwerver in Indië, - eenvoudig niéts met typische verschijningen te maken hebben; en voegen we er meteen aan toe dat, hoe rijk ook Ritter's waarneming van de rol der straatmuziek te Amsterdam blijkt te zijn, ze buiten het raam van dit boek valt, dat overal elders den zuiveren verhaalvorm heeft gehuldigd. Van de acht schetsen, waaruit het werk werd opgebouwd, is veruit het sterkst het verhaal ‘Bikkele Cis’, door Antoon Coolen, het stérkst als algeheele plastische voorstelling van het type en als uitbating der taal, zooals ze werkelijk lééft onder de menschen. Vermelden doen we ook graag het soms zeer evokatieve ‘Een zwerver in de bergen’, door A. den Doolaard, en het in zijn zelfgesprekken wel beeldende ‘Verhaal van Jakob Kleinbentink’, door J.K. van Eerbeek. De schets ‘De tingelman’, door M.J. Brusse, hadden we wellicht genoten, indien ze niet zoo nutteloos vermoeiend was gestileerd geworden. - Sierk Schröder bezorgde een aantal zeer mooie teekeningen, waarvan we veruit de zwàrte verkiezen; Hans Gilberg verrijkte de uitgave met een heele verzameling pràchtfoto's, die alleen een welsprekender stukje toelichting missen. Het heele boek kreeg een echt royale, haast al té verleidelijke uitvoering.

Vóór ons ligt ook **Beterschap** (Uitg. Bigot & van Rossum, Amsterdam), een boek, dat naar zijn ondertitel ‘Zeven auteurs op ziekenbezoek’ heet en blijkbaar onder leiding van H.B. Fortuin ontstond. De auteurs, die het werk samenstellen, bekijken het vraagstuk ‘gezond of ziek, gelukkig of ongelukkig zijn’ ieder op hun zeer bizondere, vooral humoristische wijze en stellen het zoo goed als telkens in het teeken van een treffend persoonlijke verbeelding. En toch, hoezeer we enkele bijdragen humoristisch en literair sterk genoeg vinden om ze méésterlijk te noemen, er ontbreekt tusschen de samenstellende deelen het gemeenschappelijk element, dat het gehéél moet vormen; neen meer, zekere kleine hors d'oeuvres, hoe oorspronkelijk en geestig op zichzelf, hebben eenvoudig niéts van literatuur... en anderzijds heeft een medewerker als Anton van Duinkerken zijn cynisch-wijsgeerige bespiegelingen zóó au sérieux genomen, dat ook hij zich niet kan thuis gevoelen in dit verzamelwerk. Laten we het ànders zeggen: het geheel als gehéél is er niet, maar vele aparte bijdragen, zonder eenig onderling verband, verschaffen een genot, dat zoo gauw niet zal vergeten worden. Henriëtte van Eijk, haast overrijk aan humor,

laat ons ondeugend meemonkelen met haar excentrisch apenverhaal ‘Formakakadinol, het eenig echte verkoudheidsmiddel!’ maar nog ruim zoo genoeglijk, want wat minder lang volgehouden en vermoeiend, met ‘De geschiedenis van den blindedarm’ of de avonturen van een afgesneden appendix, dat zijn ‘meester’ opzoekt, maar in sterkwater terechtkomt. Cornelis Veth, oneindig rustiger dan zijn kollega, wandelt met ‘De schoone droomster’ àlle bekende sprookjes door, of juister, hij fantazeert op extra leutige wijze wàt verder van de sprookjeshelden is geworden, elk naar zijn eigen aard, nadat hun oud-bekend verhaal is afgeloopen. Ritter, - P.H. Jr. uit het vorige boek, - weet er ons bijna van te overtuigen, dat ‘Het ziek zijn buiten bed’, en ook het ziek zijn er in, een zegen is. H.B. Fortuin, die de allegaartjes tusschen-laschte, - en ook een ‘Interview met een bacil’ heeft gehad, bijna tot zijn eigen beschaming, - deed wel een aardig paar vondsten, waar ook een werkelijk zieke zich aan verkneuteren kan. Van Duinkerken, reeds vermeld, leverde het zwààrste proza, maar zal in zelfstandig werk van hemzélf veel meer waardeering vinden voor de leerstellingen van Plato, Antisthenes en Diogenes.

Als laatste verzamelwerk noemen we **Vlaanderen roept** (Uitg. Bosch & Keuning, Baarn), dat, onder leiding van Emile Buysse, een dertigtal bijdragen, - novellen, schetsen, verzen en artikelen, - samenbrengt, extra mooi gedrukt en rijkelijk met foto's opgeluisterd. Vlaanderen kan ‘roepen’ om allerhande redenen: om zijn land en volk, om zijn geschiedenis, om zijn kunst, om zijn economische ontwikkeling, om zijn politiek, om zijn toekomst,... om een of ander of om alles samen, zooals het gezien wordt door specialisten allerlei of door zg. niét-specialisten, als daar zijn de zeer divers begaafde letterkundigen. Maar indién Vlaanderen werkelijk roept, dan zal het wel zijn om zoo welsprekend mogelijk de aandacht te vestigen op wat het is of doet of zijn wil. Althans, zoo stellen wij persoonlijk het ons voor,... en juist daaróm is het, dat we dezen bundel maar betrékkelijk waardeeren kunnen. Want dit werk, hetwelk zijn eenigen samenhang ontleent aan de foto's, - die ons Vlaamsche steden en landschappen brengen, zonder een andere dan een ‘aardrijkskundige’ beteekenis, - staat in het teeken noch van een bizondere noch van een algemeene opvatting, maar biedt ons, bij alle respekt voor zijn stoffelijke uitvoering, een tamelijk goedkoop allegaartje, zooals er véle konden samengesteld en waar ten slotte Vlaanderen maar weinig mee gediend wordt. In dezen bundel worden de létterkundigen aan het woord gebracht. Zij samen kónden een veelzijdig en haast openbarend beeld ophangen van Vlaanderen, zooals het leeft en streeft, of eenvoudig zooals het schrijft naar zijn verscheiden en persoonlijke geaardheid

en begaafdheid,... maar eerlijk, ze deden dat erg onvolkomen, omdat de samenlézer ons van de besten niet steeds het allerbeste of meest kenteekenende bracht, - men vrage het maar aan Streuvels, Timmermans, Baekelmans e.a., - en enkelen van hen, en wié dan juist, onaangesproken liet, - Toussaint, Vermeylen, Elsschot, Roelants, om niet van Cyriel Buysse en Maurits Sabbe... en van een paar onzer meest representatieve dichters te gewagen, - om heel wat mindere grootheden hun goede beurt te gunnen. Wel te verstaan, we onderschatten geenszins de eigen vertelkunst van August Van Cauwelaert, Marcel Matthijs, Staf Weyts en enkele anderen, die we niet graag missen zouden,... maar een Vlaanderen, dat werkelijk gehóórd wil worden en daar meer dan recht op heeft, dient zich zeer ruim omvattend en in alle bizonderheden op zijn Zondagsch vor te stellen. Emile Buysse hield daar niet voldoende rekening mee, en dat is jammer... voor Vlàànderen.

In onze vorige Kroniek bespraken we ‘Katja in rok’, door Hjalmar Bergman, een humoristisch méésterlijk werkje uit de reeks **Zilveren Wiekslagen** (Uitg. H. Meulenhoff, Amsterdam). In genoemde reeks, een zeer goedkoope, maar handig van formaat en bizonder mooi gedrukt, zijn reeds een goed dozijn werken verschenen, van verschillende Nederlandsche en uitheemsche schrijvers. We hebben ze, daar zekere deeltjes thans herdrukt worden, niet alle bij de hand; we vestigen dus de aandacht op wat we gelezen en haast zonder voorbehoud genoten hebben. De Duitscher R.C. Muschler, vertaald en ingeleid door Dr. A. Saalborn, teekent in **De onbekende** de fijn verdichte laatste levensjaren van een wérkelijk onbekende, bij haar afscheid den glimlach van onverhoopt genoten geluk nog op de maagdelijke lippen. - R.M. Rilke, in zijn exotisch aandoende, sprookjesachtige **Vertelsels over Onzen Lieven Heer**, gaat vertrouwelijk, ofschoon niet traditioneel kristelijk om met de godheid, den dood, het onstoffelijke en wijdt vooral heerlijke verdichtsels aan de menschelijke fantazie, hetzij het deze om het beitelen van een beeld of het in zich koesteren van het eigen volkslied ga. - Rabindranath Tagore brengt, met **De gast,** drie korte verhalen, die, treffend eenvoudig verteld, een boeiend kijkje bieden in typisch Hindoesche verhoudingen, en schenkt zijn vertaler de gelegenheid, bedoelde verhoudingen welsprekend toe te lichten en te verklaren. - Gerth Schreiner, een Duitscher, die naar Nederland vluchtte en dat land bizonder scherp blijkt waar te nemen, schreef **Wij leven in Nederland**, zijnde zeer diverse, soms openbarend verklàrende indrukken over het zg. ‘nuchtere’ Nederlandsche volk, zijn onaantastbare tradities en konventies, zijn niet genoeg gewaardeerde taal en kunst, zijn provinciale kenmerken en kontrasten, zijn uiterlijke onbewo-

genheid en innerlijke overmaat aan zenuwen, en laschte de noodige anekdoten in om het geheel luchtig leesbaar en aantrekkelijk te maken. - Joh. H. Doorn, bij de lezers ingeleid door zijn veel knapperen kollega-reiziger in het Oosten, A. den Doolaard, wil ons, met **De roode straten van Damascus**, den roman van land en volk in Syrië brengen, in hun poging tot ontworsteling aan de Fransche mandaathouders... Kortom, de firma H. Meulenhoff houdt van gróóte verscheidenheid en slaagt er in, zoo goed als telkens de hand op extra dégelijk werk te leggen. Daarom is het ietwat jammer, - al doet het in het algemeen niets af aan deze rééksuitgave, - dat Schreiner, die het Nederlandsch wel onder de knie heeft, woorden als eeuw, gang, rol, basis, trap, volk en godsdienst een verkeerd geslacht bezorgt; en zéér jammer, dat Doorn, die Syrië ként, maar nog geen degelijken roman weet op te bouwen, een taaltje schrijft, dat wémelt van fouten tegen spelling en geslacht en van romantiekerigheid, de valsche figuren inkluis. Late de uitgever in alle opzichten streng, ùiterst streng zijn, - zijn 'Zilveren Wiekslagen' zullen er best bij varen.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Dr. Jan Romein. - Machten van deze Tijd, Wereldbibliotheek; 200 bldz.; Fr. 21.

Deze derde bundel overzichten van de voornaamste problemen der hedendaagsche internationale politiek, dit jaar afgesloten, dient even warm aanbevolen als de eerste twee; immers de economische en politieke toestanden in de wereld zijn van zulk overwegend belang voor ieder van ons, dat niemand verwaarloozen mag zich er mede vertrouwd te laten maken door een opbouwer als Dr. Romein, wiens historische kennis en inzicht zoo stevig gegrond zijn.

Inhoud: 1. De verwarde wereld. 2. Het voorspel (van een eventueelen Wereldoorlog) in Europa. 3. Het voorspel in Oost-Azië. 4. Benard Brittannië. 5. Frankrijks ondergang en opgang. 6. De Paus en de politiek. 7. De Sowjetunie tusschen Dictatuur en Democratie. 8. Amerika zet de klok gelijk. 9. De achterban in beroering. De kleine mogendheden.

Walter Tritsch. - Franz von Oesterreich. Verlag J. Kittls, Nachf. M. Ostrau; 40 ill.; 530 blz. Tijdtabels, bronnen, register.

Hiermede bezitten we het definitieve beeld van den eersten Oostenrijkschen keizer, de incarnatie van den Oostenrijkschen mensch, den veelgelasterden Frans I (II als keizer van Duitschland), die langzaam en onaangevochten zijn weg ging en op het gepaste oogenblik, meestal onwetend, het juiste deed. Zijn twijfel (hij voelde steeds negatief, wat hij vermijden moest) gaf hem zijn natuurlijke zekerheid. Hij triomfeerde, wanneer hij vernietigd scheen. Hij was een eigenzinnige, schuchtere spotter, onder wien Weenen zijn grootsten geestelijken glans beleefde. Deze patriark van het Avondland was het orakel voor de andere Europeesche vorsten en een afgod voor zijn volkeren, de evangelist van het Evenwicht.

Philippe Erlanger. - Le Régent. Gallimard, Paris: 290 blz.; Fr. fr. 25.

De Fransche historicus Ph. Erlanger (Marguerite d'Anjou, de Borgia's, Henri III), tevens dichter en romancier, wijst er op, dat de Regent, als zooveel prinsen, die edelmoedig, verdraagzaam en vredelievend waren, vervloekt werd door zijn tijdgenooten en door het nageslacht minacht. De ondeugden, die hem onteerden, vindt men beminnelijk bij Frans I en Hendrik IV. Men vergeeft hem de breuk niet met de tradities van Lodewijk XIV. Men vergelijkt hem met Sardanapales; men verafschuwt hem als den heraut van de Omwenteling. Verraad en haat vervolgden hem gedurende zijn regeering; vraagstukken doemden nochtans op, waarvan wij nu nog voortdurend de oplossing nastreven op militair, economisch, financieel, wijsgeerig en sociaal gebied. Philippe d'Orléans trachtte steeds den middelweg te vinden. Geëerd dient hij, wijl hij, ten prijze van zijn populariteit, den burgeroorlog en den algemeenen krijg over Europa wist te vermijden. - De auteur zoekt de waarheid, voor zoover dat

een mensch mogelijk is, verwijdert het legendarische en erkent de kracht van het Fatum.

Paul Rival. - Marie Mancinf. Gallimard, Paris; 270 blz.; Fr. fr. 20.

De groote liefde in Lodewijk XIVe's leven was de Mancini, die, toen de koning twintig jaar werd, beslag legde op zijn geest en zijn hart door haar maagdelijkheid, haar levendigheid en haar jonge kracht. Hij wilde haar trouwen, maar Mazarin, haar oom, waakte, zoodat de vorst zijn geluk zou missen. Latere toenaderingspogingen tusschen hem en Maria, alsdan prinses Colonna, hadden geen uitslag. De laatste, na veertig jaar, ging van hem uit; toen begreep zij, dat het te laat was, en weigerde hem te zien. Nog elf jaar zwierf zij rond. 1715 stierf zij in een cel van het Heilig Graf te Pisa. Drie maand later overleed Lodewijk, ook verlaten; de Maintenon was gevlucht. - Paul Rival is de eerste, die ons de ware geschiedenis vertelt van Racine's Titus en Bérénice.

Prof. A. Rosenberg. - Demokratie und Sozialismus. Allert de Lange, Amsterdam; 350 blz.

De vroegere hoogleeraar in de geschiedenis aan de Universiteit van Berlijn beantwoordt streng objectief de actueele vraag: Beleeft de democratie een crisis of is het haar einde? Hij schildert de groote binnenlandsche volksbewegingen met hun uitwerkingen op de buitenlandsche politiek, in hun historische volgorde sinds 150 jaar, in de Europeesche landen en in de Vereenigde Staten. Het eerste deel handelt over de democratie van Robespierre en die van Jefferson, de toestanden van Napoleon tot Louis Philippe, het verschil tusschen sociale en burgerlijke democratie, de Engelsche Chartisten. Het tweede schetst het optreden van Marx en Engels op den vooravond van de Omwenteling van 1848, Frankrijk in 1848, de nederlaag der Revolutie in Midden-Europa, den strijd in de emigratie (1849-59), het begin van de sociaal-democratie, de stichting van de 1e Internationale, den val van Napoleon III, de Parijsche Commune en het einde van de 1e Internationale, de burgerlijke democratie in Amerika, Engeland en Zwitserland, de ontaarding van de democratie na 1871, het socialisme en het anarchisme na 1871, de Europeesche reactie na 1871, Frankrijk na de Commune en de dictatuurpoging van Boulanger, den strijd van imperialisme tegen liberalisme, de verhouding liberalisme-IIe Internationale. Het derde deel beschrijft het begin van het Bolsjewisme, den invloed van den Wereldoorlog en de IIe Internationale, de opkomst van het Faschisme, de democratische en de socialistische posities in onzen tijd. Tot besluit volgt een algemeene critiek van de democratie met de eindconclusie, dat daar, waar de democratie uit het leven van het volk historisch groeide, zij onoverwinnelijk blijkt. - Prof. Rosenberg schiep een standaardwerk; zooals geen tweede dringt hij door tot de juiste beoordeeling van ‘Democratie’ en ‘Socialisme’.

A. Koestler. - Ein spanisches Testament. Europa-Verlag, Zürich; 240 blz.; ing. Zw. Fr. 6; geb. Zw. Fr. 8.

Met een Voorwoord door de hertogin van Atholl, conservatief lid van het Engeische Lagerhuis, verschijnen deze lugubere herinneringen van den oorlogscorrespondent van de ‘News Chronicle’, wiens gevangenname, na den intocht van de troepen van Queipo de Llano in Malaga, opzien verwekte in geheel Europa. Koestler, als schrijver van ‘Menschenopfer unerhört’, werd ter dood veroordeeld en slechts het energiek optreden van de Britsche Regeering verhinderde de uitvoering van dit vonnis en bewerkte zijn vrijlating. Zoowel de ‘Daily Telegraph’ en de ‘Morning Post’ als de ‘Manchester Guardian’ noemen dezen ‘Dialoog met den Dood’ een der interessantste menschelijke documenten, die ooit geschreven werden. Dit is ook ons oordeel.

Theodor Kroeger. - Het vergeten Dorp. De Driehoek-Bos en Duin; 510 blz.; ing. Fl. 2,50; geb. Fl. 3,40. Vertaling van J.W. Kuiper.

De schrijver - een begaafd ingenieur, een man uit één stuk, die als politiek gevangene tijdens den wereldoorlog vier jaar in Siberië leefde - vertelt over ontzettende wreedheden, vreeselijke gevaren en afgrijselijke ontberingen als een fijn waarnemer en een scherp beschrijver, ook over het moeilijk opbouwen in de meest onherbergzame streek, van een stadje (het vergeten dorp), in strijd met oerwoud en sneeuw. Van 1916 af doet zich natuurlijk de invloed van de Russische Revolutie gelden. Th. Kröger volbrengt geweldige opofferingen, geeft zijn uiterste krachten voor zijn kameraden en de Russische bevolking, wier ziel hij tot in de kern ontleedt in zijn forsch boek van smart, nood en idealisme, dat werkelijk buitengewoon mag heeten en 's lezers aandacht dan ook onafgebroken op hoogspanning houdt.

Kwee Kek Beng. - China in den Storm. P. Brand, Hilversum; 250 blz.; ing. Fl. 2,90; geb. Fl. 3,90. Geïllustreerd.

Wie deze sterke documentatie over het verleden en het heden van China doormaakt, zal de verklaring van Maarschalk Tsjang-Kai-Sjek begrijpen, waarin kond gedaan wordt, dat in plaats van den dood te zaaien onder de Japansche bevolking, als strafmaatregel de voorkeur gegeven wordt aan waarschuwingen in den vorm van strooibriefjes, dat de Chineezen den code eener ridderlijke oorlogsvoering zullen blijven volgen, en vandalisme hun gezworen vijand is. Kwee Kek Beng, hoofdredacteur van een belangrijk Chineesch blad uit Nederlandsch Indië, bewijst in zijn rijk Nederlandsch boek, dat de militaire overwinnaars steeds door de Chineesche cultuur onderworpen werden en de wereldgeschiedenis, die haar oogen sluit voor de historie van het Verre Oosten, dien naam niet verdient. Het ideaal van China is wereldvrede. Ook nog na zes jaar strijd, die bewezen heeft, dat China zulk een groot weerstandsvermogen en zooveel zelfvertrouwen bezit, dat het, zelfs neergeslagen, niet aan den dood, maar aan wederopstanding denkt.' Nooit hebben we in onze geschiedenis een oorlog gewild, schrijft de Chineesche opperbevelhebber, we hebben er vele vermeden, enkele werden ons opgedrongen en we hebben ze aanvaard, maar zelfs toen we het zwaard zwaaiden, lag de wensch naar vrede in onze harten! De Japansche wreedheden, die de barbaarschheden te boven gaan van Mongolen en Mandsjoes op het einde der Soengdynastie, de bedwelmende middelen en de slavernij zullen het Chineesche ras niet uitroeien!

E. Lennhoff. - De laatste vijf Uren van Oostenrijk. Hollandia, Baarn; 170 blz.; geb. Fl. 1,90. Bewerkt door Mej. Mr. E.W. Broekman.

Wat er te Weenen op 11 Maart ll. tusschen 3 en 8 u. 's namiddags geschiedde, vertelt de hoofdredacteur van het vroegere Weensche blad 'Telegraph' op ontstellende wijze. Uit zijn relaas blijkt de zwakheid van het Vaderlandsche Front en het gebrek aan

doorzicht bij de politieke leiders, die geen initiatief wilden of durfden nemen, al wisten zij, dat de gezamenlijke katholieken, Joden, sociaal-democraten en legitimisten de overgroote meerderheid van de bevolking vormden. Vermits Oostenrijk zich zelf niet hielp, behoedde God het ook niet. Schuschnigg voorkwam echter alzoo een massamoord, zoodat men het uit een menschelijkheidsstandpunt moet huldigen. Hopen, dat het in Oostenrijk zegevierende vuistrecht het begin zal zijn van het einde van dit 'recht' in Europa, kan men echter niet.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven.

Van Julius Pée, Lokeren (postcheck 1915.67):

J. PEE en L. ROELANDT: Keur uit Multatuli's werk; 320 blz., 20 fr.

Deze keur gaat van 1838 tot 1887, loopt dus over een halve eeuw, is naar tijdsorde gerangschikt, zoodat zij de ontwikkeling van den schrijver duidelijk in het licht stelt, jeugdwerk en schetsen uit zijn brieven brengt, werkelijk een keur is uit gansch zijn levenswerk, maar van uitweidingen ontdaan en met vertalingen van Latijnsche citaten, Maleische woorden, Fransche gesprekken en gezegden, enz., met aanduiding van het boek waaraan de ontleeningen geschieden, enz.

Een degelijk werk.

De origineele editie bestaat uit genummerde exemplaren op Japansch papier (250 fr.), op Hollandsch papier (100 fr.), en op Featherweightpapier (35 fr.).

Van J. Van Mierlo-Proost, Steenweg op Mol, 12, Turnhout..

JOZEF SIMONS: Dientje Goris, 3e druk; 159 blz.; 15 fr.

Lode Monteyne schreef destijds dat dit ‘wellicht de beste roman (is) dien Jozef Simons heeft geschreven. En het is in al zijn eenvoudige gevoeligheid en discretie, want levensechte romantiek, een van de boeiendste verhalen, welke in den jongsten tijd zijn verschenen.’

Van H.P. Leopold's uitgeversmij:

Dr. J.F. OTTEN: Casanova breekt uit; 35 blz.; Fl. 1.

Behandelt de ontvluchting uit de Piombi, naar Casanova's eigen verhaal en de onderzoekingen naar het waarheidsgehalte daarvan.

Van H.J. Dieben, Wassenaar:

F.M. GESCHER: Kennis van Land & Volk, deel 2 B: sociaal-economische geografie van Nederland en de overzeesche gewesten; 3e druk; 133 blz., met 125 afbeeldingen; ingen. Fl. 2.-; geb. Fl. 2,50.

Van R.V.C., Spaarnzichtlaan 33, Heemstede:

FR. ARMAND: De Ondergang der Beschaving; 16 blz.; Fl. 0,10.

id. Terugkeer tot God; voorwoord van Prof. F. Otten; 16 blz.; Fl. 0,10.

Van Desclée De Brouwer & Cie, Brugge:

Dagmissaal (Latijnsch-Nederlandsch); tweede, geheel herziene druk; 1700 blz.; penteekeningen door V. Stuyvaert; prijs volgens uitvoering van fr. 45 tot fr. 87,50.

Waardevolle, uiterst sierlijke uitgave; een merkwaardige prestatie.

Van Het Spectrum, Stationsdwarsstraat, 7, Utrecht:

Zonnewijzer, almanak voor het katholiek gezin; 416 blz., met 225 illustraties en 8 reproducties van schilderijen in drie-kleuren-diepdruk; 18 fr.

Van H. Van Tichelen, St. Vincentiusstraat, 67, Antwerpen:

De kleine Vlaming, maandblad; 21e jaar, nr. 1 (October).

Inhoud: Wij jubileeren! Nieuws van de maand. Jan's eerste zakenreis (A. Van Hichtum). Het sprookje van het tooverpaleis (G.W. Lovendaal). Musschenfantasie (Nonkel Mandus). Gescheiden en weder gevonden (J.V.D.). Een kunststukje (Pol Anri). De koning en de molenaar (Leo Roelants). Boekenkast.

Een kunstpolitiek voor den Belgischen staat

Inleiding.

Er is sedert kort heel wat geschreven en gesproken (tot in de Kamer van Volksvertegenwoordigers toe, waar H. Louis Piérard in 1937 en in 1938, namens de Commissie van het Openbaar Onderwijs, twee merkwaardige verslagen over de begrooting van dit departement uitbracht) over de noodzaak voor de Belgische regeering, haar **kunstpolitiek** principieel vast te leggen en deze daarna methodisch door te voeren.

Wanneer men een ‘kunstpolitiek’ als eisch stelt, dan bedoelt men daarmede natuurlijk heel wat anders dan het louter empirisch en geïmproviseerd stelsel van ‘aanmoediging der schoone kunsten’, zooals dat tegenwoordig in zwang is. Dit laatste bestaat er in nu en dan een schilderij of een beeldhouwwerk aan te koopen, op goed geluk af, omdat een kunstenaar er toe gekomen is den minister of den directeur-generaal door zijn ellendigen toestand te vermurwen, zoodat deze aankoop meer een daad van liefdadigheid mag heeten dan een kunstpolitische maatregel, of omdat hij er in geslaagd is deze heeren door een machtig persoon te beïnvloeden, zoodat ook in dit geval de aankoop niet bepaald wordt door de vrije, bewuste, enkel op kunstoverwegingen gesteunde keuze van de betrokken overheden, tot doel hebbende de ondersteuning van de meest verdienstelijken en de verrijking van 's lands kunstpatrimonium. Of anders wordt aan den eenen of anderen kunstenaar een toelage toegekend of een reisbeurs toebedeeld, zonder dat iemand zal kunnen verantwoorden waarom eigenlijk deze wél en gene niet voor deze vrijgevigheid in aanmerking is gekomen.

Dezelfde toevalligheid komt voor op het stuk van de in de koninklijke musea in te burgeren kunstwerken. Daar is 't een

meestal vreemd samengestelde, onverantwoordelijke commissie van beheer, welke in laatste instantie te beslissen heeft over het opnemen of het weigeren van de door den conservator voorgestelde doeken en beeldhouwwerken; aangezien deze commissies doorgaans meer bevooroordeelde, achterlijke of onbevoegde dan werkelijk onpartijdige, beslagen of voor de moderne denkbeelden gewonnen geesten tellen, is het resultaat van deze beraadslagingen doorgaans uiterst ontgoochelend; waarbij komt dat ook op dit terrein de voorliefde van de commissieleden voor zekere kunstenaars, hun ingenomenheid voor of tegen een bepaald kunststreven, allerlei persoonlijke factoren enz. den doorslag geven. Indien we de lijst moesten opmaken van al de door deze commissies geweigerde meesterwerken en deze leggen naast deze van de door hen waardig gekeurde 'knollen', dan zouden velen vreemd opkijken. Nog grooter zou de verbazing, wellicht de verontwaardiging van de onwetende gemeente zijn, indien we de lijst moesten opmaken van de werken welke wel in de openbare verzamelingen zouden behoeven voor te komen, om van deze echt overzichtelijke musea te maken, waar het beeld der kunst van onzen tijd volledig en zuiver tot uiting komt, met een juist begrip van de waarde der verschillende meesters en der verschillende scholen, om daarna dit ideëele museumprogramma te vergelijken met wat daarvan werkelijk tot stand is gebracht in die rommelzolders, welke in ons land als 'modern museum' worden bestempeld.

Een derde gebied waar deze willekeur misschien nog ergerlijker heerscht zijn de door de regeering in binnen- en buitenland ingerichte tentoonstellingen. Sedert we een regeeringscommissaris voor de tentoonstellingen in het buitenland rijk zijn, hangt feitelijk de keuze van de uitgenoodigde kunstenaars, de vaststelling van het aantal werken waarmede deze zullen uitpakken, geheel en al van de inzichten van dezen dictator en zijn 'éminences grises' af, tot groote schande en schade van onze hedendaagsche kunstbeweging, dezer faam in den vreemde en de belangen van onze kunstenaars.

Niemand die onbevooroordeeld dezen toestand overweegt, zal er voor te vinden zijn dit willekeurig en stuurloos systeem van staatsinmenging goed te keuren. Daarom is algemeen het verlangen naar een 'kunstpolitiek' opgerezen: de regeering dient een

kunstpolitiek vast te leggen en uit te werken, zooals zij een handelspolitiek of een sociale politiek voert, beantwoordend aan formeele doelstellingen, in het raam van doelbewuste opvattingen; nadat het programma zal zijn opgemaakt geworden, moet dit planmatig uitgevoerd.

M.i. bestaat er geen middenweg: ofwel zal de staat van zijn 'bescherming' der beeldende kunsten geheel en al afzien en aan alle bemoeiing op dit gebied verzaken - Thorbecke's slagzin 'kunst is geen regeeringszaak' tot den zijne makend - ofwel, indien hij den plicht van de gemeenschap jegens de kunst als belangrijke factor in het geestelijk leven der natie aanvaardt, een gedragslijn afstippelen, welke aan vaste begrippen en doelstellingen zal beantwoorden. Waarbij de staat zich tevens zal verbinden in zijn begrooting die geldmiddelen te voorzien, welke het hem mogelijk zullen maken dit kunstprogramma consequent na te leven.

Het thans toegepaste, bij uitstek halfslachtige systeem bevredigt ten slotte niemand meer. Een staat die, als de Belgische, in een begrooting van 11 milliard fr., 150.000 fr. voor toelagen en aanmoedigingen aan de kunstenaars, 300.000 fr. voor bestellingen en aankoopen van kunstwerken, 250.000 fr. voor het inrichten van tentoonstellingen in het buitenland (buitengewone post), dus in het totaal 700.000 fr. (cijfers voor 1937) toekent, steekt den draak met de kunstenaars en doemt zichzelf tot onmacht. Hij blijft stellig te kort aan zijn plichten op een gebied waar hij zich nochtans allerlei rechten aanmatigt.

De economische crisis heeft het hier gestelde vraagstuk zooveel acuter gemaakt: de toestand van de meeste kunstenaars, zelfs de beste, is sedert enkele jaren zoo zorgwekkend geworden, dat de staat niet mag nalaten voor deze kategorie staatsburgers en geestesarbeiders te doen wat hij zich jegens zoovele andere tot doel heeft gesteld: te zorgen voor een grondige verbetering van hun lot, niet door het toekennen van tijdelijken steun, (ten slotte niet veel meer dan een aalmoes die hun wordt toegeworpen), maar door organisatie van hun beroep, door vaststelling van een tot in de puntjes uitgewerkt plan tot bevordering van hun stoffelijke en zedelijke belangen, door actieve verbreiding van de kunst bij de volksgemeenschap.

't Zijn deze alom verklankte klachten, deze algemeen geopperde wenschen, die er mij toe aangespoord hebben de grondslagen voor een kunstpolitiek, ten behoeve van onzen Belgischen staat, te leggen[1].

I - Algemeene beginselen.

Verwerpt men niet beslist, en van de meet af, alle staatsbemoeiing in zake kunst; aanvaardt men dus het beginsel van de interventie der regeering op dit gebied, dan is deze overheidstusschenkomst veel noodzakelijker jegens de beeldende kunstenaars dan jegens alle andere. Zulks uit hoofde van de stoffelijke voorwaarden waarin de beeldende kunsten worden bedreven. Kan men zich desnoods een dichter of een romanschrijver indenken, die zijn letterkundig werk gedurende zijn ledige uren schept, na een dagtaak te hebben verricht, waardoor hij aan den broode komt, of een musicus, die zich in de avonduren met zijn gewrocht bezig houdt, na zich den harden plicht te hebben opgelegd op eenige andere wijze in zijn levensbehoeften te voorzien, houdt deze opvatting geen steek meer voor den kunstschilder of den beeldhouwer. Deze moeten noodzakelijk bij daglicht werken, over een langere, niet onderbroken tijdspanne beschikken, vermits hun kleur niet mag verdrogen, hun klei niet verharden. Daardoor valt 't hun uitermate lastig zich met andere, tijdroovende opdrachten buiten hun werkplaats bezig te houden, zijn ze op hun kunst zelf aangewezen om de geldmiddelen te bemachtigen, waardoor ze hun gezin in het leven zullen houden. Indien dan ten gevolge van bepaalde oorzaken - bijv. economische malaise, waardoor de koopers zich onthouden; gemis aan belangstelling voor een door het gewone publiek

(1) Ik wensch er nadrukkelijk op te wijzen dat ik in dit memorandum enkel de staatspolitiek in zake beeldende kunsten behandel. Paralleel zou een programma dienen te worden ontworpen voor staatsbemoeiing op het stuk van letterkunde en tooneel, muziek en radio, architectuur, filmkunst enz. De ‘Libre Académie de Belgique’ (Académie Picard) houdt er zich thans mede onledig zoo'n algemeen ‘cahier de revendications’ op te maken. Van deze academie opdracht gekregen hebbende om meer in 't bijzonder een politiek voor de beeldende kunsten te bestudeeren, heb ik over dit onderwerp een verslag uitgebracht, waarvan de belangrijkste punten in dit memorandum zijn uitgewerkt.

nog niet begrepen of onvoldoend gewaardeerde kunstuiting enz. - deze kunstenaars niet bij machte zijn hun arbeid voort te zetten en van een behoorlijk bestaan verzekerd te zijn, is 't op den staat dat de plicht rust hen ter hulp te snellen, vermits de verantwoordelijke en de toekomst vooruitziende overheid zich bewust is van het belang dat de kunst voor de volksgemeenschap oplevert, ten eerste als beschavende factor, ten tweede als factor van 's lands roem, ten derde als factor van 's lands rijkdom.

Doch zoo we, van de meet af, dit postulaat mogen vooropstellen, dienen we ons des te strenger te toonen wat de vrijgevigheid van de regeering betreft. 't Staat buiten twijfel dat het aantal schilders en beeldhouwers, die zich in ons land op de kunst als beroep toeleggen, veel te aanzienlijk is - met duizendtallen tellen we onze would be-beroepskunstenaars! - en merkelijk de verhouding te boven gaat, welke in een behoorlijk georganiseerde maatschappij voor dit slag geestesarbeiders mag gelden; door dit overtollig aanbod wordt dan tevens de op dit gebied heerschende vraag overschreden; m.a.w. er is overproductie van kunstwerken, ten aanzien van de bestaande behoeften. Vanzelfsprekend zijn er onder deze duizenden, van hun beroep levende kunstenaars velen, al te velen, die noch door hun talent, noch zelfs door hun opleiding geschikt zijn om het ambacht waarop ze zich toeleggen, in de gunstigste voorwaarden uit te oefenen. Sedert we met het de persoonlijkheid doodende academisme en de routine van een verstarde, te schoolsch vormelijke traditie hebben gebroken, zijn de dilettanten legio, die niet eens de grondkennis bezitten, onontbeerlijk om de schilderkunst of de beeldhouwkunst, waar zooveel geschooldheid bij te pas komt ('t zijn kunsten die op een techniek zijn uitgebouwd), behoorlijk te beoefenen, met de noodige waarborgen wat betreft opleiding, vakkennis, vakervaring enz. Even dwaas is 't aan te nemen, dat onder deze duizenden geroepenen, tot dewelke zoo weinig uitverkorenen behooren, de meesten zouden gehoorzamen aan deze diepere roeping, welke elken echten kunstenaar moet aangeboren zijn, en beschikken over het talent, laat staan het genie dat we van hen mogen verwachten, om in hen waarachtige kunstenaars te begroeten. 't Hoeft ons niet te verwonderen zoo we onder de duizenden deelnemers aan die honderden tentoonstellingen, welke iederen Winter onze aandacht in

beslag nemen, zooveel machteloozen en bedriegers aantreffen, zooveel would be-kunstenaars, rijker aan aanmatiging dan aan gaven. Zoo deze toestand altijd heeft bestaan, doet hij zich heden scherper voor dan vroeger, toen men als minimum-eisch vermocht te stellen dat iemand die zich voor kunstschilder of voor beeldhouwer uitgaf, op zijn minst zijn ‘stiel’ kende.

Verre van al deze onbeholpen zwakkelingen te steunen, dient een doelbewuste kunstpolitiek zich voor te nemen ze uit een overbevolkte loopbaan te weren, welke door hen enkel wordt gekleineerd, uit een ‘markt’ die ze door hun minderwaardige werken overrompelen, zoodoende oneerlijke concurrentie voerend tegen de echte kunstenaars, uit de staatstoelagen waarvan ze, door hun bluff of hun geïntrigeer vaak de vetste brokken wegkapen.

Voor de door ons voorgestane kunstpolitiek zal 't dus plicht zijn voorafgaandelijk een waakzaam toezicht op het uitoefenen van de kunstambachten te voeren, ten einde door een strenge selectie alle minderwaardige elementen uit den weg te ruimen. Zoodoende zal de staat bij machte zijn de door hem voor de kunst beschikbaar gestelde credieten heel wat doelmatiger aan te wenden, enkel de echt begaafden steunend, wier werk iets aan de gemeenschap bijbrengt. Tegelijkertijd zullen de kansen van verkoop voor dezen zooveel grooter worden als de thans nutteloos gevulde markt minder overvoerd zal zijn, er een beter evenwicht zal geschapen worden tusschen vraag en aanbod; het thans verbijsterd en overbluft, uit al den hem voorgezetten brol niet meer wijs wordend publiek zal beter voorgelicht worden. Door het feit zelf van deze tot een kleiner aantal kunstenaars beperkte aankoopen en bestellingen, van overheidswege, zoowel als van de zijde der kunstliefhebbers, zal de toestand der wettelijk beschermde kunstenaars waarschijnlijk in zoo'n mate worden verbeterd, dat 't, na eenigen tijd, niet meer noodig zal zijn op de toelagen van den staat beroep te doen, om dezen in het leven te houden. Immers zal de staatsbemoeiing, zoodra zulks mogelijk zal blijken, moeten ophouden een soort liefdadigheidswerk te zijn en zijn credieten niet veel meer dan een ondersteuningsfonds ten behoeve van werklooze en noodlijdende kunstenaars. Bovendien zouden deze credieten beter worden besteed, voor een nuttiger en edeler doel.

Ook zou het zedelijk peil van schilders en beeldhouwers er heel wat bij winnen, indien deze niet meer verplicht waren bij de regeering om steun te bedelen, de overheidspersonen in 't gevlei te komen.

Om dit doel te bereiken is 't echter onontbeerlijk voorloopig de kunst te ontmoedigen, in plaats van ze aan te moedigen, indien het resultaat van deze bescherming moet zijn het grootste aantal kunstenaars een armzalig stukje van de karige overheidssubsidiën toe te reiken of hen in staat te stellen, nu en dan eens, tegen crisis-prijzen, een doekje of een beeldje aan den man te brengen; waardoor ze ten slotte niets blijvends winnen, voorzeker niet dien vrede des gemoeds en die verzekering tegen de stoffelijke ellende, welke 't hun mogelijk moet maken met een gerusten geest en zonder zorgen, vlijtig, maar zonder overhaasting, hun werk te scheppen.

Aan een andere, onze huidige kunstbeweging eigen kwaal zal bij dezelfde gelegenheid worden verholpen: de overproductie. Verbijsterend is 't de werken van zekere nog jonge kunstenaars op te tellen: een voortbrengst veel aanzienlijker dan die van de meeste vroegere meesters, na een lang leven van noesten arbeid. Door de omstandigheden gedwongen hebben ze geen tijd meer om hun werken rustig tot stand te brengen, ze te laten bezinken, ze nauwgezet te voltooien. Die indruk van improvisatie, slordigheid, onafgewerktheid, welken wij zoo vaak bij de hedendaagsche kunstenaars opdoen, en waarvan we ons zelfs bij zekeren van de onbetwistbaar grootsten niet kunnen ontdoen, houdt verband met de ongunstige voorwaarden waarin de meesten moeten arbeiden. Doorgaans zijn de prijzen die in de kunstmarkt kunnen worden bedongen ontoereikend om een matig produceerend kunstenaar zijn nooddruft te waarborgen. Vandaar de verzoeking steeds meer voort te brengen, ten koste van de kwaliteit, en deze overhaastig geschapen, dikwijls schetsmatige prestaties tegen gunstprijzen af te zetten, bij een zich met weinig tevreden stellend publiek.

Er dient dus een einde gesteld aan de gekke comedie die we thans medemaken, van al die zoogenaamde beroepskunstenaars, welke, met duizendtallen, den overheidssteun als een heiligen plicht van de gemeenschap jegens hun gezegend persoontje inroepend, met luide kreten op de hulp van den staat aandringen, terwijl

nochtans voor de gemeenschap geen enkele reden bestaat om dien hoop, voor het meerendeel talentlooze en nuttelooze dilettanten in het leven te houden of ze op een beteren voet te behandelen dan de andere standen. Wenschen deze zichzelf tot kunstenaar uitgeroepen hebbende grappenmakers hun ijdel spelletje voort te zetten, dat ze er dan de risico's van op zich nemen, doch afzien van de hoop op het rijk te teren.

't Is hoog tijd voor den staat een **kwalitatieve kunstpolitiek** te gaan voeren, op een gebied waar het kwantitatieve geen rol hoeft te spelen. En zoo we de eersten zijn om het de gemeenschap als een plicht voor te schrijven de besten onder 's lands kunstenaars te eeren, zijn we ook de eersten om er nadruk op te leggen dat het noodig is deze voordeelen en gunsten met wijs beleid te bedeelen, enkel onder hen die er zich waardig van toonen, zoodanig dat de natie iets hebbe aan deze steunpolitiek en de kunst er door bevorderd worde, opgevoerd tot een hooger peil. Zoo we dus volgaarne de eereschuld van de gemeenschap jegens de kunstenaars erkennen, gelooven we eveneens aan de plichten van de kunstenaars jegens de natie. 't Gaat hier om een wederzijdsch dienstbetoon. Overigens is enkel en alleen deze rechtsgrond krachtig genoeg om de bemoeiing van den staat in de kunstaangelegenheden te wettigen. Daarbuiten is deze niet te billijken.

Past de staat deze critische methode niet toe, dan zal hij vreemde resultaten bereiken en in plaats van de kunst te dienen, deze eerlang kelderen.

Eens deze beginselen vastgelegd, komt 't er op aan na te gaan hoe men het best deze wederzijdsche belangen zal behartigen. Wat den staat betreft, zal deze krachtens onze voorstellen, tot zijn bevoegdheid rekenen: 1) het vestigen van de beroepssyndicaten, waarop wij geheel onze nieuwe ‘kunstpolitiek’ opbouwen, 2) de opleiding van de toekomstige kunstenaars, 3) het aankoopen van kunstwerken en het toekennen van bestellingen, 4) het inrichten van musea en kunstverzamelingen, 5) het inrichten van tijdelijke kunsttentoonstellingen, 6) het bevorderen van het particuliere mecenaat, 7) meer algemeen, het verbreiden van de kunstliefde en het veredelen van den kunstzin bij de bevolking.

II - De beroepsorganisatie.

Willen we ons van de anarchie onzer huidige liberalistische en hyperindividualistische kunstopvatting redden, een einde maken aan het zich met de uitgelezenen gelijkstellen van de onbenulligen, althans op het terrein van de eischen die beiden bij den staat doen gelden, een dam opwerpen tegen het zich pretentieus uitstallend en de kunstmarkt met veel drukte in beslag nemend en overal verwarring stichtend amateurisme, dan blijft er geen andere oplossing over dan tot beroepsorganisatie over te gaan, de schilders en beeldhouwers op syndicalistischen grondslag te vereenigen. Veel liever zou ik het woord ‘corporatie’ in de plaats van het woord ‘syndicaat’ gebruiken, voor de beroepsgroepeeringen welke ik in deze voorsta (of het middeleeuwsche ‘gild’ of ‘broederschap’), maar ik vrees me aan verdenkingen van politieken aard bloot te stellen, waarmede ik geenszins gediend ben, daar het door mij voor de beeldende kunstenaars gedroomde statuut heel en al staat buiten het algemeen corporatief verband, zooals door sommige maatschappelijke reformators voor de andere bedrijven, stielen en ambachten gepland. Voor deze zijn niet, naast stoffelijke, zoovele geestelijke belangen te vrijwaren.

't Is trouwens niet zonder aarzelen dat ik er toe overgegaan ben deze conclusie, welke feitelijk tegen mijn dóór en dóór vrijzinnige gezindheid en mijn persoonlijken voorkeur indruischt, te formuleeren. Veel liever zou ik voor de algeheele onafhankelijkheid, de ongebreidelde zelfstandigheid van den kunstenaar ijveren en het verdraagzame ‘laissez faire’ tegenover hem en zijn werk aanbevelen. Maar hoe zou er dan, gezien de tegenwoordig bestaande toestanden, nog sprake kunnen zijn van een ‘kunstpolitiek’? Dan zou er geen andere uitweg zijn dat de door Thorbecke voorgeschrevene: met kunst heeft de staat niets te maken, kunst belangt de gemeenschap als zoodanig niet aan. Wat ook weer in de huidige omstandigheden een onverdedigbare bewering mag heeten. 't Is den kunstenaar bijna niet meer mogelijk alleen te staan, in een trotsche eenzaamheid, afzijdig van zijn tijd en zijn omgeving, enkel op een paar mecenassen rekenend en voor deze milde begunstigers naar hartelust zijn werk tot stand brengend, daarbij

alleen aan zijn scheppingsdrang gehoorzamend. Het ras der verlichte en vrijgevige mecenassen is uitgestorven; hun paleizen, die de kunstenaar van onder tot boven met doeken en fresco's kon versieren, zijn gesloopt; hun lusttuinen, waar hij zijn marmeren beelden, zijn fonteinen enz. in een passend decor van boomen, bloemen en water kon doen oprijzen, verkaveld... De tijd van afzondering in een vreedzamen droom en een behaaglijken schoonheidsroes is voor den kunstenaar voorbij... Hij maakt, willens of niet, deel uit van een volksgemeenschap, op wier belangstelling hij aanspraak moet kunnen maken, maar die hij, van zijn kant, zal dienen. Wie zich op zijn recht beroept, hoeft zijn plicht in te zien. Weigert hij de tucht te aanvaarden, waaraan hij uit dien hoofde onderworpen is, dan zal hij ook niet langer vermogen den steun en de medewerking in te roepen van een volksgemeenschap, waarmede hij zich niet wenscht in te laten... Persoonlijk zal ik altijd met voorliefde dien volkomen zelfstandigen eenling begroeten, die zal weigeren zich bij een beroepsorganisatie aan te sluiten, op het gevaar af alleen te staan in den harden strijd om het bestaan, maar die er dan ook vrijwillig van afzien zal gunsten van de regeering af te smeeken... Het systeem dat ik ontwerp, sluit geen dwang in: wie er buiten wil blijven, zal 't... En ik ben de eerste om te hopen dat er onder de kunstenaars nog wel enkelen zullen gevonden worden om alle staatsinmenging en alle syndicaal toezicht van de hand te wijzen en dan fier en krachtig genoeg zullen zijn om op eigen gezag en op eigen risico, als 't hoeft in zorg en armoede, hun werk te scheppen, tot zij het na eenige harde jaren, door het zedelijk overwicht van hun genie, aan de menigte zullen kunnen opdringen...

Maar het feit dat enkele kunstenaars, vertrouwend in hun toekomst, zullen voortgaan zich af te zonderen en zich op alle kansen te wapenen, brengt geen oplossing voor al de anderen, die wel beroep wenschen te doen op den staat, om hun de behulpzame hand te reiken, hun toelagen te verstrekken, hun de gelegenheid te bezorgen hun werk tentoon te stellen enz.; noch voor de gemeenschap, die er belang bij heeft dat door de overheid bestellingen worden gedaan, musea geopend, exposities op touw gezet enz.

Kent men de regeering zulke opdrachten toe, dan moet naar een middel uitgezien waardoor deze er zich eervol van zal kunnen

kwijten, enkel op de meest geschikten en de meest begaafden beroep doend, op grond van hun verdiensten, niet op de eersten de besten, de eerzuchtigsten, de handigsten, de warmst aanbevolenen. Dit middel ligt voor de hand: het inrichten van kunstenaarssyndicaten, welke er zullen voor zorgen alleen geschoolde en onderlegde leden in hun schoot op te nemen; welke zelven een schifting zullen doen tusschen alle gegadigden; welke de regeering met raad en daad zullen bijstaan en in overleg met dezer vertrouwensmannen alle anders vrijwel onoplosbare vraagstukken van artistieken aard regelen.

Ik ontveins me niet hoe talrijk en zwaar de moeilijkheden zullen zijn, welke bij het uitwerken van dit voorstel zullen opdoemen, noch de gevaren welke aan de toepassing ervan verbonden zijn. Maar zoo ik, om te beginnen, letterlijk ben teruggeschrikt voor de conclusies waartoe ik, na grondige studie van deze aangelegenheid, ben aangeland en die zich, om zoo te zeggen, aan mijn geest hebben opgedrongen; zoo ik, bij het wegen en wikken van al de voor- en nadeelen van dit, wat men ook moge beweren, in zekeren zin de vrijheid van den kunstenaar beperkend stelsel, niet altijd mijn eigen bezwaren het stilzwijgen heb vermogen op te leggen; zoo ik voor de in zekere gevallen noodlottige gevolgen van zoo'n geleide kunstorganisatie heb gedeinsd; toch ben ik, of ik wilde of niet, tot het besluit gekomen dat er geen andere radicale oplossing meer kan gevonden worden; dat deze, zoo men ze met beleid toepast, ondanks alles meer baat zal brengen dan onheil stichten. 't Gaat er in hoofdzaak om het raam waarin we de kunstenaars schuiven, niet al te strak te maken; vooral te beletten dat het syndicaat een gesloten of eigenmachtige belangengemeenschap worde, moeilijk te ontsluiten voor wie zou wenschen er in opgenomen te worden; dat tusschen de syndicaten van verschillende strekking een vijandige stemming zich zou ontspinnen, een geest van nijdige mededinging, in plaats van een geest van stimuleerenden wedijver.

Met opzet schrijf ik het woord ‘syndicaten’ in het meervoud. Bij beroepen als de artistieke is 't inderdaad niet denkbaar dat al de kunstenaars van de meest tegenstrijdige gezindheid en strekking, van het uiteenloopendst willen en kunnen, in één enkele beroepsvereeniging zouden worden gegroepeerd. Dan zou er

altijd één partij zijn, die alle andere zou verdringen, het hoogere woord voeren, de rijkste voordeelen voor haar aanhangers inpalmen; daardoor zou dadelijk de kunstbroederschap ten doode zijn opgeschreven. Evenmin kunnen we van den democratischen staat van heden verwachten (noch zullen we zulks verhopen) dat hij over de verschillende kunstscholen een oordeel zou vellen, één richting, laten we zeggen: de reactionnaire of de revolutionnaire, voorstaan en al de andere dwarsboomen. Van een staatstheorie der schoone kunsten valt weinig of niets te verwachten; deze is in strijd met het wezen der kunst, welke zich, los van alle overheidsvoorschriften, op eigen krachten moet kunnen ontwikkelen. De competitie tusschen de kunstscholen, de esthetische theorieën en technieken moet vrij plaats vinden. Bij hun onderlingen wedijver kan de kunstevolutie enkel baat vinden. De staat heeft daarin niemands partij te kiezen.

De syndicaten zullen dus gevormd worden (drie, vier in iedere belangrijke stad, eventueel in iedere gouw) met het oog op den samenhang van de toetredende kunstenaars, naar dezer tendenz, naar dezer sympathieën, naar dezer persoonlijke voorliefde. Zoo zullen ze uitgroeien tot homogene vereenigingen, die nog iets meer zullen zijn dan loutere vakbonden. De stedelijke syndicaten zullen worden gegroepeerd tot enkele gewestelijke verbonden van schilders en beeldhouwers, deze weer tot één nationaal verbond van beeldende kunstenaars.

Ik wil niet verzwijgen dat, zoo ik voor deze mij aanvankelijk zoo weinig aantrekkelijk voorkomende opvatting ben gewonnen en ben gaan gelooven aan de mogelijkheid haar practisch uit te werken, zulks voor een groot deel is toe te schrijven aan wat door het fascistisch Italië op dit gebied tot stand is gebracht. Uitgaande van Mussolini's bevestiging, ‘dat de kunst een primordiale en wezenlijke levensbehoefte is’, heeft de fascistische staat de beeldende kunsten, naast de andere vrije beroepen, in zijn corporatief plan betrokken. Hij wenscht als beschermer van den in onzen tijd hulpeloos van de grillen van een niet zeer milde en niet zeer verfijnde klienteele afhangenden, doorgaans zich in een stoffelijk en zedelijk minderwaardigen toestand bevindenden kunstenaar op te treden en dezen de mogelijkheid te schenken zelfstandiger te

arbeiden, door tegelijkertijd zijn prestige en zijn welzijn te verhoogen. 't Is dus in Italië dat het wettelijk statuut van den kunstenaar voor het eerst is vastgelegd. Schilders en beeldhouwers maken deel uit van het 'Nationaal Verbond der vrije beroepen en kunstambachten' en zijn, zooals al de andere door de wet beschermde arbeiders, aan een beroepsordening onderworpen. Daarenboven hebben ze vertegenwoordigers in verschillende regeeringsraden, tot in het Parlement toe. Heel een stelsel van plaatselijke, gewestelijke en nationale beroepsvereenigingen is opgebouwd, wier bevoegdheid zeer uitgebreid is. Aan deze vereenigingen vertrouwt de regeering nl. de inrichting van de verschillende tentoonstellingen, welke trapsgewijs in verschillende centra worden op touw gezet, en deze van de wedstrijden, welke ze voor allerlei openbare werken onder de kunstenaars uitschrijft, toe. Door deze spontane en geleidelijke schifting en selectie worden ten slotte de besten onder de besten op den voorgrond geschoven en voor de internationale kunstplechtigheden, zooals bv. de Tweejaarlijksche Wereldkunsttentoonstelling te Venetië en de groote tentoonstellingen in het buitenland, uitgezocht. Er gaat niet de minste beïnvloeding van de regeering op de kunststrekking van schilders en beeldhouwers uit; deze zijn vrij zich te uiten zooals ze wenschen.

Wanneer men de resultaten nagaat, welke door dit stelsel zijn verkregen - wellicht is de jonge Italiaansche school de levendigste, de vooruitstrevendste en de gedegenste van Westen Zuid-Europa en zijn de kunstwerken die in het nieuwe Italië zoo rijkelijk de openbare gebouwen en het stadsbeeld sieren, de prachtigste - is men wel verplicht toe te geven dat dit stelsel niet zoo kwaad is. Laten we ons vooral niet beïnvloeden - afschrikken of aantrekken, naar gelang onze politieke voorkeur - door het staatkundig regime waarin deze herleving van de Italiaansche kunst zich heeft voorgedaan. Met het fascisme als staatstheorie heeft de corporatieve organisatie van de kunst weinig of niets te maken. Ze is niet als een propaganda-middel voor een politieke ideologie misbruikt geworden, zooals zulks wel in andere totalitaire landen, nl. in Duitschland en Rusland, het geval is. Ons over de uitstekende uitslagen van deze selectief geleide kunstpolitiek verheugende, zijn we niet eens verplicht het corporatistisch beginsel op zich zelf te huldigen of er de uitbreiding op een ruimer

plan van voor te staan, indien we daar niets voor voelen. Dit memorandum heeft louter het afstippelen van een efficiente kunstpolitiek tot doel en houdt zich opzettelijk buiten de algemeene staatkundige organisatie.

Vrees voor ‘etatisatie’ van de kunst is uitgesloten, voor zoover men aan de kunstenaarssyndicaten voldoende vrijheid van handelen en een zoo ruim mogelijk zelfbeschikkingsrecht toekent. Ik ben er diep van overtuigd, dat de door zijn syndicaat beschermde, door zijn gedelegeerden in de officieele kunstraden en instellingen vertegenwoordigde kunstenaar veel zelfstandiger tegenover de overheid zal staan dan tegenwoordig, nu hij, arm en zwak, persoonlijk beroep moet doen op de welwillendheid van de regeeringspersonen en van hen een toelage, een bestelling, den aankoop van een kunstwerk, een betrekking enz. afbedelen. Rechtstreeks van een minister, een directeur-generaal, een conservator afhangend, zal voor hem de verzoeking veel grooter zijn naar dezer zin te werken, hun persoonlijken smaak te vleien, mogelijk zich naar hun wenken te gedragen, dan wanneer hij den invloed van heel zijn corporatie achter zich zal voelen, door deze onpartijdig, als gelijkberechtigd lid, voor een bestelling of een aankoop zal worden aanbevolen, op dezer lijst van voor een tentoonstelling uit te noodigen of voor het museum in aanmerking te nemen kunstenaars zal voorkomen enz.

Gezien de bemoeizieke politiek, die meer en meer en op allerlei gebied door den staat wordt gevoerd, de steeds aanzienlijker wordende macht van de politieke partijen, loopt de zelfstandigheid van den kunstenaar veel meer gevaar onder het huidig, feitelijk willekeurig, dus autocratisch regime dan onder een syndicalistisch regime als het door mij gedroomde, waarbij de staat in hoofdzaak zou tusschen te komen hebben door het vestigen van een wettelijk statuut, dat, eens bepaald, bijna automatisch zou voortwerken, buiten allen dwang.

III. - Bevoegdheid van de kunstenaarscorporatien.

Om het onderscheid te maken tusschen de tot de corporatiën toegelaten en de daartoe niet toegelaten kunstenaars, ga ik uit

van dezer geschooldheid. Niet dat ik zoo'n hooge waarde hecht aan den invloed van teekenscholen en academies van schoone kunsten; ik wil zelfs grif toegeven dat deze, vooral zooals ze tegenwoordig opgevat zijn, vaak heel deformeerend op de persoonlijkheid der jongere kunstenaars inwerken. Maar vermits we er overtuigd van zijn, dat geen echte kunst mogelijk is zonder een voldoende kennis van het teekenen, het schilderen en het boetseeren, en daar we mogen aannemen dat althans deze technische vorming in deze scholen kan worden opgedaan, zijn we genoopt - ofschoon op een hervorming van deze scholen aandringend - het aldaar ontvangen onderwijs als den onontbeerlijken grondslag van de verdere ontwikkeling der jongere schilders en beeldhouwers te beschouwen. Door deze voorwaarden op te leggen, zullen we wellicht een einde maken aan het reeds aan de kaak gestelde amateurisme van zoovelen, die, zonder de luttelste voorbereiding, zich eensklaps tot kunstenaar ontpoppen en met hun van de volledigste onmacht getuigend werk de kunstmarkt vullen en de regeering bestoken. Verder zal ik uiteenzetten hoe ik het onderricht en de opleiding van onze jonge kunstenaars opvat.

Dat het in de kunstacademie verworven einddiploma op zich zelf weinig of geen beteekenis heeft, om de waarde van den houder daarvan te meten, staat vast. Maar 't is een uitgangspunt tot verdere ontwikkeling voor hen, die daardoor in het bezit van de benoodigde vakkennis zullen zijn gekomen. Het is ook een eerste selectie-middel. Enkel de houders van dit einddiploma zullen als beroepskunstenaars in aanmerking komen en toegang tot de corporatie verkrijgen, waarbij ze zich wenschen aan te sluiten. Op deze corporatiën moeten we dan verder kunnen rekenen om een tweeden dam op te werpen tegen den wassenden stroom van candidaten. Niet alle uit de academies uitgegane candidaten dienen zich als kunstschilder te vestigen; er zijn vakken genoeg, op het gebied van de sierkunsten en de toegepaste kunsten, waarop ze zich zullen kunnen toeleggen (vooral indien ook de verder door mij uitgesproken wenschen worden nageleefd). Een periode van drie, vier jaar zal verloopen, tusschen het oogenblik waarop de jonge kunstenaar in het bezit van zijn einddiploma zal zijn getreden en het oogenblik waarop hij zijn candidatuur bij de door hem gekozen corporatie zal stellen. Gedurende deze jaren zal hij hebben gereisd,

gelezen, gearbeid. Van hem wordt verwacht dat hij met een minimum aantal werken, plus een minimum aantal teekeningen en schetsen, voor den dag zal komen, wanneer hij zijn aanvraag zal indienen. Als lid van de corporatie zullen worden verkozen enkel zij die bv. de twee derden of de drie vierden van de stemmen der reeds tot de vereeniging behoorende ‘meesters’ zullen behalen. Gedurende drie, vier jaren zal de toegelaten kunstenaar junior-lid zijn, waarna hij tot senior-lid zal worden bevorderd. Eerst van dat oogenblik af is hij stemberechtigd, neemt hij aan al de openbare werkzaamheden der corporatie deel en mag hij aanspraak maken op de aan het lidmaatschap verbonden voorrechten. De mogelijkheid moet worden voorbehouden dat aan een junior-lid zijn definitieve aanstelling tot senior-lid kan worden geweigerd, op grond van onvoldoende prestaties, ten gevolge van een met algemeene stemmen genomen beslissing van de algemeene vergadering.

Naast de bij een corporatie aangesloten beroepskunstenaars bestaan de niet-gesyndikeerde kunstenaars voort. 't Zijn in zekeren zin de vrijschutters van de kunstwereld. Deze moeten geen academische opleiding hebben genoten. Zij zijn aan geen toezicht onderworpen, exposeeren op eigen houtje, maken geen deel uit van het corporatief regime, waarvan ze noch de voordeelen, noch de nadeelen kennen. 't Gaat niet op het initiatief van deze vrije kunstenaars te remmen, te meer daar de kans niet is uitgesloten dat een echt genie zich onder deze autodidacten kan openbaren. Onder geen voorwendsel mogen we zoo'n meester bij Gods genade den weg versperren. Als we bedenken dat enkele van de allergrootste schilders van onze eeuw ‘self-made men’ zijn geweest, een Vincent Van Gogh, een Cézanne, een Gauguin, vooral een Rousseau le Douanier, dan mogen we niet eens de mogelijkheid onder oogen nemen door een te strakke beroepsorganisatie voor zulke begaafde, maar grootendeels zichzelf gevormd hebbende meesters de kans uit te sluiten van de vereenigingen der beroepsschilders deel uit te maken. Dus zullen ook niet in het bezit van een academisch diploma zijnde kunstenaars hun candidatuur bij een corporatie mogen stellen en tot deze toegang kunnen verkrijgen, mits een zeker aantal stemmen te behalen, laten we zeggen 80 of 90%.

Dadelijk zie ik het gebrek in, dat dit cooptatie-systeem kan aankleven: zullen de leden der beroepsvereenigingen, die er vanzelfsprekend alle belang bij hebben het aantal aangesloten meesters niet te vergrooten, niet opzettelijk de candidatuur bestrijden, zoowel van deze in de academies geschoolde jongeren, als van de ongeschoolde outsiders van buitengewone verdienste? Rekening houdend met de menschelijke zwakheid is zoo'n gedraging niet onwaarschijnlijk. Nochtans heb ik voorloopig nog voldoend vertrouwen in de rechtschapenheid van den superieuren mensch, die elk kunstenaar verondersteld is te zijn, om de draagwijdte van dit bezwaar niet te overschatten. Gelukkig, zoo ons enkele ergerlijke staaltjes van eigenbelang bekend zijn, geven de kunstenaars vaak blijk van zooveel rechtschapenheid en hulpvaardigheid, dat we, in den regel, dit gevaar van systematische vijandigheid jegens hun confraters niet hoeven te duchten. Ze zullen ook met de openbare opinie af te rekenen hebben, tegenover dewelke zij verantwoordelijk zijn. Bovendien is in mijn plan voorzien de aanstelling van een hoogeren raad van beroep, die zou hebben te beslissen over alle door de corporatiën getroffen besluiten, waartegen bezwaar zou worden gemaakt.

Wat de bevoegdheid van de corporatiën betreft, zou deze heel ruim dienen te zijn. Al de moeilijkheden, welke in ons huidig regime van vrije mededinging en ongecontroleerde uitoefening van het kunstenaarschap, uit hoofde van de tusschen de personen en de groepen bestaande mededinging oprijzen, zullen, naar mijn overtuiging, uitgeschakeld worden, indien aan de corporatiën voldoende vrijheid van handelen wordt gelaten.

Een eerste bevoegdheid zou zijn het vaststellen van de voor de belangrijkste nationale en internationale tentoonstellingen uit te noodigen kunstenaars. We weten allen hoe scherp thans het conflict is. Deze wordt wél, gene wordt niet uitgenoodigd; deze mag tien, gene slechts een of twee werken inzenden; aan den eenen wordt een eereplaats toegekend, de andere naar een uithoek van het tentoonstellingsgebouw verwezen; dat alles naar gelang het humeur en de schikkingen van de inrichtende commissie of van den dictatoriaal optredenden regeeringscommissaris. Deze kunstenaar wenscht niet te exposeeren naast genen andere, met wien hij zich niet verwant gevoelt en wier werken bij de zijne niet

passen; deze weigert uit solidariteit toe te treden, omdat zijn vriend of strijdgenoot niet wordt uitgenoodigd; soms onthouden zich heele kunstkringen, omdat ze niets gemeens wenschen te hebben met andere enz. En het eindresultaat is doorgaans dat de tentoonstelling ontaardt in een staalboek: alle richtingen zijn overhoop vertegenwoordigd tot een onooglijk en zinledig mengelmoes; allerlei strekkingen verdringen elkaar, op het goede geluk af; met de beteekenis van de verschillende meesters wordt weinig of niet rekening gehouden. Van een representatieve vertegenwoordiging van de nationale school, een methodische groepeering van de leidende krachten onzer kunstbeweging, een rangschikking onzer schilders en beeldhouwers naar hun strekking of naar hun waarde kan er geen spraak meer zijn. Wie de laatste Belgische tentoonstellingen in het buitenland heeft medegemaakt (ik denk bv. aan de Belgische afdeeling in de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1937, een allergekst samenraapsel, gevolg van een wraakroependen opzet, dat niet anders kon dan onze Belgische School belachelijk te maken bij het verlichte internationale publiek dat zulke wereldtentoonstellingen bezoekt) weet mede te praten van de caricaturale voorstelling welke, uit onkunde, uit partijgeest of uit favoritisme, door zoo'n ‘show’ in het leven wordt geroepen. Zulke dwaze ondernemingen kunnen en mogen niet langer geduld. Er moet iets op gevonden worden om de herhaling van zulke schandalige practijken te beletten.

Gesteld dat de corporatiën bestaan, hoe gemakkelijk zal het alsdan zijn tot een verstandhouding tusschen de betrokken vereenigingen te geraken. Aan elke corporatie zullen - voor zoover er zalen genoeg beschikbaar zijn - zooveel meter lijst worden afgestaan, welke onder de leden zullen worden verdeeld; deze moeten niet noodzakelijk over hetzelfde wandoppervlak beschikken; dit jaar zal een schilder in de gelegenheid worden gesteld meer doeken tentoon te stellen, het volgend jaar een ander. Bovendien zal de beschikbare ruimte onder een kleiner aantal kunstenaars moeten verdeeld, vermits, uit hoofde van het bestaan der corporatiën, heel wat minder exposanten zich zullen aanmelden, alle derderangskrachten, die nu doorgaans het beste deel in beslag nemen, in beginsel geweerd geworden zijnde. Alleen de besten van iedere school, van iedere strekking zullen in het perk

treden en nog wel met hun voortreffelijkste werken, vermits door de corporatie toezicht op de inzendingen zal worden uitgeoefend. Aan iedere vereeniging worden een of meer zalen voorbehouden, zoodat enkel kunstenaars van hetzelfde slag samen exposeeren, onder de vlag van hun corporatie, wat aan de tentoonstelling een eenheid, een samenhang, een overzichtelijkheid zal bezorgen, welke thans uiteraard onmogelijk te bereiken zijn. Is in een bepaald geval de ter beschikking gestelde ruimte niet voldoende om al de corporatiën samen in de gelegenheid te stellen het werk hunner leden in de beste voorwaarden uit te stallen, dan zal een rouleering worden voorzien: hier stelt deze corporatie tentoon, daar gene; dezen keer komt de eene aan de beurt, de volgende maal de andere. Wat onze kunstenaars wenschen, wat wij, die de faam onzer kunst hoog willen houden, eischen, is niet dat al onze kunstenaars aan alle door de regeering op touw gezette tentoonstellingen zouden deel nemen, allen onder elkaar, en met een of twee werken in een bonten bazar (wat eigenlijk niet veelzeggend is), maar dat hun, om de beurt, de gelegenheid worde geboden onder geestverwanten en gelijkwaardigen, op eigen verantwoordelijkheid, met een belangrijke en typische zending voor den dag te komen.

Een tweede bevoegdheid zou bestaan uit het advies uitbrengen over de in de musea voor hedendaagsche kunst (naar mijn zin, volledig gescheiden, zooals ik verder zal betoogen, van de musea voor oude en voor moderne kunst) op te nemen werken. Op dit gebied zijn de misbruiken nog grievender dan op dat van de tijdelijke tentoonstellingen; deze duren een paar weken of maanden en dan wordt licht de herinnering eraan vervaagd of uitgewischt; de in de openbare musea onder dak gebrachte werken blijven er bestendig bewaard; deze verzamelingen staan open voor alle bezoekers; het beeld dat dezen van onze nationale kunst wordt voorgehouden, het overzicht dat hun onder oogen wordt gebracht, heeft heel wat meer beteekenis, dient dus van heel wat meer overleg te getuigen. Voor den kunstenaar persoonlijk - de opneming van een zijner werken in een museum doorgaans als de officieele bevestiging van zijn talent beschouwd zijnde - is het eveneens van groot belang in een openbare verzameling vertegenwoordigd te zijn; hij lijdt schade, wanneer, ten gevolge van eenige

dwarsdrijverij, zijn werk niet waardig wordt geoordeeld naast dat van anderen te worden opgehangen. Overweegt men daarbij dat deze gewichtige beslissing tegenwoordig afhangt van het initiatief van een conservator en van de uiterst toevallige, vaak grillige, zooniet bevooroordeelde meening van een commissie van beheer, dan zal men toegeven dat deze zaken alles behalve in orde zijn. Welk modern museum in België kan er aanspraak op maken een eerlijke en volledige weerspiegeling te zijn van onze hedendaagsche kunst? Ik zou er kunnen noemen waar, wie weet ten gevolge van welke intrigues, meer dan twijfelachtige debutanten, plaatselijke grootheden, reeds de eer genieten met hun pauwenveeren in het museum te pronken, terwijl zekere der grootmeesters onzer kunst er systematisch uit geweerd worden. Of wanneer een werk wordt aangekocht, is 't het minst typische, een soort visitekaartje zonder meer: geen voor de kunst van den schepper representatief werk, geen museumstuk in den waren zin des woords. De conservator heeft een vroeger door den staat verworven doekje geërfd, de commissie van beheer er ergens op een veiling of een tentoonstelling een aangekocht. Zelden is het werk met beleid uitgekozen als het beste, het gedegenste, het meest voorbeeldige.

Ook op dit gebied zie ik de nuttige werking van de corporatiën tegemoet. Geeft haar gelegenheid op dit stuk medezeggenschap te hebben en deze hunner leden voor te stellen, voor wie zij oordeelen dat het oogenblik is aangebroken om hun een plaats in het museum in te ruimen. Het eerste jaar zal deze schilder of beeldhouwer worden voorgesteld, het tweede deze andere enz.; na enkele jaren zullen de verdienstelijkste leden van de corporatie zonder uitzondering in de openbare verzamelingen vertegenwoordigd zijn. Laat het ook aan de corporatie over in de werkplaats van den schilder, in overleg met dezen, het doek of het beeld te kiezen dat zij het meest gepast zal achten om van dezes kunst den hoogsten dunk te geven.

Zoo zal een bestendige samenwerking tusschen den staat en de kunstenaars ontstaan, zullen deze medezeggenschap verkrijgen in zaken die hen rechtstreeks aanbelangen en waarin zij uiteraard meer bevoegd zijn dan vele anderen.

Machtsmisbruik is niet uitgesloten, zal men wellicht opwerpen. Wel te verstaan zullen de corporatiën over deze aangelegen-

heden niet soeverein te beslissen hebben. Het zijn raadgevende organismen, geplaatst onder het toezicht van den hoogeren raad, die al hun voorstellen na grondig onderzoek zal te bekrachtigen hebben. Maar als ze hun taak ernstig opvatten, zooals we mogen verwachten, geven zij wellicht nuttige wenken, stellen zij een gevatte regeling voor, voorkomen zij onrecht of willekeur.

Derde gebied tot waar zich hun bevoegdheid zal uitstrekken: de staat wenscht aankoopen te doen, b.v. om zekere openbare gebouwen, parken, tuinen enz. te sieren, bestellingen te geven, voor het uitvoeren van portretten, historische tafereelen, wandschilderingen, tapijten, standbeelden, decoratief beeldhouwwerk enz. 't Zullen de corporatiën zijn, die aan de overheid voorstellen zullen doen, in verband met de voor deze bepaalde opdrachten meest geschikte kunstenaars, daarbij ook weer een billijke rouleering nastrevend. Zoodoende wordt de monopoliseering van de staatsopdrachten door enkele begunstigden uitgesloten. Of acht de staat het gewenscht een openbaren wedstrijd uit te schrijven, dan zullen de corporatiën zich daarmede belasten, met de vertegenwoordigers van den staat het programma opmaken, hun afgevaardigden in de jury aanduiden enz.

Daar deze hoogere raad tot de hoeksteenen behoort, waarop de nieuwe kunstpolitiek zal rusten, weze aangestipt dat ik voorstel hem uit een beperkt aantal, met veel zorg gekozen personen samen te stellen: een paar hoogere ambtenaren (o.m. museumconservators), een paar kunstcritici, een paar kunstliefhebbers, die allen bewijs zullen moeten leveren van hun schranderheid, hun sympathie voor de nieuwste vormen van het kunstscheppen, hun objectiviteit, alsmede een paar afgevaardigden van de corporatiën zelven. Deze hoogere raad zal als orgaan tusschen de regeering en de corporatiën fungeeren. Hij zal dezer voorstellen en aanvragen coordonneeren, er bij de overheid verslag over geven, in alle kunstzaken recht op initiatief hebben, over alle kunstaangelegenheden worden geraadpleegd en advies uitbrengen, gebeurlijk als scheidsrechter tusschen de corporatiën of de kunstenaars onderling optreden.

(Slot volgt).

ANDRE DE RIDDER.

Op de keien

Stephan was er dien morgen uitgetrapt met de vaste overtuiging er nu ééns en voor goed kort spel mee te zullen spelen. Reeds meermaals was hij 's morgens met dat besluit van huis weggegaan, doch nu, na een verwarden nacht, dien hij met gestoorden slaap en beurtelings onderbroken nadenken en overwegen had doorgebracht, meende hij niet meer te mogen talmen. Want Stephan had principes en een reputatie en terwijl hij er niet aan dacht van de eerste afstand te doen, wenschte hij zijn reputatie, vooral nu niet, prijs te geven. Het sap was immers de kool niet waard. Zijn principes dwongen hem een ééns genomen besluit zonder verder dralen uit te voeren. Wel had hij vaak besloten en zijn beslissingen meermaals zonder uitvoering gelaten. Maar hij hield zichzelf voor dat het maar plannen geweest waren, nog vatbaar voor verbetering, dus geenszins definitief noch zonder beroep, plannen, die nu volledig uitgegroeid waren en op verwezenlijking wachtten. De reputatie die Stephan had, was er een van het goede soort: hij werd aangezien als een man die woord houdt en er niet aan denkt op gedane stappen terug te keeren. Reeds jaren had hij die faam ongerept hooggehouden, niettegenstaande het bezwarend feit dat de omstandigheden soms tégen hem waren geweest. Daarom besloot hij, en dat was dan een tweede besluit, dat ook nù niets de verwezenlijking van zijn plan in den weg mocht staan. En zichzelf aanmoedigend herhaalde hij dat er vandaag een eind zou aan komen. Ja, dàt zou gebeuren.

Doch onmiddellijk daarop ondervond hij een moeilijkheid, en haar belang ontging hem niet. Hij zou er een eind aan maken, doch hij wist nog niet precies aan wát, want twee dingen zaten hem dwars. Stephan dacht ‘dingen’, maar wist zeer goed dat ‘toestanden’ een juister woord was. Er was eerst dat geval met den chef op het kantoor, en er was nog dat geval met Anneke.

En het eene hield, ten minste zijdelings, verband met het andere. Beter ware geweest beide toestanden ineens op te klaren, doch tusschen den chef en Anneke maakte Stephan te recht een onderscheid dat hem eer aandeed en voor zijn goeden smaak pleitte. Mijnheer Fardeau was een lastig man, een moeilijke chef en een onrechtvaardig mensch. Anneke integendeel bleef, wat ook Stephan's bezwaren tegenover haar waren, een allerbeminnelijkst meisje. En dat zij niet bij allen in een geur van heiligheid stond, daaraan had hij stellig geen schuld. Wél haar schoonheid - want ze was mooi - en haar scherpe intelligentie, waarvan Anneke bewust was en ongemeten gebruik maakte om haar welberekende slagen thuis te halen. O, wat was hij ontroerd geweest toen zij voor 't eerst in het kantoor verscheen, linksch en onhandig, maar schoon, ongenaakbaar en indrukwekkend, zooals ze daar stond in haar bleekblauw kleedje met vogels en bloemen, en met spannende pofmouwen! Stephan, die de werkelijkheid in dergelijke omstandigheden te poover vond en dan zijn geest binnen de perken van zijn rijkvoorziene boekenkast vrij spel liet, had maar één gedachte meer overgehouden op dat oogenblik. Naderhand had hij, want hij schreef zelf ook, dien indruk willen vastleggen in een gedicht. Er was iets op zijn papier gekomen zooals ‘Jij hebt de kamer hel verlicht...’, maar hij had er verder niets bijgevonden dat zijn emotie dekte. En later verlichtte het meisje een groot aantal van zijn dagen, die hij ellendig lang vond wanneer hij ze tusschen al dat zielloos administratief gedoe moest doorbrengen; doch zijn geest bleef even duister en verward en alle inspiratie, die de volleding van zijn eenmaal begonnen gedicht had kunnen meebrengen, bleef achterwege. Zijn schrijversverdriet er om hield op toen Anneke ophield zijn dagen ongestoord te verlichten. En de fout daarvan lag bij Fardeau, den chef, die, alhoewel getrouwd en vader van een ruim gezegend gezin, en misschien precies daarom, zijn kweilenden babbel en zijn jeukende handen niet kon thuishouden. Ha, Fardeau... dacht Stephan, en hij balde daarbij zijn rechtervuist in zijn broekzak. Maar een afdanking hing alléén van Fardeau's rapporten af, en daarom ontspande Stephan's greep en grabbelde hij losjes, bijna met verontschuldigingen, door zijn zakdoek.

Beide toestanden ineens opknappen, dát hadde de oplossing kunnen brengen en een helderen toestand scheppen. Maar Stephan koos dát met Anneke klaar te spelen, hoe dan ook, wijl hij Fardeau noodig had. In het tegenovergestelde geval zou hij onverbiddelijk op de keien terechtkomen, en dan zat Anneke meteen in den greep van den chef, die dan vrij spel zou hebben. En toch... breken met Anneke, heele dagen op het kantoor met haar samenwerken, en samen met het meisje een verleden dragen dat slechts schijnbaar tusschen de anderen in de vergeten naamloosheid zou terugzinken, ook dát was moeilijk, pijnlijk bovendien voor wie de verliezende partij is; pijnlijker nog voor wie vrijelijk, geheel eigenmachtig prijsgeeft.

Laat een kat een eens gevangen muis ongedeerd en onvoorwaardelijk opnieuw vrij rondloopen? Wanneer Stephan in den trein stapt, die hem naar de stad brengt waar het kantoor gevestigd is, weet hij zich geheel wanhopig, want hij mist de klauwen van een kat en Anneke laat zich nooit geheel vangen. Misschien wél door Fardeau, doch zulks zou eerst later kunnen blijken. Stephan is zoozeer door zijn gedachten in beslag genomen dat hij niet merkt dat de trein met zeven minuten vertraging vertrekt. Maar zijn besluit staat vast... en hij heeft een reputatie hoog te houden.

***

Terwijl op het rinkelen van de bel werd gewacht, dat het begin van een nieuwen werkdag aanduidt, werd, zooals alle dagen, wat gegiecheld en gelachen in het kleedkamertje naast het bureau. Er werd gezwanst over gisteren en eergisteren, zooals alle dagen, over nietigheden en bezwaarlijk vertellenswaardige tram- en treinen boulevardgebeurtenisjes. Over ‘le monsieur au chapeau vert’ die zijn rit een tweede maal weigerde te betalen en moest uitstappen omdat zijn trambiljet uit zijn hand was gewaaid; over den ouden heer die recta iederen dag, van het eene eind van den trein naar het andere loopt om aan een behoefte te voldoen, die hem steeds op hetzelfde oogenblik overvalt en die geen uitstel duldt, en vanmorgen den lapnaam van Meneer Piscador heeft gekregen; over het ‘Smotske’, een jonge dame, die alle dagen, even regelmatig in haar gedragingen als meneer Piscador in de zijne, met

een anderen heer de reis onderneemt en door hem haar autobusrit laat betalen; over de juffrouw die... ja, ook alle dagen, de lange laan komt afgeschaverdijnd - zoozeer zet zij de punten van haar schoenen wijd uiteen, - en over dergelijke, reeds honderd en meer maal bevestigde voorvalletjes. Het was net alsof de menschen hier uit geen andere oogen zien of aan geen andere dingen denken. lederen dag zijn zij gelijk, opvallend onveranderd gebleven. Zij leven als het ware buiten den tijd en buiten de werkelijkheid. De weg, dien zij bewandelen, is zeer smal en biedt steeds weer het eendelijk uitzicht, verstard en verdord vooraleer hij iets van beteekenis is geworden. Tusschen het gebabbel in, worden haren gekamd en tegen té ruime schedels geplakt. Enkelen, de meest nauwgezetten wat tooi en uitzicht betreft, want aan hygiëne wordt hier niet gedacht, wasschen ook hun handen, waarvan zij niet zelden het water in het aangezicht van een goedmoedig toezienden gezel afdritselen. Daarna gaan zij, met een wegkwijnenden glimlach op het gelaat, naar hun wederkeerige plaatsen. Zij zijn klaar om papieren vol te kladden, tot bundels samen te garen en in stofbeladen, onder het gewicht scheefgezakte kasten weg te bergen. Het zou een dag worden zooals alle vorige dagen en zooals al die waarvan de avond nog verwacht wordt. En toch bleek weldra dat het ánders zou zijn, want Fardeau, die - wat zijn administratieve stiptheid betreft - meer vertrouwen waard is dan een Zwitsersch uurwerk, was nog niet in het bureau. Dat gebeurde voor 't eerst sedert jaren. Eens, toen zijn vrouw onverwacht van het kleine wicht was bevallen, dat hij veertien dagen later gansch alléén naar het kerkhof droeg, was dat ook gebeurd. Maar toen was het, buiten allen twijfel, de eerste keer geweest. Daar thans niemand zijn vrouw zwanger wist te zijn, werden de meest uitzinnige veronderstellingen gemaakt. Want aan een doodgewone telaatkomst werd niet gedacht.

Zoo werd Fardeau verongelukt gewaand, overreden of ontvoerd, terwijl hij in werkelijkheid de candidatuur van een nieuwen bediende aan het oordeel en de appreciatie van den vertegenwoordiger der algemeene directie van de ‘Compagnie Internationale de Transport par la Voie des Airs’ onderwierp. De maatschappij, kortweg CITVA geheeten, had in de laatste maanden haar bedrijvigheid zoozeer weten uit te breiden, dat de hulp van meer

bedienden een imperatief geworden was. Aanvankelijk stond de administrateur er op dat het werk verricht zou worden door het in dienst zijnde personeel. Hij sprak van ‘dévouement pour la bonne cause’ en ‘compréhension de la lourde mais agréable tâche qui nous incombe. A nous tous, mes amis. Zonder onderscheid hebben wij allen, weliswaar op een verschillenden trap van de ladder, onzen plicht te doen en onze verantwoordelijkheid op te nemen. Het is een verkeerd standpunt steeds te denken dat iedere bijkomstige prestatie, tijdens overuren verricht, extra vergoed moet worden. Wij moeten de gelegenheid, die ons geboden wordt om onze aanhankelijkheid te betuigen aan de CITVA, die ons bestaan verzekert, te baat nemen en de handen wat verder uit de mouwen steken, niet met berekening noch met het oog op het verkrijgen van speciale gunsten, doch uit liefde en toewijding.’ Hij stak daarbij zijn linker wijsvinger in de hoogte en sloeg zijn rechter hand, tot vuist gebald, op zijn borst. Maar hoe goed hij ook speechen kon en zijn ondergeschikten naar eigen wil en wet kon doen buigen, toch verging het hem dien keer niet naar believen. Niettegenstaande de leuke vergelijking van de CITVA-hiërarchie met een ladder, waarvan hij wel wist dat de hoogste sport hem voorbehouden was, was de doorgaans rumoerige kleine rosse dactylo, die Mademoiselle ‘Larousse’ genoemd werd, bij het bestuur van haar beroepsvereeniging gaan klagen over de schandelijke exploitatie der bedienden, die twee en vijftig uur moesten werken en slechts voor veertig betaald werden. Het maakte de zaak niet van het syndicaat dat zij het minder uit oproerige syndicale solidariteit deed dan omdat zij tengevolge harer talrijke overuren haar vrijer dreigde te verliezen. De ‘Centrale voor Geestesarbeiders van beider Kunne’ teekende krachtdadig protest aan bij de CITVA en bij den bevoegden minister, die dadelijk zijn brigade inspecteurs op de maatschappij afstuurde en reeds den eersten dag de CITVA in overtreding nam. De administrateur was woedend opgestoven, had zijn pijp voor de voeten van de inspecteurs aan stukken gesmeten, vroeg wie hier de baas was, stak alle ministers in denzelfden zak, ook zijn goeden vriend die hem verraden had, en sprak van ‘door de wet beschermde indringers,’ hetgeen het geval en zijn inbreuk op de voorschriften over de werkuren nog erger maakte. Meneer Fardeau

had zich voor de eerste maal publiek kwaad gemaakt en smeet de kleine rosse typiste zonder omhaal noch reserve op straat. Hij zou eens zien wie hier de baas was. Daarmee praatte hij zijn overste na en was hij beveiligd tegen alle berisping en sanctie. In het bureel kwam een geest van verzet aan den eenen kant, als er geen gevaar dreigde, en van kruipen en toegeven van zoodra om iemand van goeden wil gevraagd werd. Doch zeker is het dat er wat veranderd was.

De zaak van de CITVA kwam zonder verwijl op de rol der rechtsgedingen. Het meesterlijk pleidooi van advocaat De Duycker - chef du Contentieux de la CITVA - ten spijt, werd de maatschappij zwaar beboet. Aan Mademoiselle Larousse werd een vergoeding van drie maanden vooropzeg toegekend, plus zooveel bij wijze van geleden schade.

De administrateur kwam er, voor smaad aan de openbare macht en bedreiging van het staatscrediet, met 7 × 13 frank van af. Sedertdien loochent hij krachtdadig alle vriendschapsbanden met den rechter die in de zaak van het ‘Schandaal in de CITVA’ uitspraak had gedaan.

***

Van dat oogenblik af werd echter ook Stephan met een kwaad oog bekeken. Omdat hij zijn ontevredenheid over de afdanking van Mademoiselle Larousse in vrij opstandige termen onder woord had durven brengen, beschouwde Fardeau hem als betrokken bij het verklappen van de heerschende toestanden in de CITVA. Wat Stephan ook gedaan en beproefd had om Fardeau van het tegenovergestelde te overtuigen, alle moeite was nutteloos gebleven. De chef liet hooren dat het voor een ondergeschikte stellig ongepast was de handelwijze van zijn oversten te beknibbelen. De bedienden hadden te werken en te zwijgen. Dát hadden zij in hun bevoegdheid en niets meer. En daarvoor werden ze ook betaald. En wie er anders over oordeelde kon gaan. De deur stond open. Er waren er genoeg die niets méér vroegen dan voor hetzelfde loon het dubbel quantum werk te leveren. Daarop was Stephan voor den chef gesprongen en had hij er hem aan herinnerd dat de bedienden, wát ook hun opdracht en rol wezen mocht,

menschen bleven, die als dusdanig behandeld dienden te worden en zich ten onrechte en slechts met gedwongen tegenzin, den mallen, overigens onbeduidenden praat van een Fardeau lieten welgevallen. Dát was olie op het vuur gebleken en er kwam geen rust in het bureau vooraleer de chef Stephan bij den administrateur had laten roepen en den ‘sauvage impertinent’ een kwetsende en ontgoochelende admonitie had laten toedienen, op grond van ‘un acte d'insubordination contre mon autorité formelle que je maintiendrai malgré et envers n'importe qui que ce soit!’ Dat de administrateur ongeveer een maand later wegens misbruik van vertrouwen en ambtelijke omkooperij uit zijn functie ontzet en door de rechtbank zwaar gestraft werd, was voor Stephan geen troost gebleken. Fardeau, die het vuur aan de lont gestoken had, sloeg er een bevordering uit en verstevigde zijn positie tegenover het personeel. Stephan werd bij wijze van tuchtmaatregel met een lagere functie belast en twee jaar in dienstouderdom teruggezet. Bovendien dreigde Fardeau met afdanking van zoodra zich nog een strafbaar feit zou voordoen. En ironisch voegde hij er aan toe dat hij hoopte niet tot het uiterste te moeten gaan.

Met een bezwaard gemoed en begrijpelijken wrok had Stephan de vernedering gedragen. Vanwege de mouwvegers ondervond hij nog regelmatig zinspelingen op hetgeen voorgevallen was en diegenen, die hun vertrouwen in den geslagene kwamen bevestigen, waren zeer zeldzaam. Alléén Anneke's houding bleek dubbelzinnig. Nu eens was ze suiker en zeem en vol belangstelling voor Stephan, dan weer koud en ontoegankelijk en ontzegde zij hem haar aanmoedigenden glimlach bij den aanvang van een langen werkdag. Er waren dagen dat Stephan aan een ‘arrangement diplomatique’ geloofde, andere waarop hij stellig overtuigd was dat het verkieslijker zou zijn de vijandelijkheden met open vizier aan te nemen. Tegen den spot dergenen die onderling mompelden om de behandeling, die hij van Anneke te verdragen had, was hij het minst bestand. Daaraan had Stephan gedacht toen hij zich voornam eerst het geval met zijn werkgezellin in het reine te trekken.

Overigens wenschte hij klaar te zien in de verhouding waarin hij, ingevolge Anneke's verleidelijke doenwijze, tegenover haar was komen te staan. Langer wenschte hij geenszins de speelbal te

blijven van het argelooze, nochtans volgens hem allerbeminnelijkste meisje. Maar Stephan wist ook dat de liefde blind is.

***

Het was reeds laat in den namiddag toen Stephan - ongemoeid gelaten aan zijn schrijftafel in een hoek van het bureel - nog steeds geen gelegenheid had gekregen om met Anneke de hoogst noodige woorden te wisselen. Hij zou nochtans kort zijn, want hij wist maar al te wel hoe weinig van noode was om een scène uit te lokken, waarvan hij, in laatste instantie, de aanlegger en het slachtoffer zou zijn. Wel kon voorzien worden dat daarbij vanwege Anneke enkele, misschien zelfs heete tranen zouden vloeien, en dat Fardeau, zoogezegd om den schijn te redden, een paar inktpotten op den vloer zou gooien, maar wat had dat uiterlijk en gewikt vertoon te beteekenen ten aanzien van Stephan's verkropte woede tegen den chef en zijn gedwarsboomde gevoelens voor het meisje?

Toen kwam Anneke hem in opdracht van Fardeau de geteekende stukken brengen, die, nog denzelfden dag, voor verzending in het postkantoor moesten afgegeven worden. Sans faute. Stephan beloofde zijn best te zullen doen, nam de gevulde mappen uit de handen van het meisje over, en werd hoogrood.

Hij begon te beven en te rillen, alsof hij plots koude had gevat, zei twee-, driemaal, verward door mekaar, Anneke en mademoiselle, en bracht, door zijn ongewone doenwijze Anneke aan het schaterlachen. Daarmede was de algemeene hilariteit geprikkeld en gevoed en een plotse inval van Fardeau imminent. Stephan raakte nog meer van de wijs, liet de papieren uit zijn handen vallen en begon, van ongemak, hevig te transpireeren. Het zweet leekte hem van de slapen, en zoo, langs zijn wangen, zijn kin af. Toen Fardeau vóór hem stond kon Stephan geen woorden vinden om zijn opgewonden toestand te verklaren. De chef bracht zichtbaar zijn verbeelding in werking, besloot op grond van Anneke's houding en Stephan's groote opgewondenheid tot Godweet-welk zwaar strafbaar feit, en noodigde koel, maar vastberaden Stephan in zijn privébureau te komen. Het onderhoud dat zij er hadden duurde slechts geringen tijd en drong maar ten deele

door tot het bureau, waar iedereen met gespannen aandacht, elk woord poogde op te vangen. Men hoorde eerst Fardeau die tegen Stephan uitvoer zooals hij alléén dat kon: snauwend, met korte snakken, onmenschelijk en onmogelijk brutaal. Daarna, in tegenstelling daarmede, de plots kalme en beheerschte stem van Stephan. Dat hij weigerde zich van een der honden van de CITVA te laten bijten. Hij achtte zich al te zeer verheven boven het peil waarop diegenen stonden, die de gunsten uit de handen van de beheerders likten. Dat zij zich konden stoven met practijken waarvoor rechtvaardiging ondenkbaar was. Schamen moesten zij zich, als officieel organisme, een zoo smerige als onmenschelijke personeelpolitiek te voeren. Wat was de CITVA vroeger geweest? Een klein nest, dat met merkwaardige onderbalans werkte, doch er niettemin, nog eens God-weet-hoe, bovenop bleef. En toch wist Stephan hoe. En dat de uitbuiting van het personeel, zoowel als van de correspondenten waarmede zaken gedreven werden, daaraan niet vreemd was, dat wist Stephan ook. En dat het tijd werd dat de eenen en de anderen de oogen opendeden, en dat de CITVA haar verantwoordelijkheid opnam, dat wist hij ook. En nog veel meer. En nog dit en nog dat. En dat gij, Fardeau, een der laagste en hatelijkste individuen zijt die ik noodgedwongen heb moeten dulden, ook dàt weet ik.

Dat was het einde. De deur werd open gesmakt en Stephan stond in het bureau. Hij nam kalm, en men zag het hem aan: voor het laatst, alles in hem op. Walg voor alles wat de dingen hier verkeerd had doen loopen, stond op zijn aangezicht gespannen. Hij ging naar zijn tafel, schikte de papieren-rommel er vrij ordelijk op naast mekaar, scharrelde in zijn tafellade enkele, hem toebehoorende voorwerpen bijeen, en verliet traag en waardig het bureau. Aan zijn gelaatsuitdrukking kon men goed zien dat hij niet ging als een geslagene. Maar hij zat op de keien.

Buiten de deur ontmoette hij Anneke, die in haar zakdoek stond te snikken. Toen hij aan haar voorbijging, vluchtte zij opgeschrikt weg. Daarop vertrok Stephan.

***

De zware, sierlijk-besneden deur van het CITVA-bureau, propriété de la compagnie, maar zwaar gehypothekeerd, was op

Stephan's hielen dichtgeslagen. Hij stond nu in de straat. Op de keien. Het verdere verloop van zijn geval was hem immers bekend. Morgen zou de postbode een aangeteekenden brief voor hem brengen, en daarin zou Stephan lezen dat hij zich aangesteld had als een ongelikte beer; tegenover zijn chef, notre Sieur Fardeau, een alles behalve correcte houding had aangenomen, die van aard was om diens gezag en prestige te ondermijnen, indien de CITVA geen sanctiemaatregelen trof, en dat Stephan zich derhalve als op den voet ontslagen kon beschouwen. De dienst voor de comptabiliteit zou de hem voor de verloopen werkdagen verschuldigde wedde over enkele dagen uitkeeren, onder aftrok der hem bekende wettelijke afhoudingen. Alle beroep op herziening van zijn geval was ‘malgré notre très vif désir de vous être agréable’ overbodig. Stephan zou bij de lectuur van dien brief niet opschrikken, want het stuk zou slechts een afschrift zijn van het schrijven dat hijzelf destijds noodgedwongen had opgesteld, toen de opstandige mademoiselle Larousse om gelijkaardige redenen de deur werd gewezen.

Ofschoon Stephan hier niets meer te doen had en rustig naar huis kon afreizen, gaf hij geen blijken van eenige haast. Hij werd schijnbaar weerhouden door een niet te noemen macht, die hem verhinderde op te schieten. Langs breede lanen en straten slenterde hij naar het station. In het voorbijgaan nam hij de in de winkelramen uitgestalde voorwerpen in zich op en in zijn geest verdrongen poetsmaterieel, schoenen, hygiënische apparaten en Parijsche prentkaarten met gezouten moppen mekaar om op den voorgrond te komen. Om het hoekje liep hij bijna een bedelvrouw omver, die een geleend kind op den arm droeg om medelijden op te wekken. Om de vrouw voor haar schrik, dien ze overdreef, terwijl ze haar hand uitstak, te vergoeden, stak Stephan haar een veel te groot zilverstuk in de pollen. Tot den kleine zei hij verward ‘da-da!’ en liep dan verder.

Naar gelang het vertrekuur nadert van den trein waarmede hij gewoonlijk naar huis rijdt, verhaast Stephan den stap. Ten slotte loopt hij het stationsplein over en baant hij zich een weg doorheen de occasioneele reizigers, die voor den controledoorgang over en weer loopen zooals een hen doet, die vergeten is langs welk gat zij door de haag kwam en thans den verlaten hof betreurt. Hij komt juist op tijd om, aan het eind van het perron, den laatsten

wagen van den trein, in de kromming van het spoor, te zien verdwijnen.

Als besluiteloos loopt Stephan eerst heen en terug op het perron. Daarna wil hij naar de wachtzaal toe, waar hij de tabel der treinen zal raadplegen. Bij den ingang ontmoet hij Anneke. Eerst blij om het weerzien, dan ietwat korter van stof, vraagt Stephan hoe het komt dat ook zij te laat komt voor den trein. 'Tout une affaire,' antwoordt Anneke. En gespannen luistert Stephan naar haar verhaal, dat vooral voor hem van belang is. Na de scène in het bureau had Fardeau nog een heelen tijd doorgeraasd. Ten slotte was hij Anneke gaan opzoeken. Toen zij samen naar het bureau terugkeerden, waren zij in de gang op den beheerder geloopen en meneer Alançon, die een menschenkenner is, had dadelijk geraden dat er iets niet in den haak was. In zijn kantoor liet hij Fardeau uitpraten over het incident met Stephan. Fardeau knoopte er onmiddellijk enkele beschouwingen aan vast over prestige en gezag, en stelde ten slotte voor Stephan den gebruikelijken ontslagbrief te sturen.

Toen was het echter de beurt geweest aan Alançon, die op kalmen toon liet opmerken dat Fardeau de eenige chef was, die moeilijkheden had met het personeel. Wel nam hij aan dat sommige elementen moeilijk te leiden waren, doch Fardeau was oud en wijs genoeg om te weten dat met azijn geen vliegen gevangen worden. Overigens ligt niet steeds alle schuld bij de ondergeschikten. Waarom zou ze?! En over Fardeau waren ten andere reeds klachten gekomen ook. De 'Centrale voor Geestesarbeiders van beider Kunne' had er zich over beklaagd dat een ongezonde verhouding van Fardeau tot een zijner vrouwelijke bedienden opvallend stoorde, van weinig tact en gezond oordeel getuigde, den reeds zoo besproken naam van de CITVA opnieuw in opspraak bracht en de atmosfeer bedierf in de bureelen zelf, waar de meest compromettante praatjes in stilte de ronde deden. Dat is wat anders, Fardeau, en wellicht niet vreemd aan het incident van dezen namiddag. Gij vergeet wellicht dat ik geen zin heb om de politiek van mijn voorganger te bestendigen. Zoo hier vroeger dergelijke zaken mogelijk waren, laat ik zulks voor rekening der vroegere directie. Thans zijn wij een anderen weg op. En uw handelwijze kan ik noch dulden, noch verontschuldigen. En

Fardeau werd op staanden voet, als gewoon bediende overgeplaatst naar een bijhuis in de provincie, waar hij ‘de ijzeren smoel’ - zoo noemden zijn bedienden den zeer strengen directeur van het bijhuis - zou te gehoorzamen hebben.

Tegenover Anneke sloeg Fardeau een zeer poover figuur. Zijn houding liep mank en had iets weg van die van den hoeveknecht, die tot het bed van de boerin toegang heeft, en haar, gedurende den dag, met den hoed in de hand, onderdanig toespreekt met een kruiperig ‘bazinne’.

Fardeau mocht gaan. De bedienden waren intusschen reeds uitgegaan en zouden voortaan van den chef gespeend blijven, zonder het vervelend ceremonieel dat met een adieu gepaard gaat. Meneer Alançon had Anneke weerhouden. Dadelijk nog dicteerde hij haar een brief voor Stephan, die, wegens vroeger bewezen diensten, aangezocht werd, van 's anderen daags af, de directie van den dienst der binnenlandsche vergunningen waar te nemen, waar hij het werk van Fardeau zou voortzetten.

***

Stephan zit weer in den trein die hem naar huis brengt, maar ditmaal niet zoo somber als naar gewoonte. In zijn hart zingt hij zijn geluk uit op het rhythme van de ratelende raderen. Hij heeft vandaag een drievoudige overwinning geboekt. Hij telt ze met den wijsvinger op de drie glazen knoopen die, als zooveel prisma's, Annekes bloesje sluiten.

Eerst, zegt hij, heb ik jou gekregen. Dan ben ik van Fardeau verlost - en jij ook. En ten slotte nog een flinke bevordering er bij. En dat juist... toen ik me op de keien waande!

BART VRIJBOS.

[Twee gedichten]

De schoone slaapster

Wilt gij uw oogen niet opendoen?
Ik ben het, ik. Ik heb u lang gezocht.
Voorzichtig op uw oogen nog een zoen.
Gij slaapt zoo rustig dat 'k uw adem niet zie gaan
En ik weet niet meer wat doen.
Dan slaat ge ineens uw gouden wimpers op
En kijkt mij aan en lacht.
Uw wondere oogen lachen en uw mond,
Uw lippen en uw tanden en uw wangen,
Uw heele wezen lacht.
Hoe komt het toch dat ik ween?

De spiegel

Een lentemorgen bij het opstaan,
Keek hij zichzelf in den spiegel aan,
En zag, verwonderd, een strak gezicht
Vol harde groeven, meer schaduw dan licht;
In de oogen, de vragende, ontsteld hij las
Eenzaamheid, vreezen, iets dat nooit genas,
Wijl in 't harte-diep
Steeds 't verlangen riep
Naar een ongestorven, jonge droom,
Een zon-bestraalde, snelle stroom,
En hij wist niet hoe twee, zoo ver vaneen,
Konden zijn en leven in dien één.

FRANS DE WILDE.

Kroniek van de Nederlandsche poezie

‘De bladen voor de poezie’

Een dichter, hoe hij ook schrijft om eerst en vooral de wereld die hij in zich draagt zoo volledig mogelijk te verwoorden, kan zich niet losmaken van den evenmensch die, al denkt hij al dan niet aan de publicatie van zijn werk, steeds een factor blijft, waarmee hij bewust of onbewust rekening houdt. De taal, het woord alleen reeds brengt hem, zoo niet in feite dan toch wezenlijk, in contact met een mensch die wellicht niet altijd de noodige gevoeligheid bezit om het gedicht in al zijn onderdeelen te ondergaan, maar dan toch daarvan kennis kan nemen als gevolg van den factor ‘taal’, die het maximum van mededeelzaamheid insluit.

Het is dus normaal, wanneer de dichter in zich de behoefte gevoelt om zijn werk, hoe dit vaak ook afwijkt van het gewone, dagelijksche taalgebruik, door publicatie aan een lezer voor te leggen, en evenzeer wanneer hij er naar streeft zich in verband te stellen met menschen die hetzelfde willen als hij en zich rond een tijdschrift scharen. Het tijdschriften-leven, ten minste wanneer het uitsluitend scheppende doeleinden beoogt, vindt zijn reden van bestaan in datgene waardoor ook de artist tot scheppen wordt aangezet: de in dit geval bewuste mededeelzaamheid in ‘taal’ van een wereld of werelden, die meestal een streng persoonlijk karakter dragen.

Nochtans kan het artistiek tijdschriften-leven van verschillenden aard zijn. Het kan, of wel worden opgedrongen door omstandigheden die meer van buiten af komen, die inniger verband houden met sociaal-economische, moreel-religieuse en algemeen cultureele werkelijkheden (De Beweging, De twintigste Eeuw, De Gemeenschap, De socialistische Gids, Leiding, De Stem, Dietsche Warande en Belfort, Pogen, Ter Waarheid), of wel zijn ontstaan van binnen uit te danken hebben, van uit een innerlijke noodzakelijkheid bij enkele zeer begaafde en scheppenddronken naturen (De Nieuwe Gids, Van Nu en Straks, Vlaanderen, Ruimte, Forum, Groot Nederland, Vormen). Natuurlijk is de scheiding niet altijd streng aan te geven. Zelfs de laatste, die enkel een groepeering beoogden of thans nog beoogen van krachten die elkander hebben gevonden ten gevolge van een gelijkaardigen en

zuiveren artistieken drang, zijn allesbehalve zuiver van gehalte en niet los te maken van bepaalde externe contingenties. Nochtans hebben zij de ongedwongen artistieke bezieling recht laten wedervaren en het is dan ook daardoor dat zij een heel ander karakter dragen dan de publicaties uit de eerste groep.

Hierbij aansluitend komt dan het tijdschrift, dat uitsluitend het scheppend werk huldigt en nog wel één bepaald literair genre tot uiting laat komen. Zooals het meestal gebeurt, is hier ook weer niet alles nieuw, of ten minste niet heelemaal nieuw. Wij denken aan St. George's **Blätter für die Kunst,** aan onze eigen letterkundige jaarboeken en almanakken, zooals b.v. **De Muzen** (1834) van Aernout Drost, **Zingende Vogels** (1891) van Pol de Mont, een driemaandelijksch tijdschrift, waarin volgens den leider uitsluitend de 'nationale poëzie, in proza zoowel als in verzen' aan het woord moest komen. Deze schriften hebben wellicht elk hun eigen karakter en volgen elk een eigen weg; nochtans moeten zij worden vernoemd, waar het gaat om op het uitsluitend literaire en speciaal poëtische tijdschrift de aandacht te vestigen.

Wij kennen thans in België enkele geregeld verschijnende publicaties, uitsluitend gewijd aan Poëzie: het **Journal des Poètes, Helikon** en **De Bladen voor de Poëzie.**

Alle drie, de eerste in het Fransch, de laatste twee in het Nederlandsch, brengen om de maand, of wel poëzie van één enkel dichter, of wel van een groep of beweging, of nog een bonte keuze uit de poëtische bedrijvigheid van onzen tijd. **De Bladen voor de Poëzie**(1) hebben dan nog voor Vlaanderen aan een nieuwigheid gedacht. Zooals dat reeds gebeurde met het Hamburger tijdschrift **Das Gedicht,** wordt de abonnenten maandelijks een mapje toegezonden met een reeks gedichten, op losse bladen en slechts aan één kant bedrukt, zoodat de uitgave ook een typische practische zijde bezit.

De eerste en tweede jaargang van **De Bladen voor de Poëzie** liggen voor ons. Zij hebben ons o.m. gebracht een reeks van onuitgegeven werk: **Het blanke Waaien** van Paul de Vree, **Een Gevangene zingt** van Gabriëlle Demedts, **Kleine Keuze** van haar broer André Demedts, **De Winter laat niet los** van Paul Verbruggen, **De dwaze Bruid** van René Verbeeck, **Irrequietum** van A.G. Christiaens, **Elegische Hymnen** van Paul de Vree, - verder twee bundeltjes herdrukken: **Vlaamsche Expressionisten,** en **De twaalf Sonnetten van de Schoonheyt** van Bredero.

(1) Directie: René Verbeeck, Dageraadstraat 57, Mechelen. Per reeks van 6 nrs. 20 fr., per jaargang van 12 nrs. 40 fr.

De indruk die er van uitgaat is er een van degelijkheid, ernst in de opvatting en inzicht in de keuze. Over de schoonheid die ze ons aanbieden hebben wij het verder. Wanneer wij de onderneming op zich zelf beschouwen, verheugen wij ons over het feit dat zulks ten onzent mogelijk blijkt te zijn. Er is daar iets leefbaars, de twee jaargangen bewijzen het en het zou waarlijk jammer zijn moest, om financieele, technische of andere redenen, deze vernieuwde proef spaak loopen. Wij ontveinzen ons niet, dat het heel wat krachtinspanning en vanwege de redactie 'flair' vereischt, om iedere maand met een, zoo niet heelemaal nieuwe, dan toch interessante publicatie voor den dag te komen. Indien vooral het onuitgegeven werk in dat tempo blijft verschijnen, zooals dat in de afgeloopen jaargangen het geval was, dan blijkt er in Vlaanderen een goudmijn van poëzie en goede poëzie te schuilen, - wat voorzeker niet aan de werkelijkheid beantwoordt. Maar laten de uitgevers het beste doen, laten ze geven wat ze meenen dat bestand is tegen de slijtage van den tijd, en ze halen eer van hun werk. Streng zijn, tot het uiterste toe: dat is de eenige methode.

Langs **De Bladen voor de Poëzie** om hebben zich enkele namen doen gelden, die voortaan zullen opgeschreven staan in het 'gulden boek' van de Vlaamsche lyriek. De meesten kenden wij reeds; wij wisten dat de Vree, Verbeeck, Demedts, Paul Verbruggen goede dichters waren; maar toch hebben hun verzen in het nieuwe tijdschrift hun persoonlijkheid relief gegeven. Een Christiaens blijkt verder al dadelijk een nieuwe flinke kracht te zijn, terwijl een Gabriëlle Demedts hier de gelegenheid heeft gehad zich als een bijzondere natuur te ontpoppen.

Paul de Vree, redacteur van het tijdschrift **Vormen,** waarvan de literaire actie met die van **De Bladen** parallel loopt, zoo niet essentieel dezelfde is, - een gelijkaardig streven naar eigen, levensbezonken vormgeving, - heeft zich met de twee afleveringen die aan hem werden gewijd, **Het blanke Waaien** en **Elegische Hymnen,** opgewerkt tot een van de zuiverste jongere dichters in Vlaanderen. Het woord 'zuiver' gebruik ik hier niet, omdat het mij zoo maar uit de pen vloeit. Ik denk mij een jongen man in, die op bepaalde oogenblikken een innerlijk leven leidt, dat hem bijzonder onderscheidt van zijn medemensch, dat hem in zulk een bewustheid, - want wat men er ook van denke, eenmaal dat de schok tot scheppen heeft plaats gehad, is poëzie bewustheid, bewustheid van zich zelf en wel van een bepaalde 'manier van zijn' - brengt, dat hij noodzakelijk en volgens de geheimzinnige wetten van de poëtische logica de woorden vindt, - en waarom niet zoekt?, - die het innerlijk gebeuren tot gedicht moet maken. Deze geleidelijke overgang, - een geleidelijkheid die alles heeft

van een vegetalen groei, - van ziel tot woord, van bewustheid in hart en geest tot bewustheid in den zang, noem ik ‘zuiver’. En dat is het wat wij bij De Vree in elken regel, in elk woord ontdekken. Zijn woord is niet te vervangen. Zooals het is, is het, en blijkt het de ‘zuivere’ weerkaatsing te zijn van den straal van het leven op den spiegel van zijn bijzondere ontvankelijkheid.

Zulk een poëtische wijze van scheppen blijkt al dadelijk allergunstigst te zijn voor het uitzingen van het meest subtiele liefdegevoel. Tot de liefste zingt hij in **Overgave en Rust:**

> De naad'ring en de nacht hebben uw mond verstild,
> uw oogen toegeloken en uw blos vervaagd,
> o, sluimerende vrouw, waarvan het hart nog trilt,
> dat door mijn hart werd opgejaagd.
>
> Het ijskristal heeft zich gevlijd in wintermiddernacht:
> de schuine val der sneeuw breekt op uw donker haar,
> de wereld ligt vermoeid achter de witte jacht...
> onstuimig zochten wij en vonden wij elkaar.
>
> Wat kan mij meerder dan mijn na-bezinnen zijn?
> dit stil aanschouwen uwer overgave en rust,
> o, vrouw, die neerzonk in der liefde zachte pijn,
> aan mijn vertrouwde zij gelukkig en gerust.

In dit ‘na-bezinnen’ ligt De Vree's poëtische essentie en ook poëtiek. Dit geeft den sleutel tot die bewustheid waarvan boven sprake en die telkens, tot zelfs in de sobere en vrij schaarsche beelding van zijn dichtkunst, te vinden is. Het beeld schijnt er bij hem slechts te zijn om den zang met enkele aanknoopingspunten ‘van de aarde’ te houden, om de vlucht in het hemelsche en hymnische niet los te laten, te beheerschen, om niet toe te laten dat het lied ijl wordt en zonder steunpunt.

Een zeker middel om het wezen van een dichter en zijn dichtkunst te kennen, is den aard van zijn verbeelding trachten te ontsluieren. Bij De Vree wordt zij gekenmerkt door een subtiel transponeeren van het zielsgebeuren op een plan dat, zooals ik reeds zei, nog ‘van de aarde’ is, maar dan van een aarde die beperkt blijft tot een, laat ik zeggen, buiten alle impressionisme om, geregistreerde maagdelijke natuur. Ten hoogste, en dit dan uiterst zeldzaam, notities als ‘witte nachten’, het ‘groene licht’, het ‘blanke waaien’, die een visie verraden, uiterst delicaat van nuanceering.

Dit wordt trouwens bevestigd door de **Elegische Hymnen**, eveneens verschenen in jaargang I. Droomerige, ingekeerde poëzie,

die zich af en toe beroept op een zekere beïnvloeding door Novalis, doch niettemin de teedere snaar weet te raken, die we toch allen in ons dragen.

Met de poëzie van René Verbeeck, eveneens redacteur van **Vormen,** - waarin, buiten het tweede gedicht, **De dwaze Bruid** voor het eerst verscheen, - worden wij in een andere wereld binnengeleid. Het thema blijft hetzelfde als bij De Vree, doch de verbeelding die aan het liefdegevoel vorm geeft is van een heel andere soort.

Vooreerst valt bij Verbeeck een overdaad van het beeld te constateeren, dat bij De Vree enkel sporadisch en, als om het uit te drukken gevoel maar even te transfigureeren, aanwezig is. Men zou geneigd zijn te denken, dat hij dicht van uit een bezetenheid dóór het beeld. Nochtans is dit in eerste instantie niet zoo. Hij ook gaat uit van de liefde, maar de dronkenschap waarin die hem verplaatst, brengt hem er toe zulke verscheiden werelden te omvamen, dat het gevoel, van strikt persoonlijk, een ruimer karakter verkrijgt en op die amoureuse drift overslaat, die al de wereld-dingen bezielt. Een voorbeeld, een greep uit het inleidend gedicht maakt dit duidelijk:

.....
ik had den morgen in zijn wilde zog gezopen,
de drift van vogel, visch en antilope,

waarvan ik op het strand van d'uitverkoren
mond in water, zand en wind nog sporen

wedervind; de kogelbaan der zonneschijf
joeg blind verlangen door het laaiend lijf,

er rijpten voor een verren kinderdorst
de honiggouden appels op mijn borst,

en 's avonds vloeide d' eerste nacht in den lazuren
kelk: nu kruit mijn liedstroom sterrevuren

en spookt door 't bange duister mijner anters
de gele ziel van lossen en van panters

de tijgerinnen die ik spelende bevocht;
van jaargetijden werd ik diep bezocht:

éen was er dat in 't vleesch den steilen droom
verwekt: o bloeien op den eeuwigen boom!

Men zou wel verder willen citeeren, indien het niet zoo uitvoerig werd. Nochtans zijn voorgaande verzen reeds voldoende, om experimenteel aan te toonen, dat deze dichtkunst niet vrij te pleiten is van een zeker hermetisme, maar dat dit hermetisme dan ook geleidelijk wijkt, naarmate men zich overgeeft aan de beeldenwereld van den dichter. Waar bij De Vree het beeld slechts bijkomstig is, blijkt het bij Verbeeck essentieel te zijn. Zijn dicht-kunst is geen beeld-geworden-zang, doch meer dan dat, zang-geworden-beeld. Hier zingt geen liefde, maar wordt de liefde een fantasma en wel op zulke orgiastische wijze, dat zij werelden, dieren, planten en dingen, aarde, zee en hemel, het gansche heelal omsluit en in zich opneemt. Bij mijn weten, - tenzij wellicht in de dramatiek van Vondel (Adam in Ballingschap) of in de lyriek van Gorter, bij den eerste nochtans meer beheerscht, bij den tweede meer doorzichtig, waar het de schakels geldt van het eene beeld tot het andere, - kent de Nederlandsche lyriek geen tweede voorbeeld van een uiting van het liefdegevoel, van den liefdestroom, waarin die bij machte is op zulke verdwazende, verbijsterende manier werelden in zich en uit zich te scheppen, die anders zoo zonder verband zijn. Een ‘dwaze’ uiting wellicht, doch een dronken schoonheid, dronken van de volheid van leven en aardrijk: een ‘vormenzwangren stroom!’

Hier is geen menschelijk wezen meer aan het woord, geen mensch onder de menschen, geen menschenmond, doch een kracht, een drift, een levensdynamisme en dat **eros** heet. Deze poëzie heeft alles om niet humaan te zijn. Zij komt van verder en dieper en reikt verder dan de mensch. Zij bestrijkt een gebied, ruimer dan hart en geest; hart en geest zijn hier zelfs uitgesloten, zoodat er nog alleen ‘de liefde’ overblijft. de **roes** van aarde en hemeldingen. Zulke poëzie is, ten gevolge van haar ontstaan, voedingsbron en doel, en ook van de beperkte verbale middelen die tot haar beschikking staan, ruim en tevens beperkt, hopeloos beperkt, ten minste wanneer men er aan denkt ze aannemelijk te maken voor een mensch, voor een lezer die alleen maar over de schamele beteekenis van het woord en zijn klankgehalte beschikt. Dat is reeds veel, dat is alles, - maar ten overstaan van de opperste drift die hier tot uiting komt, bitter weinig. Daarom die overdaad van het beeld. In die richting verder gaan, zou de dood zijn van de poëzie zelf, van het woord zelf als poëtische factor. Gorter is er bij ons het classiek geworden voorbeeld van. Valéry, met wien Verbeeck, evenals met Gorter trouwens, duidelijke aanknoopings-punten vertoont, heeft er zich eveneens rekenschap van gegeven.

Nochtans is **De dwaze Bruid** poëzie, poëzie naar de gading van hen, die in en door woord en beeld werelden zoeken, die hen willens nillens vervreemden van de wereld waarin zij gewoon

zijn te leven. Een vervreemding, die een geestelijke kuur inhoudt. En literair bewijst het werk van Verbeeck, dat in de Vlaamsche lyriek van omstreeks 1900 af een weg werd afgelegd, die niet meer zal te overdoen zijn, met dien verstande dan, dat de dichter zich voor de toekomst bewust blijft van zijn taak, als tuchtvol beheerscher van de poëtische stof.

Een figuur die in de **Bladen voor de Poëzie** eveneens op den voorgrond treedt, is die van A.G. Christiaens, ook bekend o.d. pseud. N.A. Drojine. Wij hebben hier voor ons liggen: **Irrequietum,** een keuze uit den bundel **Uit de Toren,** onlangs ook als aparte uitgave door het tijdschrift bezorgd. De bundel opent met het zoo mooi-beheerschte en voorname gedicht **Aan P. Van Langendonck,** vol eerbied en ingehouden hartstocht:

> Gij zongt een lied, uitzinnig van verlangen,
> dat mij doet rillen in de zomerzon.
> Gij houdt er Heine en Schubert in gevangen
> en schenkt driedubble vreugde uit eigen bron.
>
> Gij zelf zocht lafenis in heide en koren,
> Van Langendonck, die weet hoe zomer schroeit.
> Wie hun verlangen in de attracties smoren,
> gaan weg in kudde, geledigd en vermoeid.
>
> Zij willen in 't gewoel zichzelf vermijden.
> Gij vondt uw eigen aard in de eenzaamheid.
> Gij moest om duurst bezit het heftigst lijden,
> daar 't u voor eeuwig van de kudde scheidt.

Zooals hieruit blijkt, wordt hier de anecdotiek opgetild boven haar gewoon dagelijksch plan, in een sfeer van algemeenheid en algemeengeldendheid, terwijl ook het omgekeerde gebeurt en algemeen geldende gevoelens en hartstochten naar beneden wordden gehaald, van hun luister worden ontdaan, ingeschakeld als het ware in het prozaïsch gebeuren van elken dag, zoodat daaruit een wisselwerking ontstaat die op een cynisch-sceptische, cynisch-ironische aanvaarding van het leven berust. Een gemakkelijke poëzie kan men zeggen, doch die ten slotte, indien ze niet wil ten onder gaan aan en met zichzelf, haar kracht moet putten in een weloverwogen vormbeheersching. Wat in dit geval ook zoo is. Christiaens is dichter, d.w.z. schepper van den schoonen vorm, wiens beteekenis nog wordt vergroot door die afzijdigheid en tevens teruggetrokkenheid van het leven, eenmaal dat zijn pen het papier raakt. Van ‘uit de toren’ heeft hij ons heel wat mooie wijsheid mede te deelen, die getuigt van den ernst bij dezen

scepticus en ironist. Gedichten als **De Vlamingen, Irrequietum, Uit de toren** hebben hun waarde in en voor onzen tijd. Nochtans, niettegenstaande zijn 'verweer' in dezen, gaat hij in onzen geest plaats nemen op de banken van de school Minne en Greshoff.

Een opvallend tweetal in de reeks is Gabriëlle en André Demedts. Over de fijnzinnige gemoedelijkheid van Gabriëlle is heel wat te zeggen, vooral wanneer men haar poëzie beschouwt als ontstaan uit het hart en de taalresonans van een vrouw. Reeds het eerste vers van **Rustig lied** uit **Een gevangene zingt** getuigt van een gemoedelijk impressionisme, ontdaan van alle bijkomstigheid, die de stemming zou kunnen schaden:

> Onder het raam, in de aarde, die sporen
> die me dierbaar zijn.
> Toen hij kwam, wie zond hem weg? Ik zond hem weg;
> het deed geen pijn.

Deze dichtkunst is zichzelf, waardoor zij meer wordt dan zichzelf, nl. een bron van teeder genot, waarbij de teederheid het onooglijk leege van alle vooze sentimentaliteit bewijst. - André Demedts is hier de mannelijke vertolker van een gevoeligheid die uit éénzelfde bron is ontstaan. Thema's en rhythme zijn van een andere soort en verraden den jongen man, boordevol van de werkelijkheid die hem omringt, doch die eveneens op bepaalde oogenblikken één en al 'hart' is.

> O Hart keer tot u zelven
> na al uw loopen her en der,
> nu rijst waar de avondhemelen zich welven,
> boven ons hoofd, de avondster.

Een bundel die het dichtst bij **Kleine keuze** van Demedts aansluit is **De rozen rijpen** van Jan Vercammen. Wij kennen dezen dichter reeds en prezen voor kort zijn **Eric**-gedichten. Opvallend is weer het kind, het kleine meisje, centraal gegeven van zijn dichtkunst. Er hangt om deze figuurtjes een sfeer en een stemming, die de dichter in zijn rhythme, sonoriteit en woordkeuze zoo nabij weet te komen, dat wij niet aarzelen Vercammen, in het raam van onze jongste dichtkunst, de wijdingsvolle dichter te noemen van het kind, het kind dan als poëtisch motief, niet als psychologisch proefkonijn.

Gebed en poëzie zijn één. Als dat zoo is, dan zijn de 'gebeden' van Aug. Van Cauwelaert in **Liederen van Deemoed** inderdaad poëzie en dan is de poëzie van Paul Verbruggen in **De Winter laat niet los** wel degelijk een tevens aardvermengd en aardontheven gebed. Het gebed van Van Cauwelaert is van religieuzen oorsprong en aard, de poëzie van Verbruggen van

mystieke aandrift doorzinderd. **Gebed voor deemoed** noemt de eerste zijn gedicht, - **Mystiek** heet het bij den tweede.

De eerste bidt:

> Keer in tot u en dankt die lijdt
> den Vader die zijn kind kastijdt.

De tweede zegt:

> Het is een minzaam neigen,
> een zwijgend tegenoverstaan...
> het is een kinderlijk gebaren
> en lieflijk traplen bij Gods poort.

Beiden ondergaan de godservaring van uit hun eigen persoonlijkheid en vatten die in een vorm, die verschilt naar gelang de middelen waarover zij beschikken. Beiden zijn door God bezochten.

Wanneer wij dan nog wijzen op het uitzonderlijk talent van een Lisbeth van Thillo, de verdienstelijke epische proeve, **Horizont,** van B. Peleman, de ietwat zwaartillende beschouwingspoëzie van Marc Staels, de subtiele droompoëzie van J.L. De Belder, het ontluikend talent van P. Van Keymeulen, alsook de door de Bl. v.d. P. bezorgde uitgave van de nadichting uit **Arabische Lyriek** van A.W. Grauls, bewerkingen van Indiaansche gedichten, **Chibiabos zong,** van Vercammen en een bundel **Wereldsche Liefdelyriek,** - dan hebben wij een volledigen kijk op wat de reeks reeds tot dusver heeft aangeboden. En het werk mag er zijn: degelijkheid, schoonheid en niet minder prettige voorstelling. Waarlijk een onderneming die een rol vervult, sympathie en vooral aanmoediging verdient.

M. RUTTEN.

Boekbeschouwing

Dr. Floris Prims. - Antwerpiensia 1937. De Vlijt, Nationalestr. 46, Antwerpen; 370 blz.; Fr. 30. Met Register op de Studiën vervat in de elf reeksen Antwerpiensia.

Weer een verzameling van 50 losse bijdragen tot de Antwerpsche Geschiedenis van het Academielid, Dr. Fl. Prims, Antwerpsch Stadsarchivaris, die wij hier helaas niet resumeeren kunnen; alle dragen zij de hoogste waardeering weg. Wie bezit er inderdaad zulken onvermoeiden historischen speurzin als hun auteur? Effenaf verbazend is het hoe machtig veel geschiedkundig materiaal hij reeds verwerkte. In dit boek nu gaat het o.a. over: Van de Middeleeuwen naar de Renaissance; De eerste Schoolkwestie (1456); De Boeken der XVe eeuw; Het zwijgen onzer Letteren in die eeuw; De politieke misdrijven; het Hansa-privilegie van 1431; Maximiliaan en Antwerpen; Anna Bijns; De Antwerpsche afkomst van Vondel; De moedertaal van Marnix; Het Kansspel en de Bijenkorf; Baius en Marnix; Hoe Antwerpen Vlissingen wilde koopen; Marnix, raad van state van Anjou; Waar woonde Marnix?; Boeken van Marnix; Marnixiana; Geschiedenis en philosophie der geschiedenis...

Roger Avermaete. - La Belgique se meurt. P. van der Perre, rue du Trône 6, Brussel; 48 blz.

Het sympathieke en knappe pamflet van den uitmuntenden Antwerpschen stylist Roger Avermaete kan ons, ondanks de harde waarheden, waarvan het krioelt, en het eerlijk pessimisme, waarvan het meer dan eens blijken geeft, niet doen wanhopen. België is zijn constitutieperiode definitief door (regeeringen van Leopold I, Leopold II en Albert); na 108 jaar onafhankelijk politiek bestaan heeft het de vuurproef doorstaan. De huidige moeilijkheden zullen evenals de vroegere te boven gekomen worden, en de hechtheid van den Staat verstevigen. Dat beduidt geenszins het niet-erkennen van de verantwoordelijkheden, zooals ze in deze brochure vastgesteld worden, en wier formuleering wij volledig bijtreden (mits voorbehoud voor blz. 35). Allen, die deze studie doorlezen, zullen den schrijver dankbaar zijn voor zijn voortreffelijke inzichten.

Pietro Badoglio. - De Ethiopische oorlog. Steenlandt, Kortrijk; 280 blz.; Fr. 40. Vertaling Jan Acke.

Het verhaal van den veldtocht in Ethiopië, door Maarschalk Badoglio, wordt voorafgegaan door een inleiding van Mussolini, die er op wijst, dat deze oorlog gewonnen werd door de ziel van het Fascisme: vlugheid, beslistheid, offervaardigheid, moed en uithoudingsvermogen tot het boven-menschelijke. (De geschiedenis leert echter afdoende, dat deze eigenschappen evenzeer inherent zijn aan het wezen van niet-fascistische naties). Het voorspel van den veldtocht, onder de Bono, duurde tot einde November 1935 (van Adigrat-Adoea tot Makalle). De eigenlijke krijg begon

met de voorbereiding der verschansing rond Makalle, van waaruit Januari 1936 de eerste ernstige veldslag van Tembien plaats greep.

Door opeenvolgende sprongen over Tembien - Enderta - Ascianghi-meer -Gondar - Dessié - werd de opmarsch te Addis Abeba besloten den 15n Mei 1936. Vooral de luchtmacht behaalde 'verbluffende' uitslagen bij de achtervolging van den verpletterden 'vijand'. Badoglio verwijt den negus gebrek aan kultuur en karakter, noemt hem den exponent van een heerschzuchtig, hoovaardig en overmoedig ras, die de veiligheid van de Italiaansche Oostafrikaansche koloniën bedreigde en hun vreedzame ontwikkeling verhinderde en blijk gaf van een volslagen gemis aan begrip van de elementaire beginselen, die het leven van een moderne beschaafde natie beheerschen. - Onze bepaling van 'kultuur' en 'bschaving' zal wel niet strooken met deze van den Maarschalk, aan wiens boek intusschen weinigen onverschillig zullen voorbijgaan, vooral omdat het zoo rijk is aan persoonlijke ervaring.

Martin Haller. - Trouweloos Vaderland. A. Manteau, Montoyerstr. 49, Brussel; 280 blz.; ing. Fr. 42,50; geb. Fr. 55,25. Vertaling J. Campert.

Ongenadig wordt het Duitsche regime veroordeeld: 'Vandaag vecht niet ridder Hagen met Dietrich von Bern. Men strijdt niet meer uit moed. Enkel een bezetenheid van het bloed, dat is het. Wij zijn daar niet meer op onze plaats.' Zedelijk en physiek gefolterde menschen zullen nooit de vreeselijkheden vergeten of vergeven, die hen geslagen hebben. - Zoolang de politiek niet ondergeschikt wordt aan de ethiek, moeten alle reddingspogingen om uit den uiterlijken en innerlijken chaos te geraken als vruchteloos bestempeld en kan er geen spraak zijn van vernieuwing der cultuur. Mocht dit boek de noodzakelijkheid doen beseffen van de prioriteit van de Volkerengemeenschap boven den Staat.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van mej. J.K. Bromham, Gribaumontlaan, 6, Sint-Pieter-Woluwe (postcheck 2080.82):

J.K. BROMHAM: Voor de kleintjes, liedjes en marschen, bestemd voor kindertuinen en normaal-Froebelscholen; 1e reeks; 18 fr.

Hier worden 14 lieve, gemakkelijke en aanbevelenswaarde liedjes en marschen gebundeld, met eenvoudige klavierbegeleiding, waarbij vingerzetting aangeduid wordt, tot gemak van de Froebelonderwijzeres, die hier een reinheidsliedje vindt, een beleefdheidsliedje, een stapliedje, een Klaasliedje, een Kerstlied, een Nieuwjaarswensch, enz.

Van het N.I.R., Eugène Flageyplein, Brussel:

FRANK VAN DEN WIJNGAERT; De film; geboorte en ontwikkeling; 64 blz.; met talrijke illustraties; 5 fr.

Van Lectura, Prinsstraat, 20, Antwerpen:

CAM. HUYSMANS: Twee voordrachten over Marnix, 32 blz. met 4 ill. buitentekst; gew. uitg. fr, 9.-; luxe-uitg. fr. 45.-

Van Varior, Sint-Amandsberg:
FRIEDA BRECHTS: Antwerpen; gedichten; 32 blz.

Van De Sikkel, Antwerpen:
Dr. M.C. SCHUYTEN: De Groei der Bladeren van Hedera Helix.
Dr. M.C. SCHUYTEN: Encore Sarothamnus Scoparius.
Overdrukken uit het Biologisch Jaarboek, uitgegeven door Dodonaea.

Van N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen:
Dr. FL. PRIMS: Hoe het moderne Schoolwezen ontstaan is.
Overdruk uit het Vlaamsch Opvoedkundig Tijdschrift.

Van Editions Tribune, rue Fontaine d'Amour 11, Brussel:
J. GROFFIER: L'Angleterre et l'Allemagne dans l'Europe de demain; 70 blz.
Inhoud: Existe-t-il une Mathématique de l'Histoire? Les 10 peuples chefs. Les grandes prophéties. La pyramide de Chéops. L'origine israélite des Germains, Le proche avenir de l'Angleterre et de l'Allemagne, celui de l'Europe.

Van Desclée de Brouwer, Brugge:
JAN P. STRIJBOS: Onze kleine Zangvogels.
JAN P. STRIJBOS: Van Torren en Kevers.
JAN P. STRIJBOS: Onze kleine Zwemmers.
R.J. DE STOPPELAAR: Kleine Knagers.
R.J. DE STOPPELAAR: De Groentetuin.
RINKE TOLMAN: Bessen.
RINKE TOLMAN: Bloemen.
RINKE TOLMAN: Vlinders.
Prijs per deeltje: fr. 9.

De beste natuurbeschrijvers van Nederland hebben ieder een eenig aantrekkelijk en plezierig verhaal samengesteld, waarin naast de leerzame strekking bizondere aandacht werd besteed om door die uiterst belangwekkende vertelling te wijzen op al het wonderlijke, dat onze natuur rijk is. - De illustraties, door Elisabeth Ivanovsky, zijn allerprachtigst uitgevallen; gedrukt in talrijke kleuren geven zij aan deze heerlijke boekjes een suggestief cachet. - Een ideaal Sinterklaasgeschenk, waarvan groot en klein genieten zal.

Van P.N. Van Kampen en Zoon, N.V., Amsterdam:
WILLEM ELSSCHOT: Het been, met een inleiding van Dr. Menno ter Braak; 131 blz.; 21 fr.; geb. 32 fr.

Van H.P. Leopold's uitgeversmij, 's-Gravenhage:
CONSTANT VAN WESSEM: Slauerhoff-herinneringen; 32 blz.; *f* 1.
JOHAN VAN DER WOUDE: Howisen's metamorphose, novelle; 32 blz.; *f* 1.

Van D. Van Sijn en Zonen, Rotterdam:
NORBERT LOESER: De taak en situatie der hedendaagsche jeugd. - De waarde der illusies, twee essays; 86 blz.
De jeugd màg niet ten ondergaan; en er is voor haar werk in overvloed, wordt er betoogd.
De verschillende vormen der illusies worden door een ervaren gids aan een bont gezelschap getoond en toegelicht.

Van Van Gorcum en Co, Assen:
Annalen der critische philosophie, VIII - 1938; 86 blz.

Met o.m. een bijdrage van prof. De Vleeschauwer: Is de methode een toereikend criterium van wetenschap?

Dr. D. BARTLING: Aantekeningen over stijl, persoonlijkheid en kunstwerk; 27 blz.; Fl. 0,60.

Een overdruk uit de Annalen, hierboven vermeld.

TINE MEYER: Hoe Kabouter Deugniet genezen werd, een-actertje voor kinderen, nr. A 68 uit het Tooneelfonds, groep I (tot 12 jaar); 10 blz.; Fl. 0,30.

C.P. VAN ASPEREN VAN DER VELDE: Tien paar klompkens, bewerking naar een oud grapje; nr. A 69 van hetzelfde Tooneelfonds, eveneens groep I; 7 blz.; Fl. 0,30.

Van Urbi et Orbi, Ondiep, 6, Utrecht:

Neo-Malthusianisme; wat is er tegen? Lezingen door Prof. Mr W.P. Pompe, Prof. K. de Snov, Prof. L. van Vuuren, Dr. A.W. Ausems, Dr, J. Lammerts van Bueren; 48 blz.; *f* 0.25.

Van den Nederlandschen Uitgeversbond, Heerengracht, 124, Amsterdam C.:

Het Nederlandsche boek 1938, catalogus van uitgaven verschenen in 1938; 238 blz., waaronder 29 blz. Register op auteursnamen en titels.

Van Hollandi Drukkerij, Baarn:

ANKE SERVAES: Moeder Liesbeth; *f* 3.25, geb. *f* 3.90.

WAT IS DAT?, Encyclopedie voor Jongeren, aflevering 17 en 18, gaande van Lucifer tot Oost-Indië, met 2 gekleurde platen en tal van illustraties.

Vermelden wij de artikelen Lucifer, Luther, Maan, Mantsjoerije, Margarine, Marne, Melk, Mexico, Microscoop, Mieren, Mijnen, Mode, Molens, Motoren, Mozes, Munten, Muziek, Napoleon, Nederland, enz.

'Wat is Dat' verschijnt in 24 maandelijksche afleveringen ad *f* 1.10.

Van A. Bossaerts, Vlaamsche Kunstlaan, 59, Antwerpen:

A. BARBION: Metriekstelsel uit het leven, oefeningen en practische vraagstukken (alle uit teekeningen over allerlei beroepen af te leiden), vertaald door FLOR. MIELANTS; 80 blz.

J. VENNEMAN: Comment écrit-on? Traite d'orthographe française, théorie et exercices, 1e partie,; 9 fr.

FRANS CORNELISSEN, RENE PERVE en AUGUST PEETERS: Volledige kursus van tikschrift (dactylographie); theorie en practijk, bijzonder geschikt voor zelfstudie; 127 blz.

Van J.B. Wolters' uitgeversmaatschappij, N.V., Groningen:

Dr. C. BROUWER und Dr. G. RAS: Neuland, Deutsches Lesebuch fürs zweite Jahr, mit Zeichnungen von KUNO BRINKS; 208 blz., waaronder 10 blz.

Wörterverzeichnis; *f* 1.60; geb. f 1.80.

Van Europa-Verlag, Zürich:

IGNAZIO SILONE: Die Schule der Diktatoren, ein Lehrbuch für alle die ernsthaft versuchen, die Männer, die Ideen und die Geschehenisse unserer Zeit zu erkennen; 324 blz.; Zw. Fr. 7.

Een Amerikaan, 'dien velen voor den komenden dictator van Amerika houden,' doet een studiereis in Europa, vergezeld van zijn raadsman. In Zürich ontmoeten zij een Italiaanschen emigrant. De gesprekken van de drie over de moreele en socialische crisis van onzen tijd vormen den inhoud van dit belangwekkend boek. Af en toe komen citaten uit werk van Hitler, van Goebbels, e.a.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, November 1938.

Nieuws van de maand. Mevr. Cramers-Schaap, met twee verzen. Max deed het, gedicht (Tone Rabhooy). Een mammoet ontdekt (Leo Roelants). De pottenbakker en de wasscher (Jef Mennekens). Den Bloare (Frits Van Tichelen). Boekenkast.

Van R.V.C., Spaarnzichtlaan, 33, Heemstede:

Internationale Revue; *f* 2.50 per jaar.

Een kunstpolitiek voor den Belgischen staat
Slot[1]

IV. - Opleiding van de jonge kunstenaars.

Grondslag van het door mij geschetste wettelijke statuut is de opleiding, welke in den loop, eerst van zijn studie- en leerjaren, daarna van zijn groeijaren, den jongen kunstenaar op staatsrekening zal worden verstrekt. De voorafgaande voorwaarde waaraan deze moet beantwoorden om van een beroepssyndicaat deel uit te maken, is dat hij behoorlijk geschoold zal zijn, ten einde in staat te zijn zijn vak in de beste voorwaarden te beoefenen. Om te beginnen, zullen de jonge kunstenaars dus, grondiger dan thans, in door de overheid geopende teekenscholen en kunstacademies worden gevormd.

Verre van mij de gedachte mij als de verdediger van deze scholen op te werpen, zooals tegenwoordig ingericht; ik ben er integendeel diep overtuigd van dat het noodzakelijk is, willen we de gewenschte resultaten bereiken, tot een radikale hervorming daarvan over te gaan.

Er moet deze onderwijsinstellingen een nieuwe geest worden ingeblazen. Met het schoolsche, het dogmatische van het kunstonderwijs moet gebroken, met den dwang die tegenwoordig, willens of niet, van den meester op zijn leerlingen uitgaat en die deze laatsten meestal tot niet veel meer dan naäpers van hun professor stempelt. Wat eerst en vooral moet gered is de persoonlijkheid van de kweekelingen.

Ook de huidige indeeling van de ‘klassen’ - iedere klas onder de leiding van één meester staand - is ten doode opgeschreven. De jonge kunstenaar moet vrij worden gelaten in de

(1) Zie blz. 49 en volg.

keuze van den meester, onder wiens leiding hij zich wenscht te bekwamen.

In het programma zal tevens meer belang worden toegekend aan de algemeene vakken, aan allerlei den geest en de gevoeligheid vormende leergangen, zoodat het verblijf van den jongen kunstenaar in de academie tevens zal bijdragen tot uitbreiding van zijn cultuur, tot veredeling van zijn denken en voelen. Immers moet de kunstenaar van onzen tijd meer zijn dan een 'vakman' en zal hij er alles bij winnen humanistisch geschoold te zijn, breed onderlegd, veelzijdig geoefend.

Ook de techniek speelt in onze samenleving een zoo vooraanstaande rol, dat het mij wenschelijk voorkomt haar een belangrijker plaats in het leerplan van het kunstonderwijs toe te kennen De ondergeschikte positie, welke deze van de meeste kunstenaars is, dient grootendeels geweten aan de beperktheid, de eenzijdigheid van hun vaardigheden. Een schilder moet nog tot wat anders geschikt zijn dan tot het maken van portretten, landschappen, stillevens enz., waardoor hij fataal van een niet zeer uitgebreide kliënteele van doeken koopende kunstliefhebbers afhangt. Hij moet behangpapier, affiches, stoffen, tapijten, kleederen, meubelen, voorwerpen enz. kunnen teekenen en er den aanmaak van besturen; grondig moet hij van de techniek van allerlei industrieele en decoratieve toepassingen der schilderkunst op de hoogte zijn. Zoo moet de beeldhouwer, van zijn kant, bij machte zijn de nijverheid een hand toe te steken, inz. de bouwkunst, de meubelkunst, de pottenbakkerij en glasblazerij enz. Technische leergangen, als de toegepaste scheikunde, de wetenschap van de materialen enz., zijn uit dien hoofde van het allergrootste nut. Ik geloof zelfs dat een stage in bepaalde fabrieken en werkplaatsen dient voorgeschreven, gedurende of na den studietijd. Ieder kunstenaar moet verplicht worden minstens één kunststiel aan te leeren. Daardoor zou hij de gemeenschap dienen en bijdragen tot de verfraaiing van het midden waarin wij allen leven, thans algemeen zoo leelijk en banaal. Daardoor zou hij voor zichzelf nieuwe uitwegen openen en veel onafhankelijker staan, ook geldelijk gesproken, tegenover den staat en het publiek.

Een ander voorstel dat ik meen te mogen aanbevelen, is het verhoogen van de ouderdomsgrens bij het kiezen van het kunstenaarsberoep. 't Is niet van een elf- of twaalfjarig kind dat mag worden verwacht dat het zich van zijn roeping en zijn begaafdheid voldoende bewust zou zijn, wanneer het besluit zich als leerling in een teekenschool te laten inschrijven. Dat men aan alle kinderen een langeren schoolplicht in de gewone scholen van het lager en middelbaar onderwijs oplegge, daarna aan hen die zich voor de kunst geroepen achten een aanvullenden leertijd in een technische school, alvorens voor hen de deuren van de teeken-, boetseer- of schilderklassen open te zetten. Vele minder geschikte krachten zullen bovendien worden verwijderd, tot de kunstacademies enkel uitgelezen krachten toegelaten. Zoo wordt de selectie, door het stellen van hoogere eischen, geleidelijk doorgedreven: bij den aanvang van de kunststudiën, na het einde daarvan, bij de candidaatstelling voor de corporatiën enz.

Na het eindigen der studiën zou, met het oog op zijn verdere bekwaming, een verplichte stage bij den eenen of anderen, door hemzelf gekozen meester aan den jongen kunstenaar worden voorgeschreven, alsmede het reeds vermeld verblijf in een fabriek of een werkplaats. De staat zou hem daarna de middelen moeten bezorgen om op zijn minst één jaar in het buitenland door te brengen. Vanzelfsprekend vat ik dit studieverblijf in den vreemde heel anders op dan het oponthoud van den ‘Prijs van Rome’ in een onder regeeringstoezicht staand internaat, noodzakelijk in Italië of Griekenland: de jonge kunstenaar zal verblijf houden in het land dat hem het meest aantrekt, waar hij, van zijn standpunt uit, zich het meest kan verrijken (men herinnere zich het vruchtbaar verblijf van Auguste Mambour in Congo) en gedurende zijn studiereis zich nog heel wat meer voornemen dan in de musea meesterwerken te copieeren. Hij zal er zich op toeleggen zich vooral als mensch te vormen, door maanden lang in een vreemd midden te vertoeven, waar hij in aanraking zal komen met andere landschappen en individuen, met bekende kunstenaars uit dat land, met nieuwe levensvormen en gedachten.

In het vaderland teruggekeerd, zal de jonge kunstenaar, nog altijd door de overheid gesteund, gedeeltelijk van zijn tweede beroep levend, zich verder ontwikkelen, enkele werken in de vrije

kunstkringen tentoonstellen, in afwachting dat voor hem, na het bereiken van een zoo volkomen mogelijk meesterschap, het oogenblik zal aangebroken zijn om zijn candidatuur bij de corporatiën voor te dragen.

Wat thans financieel onmogelijk blijkt, nl. dat de staat zich het lot van de jongere kunstenaars gedurende hun ‘groeitijd’ zou aantrekken, door hen niet alleen met een studie- en reisbeurs te begiftigen, maar zelfs door hun, gedurende de daaropvolgende jaren, een bestaansminimum te waarborgen, wordt practisch doorvoerbaar, wanneer men het aantal gegadigden vermindert, overeenkomstig een streng-kwalitatieve kunstpolitiek als de hier omschrevene. Meer voor hen doende, mag de gemeenschap hun ook hoogere eischen stellen.

V. - Inrichting van musea voor levende kunst.

Het huidig begrip van het museum komt mij veel te eng voor. Daar het gebouw doorgaans niet heel ruim is, de credieten tot aankoop van de scheppingen der levende kunstenaars schaarsch, slagen slechts enkele onder onze schilders en beeldhouwers er in den drempel van den streng bewaakten tempel te overschrijden. Door het feit zelf dat aan zoo luttel kunstenaars de kans wordt geboden een hunner werken in het ‘museum’ binnen te loodsen, wordt aan de openbare verzamelingen voor moderne kunst een opvatting verbonden, welke bepaald verkeerd mag heeten. Waardoor het duidelijk wordt waarom er tusschen de kunstenaars zoo'n hardnekkige strijd wordt gevoerd om, met alle hun ten dienste staande middelen, een plaatsje in dien tempel te veroveren, vermits grootendeels hun faam en hun bijval van hun ‘classeering’ afhangen.

Kan men aan de musea voor oude kunst de beteekenis van in zekeren zin een bloemlezing hechten - een heiligdom waar het allerbeste, het allerkostbaarste van den kunstschat wordt bijeengebracht en eervol uitgestald -, beantwoordt voor de musea voor hedendaagsche kunst zoo'n exclusieve opvatting aan niets grondigs meer.

Welke conservator of welke commissie van beheer zal zich het recht aanmatigen de toekomst, en de daarin besloten liggende evolutie van de kunst zelve, en de veranderingen in den kunst-smaak, in de esthetische begrippen enz. vooruit te loopen en, van nu af aan, te bepalen welke onder de levende, vaak hun taak nog niet volbracht hebbende kunstenaars wèl waardig mogen worden geacht om in zoo'n keurverzameling voor te komen, welke daaruit beslist zullen worden geweerd? Men heeft slechts na te gaan hoe grof de meeste conservators zich hebben vergist, wanneer het er voor hen op aankwam tot zoo'n keuze over te gaan (behoudens de gevallen waarin de in hun museum pronkende schilderijen hun van hoogere hand opgedrongen werden), hoe zelden het nageslacht het oordeel van de officieele middens en van het doorsnee-publiek bekrachtigt, om zijn vertrouwen in het oordeel der tijdgenooten te verliezen. Bij de meeste leden dier commissies van beheer bestaat de vrij natuurlijke neiging om in de tijdelijk meest befaamde en meest gevierde kunstenaars ook de opperste vertegenwoordigers van de kunst van heden te zien. De ervaring leert ons daarentegen dat de meesters, die wij thans als de grootste begroeten en als de toppen van ons kunstgenie vereeren, doorgaans gedurende hun aardsch bestaan miskend en onbegrepen waren, verketterd door de domme gemeente en de conformistische kritiek, aan hun lot overgelaten door de openbare besturen. We hoeven zelfs niet een paar eeuwen achteruit te gaan om in ons eigen land staaltjes met de vleet van dit onbegrip te ontdekken. Onder de overleden impressionnisten der 19^{e} eeuw, zelfs onder onze bejaardere meesters, zijn er genoeg, die, soms hun leven lang, in armoede en ellende hebben verkeerd, zonder op eenige officieele aanmoediging aanspraak te mogen maken, begekt en bespot door wie alles voor hun verdediging zouden hebben moeten veil hebben. Waarin ook de oorzaak ligt van de armoede onzer moderne musea, van de gapende leemten waarop wij niet mogen nalaten bij herhaling te wijzen. Vele meesters ontbreken, wier afwezigheid aan de beteekenis van het ons voorgehouden tijdsbeeld afbreuk doet. Andere zijn door minderwaardige werken vertegenwoordigd. Doorgaans komen de voortreffelijkste stukken onzer beste meesters niet in de openbare, maar in particuliere verzamelingen voor. Of als we er toch enkele van in onze musea bewonderen, zijn ze in den regel

pas aangekocht, tegen inmiddels tot record-hoogten gestegen prijzen, zoodat de beschikbare credieten spoedig zijn verbruikt, wanneer 't geldt, met een achterstal van eenige jaren, dure meesterwerken aan te koopen, waarvan de waarde niet tijdig werd ingezien.

Een verzameling van hedendaagsche kunst is dus niet op denzelfden voet te stellen als een kunsthistorisch museum, noch kan men er op de aanwerving van kunstwerken dezelfde betrouwbare criteria toepassen, dezelfde selectieve methode. Zelfs de meest verlichte conservator, laten we zeggen: de minst voor de nieuwe kunststrekkingen gesloten, de meest onbevooroordeelde, of wat op hetzelfde neerkomt: de minst traditionalistisch-verstokte commissie van beheer loopen gevaar zich te vergissen. Ze verrichten een taak die niet de hunne is en die ze wijzer doen aan het nageslacht over te laten.

Waaruit ik besluit: dat het geraadzamer is een vergissing te begaan door zich te vrijzinnig te toonen dan door zich te kritischschiftend aan te stellen. Men ontsluite de moderne musea liever voor eenige kunstenaars meer dan voor eenige kunstenaars minder. Beter is 't honderd schilderijen en beelden aan te koopen bij de kunstenaars zelven, zoolang dezen nog in het leven zijn, tegen de in den regel matige prijzen, zooals door hen gevraagd (zelfs wanneer later blijkt dat een zeker aantal dezer werken niet kan worden gehandhaafd in de museumzalen) dan er tien te moeten aankoopen, na hun dood, bij kunsthandelaars of kunstverzamelaars, tegen sterk gestegen koersen. Op slotsom zal de begrooting er voordeel bij hebben; zullen verschillende kunstenaars een welkomen regeeringssteun genieten; zullen de musea voor hedendaagsche kunst hun sociale zending vervullen.

Een museum voor hedendaagsche kunst denk ik me in als een soort laboratorium, waar de experimenten van alle belangrijke, zelfs nog zoekende en tastende schilders tot hun recht komen. Deze worden onder de oogen van het belangstellend publiek gebracht. Het moge er over denken wat wil; onderwijl zal het in de gelegenheid zijn zich op de hoogte te houden van wat de vooruitstrevendste en durvendste kunstenaars, naast de meer conformistische en laatdunkende, tot stand hebben gebracht; zich in te

wijden in de verschillende strekkingen en stroomingen van de kunst van onzen tijd; deze te vergelijken, ze te wikken en te wegen, misschien ze te begrijpen en aan te voelen, ze innig te waardeeren. Van deze werken zelven moge later komen wat wil, met hen moge gebeuren wat het lot zal beslissen: intusschen zullen ze hebben bijgedragen tot het stimuleeren van het scheppend vernuft, het vernieuwen der kunststroomingen, het verjongen van onze kunstopvatting en onze kunsttechniek.

Tegenwoordig heeft de bevolking weinig of geen gelegenheid om haar belangstelling voor de kunst aan den dag te leggen en zich tot een juister begrip van de hedendaagsche kunst op te werken. Deze gelegenheid moet haar ruimschoots worden geschonken.

Weshalve mijn eerste voorstel op dit gebied luidt: het aantal musea moet aanzienlijk vermeerderd. In de grootere centra (ik stel voor: Brussel, Antwerpen, Gent, Brugge, Luik, Namen) zal, naast het museum voor oudere kunst, een modern museum worden georganiseerd, zooals er tegenwoordig te Brussel en te Antwerpen bestaan; dit 'modern museum' zal enkel werken van overleden meesters bevatten, bv. werken uit de 19e eeuw en uit de eerste jaren van de 20e eeuw; het zal in zekeren zin aan het tegenwoordig begrip van een keurverzameling uit een bepaalde periode der kunstontwikkeling beantwoorden. Bovendien zal in iedere provincie minstens één Museum voor Levende Kunst worden ingericht, laten we zeggen: in de belangrijkste stad en, als 't kan, nog in een paar andere. Daartoe zal een gebouw voor schoone kunsten worden opgetrokken, waarvan een der vleugels aan dit museum zal worden ingeruimd, de andere vleugel bestemd zijnde om er tijdelijke tentoonstellingen op touw te zetten, eventueel concerten, lezingen, vertooningen enz. In de begrooting van iedere gemeente zal een minimum-crediet worden opgenomen, tot het aankoopen van kunstwerken voor bedoeld museum, het onderhoud van het gebouw, de bezoldiging van het personeel enz., terwijl ook de staat daarvoor een minimum-crediet in zijn budget zal voorzien, bij wijze van toelage aan de daarvoor in aanmerking komende gemeenten.

In de musea voor hedendaagsche kunst zullen alleen werken van levende schilders, beeldhouwers en sierkunstenaars worden

toegelaten. Reeds vroeger wees ik er op dat de corporatiën het recht zouden hebben werken van haar leden voor te stellen. Een ruim afzetgebied zal aldus voor de kunstenaars worden geopend. Ze zullen allen op een voet van gelijkheid worden behandeld, in afwachting dat de toekomst zich over hun werk zal hebben uitgesproken.

Enkele jaren na het overlijden van een der aldaar vertegenwoordigde meesters, wanneer het mogelijk zal zijn over dezes kunst een billijk oordeel te vellen, zal de regeering, of het stadsbestuur, onder deskundige leiding, in de gemeentelijke Musea voor Levende Kunst de werken der agestorven kunstenaars uitkiezen, welke naar het permanent Modern Museum zullen worden overgebracht. Na een tijdspanne van, laten we zeggen: veertig of vijftig jaar, zal tot herziening van deze Moderne Musea worden overgegaan, rekening houdend met de inmiddels ingetreden veranderingen in den kunstsmaak en de kunsttheorie en de daaruit voortvloeiende waardeering. Om nog beter de latere toekomst voor te behouden, zullen de werken, welke alsdan uit de verzameling zullen worden verwijderd, in een reserve worden opgeborgen, waarover verder zal worden uitgeweid. Ze zullen in geen geval vervreemd worden.

Op deze wijze zal worden verholpen aan de thans in onze Moderne Musea voorkomende leemten of aan de verplichting voor den staat, wanneer deze op zeker oogenblik de noodzakelijkheid inziet een verzameling aan te vullen, daaraan al te aanzienlijke bedragen te moeten besteden. Heel de bevolking zal onderwijl, in al de belangrijke steden des lands, in staat worden gesteld zich van de kunstevolutie op de hoogte te houden en haar kunstbehoefte te bevredigen.

Bovendien hecht ik het grootste belang aan het internationaliseeren van de musea. Zoo we in de allereerste plaats aan onze eigen kunstenaars recht moeten laten wedervaren, past 't ons eveneens de zalen onzer musea gastvrij open te stellen voor buitenlandsche meesters. Men kan geen degelijk begrip van de hedendaagsche kunstontwikkeling hebben, er geen juist inzicht in krijgen, wanneer men zich enkel met de prestaties der inlandsche meesters moet tevreden stellen. Wel te verstaan, moet in dit opzicht op reciprociteit worden gerekend: wij nemen heel gaarne in onze

musea kunstenaars uit den vreemde op, maar we eischen dat wederkeerig in de buitenlandsche musea een plaats aan onze Belgische kunstenaars zal worden ingeruimd. Wat een ander en heel ruim afzetgebied voor onze schilders en beeldhouwers beschikbaar stelt, zoo de regeering zich voor deze taak van bekendmaking onzer kunst in het buitenland wil inspannen. Ook in dit opzicht zijn onze Belgische Musea voor Moderne Kunst bij uitstek ontoereikend. Ze zijn vooral beginselloos en begripsverwarrend, omdat zoo'n buitenlandsche afdeeling niet met stukken en brokken mag worden samengesteld. De conservator en de commissie van beheer moeten zichzelven een gedragslijn voorschrijven; daar kunnen ze niet buiten. Op voorhand dienen ze programmatisch te bepalen welke buitenlandsche meesters van onze musea deel zullen uitmaken. Ook tegenover dezen is 't wijs eer ietwat te ruim te zijn dan ietwat te bekrompen. 't Is niet omdat bv. Chagall of Derain toevallig te Brussel exposeeren, dat men er aan zal denken van de gelegenheid gebruik te maken om een doek van een van beiden aan te koopen, terwijl bv. Picasso of Klee, die nog niet te Brussel hebben tentoongesteld, daarom aan de openbare verzameling vreemd zullen blijven. Men moet uitgaan van een ‘plan’: willen we van ons Brusselsch Modern Museum een overzichtelijke verzameling maken, dienen we, vroeg of laat, een werk van Chagall. Derain, Picasso en Klee te bezitten. Eens dit plan opgemaakt, zal men er naar streven het uit te voeren binnen de grenzen van de ter beschikking staande credieten, zal men zoo spoedig mogelijk met de in aanmerking komende kunstenaars onderhandelen om een hunner werken aan te koopen, beroep doen op een kunstliefhebber, opdat deze het museum met een werk dezer meesters zou begiftigen enz.

In zake museumbeheer wacht de overheid nog heel wat meer zorg. 't Volstaat niet de lieden met schilderijen en beeldhouwwerken in kennis te brengen; de menigte moet voorgelicht; haar smaak en haar begrip zullen geleidelijk veredeld en verfijnd. Met het oog op deze inwijding in de kunst zullen in het museumgebouw lezingen worden gegeven, kunstfilms afgedraaid, vergelijkende tentoonstellingen gehouden enz.

Men moet de lieden tot geregeld museumbezoek bewegen. Stelt men er zich tevreden mede een betrekkelijk kleine, zich

slechts langzaam verrijkende, dus weinig veranderende verzameling aan te leggen, dan valt 't te vreezen dat, na een paar bezoeken, de aantrekkingskracht van het Museum voor Levende Kunst voor de meeste ingezetenen zal verdwenen zijn. Een museum mag vooral geen saai-plechtige instelling zijn, waar het stof geleidelijk op de gulden omlijstingen neerzijgt. Men moet er leven in brengen, afwisseling in verwekken. Er moet voortdurend propaganda voor gemaakt.

Een eerste middel daartoe, zooals reeds gezegd, is het inrichten van lezingen en voordrachten, geschikte filmprojecties, eventueel kamermuziekconcerten, vertooningen van klein tooneel enz.

Een tweede middel is het inrichten, in speciaal daarvoor voorbehouden zalen, naast de eigenlijke museumlokalen, van tijdelijke tentoonstellingen, bv. persoonlijke tentoonstellingen van bekende kunstenaars, groepstentoonstellingen van plaatselijke en gewestelijke vereenigingen (o.m. de corporatiën, zoodra deze zullen bestaan), van kunstkringen uit andere steden, zelfs uit andere landen.

Voorop dient te worden gesteld dat, zelfs de corporatiën in werking getreden zijnde, niemand zal wenschen deze het wettelijk monopolie van heel het kunstleven toe te kennen. Naast de door haar op touw gezette tentoonstellingen, welke, in de verschillende grootere steden, om zoo te zeggen de jaarlijksche ‘officieele’ kunstplechtigheid zouden zijn, hoeven we aan de niet bij de corporatiën aangesloten kunstenaars, de ‘vrije’ kunstenaars, zooals ik ze heb geheeten, het middel aan de hand te doen zich te openbaren.

Angstvallig om het lot der niet tot de corporatiën toegetreden kunstenaars bekommerd, voor zoover een wezenlijk begaafd alleenstaander in den grooten hoop van de niet tot de syndicaten behoorende liefhebbers verloren zou zijn geloopen; door den wensch bezield ook de jongere, de nog niet gesyndikeerde schilders en beeldhouwers, waaronder er toevallig één zou kunnen zijn, die ons door zijn vroegrijp en superieur werk zou vermogen te verrassen de kans te schenken zich openbaar te betuigen, meen ik op de inrichting van op zijn minst één jaarlijksche algemeene tentoonstelling te mogen aandringen, beurtelings in de vijf of zes belangrijkste steden des lands te organiseeren, zooals zulks tegenwoordig het geval is met de Vierjaarlijksche. Deze tentoonstelling

zou voor allen toegankelijk zijn, zooals b.v. het salon van de Indépendants te Parijs of van de Onafhankelijken te Amsterdam. Er zou dus geen spraak mogen zijn van een toelatingsjury of van een uitnoodigend comité. Iedereen zou er zich voor kunnen aanmelden, eventueel mits een matig inschrijvingsrecht. Enkel de leden der corporatiën zouden niet worden toegelaten, vermits voor deze elders gelegenheid zou bestaan om hun werk bekend te maken, wanneer ze met hun vereeniging exposeeren.

Later zouden de zich in deze voor allen toegankelijke tentoonstellingen met eer overladen hebbende vrije kunstenaars tot de corporatiën kunnen toetreden, zooals ook de op eigen kosten een persoonlijke tentoonstelling ingericht hebbende schilders en beeldhouwers, welke de belangstelling der liefhebbers en der kunstcritici of de waardeering der tot de corporatiën behoorende meesters zouden hebben weten gaande te maken. Een voorstel tot opneming van deze kunstenaars zou door henzelven of door enkele hunner bewonderaars mogen worden ingediend of rechtstreeks van de corporatiën kunnen uitgaan.

Zoo zouden wij eens te meer de rechten van het vrije kunstscheppen waarborgen en de verwaarloozing of de miskenning van een begaafd, niet gesyndikeerd kunstenaar voorkomen. Bovendien zouden deze tentoonstellingen der onafhankelijken een aantrekkelijkheid te meer zijn voor de steden, welke er voor in aanmerking zouden komen, een gelegenheid om van het gebouw voor schoone kunsten aldaar een levend cultuurmidden te maken.

Tot de andere middelen, welke ik aanbeveel om deze kunst-gebouwen te verlevendigen, er afwisseling in te brengen, behoort vooral het inrichten van tijdelijke of blijvende tentoonstellingen van particuliere verzamelingen. Er bestaat geen enkele reden om de dikwijls prachtige verzamelingen, welke door allerlei collectionneurs worden aangelegd, onder grendel en slot te houden, ze voor de belangstellende gemeenschap te verduiken. Integendeel moeten we alles doen wat in ons bereik ligt om deze gesloten verzamelingen bij bepaalde gelegenheden onder de oogen van het publiek te brengen. De eigenaars zullen zich gaarne leenen, daar ben ik zeker van, tot deze bekendmaking van de voor hun smaak en kunstinzicht getuigende verzamelingen. Aangenomen mag zelfs

dat deze openbare uitstalling van hun verzameling in het museumgebouw voor vele liefhebbers een prikkel zou zijn, om hen er toe aan te sporen hun collecties te verrijken, op de hoogte van de kunstevolutie te houden enz. Waarbij andermaal de schilders en beeldhouwers enkel baat zouden hebben en de kunstontwikkeling zelve ruimschoots voordeel vinden.

In verband daarmede wensch ik te wijzen op een in Nederland gebruikelijke en uitstekende methode: het voor enkele jaren aan het openbaar museum in bruikleen afstaan van tot particuliere verzamelingen behoorende kunstwerken, waarmede als ‘verzameling van Heer A’ of ‘Mevrouw B’ wordt uitgepakt; na eenigen tijd gaat de verzamelaar zelf, wanneer hij over genoeg werken beschikt, tot vervanging van de tentoongestelde nummers over. Deze privaateigendom zijnde kunstschatten vullen de openbare verzameling tijdelijk aan, bereiden den bezoeker voortdurend verrassingen voor, zoodat deze aangespoord wordt heel dikwijls in het museum binnen te loopen.

Een andere nieuwigheid, welke o.m. in de nieuwe Nederlandsche en Zwitsersche musea wordt toegepast, is het inrichten van ‘ideologische’ tentoonstellingen: een expositie van landschappen uit deze of gene streek, portretten van bepaalde kategorieën personen, stillevens, interieurs enz., ook van platen, etsen, copieën, foto's in een bepaald verband.

Komt men er toe de aldaar tentoongestelde stof onverpoosd te vernieuwen of uit te breiden, er kunstplechtigheden van allerlei slag enz. in te richten, dan zal het museum weldra het levende kunstcentrum van de stad worden, waar veel geestelijke kracht van uitstralen zal en dat vanzelf de bevolking tot zich zal trekken.

Hier worde terloops gewezen op de noodzakelijkheid het museumbezoek te vergemakkelijken, o.m. door het afschaffen of het merkelijk verlagen van de ingangsgelden en door het wijzigen van de uren waarop het geopend is (men moet het voor alle lieden toegankelijk maken door het ook na de arbeidsuren, o.m. 's avonds, open te houden, wat de verplichting oplegt voortaan in alle musea de electrische verlichting aan te brengen).

Een internationale instelling zou zich met de uitwisseling van tentoonstellingen moeten onledig houden, ten einde een regelmatige samenwerking tusschen de landen mogelijk te maken. De kunst is

uiteraard universeel. Een Belgische tentoonstelling zou bv. naar Amsterdam of naar Parijs worden gezonden, in ruil waarvoor wij, bv. te Brussel of te Antwerpen, een Nederlandsche of een Fransche tentoonstelling zouden herbergen. Naast nationale verzamelingen zouden, in alle landen, ook internationale worden gevormd. Zelfs zou, bij geplande samenwerking op dit gebied, een ruildienst tusschen de musea, thans een utopie, mogelijk worden.

VI. - Bestelling van kunstwerken.

Gesteld dat in verschillende gemeenten deze Musea voor Levende Kunst zouden zijn opgericht, benevens in vijf of zes grootere steden de Musea voor Moderne Kunst, zou daarmede de overheid hebben voldaan aan de eischen die wij haar stellen? Geenszins. Als we aannemen dat de kunst de machtigste factor tot volksontwikkeling en tot verheffing van het geestelijk en zedelijk peil der gemeenschap is, mogen we haar werking niet tot de musea beperken. Deze liggen, ondanks alles, ietwat buiten den dagelijkschen gang van het leven. We moeten ons opzettelijk naar het museum begeven, evenals naar het openbaar park (waar die andere kunstwerken ons wachten: de boomen, de bloemen, de waterbekkens enz.), wanneer we over een paar ledige uren beschikken. 't Is van den vroegen morgen tot den laten avond dat we in een hoogstaande omgeving moeten verkeeren, dat we de kunst als een levend iets in ons bereik moeten weten: in de straat waardoor we stappen, in de lokalen waar we werkzaam zijn, in ons huis.

Zoolang de overheid niet meer doet dan schilderijen en beeldhouwwerken aankoopen en deze in een museum opbergen, schiet ze aan haar plicht te kort, kleeft ze een verouderde kunstpolitiek aan, wat ik zou willen noemen: een passieve kunstpolitiek. Van haar wordt thans **een actieve kunstpolitiek** verwacht. Deze zal, in de eerste plaats, worden gevoerd door middel van bestellingen aan de kunstenaars.

Er zijn openbare pleinen, speelplaatsen, stadions, plantsoenen, parken, bruggen enz. genoeg, waar de overheid een fontein, een beeldengroep enz. kan aanbrengen. (Vooral geen ‘standbeelden’ van meer of minder beroemde persoonlijkheden!). Wie zoowel in

de Zuid-Duitsche als in de Italiaansche, in de Nederlandsche als in de Zwitsersche steden heeft gekuierd, weet wat het beteekent wanneer de straat zelve ter beschikking van de plastiek wordt gesteld, wanneer deze als een onmisbaar onderdeel van de urbanisatie en de architectuur wordt gehuldigd. Het voorbeeld der overheid volgend, zullen weldra ook meer particulieren op de medewerking der beeldhouwers beroep doen. Voor de schilders bestaat er evenveel gelegenheid om deel te nemen aan de verfraaiing van het stadsbeeld. Er zijn openbare gebouwen genoeg: gemeentehuizen, gerechtshoven, feestzalen enz., vooral scholen, om te worden versierd met wandschilderingen. Een volledige herleving van de decoratieve schilderkunst kan worden tegemoet gezien, indien de staat er in toestemt dezen weg op te gaan. Het programma dier werken zou door de betrokken departementen, in hoofdzaak de ministeries van Openbare Werken en van Openbaar Onderwijs, moeten ontworpen, in overleg met de verbonden van bouwmeesters en urbanisten en de beroepsvereenigingen van kunstschilders en beeldhouwers, onder het toezicht van den Hoogeren Kunstraad.

De buitengewone resultaten in de laatste wereldtentoonstellingen, bv. te Brussel in 1935, te Parijs in 1937, door deze politiek van bestellingen aan de kunstenaars behaald, zouden als een prikkel moeten werken om de regeering er toe aan te sporen op grootere schaal in denzelfden zin te ijveren en blijvend werk tot stand te brengen. Er moeten niet alleen millioenen verteerd; ze moeten vooral doelmatig besteed, voor blijvende doeleinden.

Naar aanleiding van bestellingen zoo belangrijk als de tapijten door Floris Jespers en het koperen hoogrelief door Oscar Jespers voor het Belgisch pavilloen te Parijs uitgevoerd, heb ik getracht te vernemen wat er met deze voortreffelijke werken is gebeurd, waar 't mogelijk is deze thans terug te zien. Vruchteloos. Er schijnt verder geen gebruik van te zijn gemaakt, zoodat ze heel waarschijnlijk ergens onder een dikke stoflaag, misschien reeds half verwoest, begraven liggen. Zoo staan ook de vele door den staat aangekochte schilderijen en beeldhouwwerken, voor zoover niet aan een museum afgestaan of in het kantoor van een ambtenaar opgehangen, aan allerlei gevaren bloot, vernieling en diefstal om te beginnen, en leveren ze alleszins niet het minste nut meer

op. Tegenwoordig weet niemand precies te zeggen wat de staat aan schilderijen en beeldhouwwerken bezit, waar deze zich bevinden. We dienen dit wanordelijk beleid met klem aan te klagen. Een nieuwe gedragslijn moet afgebakend. Ik stel het scheppen van een centrale bergplaats voor - op het model van den Franschen 'Garde-meubles national' - waar alle van het openbaar domein van den staat deel uitmakende, voorloopig niet gebruikte kunstwerken en kunstvoorwerpen zullen worden verzameld en met zorg bewaard. Al de niet opgehangen, tot de reserven der musea behoorende werken zullen eveneens naar dezen 'berg' worden vervoerd. Een catalogus zal worden opgemaakt en gedrukt, zoodat iedereen zal weten wat er in deze bewaarplaats voorhanden is. De musea zullen er hun verzamelingen uit aanvullen. Aan de verschillende besturen zal het recht worden toegekend er werken te ontleenen. De scholen inz. zullen gemachtigd worden stukken in bruikleen aan te vragen. Wel te verstaan moeten de uitgeleende werken eigendom van den staat blijven. Zoo zal, ten nutte van het algemeen, een reserve worden aangewend, welke tegenwoordig ongebruikt blijft en de grootste gevaren loopt. Thans minder geappreciëerde werken zullen later uit deze reserve worden gehaald, om de musea te verrijken, wanneer de toekomst zich gunstig over hen zal hebben uitgesproken.

Om zelfs de minder belangrijke gemeenten, welke niet in het bezit van een Museum voor Levende Kunst zijn, in de gelegenheid te stellen zich in de kunst in te wijden en deel te hebben in de grootscheepsche kunstuitbreiding waarvan wij droomen, zou later het op touw zetten van reistentoonstellingen onder oogen kunnen worden genomen: kleinere verzamelingen kunstwerken, ook foto's enz., welke van de eene stad naar de andere zouden trekken, onder leiding van een bevoegden gids en waarvan het materiaal zou kunnen worden ontleend aan de centrale bewaarplaats voor kunstwerken, aangevuld door werken welke de corporatiën daarvoor beschikbaar zouden stellen. Ik hoop dat de corporatiën bij deze gelegenheid bij machte zullen zijn zich administratief zoodanig uit te breiden, dat ze het inrichten van een bestendig verkoopbureau onder oogen zullen kunnen nemen: een kunsthandel, voor rekening hunner leden uitgebaat.

VII. - Opleiding van de gemeenschap.

In verband met de door ons overwogen kunstpropaganda moet ten slotte gewezen op de hoogst belangrijke werking waarvan de staat zich moet kwijten om bij de bevolking de belangstelling en de liefde voor de kunst te stimuleeren. Van jongsaf dient het kind te worden opgeleid om van de kunst te leeren genieten. Vormt men zijn smaak, bezorgt men hem enkele onontbeerlijke begrippen van esthetischen en kunstgeschiedkundigen aard, wakkert men voortdurend zijn neiging voor het schoone aan, dan zal deze belangstelling spoedig tot een diepe gehechtheid en een dringende behoefte uitgroeien. Dan zullen vanzelf de musea talrijke bezoekers tellen. Dan zullen zooveel méér menschen er naar hunkeren in hun huis, eerst voortreffelijke reproducties van kunstwerken, later wellicht enkele oorspronkelijke werken te bezitten. Daardoor zal voor de kunstenaars weer een afzetgebied worden ontgonnen, dat we moeilijk kunnen overzien, nu het kunstwerk nog een luxe-voorwerp is, enkel begeerd door enkelen en in het bereik van de ‘happy few’...

Wat het uitwerken van deze hier amper vermelde practische kunstpedagogie betreft, zal een commissie daartoe opdracht krijgen. Ik stel in het lager onderwijs het veralgemeenen van de teeken- en boetseerlessen voor, in het middelbaar onderwijs het inrichten van leergangen in de kunstgeschiedenis en de esthetiek, vooral niet ex cathedra opgevat, maar aanleiding gevend tot het bezoeken van musea, het aanleggen van verzamelingen in de school (enkele oorspronkelijke werken, vele reproducties, zeer talrijke foto's enz.).

Na den schooltijd zou de kunstzin der bevolking vanzelf worden aangewakkerd door al de andere reeds te berde gebrachte middelen: het bestaan van een museum in verschillende gemeenten, het inrichten van talrijke tentoonstellingen tot in de kleinere steden toe, het organiseeren van lezingen over kunstproblema's enz.

VIII. - Bevordering van het mecenaat.

Eens te meer zal de staat zich nuttig kunnen maken. Heden reeds zijn er vele lieden (later zullen er veel meer zijn, als we er maar voor zorgen) die zouden wenschen een schilderij, een

beeldhouwwerk, een siervoorwerp aan te koopen, maar die terugschrikken voor het ineens heel hooge bedrag dat ze daaraan te besteden hebben. Waarom zou de staat, die geld voorschiet of toelagen verleent om een goedkoope woning te bouwen, een stukje akker of ambachtsgereedschap aan te koopen, geen credietfonds inrichten, dat leeningen zou toestaan om kunstwerken aan te schaffen, het aangekochte voorwerp zelf de zakelijke borg blijvend van de toegekende leening, in afwachting dat deze zal kunnen terugbetaald? Zooniet zou de Spaarkas m.i. in deze een geschikte rol kunnen vervullen.

Voor de regeering volstaat 't niet voor eigen rekening kunstwerken aan te koopen en bestellingen aan te besteden. 't Zou een monsterachtige afwijking van alle gezonde beginselen zijn den staat een soort alleenrecht of alleenplicht als kunstbeschermer toe te kennen. Dan eerst zou de door velen gevreesde ‘etatisatie’ der kunst niet lang meer denkbeeldig blijven.

Veel belangrijker is 't voor de belangen der kunst en der kunstenaars zoodanig te ijveren, dat deze bij het publiek zelf een voldoenden ruggesteun vinden. Het bevorderen van het groot- en klein-mecenaat komt daarbij allereerst in aanmerking.

In 't voorbijgaan werd reeds gewezen op zekere middelen om mecenassen te kweeken. De kleine, door het te hunner beschikking stellen van credieten tegen lage rente en met lange afbetalingstermijnen. De groote, door hun de gelegenheid te schenken de door hen met veel geld en tijd verworven kunstschatten bekend te maken, in tijdelijke tentoonstellingen, in hun in bruikleen afgestane museumzalen enz.

IX. - Bestuurlijke inrichting.

In dit memorandum zijn alleen de algemeene beginselen van de nieuwe, actieve en planmatige kunstpolitiek kunnen geschetst worden, enkele wenken gegeven, enkele voorstellen geopperd. Het vraagstuk is zoo ingewikkeld en veelzijdig, dat het grondige studie verdient en een onderzoek op ruime schaal en in velerlei richting noodzakelijk maakt. Terwijl de uitwerking en de uitvoering ervan ook de krachten van een Minister van Openbaar

Onderwijs te boven gaat, wiens bevoegdheden al te talrijk en uitgebreid zijn. Weshalve wij voorstellen:

1) het aanstellen door de uitvoerende macht van een regeeringscommissaris voor de schoone kunsten, die opdracht zou krijgen het vraagstuk onder al zijn aspecten toe te lichten en de wetsvoorstellen voor te bereiden, welke bij de Wetgevende Kamers zouden worden ingediend, strekkende tot het vastleggen van het wettelijk statuut der beeldende kunstenaars en het vestigen van de beroepssyndicaten of kunstenaarscorporatiën, alsmede tot het herinrichten van het kunstonderwijs;

2) het scheppen van een zelfstandig Ministerie van Schoone Kunsten, gescheiden van het Ministerie van Openbaar Onderwijs, of, mocht deze oplossing tot te groote bezwaren aanleiding geven, o.m. in budgetair opzicht, op zijn minst het scheppen van een Kunstsecretariaat bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs, naar het model van het Fransche 'Sous-secrétariat des Beaux-Arts', in beide gevallen de aan te stellen minister of staatssecretaris te kiezen zijnd onder de op kunstgebied speciaal onderlegde regeeringslieden, eventueel uit andere bevoegde middens komend.

X. - Overgangsmaatregelen.

Ik ben er alles behalve zeker van dat de door mij voorgestane, veelomvattende reorganisatie, waarbij, hoe eenvoudig ze ook weze, heel een nieuwe structuur voor het openbaar kunstleven tot stand dient te worden gebracht, binnen overzienbaren tijd zal worden nagestreefd. Wat van dit plan terecht zal komen, weet ik niet, al hoop ik dat het in de parlementaire middens, de kunst-kringen enz. verdedigers zal vinden om de regeering over te halen er rekening mede te houden. Het bestaat uit allerlei maatregelen, welke één geheel vormen: een kunsteconomie en een kunstsociologie, in het raam van een kunstpolitiek.

In afwachting dat deze reëele kunstpolitiek zal kunnen doorgevoerd, meen ik enkele overgangsmaatregelen te mogen aanbevelen, welke geen uitstel lijden, willen we het tragisch lot van vele schilders en beeldhouwers verzachten, het peil onzer beeldende kunsten opvoeren en het onze kunstenaars mogelijk maken hun sociale zending behoorlijk te vervullen:

1) De onmiddellijke verhooging van de ten behoeve der beeldende kunsten in de begrooting opgenomen credieten, tot zoo'n bedrag dat de staat bij machte zal zijn zich degelijk van zijn kunstbeschermende opdracht te kwijten: inz. dienen meer bestellingen door den staat gegeven, met het oog op het benuttigen van de kunstenaars voor allerlei openbare werken; dienen de zoogenaamde ‘moderne musea’ aanzienlijk verrijkt en grondig ‘gemoderniseerd’, dwz. open gesteld voor de meest representatieve vertegenwoordigers van de verschillende kunststroomingen, zonder opzettelijke uitsluiting van de eene of andere.

2) Het onverwijld in het leven roepen van een ‘Fonds tot kunstonderzoek’, naar het model van het bestaande ‘Fonds voor wetenschappelijk onderzoek’, door giften en toelagen van particuliere kunstbeschermers gespijsd, waardoor vele in nood verkeerende kunstenaars (er zijn er, die om zoo te zeggen van hun kunst hebben moeten afzien, om hun gezin in het leven te houden) zich weer op hun scheppend werk zullen kunnen toeleggen.

3) Voor het inrichten van alle tentoonstellingen, door de overheid ondernomen, zullen de kunstenaars worden geraadpleegd; hoe men het kan billijken, in een democratischen tijd als de onze, dat alleen aan de rechtstreeks betrokkenen het recht van medezeggenschap wordt onthouden, blijft voor mij een raadsel. Met het huidig systeem van de door de regeering aangestelde commissarissen of juryleden, die feitelijk volmacht hebben om de tentoonstelling enkel naar hun zin te regelen, dient onverwijld gebroken; de kunstenaars van verschillende strekking moeten zelven hun afgevaardigden in deze commissies benoemen (schilders, beeldhouwers, kunstcritici, kunstliefhebbers enz.); aan de leidende kunstkringen moet, in de mate van wat met de beschikbare ruimte enz. overeen te brengen is, gelegenheid worden geboden als zoodanig, en op eigen verantwoordelijkheid, het werk hunner leden te exposeeren, mits een onpartijdige rouleering.

4) Ook in de commissies van beheer der musea zullen voortaan door de kunstenaarsvereenigingen afgevaardigde vertrouwensmannen zetelen; algemeen gesproken zullen deze commissies enkel bestaan uit op kunstgebied onderlegde en in hoofdzaak uit tegenover de nieuwere stroomingen sympathiek

gestemde krachten, wier vast voornemen het zal zijn in de aan hun leiding toevertrouwde musea een actueel-modern overzicht van de kunst te geven. In overweging zou worden genomen de conservators meer vrijheid van handeling ten opzichte van deze commissies van beheer te schenken en deze voor hun beleid verantwoordelijk te stellen. Ieder jaar zouden de in den loop der twaalf vorige maanden aangekochte werken in een afzonderlijke zaal worden tentoongesteld, zoodat de pers en alle belangstellenden de gelegenheid zou worden geboden deze in hun geheel te beoordeelen. Waarom zou aan de kunstenaarsvereenigingen niet het voorrecht worden toegekend bij den Minister die candidaten aan te bevelen, in wie zij meer dan in andere vertrouwen stellen? Werden de conservators met zorg gekozen, onder de in zake hedendaagsche kunst meest bevoegde en werkzame krachten (een bevoegdheid zeer verschillend van de van de conservators der musea voor oudere kunst verlangde), dan zou zelfs de afschaffing van de commissies van beheer kunnen worden overwogen.

5) Onder de andere, door mij in dit overzicht onder oogen genomen maatregelen, zijn er heel wat die, zelfs bij het voortbestaan van ons huidig regime, practisch onmiddellijk verwezenlijkbaar zijn en die met bekwamen spoed zouden dienen toegepast te worden. o.m. het scheppen van verscheidene musea voor moderne en voor levende kunst, zoo mogelijk in al de belangrijke steden des lands, met inachtneming van de daarbij gedane aanbevelingen; het aanleggen van een reserve van de den staat toebehoorende kunstwerken en het ter beschikking stellen dezer voor allerlei nuttige doeleinden; het vestigen van een fonds voor leeningen aan minder bemiddelde kunstliefhebbers enz. Om deze bij uitstek zakelijke voorstellen uit te werken, dient de overheid niet eens te wachten tot het statuut der kunstenaarscorporatiën volledig ingestudeerd en wettelijk bekrachtigd zal zijn.

Ik zie mij nochtans verplicht bij herhaling te bevestigen dat voor al deze vraagstukken veel gemakkelijker een oplossing zou worden gevonden, indien men af te rekenen had met een kleiner aantal flink geschoolde, plichtbewuste en kwalitatief uitgezochte kunstenaars, die, in degelijk georganiseerde beroepssyndicaten en

in een verbond van corporatiën ingeschakeld, rechtstreeks medezeggenschap zouden hebben over zoovele vraagstukken, welke op hun heilige levenstaak betrekking hebben, en zoo men verder kon rekenen op de tusschenkomst van een Hoogeren Raad van Schoone Kunsten, die, enkel uit bevoegde personen samengesteld, in samenwerking met de corporatiën, een echte ‘kunstpolitiek’ zou voorstaan, er de leiding krachtig van in handen nemen.

ANDRE DE RIDDER.

Incident
Fragment uit een reisverhaal.

Van heden af trekken wij noordwaarts. De terugreis is begonnen. Wij voelen het allen. Bij dit laatste ontbijt te Nice is het stil.

- Eigenlijk is het hier geen temperatuur voor ons, zegt Morits. Gistermiddag was het snikheet. Men kan hier niet werken.

De dokter denkt ook aan huis. Hij spreekt van zijn patiënten die hij aan de zorg van een confrater heeft toevertrouwd:

- Chaque fois que je m'absente il y a des morts, madame...

Hij gewaagt ook van een kistje druiven dat zijn vrouw hem heeft meegegeven en dat al acht dagen heen en weer schokt, op den bodem van de car, tusschen onze zetels en onze voeten.

André is slecht geluimd. Hij schijnt den laatsten nacht meer dan één vergadering van revolutionnairen te hebben bijgewoond. Hij telt driemaal de gezwollen reiskoffers en stapelt ze met ongewone heftigheid in de car.

Op het oogenblik van ons vertrek verschijnt de kop van het Monster, den hotelier, nog eens in den kier van de voordeur. Een Waalsche dame zet hem een langen neus terwijl wij wegrijden. Wat wij allen goedkeuren. Spijtig maar dat wij geen gezamenlijk en gelijktijdig optreden van dien aard hebben voorzien. André wordt ook nog eens ter rekenschap geroepen.

- Ne me dites rien, zegt die, j'ai le coeur gros.

Hij heeft den vorigen avond een kletterende ruzie gehad met Joséphine. Wij mogen hem niet uitvragen, anders gaat hij aan 't snikken en kan hij de car niet besturen.

Dus zwijgen we. De zee is nog verborgen onder den ochtendmist. Zij is grijs, om ons het afscheid gemakkelijker te maken. Na enkele minuten ligt Nice achter ons. Wij keeren ons dikwijls om,

maar wat helpt het? Gelukkig is er weer iets met den kilometerwijzer. De gids kijkt er aandachtig naar. De dokter en de apotheker spreken er over. Dertig kilometer in 't uur wijst hij aan, vijf-en-twintig kilometer, twintig... Het pezig gezicht van André trekt zenuwachtig. Zestien wijst de naald, vijftien, tien.

- Il faut que je regarde, zegt hij nijdig.

Met een dwazen ruk brengt hij de car tot staan en zijn bruine, harige armen wroeten al onmiddellijk in de zieke ingewanden van onze Miesse. De gids en de dokter zijn ook gauw beneden. Zij kijken op de handen van André en stellen de vragen die noodig zijn om hem volkomen op te winden. Na wat gepeuter en getwist klimmen de drie bevoegdheden weer aan boord. De zaak is blijkbaar in orde. Zelfs wil André in zijn overmoed de grootst mogelijke snelheid beproeven, wat onzen wagen doet dansen op de baan. De gids blijft wantrouwig. Hij heeft voor de herstelling te Nice een nota van driehonderd frank moeten betalen en nu dit. De wereld zit vol boosheid.

We rijden weer door de Provence met haar hooge grauwe rotsen. Wij hebben een steile diepte aan de eene zijde van den weg, een bergwand aan de andere zijde. Af en toe moeten wij door een tunnel. Daar is het koel en vochtig. Een druppel komt vlak op den kop van Morits terecht.

- Zelfs de tunnels zijn hier vuil, zegt hij.

Hij bedenkt hoeveel microben in zoo'n druppel kunnen huizen en hij wil weten of er middel is eau de Cologne op de getroffen plaats te wrijven.

Het is warm. Nergens hebben wij het zoo warm gehad als hier. Sommige plaatsen zijn ware broeiovens. Zij zijn met hooge rotsen omringd, geen koele luchtstroom dringt er binnen en de Augustuszon staat er van 's morgens tot 's avonds boven. De apotheker werkt met zijn hoed. De groote gloeiende kop van den bokser staat op barsten. Uren rijden wij aldus, tusschen verschroeide bergen, omhoog, omlaag. Vele arme dorpen met bouwvallige krotten ontmoeten wij. Heele huizenrijen staan er verlaten. De bewoners zijn gestorven of zij zijn voor immer vertrokken naar de fabrieken der groote stad.

Morits denkt aan Alfred Rosenberg en aan het bloed en het ras.

- Moesten Germanen zich hier vestigen, zegt hij, dan werden

waterleidingen aangelegd, gronden bemest, huizen hersteld, nieuwe dorpen gebouwd.

- Met zoo'n hitte? vraag ik.

- Het arisch bloed laat zich niet dwingen door de hitte!

Onze motor schijnt van een ander ras te zijn. Hij begint opnieuw teekens te geven van vermoeienis. De bokser, die zelf wegens die ongewone temperatuur aan dienstweigering denkt, meent dat het van de warmte is. Hij stelt voor alle kleppen open te zetten. De dokter integendeel is al sedert Lyon met puriteinsche heftigheid voorstander van een grondige reiniging van den carburator.

Na vele onderzoekingen van den ‘gicleur’ en herhaalde kreunende heuvelbeklimmingen, komen wij toch behouden te Digne aan, met veel vertraging.

Wij worden er afgezet in een hotel, waarvan de eetzaal overvol is en alle kellnerinnen het overdruk hebben. Bovendien verwacht men ons niet. Welke laatste bewering van de bazin een vinnige woordenwisseling inleidt tusschen die bazin en den gids. Welke woordenwisseling wij ongeduldig en hongerig bijwonen.

Terwijl wij dineeren, rijdt André met de car naar een werkhuis, waar men ditmaal den gicleur duchtig onder handen nemen zal. Het duurt lang vóór hij weer verschijnt. De twee juffrouwen der achterste rij hebben den tijd gevonden om, als naar gewoonte, snel en geheimzinnig een kerk te bezoeken.

Rond halfvier pas kunnen wij vertrekken. Maar we zijn nu flink uitgerust, de wagen rijdt snel de zon is niet meer te warm, de hemel is diepblauw. La vie est belle!

Even buiten Digne begeeft onze car zich op een lange, smalle brug boven een van die verdroogde rivieren van het zuiden. We zijn halfweg, als uit de andere richting een auto snel en beslist op ons afkomt. De auto stopt op twee meter van den neus onzer Miesse. André stopt ook. Wat gaat er gebeuren? Een van beide moet weer achteruit. Wij waren het eerst op de brug en wij konden wegens de boomen de auto niet zien. Dus de auto moet achteruit.

Maar zoo verstaat het de tegenstander niet.

Een woedende dikkerd springt uit den kleinen wagen.

- Reculez! snauwt hij.

- Reculez vous-même, roept André.

- J'attends, zegt de onaangename man.

Hij wandelt weg, de handen in de broekzakken. Hij heeft blijkbaar meer tijd dan wij. Zeker iemand van het ras van den hotelier te Nice, een ras dat nogal sterk verspreid is in Frankrijk. Hoe moet dit geval behandeld worden? Moeten wij heftig doen, of waardig en kalm?

André rijdt achteruit. Het gaat niet gemakkelijk en het is niet zonder gevaar. Er stijgt dan ook een groot gehuil uit onzen wagen op als de dikke ons triomfeerend voorbij puft. Vivent les Belges! roepen wij. Wie is de onwetende die gezegd heeft dat er geen Belgisch nationaal gevoel bestaat? Vooral de boksersdame met de tallooze tanden maakt zich verdienstelijk. Op onze beurt rijden we nu traag over de smalle dansende brug. Dat die brug niet verbreed wordt! Wat een land...

Wij komen na een half uur toe te Sisteron, een oud stadje, met smalle straten, zwartharige inwoners en Engelsche toeristen. Britten vindt men tot in de meest verlaten plaatsjes van het vasteland.

Te Laragne, het volgende dorp, vindt André dat het tijd wordt iets te drinken. Alweer uitstappen? Wij protesteeren allen, behalve de dokter en de gids. De dokter, omdat hij uit principe nooit en nergens tegen het drinken kan zijn, de gids omdat hij onraad vermoedt. Is het een toeval trouwens dat het café naast een garage ligt?

Wij zijn nog niet uit den wagen als André reeds zijn hemdsmouwen oprolt en het deksel van den motor opslaat.

Het is nog steeds de gicleur!

- Hoe is het godsmogelijk? vraagt de apotheker verontwaardigd.

Altijd met dien gicleur, zucht ik. Waarom heeft men dat ding er al niet lang uitgehaald en weggesmeten?

Het is maar goed dat wij op de dorpsplaats staan, waar dichte platanen koele schaduw geven en een fontein aanhoudend frisch water spuit in een breede kom. Terwijl Morits een Suze drinkt bij den dokter, houd ik mijn heete polsen onder den kouden waterstraal, visch plataanbladeren op die in de kom ronddrijven, spreek met een dikken, luien poedel die daar wandelt en bewonder den coiffeur. Deze vaardige man maakt van al dat water gebruik om

bij de blonde juffrouw der achterste rij een welgelukte watergolf te leggen. De dorpelingen volgen aandachtig zijn bewegingen.

Vermits wij nog steeds niet schijnen weg te kunnen, besluiten Morits en ik Laragne te bestudeeren van uit het oogpunt der eetwarennijverheid. Wij vinden in de stille straaties met blinde muren en gesloten luiken slechts één winkeltie dat dingen verkoopt die op koeken gelijken. Maar er zitten op die voorwerpen, welke misschien door den gemeentelijken bakoven zijn geweest, zooveel vliegen van alle formaat, dat Morits zich aedreven voelt nog eens te spreken van microben en besmetting. We koopen niets...

Rond halfzes vertrekken wij weer. Al sukkelend, voor zooveel Morits en ik er van kennen, schitterend, zoo men André moet gelooven. Maar wat kan er veranderd zijn sedert daar straks? Men heeft den carburator niet gereinigd, zooals de dokter wil; men heeft de kleppen niet geopend, zooals de bokser wil; men heeft den gicleur niet afgeschaft, zooals ik wil. Het mag wel goed gaan nu. Het is laat en we zijn nog ver van Grenoble, waar wij zullen overnachten.

Amper tien kilometer hebben wij afgelegd, als plots de car, na een paar zuchten en sprongen stokstijf blijft staan. Daar hebben wij het! Wij maken ons niet al te bezorgd; de vorige ondervindingen hebben ons gepantserd. Wij stappen uit en rooken kalm een sigaret. Hoe meer uitstappen hoe beter.

Het schijnt nochtans ditmaal erger te zijn dan de andere malen. André vloekt gansche families van heiligen uit den hemel en bijt de eene sigaret na de andere stuk. Ondanks dat wil de motor niet in gang.

- Si seulement il y avait un café ici, zegt de dokter.

Wij kijken rond. De autobaan loopt door een wijde vlakte, begroeid met mager gras en hooge blauwe distels. Geen woning te bespeuren. Tegen den horizont, naar het Noorden toe, rijst donker en onrustwekkend de lijn op der Dauphinébergen. De zon daalt reeds en trekt over den westelijken hemel vuurroode strepen.

De coiffeur legt zijn vest op de schouders der watergolfjuffrouw, rookt de eene sigaret na de andere en zegt dat het hem geen zier zou verontrusten den nacht door te brengen in het open veld.

- De grond is warm en droog, zeg ik, maar er moeten spinnen zitten en mieren.

- En adders, zegt Morits.

Waar hij dat kan gehaald hebben, weet niemand, maar het gerucht van die adders zaait onmiddellijk een kleine paniek.

De postcheckman, die door het ongeval met de car heelemaal klaar wakker is geworden, zet den kraag van zijn vest omhoog en maakt ons attent op den kouden wind die af en toe over de vlakte strijkt.

Er kan geen sprake van zijn hier den nacht door te brengen, dat hoor ik al. Het is spijtig: dat zou iets zeer nieuws geweest zijn.

Weinig auto's komen op deze baan voorbij. Toch zijn er die hulp willen bieden. Dat zijn de ergste. André moet hun telkens opnieuw alles uitleggen, en de gids helpt mee, en de dokter en de bokser. Na ingewikkelde en duistere besprekingen komen zij tot het besluit dat zij in dit geval niet kunnen helpen. Zij stappen weer in, terwijl wij hartelijk danken voor hun belangstelling, en ze rijden verder. Wij blijven ieder maal met wat minder moed achter, te midden van onze distels en onze adders.

De oudere carleden staan bezorgd en zware pijpen rookend rond den motor en onzen zweetenden chauffeur. De jongere dringen steeds verder door in de ongekende gebieden van het distelveld. De coiffeur, die de blonde juffer niet loslaat, spreekt af en toe opnieuw van camping, zich harden, avonturen moedig onder het oog zien, van den nood een deugd maken, radicale en durvende maatregelen treffen.

Daar verschijnt in den nu bloedloozen, grijzen avondhemel de eerste ster. André werkt reeds met behulp van een zaklamp. Gelukkig hapert er niets aan de electrische batterij en blijven de lichten van onzen wagen rustig branden. Zooniet zou in de duisternis nog een of ander vehikel langs achter op de car kunnen botsen. Meneer Fercheval beschrijft tot in de fijnste bijzonderheden dat mogelijk ongeval.

André richt zich op.

- Ça ne va pas, zegt hij. Je m'en vais chercher le garagiste de Laragne.

Hij wipt op een motocyclette die in de richting van het dorp rijdt en komt een half uur later terug met een hotsende, hoogbeenige Ford en met den man die pas enkele uren tevoren den gicleur had bewerkt. Ditmaal zal het vlug in orde zijn. Wij herleven. Wij steken een nieuwe sigaret op om de muggen te verdrijven en vuren den dokter aan, die binnen bij het stuur zit om ook langs dien kant den motor te bestoken. Wij denken niet meer aan openluchtkuur. Het is te donker geworden. Wij willen hier zoohaast mogelijk weg. Wij willen eten en slapen.

Van acht tot tien werken de twee mannen aan den gicleur. Van acht tot tien loopen wij rond de car, stappen er in, springen er weer uit, rooken sigaretten en zeggen aan den gids dat er sapristi iets moet gedaan worden.

Rond tien uur begint hij in te zien dat er vandaag van onzen gicleur niets meer te verwachten is. Nadat hij heeft voorgesteld ons te logeeren in Laragne, wat een algemeen protest uitlokt, spreekt hij den chauffeur aan van een autobus die op de baan voorbijkomt en die den regelmatigen dienst op Grenoble verzekert. Na lange onderhandelingen wordt die autobus gehuurd. Zij zal ons vanavond nog naar Grenoble brengen.

Met pak en zak worden wij als landverhuizers opgestapeld in den veel te engen wagen. Wij zitten moeilijk en vernepen, met een zwaar valies op onze knieën en met tegen onze kuiten de scherpe punten van de reiskoffers. De gids zit op een vouwstoeltje nevens den chauffeur.

Terwijl wij den langen nachtelijken tocht beginnen, blijft onze car met haar gicleur achter in het eenzaam, donker veld, tusschen de ritselende distelbloemen...

Wij worden in het oude rijtuig deerlijk geschokt. Meer dan eens valt het hoofd der blonde juffrouw op den herbergzamen schouder van den coiffeur. In den beginne trachten wij naar buiten te kijken, om nog wat van het landschap te zien dat wij in vollen dag hadden moeten bewonderen. Wij houden dat niet lang vol. De meesten knikkebollen. Alleen de gids en de chauffeur houden flink stand. Morits dommelt af en toe in, maar schiet bij iederen bocht weer recht, vraagt onmiddellijk waar we zijn, drukt den neus tegen de ruiten en zegt dat ik naar het landschap moet kijken.

Tusschen twee en drie uur komen wij in de slapende stad Grenoble toe. Wij zijn allen opeens helder wakker en voelen weer scherp de vermoeienis en den honger. Waar is toch dat hotel? De chauffeur weet het niet en er is in de uitgestorven straten niemand aan wien men den weg vragen kan. Wie loopt om drie uur 's nachts in zijn eigen stad rond om vreemdelingen op hun bestemming te brengen?

Na wat zoeken geraken wij er toch. Morits bromt iets over ‘te laat om te eten’ en ‘liever onmiddellijk naar bed gaan.’ Maar hij laat toch geen schotel gevuld staan. De dokter heeft vooral dorst geleden en drinkt er nu lustig op los. Zal hij ook hier, uit principe, een wandeling na het souper doen? vraagt iemand.

- Non, madame, les hommes réguliers font toujours leur menu habituel.

Weldra is iedereen in zijn cel verdwenen en heerscht rust in het gebouw.

Wat mij opvalt in deze stad is de koude. Te Laragne was het heet. Bij de distels woei een frissche wind. Hier is het koud. Hoe men aldus in weinig uren het zonnige zuiden verliezen kan! Ik steek den kop buiten. Er drijven wolken vóór de maan. Wolken! Nog iets nieuws. Wij naderen reeds het rijk der nevelingen...

FANNY LEYS.

Eerste idylle

Mei. De Lente schreeuwde haar blijdschap uit en er hing liefde in de lucht.

Conrad was drie en twintig geworden en liefde had hij nog niet gekend. En toen, op dien mooien lentenamiddag, is het gebeurd.

Hij was gaan wandelen in de warande en heeft haar daar ontmoet. Zooals hij ze steeds had gedroomd, zoo mooi, zoo slank, zoo lenig was ze. In dezelfde dreef als hij kwam ze in zijn richting aangewandeld.

Hun blikken hebben elkaar gekruist, en dan zijn ze blijven staan. Hij heeft haar innig-diep in de oogen gekeken en zij heeft hém innig-diep in de oogen gekeken. En hij heeft gezegd tot haar:

- Gij zijt mooi en ik hou van u.

En zij heeft haar handen uitgestoken, die hij dan gretig heeft vastgegrepen, en heeft gezegd:

- Gij zijt een lieve jongen.

Met een van ontroering trillende stem heeft hij dan gepreveld:

- Mijn naam is Conrad en hoe heet gij?

Haar stem en beefde niet, doch klonk vast en zeker:

- Lola.

Samen zijn ze op een bank gaan zitten en daar heeft Conrad dan eindelijk zijn hart kunnen uitstorten. Hij heeft verteld van zijn leven, van zijn werken, van zijn verzuchtingen en van zijn hoop. Hij heeft haar gezegd dat ze was zooals hij De Vrouw steeds had gedroomd, dat zijn hart overliep van liefde en zijn ziel vol was van teruggedrongen teederheid, dat hij snakte naar een beetje genegenheid, naar een beetje liefde, dat hij zijn naam wilde hooren uitspreken, duizendmaal, door die zoete vrouwenstem, dat zijn geest mirakelen zou verrichten als zij maar zijn bezielster wilde wezen, dat zijn mond wilde voelen brandende kussen en hij in zijn armen dat warm vrouwenlichaam wilde drukken, dat zij beiden

geschapen waren voor elkaar en zich moesten vereenigen, dat hij haar liefhad sinds altijd en begeerd sinds lange jaren, dat hij haar kende vóór zij elkaar ooit hadden ontmoet en dat het wel goed kon worden tusschen hen.

Dat alles heeft hij haar gezegd, in één adem, met gedempte stem, met kloppend hart, op gejaagden toon, in dichterlijke bewoordingen, met hartstocht en overtuiging.

Zonder hem éénmaal maar te onderbreken heeft zij geluisterd naar hem, hem steeds aanstarend met haar glinsterende oogen, en toen hij, na dien woordenvloed, de stilte weer liet intreden, heeft zij tot alle antwoord hem haar lippen aangeboden. Gulzig heeft hij van haar brandende lippen haar vurige kussen gedronken en in zijn armen haar prachtig lichaam vastgekneld.

En niemand weet sinds hoelang het reeds donker was eer ze besloten van elkaar te scheiden tot den volgenden dag.

Ze zijn, Lola en Conrad, naar de warande teruggekomen, elken dag op hetzelfde uur, en zijn weer gaan zitten op dezelfde bank, waar ze elkaar telkens weer dezelfde beloften hebben afgelegd, van eeuwigdurende gevoelens, van onverkwijnbare liefde en dies meer, hij, steeds pratend met overtuigenden gloed in de stem, zij, steeds zwijgend het hoofd op zijn schouder, wachtend op de kussen die hij haar geven zou.

Conrad leefde in een andere wereld, een wereld van sprookjes, fantasie en geluk, een wereld waar enkel zonneschijn en vreugde heerschten, waar nooit, nooit een donkere wolk zou opduiken.

Heel onder den indruk van dit wonderbare avontuur - zijn eerste! - was zijn geest aan 't werken gegaan. Nu kon hij droomen, fantazeeren, thans had zijn bestaan een doel gekregen en had zijn brein een bezigheid: de liefde! En Conrad ging aan 't dichten. Zijn pen werd vruchtbaar, zoo opeens. In hoogdravende, romantisch gekleurde verzen, stortte Conrad zijn hart uit aan de schoone beminde; al de naïveteit en oprechtheid van zijn jonge ziel legde hij in die dichterlijke muziek - zooals hij zelf zijn schriften noemde. En als dan weer de avond was gekomen, en Lola en hij weer te zamen zaten op de bank, droeg hij haar zijn verzen voor, met ontroering.

Zij zegde hem dat ze in hem geloofde, en dat hij genie had, en dat hij was een groot dichter, en dat zijn verzen met de besten

mochten worden vergeleken, dat zij hield van zijn kunst, en dat hij was zoo'n lieve, aardige jongen. Dat alles zei ze hem. Conrad geloofde het ook, hij geloofde immers alles wat ze hem zei.

Dat zij zijn bezielster was, dat het was door en voor haar dat hij zulke mooie woorden vinden kon en bouwen zulke verzen, dat zij was alles voor hem en hij haar niet meer zou kunnen missen, dàt antwoordde Conrad zijn beminde.

Zoo ging het sinds weken, elken avond, op dezelfde bank, in dezelfde warande. En Conrad voelde zich met den dag verliefder worden.

Toen, op een zwoelen avond. Lola en Conrad elkaar hartstochtelijk omarmd hielden, laaiden bij Conrad de zinnelijke driften op. Hij leverde een harden strijd om zijn drift te bedwingen en indien hij het Lola niet zei hoezeer hij haar begeerde, zijn oogen nochtans logen niet. Lola las in zijn blik wat hij wilde. En Lola heeft gesproken, de eerste.

Op dat oogenblik meende Conrad werkelijk dat de hemel voor hem werd geopend. Onmetelijk was het geluk dat hem overmeesterde, het scheen hem als ging de vreugde hem langs al de poriën van zijn lichaam uitbarsten. Want, moet ge weten, Lola had hem uitgenoodigd 's anderen daags bij haar thuis te komen.

Hij wist dat ze alleen woonde en dit rendez-vous kon niet anders dan de bekroning zijn van hun geluk. Dien avond keerde Conrad huiswaarts al fluitend lustige deuntjes. Morgen zou de liefde hoogtij vieren, morgen zouden ze elkaar heel en al toebehooren, morgen zou hij dan eindelijk de liefde kennen, het geluk in zijn volle maat.

Dat Conrad dien nacht niet heeft geslapen hoeft niet gezegd. Al de uren van den nacht heeft hij wakker gelegen en hij heeft reeds, in droom, den zoeten avond beleefd waarvan hij morgen, morgen zou genieten. Morgen!

***

Op het vastgestelde uur stond Conrad vóór de deur van het groote gebouw waarin Lola een flat betrok. Vóór hij op den belknop duwde bekeek hij lang, heel lang de vensters van haar woning. Daar, op de tweede verdieping, achter die vensters,

gloeiend van het felle licht, daarbinnen woonde zijn geliefde. Naar dat paradijs ging hij opklimmen en opeens kreeg hij het besef dat dit eerste bezoek wel zou gevolgd worden door een tweede, een derde, en dat hij iederen dag daar zijn avond zou komen doorbrengen met de fee der feeën. Gedurende enkele sekonden dacht hij ook aan het eenzaam leven dat Lola daar leiden moest, zoo moederziel alleen, alleen met haar gedachten, met haar droomen, met haar driften en verlangens, alleen, zonder een sterken arm om op te leunen, zonder een trouw hart waarin zich uit te storten, zonder een liefhebbende ziel waaraan zich toe te vertrouwen. Alleen, met enkel een oude dienstbode als gezelschap. Wat ze deed, waarvan ze leefde wist Conrad niet. Wat kon het hem ook schelen! Hij had haar lief en zij had hem lief en dat alleen telde toch immers maar. Hij wist dat vandaag zijn leven een andere wending nam, dat hij en zij een mooien roman gingen 'leven'.

Dat alles kwam hem heel klaar vóór den geest terwijl hij de groote hal binnenstapte. Geweldig begon weer zijn hart te bonzen toen hij door de lift werd opgezogen naar de tweede verdieping.

Even toch moest hij ademhalen alvorens te bellen, even nog wat orde stellen in zijn toilet, even nog eens den prachtigen bloemenruiker bekijken dien hij voor haar, bloem onder de bloemen, had meegebracht, even nog eens nadenken wat hij haar zeggen zou. Want Conrad was het gewichtige van dit oogenblik bewust, en soms scheen hem zijn geluk zoo onmetelijk dat hij er zou onder bezwijken. Diep ontroerd, met bevende hand, duwde hij op het belknopje. Geen sekonde later vloog de deur open en eer hij goed beseffen kon wat er omging lag Lola aan zijn hals en kuste hem vurig op den mond.

Een hard gelach weerklonk toen plots, een bende jongens en meisjes kwamen uit het vertrek geloopen en zonder dat Conrad maar één beweging maken kon of één protestwoord uiten, werd hij meegesleurd naar het salon.

Toen hij tot het bewustzijn terugkwam, zat hij op een groote sofa te midden van een half dozijn jonge meisjes, allen in prachtig avondtoilet, schouders en armen naakt, geschminkt en geblanket, die zich vermaakten met hem de prachtige bloemen uit zijn tuil - dien hij steeds in de hand hield - te rukken en hem die in het haar te steken, dit alles onder luid gejuich en gelach. Jonge mannen

stonden aan den toog van den salonbar en dronken whisky, cocktails en allerhande vreemde dranken. In een zetel, verdoken in een hoekje, zat een koppel te liefkoozen.

Daar werd gezongen, geschreeuwd, gelachen, 't was er een lawaai van alle duivels en een fono, die Amerikaansche jazzmuziek afdraaide, was het orkest van het feest.

Lola, de reine, de zuivere - Conrad kon zijn eigen oogen maar niet gelooven - Lola scheen op haar gemak in dat midden te evolueeren; ze informeerde links of er wel te drinken was, rechts of ze niet lust hadden tot dansen, hier ging ze een sigaar of sigaret aanbieden, daar een woordje praten met de heeren aan het buffet. Lola heerschte hier als meesteres, al die menschen, die Conrad deden walgen, waren haar genoodigden, en dit feestje, die soirée, dat was haar werk, hààr werk.

Dàt kon er bij Conrad niet binnen. Lola, op wie hij zijn grootste hoop had gezet, waarvan hij zich een beeld had gemaakt zoo groot dat de grootste verliefden der geschiedenis voor haar moesten zwichten, Lola, die zijn Julia zou wezen en hij haar Romeo, Lola, die zijn ideaal was geworden, die was De Vrouw, Lola, die zijn bezielster zijn zou, Lola was enkel zoo iets! Terwijl hij dat alles overwoog, terwijl zijn brein krachtinspanningen deed om dit alles te begrijpen, gingen de vrouwtjes, onder vroolijk geschater, voort met hem te plagen. Een kweelend stemmetje riep:

- Nu, zeg Lola, komt gij nu eens uw vriend voorstellen?

Muziek en gelach hielden op als bij tooverslag; de heeren verlieten hun cocktails, de verliefden vergaten elkaar te kussen, de meisjes stelden een beetje orde in hun toilet, en allen zijn ze rond Lola en Conrad komen staan.

De stem van Lola - die innig warme sympathieke stem - brak toen de stilte, en terwijl die menschenkring Conrad stond te bekijken als een fenomeen, sprak die stem:

- Hier, vrienden, stel ik u voor mijn vriend Conrad, een alleraardigsten jongen, een hartstochtelijk verliefde en een prettigen dichter. En dit, Conrad, zijn mijn vrienden: juffrouwen Louise, Jane, Luce, Phil, Ray, Carole en Myrna, de heeren John, Raymond...

Maar plotseling was Conrad ontwaakt. Hij is opgerezen in zijn hooge gestalte, heeft met een beweging van de hand Lola het

zwijgen opgelegd en met heesche, gedempte stem, waar woede en afschuw door klonken, en tevens droefheid, heeft hij gesproken:

- Gij beesten allemaal, ik walg van u.

Een schaterlach heeft deze woorden onthaald en ook Lola lachte mede.

Met een smak heeft Conrad de deur achter zich toegeworpen en is gevlucht uit dat huis, waar hij geluk had meenen te vinden en op een hoop vuilnis was gestuit.

Conrad is naar de warande geloopen en is gaan zitten op diezelfde bank in diezelfde dreef. Daar heeft hij toen geweend, lang en stil, want hij voelde zoo diep dat iets moois, iets zeer groots in hem was gebroken.

GERMAIN RUBENS.

[Drie gedichten]

Stervende schipper

Van 't oosten de opgang tot 's westen verzinken
loopen de klippen onder de zee.
Geen Zondagspreek kan mij meer redden,
kom, bid voor mij een litanie mee.
Van duizend kind'ren die het land betreden
komen slechts honderd voor de poort.
Dat heeft de Heere zoo geschreven,
ik heb het altijd zoo gehoord:
de uitverkorenen zijn weinig,
voor uw geboort' is al beslist.
O, ik zou heel wat willen geven,
had zich de dominee vergist.

De verlatene

Buiten de tuinen in den kalen nacht
heeft zij op haar minnaar gewacht.
Op het helgeele zand staat zij ineengedoken
over haar ongesproken klacht.

Zij wacht en trapt het roerloos zand.
Hij kwam toch steeds van dezen kant?
Haar fierheid in haar stugge hart gebroken.
De hemel alreeds hooger spant.

Zij sluit het zijden kleed nauwer toe.
Waarom beminde hij en hoe?
Dees' nacht beslist haar krachten en haar schoonheid.
Van 't branden zijn haar lippen moe.

Is dit het einde van haar schoone macht
en is zij oud, dat zij vergeten wacht?
Jeugd en liefde zijn van zulk een broosheid.
De koele wind haar bange oogen zacht.

De palmen lijnen aan de vlakke lucht.
Zij kust haar eenzaam haar en zucht.
De zwarte panters aan hun riemen scheuren.
Haar zijden kleed de golven tegen vlucht.

Bloemen van verloren landen geuren.

Schemer

Een groen-blauw licht schuift
tusschen de huizen in de straten binnen
en sluit om ieder blok een vak
van blauw glas. Huizen en hun gezinnen
zijn ingedeeld in reepen, hokken.
De schemer is de kamers in getrokken
en dooft de al te felle glanzen.
Monden noemen de verloren kansen.
Eenzamen tellen gaten in harten en sokken.
De oude rijkaard denkt aan zijn vriendinnen
en of ze buiten 't geld hem nog beminnen
en heeft zijn jichtflanellen aangetrokken.
En jonge meisjes kleden zich te dansen,
zij zien de blauwe avond glanzen
en haasten zich.

R. HOEKSTRA.

Vogels van diverse pluimage

PLAKKETTEN van DE VRIJE BLADEN, Den Haag. - Ed. Hoornik geeft ons een episch gedicht, **Matheus,** dat de deugden van de epiek niet onaardig tot zijn recht doet komen, en de ondeugden tot een minimum reduceert. Het gedicht dringt zich vooral aan de aandacht op door de sfeer waarin de vlucht van Matheus uit het asyl en zijn terugkeer, na die merkwaardige ervaring vóór **De Joodsche Bruid** in het Rijksmuseum, zich afwikkelt. Ook wat den vorm van het gedicht betreft, treffen we daarin Strophen aan van een technische knapheid, die opvalt in dezen tijd. Nu zijn we toch van meening, dat een dergelijke poëzie gemakkelijk in een straatje zonder eind geraakt, waartegen moet worden gereageerd. - Albert Heiman bezorgt een bloemlezing uit de Mexicaansche poëzie sedert de 17de eeuw, - **Mexico zingt.** Een inleiding geeft een synthetisch beeld van af de oudste Mexicaansche dichtkunst tot in onzen tijd. De gedichten zelf geven een kijk op een mentaliteit en een levenservaring, die, afgezien van bepaalde markante verschillen, toch ten slotte, wanneer de ‘mensch’ aan het woord komt, weinig afwijkt van onze Europeesch wijze van voelen en denken. Nochtans heeft deze poëzie haar eigen toon en visie. Dat is begrijpelijk. Gedichten als **De appelsienen** en **Mexicana** zijn typisch in dit verband. Een revelatie is wel het gedicht **Aan Thomas à Kempis** van A. Nervo, waarin het geestelijk contact tusschen Europa en Mexico zoo eigenaardig vorm verkrijgt. - **Wolken en Water** van P. Verhoog, - een zeevaarder die zijn inspiratie zoekt op zijn verre tochten over den oceaan, - lijkt me al te overladen van zintuigelijkheid, om poëzie te zijn. De meeste gedichten lijden daaronder. Het geheel verplaatst u daarom niet minder in een wereld, die zich aan u opdringt als een vreemde obsessie, doch de visie is al te weinig tot haar eenvoudigste expressie herleid, om een blijvenden en diepen indruk te kunnen maken. Mooie Strophen bewijzen nochtans, dat de dichter het ook ánders kan:

> De zee is als een winterveld,
> zonder bloemen, norsch en eenzaam,
> waterheuvels zonder naam,
> grauw en eindeloos geweld.

- Ook in de poëzie verschijnen er wel eens vreemde dingen. **De gouden stad** van A. Suidgeest behoort ongetwijfeld daartoe. Epiek, lyriek, of een genre op zichzelf? In ieder geval, spijts de zonderlinge vondsten en technische eigenaardigheden die het bevat kunnen wij het onmogelijk een mooie gedicht noemen. Of moet het worden gemeten naar een anderen maatstaf? Maar dan is die in dat geval niet de onze.

GERY HELDERENBERG, **Het gasthuis,** Antwerpen, De Sikkel, 1938. - Een milieu, zelfs een sfeer volstaat niet om, van daar uit, te dichten met de bedoeling schoonheid te geven. Er blijft nog altijd het scheppende element, het woord als middel tot het doen trillen van de gevoelige, maar daarom niet sentimenteele snaar. En dat missen wij bij Helderenberg. Het woord ‘straalt’ niet bij hem als ‘woord’.

FRIEDA BRECHTS, **Het lokkend leven,** Boom, Rugo, 1938. - Mooie, prijzenswaardige gevoelens, goede verzen: maar is dat alles voldoende? Iemand anders had deze gedichten wellicht ook kunnen schrijven. Waar is der jongeren ‘eigen stem’ dan heengevaren?

LUC VAN HOEK, **De roothoorn,** Tilburq Triborch, 1938. - De Demer, Brabant, De Minne Christi: Van Hoek's klavier. Maar waar blijft de klank, de zang, de ziel van dat klavier? Noten tokkelen is geen kunst, er moet vergeten worden dat het noten zijn, het moet muziek worden.

H. ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, **Keur uit de gedichten,** verzameld en van een inleiding voorzien door S.A. Jansen-Baelde, 2de druk, Rotterdam, W.L. & J. Brusse, 1938. - Een inleiding, die een beknopte, overzichtelijke studie is van den ontwikkelingsgang bij deze dichteres, gaat aan de keuze vooraf. Dan volgt de bloemlezing uit de voornaamste lyrische bundels. Een goed gefundeerde, fijnzinnige keuze en die er vooral op bedacht is de schoonheid te dienen, niet zoozeer de sociale strijdster. Wat wij zeer toejuichen. Mooie portretten en een uitvoerige bibliographie verhoogen nog de waarde van het boekje, dat trouwens voor iedere beurs toegankelijk is.

MAURICE GILLIAMS, **Vlaamsche lyriek 1830-1890,** Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1938, frs. 29,-. - Een partijdig standpunt neemt de bloemlezer in, gesteund op zijn persoonlijke ‘beslistheid’. Daar zijn we, vooral in dezen tijd, wellicht beter mee gediend, dan met tal van zg. objectieve en on-partijdige keuzen. Men weet niet wat men in dit bundeltje het meest moet

loven, de inleiding of de keuze zelf. Er wordt geen zin van Gilliams aan het papier toevertrouwd, of hij heeft er zijn reden van bestaan. Dit geldt voor al zijn werk, niet slechts voor zijn proza, maar ook voor zijn meest gewone recensie-critiek. Ook hier treft, met de persoonlijke visie op een eeuw, waarin er, buiten Gezelle, Dela Montagne en Van Langendonck, wellicht niet zoo veel te grasduinen viel, de eigen manier van voorstelling, die altijd bezadigd, sober, maar daarom niet minder opvallend raak, ik zou zelfs durven zeggen pertinent is uitgedrukt. En tot andere meeningen aanzet. Wat toch ook, zoo niet een van de voornaamste hoedanigheden, van alle goede critiek is. De keuze spreekt voor zich zelf. Meteen een beeld van wat werkelijk mag en moet worden onthouden uit de negentiende eeuw, en van Gilliams' gevoeligheid en begrip zelf.

P.H. VAN MOERKERKEN, **De bloedroode planeet,** Amsterdam, Em. Querido - Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1938. - Er is een heele krachttoer toe noodig om een episch gedicht als **De bloedroode planeet** over een tachtigtal bladzijden vorm te geven. Techniek is er voor vereischt, adem, visie, vooral wanneer het gaat om een thema (Merlijns laatste visioen: de strijd tusschen stervelingen en demonen), dat uit den tijd is, te doen leven. Dat de dichter in dit laatste is geslaagd betwijfelen wij niet, maar toch stellen wij de vraag wat de uitwerking van zulk een thema, én voor onzen tijd én ook poëtisch, nog heeft. Epiek wortelt meestal in den tijd zelf, of dan toch in een wereld die geestelijk en sentimenteel niet heelemaal los is van dien tijd, er zelfs zeer dicht bij staat. Deze dichtkunst, die zelfs tot het beste behoort in het genre, ketst op onze hedendaagsche gevoeligheid af. Wij verplaatsen ons zoo gemakkelijk niet meer in de nabijheid van Merlijn en Viviane, van koning Arthur en zijn Tafelronde, wij worden door andere geestelijke nooden aangegrepen dan een strijd tusschen stervelingen en demonen. Er is strijd in onze maatschappij, maar, niettegenstaande dat het wellicht ten slotte op hetzelfde neerkomt, draagt die andere namen, zijn er andere beweegredenen, is er een andere **ziel** die hem voedt. Tenzij dat men ook voor dit laatste geen gehoor heeft of geen belangstelling voelt, en dan is een ieder vrij zich af te zonderen in de wereld die hem het dichtst na ligt. Wat ook een recht en een houding is. Voor hen die dat dan verkiezen is **De bloedroode planeet** wel een kluifje om aan te knagen.

M. RUTTEN.

De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten

Kan. Dr. Floris Prims. - De Wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten. Bureel der Bijdragen tot de Geschiedenis, Marnixstr. 26, Antwerpen; 240 blz.; fr. 15.

Bizonder sympathiek doet de geest aan, die dit nieuwe werk van den grooten historicus Dr. Prims bezielt: objectiviteit voor alles. Daartoe was veel wetenschappelijke moed noodig. Niets brengt de schrijver vooruit zonder bewijzen, getuigen van zijn scherpen geschiedkundigen zin; stelselmatig en steeds duidelijk ontwikkelt hij zijn centrale gedachte. Zoo leidt hij ons als een veilige gids doorheen de schromelijke verwarring, die in verband met zijn zeer actueel onderwerp bij velen in ons land heerscht. Daarom moeten wij ons verblijden over zijn boek, waardoor hij zich nog eens hoogst verdienstelijk maakt.

Dr. Prims wijst aan hoe het Vlaamsch nationaal voelen groeide in den strijd tegen de centraliseeringspolitiek van de Fransche koningen, de Brabantsche ziel in den kamp tegen Vlaanderen (XIVe eeuw). Wanneer in 1430 een zelfde vorst hertog van Brabant en graaf van Vlaanderen wordt, komt er een 'Bourgondisch' nationaal bewustzijn, dat heftig anti-Fransch is, waarbij de stedelijke particularismen tot landsnationalisme omgevormd en onze 'landen' tot een eigen natie herboren worden, dank zij de dynastie en de eenheid van belangen en gevaren.

De opstand tegen Spanje heeft een politiek, geen nationaal karakter. Wanneer Oranje de 17 provinciën onder Engeland of Frankrijk tracht te brengen, ter vervanging van het Spaansche despotisme, protesteert het nationalisme onzer Staten, die het Edict van Marche sluiten, waarin de verwijdering der Spaansche troepen geëischt wordt. Marnix strijdt tot het einde om de vrijheid van godsdienst, niet om het nationaal principe.

De XVIIe eeuw is de crisisperiode in de samenhoorigheid van de 'getrouwe Nederlanden'. Na 1715 kan men voorgoed van een gemeenschapsbewustzijn van nationalen aard in onze gewesten gewagen. De worsteling tegen de Hollandsche barreelgarnizoenen wordt een factor te meer in de ontwikkeling van dit

nationaal gevoel. Het buitenland wordt de nationale eenheid van onze provinciën gewaar en beseft, dat zij noch met Frankrijk, noch met Holland te vereenigen zijn. Als de Raad van Vlaanderen zich in 1786 tegen Jozef II uitspreekt, uit zich alzoo ons nationalisme, dat zich bewust verzet tegen het vreemde absolutisme.

Even ontstaat er na de Fransche revolutie ontreddering, wanneer Vlaanderen zich schikt, op enkele plaatsen na, naar de Fransche inzichten en Brabant het ingevallen Zuidersche element als anti-nationaal aanvoelt. De houding van Parijs, na 1792, is echter van zulken aard, dat het zelfstandig Zuidnederlandsch denken zich doorzet, onder de namen van Brabantsch, Nederlandsch en ten slotte Belgisch.

Zoodra men van Napoleon's nederlagen in Rusland verneemt, jubelt men er om, van Antwerpen tot in Luxemburg. Te Geldenaken juicht het volk: ‘Leve de kozakken!’ Te Brussel schrijft men op het stadhuis: ‘A bas le tyran.’ De burgerij, alhoewel betrekkelijk verfranscht van taal, voelt Belgisch. Van verschil van houding in ‘Vlaanderen’ en ‘Wallonië’ is geen spraak. Niemand staat solidair met het Fransche regime.

Koning Willem richt zich in 1814 tot de ‘Belgen’, ten einde het nationaal gevoel zijner nieuwe onderdanen te winnen. Een nationale eenheid met Holland komt echter niet tot stand. Men beschouwt de Hollandsche ambtenaren als vreemden.

De omwenteling van 1830 is in Zuid-Nederland Belgisch-nationaal, zooals de Brabantsche omwenteling en de Boerenkrijg. Een algemeen Nederlandsch nationalisme ontbreekt. De taaleenheid met Holland, of het taalverschil met de verfranschte hoogere burgerij en met het Walenland, wordt over het hoofd gezien. Bergmann, ondervraagd door van Maanen in welke klasse der bevolking zijn regeering steun vindt, antwoordt moedeloos: ‘In geen enkele.’

Na 1830 verwijten Wappers en zijn vrienden den Orangistischen bestuurder van de Antwerpsche Academie, Van Bree, dat hij een aanhanger is van de Fransche school, en de Vlaamsche verraadt.

1839, het jaar van den afstand van Limburg en Luxemburg, verbittert Vlaanderen heftiger dan ooit tegen Holland. Toch is het van toen af, nu de Belgische Staat waarborgen biedt van bestendigheid, dat het Vlaamsche vraagstuk zich scherp begint te stellen. Het is noch anti-Belgisch, noch anti-Waalsch, noch pro-Hollandsch. Het volk voelt terzelfdertijd Vlaamsch-nationaal en Belgisch-nationaal. De Koning moedigt het Vlaamsch-nationale aan, het beschouwende als een der voornaamste elementen van de Belgische zelfstandigheid.

De Vlaamsche fierheid, die zich van ‘den Hollander’ afrukte,

eischt van dag tot dag meer de eerbiediging van het eigen Vlaamsch-nationale. De Vlaamsche grieven ontwikkelen dit bewustzijn. Men beschouwt de officieele verfranschende maatregelen als nationaliteitsmiskenningen.

De Waalsche volksvertegenwoordiger Sigart begaat de groote fout de tegenstelling Vlaanderen-Wallonië voor het eerst scherp naar voren te halen. Het gaat zoo ver, dat de Corswarem het Hollandsch regime aannemelijker voor de Walen dan het Belgische voor de Vlamingen verklaart.

Het is de eerste maal sedert 1830, dat het Vlaamsche volk bij monde van de leden van een officieele commissie (de Vlaamsche Grievencommissie) zijn nationale miskenning aanklaagt (1856). Het Vlaamsch gevoel verdiept zich als nooit te voren. Het wordt ongunstig gestemd jegens de Belgische symbolen, beleeft den Belgischen Staat anders dan in 1830; het Belgisch nationali-teitsgevoel verzwakt. Walen en franskiljons ontdekken in dit inzicht enkel den anti-Belgischen schijn, bemerken niet, dat de Vlaamsche beweging het Belgisch geheel tot ‘een gezondere evenwichtigheid organisch wil opvoeren.’

Dr. Prims houdt op bij de stichting van de Vlaamsche Academie (1886), waardoor de nationale positie van het Vlaamsche volk in België versterkt werd... Zijn eindconclusies luiden:

1) Er is geen twintiq-eeuwen-oude ‘âme belge’, ook geen ‘erfvijand’ onzer nationaliteit.

2) Dieper inzicht en beredeneering van de relativiteit van het nationalisme leert het verwerken en sturen naar ‘wat den volke goed is.’

3) Waar het nationaal gevoel zich opstelt als hoogste wet, leidt het tot onrechtvaardigheden en ellenden.

4) Zoo het nationalisme zich niet hoedt voor tendentieuze voorstellingen, wordt het een kuddeverschijnsel, dat meer heeft van het instinct dan van de rede.

5) België te niet willen, dat de meest voordeelige voorwaarden bezorgt om zich de cultuurrijkdommen toe te eigenen van de Germaansche en van de Romaansche volkeren, is het grootste kwaad, dat men het Vlaamsche volk kan aandoen.

6) Sub- en super-nationalismen hebben elkaar te verstaan, van familie- en stamgevoelens af tot in de universaliteit der menschheid.

Dr. Prims heeft zich eerlijk gedragen naar zijn gouden stelregel: ‘De geschiedschrijver dient zich van het heden los te maken om het oude te kunnen erkennen.’ Van daar, dat hij zich niet neerleggen kan bij sommige beweringen in het kader onzer vaderlandsche historie vanwege Prof. Geyl, Drs. Brans, Elias, Van Roosbroeck en den heer Leo Picard.

Dr. JOZ. PEETERS.

Boekbeschouwing

Edith Sitwell. - La Reine Victoria. Gallimard, Paris; 310 blz.; Fr. Fr. 32. Vertaling Jean Talva.

Hier wordt een psychologische studie gegeven van Koningin Victoria, eerst van het prinsesje, dan van het jonge meisje, daarna van de verliefde vrouw, de jeugdige moeder, en ten slotte van de vroegtijdige en ontroostbare weduwe. Tevens wordt haar opvatting van haar koninginneplicht ontleed, haar invloed beschreven, meer dan een halve eeuw op de Engelsche politiek uitgeoefend, haar rechtstreeksche betrekkingen geschetst met Melbourne, Peel, Palmerston, Disraëli, Gladstone, Tennyson en vele anderen, eveneens haar vriendschappelijke relaties met tal van interessante menschen en bovenal haar liefde voor Engeland. Gelijkloopend met haar intiem, huishoudelijk en officieel leven en den economischen bloei van het land, toont de schrijfster ons de dreigende antipode van den wetenschappelijken en industrieelen vooruitgang: de ellende van de armen; wij dringen de krotten binnen, de werkplaatsen, de weverijen, de mijnen, wonen de bloedige onderdrukking bij van sociale oproeren, de verschrikkingen van de deportatie. Onder hen, die den nieuwen tijd begrepen, moet de Prins-Gemaal genoemd, edele figuur, Victoria waardig. - Dank zij haar intuïtie en haar eruditie schonk Miss Sitwell ons een juist beeld van de groote Keizerin-Koningin en haar tijd.

Dr. Ruth Kutsch. - Queen Victoria und die deutsche Einigung. Verlag Dr. E. Ebering, Berlin NW 7; 140 blz.; RM 5,40. Met rijke bibliografie.

In 1871 werd de wensch van Koningin Victoria vervuld: de éénmaking van Duitschland, al bevredigden haar niet het tijdstip, de plaats en de vorm, gekozen voor de ‘Kaiser’-prodamatie, evenmin als de rol van Bismarck in dit verband. Volgens haar mocht de vorming van een cultuurstaat niet bepaald worden door Bloed en Ijzer, maar door zedelijke middelen. Tot haar dood streefde zij naar een betere verstandhouding tusschen Groot-Brittanië en het Tweede Rijk. Met spijt zag zij den afkeer tusschen haar zoon, den lateren Edward VII, en den zelfbewusten Wilhelm II aangroeien. Na haar hielden de familiale betrekkingen met Berlijn voor altijd op als hulp tot politiek begrijpen mede te werken. - Dr. Kutsch' studie is een historische bijdrage van groote beteekenis.

Adam Rutherford. - Israel-Britain. Beverley Gardens 39, Belmont, Stanmore, Middx., London; 3e druk; 370 blz.; 7/6; teekeningen en diagrammen.

Overgroote belangstelling wekt alom in Groot-Brittanië dit meesterlijk geschrift aangaande het Britsch Israëlisme, het merkwaardigste over dit onderwerp tot heden verschenen. Dat we een grooten, geweldigen tijd beleven, wordt hier eens te meer bewezen. Ondanks zijn logische samenstelling is dit een zeer curieus boek, wemelend

van de meest origineele vondsten, te vinden in hfdst. als ‘Hebrew, Israelite, Jew- A Distinction’, ‘The Origin of Israel-Britain’, ‘The House of David’, ‘The Stone of Israel’, ‘Fragments of Israel Elsewhere’,

‘Proofs of the Identity of Israel-Britain’, ‘The Introduction of Christianity into Britain’, ‘The Tribe of Benjamin’, ‘The Church and Israel’, ‘Time of the Rise of Israel and Judah’, ‘The Preliminary and Final Restorations and the Re-Union of Israel and Judah’, ‘Scientific Revelation - The Great Pyramid’, ‘The End of the Age’, ‘The Great Responsability of Great Britain and the U.S.A.’.

Karl Sturzenegger. - Humanität und Staatsidee. Vita Nova, Luzern; 124 biz.; ing. Zw. Fr. 3,50; geb. Zw. Fr. 4,50.

Een Philosophie van de Politiek, waaraan onze tijd groote behoefte heeft. Zij verdedigt de menschelijke, geestelijk en zedelijk gegrondveste Staatsidee en rekent af met het moderne absolutisme en de valsche wereldaanschouwingen, geldig in de dictatoriaal geregeerde staten, waar alle vrijheid onderdrukt wordt. Hoop op een omwenteling om deze wantoestanden te keer te gaan wordt niet opgewekt, maar de noodzakelijkheid gepredikt van de herleving van de rein-evangelistische gedachten, die volgens schrijver alleen in staat zijn voor eeuwig de Ethiek te vestigen op onwankelbare basis. Elk zelfstandig denkend democraat zal in ieder geval goed doen deze Zwitsersche stem niet te versmaden.

Johan Theunisz. - Johan de Witt. A. Manteau, Montoyerstr., Brussel; 190 blz.; ing. Fr. 32,30; geb. Fr. 42,50.

Toen Johan de Witt Raadpensionaris van Holland werd, was hij 27 jaar oud, het begin van zijn apogeum; conservatief, had hij geen ander politiek ideaal dan de oligarchie, Zijn visie, zegt J. Theunisz, was optimistisch, zijn kijk zakelijk en ongemeen helder; daarom zag hij het staatsbelang als een eigen belang van een hooger orde; nooit heeft hij dit hoogere aan het lagere geofferd. Hij was in staat zonder inspanning zich terstond de meest ingewikkelde problemen duidelijk voor te stellen. Zijn vernuft was zuiver-werkend, logisch construeerend; zijn welsprekendheid de oorsprong van zijn weergalooze overredingskracht. Zijn eerlijkheid staat boven allen twijfel. Niemand in Nederland kon met hem, ‘King John’, vergeleken worden. Zijn weerzinwekkende vermoording had niet de ergste misdadiger verdiend, besluit te recht de auteur, die een treffend en totaalbeeld van J. de Witt (1625-1672) en zijn tijd schetste.

Prof. Dr. F. Desonay. - Les Ducs de Bourgogne. Les petites Etudes de Belgique, rue de Fragnée, Liége; 180 blz.; Fr. 10.

Prof. Desonay dient hier werkelijk de historische waarheid en bevordert haar ongemeen. Hij schetst een synthetisch beeld van de Bourgondische hertogen, die over ons grondgebied regeerden, ontleedt hun politiek, beschrijft het toenmalig sociaal, literair, wetenschappelijk en artistiek milieu. Filips de Stoute was nog een

Franschman en handelde als een Valois; Jan zonder Vrees voelde zich uitsluitend Bourgondiër; Filips de Goede begint een ‘Belgische’ politiek te voeren, waaraan deze van Leopold II zal herinneren; Karel de Roekelooze in zijn Drang nach Osten (und Süden) vergeet onze tradities en zal daarom het onderspit delven. - Deze publicatie mag beschouwd worden als best geschikt om het leven hier te lande gedurende de 15e eeuw in zijn totaliteit te belichten.

Jef Last. - De Spaansche Tragedie. Contact, Amsterdam; 200 blz.; geb. fl. 2,90.

H. Roland Holst vindt dit boek een stuk van het leven zelf, zooals het nu in Spanje onder de arbeiders en intellectueelen geleefd wordt, met zijn schoonheid en trots, zijn innigheid, zijn gruwelijk lijden, en ook zijn verblinding voor eigen schuld. Het wekt warme liefde en bewondering voor het Spaansche volk,

diepen eerbied voor de ontzettende bloedoffers, die het brengt, diep besef van gemeene schuld aan deze vreeselijke tragedie. De kunstenaar Last schiep een heldendicht over de verdediging van Madrid, waaraan hijzelf zoo actief deel nam, over een bloedigen strijd, waarin zonen van hetzelfde land elkander vernietigen, erger dan wilde dieren, in dit 'gouden tijdperk der barbarij'. Het groote hart van den temperamentvollen schrijver, journalist, cineast, mijnwerker, kapitein bij de Spaansche republiek, thans partijloos, vaderlandsloos, vogelvrij bij fascisten en communisten, zet zijn overtuigingsgloed aan den onze over.

Hertogin Van Atholl. - Spanje onder den Schijnwerper. A B C Actualiteiten; A. Blitz, Amsterdam; 280 blz.; fr. 6. Vertaling H. Buys.

Katharine Marjory, hertogin van Atholl, schrijfster van 'A Military History of Perthshire', 'Women and Politics', 'The Conscription of a People', sedert 14 jaren lid van het Britsche parlement, die Spanje bezocht in 1937, werpt haar zoeklicht over den verwoeden kamp, die ginds heerscht, en bestudeert zijn diepere oorzaken, de verhouding tusschen de strijdende partijen, den toestand van gezag en orde achter de linies. Zij stippelt de gewichtige strategische vraagstukken uit, die na het beëindigen van de vreeselijke worsteling voor den dag moeten komen, in het bizonder waar het betreft de handels- en verdedigings-wegen van het Britsche Rijk. Haar boek is opgedragen 'Aan alle Spanjaarden, die vechten en werken voor nationale onafhankelijkheid en democratische regeering, tegen een ontzaglijke overmacht.' Al haar opzienbarende en verrassende mededeelingen steunen op documenten en ooggetuigenverslagen

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Privé-uitgave, Van der Nootstraat, 31, Aalst:
JOHAN BERGER-ANDRE POPPE: Duo bij toeval, gedichten; 32 blz.; 12 fr. 50 c.

Van W.L. en J. Brusse, Rotterdam:
RINKE TOLMAN: Zes maanden op speurtocht; 180 blz.; talrijke en mooie platen; fl. 2.90; geb. fl. 3.90.
Behandelt het natuurgebeuren in de eerste zes maanden van het jaar: vogels, planten en insecten (vooral vlinders).
JAN VERHEIJEN: In het Vrededuifke, café; roman; 215 blz.; fl. 2.90; geb. fl. 3.90.

Van de uitgevers-maatschappij AE.E. Kluwer, Deventer:
ARM. F. CORNELISSENS; Levensverlokkingen, gedichten, met teekeningen van JOZEF CANTRE; 50 blz.; fl. 1.

Van de N.V. Brepols, Turnhout:

G. HILDERSON: Handelsrekenen, 1e boek; 314 blz.; 25 fr.; gekart. 30 fr.; in linnen band *35* fr.

Dit is een leerboek voor de eerste handelsjaren der technische handelsdagscholen, voor de 5e en de 6e der moderne humaniora, voor de handelsklassen der middelbare scholen, voor handelsavondscholen en ten dienste van kantoor- en bankbedienden. Het bevat een rijken schat van voorbeelden, methodische en geleidelijke oefeningen en nuttige inlichtingen en aanbevelingen... Onder de 22 hoofdstukken vermelden wij vlugrekenen, handelsmethodes om den intrest te berekenen, renteberekeningen in rekeningen-courant; Engelsche munten; assurantie; effecten; de rekening-courant bij de banken...

Van het N.I.R., Eug. Flageyplein, Brussel:

LEA DAAN: Wie turnt er mee... met het N.I.R.? Radioturnlessen; teekeningen van ANT. HERCKENRATH; 5 fr.

46 oefeningen met de passende figuren en opmerkingen. Telkens wordt het doel aangegeven.

Van A. De Boeck, Koninklijkestraat 265, Brussel:

H.P. VERCAUTERE: Progressief Leerboek der Duitsche Taal voor het middelbaar en normaal onderwijs; 1e deel; 150 blz.

Interessant werk van een geboren leeraar, dat met het allereenvoudigste begint, om, door een strenge scheiding van de moeilijkheden en een geleidelijke opklimming, betrekkelijk snelle vorderingen mogelijk te maken bij leerlingen, die het Nederlandsch als moedertaal hebben.

Van J. Van In en Co, Lier:

R., J., E. HEBETTE en M. HOET: Geschiedenis van België, volgens de aanschouwelijke en actieve methode; 3e graad; 170 blz., groot formaat; 11e duizend; 10 fr.

Wij onderstrepen het groot belang van deze methode gansch bizonder; ernstig werk werd geleverd. - Samen met het stichten van concrete en blijvende historische begrippen, zal dit boek de kinderen ook leeren waarnemen: de talrijke mooie en documentaire platen vormen een prachtig prentenboek, dat ze gaarne zullen doorbladeren; redeneeren: menigvuldige oefeningen, die vergelijking, oordeel en associatie verwekken, doen in den geest der kinderen het bestudeerde tijdstip heropleven; lezen: een eenvoudige en levendige tekst, door suggestieve documenten gestaafd, vestigt de aandacht en wakkert tot stil lezen aan; verder spreken en opstellen.

Van dit werk voor den 2n graad verscheen de 2e uitgave; 130 blz.; 6 fr.

Van Desclée De Brouwer en Co, Brugge:

WIES PERSYN: De Reis van Goudvleugeltje en Nachtegaaltje; formaat 30 op 35 cm., met 7 illustraties in lithographischen kleurendruk van JEANNE HEBBELYNCK; geb. 20 fr.

Een zeer mooi Nieuwjaarsgeschenk van de hand van Mevrouw Wies Van de Walle-Persyn, dochter van wijlen Prof. Jules Persyn. Het vertelt hoe de liefde onder de menschen teruggebracht wordt.

Van De Sikkel, Antwerpen:

REINHART DOZY: 'Onze' Beschaving; 21 kultuurhistorische teekeningen met begeleidenden tekst, voor het onderwijs bewerkt door R. VAN PUYMBROECK, met een inleiding door Dr. R. Van Roosbroeck; ing. 12 fr.; geb. 18 fr.

Dit leer- en leesboek geeft kultuurhistorie in beeld, los van personen, oorlogen en feiten; brengt de geschiedenis van stad en dorp, van boer en ambachtsman, van Noord en Zuid. Het doet de leerlingen inzien hoe elk geslacht door aangehouden krachtsinspanning aan den vooruitgang heeft medegewerkt. Het zal ook na de school groote diensten bewijzen. Aan de strengste paedagogische eischen wordt door deze nuttige publicatie voldaan.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, December:

Nieuws van de maand. Meisjesromans. Een Zweedsch sprookje (Jef Simons). Een kleine appeldief (Ida Heyermans). Simon (Eugène Bosschaerts). Den Bloare (Frits Van Tichelen). Boekenkast.

Lodewijk de Raet

Er is een Vlaamsche economie. Er is een Vlaamsche economische beweging. De Vlaamsche economie is een toestand, een feit. De Vlaamsche economische beweging is een wilsrichting, een strekking. De Vlaamsche economie bestaat uit datgene wat het traditioneele voorwerp is van de staathuishoudkunde en in het Vlaamsche land voorhanden is: de stoffelijke goederen, de productiemiddelen, de ruil- en verkeersmiddelen, het kapitaal, de werkkracht, ten slotte de bevolking, als produceerende en consumeerende factor. De Vlaamsche economische beweging is een zekere oriëntatie der geesten tegenover de economische hulpmiddelen van het Vlaamsche land. De aard van deze oriëntatie is niet moeilijk te bepalen: het is een oriëntatie waarbij de economische hulpmiddelen in het Vlaamsche land worden beschouwd, beoordeeld en georganiseerd met een flamingantischen geest, met den geest die de Vlaamsche Beweging steeds heeft bezield.

De algemeene ontwikkeling van het verschijnsel dat in onze geschiedenis **Vlaamsche Beweging** wordt genoemd is allen bekend. Haar uitgangspunt was litterair. De eerste flaminganten waren taalkundigen of schrijvers van litteraire werken. Zij noemden zich ‘taelminnaren’. De Vlaamsche Beweging was, gedurende de geheele verleden eeuw, in de eerste plaats een **taalstrijd,** een strijd ter bescherming van de taal.

Een Vlaamsche economie was er wel in de verleden eeuw: er waren immers Vlaamsche landbouwers, visschers, fabrieksarbeiders, handelaars, industrieelen, er waren stoffelijke goederen in Vlaanderen, er waren Vlaamsche producenten en consumenten. Maar er was geen Vlaamschgezinde economie. Er was een Vlaamsche Beweging, maar er was geen Vlaamsche economische beweging. De data die het ontstaan van de Vlaamsche economische beweging bepalen, dwz, van de Vlaamsche Beweging die belang

stelt in de Vlaamsche economie, zijn niet zoo heel moeilijk terug te vinden.

Veertig jaar geleden, dus in 1898, was er nog geen sprake van een Vlaamsche economische beweging. Dertig jaar geleden echter, dus in 1908, was er wèl een Vlaamsche economische beweging en was deze reeds tot uiting gekomen niet alleen in geschriften die een min of meer uitgebreide belangstelling hadden gewekt, maar ook in de oprichting van de eerste organisatie die haar een vasten vorm wilde geven, namelijk de oprichting, door het toedoen van Leo Meert, in 1906, van het **Vlaamsch Handelsverbond.**

Het ontstaan der Vlaamsche economische beweging kan aldus gesitueerd worden in de eerste jaren van deze eeuw.

Deze eerste jaren van onze eeuw hebben een beslissende beteekenis gehad voor de oriëntatie en de toekomst van ons volk.

Het was een merkwaardige tijd, waarin men tevens een talrijke schaar van buitengewoon begaafde geesten de leiding der Vlaamsche Beweging zag nemen, terwijl een ongewoon rijke oogst van nieuwe gedachten een nieuwe kracht aan de oude beweging schonk.

Het was de tijd waarin een nieuwe opvatting van de Vlaamsche Beweging haar weg baande, opvatting die te voorschijn treedt in de geschriften van Lodewijk De Raet, van August Vermeylen, van Julius Mac Leod, van Frans Van Cauwelaert.

Het was de tijd van Max Rooses, Hippoliet Meert en Alberik Deswarte, van Lodewijk Dosfel, van Dr Depla, van Dr Van de Perre, van Hugo Verriest.

Het was de tijd waarin de Vlaamsche Beweging drie ‘kraaiende hanen’ zag opstaan, drie groote redenaars, zooals zij er nog nooit gekend had sedert haar ontstaan: Louis Franck, Camiel Huysmans en Frans Van Cauwelaert.

Het was ten slotte de tijd van de litteraire opleving van na 1890, welke gekenmerkt werd door het ontstaan van de groep ‘Van nu en straks’, met Vermeylen, Van Langendonck, Van de Woestijne, Buysse, door de verschijning der eerste werken van Stijn Streuvels, Toussaint van Boelaere, Maurits Sabbe, Herman Teirlinck, en door de uitgave van Guido Gezelle's laatste en mooiste verzen.

In deze Vlaamsche Beweging van vóór den wereldoorlog heeft Lodewijk De Raet een overwegende rol gespeeld:

ten eerste als leider in den strijd tot het bekomen van hooger onderwijs in het Nederlandsch;

ten tweede als wetenschappelijke grondlegger van de sociale en economische opvatting der Vlaamsche Beweging.

Dat de Vlaamsche Beweging een socialen kant heeft, zelfs een sociaal vraagstuk is, hadden reeds Jacob Kats, Vuylsteke en de Maere betoogd vóór 1870. Ook Vermeylen en Mac Leod hadden deze stelling ontwikkeld. Maar geen enkele had het met zulken rijkdom van wetenschappelijke gegevens bewezen als Lodewijk De Raet het zou doen. Bovendien was het eigenlijk gebied der economie steeds een gesloten boek gebleven voor de Vlaamsche Beweging. Het is Lodewijk De Raet die dat gebied, het gebied der economie, ontdekt en ontgonnen heeft. Hij is het die voor het eerst, in de Vlaamsche Beweging, het **economisch bewustzijn** heeft gewekt.

Lodewijk De Raet heeft wel eens gezegd dat hij geen geluksvogel was. Hij heeft met veel moeilijkheden te kampen gehad, reeds tijdens zijn studentenjaren. Daarbij veroorzaakte zijn lichamelijke zwakheid hem voortdurend zorgen. Ten slotte overleed hij toen hij nog geen volle 45 jaar oud was.

Er was echter een merkwaardige eenheid in zijn leven. Van zijn kinderjaren af tot aan zijn dood is er, door zorgen en kommer heen, een wonderbare samenloop van omstandigheden geweest. Alles schijnt meegewerkt te hebben om hem te brengen op dien eenigen weg dien hij te volgen had, niet om het geluk voor zichzelf te bereiken, maar om Vlaanderen het beste deel van zijn leven en zijn wezen te brengen: zijn boodschap.

De eerste levenservaringen van den jongen knaap hebben reeds een beslissende beteekenis voor zijn oriëntatie:

eenerzijds de progressieve verarming van zijn familie ten gevolge van een reeks overlijdens en door de mislukking van de handelszaak, die zijn moeder, na het overlijden van haar man, had opgericht;

anderzijds het verheugend succes in de school, waar de jonge Lodewijk spelenderwijs de eerste is in alle klassen.

Uit het confronteeren van die twee groepen van ervaringen daagt een uitweg op: de armoede is een feit; kan er echter niet veel goedgemaakt worden door intellectueele superioriteit? Deze laat zich niet door de armoede aantasten. Zij heeft reeds tot een zegepraal in de school geleid. Zij kan wellicht een zegepraal in het verdere leven verzekeren?...

Stilaan groeit het geloof dat de enkeling zich uit den nood redden kan door zijn intellectueele superioriteit. De jonge Lodewijk verdiept zich in de boeken van Smiles, boeken met een veelzeggenden titel: **Self Help** en **Karakter.**

De reddingsmogelijkheid die hij ziet voor den enkeling, zal hij weldra ook zien voor het volk: in het Athenaeum wordt hij flamingant, onder den invloed van een leeraar in het Nederlandsch: Jan Kleyntjens. Zijn geloof in de superioriteit van het intellect is voortaan onafscheidelijk verbonden met zijn Vlaamschgezinde overtuiging, d.w.z. met zijn verlangen om Vlaanderen uit zijn minderwaardigheid te zien oprijzen. Van dan af dagteekent de stelling die hij later, met concrete eischen op het gebied van het hooger onderwijs, zal uitwerken: Vlaanderen kan zich redden met zich intellectueel te wapenen.

Het blijft daar niet bij. De Athenaeumjaren van De Raet, 1883-1889, zijn ook jaren van hevige sociale agitatie. In 1885 wordt de **Belgische Werkliedenpartij** opgericht. De actie tot veral-gemeening van het kiesrecht en tot invoering van beschermingswetten voor de arbeiders, krijgt in 1886 een scherp, in sommige steden zelfs een revolutionnair uitzicht. Lodewijk De Raet is sterk getroffen door hetgeen geschreven en gezegd wordt over het sociale vraagstuk. Hij bestudeert sociologen en economisten, o.m. de Laveleye.

Wanneer hij, in 1889, met Vermeylen en Langerock, **Jong-Vlaanderen** uitgeeft, dan wordt hij gelast - hij is geen 19 jaar oud - in dat tijdschrift de wetenschap, de sociologie en de economie te vertegenwoordigen. Hij publiceert er zes bijdragen over den arbeid, waarvan hij een economische bepaling wil geven.

Wanneer hij het Athenaeum verlaat, in Juli 1889, is de oriëntatie die hij zijn geheel leven getrouw blijven zal, reeds bepaald. De drie elementen die de grondpijlers van zijn opvatting van het

Vlaamsche streven zullen worden, zijn reeds in zijn geest tot een eenheid versmolten:

de Vlaamschgezindheid;

het geloof in de superioriteit van het geschoold intellect;

de belangstelling voor de sociale en economische vraagstukken.

Enkele maanden later wordt een debating-club in de Vlaamsche Wacht opgericht. Lodewijk De Raet - die geen twintig jaar oud is - 'kon uren spreken over de economische beteekenis van onze beweging' verhaalt Lode Opdebeeck. En hij voegt er aan toe: 'Waar haalde hij, op dien ouderdom, al die beredeneering, die rake argumentatie, dat heldere doorzicht, dien onovertroffen critischen zin, dat machtige geloof vandaan?...'

In 1892 - hij is 22 jaar oud - komt er iets nieuws: ten eerste een brochure die hij met Tack uitgeeft en waarin gehandeld wordt over het **University Extension Movement en zijn toepassing op de Vlaamsche Beweging.** Het initiatief is interessant, omdat het de eerste poging is om op concrete wijze gevolg te geven aan de strekking, die de jonge De Raet reeds in zijn Athenaeumjaren tot een leidend beginsel heeft uitgebouwd: het volk moet meer weten zoo het een beteren levensstandaard wil bereiken.

Ook van 1892 dagteekent een verrassend opstel waarin hij, zonder het te vermoeden, de ideologie samenvat die de grondslag der Vlaamsche Beweging zal worden, twintig jaar later. De aanhef van het stuk wordt dikwijls aangehaald. Het luidt:

'Twee Walkuren, epische zusters, beheerschen de wereld: de Gedachte en het Zwaard.'

Het Zwaard is het symbool van de militaire macht. De Gedachte is het symbool van het hooger onderwijs, van de universiteit. Aan de hand van een reeks pakkende voorbeelden, uit de geschiedenis gehaald, schrijft hij aan de universiteit een beslissende rol toe in de ontwikkeling der volken en hij komt tot de conclusie dat een volk zich sterk moet inrichten op intellectueel gebied, wil het kunnen weerstaan in de **struggle for life.** Hij schrijft deze woorden, die al even profetisch als zinrijk zijn: 'Ons volk kan zich opbeuren indien het verkrijgt wat het mist: verstandelijke werktuigen die het in staat stellen met andere volken te wedijveren; het moet een Nederlandsche hoogeschool en een goed ingericht vakonderwijs bekomen.'

Intusschen doet de jonge De Raet ingenieursstudiën aan de technische scholen te Brussel en te Bologna. Hij leert er voor altijd de waarde kennen van de wetenschap, van de cijfers, van de vaste gegevens. Na een tijdlang in de private nijverheid werkzaam te zijn geweest, komt hij in 1896 - hij is 26 jaar oud - in het pas opgerichte Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Het moet een mysterieuze drang zijn die hem daar brengt, de drang die hem steeds meer de vervulling van zijn roeping doet benaderen. Daar ontmoet hij Waxweiler die hem den weg naar het Solvay-Instituut wijst, het eerste sociologisch instituut van ons land, waar De Raet eerst licentiaat, nadien doctor in economische wetenschappen zal worden, met een thesis over de landbouweconomie, die tot heden toe niet vertaald en niet gepubliceerd werd. Daar, in het Ministerie, neemt hij deel aan de groote nijverheidstelling van 1896. Daar leidt hij persoonlijk de groote loon-enquêtes in de weef- en de metaalnijverheid en het onderzoek over den toestand der zeevisscherij. Daar werkt hij mede aan het onderzoek over de Belgische huisnijverheid en aan de overige groote ondernemingen, die de wetenschappelijke faam van het nieuwe Ministerie niet alleen in België, maar ook in het buitenland vestigen. Daar komt hij ook in aanraking met den Engelschen groot-industrieel en philanthroop Seebohm Rowntree en staat dezen actief bij wanneer hij zijn groot onderzoek in België begint, onderzoek dat later wordt samengevat in het ophefmakend boek **Land and Labour. - Lessons from Belgium.**

Kortom, daar, in dat Ministerie, heeft Lodewijk De Raet gevonden wat geen zuiver theoretische studie hem had kunnen bezorgen: het levend economisch materiaal dat hem toelaten zal een eersterangsspecialist te worden in het gebied dat, in de Vlaamsche Beweging, voor hem weggelegd scheen: de economie.

In November 1903 neemt hij deel aan hetgeen men, in de wordingsgeschiedenis der Vlaamsche hoogeschool, den **strijd der stelsels** heeft genoemd. Het gaat om de stelsels van vervlaamsching der Gentsche hoogeschool, die door de flaminganten onder elkaar besproken worden.

Mac Leod, verslaggever der eerste Vlaamsche hoogeschool-commissie, opgericht te Antwerpen in 1896, in den schoot van het 23ste taal- en letterkundig congres, verdedigt in zijn verslag, dat

een jaar later, in 1897 klaar is, de progressieve vervlaamsching van de Gentsche hoogeschool.

Lodewijk De Raet is tegen het stelsel van Mac Leod gekant. Waarom? Omdat het de technische scholen ter zijde laat en aldus Vlaanderen's economische belangen miskent. Mac Leod stelt de vervlaamsching voor van de vier oude faculteiten: wijsbegeerte en letteren, natuurwetenschappen, recht en geneeskunde. De Raet oordeelt dat de vervlaamsching der technische scholen ten minste zooveel belang oplevert voor Vlaanderen als die der vier oude faculteiten. Hij wil ook de technische scholen zien vervlaamschen; hij wil een Vlaamsche mijnbouwschool, een veeartsenijschool, een hoogere handelsschool, een hoogere landbouwschool, een school voor sociale en economische wetenschappen zien oprichten, kortom een hooger onderwijs dat in de eerste plaats beantwoordt aan Vlaanderen's dringendste behoeften, een hooger onderwijs dat rekening houdt met Vlaanderen's economische ontwikkeling.

Het eerste resultaat van De Raet's optreden is dat de verdeeldheid onder de flaminganten nog toeneemt en dat Mac Leod zich weldra geheel uit den strijd terugtrekt.

De Raet ontmoet tegenkanting, zelfs verdachtmaking. Die veelvrager zou wel eens een saboteur kunnen zijn... Maar hij stoort er zich niet aan. Met koortsigen ijver stapelt hij bewijzen op voor zijn stelling. Hij gaat zoover te betoogen dat ‘de Vlaamsche Beweging niet op te lossen is langs sentimenteelen weg, maar enkel langs economischen weg haar einddoel kan bereiken.’ Het is uiterst interessant hier een paar data op te geven:

In Juni 1904. midden in den strijd der stelsels, verschijnt in het tijdschrift ‘Neerlandia’ de studie over **Vlaanderen's economische ontwikkeling en toekomst.** Mac Leod had in ‘Van Nu en Straks’ een studie over **Nieuwe Wegen** laten verschijnen. De Raet sluit zijn betoog met deze woorden, die zichtbaar een zinspeling zijn op den titel van Mac Leod's studie en een heel programma verkondigen: **‘Nieuwe wegen, ook op technisch-economisch gebied!’**

In 1905 volgen dan, in een stormloop:

de studie **Vlaamsche ‘captains of industry’,** in het tijdschrift **Vlaanderen,** n^{r} van Maart;

een tweede studie over **Vlaanderen's economische ontwikkeling,** in **Vlaanderen; n^{r}** van **Juli;**

de studie over **Vlaanderen's landbouw,** in **Vlaanderen,** n^{rs} van Augustus en September;

De studie **Vlaanderen's Zeevisscherij,** in **Vlaanderen,** n^{r} van November;

de studie **Een economisch programma voor de Vlaamsche Beweging,** eerst voorgedragen op 30 October 1905 in den Gentschen tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond; vervolgens verschenen in het tijdschrift **De Vlaamsche Gids** en daarna afzonderlijk uitgegeven.

In 1906 komen dan: een sociaal overzicht dat handelt over de **Vlaamsche huisindustrie,** een studie over **bevolkingscijfer en stambelang,** een studie over **volkswelvaart en stambelang** en zijn boek dat een mijlpaal in zijn leven en tevens in den strijd der stelsels is. Het heet **Over Vlaamsche volkskracht. - De vervlaamsching der hoogeschool van Gent.** Het lijvig boek - het telt 322 blz. - verschijnt in Augustus 1906. Het trekt algemeen de aandacht. Het overwint den laatsten tegenstand. Enkele maanden later, op 3 Maart 1907, wordt te Antwerpen, ter gelegenheid van een vergadering van het Algemeen Nederlandsch Verbond (groep België) een nieuwe Vlaamsche hoogeschoolcommissie samengesteld, de tweede. Het is De Raet die gelast wordt het verslag te maken.

De zegepraal van De Raet was niet alleen de zegepraal van een man of van een stelsel. Het was vooral de zegepraal van het economisch bewustzijn in de Vlaamsche Beweging. Het is voor de Vlaamsche hoogeschool, opgevat naar De Raet, met een economischen achtergrond, dat de geheele Vlaamsche Beweging, van 1909 af, haar grootsten veldslag aanvat, een veldslag die jaren zou duren, die gekenmerkt werd door een eensgezindheid en een geestdrift zooals zij er sedertdien nooit meer werden bereikt en die enkele maanden voor den oorlog reeds kon bogen op een merkwaardig resultaat: 100.000 handteekeningen voor de volkspetitie, 2700 handteekeningen van universitaren, een meerderheid in de afdeelingen van de Kamer voor het wetsvoorstel tot vervlaamsching...

Dat er zulke eensgezindheid, zulke geestdrift kon ontstaan voor een hervorming die tien jaar te voren met onverschilligheid werd bejegend door den grooten hoop en slechts op verdeeldheid onder de leiders was uitgeloopen, is een ander uitzicht van de zaak waarop wij even verder terugkomen.

Intusschen had Lodewijk De Raet een andere taak aangevat, in de lijn van zijn belangstelling voor de Vlaamsche economie. In 1905, ter gelegenheid van de 75ste verjaring van de oprichting van het Belgisch Koninkrijk, had het Willemsfonds besloten een reeks studies te laten verschijnen over den toestand van **Vlaamsch België sedert 1830.**

Aan Lodewijk De Raet werd gevraagd Vlaanderen's economische ontwikkeling te schetsen. De Raet schreef die studies in de eerste helft van 1905. Zij beslaan 213 bladzijden in het zesde deel van de verzameling, dat in 1912 verscheen. Zij behandelen achtereenvolgens: de Vlaamsche nijverheid over het algemeen, de huisnijverheid, de kantnijverheid, het Kempisch kolenbekken, den landbouw, den handel, de scheepvaart, de zeevisscherij.

In 1910 vatte Max Rooses het plan op een andere reeks studies te laten verschijnen die, in 24 rijk geïllustreerde afleveringen, met de hulp van een uitgebreide schaar medewerkers, een volledig beeld zouden bezorgen van **Vlaanderen door de eeuwen heen.** Het plan werd uitgevoerd. Aan Lodewijk De Raet werd de zorg toevertrouwd de economische geschiedenis van Vlaanderen te schetsen. Zijn bijdrage was getiteld **Vlaanderen's nijverheid en landbouw.** Zij besloeg de grootste helft van de aflevering 17, alsmede de afleveringen 18 en 19, met te zamen 85 bladzijden. Zij verscheen in den Winter 1912-1913.

Zoo ik die bijzonderheden vermeld, en onder meer de data aangeef, dan is het om het werk van De Raet, in deze voor de ontwikkeling van het Vlaamsch economisch bewustzijn zoo belangrijke jaren vóór den wereldoorlog, beter te belichten.

Ik heb, in den aanhef van deze uiteenzetting, van de algemeene vernieuwing gewag gemaakt, die zich voltrokken heeft in de Vlaamsche Beweging, vóór den wereldoorlog.

Het mag gezegd worden dat **het economisch bewustzijn stellig de gewichtigste, de voornaamste aanbreng der nieuwe Vlaamsche Beweging was.**

De nieuwe Vlaamsche Beweging had nieuwe litteraire waarden gebracht. Dat moest ongetwijfeld haar gezag verhoogen.

Wanneer men zich echter afvraagt welk element, in de vernieuwde Vlaamsche Beweging der jaren 1900, het meest heeft bijgedragen tot haar expansie, de nieuwe litteraire waarden of de opwekking van het economisch bewustzijn, dan kan het antwoord slechts zijn: de opwekking van het economisch bewustzijn.

De litteratuur is toch, ten slotte, in hoofdzaak bestemd voor den, in alle landen en in alle tijden, zeer beperkten kring der litteratuurliefhebbers.

De sociologie en de economie echter, met al wat er verband mee houdt: productie en verbruik van goederen, winst, wedden en loonen, beroepsbelangen en beroepsorganisatie, welvaart, crisis en conjunctuur, spreken een algemeen-menschelijke taal. De sociologie en de economie hebben alle gebieden der menschelijke belangstelling overrompeld sedert de vorige eeuw.

Zoo de Vlaamsche handelaars, industrieelen, landbouwers en fabrieksarbeiders, die veertig jaar geleden volkomen onverschillig stonden tegenover de litteraire Vlaamsche Beweging, thans flamin-ganten zijn en het flamingantisch programma als een vanzelfsprekende, gansch natuurlijke zaak beschouwen waarover niet hoeft geredeneerd te worden, dan is zulks in de eerste plaats toe te schrijven aan de sociaal-economische opvatting der moderne Vlaamsche Beweging. Het is ook aan dezelfde sociaal-economische opvatting toe te schrijven dat niet alleen de gestudeerden, zij die rechtstreeks wisten wat een hoogeschool is, maar dat ook zij die het niet rechtstreeks wisten, de boeren en werklieden, geestdrift konden voelen voor de vervlaamsching der Gentsche universiteit, méér nog, dat zij in de vervlaamsching een hervorming gingen zien welke hun onmiddellijk materieel bestaan aanbelangde.

Wanneer men nu de publicaties nagaat van het begin dezer eeuw, in Vlaanderen, dan stelt men vast dat deze verhandelingen die aan de Vlaamsche Beweging een wetenschappelijken, sociaal-economischen grondslag gingen geven, van Lodewijk De Raet zijn en van hem alleen. Geen andere deed hem dit na. Hij was niet **een** Vlaamsche economist, maar **de** Vlaamsche economist, dier tijden.

Uit het voorgaande is af te leiden dat Lodewijk De Raet een tweevoudige taak vervulde in de Vlaamsche Beweging, vóór den oorlog: ten eerste als leider in den strijd voor de vervlaamsching van het hooger onderwijs, ten tweede als grondlegger van de sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging.

Zijn verhandelingen hebben inderdaad betrekking, ofwel op de vervlaamsching van het hooger en technisch onderwijs in Vlaanderen, ofwel op de economische ontwikkeling van Vlaanderen.

Moet men in zijn bedrijvigheid twee verschillende gebieden onderscheiden? Hield De Raet zich met twee groepen van vraagstukken bezig? Neen. In zijn geest waren het hooger en technisch onderwijs, alsmede de economische groei van een land, nauw met elkander verbonden. Dat ziet men duidelijk in het meerendeel zijner geschriften. Wanneer hij **Een economisch programma voor de Vlaamsche Beweging** schetst, dan heeft zijn geheel betoog als achtergrond de noodzakelijkheid der vervlaamsching van het hooger onderwijs en de uitbreiding van het technisch onderwijs in Vlaanderen. Wanneer hij schrijft **over Vlaamsche volkskracht. - De vervlaamsching der hoogeschool van Gent,** dan is het grootste deel van het betoog gewijd aan de beteekenis der technische scholen, met het oog op den economischen toestand en de economische mogelijkheden van Vlaanderen. Men kan hetzelfde zeggen over het **Verslag** dat hij namens de Vlaamsche hoogeschoolcommissie uitbrengt in 1908. Zelfs wanneer hij de economische geschiedenis van Vlaanderen verhaalt, van de Middeleeuwen af, of wanneer hij de verschillende uitzichten van de moderne Vlaamsche economie beschrijft, dan dringt steeds dezelfde leidende gedachte door.

Deze leidende gedachte - die Lodewijk De Raet stempelt tot een der meest oorspronkelijke geesten die Vlaanderen vóór den oorlog opgeleverd heeft - kan men samenvatten als volgt:

het geschoold intellect is een beslissende factor in de ontwikkeling der gemeenschap, niet alleen ten opzichte van het algemeen beschavingspeil, maar ook op zuiver economisch gebied. Rijst het peil van het geschoold intellect, dan verruimen zoowel de stoffelijke als de geestelijke mogelijkheden. Zinkt het peil van het geschoold intellect, dan krimpen zoowel de stoffelijke als de geestelijke mogelijkheden.

Van de vervlaamsching van het hooger technisch onderwijs verwachtte hij het tot stand komen van een Nederlandschsprekenden leidenden stand in Vlaanderen. Hij oordeelde dat deze Nederlandschsprenkende leidende stand, door zijn maatschappelijk gezag, eerbied voor Vlaanderen en zijn taal zou kunnen afdwingen en meteen voor altijd paal en perk zou stellen aan de Vlaamsche minderwaardigheid; dat het gebruik van eenzelfde taal den afstand tusschen hoogere en lagere standen zou verminderen; dat de leidende standen aldus beter hun beschavende taak zouden kunnen vervullen; dat de technische leiders de Vlaamsche werklieden een betere technische opleiding zouden verzekeren en hun aldus de gelegenheid zouden geven het betere werk in de bedrijven te verrichten en hoogere loonen te ontvangen; dat de betere technische scholing, in de eenige taal die er voor aangewezen is, de landstaal, aan de geheele bevolking meer welvaart, dienvolgens ruimere beschavingsmogelijkheden zou bezorgen...

Taalbelang is stoffelijk belang is het lapidaire slagwoord dat Lodewijk De Raet zelf in den strijd wierp en dat spoedig gemeengoed werd. Dat beteekende: het gebruik van de landstaal in Vlaanderen, namelijk in deze scholen waar een hoogere wetenschappelijke en technische opleiding wordt verstrekt, raakt rechtstreeks de stoffelijke belangen van het Vlaamsche volk.

Die verbinding van de oude vereering voor de taal met de hoogere wetenschappelijke opleiding en met de economische belangen van het volk, was merkwaardig. Zij was geniaal, indien men aanneemt, met Charles Richet, dat het kenmerk van de genialiteit is: een nieuw en te voren ongekend verband te leggen tusschen twee of meer groepen van ideeën en daardoor iets nieuws te vinden.

Er was in De Raet's opvattingen iets dat de verbeelding moest prikkelen, iets dat geestdrift moest wekken en tot wilskracht moest aanzetten. Weet meer en gij zult beter leven, was de wenk voor de werklieden. Weet meer en gij zult beter concurreeren, en meteen meer welvaart veroveren, was de wenk voor de handelaars, de industrieelen en de landbouwers. Weet meer en gij zult meer gezag en meer macht verwerven, was de wenk voor het gansche Vlaamsche volk.

Het was meer dan een oorspronkelijk wetenschappelijk gestaafd betoog. Het was een indrukwekkende sociale philosophie, die een schitterende belofte inhield: niet alleen Vlaanderen's redding, maar ook Vlaanderen's grootheid.

Een **bezielde ziener,** zei Mr J.H. Timmermans, in zijn voortreffelijke redevoering over Lodewijk De Raet, op 11 December 11. uitgesproken te Antwerpen, op den eersten Vlaamschen Scheepvaartdag.

Lodewijk De Raet, baanbreker van de Vlaarasche economische beweging, was inderdaad een **ziener,** een profeet, die meer wist en verder zag dan het meerendeel van zijn tijdgenooten en daarom ook zoo stoutmoedig naar de toekomst greep, een toekomst die hij niet beleven mocht, maar die hij voorbereidde en toevertrouwde aan diegenen die zijn geestverwanten waren, die voelden en dachten zooals hij, die hem dadelijk ter zijde stonden en als oprichters en leiders van het **Vlaamsch Handelsverbond,** van het **Vlaamsch Economisch Verbond** en van den zoo pas gestichten **Vlaamschen Scheepvaartbond,** zijn merkwaardige voortzetters werden.

Lodewijk De Raet was mijn oom. Ik heb hem zien werken. Ik heb mijn jonge jaren aan zijn zijde doorgebracht. Hij heeft van mij, na den voortijdigen dood van mijn vader, een flamingant gemaakt.

Ik heb hem - ik moet het bekennen - toen maar half begrepen. Ik heb toen zijn volle beteekenis niet ingezien, zijn grootheid niet gevat. Eerst vijftien jaar na zijn overlijden, toen ik mij ging verdiepen in de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging en materiaal verzamelde voor mijn eigen boeken, heb ik beter begrepen.

Ik heb den indruk dat de ervaring die ik opgedaan heb ook deze is die alle Vlamingen zullen doormaken: binnen vijftig jaar zullen zij de beteekenis van dezen grooten flamingant beter vatten dan toen hij in hun midden leefde.

Men voelt het reeds in de woorden die Herman Vos, een paar jaren geleden, over Lodewijk De Raet geschreven heeft en waarme ik sluiten wil:

‘Men kan de beteekenis en de verdienste van Lodewijk De Raet ten opzichte van den kultureelen Vlaamschen strijd nauwelijks

overschatten. Hoe meer wij zijn werk op afstand en met de onbevangenheid die het historisch perspectief geeft, beschouwen, hoe meer wij er de onvervangbare waarde van erkennen, hoe dieper ook wordt bij ons de overtuiging dat deze man en zijn werk richtlijnen getrokken hebben voor de Vlaamsche beweging die ook zijn gevolgd geworden... Er komt een dag dat zijn naam, in het fronton der Gentsche universiteit, in eereletters door het dankbare nageslacht zal worden gebeiteld.'

MAX LAMBERTY.

Antonius de Heremiet

Aan den heer Em. de Veen. Voorzitter van het Rekenhof.

Over de roodkoper-kleurige aarde der zon-beschenen beukendreef van het woud, paarse stam-schaduwstrepen, als zooveel sporten van een neerliggende, lange ladder.

Antonius, sinds uren gebogen, aan 't kruiden lezen, krijgt steken in de kuiten: ‘'t gras wordt vochtig’ - mompelt hij. 't Is met moeite dat hij recht geraakt. De vuisten in de lenden ziet hij in 't ronde: ‘waar zit hij nu weer, frater porcus?’ - vraagt hij zich af. De zon, aan 't neigen, baaiert dwarsstralen vóór zijn oogen. Dan legt hij de rechterhand als een klep aan 't gerimpeld voorhoofd; maar hij heeft wel te kijken: nergens te ontwaren is het, dat ton-rond, baksteenrood varken! Hij spitst de ooren: geen gesnork punctueert het heimnisvol geritsel van het loover...

't Was nog voorgevallen dat hij, moê-gestopen, achter dien knorpot mocht drentelen. Sinds had Antonius een bijlken bij en een ijzeren plaat. Wanneer dan, een tampend klokje gelijk, dat klepelen rustig weergalmde onder de dichte looverdaken, kwam de snuivende snuit ergens opsteken. Op Antonius' geroep: ‘kom, frater porcus!’ - waggelde zijn levensgezel steeds naar hem toe, log-schommelend, en zijn bruine pij schurend, om met hem te keeren, dan, tusschen dichte, laaiende stammen, naar de spookachtige spelonk.

Van avond is de lange opsporing-ronde, door muurstille dreven en in benauwende ravijnen, vruchteloos gebleven. Zeer laat aan zijn kluis teruggekomen, kruipt Antonius, eenzamer dan ooit, in het akelig hol. Hij steekt de bollantaarn aan, schudt den strooi-polk wat op, nut een brokke broods en drinkt een teug kieuwelend-koel bronwater. Nu zet hij zich op de knobbelige knieën,

vóór het schabbelleken, waarop zijn bijbel open ligt. Met den rechter wijsvinger beurtelings opvolgend elk woord - in Gothisch hoekige letters - van den vromen tekst, leest hij, langzaam-prevelend, bladzijde na bladzijde, tot hij, wakensmoede, door slaap overmand, het lichtje doodknijpt. Hij slaat een groot teeken des kruises over zijn tabbaard - die riekt naar heesters en geboomt - en onder de hoede van het crucifix en het aangrijnzen van een doodshoofd, gunt hij, eindelijk, het afgemat lichaam en den loomen geest de overnoodige rust...

Weldra, zooals het nachtelijk woud daarbuiten, slaapt hij, vast en diep...

Vóór het gat der spelonk waakt Satan: geniepig-klein zit hij daar, in geile houding neergehurkt, de beenen wijd-open, met uiloogen loerend naar den ronkenden eenzaat. 't Oogenblik schijnt hem gekomen, en gunstig, om zijn parten te spelen: langs de gladde, schuin-hellende opening, door veeltallig gebruik van uiten inkruipen gepolijst, laat de duivel zich naar binnen glijden; herhaaldelijk pinkoogen de fosfoor-oogen toe en open, hij bokspoot naar den slapende en, klets! daar klapt zijn staart zweepend over kap en kop van Antonius.

't Gebeurde wel meer, bij dage, dat afbrekende branken op den kruiden-lezenden en gebeden-prevelenden woud-bezoeker neerbonkten: dies grolt hij, door den slag, doch slaapt verder door.

Twee, drie bokkesprongen en in den hoek - alwaar te snorken placht de vig - staat Satan, den schromelijken duivelskop naar den heremiet gewend. Open scheurt de vieze slijm-mond: met een afdruipende kwijl tuimelt een dikke kikker door het hol, en ploft, pooten uitgesperd, op het boetekleed neder. Wijder nog gaapt Satan en, plompe! daar slingert een tweede, kleverige puit door de samengepakte lucht, om op een vuist van den vastslapenden kluizenaar neer te klakken. Ten derde male braakt de hellebaas een slijkdier uit: met zoo'n geweld botst het op Antonius' zweetend gelaat, dat hij, gillend, opschrikt.

Uit twee keien heeft de heremiet vuur geketst over de gewijde kaars... Tegen het donker, rotsig gewelf der spelonk vastgeklampt,

schudt Satan de vledermuisvlerken uit: rupsen, wespen, spinnen, duizendpooters gulpen er uit neder, al-door-een wriemelend: een belegering van griezelig ongediert... Antonius heeft het kruisbeeld ter rechter-, het geheiligd licht in de linkerhand gegrepen... Op den grond, in een eilandje klaarte, vóór zijn voeten, ziet hij ze zitten, de drie kikvorschen: op uitgezette achterbillen, met opengespalkte, uitpuilende, bol-ronde kijkers staren ze zijn lijkgeelkleurigen kluizenaarskop aan. Het groot, houten kruis, - wiens reusachtig schaduwbeeld gelijk een grafzerk op het satanslijf valt - over de nietige diertjes verheffend, spreekt Antonius:

'Zijt ge beproevingen Gods, weest dan gezegend; zijt ge duivelsorije, weest dan vervloekt!'

Onnatuurlijk-schril geluid schalt onder de vout en uit den heischen snavel spetterregent plots een knallend vuurwerk, met slingers van kronkel-vlammen: roode, gele, groene. Het wordt een vuurgloed, die wiegelen gaat en wentelen als lichtend golfgedans. 't Vervult het hol met een versmachtende atmosfeer van walmende zwavel en ziedend pek. Schaterend spuwt Satan al maar vuurslangen uit: ze komen Antonius omsingelen. De rook worgt hem de keel: in het gat van een elzenknots, die hem tot luchter dient, kan hij, amper, de kaars nog planten; dan kantelt hij zijwaarts en stuikt, onder het kruis, happend naar lucht, vóór het zwart kuil-hol neder...

De vlammende kaars, door een viool-blauwe stralenkroon omgeven, prijkt in den nacht gelijk een adellijke iris. Zooals in een lentetuin vol sneeuwige bloesems, drijven nu, door de kluis, geuren, die aandoen als stil orgelspei. Antonius is half ontwaakt: alwaar de weerzin-wekkende staarkijkers troppelden, rijst een wonderbaar-groote, diep-roode tulp op. En terwijl zijn witte blik deze immer-wassende bloem aanschouwt, welkt zij open. Uit haar kelk komt een aanminnig meisjeskopje opdoemen. De oogappels van den heremiet vergrooten ontstellend bij deze verschijning: zijn voorhoofd verrimpelt zóó dat zijn ooren spitsen. Het meisje glimlacht den grijsaard tegen en groeit, zienderoogen: 't heeft kijkertjes zoo blauw als vergeet-mij-nietjes en een mondje, rond en rood, gelijk een rijpe kers. Een blauw dooraderd schelpje van parelmoer

is haar keelputteken. Nu is 't een maagdeken geworden, rilde en slank, het blank voorhoofdje omgeven van blonde haren, die over naakte, nog hoekige schoudertjes, sierlijk krullen. Daar verheft het de gladde armpjes; gerezen ten middellijve nu en lenig zich buigend voorover, bloeien, in den roemer van de tulp, haar jonge borstjes, perzikjes gelijk... Ik ben Agneta, Gwijde' - zingt haar stemmeken van droom...

Ze komt tot hem, deze harp-streelerige stem, van zóó ver! Uit zijn lang verstreken jeugd zwerft ze naar hem toe, over de sombere wallen en boven de norsche ringmuren van de vaderlijke burcht Voluntas.

Daar was het dat hij, Gwijde, Graaf van Eigentwille's eenige zoon, in de catacombale stilte van de boekenzaal het koortsig brein te koelen stond, tegen in lood gevatte, ruitvormige kleurramen, vol bonte, ingebrande wapenbeelden. Zijn verdrietige oogen zagen uit naar de frisch-groene uitgestrektheid der tuinen, alwaar zij dartelde, hupsch en vroolijk, kleine Agneta.

Ze komt tot hem, haar stem, zooals hij ze dacht, hemwaarts komend, met al de blijheid der jubelende zomerzon, die klateren deed en schateren de vurige phloxen. Toen bonsde zijn hart en in zijn binnenste laaide een gloed als in een bakelend korenveld.

Ze komt tot hem met de tonen der jachthorens, die weergalmden, vaag en ver, in het zich doodbloedend hart van 't herfstelijk woud, waar stond haar hut. Dan zegende hij den val der bladeren, daar hij aldus, op afstand, door de ontlooverde takken, kon zien haar dakje: zijn dierbaarst horizon.

Ze komt tot hem, zooals hij ze hoorde, in zijn droomen, wanneer wolven-benden gelijk, wolken aanslopen, die eindelooze regenvlagen neerzweepten op de met lam- en verlatenheid geslagen hovingen.

Ze komt tot hem, uit de vereenzaming der dagen van blazende rukwinden in de hooge schoorsteenen, wanneer hij zag, daarbuiten, de hoogste takken der naakte boomen als vertakt gewei van herten - en soms klonk Agneta's stem gelijk de zilveren weergalm van een fijn klokje over besneeuwde verten...

Het was de tijd, dat zelden nog, op de elken pijlers vóór de hoofdpoort, donderend neerplofte de valbrug. Toen vervulde wintersche doodschheid het slot en was Gwijde gezeten, vóór het

krakend haardvuur, naast zijn leermeester, monnik Adelbertus, die hem gaf diepzinnige lessen. Geen andere verpoozing dan het lezen, op groote folianten, van lijvige Elzevieren, de boeiende geschiedenis van vorsten en adellijke huizen.

Eerst 's zomers, - wanneer zijn hoog-geleerde onderrichter tijdelijk afscheid nam van hem, om te reizen naar een of andere wereldvermaarde boekerij, alwaar hij altijd onvoltrokken navorschingen doordreef - kon Gwijde rechten het volgetaste hoofd. Dan kwam hij, met oorlof van zijn steeds ziekelijken vader, doch niet zonder les of boek, hem door zijn tijdelijk-afwezigen leermeester toch opgelegde taak, in de schaduwrijke lanen der hovingen.

Daar had hij haar leeren kennen, jonge Agneta, zijns vaders tuinman frissche telg, heerlijkste van alle daar in broeikasten en perken zegevierende bloemen. Grashalmen plukkend, huppelde zij haar vader achterna. Deze groette den jonker met groote beleefdheid, en ook haar blik blonk, een stonde, in dezen van Gwijde.

Dadelijk had de jonge Gwijde van Eigentwille de natuurlijke levensblijheid opgemerkt van dit onschuldig meisje; daardoor des te dieper ervaren ook zijn eigen peillooze harte-ijlte.

Moedeloos sinds hij, voor de zevende maal, had hooren bammen op den Dom, en luiden op de overige kerktorens van de nabije stad en de omliggende dorpen, hoog in de trillende lenteluchten, de Alleluhjah-klokken van Paschen, leefde hij in zich-zelf gekeerd, alleen, naast immer kranken vader en zijn gestrengen leermeester Adelbertus. Maar die hoede rondom hem belette niet de werking van het bloed in zijn aderen: nachtelijke ijl-koortsen, plotse buien van geestdrift, waarop altijd neerdrukkende moedeloosheid volgde - het waren de wisse kenteekenen dat in hem de man ontwaakte.

Van zijn eerste ontmoeting met Agneta is haar beeld hem onuitwischbaar bijgebleven. Dien nacht had hij gedroomd van een lente-boompje, in volle glorie van blanken bloei aan 't pralen; een boompje waaraan een tak, buigzaam als een zwanehals, hem seringen toereikte... en 's ochtends werd zijn ontwaken een donker duikelen naar de diepe afzondering zijner jeugd.

Meermalen, gedurende dien gezegenden zomer, was hij er in geslaagd Agneta op te vinden. Hij had samenkomsten met haar weten te schikken, in dichte prieelen. Daar verscheen zij, in lichte

kleedij - en de herkomst zijner herhaalde, nachtelijke droomen, werd hem duidelijk.

Wanneer zij dan argeloos-glimlachend tegenover hem stond, gevoelde hij een vreemd verlangen zijn oogen en borst verschroeien. Er was ook iets wroetends in hem, iets dat hem wanhopig stemde... Toch drong hij verder aan op ontmoetingen, maar het bleef wat het was: voor haar, een onbewust-perijkelige samenkomst, waarvan zij, telkens, ongerept terugkeerde; voor hem, den gefolterde-vreesachtige, een opzoeken daarna van het geheim celletje in het vaderlijk slot, om zich daar ten prooi te geven aan de verlokkingen van ingebeelde wellust-bezittingen.

Zoo groot werd de verzoeking dat Antonius - die bij het hooren van Agneta's roep de met tranen bewimperde oogen met beide handen had beschut - stilaan de toch opengesperde vingeren terugtrok: ze nog ééns zien, zij, wie hij wist, daar, in zijn bereik... maar reine Agneta was niet meer...

Schoorzuil van de spelonk blokten daar nu naakte, wulpsche vrouwen, die, driest en bral, boden borsten, buik en billen. En die zeven Gorgone-koppen, met wilde uitflappering van haarplokken, ze schaterden, om Antonius' oorvlies te scheuren. Dan, als rookvlokken samengevat, omvormden ze zich tot zeven maskers, waarin Antonius, bijna zinneloos van verschrikking, het conterfeitsel herkende van Gwijde van Eigentwille.

Bij deze was het geweest dat hij, in wier aderen de ziedende lavastroom der driften kolkte en kookte, gaan opzoeken was de verdierlijkste der passie's. Achtereenvolgens vernam hij, uit het nu klappertandend doodshoofd-bekkeneel - telkens als 't ware een ijskoude lawine door de kluis jagend - de namen der dolbetrachte, koortsig nagezette orgieën bij deze vrouwen, die hem sloegen tot ridder der zeven hoofdzonden.

Met gebalde vuisten was het dat hij toesprong op die opgedoemde getuigen van zijn modderpoel-tijd - zooals hij was toegesprongen, eens, razend, naar zijn leermeester. Het was geweest toen monnik Adelbertus, na het zomerverlof teruggekeerd, opmerkend hoe weinig ijver zijn vroeger wel leergierige leerling betoonde bij de hervatte lessen, en achterdochtig geworden ook

door Gwijde's zoo langdurig als talrijk oponthoud in het geheim kamerken - hem aldaar had aangetroffen, zich prijsgevend aan schennis zijner zelf-eerbaarheid.

Zóó fel had Gwijde's vuistslag den ontstelden monnik getroffen, dat deze, hals over kop, van de draaitrap plofte. Op het weergalmend hulpgeroep van den leerling werd Adelbertus, zijn leermeester, door toegesnelde dienstboden, in een beneden-gang gevonden: den schedel gebroken, badend in zijn bloed, blies hij den laatsten adem uit.

Bij ontstentenis van eenigen getuige van den barbaarschen aanval werd Gwijde geloofd op zijn woord, waar hij, weeklagend, als zijn meening gaf te kennen, dat zijn goeden, wijzen, onschatbaren leermeester daar boven moest overkomen zijn een fatale bezwijming.

Zóó overweldigend had deze rampzalige mare het verzwakt hart van den graaf getroffen dat, denzelfden nacht nog, alle ontboden geneeskundige hulp moest heeten hulpeloos. Het schuldig voorhoofd van zijn schijnheiligen zoon ontving het ultieme teeken des vaarwels-en-bescherming; in zijn moordenaars-handen werden neergelegd de sleutels van het oppergezag en een wettig testament beteekende hem het vrij beheer over de schatten.

En 't was geweest, korte dagen nadien, op een wintermorgen - 'wijl de sneeuw bedekte de zwarte aarde met maagdelijk kleed, zooals het geheim Gwijde's schuld bemantelde, en gaf hem, uiterlijk, den schijn der onschuld - dat twee lijken, met ontplooiing van grootsche rouwstaatsie, werden bijgezet, bij donker klokken-getamp over de witte vlakten... Daarna was Gwijde ijlings vertrokken, want het stom-zwijgend slot huilde te vreeslijk voor hem... zooals hij, in de spelonk, nog vol van de nachtelijke bezoeking der driftvrouwen, in wier oor, na de roodste verdorvenheden, hij had bekend zijn gruwelijke wandaad, huilen hoorde: ‘Gij zijt de schuldige...’

Met één ruk heeft Antonius nu de boetpij opengereten: de met ijzeren pinnen voorziene geesel striemt zijn uitgemergeld lichaam - tot zijn romp leekt van bloed.

Thans daalt het anker van zijn geheugen nog dieper in de stormzee van zijn verleden: de ontucht ontvlucht, die niet kelderen kon de stem van zijn geweten, ziet hij zich terug op het slagveld. Daarheen was hij gesneld, den dood zoekende in de roekelooste daden. Maar de dood wou niet van hem: de dood gaf hem alleen macht en kracht om zijn trouwste trawant te zijn. Alom zwaaide Gwijde's speer verschrikking en vernieling rond; geen tegenstrever, hoe vermaard ook en fel ten strijde, vermocht hem toe te brengen de luttelste wonde. Weldra was ook uitgestreden dié strijd en de hoop op zelfvernietiging verijdeld.

Ootmoedig was hij dan teruggetogen naar zijn verlaten slot. Naarmate hij naderde het oord zijner gruweldaad, rook het daar naar brand. Een toren van rook zag hij, boven de kruinen der boomen; stoppen deed hij zijn ros: de verlatenheid van het landschap doorstak zijn hart met een zwarte voorspelling. 't Geluchte scheen met draken bevolkt; de wind rukte aan struiken en boomen... Zouden nu, eindelijk, verbolgen vijanden opdagen?

Eensklaps rolde, ratelend, gedonder en bliksemgeflits zwaaide rond, alom. Neer stortte zijn paard, getroffen, doch hij - de dood wou niet van hem - bleef ongedeerd.

Alwaar de reuk hem leidde ging hij, tot hij naderde de wallen, die waren als poelen van vuur. En plots, alle de torens, alle de muren, geheel de burcht ‘Voluntas’ als een demonisch vloekkoor, barstend en krakend, plofte neer, in puin. Uit de stoftromben vluchtten ravenkladden wild in 't rond, met krassende kreten, die in Gwijde's ooren weerklonken: ‘Graaf...t! Graaf...t! Graaf...t!’

Bij het eerste daglicht stond Gwijde van Eigentwille, kloppend ter poort van een naburig klooster. Enkele uren later was, bij legaat, aan deze geestelijke gemeenschap overgemaakt alles wat hem restte aan geld en goed. Hij gaf daarbij opdracht te bouwen, op den grond van het vaderlijk erfgebied, een kapel van boete.

En hij-zelf, na afstand te hebben gedaan van zijn edelnaam, omgordde de pij, noemde zich Antonius den Heremiet, zich begravend in een hol van het woud, om er te leven in versterving en boetvaardigheid...

Nog vóór het watergroen-kleurig ochtendlicht met de eerste piepgeluiden van ontwakende vogelkelen door de ritselende loo-

vergewelven zeeft, ontslipt Antonius een lang-gerekt gezucht. Hij ontluikt de oogen, tracht zich op te richten: maar hij is als de geschoten vogel, die vruchteloos de vlerken schudt om de lucht in te roeien. Was dat alles nachtmerrie? Zijn borst betastend, voelt hij het gestolde bloed. Nu herinnert hij zich den hier geleverden strijd...

Flauw sijpelt het licht door de opening van de spelonk. Een windlaag schuift daarbuiten takken en twijgen uit-één; en weer ontwaart hij drie sterren aan den hemel, zooals zij hem waren verschenen, als aanmoedigende vertroosting, bij den aanvang van zijn kluizenaarschap. Uit dat drievoudig sterrenbeeld ziet hij nu groeien, glanzend en stralend, het kruis van Geloof, het anker van Hoop en het hart van Liefde...

Het crucifix, waaronder hij gevallen was, thans in adoratie aan de borst geprangd, looft Antonius zijn God en dankt voor deze verzoeking. Hij wendt de blikken nogmaals ten hemel: kruis, anker en hart zijn nu geworden drie hem toewuivende palmen: die der Vrijwillige Armoede, die der Eeuwige Zuiverheid en die der Volkomen Gehoorzaamheid.

AUGUST VAN BOECKXSEL.

Javaansche Nachtmuziek

Zoo droomde ik dat je zwijgend op me wacht
in 't mysterieus portaal van een javaansche nacht
die je sarong verzilvert, en je borst verkoelt,
terwijl mijn hand een vreemd vervagen voelt.

En dat we huivrend drijven gaan,
bij 't blauwig lachlen van de maan,
op 't appelzoet en week geluid
ontvloeit aan een verliefde fluit.

Het is een weenen dat ons wonden kan,
het teere tinkien van een gamelan...

JOHAN BERGER.

Over de Zuid-Afrikaanse letterkunde

I

In zijn ongemeen interessant, maar helaas veel te beknopt stuk over de Zuid-Afrikaanse letteren in **Dichterschap en Werkelijkheid** heeft Prof. Dr. G. Besselaar een uitmuntend pleidooi gehouden voor de plaats dier zich nog vormende literatuur in algemeen Nederlands verband[1]. In een verzamelwerk over de letterkunde van het Nederlandse volk heeft zij stamrecht, dus stemrecht, betoogde hij, en verder wees hij er met nadruk op, dat zowel Nederland als Vlaanderen trots mogen gaan op de Afrikaanse dochterletterkunde, vrucht van een oeroud land met een piepjong volk. Zijn uiteenzettingen vinden weerklank bij Prof. Dr. P. Geyl, die in de **Kroniek van Zuid-Afrika 1938,** verzorgd door Dr. J. Haantjes[2], een artikel over **Zuid-Afrika in Diets Verband** verschijnen liet, waarin hij enkele indrukken weergaf, welke hij tijdens zijn Zuid-Afrikaanse reis ontving. Het gaat hem vooral hierom, of Zuid-Afrika met het Diets verband, waartoe het van nature nog altijd behoort, wezenlijk zijn voordeel doen zal, en in verband daarmede maakt hij enkele opmerkingen van groot belang. Hij is van mening dat de theoretische denkbeelden omtrent dit punt in Zuid-Afrika niet veel bestrijding zullen ondervinden, maar wanneer men de vraag stelt, of er voldoende moeite gedaan wordt om de praktijk met die theorie in overeenstemming te brengen, dan moet het antwoord volgens den Utrechtsen hoogleraar luiden, dat dit niet het geval is. Ook hij geeft toe dat Nederlands houding tegenover Zuid-Afrika niet altijd de juiste geweest is, maar hij zet daarnaast zijn overtuiging, dat het voor

(1) **Dichterschap en Werkelijkheid,** Geïllustreerde Literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika. Onder redactie van W.L.M.E. van Leeuwen. Utrecht z.j., 357-370.

(2) **Kroniek van Zuid-Afrika 1938,** Verzorgd door Dr.]. Haantjes. Elckerlyc-Boekjes No. 5 Baarn z.j. 10-16. Deze interessante en aanbevelenswaardige uitgave - verzorgd door Bosch & Keuning N.V. - verdient uitgebreide belangstelling. Het was vooral de bedoeling van haar samensteller een beeld van het Afrikaanse letterkundige leven der laatste jaren te geven. Behalve de genoemde bijdrage van Prof. Dr. P. Geyl houdt zij nog andere belangrijke artikelen in, waarvan wij er hierna enkele zullen noemen.

de Afrikaners niet de doorslag geven kan, wat Nederland doet of laat. ‘Zij hebben voor hun eigen zelfstandige ontwikkeling de Nederlandse cultuur nodig. En dan is het natuurlijk een zaak van betekenis, dat de Nederlandse cultuur tegenwoordig niet enkel meer op Holland rust: ze heeft door de ontwaking van Vlaanderen een bredere grondslag gekregen. In sommige opzichten moet de band met Holland, het eigenlijke stamland, en waar de godsdienst vandaan komt, nauwer blijven; maar in het jonge, nationaal-bewuste van Vlaanderen, dat ook zijn strijd heeft moeten voeren, zitten voor Zuid-Afrika juist waardevolle en aantrekkelijke elementen. In ieder geval: de wens moet van Zuid-Afrika uitgaan en Zuid-Afrika moet de inspanning doen, in zijn eigen belang, om het Diets verband tot een realiteit te maken.’(3).

Al deze uitingen wijzen erop, dat nog steeds veel aan het levende contact tussen Afrika en het stamverwante gebied in Europa ontbreekt. Weliswaar bestaan er verschillende commissies voor samenwerking, worden er wederzijds reizen ondernomen en heeft vooral de herdenking van de grote trek op het eind van verleden jaar de belangstelling voor het volk aan de Kaap in de hand gewerkt; doch nog altijd moet gelden dat, over het algemeen genomen, Nederland en Vlaanderen geen Afrikaans meer lezen, evenmin als Afrika Nederlands. Deze uitspraak van een der beste kenners van de Zuid-Afrikaanse cultuur - de genoemde Dr. J. Haantjes - is weinig bemoedigend, doch wanneer men met hem van mening is, dat daarin verandering komen kan, ja móet, dan zie men het hier hernieuwde belangstelling vragen voor de Zuid-Afrikaanse letteren in dat licht(4).

***

De hoofdmomenten in de geschiedenis van het Afrikaanse volk blijken ook de centra in zijn litteraire leven. De exodus van het Afrikaanse volk werd zijn genesis(5), en de eerste taalbeweging moest door de vrijheidsoorlog eerst een tweede van meer algemeen karakter worden, voor dat van een werkelijk nieuw geluid gesproken kon worden. Het verbaze daarom niet dat de Zuid-Afrikaanse literatuur een zo sterke volksverbondenheid bezit als men maar zelden aantreft. En ook al gaat in de jongste tijd de modernere literatuur andere - meer individuele - paden, de voornaamste karaktertrek ervan is toch, dat zij het volksleven aan

(3) Prof. Dr. P. Geyl t.a.p. 14.
(4) Vgl. voor een en ander ons stuk **Zuid-Afrika vraagt om Aandacht** in Dietsche Warande en Belfort XXXVIII (1938) 51.
(5) Prof. Dr. G. Besselaar t.a.p, 360.

de Kaap in haast alle opzichten weerspiegelt[6]. Dit verleent aan deze letterkunde een eigen bekoring, welke de Westeuropese over het algemeen niet meer eigen is; kort gezegd is zij meer de literatuur van een volk dan van een aantal schrijvers. Opgegroeid in weinig benijdenswaardige omstandigheden, steeds strijdend om de eerste middelen van bestaan, verkreeg dit volk een algemeene trek van vasthoudendheid en doorzettingsvermogen, welke vooral in de boerenoorlog op een treffende wijze tot uitdrukking kwam. Deze eigenschappen schijnen wellicht zuiver Hollands, doch in den Afrikaner zijn zij anders, want nieuw gevormd. De kolonisten die onder Jan van Riebeeck de Kaap stichtten, bezaten vastberadenheid als kloekheid, en erkenden maar al te goed de waarheid in Van Riebeecks spreuk: 'Die advancement soeckt sal geen naerstigheyt sparen!'[7]. Het tegenwoordige volk stamt van hen af en bleef hen trouw in grootheid, durf en werkkracht.

Het eerste noemenswaardige begin der Afrikaanse letteren valt in 1875 met de oprichting van het Genootskap van opregte Afrikaners. Van toen af heeft men gepoogd de algemene spreektaal ook bij het schrijven te gebruiken, en al ondervond dit streven veel tegenstand, niettegenstaande alle verdrukking overwon het op alle gebieden. De taal van kerk, school en staat is Afrikaans geworden, en al heeft dit bereikte veel offers gevraagd, de algemene voldoening over het tot stand gebrachte is er te groter om. Nochtans het begin was wel zeer moeilijk, waar niet alleen bekamping van buiten, maar ook strijd in eigen kring het opgroeiende dreigden te vernielen. Evenwel, de leiders - waaronder mannen als Ds. S.J. du Toit en Jan Lion Cachet - lieten niet af; zij voerden polemiek op polemiek, stichtten een dagblad - Die Patriot - en deden een serie geschriften verschijnen, waarvan aantal als verscheidenheid verbaasd doen staan. Dat de laatste vooral andere dan literaire betekenis hadden, hoeft weinig betoog, maar toch zijn er tussen deze stroom van drukwerk boeken aan te wijzen van ook letterkundige waarde. Zo verzamelde de president van de Vrijstaat, F.W. Reitz, een merkwaardige bloemlezing van uitgezochte **Afrikaanse Gedigte;** zo verscheen van Jan Lion Cachet, onder het pseudoniem Oom Jan, **Sewe Duiwels en wat hulle gedoen het,** waarin deugden en gebreken van het Afrikaanse volk geschilderd werden. Evenwel eerst van grotere betekenis werd de Afrikaanse literatuur door de vrijheidsoorlog. Kan men de periode 1875-1900 het begin heten, groei valt eerst aan te wijzen na deze strijd, waarin de Afrikaners zich voorgoed van hun saamhoorigheid bewust wer-

(6) Vgl. het belangrijke artikel van Dr. P.J. Nienaber **Temas in die Afrikaanse Letterkunde in Kroniek van Zuid-Afrika 1938,** 17-27.

(7) Vgl. o.a. Dr. E.C. Godée Molsbergen **Jan van Riebeeck en zijn Tijd,** Een stuk zeventiende-eeuws Oost-Indië. 1937. Amsterdam.

den. Hun hele instelling veranderde en vandaar dat de literatuur erna, essentieel van die van het tijdperk der eerste Afrikaanse taalbeweging verschilt. Eerst toen werd goed duidelijk, wat Jhr. Dr. P.J. van Winter zo juist in de belangrijke bijzondere aflevering van De Gids - **Zuid-Afrika** - schreef, dat boven alles staat: 'dat er een Hollandsch-Afrikaansche beweging is zooals er een Vlaamsche bestaat, een streven om de anderen te dwingen tot erkenning van het goed recht van het oude Afrikanerdom op een leven naar eigen verkiezing en met eigen waardebepaling; een pogen ook om tegenover andere methodes en opvattingen, andere levens- en beschavingsidealen het Hollandsch-Afrikaansche te handhaven en het aanzien, de aantrekkingskracht en den uitstra-lingsradius daarvan te vergrooten.'(8).

Niet onmiddellijk blijkt deze bewustwording uit de literatuur. Er is eerst een periode van zwijgen en stilstand, tot in 1906 Jan F.E. Celliers' bundel **Die Vlakte en ander Gedigte** verschijnt, twee jaar later gevolgd door **By die Monument** van Totius - pseudoniem voor Dr. Jacob Daniel du Toit -, en vijf jaar later door Dr. C. Louis Leipoldts **Oom Gert vertel en ander Gedigte.** In het werk dezer drie voorname verschijningen kreeg het Zuid-Afrikaans nieuwe gestalte; bij Celliers leefde het landschap, in Totius klonk de droefheid over het in de oorlog doorstane en Leipoldt bracht het cosmopolitische in de letterkunde van zijn land. Men heeft hen wel het eerste driemanschap genoemd en gesproken van een tweede, bestaande uit C.J. Langenhoven, Prof. Dr. D.F. Malherbe en Dr. A.G. Visser(9). Wanneer men een overzicht wil hebben van de literatuur der tweede Afrikaanse beweging, moet men hen allen ter hand nemen; ieder hunner treft door het eigene en al zijn ook zij voor alles dragers ener collectiviteit, het valt na korte tijd niet moeilijk hen te herkennen. Zij zingen van en over hetzelfde, maar op persoonlijke wijze en men zal er dan ook goed aan doen ze allen te leren kennen. In dit tijdvak - lopend van 1900-1921 - is de oorlog het voornaamste thema, vooral van de poëzie. Vele proeven zijn daarvoor aan te voeren, doch volstaan wij met een enkel vers van Celliers op **President Steyn,** getroffen door een beroerte toen hij op een congres te Bloemfontein bezig was de moeders toe te spreken, en later begraven aan het vrouwenmonument, mede door hem tot stand gekomen.

(8) **Zuid-Afrika.** Bijdragen van Dr. H.D. van Broekhuizen, Dr. H.T. Colenbrander, Uys Krige, Dr. W.J. Leyds, S. Posthuma en Jhr. Dr. P.J. van Winter. Bijzondere Aflevering van De Gids 1938, IV, 338-339. Ook deze uitgave - van P.N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam - wordt in aller belangstelling aanbevolen.

(9) Prof. Dr. G. Besselaar t.a.p. 367.

Dis skoon vir 'n held om te val
aan die voete van wie hy gedien het,
skoon vir sy skeidende gees
dat moeders die laatste mog wees,
wat sy sterwende oog gesien het.
Maak hom 'n graf op die grond,
wat sy liefde gewy en geseen het;
dis skoon vir 'n held om te rus
aan die voete van wie hy beween het.

En om ook nog een andere stem te horen, luistere men naar het kleine vers van Totius **Dit is maar ligte Liedjies.**

Dit is maar ligte liedjies,
maar klein vergeet-mij-nietjies,
in wilde veld gepluk;
waar woeste polgras groei,
net arme blomtjies bloei -
te seer gedruk.

Dit is maar ligte liedjies
my kleine hartverdrietjies,
my liewe blomme;
maar in so'n grote wereldwei,
so laggend groen en bly -
wie anders gee daar omme?...

Men zal het van onze cultuur afwijkende daarin onmiddellijk herkennen, en toch zonder invloed uit Westeuropa waren deze dichters niet. Gezelle, Perk en de tachtigers bleken hun leermeesters, terwijl zij bovendien andere buitenlandse invloeden ondergingen. Nochtans toonde zich hun talent sterk genoeg om deze scholing te kunnen verdragen. Zij verloren hun oorspronkelijkheid niet en bleken dichters van betekenis en allure. Vergelijkt men het door hen voortgebrachte met het bereikte in de periode van het begin, dan ziet men hoe een en ander zich totaal gewijzigd heeft. Zij waren in waarheid de grote eersten ener uitgebreide en verscheiden serie vertegenwoordigers in proza en poëzie, die ieder op hunne wijze het eigene Afrikaanse vertegenwoordigden. Het is van belang dit nadrukkelijk vast te stellen, waar het alleen daaruit te verklaren valt, dat sindsdien de Afrikaanse literatuur een gestadige groei doormaakt en steeds hoger stijgt. Het kan zijn dat deze bloei zich - naar veler oordeel - te langzaam ontwikkelt, maar men vergete in dit verband niet, dat de traditie waarop men voor dit terrein aan de Kaap kan terugzien slechts een zestigjarige is, waarlijk een te kleine tijdsspanne om vergelijking met het

ontstaan en de ontwikkelingsgang der Europese literatuur te kunnen doorstaan. In Zuid-Afrika is een literatuur van het eerste stadium in volle opbloei, en daarvoor werden door de genoemden de noodzakelijke grondslagen gelegd. Voor het proza is deze periode van minder betekenis; over het algemeen verscheen meer lectuur dan literatuur, al moet men hier uitzondering maken voor de in 1913 verschenen roman **Vergeet nie** van D.F. Malherbe, evenzeer een werk van en over de oorlog.

Bij het einde der tweede periode waren het bestaansrecht en de erkenning der Zuid-Afrikaanse literatuur bevestigd. De eerste eisen waren vervuld, en men kon wijzen op een productie van betekenis in qualiteit als quantiteit. De bloesem verzekerde als het ware de vrucht, en deze werd dan ook steeds rijper en voller. Groeide de beweging aan kracht, direct als indirect kwam dit ook aan de letterkunde ten goede, en vandaar dat men rond de twintiger jaren onzer eeuw een nieuwe wending daarin kan onderscheiden(10). Een jongere generatie is dan opgestaan en zij brengt een andere atmosfeer. De persoonlijkheid krijgt meer gelding, en in plaats van het dan toe bijna algemeen aan te wijzen collectieve, komt het individuele op de voorgrond. Vanzelfsprekend brengt dit ook vormwijziging mee; men gaat over tot grotere geciseleerdheid en tot diepere fijnzinnigheid; volstond men vroeger met eenvoudige contour en schaduwwerking, nu gaat men alles persoonlijker en intenser beleven en uitbeelden. De wending rond 1920 is andermaal een wezenlijke vernieuwing, het Afrikaanse literaire leven wordt sindsdien nog verscheidener en drukker. Van af die tijd dateert de jongste periode dezer literatuur, tijdperk door ons in het tweede deel van dit overzicht nader gekenschetst.

***

Vatten wij in het kort het tot nu toe behandelde samen, dan heeft men te erkennen, dat wat de mannen van de eerste taalbeweging geproduceerd hebben slechts historische waarde heeft. Anders is het met de tweede beweging; zij vormt een bloeitijd en haar werk legt terzelfdertijd getuigenis af van de groei van het nationale gevoel in Zuid-Afrika. Ook aan het laatste bestede men bij de bestudering van de letterkunde van dit volk de nodige aandacht. Immers het eigene maakte er steeds deel van uit, doch tot een ware eenheid groeide alles eerst door het vroeger wel latent aanwezige, doch zich eerst rond de jongste eeuwwende overal realiserende saamhorigheidsbesef. Sindsdien is dat niet meer geweken en doordrenkt het de hele culturele opbloei van het Zuid-Afrikaanse volk. De groei der Unie van Suid-Afrika is zeer belang-

(10) Dr. P.J. Nienaber t.a.p. 24.

wekkend; dat men haar volgen kan in de door haar voortgebrachte literatuur spreekt wel vanzelf. Beschouwden wij tot nog toe de perioden uit het verleden, het hierna volgende deel zal handelen over het tegenwoordige.

II

In de jongste geschiedenis der Zuid-Afrikaanse letterkunde onderscheidt men andermaal twee perioden; die van 1920-1930 en die van 1930 tot heden[11]. Over de eerste handelden wij reeds in het kort; haar voornaamste vertegenwoordigers zijn A.D. Keet, Toon van den Heever en C.M. van den Heever. Meer individualistisch zingen deze dichters van eigen vreugde en smart; terwijl vooral in dit tiental jaren de prozakunst tot grote hoogten stijgt. Jochem van Bruggen publiceerde in dit decennium zijn belangrijke werken: **Bywoners** - een boek over den verarmden Europeaan in Zuid-Afrika -, **Burgemeester van Slaplaagte,** maar vooral het algemeen geprezene **Ampie,** een ontroerende geschiedenis van een arme sukkel. Men constateert een verwijding en verbreiding van het literaire leven, de kunstwerken welke er verschijnen zijn steeds weer van groter betekenis, terwijl het aantal prozaschrijvers in niet geringe mate toeneemt. Het kan niet onze bedoeling zijn hen allen te noemen; slechts willen wij nog wijzen op de boeken van C.M. van den Heever, die in **Droogte** en **Somer** heel andere, tot dan toe niet beschreven zijden van het Afrikaanse leven tot onderwerp nam. Ook in de nieuwste tijd heeft de romankunst zich steeds weer verdiept, en figuren als Mikro, Sophie Roux, Sangiro en de Hobsons leggen dan ook van deze gestadige bloei getuigenis af. **Wrede Grense** van Sophie Roux bleek een veelbelovende eersteling, Sangiro's dierverhalen gingen over heel Europa. Het is ondoenlijk in de ons toegestane omvang op dit alles nader in te gaan, waar het bovendien niet mogelijk is een en ander met proeven te staven. Stellen wij dan ook slechts vast, dat hier van een veelzijdige en hoopgevende ontwikkeling gesproken kan worden.

Voor de poëzie der jongste tijden is men in Europa onder meer aangewezen op de belangrijke - hoewel niet van slordigheden vrije - bloemlezing **Afrikaanse Versameling,** samengesteld door Uys Krige en ingeleid door Dirk Coster[12]. Dit boeiend boek genoot een ontvangst overeenkomend met zijn betekenis,

(11) Dr. P.J. Nienaber t.a.p. 24-25. Vgl. hierbij ook het belangrijke artikel van W.E.G. Louw **Vernuwing van die Afrikaanse Poësie** in **Kroniek van Zuid-Afrika 1938,** 28-40.

(12) **Afrikaanse Versameling** opgestel deur Uys Krige, inleiding deur Dirk Coster. Maastricht z.j.

want in waarheid kon gezegd worden dat hier een jonge dichter-school haar optreden aankondigde. Hier klopt een leven waarvan de groei naar alle verwachtingen meer dan interessant zal zijn. Voor het eerst kon gesproken worden van een **wil tot literatuur** bij het jonge volk aan de Kaap, en wel vormde dit een zaak van genoeg belang om het met den inleider als een voornaam feit vast te stellen. Deze bundel biedt poëzie van een rijker, grootser en dieper karakter dan die der tweede beweging, en al blijkt ook nu de letterkundige verbondenheid met het moederland zich te handhaven, toch erkenne men de hoge waarde en de eigen klank dezer dichtkunst. Ernst, onbevangenheid en een even eenvoudig als diep verantwoordelijkheidsgevoel tegenover het leven, vormen haar voornaamste elementen, en als men daarbij in aanmerking neemt dat bijna alle in de bundel opgenomen reeds herkenbare persoonlijkheden zijn. dan is het gerechtvaardigd, te zeggen dat deze **Afrikaanse Versameling** een ware en verheugende verrassing betekent.

De generatie die de jongste vernieuwing in de poëzie bracht, kwam na 1930 eerst onzeker en tastend, maar nadien hoe langer hoe bewuster en nadrukkelijker aan het woord[13]. Tot hen behoren onder anderen I.D. du Plessis, C.M. van den Heever, N.P. van Wijk Louw, Uys Krige, W.E.G. Louw en Elisabeth Eybers. Zij allen brachten kunst, welke door het woord ‘volksvreemd’ voldoende gekarakteriseerd lijkt, en het is dan ook wel begrijpelijk dat hen niet direct algemene waardering ten deel viel. Het eerste en opvallendste verschil met de eraan voorafgaande kunst is nu, dat dit geen motieven-kunst meer is. In plaats van de bekende Afrikaanse motieven, komt in deze dichtkunst de Afrikaanse mens - midden in de problemen van zijn eigen tijd - aan het woord, waarbij dan de grondtoon dezer individualistische lyriek een onvoldaanheid over de werkelijkheid van eigen hart en leven is. Men kwam tot een nieuwe liefde voor het woord, en stelde de eis dat de kritiek ook ten opzichte van de Afrikaanse literatuur de maatstaven moest aanleggen, welke zij tegenover de buitenlandse bezigt.

Ongetwijfeld kan zij daarop ook aanspraak maken. De Afrikaanse literatuur onzer dagen benadert het peil van meerdere andere, en al blijft de Westeuropese - en meer bepaaldelijk de Nederlandse - literaire invloed in betrekkelijk sterke mate voelbaar, het feit ligt er toch, dat sinds 1930 van een vernieuwing gesproken worden kan, die voor alles een sterker zichzelf wording en hoger stijgen betekent. Figuren als Uys Krige - ook publicerend onder het pseudoniem Arnoldus Retief - en Elisabeth Eybers

(13) W.E.G. Louw t.a.p. 30-34.

zijn daar meer dan bewijzen voor. Een bundel als **Belydenis In Die Skemering** van de laatste is voor iedereen poëzieliefhebber een ontdekking. Hij is in vele opzichten Afrikaans, maar hoezeer het algemeen menselijke daarboven uitstijgt, blijke uit het volgende mooie vers **Maria**, dat tegelijkertijd een staal vormen moge voor het groot talent zijner dichteres.

'n Engel het dit self gebring,
die vreugde-boodskap en jy het
'n lofsang tot Gods eer gesing,
Maria, nooit uit Nasaret!

Maar toe Josef van jou wou skei
en bure-agterdog jou pla,
het jy kon dink, eenmaal sou hy
die hele wêreldskande dra?

Toe jy soms met 'n glimlag langs
jou liggaam stryk... die stilte instaar...
wis jy met hoeveel liefde en angs
sou hy sy hellevaart aanvaar?

Die nag daar in die stal, geen een
om in jou nood by jou te staan,
het jy geweet dat hy alleen
Gethsemane sou binnegaan?

Toe vorste uit die Ooste kom
om nederig hulde te betoon,
wis jy hoe die soldate hom
as koning van die volk sou kroon?

En toe hy in jou arms lê,
sy mondjie teen jou volle bors,
het jy geweet dat hy sou sê,
toe dit te laat was: Ek het dors!...

***

Toe dit verby was, en jy met
sy vriend Johannes huis-toe gaan
Maria, vrou van smarte, het
jy toé die boodskap goed verstaan?

Dit gedicht is sterk ontroerend en treffend, maar noch naar inhoud en evenmin naar vorm is het zo specifiek Afrikaans, dat het nergens anders dan aan de Kaap gedicht had kunnen worden.

In zich is dit het grootste verschil tussen de Afrikaanse letteren van vroeger en heden, en het kan dan ook slechts tot voldoening stemmen, te zien dat de voornaamste figuren der modernere literatuur dit zelf inzien. Zeker volgen zij een: ‘eie spontane Afrikaanse koers’[(14)], maar hun belangstelling is anders, want breder en dieper gericht. Zij zien en komen over de landsgrenzen; zij herinneren aan de eigentijdse dichters van Nederland als Vlaanderen, en evenals deze houden zij zich - zij het minder sterk en niet uitsluitend, eer bij tijd en wijle - bezig met de problemen onzer dagen. Nochtans het Afrikaanse volk is jonger, levenskrachtiger, en bemoeit zich minder met de theorie op zich. ‘Die lewende poësie het geen apologie nodig nie’ zegt Uys Krige; de Afrikaanse poëet dicht, omdat de poëzie voor hem een noodzakelijk iets is[(15)]. Aan dit alles dankt ook de jongste Zuid-Afrikaanse letterkunde haar innerlijke waarde, frisheid en oorspronkelijkheid. Voeg daaraan toe, dat in al het door haar voortgebrachte de overtuiging der jeugd vlamt, dan kan men inderdaad zeggen, dat deze Afrikaanse letterkunde verjonging, verrijking en schoonheid biedt[(16)]. De jongste dichterschool valt daarbij wel te onderscheiden van die waarin dichters als Celliers en Totius aan het woord kwamen. Zij zijn anders, minder Europees en sterker Afrikaans, maar voor alles toch algemeen menselijker en dieper. Zijn niet allen volgroeid, naast degenen die zich nog in vorm als toon zoeken, staan anderen die reeds een eigen geluid bezitten. Hun visie is persoonlijk als hun techniek, hun beheersing eigen als hun wezen. Van de uitgesproken talenten noemen wij op de eerste plaats Uys Krige, een oorspronkelijk en fel levend natuurtype, heftig en onbesuisd, maar ongemeen dichterlijk. Citeren wij ook hier ter kennismaking het slot van zijn Keuse (rympies ter geleentheid van 'n verkiesing en ander wêreldskokkende gebeurtenisse):

- Ons liefde, die van my en Nel
is vreedsaam soos 'n ver verskiet
waar mild die dag sy goudlig giet,
traag skadus oor die sonvloer vliet...
iets diep net soos 'n put waar hel,
stil koel rein waters boontoe wel,
by dag by nag hul laafnis biedt,
iets innig soos 'n ou ou lied;
iets stil soos wind ruis deur 'n riet;
iets teer soos van 'n lam sy vag;
iets ryp soos druiwe vog-bevrag;
iets skoon soos ster-deursuisde nag.
Laat maar die mense lag...

(14) Uys Krige in **Afrikaanse Versameling** 25.
(15) Uys Krige t.a.p. 23-25.
(16) Prof. Dr. G. Besselaar t.a.p. 357.

Naast Krige staan - behalve de genoemde Elisabeth Eybers - de bijzondere N.P. van Wyk Louw, de bekorende I.D. du Plessis, W.E.G. Louw en C.M. van den Heever. De meesten hunner wekken vertrouwen voor de toekomst, omdat zij bijna allen geroepenen schijnen. Zij leggen er - naar te recht werd opgemerkt - allen getuigenis van af, dat in Zuid-Afrika een jonge beweging aan kracht wint, welke voor het geheel der Nederlandse letteren verre van onbelangrijk is. Meer dan ooit blijkt het dat zij een leven verbeeldt, dat veelzijdig, kleurig maar vooral rijk is, en vandaar dat wij ook hier getuigen kunnen, dat de voortbrengselen der Zuid-Afrikaanse letteren de aandacht welke zij te recht vragen, meer dan belonen.

Wij wensen op het laatste de volle nadruk te leggen. Immers nog maar al te veel staat men tegenover het Afrikaans afwijzend, omdat het anders is dan het Nederlands. Dit onderscheid schijnt groter dan het is; in zich toch berust het verschil in taal voor een groot deel op een verschil in vormleer, terwijl de woordenschat overwegend Nederlands is[17]. Kon dus gezegd worden dat voor nauwere bewustwording van het Dietse stamverband de wens van Zuid-Afrika moet uitgaan, daartegenover staat dat voor de kennis der Zuid-Afrikaanse letteren, Nederland en Vlaanderen zich de nodige opofferingen moeten getroosten. Eerst dan kan men komen tot schatting en erkenning, noodzakelijke grondslagen voor goed begrip en wederzijdse waardering.

***

Het zal weinig betoog behoeven dat ons overzicht van de Zuid-Afrikaanse letterkunde zeer beknopt en onvolledig is. Het kon slechts onze bedoeling zijn, in algemene lijnen over het geheel te handelen, en daarbij terloops op enkele bijzondere facetten te wijzen. Er moge uit ons overzicht vooral gebleken zijn, dat de literatuur der Unie van Suid-Afrika er ene is, welke krachten inhoudt van niet te onderschatten betekenis en sterkte. Wanneer men in Haantjes' **Kroniek van Zuid-Afrika 1938** nagaat, welk beeld de Zuid-Afrikaanse literatuur der laatste paar jaar biedt, dan blijkt dit overduidelijk. Kan het zijn, dat er nog steeds gesproken moet worden van een verdedigingspositie waarin zij zich geplaatst ziet[18], daarnaast heeft zij toch ook veroveringen behaald, die meer dan terreinwinst beduiden. Vooral in de laatste maanden is door de herdenking van de grote trek - naar Dr. H.D. van Broekhuizens woord het: ‘glanspunt in die geskiedenis van die

(17) Prof. Dr. G. Besselaar t.a.p. 358-359.
(18) Dr. J. Haantjes in **Ter Inleiding** van **Kroniek van Zuid-Afrika 1938, 6.**

Suid-Afrikaanse nasie' en: 'die geboorte van ons volk'[19] - ook de belangstelling voor de literatuur van het volk aan de Kaap, in sterke mate verhevigd. Men kan dit afleiden uit de belangstelling, welke de hier op het ogenblik vertoevende hoogleraar C.M. van den Heever voor de door hem gegeven lezingen trekt, men kan dat eveneens vaststellen in de welwillendheid waarmee diens jongste roman **Kromburg** ontvangen werd. De tijd waarin de Zuid-Afrikaanse letteren om een plaats naast de onze in Nederland als Vlaanderen vechten moesten is voorbij; vele bibliotheken bezitten haar voornaamste voortbrengselen, terwijl ook op meerdere plaatsen melding wordt gemaakt van de belangrijke Afrikaanse verschijningen op dit gebied, als **Ons** eie **Boek** en het **Jaarboek** van **Die Afrikaanse** Skrywerskring. Dat dit alles bredere bekendheid in de hand werkt, en de versterking van het contact Nederland-Zuid-Afrika ten goede komt, spreekt wel vanzelf. Nochtans - naar wij reeds opmerkten - het wederzijdse geestelijke verkeer kan beter, en - vooral - intenser zijn. Zuid-Afrika moet Nederland en Vlaanderen in alle opzichten kennen leren, evenals wij Zuid-Afrika. Hopen wij dat het nauwer aanhalen der banden in de laatste maanden daartoe moge leiden.

***

Men kan inderdaad de snelle en veelzijdige opbloei der Zuid-Afrikaanse literatuur 'wonderlijk'[20] heten. Immers in een kleine driekwart eeuw werd hier zoveel bereikt, dat degene die zowel met de grondslag als het huidige bekend is, slechts verbaasd kan staan over deze ontwikkelingsgang. Van embryonaal is zij geworden tot een volwassene in een tijdsbestek zo kort, dat geen andere literatuur op een soortgelijke groei wijzen kan. Het Afrikaanse volk kan daarop trots gaan, omdat dit feit het in alle opzichten onderscheidt. Er ligt over zijn literatuur niet de moeheid welke vele in West-Europa kenmerkt, en zij gaat evenmin schuil in de schaduwen, die de ondergang van het avondland - naar Spenglers sombere voorspelling - schijnen vooraf te gaan. Zij is anders: nieuwer, forser en frisser. Tolk van een natie welke een toekomst tegemoet gaat, vrucht van een volk dat zich zijner kracht steeds meer bewust wordt. Als bij de Vlaamse beweging maakt de Zuid-Afrikaanse literatuur deel uit van een algemeen cultureel streven naar gelijkberechtiging en inhalen van achterstand, en eveneens als deze zal ook zij slagen. Tegenover de verengelsing slaat zij een staag groter en sterker wordende dam. Zij legt getuigenis af van het eigene als algemene, en doet in haar vertegen-

(19) H.D. van Broekhuizen **Die groot Trek** in de genoemde bijzondere aflevering van De Gids, 268.

(20) Prof. Dr. G. Besselaar t.a.p. 370.

woordigers persoonlijkheden zien, die - naar onze mening - allen het oude volkslied - waarmee wij hier met enkele regels sluiten - zullen onderstrepen:

> Een ieder natie het sy Land:
> Ons woon op Afrikaanse strand;
> Vir ons is daar geen beter grond
> Op heel die wye wereldrond;
> Trots is ons die naam te dra
> Van kinders van Suid-Afrika.

Maastricht.
PIERRE VAN VALKENHOFF.

***

Bij J.H. De Bussy, Amsterdam, verscheen:

Dr. P.C. Schoonees: Die Prosa van die tweede Afrikaanse Beweging; 3e, omgewerkte en vermeerderde druk; 593 blz, met naamregister; fl. 4.75; geb. fl. 5.50.

Inhoud: I. Die eerste en tweede Afrikaanse Bewegings; II. Polemiese Prosa; III. Prosa uit die Tydskrifte (8 nummers); IV. C.R. von Wielligh; V. Die Intrigeroman (32 schrijvers); VI. Die Mens in die Afrikaanse Verhaalkuns (45 schrijvers); VII. Die Dierverhaal (4 schrijvers); VIII. Ander Prosaïste (24 schrijvers); IV. Adv. C.J. Langenhoven; X. Historiese Prosa (31 schrijvers); XI. Letterkundige Geschiedenis en Kritiek.

Niet behandeld worden: zuiver wetenschappelijk proza, godsdienstig proza, kinderlectuur, vertalingen en omwerkingen en tooneel.

RED.

Kroniek van het proza

Van F.V. Toussaint van Boelaere verscheen, onder den tamelijk weidschen titel **Litterair scheepsjournaal** (Uitg. 'Onze Tijd', Brussel), een uitgebreide bloemlezing van losse artikelen, waarvan sommige verre jaren teruggaan en meer dan één een overdruk, nu nog in 1938, had kunnen missen. Die artikelen handelen over alles en nog wat, maar zijn in hun belangrijkst gedeelte gewijd aan reisindrukken, aan kennismaking met en kenschetsing van schrijvers en kunstenaars allerhande, en wisselen af met Oostersche prozastukjes en fabelen, door den auteur vertaald. In verband met zeker tooneelwerk van Gaston Martens zegt Toussaint: 'Geboeid is men derhalve haast nooit, doch geïnteresseerd meest altijd.' Hetzelfde moeten we getuigen van dit zg. journaal: we hebben het op vele plaatsen belangwekkend gevonden, vooral dan om de in stijlopzicht verfijnde wijze, waarop de schrijver zijn waarnemingen onder woorden brengt,... maar niet éénmaal heeft hij ons weten vast te houden, omdat nergens iets van hem uitgaat, dat werkelijk temperament kan heeten. Anderen dan wij zullen een boek als dit een geïnventarieerde verzameling van restantjes noemen; wij doen dat niet, dewijl we ten slotte ook in dezen bundel den man herkennen, die rustig geniet van het schoone in natuur en kunst en tusschenbei ook in den mensch, en die dat fijnzinnig, - soms al té verfijnd en op het erg droge af, - akteert, ten gerieve van zijn lezers. We waardeeren dus deze uitgave, en niet het minst daarin de subtiel bewerkte Moorsche kacida's, maar hebben vanwege Toussaint voorloopig geen behoefte aan een twééde verzameling.

Dr. H.A. Enno van Gelder hangt ons, in zijn in de voortreffelijke Patria-reeks verschenen werk **Nederland sinds de zestiende eeuw** (Uitg. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam), een beeld op van den ontwikkelingsgang van het Nederlandsche volk in politiek, godsdienstig, sociaal, ekonomisch en artistiek opzicht, met onderlijning van het feit, hoe het er steeds naar streefde, een volk met eigen leven en kultuur te zijn. Hoe gevuld en belangwekkend we deze verhandeling ook vonden, we zouden ze hier niet vermelden, indien ze niet tusschendoor een woord gewijd had aan de Nederlandsche letteren en hun beteekenis. Dat woord is uiteraard

meer kenschetsend dan uitvoerig en legt vooral verband tusschen die letteren en de stroomingen van den tijd; en dan doet het dat zoo goed als uitsluitend voor Noord-Nederland, al dient toch opgemerkt, dat Zuid-Nederland in meer dan één opzicht, en in verschillende tijden, mede zijn stempel drukte op het kultureele leven.

Gerard Walschap schonk ons, met zijn **Sibylle** (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), een nieuwen roman, die treffend in het teeken staat van zijn persoonlijke, levendige vertelkunst en inzonderheid van de evolutie, die hij als katholiek heeft doorgemaakt. Zijn vertellen, - met slechts een zéér enkel slordigheidje tus-schenbei, - heeft ons niet meer moeten verrassen; we kénnen thans zoowat zijn extra zakelijke zinnen, met nu en dan hun onverwachte ombuiging, die, taalkundig wat bevreemdend, soms bizonder plastisch kan zijn, en zijn haast toevallige bedenkingen, die doorgaans zoo vlijmend raak den toestand zijn eigen stempel geven. Verrassen, of juister, verbàzen deed ons alleen de inhoud en zijn strekking; en deze verbazing zit hem dan vast aan het feit, dat het een overtuigd katholiek heeft willen zijn, die zoo scherp den tweestrijd ontleedt tusschen kerk en geloof, zoo vrijmoedig de hofintriges in de geestelijke wereld te Rome en te Mechelen hekelt, zoo bewust onderlijnt de tegenstelling tusschen voorgeschreven woord en menschelijke daad. Men begrijpe ons echter niet verkeerd: wetend wat hij weet, blijkbaar van zeer dichtbij, heeft Walschap zijn roman niét de richting der tendens ingestuurd, maar ons, volgens zijn eigen, feitelijk niet onmisbare verklaring, eenvoudig Sibylle's ‘leven beschreven zonder passie of polemiek, naar waarheid, uit deernis.’ ‘Steenigt mij zoo gij wilt,’ voegt hij er aan toe, ‘ik getuigde rechtschapen en vrij.’ Dat getuigenis aanvaarden we gaarne, - veel liever, meenen we, dan de Kerk het zal doen, - maar vóór alles waardeeren we het, dat de roman zoo prangend, buiten de woorden om haast, den levensgang heeft geteekend van Sibylle, Dr. in thomistische wijsbegeerte, die door huiselijke omstandigheden de opvolging van haar vader aanvaardt aan het hoofd van een katholiek, franciseerend pensionaat, met inbegrip van alle kiesche moeilijkheden, die ze als ongetrouwde vrouw en als redeneerende geloovige te ervaren krijgt. We zeggen niet, dat ze al die moeilijkheden overwint, want ten slotte verdrinkt Sibylle op een wijze, die veel op zelfmoord gelijkt; wél strijdt ze moedig om haar overtuiging, hoezeer die haar broer, den Capucijn, verontrusten moge, een geestelijken godsdienstleeraar, - een pracht van een type, - wanhopig aan het wankelen brenge en het bisdom er toe prikkele, haar gesticht ten val te doemen, en wél ook beseft ze allengerhand, al wordt het te laat, dat de vrouw in

haar natuurlijken levensgang vrouw en wellicht moéder heeft te zijn. Kortom, het gaat hier om een sterken roman en niet het minst om een roman, die telkens weer de gedachten en gevoelens aan het roeren brengt, hetgeen maar al te zelden kan getuigd.

Willem Elsschot voert ons, met zijn nieuwen roman, of eigenlijk zijn uitgebreid verhaal **Het been** (Uitg. P.N. van Kampen, Amsterdam) terug naar het oogenblik, toen hij 'Lijmen' voltooide. Was Boorman vroeger de onthutsende menschenkenner en schaamtelooze lijmer, die er o.a. in slaagde, vrouw Lauwereyssen 100.000 ex. van zijn prullig 'Wereldtijdschrift' aan te smeren, tegen betaling van ruim tien duizend frank, ditmaal heeft hij dezelfde vrouw weer ontmoet, - die nu een houten been draagt, - en haar omvergeloopen, en hij vindt dat zoo zielig, dat hij haar het ontfutselde geld wil en zàl terugbezorgen. Alleen, dat loopt niet van een leien dakje: Boorman ervaart, dat het heel wat moeilijker kan zijn een zg. verschuldigde som te doen aanvaarden dan wel ze los te maken en beleeft dan ook een heele reeks van dwaze avonturen, eer het hem lukt haar 't geld ter hand te stellen. Maar dat leze men liever zelf, met al de ondeugend-rake waarneming, die er aan ten grondslag ligt, en met den humor, zelfs de charge, - een enkelen keer de niet meer te aanvaarden charge, - die alles zijn bizondere kleur bijzet. Natuurlijk heeft naast Boorman ook zijn gewezen bediende Laarmans zijn nederige plaats gekregen; maar wel typisch bij het lezen, het kan ons weinig schelen of die nu de taak van zijn baas heeft overgenomen,... we denken alleen aan hun menschelijke gebondenheid met elkaar en stellen het ons zoo voor, alsof Elsschot zelf ongemerkt tusschen hen in loopt als de man, die den ouden, geslepen Boorman, vol berekening, niet heelemaal verloochenen wil, maar ditmaal liefst den mensch met een hàrt in hem ontdekken zal, een mensch als den toekomstigen Lààrmans, zooals we dien herkennen in 'Pensioen' en inzonderheid in 'Tsjip'. En het verwondert ons dan minder, dat Boorman's humor heel wat van zijn koud cynisme heeft losgelaten, om vooral ook goedlachsch te worden, zelfs in de pijnlijkste omstandigheden. - Tot slot nog deze mededeeling: Menno ter Braak bezorgde het boek een zéér sprekende inleiding over de figuren 'Boorman en Laarmans'.

Van Felix Timmermans lazen we **Ik zag Cecilia komen** (Uitg. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam), zijnde een verhaal, dat ons van heel verre herinnert aan het middeleeuwsche minnelied en van zeer dichtbij aan Timmermans' eenvoudig verrukkelijke 'De zeer schoone uren van juffrouw Symforosa'. Met andere woorden: hier zien we den schrijver terug in een korte, bizonder

simpele vertelling, waarin het taaltje, het beeldenrijke taaltje, het meer doet dan de inhoud. Het zakelijk gebeuren, inderdaad, is te herleiden tot het volgende: een herstellende jonge man, de ik-persoon uit het verhaal, heeft zijn woord verpand aan een meisje, Roelinde, en zal er denkelijk mee trouwen,... maar daar ziet hij een ander meisje, Cecilia, komen, 'met bloemen in haar hand'; en al verneemt hij, dat Cecilia ziek wordt en wegkwijnt, en doorvoelt hij, dat zij hem nooit zal toebehooren, aan hààr blijft zijn hart gegeven, ook als ze eenmaal ten grave is gegaan. Dit paar zinnen is echter meer dan schamel proza naast de werkelijke poëzie, waarin dit verhaal gehuld wordt; en die poëzie vertoont zich niet alleen in de delikate voorstelling van die freele, haast onwezenlijke Cecilia-figuur en de subtiele wijze, waarop de jonge man haar schoonheid en haar liefde benadert, maar tevens in de bloemrijke tafereeltjes, waartoe de schrijver zoovele van zijn extra korte hoofdstukken heeft afgerond. Eén fout verwijten we hun: ze zijn tusschenbei té rijk aan bloemen, d.i. aan beeldspraak, aan verpersoonlijking, en doen daardoor soms erg gekunsteld en vermoeiend aan, in tegenstelling met 'Symforosa', dat juist zoo heerlijk frisch in zijn uiterlijke onopgesmuktheid is gebleken. Dat neemt niet weg, dat het nieuwe boekje iets van Timmermans op zijn bést is geworden, - op zijn best om de reeds genoemde personages en mede om Cecilia's vader, die in zijn teruggetrokkenheid zoo berustend fijnzinnige bespiegelingen schreef, en op zijn best ook om het verhaal als zoodanig, wanneer we denken aan de ziékte van Cecilia en aan de typisch volksch- Liersche atmosfeer, die de schrijver er heeft omheen gehangen.

André Demedts, wiens roman 'Het leven drijft' niet ongunstig onthaald werd, liet een nieuw werk, Afrekening, verschijnen (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), dat we reeds een familieroman hoorden noemen. Hiermede zijn we het in zooverre eens, dat het boek gebeurtenissen binnen éénzelfden familiekring behandelt, maar zoo goed als àlle gebonden houdt aan het leven en bedrijf van Daniël, den oudsten zoon, of hij dan thuis is of elders. Laten we vooraf vaststellen, dat Demedts, een geboren verteller, wars van stijlmakerij, - soms even té wars, getuige hier en daar een slordig zinnetje, - met zijn proza vol aktie recht op den man af gaat, zooals Walschap dat doet, met inbegrip van diens verrassende bedenkinkjes. En erkennen we dus meteen, dat 'Afrekening' ons werkelijk heeft vastgehouden, al zijn we het dan niét eens met zijn konstruktie. We verklaren dat nader. De roman bestaat eigenlijk uit drie wel gescheiden deelen. Het éérste speelt in Daniël's geboortestadje en doet Daniel zelf, als jong en oproerig element, vrijwillig naar Amerika uitwijken, waar hij meer dan

tien jaar ergens zoek zal blijven. Het twéède voert den verloren zoon weer thuis, maar laat hem een periode van vreeselijke verveling beleven. Het dérde leidt Daniël naar een andere gemeente, waar hij een moderne fabriek zal oprichten en het heele wereldje verjongen, maar toevallig ook den dood vindt. Dergelijke indeeling hebben we aan te nemen; maar niét meer aanvaarden we. dat Amerika, hetwelk zulk een ommekeer in Daniël's denken gaande maakt, zoo geheimzinnig op den achtergrond blijft en Daniël er niet éénmaal over rept, noch tijdens noch na zijn verblijf alginder. Zeker, die Daniël is een zwijger van natuur, zoowat een zwijger uit misprijzen voor de wereld en het leven die hem niet bevallen; maar dat zwijgen sluit toch niet uit, dat Daniël een ménsch is en ook een hàrt zou kunnen hebben. Trouwens, om even den hoofdpersoon los te laten, ook anderen dan hij verbaasden ons: Daniël's vader, de rechter, heeft verstand, maar geen schijntje van gezag buiten- en binnenshuis; Daniël's moeder, die thuis baas is, mist alle hart, en dat voor een moéder; en zoo hebben de overige huisgenooten eigenaardigheden, die we maar moeilijk verklaren kunnen. Daniël.'rekent af', laat de titel ons gelooven; we erkennen eerlijk, dat we van die afrekening niets merken, tenzij dan dat Daniël als ménsch nooit goed geweten heeft wat hij wilde... en het leven hem dan maar heeft losgelaten. Al deze overwegingen, die bij ons achteràf zijn ontstaan, nemen echter niets af van het belangwekkende der vertelling als zoodanig; we hebben het boek in één haal uitgelezen en het dérde deel, spijts zijn niet verklaarde aanleiding, zelfs niet min dan boeiend gevonden.

Van Emmanuel de Bom's kleinen roman **Wrakken**, die voor het eerst gebundeld werd in 1898, verscheen zoojuist, bij gelegenheid van schrijver's zeventigsten verjaardag, een derde druk (Uitg. Manteau, Brussel). Maurice Gilliams bezorgde er een sierlijk gestelde inleiding bij, die ruim het lezen loont, al lijkt ze soms wat wazig voor een kritisch typeerende bijdrage. En het werkje van De Bom is zulken inleider wel waard, want het is treffend hoe leesbaar, hoe jóng zelfs die kleine roman gebleven is, veertig jaar na zijn geboorte. Wie slagwoorden gebruiken wil, zal hier van een psychologischen roman en ook van naturalisme gewagen; en dan is dat voor een goed deel waar, verbàzend waar, voor iemand die terugdenkt aan een tijd, toen Sleeckx nog volop aan de orde was. Om het kort te zeggen: De Bom innovéérde. Hij trachtte zijn drie personages, - den matroos, den artist en het barmeisje, die hen aan zich gebonden houdt, - naar hun innerlijk wezen van menschen, die 'zich willoos, als ontredderde schepen, drijven laten,' aan ons voor te stellen en, al voert hij hen minder in àktie ten tooneele en heeft hij tot zijn beschikking niet de rijkere, meer

vermogende taal van een paar onzer jongere psychologische ontleders, zijn ontleding bestààt en dat had, nu veertig jaar geleden, zijn beteekenis. Hij waagde zich, op grond van het havenvolkjesleven, het verdachte kroegje binnen en, al bereikte hij het niet, dat de meer dan zwoele atmosfeer van het nachtleven aldaar voor ons voelbaar werd, toch lichtte hij genoeg den sluier op om ons, voor dién tijd, te verbazen. Moest De Bom zijn 'Wrakken' nù schrijven, wellicht zocht hij zijn artist in een milieu. dat niet zoo verschoolmeesterd is, en gunde hij het barmeisje een bestemming, die nauwer bij hààr leven is aangepast; maar wat hij toén schreef was op zichzelf reeds een bewust zich losrukken uit het burgerlijk-konventioneele en opende voor anderen nieuwe mogelijkheden. Zulks bij De Bom's verjaring te mogen gedenken is ons een groote vreugde.

Agni van der Torre, die ons vroeger reeds het verhaal 'Mientje' gaf, brengt ons thans **Wij durven**! (Uitg. Bosch & Keuning, Baarn). We moeten eerlijk bekennen, dat het ons erg ontgoocheld heeft na een werkje, waarin de schrijfster zoo mooi bijwijlen het zieleleven van dat ééne meisje, Mientje,- in een huis vól meisjes, - uit te beelden wist. Het nieuwe boek speelt in een doktersfamilie met een zoon en een drietal dochters; en nu mogen die menschen in stad zijn of buiten, omgaan met elkaar of met studenten of vrienden, niet éénmaal slaagt de schrijfster er in, ons op te nemen in hun leven met dan toch hun gedachten en gevoelens, - en dat is jammer. Want van het zielig, steeds bedlegerig Marieke en van haar studentikooze zuster Jonny b.v., en ook van den dokterenden vader en van den oom, den professor, was wérkelijk iets te maken, zoo ze wilde; maar dan had Agni van der Torre hun personages moeten uitdiepen en ze aan ons voorstellen in levenden lijve, in plaats van zich tevreden te houden met erg goedkoope praatjes en met guitigheidjes, die het nog worden moeten. Ze heeft er ditmaal zoowat op aan geschreven, - met zelfs een ergerlijke fout tusschenbei, - en dat is nà 'Mientje' niet meer goed te praten.

P.H. Ritter Jr. schreef **De zwerver met de tooverfluit** (Uitg. W. de Haan, Utrecht), zijnde het boeiend verhaal van Andersen's leven. We zouden kunnen zeggen: dat verhaal kénnen we zoowat, b.v. uit het in 1855 verschenen werk van den dichter zelf, zooals het later vertaald werd onder den titel 'Hoe H.C. Andersen zijn leven vertelt' en onder den Franschen titel 'Le conte de ma vie'. Maar toch waardeeren we het nieuwe boek, vooral omdat daaruit de soms erg ijdel aandoende ik-persoon verdwenen is en de bewerker zoo delikaat is geweest, een aantal bizonderheden uit te

schakelen, die al te zeer Andersen's overgevoeligheid en ook wel eens zelfgenoegzaamheid onderlijnen. De schrijver erkent vooraf, dat hij zijn werk zoo goed als uitsluitend gesteund heeft op Andersen's autobiographie; we vinden dat wat jammer, want daardoor vallen heelemaal de laatste twintig levensjaren van den dichter weg en daardoor ook vernemen we maar zeer weinig over de sprookjes en vertellingen, die nochtans Andersen's eeuwigen naam gevestigd hebben. P.H. Ritter verklaart, het aan een latere mogelijkheid over te laten, zijn levensgeschiedenis bij te werken; we durven hopen, dat zulks zéér eerstdaags gebeuren zal en we dan den héélen Andersen voor ons zullen zien, niet enkel als ‘zwerver’, maar inzonderheid als ‘man met de tooverfluit’, wat toch eigenlijk zijn gróóte beteekenis blijkt te zijn.

Ten slotte wijden we een woord aan de reeks **Karavaanromans** (Uitg. Boucher, Den Haag), waarvan de bedoeling is, ons in knappe vertaling een aantal belangrijke romans uit de wereldliteratuur aan te bieden. Daar zijn er al een twintigtal voor het oogenblik en van alle kan getuigd, dat ze in een handig formaatje en in een mooi leesbare letter verschijnen. Voor ons liggen: **Kamperfoelie**, door A.A. Milne, **Klipperschepen jagen naar Londen**, door John Masefield. en **Opschudding**, door Hjalmar Bergman, zijnde samen drie degelijke vertalingen van zéér degelijke romans voor het volk. Om ze eenigszins nader aan te duiden: het éérste boek schetst ons de tribulatiën van een huiselijk gelukkig man, die voor een roman van hem een uitgever heeft meenen te vinden; - het twééde is een bijna historische en zeker fantastische avonturenroman van de zeilvaart; - het derde teekent het bekrompen provinciale leven in een hoekje van Zweden, gezien met den scherpen blik, maar ook met den humor van den schrijver. Tot dezelfde reeks behooren reeds werken van Brehm, Bromfield, Cain, Robertson, Gervais, Maugham, Talbot, Giono, Sherman, Poesjkin en Breuer.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Graaf Louis de Lichtervelde. - Avant l'Orage. L'Edition Universelle, rue Royale 53, Brussel; 210 blz.; 18 fr.

Een beslissend getuigenis over de gebeurtenissen, die het politiek terrein in ons land beheerschen, onmiddellijk voor den Wereldoorlog (1911-1914), door den befaamden geschiedschrijver-biograaf van Leopold I en Leopold II. Hij verhaalt ons levendig de eerste jaren van de regeering van koning Albert, van den val van het ministerie Schollaert tot de historische parlementszitting van 4 Augustus 1914, tijdens welke de Premier de Broqueville de overweldiging van ons grondgebied aankondigde. Achtereenvolgens worden o.a. behandeld: de vorming van het kabinet de Broqueville, de wording, bespreking en stemming van de militaire wet van 1913, de herinrichting van het leger, de algemeene staking, het vraagstuk van de grondwetsherziening, de schoolwet, de dramatische dagen van Juli en Augustus '14. Alles steunt op rijke documentatie, zoodat we een inzicht krijgen in een schat nieuwe gegevens, waarover de auteur, toenmalig secretaris van den leider der Belgische politiek, omzeggens alleen beschikte.

Margret Boveri. - Opmarsch in de Middellandsche Zee. Onze Tijd, Warmoesberg 65, Brussel; 430 blz.; ing. Fr, 58; geb. Fr. 75; ruim 60 foto's en talrijke kaarten. Vertaling Mr. E. Straat.

Het historisch rijke Middellandsche Zee-gebied, waar de wereldgeschiedenis zich afspeelde ten tijde van de Egyptenaren, de Joden, de Phoeniciërs, de Car-thagers, de Grieken en de Romeinen wordt hier in dit verleden, maar ook in het heden (de Poorten van de Middellandsche Zee, haar eilanden en hun strategisch belang, de rol van Italië, Spanje, Frankrijk, Engeland, Egypte, Turkije, Griekenland, Arabië) ten tooneele gevoerd. Duidelijk wordt de samenhang aangetoond tusschen de vroegere gebeurtenissen en de huidige, zoodat een voorspelling mogelijk wordt voor de toekomst. Actueel is dit werk dus op eenige wijze (‘De in de traditie vergrijsde indolente Engelsche heerschersnatuur’ zal zich naar onze meening handhaven). Geheel de Europeesche politiek van onze dagen wordt door M. Boveri volkomen nauwkeurig ontleed; zij bezit een volmaakt historisch en ethnografisch inzicht, aller bewondering waardig.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

A) Op onderwijsgebied.

Een reeks uitgaven van De Sikkel, Antwerpen:

Van de **Paedagogische Encyclopedie** verscheen aflevering 9. Alles laat vermoeden, dat dit werk tot een veel grooteren omvang zal uitgroeien dan eerst voorzien werd. Het kan er enkel aan volledigheid bij winnen.

Het paedagogisch maandblad **Vlaamsche Schoolgids** mag zich in een groeiende belangstelling verheugen, dank zij zijn geest van onafhankelijkheid en van gedegen vakkennis. De artikels, door L. Slock gewijd aan het nieuwe leerplan, vormen de basis van een ernstige en zakelijke methodiek. Dit tijdschrift strekt den Vlaamschen schoolmensch tot gids en brengt orde in de planloosheid, die dreigt het kenmerk te worden van het lager onderwijs dezer dagen.

In de brochurenreeks van de Vlaamse Opvoedkundige Vereniging verschenen twee nieuwe werkjes:

En toch moeten de kinderen zonder fouten leeren schrijven, door P. MELIS. (16 fr.) Dit boek is een proeve van practische didactiek betreffende het onderricht in de spelling en de spraakkunst. Ik vermeld het hier volledigheidshalve. Kritiek of bespreking zal men natuurlijk elders moeten zoeken...

De muzikale Opvoeding op de Lagere School, door R. VERBEKE. (12 fr.) Als er een vak is op de lagere school, waarvoor practisch nog weinig of niets gedaan werd, dan is het zeker het muziekonderwijs. Laat men het niet bij het liedjesleeren, dan vervalt men in een vereenvoudigde conservatorium-techniek, die voor de kinderen van 6 tot 14 uit den booze is. R. Verbeke verricht hier baanbrekerswerk, dat in breede kringen belangstelling en navolging verdient. In het buitenland, b.v. in de Engelsche scholen, is men reeds lang de hier aangeduide wegen opgegaan, met het grootste succes, - daarvan heb ik me persoonlijk kunnen overtuigen bij een bezoek aan een Londensche lagere meisjesschool een paar maanden geleden.

Van twee methodes voor het aanvankelijk leesonderwijs, deze van VAN HOOF, gesteund op de normaal- of grondwoordenmethode en deze van CEURREMANS, die een toepassing vormde van het globalisatieprincipe, kwam een nieuwe versie van de pers. Voor alles verdient de uitgeverij een bijzonder pluimpje: de materieele verzorging van beide uitgaven bereikt een peil, dat wij tot hiertoe in Vlaanderen voor de schoolboekjes niet kenden.

VAN HOOF heeft gemeend te moeten offeren aan de leesmethode-mode, die wil, dat het vertrekpunt een zin - of beter oneindig veel zinnen - zij en dat het kind van den zin tot het woord, van het woord tot den klank worde gebracht. Van Hoof heeft hiertoe door de bekende Elisabeth Ivanovsky een reeks prenten laten teekenen, waarbij zinnen passen (in script of in gewonen schriftvorm, naar verlangen). Op een behendige wijze tracht hij dan aan te sluiten bij zijn vroeger leesmateriaal, Of hij daarin geslaagd is zal de praktijk uitwijzen.

CEURREMANS heeft voor een uitgebreid leermateriaal gezorgd: 12 groote gekleurde wandplaten (320 fr. onopgeplakt); 12 losknipcartons (40 fr.) bevattende de 48 opschriftzinnetjes van de wandplaten en die bestemd zijn om door de leerkracht tot woorden te worden losgeknipt; al de afzonderlijke letters (20 fr.) bestemd om in de klasse opgehangen te worden. Naast dit klassenmateriaal zal elke leerling over het volgende beschikken: een woordenboekje (2,80 fr.) bevattende op elke linkerbladzijde de reproductie van een wandplaat met de zinnen en op de rechterbladzijde al de losse woorden uit die zinnen, in kolommen gerangschikt; 12 losknipcartonnetjes, bevattende de 48 zinnetjes, bestemd om losgeknipt te worden tot afzonderlijke woordjes, waarmee legoefenin-gen in het ‘woordenboekje’ worden uitgevoerd; losknipcartonnetjes. bevattende al de afzonderlijke letters en lettergroepen,

eveneens bestemd om losgeknipt te worden; losknipcartonnetjes, bevattende de losse woorden uit het eerste en het tweede leesboekje. Al de losknipkaartjes steken in drie zakjes, in een gemeenschappelijk doosje, dat zal dienen voor het bewaren van de losgeknipte zinnen, woorden en letters. Verder nog drie geïllustreerde leesboekjes, één per kwartaal, bevattende losknipblaadjes met een zeker aantal woordjes, die in de leeslesjes te pas komen.

Om te weten, wat de onderwijzer met al dit materiaal moet doen, staat een beknopte handleiding ten dienste.

Het nieuwe leerplan eischt de toepassing van het globalisatie-principe bij het leeren lezen en verwacht, dat elke onderwijzer van het eerste leerjaar zijn eigen leesstof zou kiezen, uitbouwen en verwerken - kortom zijn eigen leesmethode zou samenstellen, - en elk jaar een nieuwe naar de levenservaring van de klasse op het oogenblik. Ik ben best geplaatst om te weten in hoeverre de jonge onderwijzers voorbereid zijn om aan die moeilijke taak te beginnen. Daarom loof ik de pogingen van Van Hoof en van Ceurremans om onze onderwijzers een paar leesmethodes ter hand te stellen, die de nieuwe principes toepassen en die tevens dwalingen en tekortkomingen zullen vermijden.

Ik laat in 't midden of er werkelijk zooveel materiaal noodig is om de kinderen te leeren lezen. In 't begin van deze eeuw werd het geleerd met de letterkast van Bell-Lancaster. Ik herinner me nog, dat het leeren lezen toch vlug opschoot. Maar, het is waar: dat was geen globale methode! Pardon!

Dat E.J. DE GROOTE spoedig een tweede uitgave zou moeten bezorgen van **Goed Nederlandsch, grepen uit het algemeen beschaafd voor de praktijk,** zal niemand verwonderen. Dat werk kwam op zijn tijd: allerwege stelt men bij de Vlamingen een streven vast om hun taal te louteren en het juiste woord voor de juiste zaak te kennen. De Groote blijft nooit het woord schuldig als men tot opzoeken van den geijkten term verplicht is.

P. MELIS.

Van H.J. Dieben, Lauge Kerkdam, 6, Wassenaar:

F.M. GESCHER: Beknopte Wereldgeografie, beknopt aardrijkskundig leerboek voor middelbare- en kweekscholen, 2e druk, tot in den laatsten tijd bijgewerkt, in Marchand-spelling; 337 blz., met 475 gravuren; geb. fl. 3.75.

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij, N.V., Groningen;

SEM DRESDEN: Algemeene muziekleer, naar den 11en druk van J. WORP-VAN MILLIGEN geheel opnieuw bewerkt; 4e druk, 458 blz., met register; fl. 5,25; geb. fl. 5,90.

Dat van dit hier vroeger besproken degelijk werk in korten tijd een 4e uitgave noodig is, zal wel de beste aanbeveling zijn. - Sommige gedeelten werden of aangevuld of eenigszins omgewerkt; zoo bv. Gregoriaansche notatie en modaliteit, vroege chromatiek, acoustiek e.a.m.

ESMOREIT, abel spel uit de veertiende eeuw, naar het Hulthemse handschrift uitgegeven door C.G. KAAKEBEEN en Dr R. VERDEYEN; 13e druk bezorgd door Dr R. VERDEYEN, 78 blz., met foto's van de opvoering in 's Gravensteen, te Gent; fl. 0,80; geb. fl. 1,10.

Dr H. SMILDE: Jacob Cats in Dordrecht; leven en werken gedurende de jaren 1623-1636; 333 blz., met een personenregister; fl. 4,90.

Uitvoerig worden de werken besproken, in de Dortsche periode ontstaan en het oordeel over Cats, vanwege tijdgenooten en latere geslachten, ook in ons land, dient met waardeering aangestipt.

H. GODTHELP: Proza en poëzie in Nederlands van 1200-1880, met medewerking van P.H. GREINER. Deel I. 153 blz. en 15 blz. tekstverklaring; fl. 1,75, geb. fl. 2.00.

Dat is het eerste van drie concentrische bundels voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs en voor zelfstudie.

Dr. L. BRECKX en Dr. L. GOEMANS: Eerste Fransche lessen, nieuwe leermethode voor de Vlaamsche klassen; deel I; 7e verbeterde druk, geïllustreerd, fr. 99; deel II; 6e verbeterde druk, geïllustreerd, fr. 9.

deel III; 4e verbeterde druk, geïllustreerd, fr. 9.

L. GOEMANS, P. LAROCHETTE et V. SONDERVORST: Précis de Grammaire française, à l'usage des Flamands; 9e édition; fr. 12.

Exercices adaptés au Précis de Grammaire; 2e partie, 5e édition; fr. 10. Exercices adaptés aux Eléments de Grammaire; 6e édition; fr. 9. Overal toeslag in den prijs begrepen.

Van J.H. Kok, N.V., Kampen:

J.H. RISPENS: Richtingen en figuren in de Nederlandsche letterkunde na 1880; 436 blz., met een register; fl. 3,90; geb. in stempelband fl. 4,75.

Daarin o.m. de volgende hoofdstukken: aanvang der 20e eeuw; het vitalisme en de nieuwe zakelijkheid; de protestantsch-christelijke richting; de jong-Katholieken; de Vlamingen (dichters en essayisten; roman, drama).

Van Georg Westermann, Braunschweig:

Westermanns Taschen-Welt-Atlas. Geb. RM. 2,85.

Een krachtstuk van aardrijkskundige kennis en artistieke uitvoering, dat de oplossing levert van alle geografische problemen, aan de hand van haast 100 kaarten, gewichtig documentatiemateriaal, statistieken en registers. Zeer handig boek, uiterst geschikt als leidraad in het practische leven van onzen tijd, waarin de fel bewogen raensch niet up-to-date genoeg zijn kan, waarin het verkeer immer vlugger wordt, de internationale betrekkingen intenser, al zij het niet op de gedroomde ideale manier. Meer dan ooit grijpt men naar een atlas. Westermann zal niet ontgoochelen.

B) Op letterkundig gebied:

Van Steenlandt, Kortrijk:

PAUL VAN KEYMEULEN: Stille Liebe, verzen; 64 blz.

Van Lectura, Antwerpen:

MARCEL DUMONT: De kluizenaar van Oizy en andere Ardenneesche verhalen. 128 blz.; met vier penteekeningen van Guillaume Dumont, op esparto. fr. 18.-

Van H.P. Leopold's uitgeversmij, 's-Gravenhage:

JEANNE VAN SCHAIK-WILLING: De zondaar en het meisje; novelle; 26 blz.; fl. 1.

Van de uitgeverij Onze Tijd, Warmoesberg, 65, Brussel:

AIME DE CORT: Brabantsche novellen, met illustraties van MARTHA VAN COPPENOLLE; 71 blz.; 18 fr.

PETRUS B. DE MEYER: Burgos of Barcelona; 238 blz.; 18 fr.

Uit de Inleiding: Dit boek... geeft het oordeel weer van intellektueelen die de twee Spanjes bezochten: ...professoren aan hoogescholen, doctors in wetenschappen, advokaten, kunstenaars, letterkundigen, leden van Academies, ...die schrijven wat zij gezien en gehoord hebben bij Negrin of bij Franco.

Van De Garve, Eiermarkt, 4, Brugge:

ADRIAAN VAN DER VEEN: Geld speelt de groote rol; vier schetsen; 68 blz.; 3 fr.

Van H. Van Tichelen, Tentoonstellinglaan, 37, Antwerpen:

De kleine Vlaming, Januari.

Nieuws van de maand. Kijkjes in de dierenwereld (Leo Roelants). Denneboompje's avontuur (J.M. Selleger-Elout). Over Sambo (L. Roggeveen). Van alles wat. Boekenkast.

Jakob van Artevelde in het licht der geschiedenis

Geen middeleeuwsche historische figuur is in Vlaanderen, of althans te Gent, zoo populair als Jakob van Artevelde. Des te sterker treft het hoe moeilijk het is, historische zekerheid omtrent zijn persoonlijkheid te verkrijgen[1]. Tweeërlei oorzaken hebben daaraan schuld: de Gentsche hoofdman heeft steeds de uiterlijke kenteekenen van de macht verzaakt, en er de voorkeur aan gegeven achter de schermen het werkelijke gezag uit te oefenen; en verder: de letterkundige bronnen, die uitvoerig over hem handelen, als een Froissart, zijn te ver van hem verwijderd in den tijd en in de ruimte, om ons vertrouwen in te boezemen; zekerheid verschaffen ons alleen de al te schrale gegevens die in de archiefbronnen, zooals de Gentsche stadsrekeningen, opgeteekend staan.

Slechts enkele bescheiden laten ons toe, en dan nog maar in een flits, iets van Artevelde's figuur te zien verschijnen. We bezitten van hem drie brieven, respektievelijk aan den koning, de koningin en den kroonprins van Engeland gericht. Zij zijn in het Fransch gesteld, de taal die nog steeds in het Eiland door de hoogere standen, de koninklijke familie, en, samen met het Latijn, door het staatsbestuur gebruikt werd. Artevelde dringt aan op betaling van de Engelsche boogschutters in Vlaanderen, of komt tusschen ten voordeele van Vlaamsche kooplieden wier goederen in Engeland worden opgehouden. Ons treft de vertrouwelijke toon

(1) De bronnen betreffende Artevelde vindt men verzameld in N. DE PAUW, **Cartulaire des Artevelde,** Brussel, 1920 (uitgave in-4° van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis). Over den Gentschen volksheld zijn in den loop van de XIXe eeuw wel een twintigtal werken en artikels van historischen aard verschenen. Sedert enkele jaren is er een werk bijgekomen van een algemeen karakter, waaruit men echter het betrouwbaarste beeld van Artevelde's rol kan samenstellen. Het is van de hand van een Amerikaansch geleerde, die onze taal uitstekend kent: Prof. H.S. LUCAS (Washington University te Seattle). De titel luidt: **The Low Countries and the hundred years' war 1326-1347 (1929).**

van deze brieven, door een eenvoudig burger aan vorstelijke personen gericht.

Pirenne heeft er destijds op gewezen, dat de eenige zin dien we met eenige zekerheid kennen als door Artevelde uitgesproken, in het verslag van een Franschen spion moet gestaan hebben. Deze bericht den baljuw van Calais, dat de hoofdman een expeditie naar dit kapersnest voorbereidt, en het in het openbaar heeft genoemd: **'le mais** (= mauvais) **nid de ceux qui pilloient les marchands et roboient** (= volaient) **leurs biens.'**

Maar een werkelijk beeld van den aanvoerder krijgen we eerst in het aangrijpend verhaal van dien Loonschen pijper uit het Brabantsche leger, die vertelt hoe hij voor de muren van Doornik onder beschuldiging van hoogverraad door de Vlamingen gepijnigd werd: 'Doen wart hi ghelevert dien Vlaminghen. dien leidden int Vlaemsche heere, in ene cleine tentken bi Jacops tente van Artevelde. Van daer, alst diep in den avond was, ward hi van dien Vlamingen gheleid in der scepentente van Ghend, vor Jacoppe van Artenvelde, dien hi vant leenende op enen staf. Daer sprac hem Jacop ane, ende vraeghde hem wat hi te nacht in de stad hadde ghemaect; hi antwordde hem ende seide, op sine ziele, dat hi nie in de stad en quam; doe sprac hem Jacop weder ane ende seide, dat goed ware dat hi lijede (= bekende), eer men hem pijnde... Daer toghen sij hem onwerdeleke sinen roc ute, ende ontcnopten sine andere twee rocke tote sinen bloeten hemden, ende bonden sine hande op sinen rugghe, ende leidene over sinen rugghe op ene planke, ende bondene swaerleke ende sterkeleke met zeelen daerop, ende sneden hem themde vor therte af, ende staken dat stuc van sinen hemde int water, ende leident hem op sijn anschijn, ende staken hem enen stoc in sine keele, ende ghoten hem eene ghelte waters ochte meer in sine kele, wreiselden[1] (= wrongen) hem een zeel omme sijn hoeft met enen wreiselstocke, ende omme sinen lichame dieghelike, soedat dwater dat hem ingheghoten was den navel niet gheliden en conste. In deser swaerre pinen ende in dese swaren tormente sprac hem Jacop ane, dat hi lijede ende

(1) **Wreiselen** en **wreiselstoc** zijn Oostelijk getinte wisselvormen van wat elders **wratselen, wrastelen, writselen, writselstoc** (Fr. **tortoir**) heet. Voor deze uitlegging ben ik mijn kollega prof. F. Baur zeer erkentelijk.

seide datten Mijnheere Willem van Duvenvoerde in de stad ghesend hadde...'

Dit sombere beeld is eenzijdig, maar het blijft het eenige naar het leven geteekende dat we bezitten. Voor het overige kennen we over Artevelde eenige bijzonderheden omtrent zijn afstamming en zijn stand, en zijn we in staat zijn rol in de politieke gebeurtenissen van den tijd tamelijk nauwkeurig te omschrijven.

Hij behoorde tot de nieuwe burgerij, die sedert het einde van de XIIIe eeuw ontstaan was door versmelting van het oude patriciaat met de opkomelingen uit de volksklasse. Zijn familie was in den lakenhandel rijk geworden. Brouwer is hij niet geweest, zooals Fransche bronnen het beweren; hoogstens kan men bewijzen dat eenige van zijn verwanten dit bedrijf hebben uitgeoefend.

Artevelde's politieke loopbaan strekt zich slechts over zeven en een half jaar uit, van einde 1337 tot Juli 1345. Hij is plotseling op het tooneel verschenen. Deze omstandigheid, gevoegd bij zijn afkeer voor uiterlijke machtskenteekenen, wijst erop dat hij niet uit eerzucht handelde: hij voelde zich enkel geroepen zijn medeburgers in hun nood met zijn helder doorzicht en zijn stalen wil te dienen.

De gebeurtenissen die aanleiding gaven tot zijn ingrijpen zijn algemeen bekend: de Honderdjarige Oorlog was tusschen Frankrijk en Engeland uitgebroken; Lodewijk van Nevers was voornemens zijn vazallenplicht tegenover Filips van Valois onberispelijk na te komen, en Vlaanderen aan Franschen kant te laten mede-strijden; Eduard III besloot omstreeks dien tijd den woluitvoer te verbieden, zoodat de lakennijverheid van onze steden volkomen lamgelegd was. Op dat oogenblik heeft Artevelde de leiding van de staatszaken aan Lodewijks handen ontrukt, en een nieuwen koers ingeluid, waarbij de ekonomische noodwendigheden den doorslag gaven tegenover de feodale verplichtingen.

In de politiek van den volkstribuun vallen twee phasen te onderscheiden: in 1338 en 1339 weet hij Vlaanderen onzijdig te houden in den strijd tusschen de twee Westersche mogendheden; begin 1340 daarentegen sluit hij een formeel verbond met Engeland, om voortaan trouw aan Eduard III's zijde te kampen.

Het valt niet zoo gemakkelijk te verklaren, waarom hij, na de vruchten van zijn neutraliteitspolitiek geplukt te hebben, het noodig

achtte zich in den strijd te mengen. Zekere omstandigheden van binnen- en buitenlandschen aard geven echter daaromtrent wel eenige aanwijzing.

Vlaanderen was in de vorige jaren door sociale twisten inwendig verdeeld geraakt. Brugge en Ieper hadden aan den opstand van Zannekin deelgenomen, zoodat na den slag van Cassel bestraffing en vernedering ook hun deel geworden waren. Te Gent hadden rijke poorters en gezeten ambachtslieden de wevers uit het stadsbestuur gesloten. - Toen nu in 1337 de ekonomische krisis uitbrak, werden alle klassen, in alle drie de groote steden, gelijkelijk getroffen. Een geest van nationale saamhoorigheid voer over het land.

In dat teeken staat van het begin tot het einde Artevelde's politiek. Hij zal ze verdedigen, - om het in moderne termen uit te drukken -, tegen uiterst rechts en tegen uiterst links.

Als besluit van een volksvergadering, vóór de Bijloke gehouden, werd begin Januari 1338 een revolutionnaire regeering van vijf hoofdmannen aangesteld. Artevelde, die door zijn toespraak op die bijeenkomst den doorslag schijnt gegeven te hebben, bekleedde onder hen de eerste plaats. De nieuwe leiders zochten toenadering tot Engeland, en verkregen weldra de opheffing van het embargo op de te Dordrecht gestapelde wol, op voorwaarde dat Vlaanderen onzijdig bleef.

Slechts enkele edelen dorsten den nieuwen koers trotseeren: zij richtten te Biervliet een weerstandshaard in. Doch Artevelde mobiliseerde het Gentsche leger en verdreef hen. In Mei 1338 trok een Gentsche afvaardiging gansch Vlaanderen door, om overal den eed op de onzijdigheidspolitiek af te nemen. Ook graaf Lodewijk moest er zich bij neerleggen. Ten slotte wisten de Gentenaren de instemming van den Franschen koning af te dwingen. Liever dan de Vlamingen naar 's vijands zijde te zien overgaan, gaf hij hun de toelating als neutralen met Engeland handel te drijven.

Schijnbaar was dus alles in orde. Doch koning en graaf hadden slechts onder dwang toegegeven. In werkelijkheid beschouwde Filips van Valois de houding van de Vlamingen als verraad; ook Lodewijks toestemming was slechts geveinsd. Zij hoopten, en niet ten onrechte, op verzet tegen Artevelde in de Vlaamsche rangen

zelf, en zagen uit naar een gelegenheid om het te steunen. De volksleider waakte erover, elke poging in die richting in de kiem te smoren. In de kleine steden werden afgevaardigden van de groote aangesteld, om na te gaan of de nieuwe politieke lijn wel gevolgd werd. Bij de hernieuwing van de magistraten werden steeds beproefde aanhangers van Artevelde benoemd; de minst betrouwbare steden moesten gijzelaars leveren. Ofschoon de uiterlijke vormen van 's lands bestuur geëerbiedigd bleven, oefende Artevelde nu een echte diktatuur uit.

Zoolang zijn politiek suksessen boekte, bleef het voor den graaf hopeloos er iets tegen te ondernemen. Niet alleen slaagde de volkstribuun erin de lakennijverheid te redden, hij wist ook van Engeland vergoeding los te krijgen voor de schade, die vóór het onzijdigheidsverdrag door Vlaamsche kooplieden was geleden.

Nu richtte Artevelde zijn blikken weer naar Frankrijk; ditmaal moest Filips van Valois op een ander punt toegeven. De kans Vlaanderen partij te zien kiezen voor Engeland was opnieuw zoo groot, dat de koning erin toestemde alle boeten kwijt te schelden, die het graafschap nog uit hoofde van de verdragen van Athis (1305) en Arques (1326) verschuldigd was.

Ook Lodewijk van Nevers moest zich steeds gedweeër toonen. In het najaar van 1339 werd hem een nieuwe Raad opgedrongen, die uit beproefde volgelingen van Artevelde bestond. In 's graven naam eischten de steden nu de teruggave van Waalsch-Vlaanderen (Rijsel, Douai en Orchies), dat sedert 1319 bij Frankrijk was aangehecht.

Nu werd het den koning te machtig: hij weigerde. De verhouding tusschen hem en de steden werd nu zoo gespannen, dat vijandelijkheden **moesten** uitbreken. Artevelde heeft bewust op een breuk aangestuurd, waarschijnlijk in de overtuiging dat ze toch eens onvermijdelijk zou blijken, en dat het verkieslijker was zelf het oogenblik te bepalen. Maar ongetwijfeld heeft hij zich nog door andere beweegredenen laten leiden. - Door Brabants verbond met Engeland had dit hertogdom in 1338 voor Antwerpen den stapel van de wol verkregen. Sindsdien kon de wol ook naar Vlaanderen komen, maar dan toch slechts uit de tweede hand. Antwerpen bloeide geweldig op, en dreigde Brugge te overvleugelen. Als prijs voor zijn overgang naar de Engelschgezinde koali-

tie verkreeg Vlaanderen nu, begin 1340, dat de wolstapel voor vijftien jaren naar Brugge zou overgaan. Dat heeft ongetwijfeld den bijval van Artevelde's politiek verzekerd.

Vooraleer den beslissenden stap te zetten, zocht Artevelde toenadering tot de naburige vorstendommen die reeds met Frankrijk verbonden waren. Op 3 December 1339 kwam het beroemde verdrag met Brabant tot stand, dat een eerste voorbeeld is van spontane aaneensluiting tusschen twee gewesten van de Nederlanden; ook Henegouwen en Holland traden weldra toe. Het stuk is door Lodewijk van Nevers bezegeld; de graaf heeft ook nog deze vernedering gedragen, hoewel het hem overduidelijk moest zijn dat dit verbond slechts het voorspel was van een formeel traktaat met Eduard III zelf. De naam van Artevelde echter, van wien toch het gansche opzet uitging, verschijnt nergens in het stuk.

Alles verliep dus in de wettelijke vormen, terwijl men ook in de verhouding tot Engeland dezen uiterlijken schijn bleef eerbiedigen. Zooals eens Willem de Deken, burgemeester van Brugge ten tijde van Zannekins opstand, stelde ook Artevelde voor, Eduard III als ‘koning van Frankrijk’ te erkennen.

Maar deze fiktie is ten slotte zelfs den lankmoedigen Lodewijk te grof geweest. Hij heeft het graafschap opgegeven, en is den Valois, zijn rechtmatigen suzerein, in het Zuiden gaan vervoegen.

De Vlamingen volgden voortaan hun eigen weg. Er woei een vlaag van haat tegen Frankrijk over het land. De herinneringen aan den Guldensporenslag en aan den strijd van Zannekin laaiden weer op.

Niemand dacht er nochtans aan iets aan de staatsinstellingen te veranderen. Toen het bleek dat de graaf weg bleef, vergenoegde men er zich mee een regent (of ruwaard) aan het hoofd van het land te plaatsen. Niet Artevelde zelf, zooals wel eens bij onachtzaamheid beweerd wordt, heeft dit ambt vervuld. Het werd opgedragen aan Simon van Mirabello, heer van Halen, een rijken Italiaanschen bankier, die te Gent gevestigd was. Hij stond hoog in aanzien, niet alleen door zijn fortuin, maar ook omdat hij met den graaf vermaagschapt was (hij had diens bastaardzuster gehuwd), en omdat hij sinds jaren allerlei hooge posten in 's lands bestuur bekleed had, en dus terdege met de bewindvoering vertrouwd was.

De strijd tegen Frankrijk verliep niet zoo vlot als verwacht. Wel behaalde Eduard III op 23 Juni 1340 een groote overwinning vóór Sluis. Maar het beleg van Doornik (Augustus-September) werd geen sukses. Brabants ijver verflauwde, nu het bleek dat Vlaanderen, sinds het in het verbond was opgenomen, met de meeste voordeelen op handelsgebied ging strijken. Op 25 September 1340 kwam het verdrag van Esplechin tot stand, dat, herhaaldelijk verlengd, de vijandelijkheden tot in het najaar van 1342 geschorst heeft. Niettemin vielen de oorlogslasten den Vlamingen zeer zwaar, daar de toelagen van wege Engeland niet zoo rijkelijk vloeiden als hun was voorgespiegeld.

Lodewijk van Nevers maakte van het bestand gebruik om naar zijn graafschap terug te keeren. Hij liet zich het toezicht van den hem opgedrongen Raad welgevallen, en schijnt geen wrijving met den ruwaard Simon van Halen te hebben gezocht. Geduldig wachtte hij af tot Artevelde's glorie begon te tanen. De betwistingen tusschen steden onderling of tusschen wevers en volders in één zelfde stad werden inderdaad talrijker. Toch slaagde de leider der hoofdmannen er nog steeds in ze te slechten. Toen het oorlogsbedrijf hernam, - zij het dan ook in Bretagne, en niet op de Fransch-Vlaamsche grens - moest de graaf, in December 1342, er opnieuw toe besluiten zijn suzerein te gaan vervoegen.

Maar reeds één maand later viel er te Gent een feit voor, dat teekenend was voor de vermindering van Artevelde's aanzien. Jan van Steenbeke, een van de stadsontvangers, verzette zich tegen de diktatuur van de hoofdmannen, en eischte het gansche gezag weer voor de schepenen op. Een bloedige afloop kon alleen vermeden worden door beide tegenstrevers tijdelijk een verblijfplaats aan te wijzen die ze niet verlaten mochten, het Gravenkasteel voor van Steenbeke, en het Geeraardduivelssteen voor Artevelde. De aankomst van Brugsche en Iepersche hulptroepen vóór de muren van de stad herstelde nog eens het gezag van den volkstribuun. maar het bleef een veeg teeken dat het één oogenblik zóó had kunnen wankelen.

Na heel korten tijd onderbrak het bestand van Malestroit (29 Januari 1343) de vijandelijkheden opnieuw. Het zou tot 24 Juni 1346 nageleefd worden. Artevelde wist zich slechts tot in den zomer van 1345 te handhaven. De wapenschorsing had bepaald

dat de aanhangers van Lodewijk buiten de grenzen van het graafschap moesten blijven. Langs die zijde voelde hij zich gedekt. Hoogstens kan het verzet van de kleinere steden tegen de drie groote door den graaf zijn aangewakkerd. Maar gevaarlijker was de tweespalt die te Gent tusschen de wevers en de volders ontstond. Om een loonskwestie geraakten beide ambachten op 2 Mei 1345 op de Vrijdagmarkt slaags, waarbij het laatstgenoemde de nederlaag leed (de 'Kwade Maandag').

Het evenwicht tusschen de verschillende bevolkingsklassen, dat den grondslag van Artevelde's politiek vormde, was voortaan verbroken. Zonder twijfel zou hem nu ook het opperste gezag ontnomen worden. Dit geschiedde op onverwacht tragische wijze. Op 17 Juli keerde hij na een onderhoud met Eduard III uit Sluis terug. Een volksmenigte liep vóór zijn huis op den Kalandenberg samen; hij werd overvallen en gedood.

Als hoofdman werd in zijn plaats Gillis van Gavere aangesteld, die een aanhanger van zijn buitenlandsche politiek was. De koers dien hij had aangegeven, bleef gehandhaafd, ook door hen die hem uit den weg hadden geruimd. De kloof tusschen hem en vele Vlamingen die hij naar Engelsche zijde had medegesleept, was er een van zuiver binnenlandschen aard. Innig gegriefd door het jammerlijke einde van zijn persoonlijken vriend, kon Eduard III toch op 3 Augustus met recht getuigen dat zijn gezag in Vlaanderen sterker stond dan ooit.

De eerste jaren van den Honderdjarigen Oorlog van uit een algemeenen gezichtshoek overschouwend, oordeelt prof. Lucas dat de rol van Jakob van Artevelde niet zoo overwegend geweest is als bij voorbeeld die van Willem I van Henegouwen. Deze heeft zich ingespannen om een aantal Nederlandsche vorsten voor een bondgenootschap met zijn schoonzoon Eduard III te winnen, en is daarin ten volle geslaagd. Artevelde daarentegen, zegt Lucas, heeft alleen aan de drukking van den Engelschen vorst toegegeven, en heeft de houding van Vlaanderen daarbij aangepast.

Stellig steekt daar heel wat waarheid in. Maar voor een billijke opvatting van Artevelde's rol volstaat een dergelijke redeneering niet. Over een vorst die het gezag reeds in handen had en zoo tusschen de Europeesche grootmachten in was opgetreden, zou een dergelijke meening misschien gerechtvaardigd zijn. Maar hier

geldt het een eenvoudig burger, die totnogtoe geen rol gespeeld heeft; hij voelt zich gedrongen, om, in een oogenblik van nood en verwarring, ten gunste van zijn stad- en landgenooten in het openbare leven in te grijpen. Niet alleen ligt het te bereiken doel hem klaar voor oogen, maar hij onderscheidt ook de middelen die er toe zullen leiden. Hij slaagt erin, zonder eenige wettelijke bevoegdheid, zijn vaderstad te beheerschen, en, langs Gent, Brugge en Ieper om, ook geheel Vlaanderen. Om een dergelijke prestatie zeven en een half jaar vol te houden, zijn ongetwijfeld uitzonderlijke staatsmansgaven vereischt.

Ik kan mij ook niet aansluiten bij een oordeel van mijn leermeester wijlen prof. Pirenne. Volgens hem is Artevelde van de neutraliteit naar het verbond met Engeland overgegaan om de opperheerschappij van Gent te kunnen handhaven. Mij treft het daarentegen dat Brugge en Ieper zijn politiek steeds gesteund hebben (o.a. in het geschil met van Steenbeke). Brugge had trouwens den wolstapel aan het bondgenootschap te danken. Stellig heeft Artevelde niet gelijkelijk de belangen van gansch Vlaanderen gediend, - de lakennijverheid van de kleine steden heeft hij aan die van de groote opgeofferd - maar hij heeft dan toch een politiek gevoerd die op zijn minst de drie groote steden gunstig stemmen moest.

Voor het latere nageslacht is Jakob van Artevelde de man uit de burgerij, die de hinderpalen heeft omgeworpen waardoor zijn standgenooten van de leiding der staatszaken ver gehouden werden, de man tevens die, in tegenstelling met de vorsten, goed en leven veil had voor de werkelijke nooden van het volk. Door de schemering der geschiedenis heen, waarin Artevelde's persoonlijkheid al te zeer schuil gaat, heeft het die eene brok historische waarheid erkend en vastgehouden.

HANS VAN WERVEKE.

Lode Baekelmans
(1879-1939)

Een uitgebreid comité kwam tot stand om openlijk de zestigste verjaring van Lode Baekelmans' geboortedag (26 Januari 1879) te vieren. Het is de tweede maal dat men dezen volbloed Antwerpenaar hulde bewijst in breeden kring, - in 1926 werd zijn zilveren schrijversjubilé herdacht.

Hij was pas zeventien toen hij zijn eersteling publiceerde. Sedertdien gaf Baekelmans ruim dertig werken in het licht: romans, novellen, vertellingen, comedies, studiën. Ingevolge zijn reformeerende bedrijvigheid als Directeur van de Stedelijke Boekerijen deed zich rond 1933 een stilstand vóór in zijn productie. Thans wordt een nieuwe bundel proza aangekondigd. Ook als lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie leverde Baekelmans inmiddels beknopte bijdragen over diverse onderwerpen.

Ik kwam met hem persoonlijk voor het eerst in aanraking in 1912. Zijn roman ‘Tille’ liep op dat moment als feuilleton in ‘Carolus’, een te Antwerpen verschijnend radicaal weekblad, ijverend voor Vlaamsche cultureele ontvoogding. In 1919 werd ik zijn collega. Hij was op den kop àf veertig en ik hield hem plagend voor één van de oude garde. Nu ik zelf de vier kruisjes achter den rug heb, erken ik graag dat Baekelmans er als zestiger fleurig uitziet. Baard en haren zijn ietwat vergrijsd, doch het gelaat is gaaf en snaaksch gebleven, de oogopslag even vief als vroeger. En met welk elan tevens verricht Baekelmans alles wat hij aanpakt! Zijn reorganisatie van het bibliotheekwezen te Antwerpen was een dondersch stuk werk. Hij is de gepersonifieerde beminnelijkheid. Honderden sollicitanten heb ik weten defileeren in zijn kabinet op de Volksboekerij. Nooit werd iemand afgescheept. Wat al gratis kopij heeft men hem daar ontfutseld! Hoeveel aspirant-auteurs werden er geraden, aangemoedigd! Wat al bronnen voor

universiteitstheses werden er aangevuld! Van hoeveel in de knel zittende schamelen aanhoorde Baekelmans er de biecht!

De talrijke vertalingen naar boeken van zijn hand zijn gewis méér dan een aanwijzing, wat betreft zijn beteekenis als scheppend kunstenaar. Een solide menschenkennis kenmerkt zijn talent als verteller. Hij is een fijn opmerker. Zijn taal is die van het gemoed, eenvoudig, spontaan, oprecht. Zijn humor werkt daarbij vergoelijkend in, - zout dat het op den bodem der zielen achtergelaten bezinksel oplost...

Van stonden aan bepaalde Baekelmans zich tot het bekende, - tot de menschen met wie, de dingen waarmede hij vertrouwd was. Zulks maakte de uitbouwing van zijn oeuvre zoo logisch. Hij groeide óp aan den havenkant, te midden van klaploopers en scheepsvolk. In ‘De Kat’, zijn eerste opstel, onthult hij reeds een aspect van dat milieu, in latere bladzijden gestadig uitgediept.

De Antwerpsche atmosfeer, inzonderheid deze van de Scheldebuurt, het Schipperskwartier, vond in hem een nauwgezet en optimistisch vertolker. Hartstocht ontbreekt in zijn werk, omdat de personages die hij bij voorkeur behandelt nu eenmaal geen driftkoppen zijn. Men vergisse zich evenwel niet: aan het bonte wereldje van schooiers en pooiers, kroegbazen en straatmadelieven, zwervers en fantasten, dagdieven en zwabbers, burgerluidjes en neringdoenden dat hij opgeroepen heeft, ligt een machtig gevoelen van humaniteit ten grondslag. En is het verder zóo onbelangrijk dat we hier eindelijk eens te doen hebben met een auteur die niets minder dan een groote stad verkent?

Menig wezen over hetwelk hij zijn adem liet gaan, wies tot een typische figuur uit van den socialen stand waartoe het behoort. Let er ten slotte óp hoe of Baekelmans' ironie een verkapte vorm is van het mededoogen en de genegenheid welke hij zijn poovere helden toedraagt, - droomers, slampampers, avonturiers, listig of naïef, eigenwijs of ontgoocheld, vol zelfvertrouwen of gelaten, kordaat of weerloos.

Baekelmans' werk overblikkend, zou men het als boertige genreschildering kunnen bestempelen. Van het soort dan dat virtuositeit aan het universeele levensinzicht paart, eigen aan de kunst van sommige onzer zeventiend' eeuwsche Vlaamsche meesters. Ik vrees dat vele recente experimenten hopeloos hun attractie

zullen hebben ingeboet, wanneer de frissche, simpele verhalen van Baekelmans immer nog lezers bekoren, verteederd als ze worden door het visioen van de hen voor den geest zwevende, zich uit een oubollig provincialisme ontwikkelende metropool.

Volstaat het niet voor den roem van een artist die tegelijk een goed mensch, een voorbeeldig ambtenaar was en is een feestelijk lofbetoon onder deze omstandigheden niet volkomen gerechtvaardigd?

FRITZ FRANCKEN.

Bibliografie.

Uit grauwe Nevels - 1901
Marieken van Nijmegen - 1901, 2e druk 1924
De Waard uit de bloeiende Eglantier - 1903, 2e druk 1924
De Doolaar en de weidsche Stad - 1904. 5e druk 1930
Havenlichtjes - 1905
Wat Moeder zong - 1905
Zonnekloppers - 1906
Dwaze Tronies - 1907, 2e druk 1924
Sinjoorkens - 1910
Tille - 1912, 2e druk 1920, 3e druk 1935
Menschen - 1917, 2e druk 1928
Mijnheer Snepvangers - 1918
Het gemoedelijk Leven - 1919
De Idealisten - 1919
Vacantiekrabbels - 1920
't Is de Liefde - 1923
De Mannen van Elck wat wils - 1925
De ongerepte Heide - 1926
Het Geheim van de drie Snoeken - 1929
Het Rad van Avontuur - 1933
Jan - 1934
Pleisteren - 1939

Tooneel

Europa-Hotel, drie bedrijven - 1921
Deezeken schudt zijn Beddeken uit, een bedrijf - 1921
De blauw Schuyte, drie bedrijven - 1924

Studies

W.G. Van Focquenbroch - 1911
Drie Vlaamsche Realisten - 1918

P.F. Van Kerckhoven - 1918
Heynken de Luyere door C. Cruls - 1920
Oubollige Poëten - 1920
Aanteekeningen van een Boekenwurm - 1931
Lode Baekelmans en Victor de Meyere: Het Boek der Rabauwen en Naaktridders - 1914.

Van Baekelmans werden vertaald:

In het Duitsch: De Waard uit de Bloeiende Eglantier; De Aftocht der Veertig (in Flämische Novellen, Inselverlag);
In het Fransch: Le Temps et l'Eternité (Mille Nouvelles nouvelles); Sept Contes; Binettes.
In het Russisch: Dwaze Tronies.
Korte vertellingen: in dag- en weekbladen van Frankrijk, Duitschland, Polen, enz.

Lieveke

Zaterdagavond in de keuken: lekker warm is het en er hangt een zeeplucht. Naast het vuur zit Lieveke en wacht tot Germaine gedaan heeft met zich te wassen.

Germaine kamt zich de blonde krullen; onder het licht van de lamp ligt een glans over haar weelderig haar; ze staat in haar hemd, op blote voeten in rode muiltjes. Lieveke ziet de ronding van Germaine's blanke hals, en de rozige tint van haar schone armen; ook daar ligt een glans op; haar wangen hebben een blos; gans Germaine's heerlijk lichaam is melk-gezond, denkt Lieveke en ze kijkt naar de ronding van die stoute borstjes onder de fijne kant van het hemd. Nu Germaine uit het warm water komt, moet door haar gespannen lichaam een prettig gevoel tintelen, denkt ze.

Door een barst in de stoofplaat kijkt ze dan naar de vlammen die dansen en denkt aan zichzelf. En ze ziet haar eigen lichaam naast dat van Germaine. Waarom is zij ros en heur haar sluik? Dat van Germaine is kroes-wild en zit vrij open in fijne krullen.

Eens heeft ze haar opgespaard geld naar de kapper gebracht, en het heeft niet geholpen: háár haar deugt er niet voor, heeft de kapper gezegd; en ze is mismoedig naar huis gekeerd.

En ze ziet haar ingevallen borst; zij kent geen ronding van haar jonge borstjes, nóg minder de rozige teerheid van de puntjes; zij kucht maar altijd, als was ze ziek van binnen; zij bewondert het heerlijke lichaam van haar zuster, en voelt daarbij een rode afgunst. Ik ben ook heel anders dan Germaine, veel stiller en veel, zeer veel minder mooi: mijn wangen zijn bleek; straks, als ik uit het warme water stap, zal mijn lichaam niet rozig zien. Waarom ben ik anders? We zijn toch twee zusters; en dat het noodlot mij zóó maken moest! Of is hier nog wat anders? Ik ben jonger dan Germaine, vijf jaar; zouden in die vijf jaar moeder en vader zóó

veel ouder, zoo anders geworden zijn, dat ze geen schoone kinderen meer konden hebben? Gek eigenlijk, zulke gedachten te krijgen.

In bed voelt ze Germaine's warmte, een heerlijke warmte, die Lieveke zo meteen lekker maakt, vooral 's winters tussen die kille dekens; ze hoort haar rustig ademhalen; en ze denkt aan zichzelf. Ik heb het koud, ik heb voeten als ijsklompjes; ik mag ze nog vóór 't naar bed gaan gewarmd hebben, ze zijn toch koud als ik instap; ik ben heelemaal koud en ik kan mij aan Germaine warmen.

Ze wil Germaine slapende zien; ze draait de lamp aan. Germaine ademt rustig, haar prachtig haar ligt op het witte kussen als een zijige waaier; over haar ogen liggen lange fluwelen wimpers; en geen spier is getekend over dat fijn-gesneden gezicht. Dan draait ze het licht weer uit; ze voelt zich kleintjes naast haar schone zuster. Ze kan niet gemakkelijk slapen; ze denkt maar aldoor aan Germaine's schoonheid, en ze denkt aan zichzelf. Tot ze eindelijk in slaap valt en 's anderen daags wakker wordt met rode-randjes ogen en lome bewegingen; ze is moe, erg moe, door te weinig rust.

Germaine loopt rond, vlijtig en veerkrachtig en neuriet een liedje onder het ochtend bezig-zijn; ze eet goed en ziet er monter en flink uit. En Lieveke denkt weer aan zichzelf...

Germaine gaat elke week nog naar het zwemdok; in een kleurig zwempak loopt ze daar uren rond, gaat wat in de zon liggen, als een mooie poes die zich koestert; vóór de gulzige ogen der mannen doet ze haar borst levend golven: ze weet dat ze mooi is. En als ze zich begeert weet voelt ze zich voldaan; ze glimlacht dan en spoort de mannen aan tot daad.

Een avond, dat Lieveke laat nog een boodschap doet, ontmoet ze Germaine met een grijze mijnheer aan den arm; ze schrikken, maar zeggen geen woord; onder haar laag deukhoedje ziet ze Germaine wel een beetje rood geworden, en Lieveke ook gevoelt een warmte in haar gezicht en 't hart veel sneller kloppen. Maar als ze 's avonds in bed naast mekaar liggen, fluistert Germaine:

- Niet daaraan denken, hoor, Lieveke...
- Waarom niet?
- 't Was maar voor de grap; een oude bok die elke week

in het zwemdok komt en alle mooie meisjes naloopt. Hij kon mij ook al niet met rust laten.

Lieveke voelt een krop en ze zegt moeilijk:

- En je laat je door zoo iemand een arm geven?

- Och, hij is rijk, een groot zakenman, naar het schijnt; ik zelf ken hem niet, maar er zijn vriendinnen die hem kennen. Misschien kom ik nog wel eens op kantoor bij hem... giechelt Germaine.

Lieveke denkt aan John, de jongen van Germaine, maar zegt zijn naam niet. En ze voelt medelijden met Germaine en met John; ze begrijpt ze zoo moeilijk. Ze zou het kunnen uitsnikken, maar ze bedwingt zich, wringt onder de dekens een vuist in de mond... Als ik iemand liefhad! Hoe zou ik liefhebben! Ik zou goed voor hem zijn, goed en eerlijk; eerlijk vooral met mijn gevoelens, want mooi ben ik niet, neen, zoo mooi als Germaine ben ik heelemaal niet; maar met mijn gevoelens zou ik rijkelijk zijn en zoo een warmte mededeelen, dat ik het heel heel goed zou hebben, ik en... mijn jongen; ik zou hem nooit bedriegen, zelfs niet in mijn gedachten; ik zou steeds denken: 'Hij is van mij; ik ben van hem, en we houden van mekaar!' Hoe heerlijk, heerlijk lief te hebben!

Ze wringt de handen samen en ziet op naar de zoldering; een zoete warmte doorspoelt haar als ze daaraan denkt. Liefhebben! Ik heb toch vader nog, ik heb Germaine om lief te hebben! Dat is niet hetzelfde, heelemaal niet hetzelfde! Dat is heel anders. Iemand, buiten haar, waaraan ze zich hechten kan, vast en sterk; waaraan ze zich uitleven kon, zeggen alles wat elken dag in haar gebeurt, elk gevoel eerlijk bekennen, eren wat goeds en edels in mekaar is; een man, een sterke man, aan wien je alles geven kunt, alles: je hart, je zinnen, alles, in de ziele-zaligheid van de volledigste overgave.

Het dóórwarmt haar, die zalige overgave; ze wil iemand hebben; ze weet het; ze wil geven, geven alles wat ze in zich draagt, want liefhebben, werkelijke liefde is overgave, onuitputtelijke overgave, breed en diep. En Lieveke wil het, wil het...

Het martelt haar; ze heeft pijn in het hoofd; ze wringt het hoofd dieper in het kussen en de beide handen legt ze aan haar slapen, die kloppen, kloppen; god, wat kloppen die! Even de

handen draaien, de ruggen er tegen aanleggen, dat geeft wat friste. Wat heerlijke friste!

Germaine wordt wakker.

- Wat heb je? Kun je niet rustig slapen? snakt ze.

- Ik heb wat hoofdpijn!

- Hoofdpijn! Hoofdpijn! Je hebt altijd wat! kwaad-tongt Germaine en snokt zich om. Morgen moet ik naar 't bureau; ik heb mijn rust nodig!

Lieveke ligt stil.

Je hebt altijd wat! Omdat ik minder zeg dan de gewone mensen tegen Germaine en tegen vader, terwijl ik het huishouden beredder, meer bezig ben met mijn eigen gedachten; omdat mijn platte borst kuchjes uitstoot en ik dan wel eens de ogen toenijp, bang voor een wrede gedachte, - heb ik altijd wat!

Achter, in hun tuintje kan ze soms naar de volle trossen purperen en witte seringen kijken, als in een verre, vage droom; de seringen hangen geurend over het muurtje van de buren naar hun hofje toe, of kijken naar de zon, als die boven de huizen hangt langs de achterkant, diep, diep in de blauwe lucht. Dan heeft ze altijd wat, omdat ze mijmert, een bange leegte, een grote eenzaamheid in zich voelt, waartegen ze niet op kán, niet óp kán. En die onmacht is een pijn; ze zou het graag anders willen: jong zijn, jong voelen, liefhebben, maar ze is ook anders dan alle, zo leelijk, zwak en zo ledig van binnen.

Morgen moet Germaine naar het bureau; ze zal weer haar golvend haar heerlijk fijn parfumeren, haar nagels poetsen en een tipje rouge aan de lippen werken. Zij zegt: Dat staat; dactylo's moeten met fijne, witte handen op de machine typen en gepoetste nagels geven een fijn streepje licht en dat vind ik juist heerlijk.

Morgen is Germaine weer onder de mensen, ziet ze in de straat, ontmoet ze, praat met ze; ze zal trippelend langs de straten lopen en glimlachend, met een lief snoetje in 't aangezicht van de voorbijgangers kijken, en voor de uitstalramen van de grote magazijnen naspeuren wat haar lief kan staan. Morgen en overmorgen en al de andere dagen zal Germaine het leven heerlijk vinden, omdat ze zelf heerlijk is en alleen heerlijkheid ziet.

Je hebt altijd wat!

Lieveke duwt haar gezicht tegen de muur; die is hard en koud; ze bijt zich de onderlip, hard, hard, om die andere pijn niet te voelen. Ze kan haar gedachten niet loslaten; ze telt de slagen van de torenklok - één, twee, drie, tot twaalf. Zou ze in slaap vallen, als ze verder telde in gedachten? Dertien... veertien... twintig... Haar wipneusje blaasbalgt: een lange zucht.

***

Het was een warme zonne-zondag geweest, en de dag bloedde dood in alle regenboogkleuren en ontroerende stilte. Germaine, met John en Lieveke, hadden gewandeld uren lang langs de Scheldeboorden. Nu lag in de verte de stad met een gazen nevel van lichtgrijs en met duizenden lichtjes, die pinkelden; in donkerder grijs, als getekende silhouetten, blokten de kerktorens en de massale Boerentoren; daar zaten enige vlekken van verlichte vensters in. Ze wandelden traag, zij voorop en Germaine met John achter.

De dag was heerlijk geweest; van louter vreugd was haar hart opgesprongen en toen ze ver en eenzaam waren had ze een lied gezongen; dat deed Lieveke haast nooit of zeer zelden. Tehuis was het ook zo heel anders, niet open als in die open vrije weelde. Soms vond ze het beroerd, werkelijk beroerd, in die geslotenheid tussen de lage stadsgevels; dan wilde ze er uit zijn. er uit, en benijdde ze de rijke lui, die van de velden, het water, de bomen en de bloemen genieten konden, zoveel ze wilden.

Maar die dag nu was ze monter geweest; ze had zelfs luid gelachen en veel, druk gepraat. Germaine had, gekscherend, gezegd dat haar zuster van de jonge Mei bezeten was, en ze had luid gelachen, om die gekke, gekke malligheid. Ze had niet eens gevoeld dat John er bij was; anders voelde ze dat zo goed, weerde met haar gedachten dan diep in zich zelf en werd melancolisch en zweeg meestal. Maar die dag had ze daar niets van geweten, ze had zich zelfs een beetje gelukkig gevoeld.

Met het wegkruipen van het licht achter verre, lichte nevels, zonk echter die opgewektheid weg; achter zich wist ze Germaine en John gearmd gaan, dicht bij mekaar: ze wandelden traag, heel

traag, om een ver eind achter Lieveke te zijn; ze wist, ze gingen, fluisterend allerlei zoete namen; ze gingen, dromend van zoveel geluk; ze kusten mekaar wel eens en dan dacht ze Germaine's heerlijk lichaam door de man in John zó begeerd, zó hunkerend verlangd, dat hij er aardig van werd en gans warm van binnen; ze meende hun lange kussen in het fluisteren van de wind te horen en zag Germaine's ogen met die lange, gekrulde wimpers, in zalige overgave; haar hart klopte en haar volle borst werd voller in die omarming.

En Lieveke voelde zich eenzaam, misselijk alleen; het hoofd zakte op de borst en ze dacht aan dat onuitsprekelijk gevoel van geluk, dat ze kende, maar niet tastelijk omarmen kon. Ze jammerde stil voor zich; ze wou niet omzien, omdat ze toch wist wat er gebeurde; ze wou het liever niet zien met haar eigen ogen; het zou niet zo schoon zijn als in haar mijmerende fantasie. En ze stapte maar door, denkend en murmurerend...

Als ze in de stad kwamen, waren de straten vol wandelende mensen; mannen met hun vrouw en kinderen, en jonge mensen, die ook gearmd liepen in trage gang en fluisterend; en ze gingen voorbij een dancing, waarvan de ramen waren opgeschoven voor de warmte; ze zag koppels wiegen op het langoureuse tempo van een trage wals en ze zuchtte eens; maar ging verder.

In 't straatje waar ze woonden nam ze afscheid van Germaine en John; die hebben mekaar nog veel te vertellen, wist ze. Zij lieten haar gaan; in hun ogen vuurde iets, meende Lieveke en John zag ze een klein oogknipje geven uit dankbaarheid.

Ze knipte het licht aan in hun kamer en kleedde zich uit vóór de spiegelkast.

Ze ziet haar eigen ogen, die fonkelen nu zo maar, ze zijn groen-grijs; het gezicht bloost wat; zeker van die zware, open lucht en die gedachten die haar bestormden; als ze haar kleed losknoopt van achter in de bovenrug, komen twee puntjes duwen op haar borst; ze voelt zich een klein beetje mooier, niet zo plat; ze heeft ook ronding, als je ze maar zien wilt; ze vindt er een lust in het kleed over haar hoofd uit te schuiven; een ogenblik maar springt haar de geur van vrouwelijk lichaam in de neus, en ze voelt het een beetje erotisch. Ze schudt de verwarde haren en ze

ademt diep. Nu zit ze op de rand van haar bed. Ze schuift de zijden kousen neer en met het vlak van de hand, van boven de knieën tot onder aan de voet, streelt ze haar eigen been; ze denkt en voelt de zachte streling niet van haar eigen hand; 't is net als streelde een onzichtbare. Ze voelt zich als uit een geheimen hoek bekeken en begeerd door iemand en als vlamden twee vuurtjes van verlangen in zijn priemende smekende ogen: ze wil, ze wil - als iemand daar was zou ze nu willen, want ze heeft zich zelf gezien mooier dan ze gedacht had; haar heupen hebben ook welvende ronding en ze is ook fijntjes en slank; 't is net als voelde ze de hunkerende blik en de strelingen van zachte handen over de rug gaan, van het haar over de nek, diep tot over de rug; en ze zindert, ze trilt haast als een jonge hinde.

Maar ze kijkt op; ze weet de kille werkelijkheid: alleen is ze, en ze valt met het blozende aangezicht in het kussen, snikken-smorend.

***

Toen deed Mon een stap in Lieveke's leven.

Hij was voor haar lang geen onbekende: hij, als blonde buurjongen, zij veel jonger, hadden samen gespeeld; lange jaren woonde hij bij een tante; dan heeft vader hem meegenomen op zijn schip, dat langs de Rijn voer.

Nu ligt zijn schip langs de kaai.

Lieveke stond toevallig aan de deur, toen Mon voorbij kwam: hij lachte, zij lachte, en 's avonds zijn ze langs de kaai gewandeld; Mon heeft haar zijn schip gewezen: een grote paketboot, die de derde in de rij lag.

- En ben je alleen? heeft ze gevraagd.

Mon zag op, knikte lachend: Met een knecht.

- Dat moet niet erg aangenaam zijn!

- Ja, de avonden zijn soms wat lang, hee; de knecht is soms aan wal, en dan verveel je je dood als je in de herbergen niet wilt, Je kunt niet alle dagen in de herbergen hangen, als je niks te doen hebt. Nee, beslist ging dat niet; je winst ging er wel aan, en meer dan je winst.

- Je moest trouwen! heeft Lieveke gezegd, als ze tussen de houtstapels naar huis keerden.

De avond was zoet; de lucht hing nog met smalle lichtende plakken in het westen en daar zaten veel sterren, en het was zo stil; je kon niets anders horen dan 't kraken van de grond onder de voeten en je eigen stem.

Mon keek haar aan, sloot toen bedenkelijk de ogen en zei: Je zegt dat zo ernstig!

- Is trouwen dan niet een zeer ernstige zaak, zeg? Als je trouwt, trouw je voor altijd, heb ik dikwijls horen zeggen met een zucht, en dan nog wel door getrouwde mensen... Die kunnen er iets van weten! babbelt Lieveke.

Eigenlijk vindt ze het wel prettig hier te lopen; Mon is een flinke kerel, met schouders zó breed; als ze alleen was zou ze hier bang zijn op dit uur, maar met hem... Nee. ze vindt het goed, zelfs zeer goed, zo met Mon te wandelen; ze zou het meer willen doen, op andere avonden en langs andere kanten, ten minste als hij niet weg moet. Hij moet wel mooie steden gezien hebben; men zegt dat Duitsland zo wonder heerlijk is en dat je nog oude kastelen vindt boven op de wijnbergen. Die zou ze ook graag willen zien; maar zon reis kost een almachtige boel geld, en zij heeft er geen, vooral nu niet. Zou ze niet eens mee kunnen met zijn schip? Hij heeft toch geen vrouw; ze zou 't eten koken en zo...

Mon kijkt in 't wit van haar ogen; onder een lantaarn houdt hij haar plots staan, grijpt haar bij den arm en vraagt:

- Zou jij heus op een schip willen varen?

- En waarom niet? vraagt ze; het schoof als een fluistering tussen haar droge lippen.

Een eind verder heeft Mon haar gekust; ze voelde zich plots in zijn armen gegrepen, maar ze heeft niets gezegd, niets gedaan; ze heeft alleen het hoofd een beetje achterover gebogen, de ogen gesloten en zijn brandende lippen op haar lippen gevoeld; als een willoze hing ze in zijn armen. Toen ze haar ogen open deed, zag ze de zijne, en hoog, hoog boven hem de sterren.

Lieveke dacht zich bemind; ze voelde zich vol heilig ongeduld van binnen; overdag hunkerde ze naar den avond: dan was ze bij Mon, maakte lange wandelingen, of ze gingen naar een cinema;

dan was de wereld gans anders. Ze dacht niet meer aan Germaine; ze dacht slechts aan Mon en haar zelf; ze was lief voor hem, had duizend kleine attenties, waarmee een jonge vrouw lief kan zijn.

Maar telkens, als ze laat in de nacht in bed lag, naast Germaine, en nog voelde de zachte druk van Mon's arm onder de hare en nog zijn stem hoorde en hervoelde de warmte van zijn zoen bij 't afscheid, zeeg ook een stille wanhoop in haar; ze wist zichzelf niet mooi; ze was zo onhandig om zich mooi te maken. En ze wou het heel graag toch kunnen, alleen maar voor Mon, Mon.

Ze besloot telkens Germaine's hulp daarbij te vragen, maar ze dierf niet: Germaine zou lachen, luid lachen. Ze hield haar liefde verborgen; hoogst genoot ze ervan in stilte, allenig, en als ze bij Mon was.

Op een zonnige namiddag, dat ze een verre boodschap in de stad had te doen, haastte ze zich meer dan gewoonlijk, en ging langs de kaai, naar Mon's schip: de plek op de derde rij lag open.

Lieveke slenterde langzaam naar huis: ze zag de mensen niet en ze hoorde geen geruchten; ze dacht pijnlijk aan hem; ze perste de tanden in de lippen en haar ogen werden tranerig.

Als ze thuis was sprak ze niet; ze wou maar liefst met haar groot verdriet alleen zijn. En 's avonds, in bed, naast de slapende beeldschone Germaine, weende Lieveke haar ongelukkige liefde in gesmoorde snikken uit.

M. VAN DER MEULEN.

Het land van den fazant en het hert
Dit is het boek van Zacqui en van prins Nazul

Lees hier, hoe in het land van de rijzige boomen, waar de bloemen vol bedwelmenden honing staan, lang, heel lang geleden, een knaap geboren werd, wiens oogen de kleur hadden van het diepe water, als dit de zon weerspiegelt.

Deze knaap behoorde tot het geslacht van de groote Heeren uit den Maya-stam en zijn naam was Nazul, wat bediedt: Hij, die edel is door zijn Moeder.

Zijn moeder kwam van ver, in een gouden boot, over de Ooster-zee, die zonder einde is.

Toen ze uit haar boot stapte en den voet zette op het zand van den oever, negen de palmboomen, waarin de wind steeds wiegt, om haar te groeten.

Niemand wist ooit waar zij vandaan kwam; doch zij was groot, want de priesters heetten haar welkom in hun tempels en de Cupul-Koningen, die driemaal koninklijk waren, boden haar een plaats in hun paleizen.

Zij was jong en had schitterende wenkbrauwen, en oogen, die klaar waren en diep. Velen zeiden, dat ze geboren was ver Overzee, op een eilandrots, en dat dit eiland alles was, wat overbleef van een groot land, door de wateren eertijds verzwolgen, toen alles anders was in de wereld dan het nu is.

Uit deze vrouw, wier naam niet verhaald wordt, - wellicht stond hij nooit bekend, wellicht mag hij niet worden gezeid - uit deze vrouw werd een kind geboren, Nazul geheeten; en hij werd Prins onder de Maya's van het Oosten.

Hij was geboren op de oevers van de zee, toen de zon over de wateren rees en de wereld vol licht stond.

Toen werd hij van de borsten zijner moeder weggenomen en zij verdween.

Sommigen beweren, dat zij opnieuw heentoog over de wateren van de Groote Zee, in haar glanzende boot, nadat zij, zooals beslist was, haar zoon onder de Maya's had achtergelaten.

Anderen vertellen, dat zij stierf, onder een palmboom, die op het witte oeverzand stond, en dat de kracht van de wateren haar lichaam meedroeg, haar leden schoon en heilig, als van een Godin.

Prins Nazul werd in den tempel opgenomen en al de wijsheid van de Maya's werd hem onderwezen.

Toen hij van knaap tot jongeling was gegroeid, nam hij een witten mantel, een koker vol pijlen, een krachtigen boog en schreed heen langs het pad naar het eenzame woud.

Op het voorhoofd droeg hij de groote fazantenveer. Aan deze veer en aan zijn oogen, die de kleur van stil water hadden, erkenden de menschen hem en bogen voor hem neer.

Aldus was hij een zwierige jongeling, zooals er nooit voordien één werd gezien onder de zonen van de vrouwen uit den Maya-stam.

Als van een koning waren zijn handen, schoon en tenger, en zijn armen waren fraai en sterk als deze van een krijger; slank en kloek als deze der jagers waren zijn dijen.

Hij stapte blootsvoets met lenigen enkel en nooit bezeerde hem steen of doorn.

Zijn huid was als gebrand koper, dat glimt in de zon. Het blauwe water van zijn oogen had den milden schijn van de oogen eener weenende hinde en hun betooverend licht beroerde elks hart.

Hij ging steeds alleen en zacht, dwars door de torenhooge wouden en over de breede vlakten en hij verscheen in de dorpen, door de straten schrijdende bij 't vallen van den nacht.

Alles, dat aan hem was, scheen geheimzinnig en liefelijk. Als hij sprak murmelde zijn mond de schoonste woorden; veel zegs was hij niet, doch hij glimlachte vriendelijk tot de mannen, die hem eerden, en tot de vrouwen, die bleek werden op zijn zicht.

Hij ging en kwam steeds alleen; waarom wist geen. Soms leek hij een mensch te zijn en soms niets meer dan een zachte schaduw door den wind.

Als hij begon te zingen, in de eenzaamheid van het woud, hielden de vogels hun liederen in om hem te hooren.

Sommige kwamen zich op zijn schouder vlijen en andere daalden enkele takken lager om dichter bij hem te zijn. Gansch het woud placht hem te beluisteren.

In den dageraad plukte hij gaarne frissche bloemen en sierde er zijn voorhoofd mee. Aldus zagen de reizigers hem dan over de wegen gaan en zij, die zijn blik ontmoetten, droegen in hun hart een hijgende blijdschap mee.

Over zijn rug hing steeds een bundel pijlen en een nieuwe boog, die fel en strak was van pees; doch nooit doodde hij een dier.

Eens werd hem gevraagd: ‘Prins Nazul, gij zijt noch jager, noch krijger; waarom pleegt gij dan wapens te dragen?’

En men zegt, dat hij antwoordde: ‘Jager ben ik, en krijger ben ik ook. Tegenover mijn vijand wapen ik mezelf en mijn buit zoek ik als ieder van u. Maar ik weet wie mijn vijand is en ik ken den buit, dien ik zoek. Dàt is alles.’

Eens, op een anderen keer, toen de zon te sterven lag en de sterren geboren werden in den hemel, sprak Nazul en zei:

- ‘Zie goed. Wanneer hierboven één licht uitdooft, dan worden er vele andere aangestoken. Er is alleen duisternis voor dengene, die onder zijn zinnen leeft.’

Zekeren dag zag hij een vrouw, die zich opsmukte met linten, vederen en armbanden, zich dan in het water spiegelde en glimlachte; hij ging en sprak tot haar:

- ‘Gij doet wel, want aldus zijt gij beter voor hem, die u beziet. Gij zijt geboren om bezien te worden. Elk ding, dat werd geboren, is geboren voor een doel: gij voor dit doel.’

Eens, op een achternoen, wandelde hij door een maïsveld, dat pas gebrand was, en op zijn pad ontmoette hij een ratelslang, die door de stoppels kroop. Hij bezag de slang en sprak tot haar:

- ‘Ga voorbij in vrede, goed beest. Als het vuur, dat de geest der Goden is, u niet wenschte te bezeeren, waarom zou ik dit dan doen?’

Aldus placht Prins Nazul te doen, hij, die geboren was onder de Maya's van den Dageraad.

Hij ging naar het land van de cochhuahes, dat aan het zijne paalde, een streek van overvloed, waar de maïsvelden uitgestrekt zijn, zooals de naam dit bediedt.

Hij werd er met vreugde ontvangen en door de lieftalligheid van zijn verschijning werd de oorlog onderbroken. Hij zat neer en at met de groote Heeren om hun veel te leeren.

Toen hij dat oord verliet, torsten de stukken een oogst van maïs, met een kleur van goud en de schuren staken weer vol voor twee jaar. Waar zijn woorden ook klonken en waar zij beluisterd werden, overal wies het land in rijkdom.

Tijdens de goede maanden, als de bosschen in de bloem staan, ging hij eens naar Chichén van de Itzà en klom naar den hoogen tempel van de zon en daar bracht hij zeven dagen door in overweging en eenzaamheid.

Eén van de maagden, die toegewijd was aan het heilig vuur, zag hem, op een morgen, de lange treden afdalen, terwijl de zon glanzend zijn voorhoofd verlichtte.

En alleen op zijn zicht viel de maagd bezwijmd ten gronde. Haar naam was Itzel, wat ‘Dauw’ beteekent.

Van dezen dag af was zij betooverd en weemoedig, en vooraleer de maan opnieuw geboren werd, stierf zij, als een licht, dat uitgeblazen was.

Prins Nazul ging om haar te zien, zooals ze daar onder de bloemen lag in de heilige crypte, waarin nooit een man ter wereld was binnengetreden.

En hij bezag haar en sprak met een glimlach: ‘Zij heette Dauw en ze kwijnde weg voor het licht van de zon. Nu kunt ge haar elken dag zien in de schijnende stralen, die uit het Oosten dalen. En zij zal allen kunnen zien, zonder vrees. Zij was minder en nu is ze meer. Want alles, dat te scheiden komt, geschiedt met een oogmerk.’

Toen hij de stem hoorde, die hem riep, ging Prins Nazul naar de plaats, waar een spelonk vol water was, klaar en zoet om drinken, een buitelende stroom, die onder de aarde vloeide in een wijde frissche holte, die door groene boomen was bewoond en zingende vogelen. Dit is een gezond en blij oord, waar de zilte winden van de zee waaien.

Hier verzamelde Prins Nazul de goede mannen, die zijn vrienden waren, de voorzichtige jongelingen en de reine vrouwen en hij bouwde een lieve, kleine stad en hij noemde deze Zacqui, de stad, die mooi is en wit.

Zacqui, rijk in geluk, bloemenkroon, duivennest, licht voor het hart, bemind door de goede Goden!

Prins Nazul maakte deze witte stad vol vreugde tot een oord van rust en genot, hier, beneden op aarde.

De menschen, die er met hem woonden, waren goed en hielden van elkaar als de zonen van één moeder.

Daar onderwees Prins Nazul hun de wijsheid en de liefde, die zijn hart kende.

Hij bezat een hoog huis te midden de vogelen-volle ceiba-boomen. Hij leefde er alleen en over dag sprak hij met allen, die naar hen luisteren kwamen.

Bij nacht rees hij naar de hoogten om er met de sterren te spreken.

Van tijd tot tijd nam hij zijn boog en zijn pijlen en wandelde door het boschland; doch werwaarts hij ging, wist geen.

Sommigen zagen hem in de eenzame, open plaatsen, zijn pijlen naar de wolken in den hemel schietende, wanneer ze zwart kwamen aanzetten vóór de winden van den storm. Elke pijl vloog door de luchten, doorboorde de wolken, zoodat zij openbarstten. Dan viel de regen neer over de droge landouwen.

In de nabijheid van Zacqui, de stad, die mooi was en wit, lag een andere stad, Ek Balam genoemd, wat beteekent: ‘Het Huis van den Zwarten Tijger’. Dit was de haard voor zonde en woestheid. De koning van deze stad had de gewoonte de mannen en de vrouwen naar den dood te leiden voor zijn snoode goden.

Degenen, die er leefden, zondigden tegen de oude wetten van rechtvaardigheid en gaven zich over aan booze geneugten. In de tempels bedreven ze de zwarte kunst der tooverij en ze waren geducht voor hun geheime machten, die ze vermangeld hadden bij Xibalbà, den kwaden geest, voor het bloed van slachtofferanden.

Alles in deze stad van boosaardig volk, was bedorven; liegen werd er gedaan, verwaand waren ze en vuil van lijf.

Prins Nazul kwam naar de stad van den Zwarten Tijger, trad er binnen om haar hart te verheffen en haar rechtvaardigheid te leeren.

Zonder vrees stapte hij door haar muren, alleen en nederig; toen stond hij op de markt en riep tot den koning, opdat deze hem beluisteren zou.

Vóór den koning sprak hij tot deze slechte menschen woorden vol wijsheid, opdat ze berouw zouden krijgen over hetgeen ze deden, en deze stad zouden genezen, daar ze als een etterbuil was op het land, dat de Itzes hadden geheiligd in de machtige dagen van het verleden.

Sprak Prins Nazul met de stem van een duif, zij antwoordden hem met den schreeuw van den havik.

Opnieuw strekte hij zijn handen over hen uit en opnieuw smeten ze met steenen.

Toen de gezegende prins zag, dat ze voor immer vervallen waren, verliet hij de zwarte stad. met gefolterd hart. Toen hij buiten de poorten was, beklom hij een heuvel en vandaar wendde hij zijn gelaat stedewaarts, waar de deugdzaamheid verloren was, en de daken ziende, begon hij te weenen.

Toen de hemel zijn prins schreiende zag, werd hij somber en ving eveneens te weenen aan.

Een vlammentraan viel, op dat oogenblik, uit den hemel op aarde en hij leek een vurige ster, die door de lucht wentelde en neerstortte op de stad van onheil en valschheid. Allen uit het Maya-land sloegen hun oogen opwaarts en zagen de vlammende ster neervallen; en ze hielden hun adem op.

Aldus vielen de tranen des hemels op het verloren Ek Balam, en in den beginne leken ze een vuur, dat de geheele stad verbrand-de en dan een vloed van ziedend water, dat over haar rees en ze ten eenenmale overdekte.

Zoo werd deze stad van kwaad volk gekastijd, zoo verdween ze. Er bleef alleen een meer van over, somber en geel, te midden van een woud.

De Indianen uit den Maya-stam noemen haar steeds ‘Yok-hà-ek’, wat beteekent ‘Tranen van de Wateren en de Sterren’.

Toen dit geschied was, steeg Prins Nazul den heuvel af en keerde naar zijn stad terug.

***

Onder de vrouwen van Zacqui was er eene, wordt er gezeid, die Salilakab heette, licht in het duister.

En ze zeggen, dat ze droomend en lief was als de maan, en dat ze, des nachts, zingend door het boschland liep, met waaierend haar.

Toen Prins Nazul haar zag, staarde hij haar aan en zij werd één vlam en ving aan te sidderen.

Had Nazul ooit in zijn leven de liefde voor een vrouw moeten kennen, dan zou hij Sazilakab zeer vurig hebben bemind. Had hij haar echter lief, hij heeft het haar nooit gezeid.

Hij, die tot alle vrouwen met teederheid en vreugde sprak, tot haar sprak hij niet.

Tot haar was nooit een man met woorden van liefde gekomen, en altijd was zij vervuld geweest met stillen, sprakeloozen weemoed.

Zij, die de Dingen der Stilte verstaan, zeggen dat hij een kind was van de Zon en zij een dochter van de Maan en dat dit groote beteekenis had. Om deze reden konden zij tot elkander spreken, op verren afstand en in het licht.

Te dien tijde was de Prins van Zacqui in den bloesem zijner jeugd, schoon en glanzend als de zon te mid-dag. Sazilakab had glimmende oogen en een lieftallig en fijn lichaam, en haar gansche wezen was stralend als de volle maan.

Zekeren namiddag geschiedde het, dat Prins Nazul zijn mantel nam en zijn huis verliet tusschen de ceiba-boomen, waarin de vogels reeds sliepen. Hij stapte de stad uit, alleen en zwijgzaam, door de stille straten.

Toen hij langs den zoom van het woud kwam, dat van ver kon gezien worden, verwelkte de straal en de zon kwam na hem binnen, onder de boomen.

En de volle maan rees aan de overzijde, over de korenvelden, met den tammen wind, die de geuren der warme aren draagt.

En het geschiedde eveneens, dat daar ook, uit haar huis, over de groene en grassige wegen, onder de maan, Sazilakab kwam aangeschreden, licht van de duisternis.

Met haar waaierend haar zong ze onder de boomen en op haar voorhoofd strandde de volle maan.

Want het was, toen de maan in den klaren hemel scheen, tusschen de sterren.

En de zon kwam, in zijn donkeren mantel, en omhelsde haar en verborg haar in zijn armen, opdat de menschen zijn liefkoozen niet zouden aanschouwen.

Alzoo gebeurde dit, in de lente van het jaar, als het leven herboren wordt; aldus, terwijl de zon en de maan elkander bestreelden, beroerde elk ding in de aarde en zuchtte alles in de lucht.

De sluimerende maan ging heen om de hemelen van den nacht te verlichten en de zon ging heen om in den morgen te schijnen.

Doch nimmer keerde Prins Nazul naar zijn witte huis terug, en zijn bekoorlijke stad, en nimmer kwam Sazilakab terug tot haar groene en grassige wegen. Geen van beiden is ooit teruggekeerd.

Zacqui bloeide voort nog menig jaar op jaar, naast het heldere, blauwe water van de grot, tusschen de boomen, die geurigen honing geven om de lippen te verzoeten en het hart te bedwelmen.

Over haar waren de tijden vervuld en dikwijls stonden tranen in haar oogen en liep er bloed over haar borst.

Doch steeds leefde iets in haar mee, dat de ziel van den hemel op haar hield en het merkteeken van het licht.

Uit haar waren zij getreden, die kinderen waren van de zon en de maan, en haar verlaten hadden over de breede en oude landouwen.

Hierom was het, dat Prins Nazul kwam, hierom was het, dat Sazilakab werd geboren, licht in de duisternis, en hierom, wellicht, was de lieve en witte stad ontstaan, die Zacqui heette, in de glorie van het Maya-land.

Zoo zingen zij in de taal, die uit de aarde zelf ontbloeit, wat zij, die het zeggen, hebben hooren zeggen.

Het andere begrijpen alleen zij, die de Dingen van de Stilte verstaan.

Uit de Maya-taal opgeteekend door Antonio Mediz Bolio (Mexico)[1].

Vert. K. JONCKHEERE.

(1) De Maya's bewonen nog steeds het schiereiland Yucatán. Antonio Mediz Bolio werd er geboren. Zijn meesterwerk ‘Het Land van den Fazant en het Hert’ kan het epos van den Mayastam worden genoemd. De oorspronkelijke titel luidt: ‘La tierra del faisan y del venado’.

Chant a l'aube d'une guerre

Ik ben niet bang voor den lach
die op uw lippen sterven zal,
wen ik met een laatste wuiven
zal stijgen uit uw stille dal.

de zon is vreemd dezen morgen,
de maan was ontzettend vannacht,
eiken avond is mij somber,
ik weet dat de dood mij verwacht.

De dood is nabij; zie, mijn lieve,
reeds heb 'k 't gelaat van God verblijd.
Waarom dan zou ik nog vlieden
wat mij dezen morgen verbeidt?

Luister, hoor de horden dreunen
en kreunen, die ten oorlog gaan.
Hoor dan toch de massa's steunen
die een wreede dood zal verslaan.

Ik ben niet bang voor uw lach
die op mijn lippen sterven moet.
Maar 'k hoor de massa's schreien, ach
God, die mij dat beluistren doet!

ERIK DE ZWETH.

Dubbel leven

Zoo dikwijls als 'k je zocht was jij m'ontgaan,
en danste door het leven van het jaar,
alsof jij 't was die al de boomen had belaân
met vruchten, donkerrood en zwaar.

Maar nu de Herfst gaat komen en de regen,
en 't ruischen in mijn bloed veel is verstild,
zullen uw handen die van zomergeuren wegen
den weemoed weren, die in mijn oogen trilt,
zal elke kus van jou die aan mijn mond verrilt
als d'Herfsten zelf zijn: schoon en mild.

En toch, een nieuwe Lente zal je mij verstooten,
zoodat ik door dit nieuw' afscheid verdoofd,
alleen nog weet, één nacht om je gezicht gegoten,
en 't koele leven van je hand op mijn voorhoofd.

JAN D'HAESE.

[Twee gedichten]

Zomermiddag

's Middags rust de boer
en slaapt hij zwaar
in de schaduw van
d'ouden appelaar.

Rondom ligt het land
diep lusteloos - in vree
en slaakt zijn zucht
van moeheid, als een bee.

Ook de zonne heeft haar reis
langs d' hemel onderbroken,
hangt bewegingloos, terwijl
haar stralen d'aard' bestoken.

Zachte adem gaat doorheen
de blaren van den boom.
Het heelal lijkt
een land van droom.

De hof en d'oogst, de hemel
boven boom en boer ontvouwd,
de weide waar het vee
droomerig herkauwt,
alles rust in groote luiheid,
door de warmte moe-gekust
en levenszat gewiegd op
't rythme van het leve' in rust.

De oude boer

Zijn deemoedig gemoed
uit zijn liefde voor het bouwland,
voor het heelal en het goed,
in een nederigen stand.

Voor hun grootschheid neigt hij neder,
ernstig, onder 't grauwe zwerk,
als hij d'aarde telkens weder
vruchtbaar maakt bij harde werk.

Voor hun zegen kan hij talmen,
lovend, met voor zich het graan
op rijpe, gele halmen,
bij het ruischend nederslaan.

Op hun rijkdom knielt zijn wezen,
dankend schouwt zijn vroom gelaat,
waar de oogst, hun schoot ontrezen,
opgebonden staat.

In hun heimnis legt hij 't hoofd -
onder den bevrachten boom,
die met armen pronkt, vol ooft -
en zinkt er in sereen gedroom.

Zijn deemoedige ziele zet
haar liefde ieder uur
om in 't simpelst' dankgebed
tot de heilige natuur.

L. FRANS VERDOODT.

Vader

Al die dichters van tegenwoordig
Hebben een dooden vader.
Ze dichten een schoon ‘in memoriam’
En komen hem, als hij dood is, nader.

Ze zingen zijn lof langs allen kant
En roemen zijn aardsche leven;
Ze hebben hem lief - ze hadden hem lief -
Ze hadden het eendere streven...

Een kennis van mij had haar nichtje dichtbij,
Dat ze vaak, ach héél vaak, vergat,
Maar later bezocht zij ze iedere week,
Toen de eenzame in het gekkenhuis zat.

Mijn vader leeft, hij is lief en heel ver.
Hij zegt vriend'lijke en wijze dingen.
Ik zou hem zoo gaarne, nu, nu hij leeft,
M'n liefde willen zingen.

M'n liefde - ik glimlach een beetje moe.
Kan ik in woorden mijn liefde leggen?
Onze lippen zijn stroef en niet gewoon
Om teedere dingen te zeggen.

Onze handen zijn schuw en streelen niet vaak,
Wij zeggen geen zoete woorden,
En al het teedere uit ons hart
Blijft meestal binnen de boorden.

Een enkele maal uit zich liefde maar
In den vasten druk onzer handen.
Een enkele maal gaat het eeuwigheidslicht
Tegelijk in onz' oogen branden.
Nu wil ik het, Vader, zeggen aan jou,

Nu je leeft en nu je zult weten.
Ik wil het zoo zeggen, dat je nimmermeer
Dit beste tusschen ons zult vergeten.
Met woorden, met woorden, hoe moeilijk is dat...

Hoe kan ik mijn liefde doen blijken?
Och vadertje, dit eene alleen hoop ik maar:
Dat mijn kinders op jou mogen lijken.

GERRY KAMPHUIS.

Taal en leger
De geleidelijke oplossing van een vraagstuk van nationaal belang

Een blik in het verleden.

Het vervlaamschingsproces bij het leger heeft zijn normaal verloop en binnen zeer afzienbaren tijd zullen, dank zij de eerlijke toepassing van de Vlaamsche wetten en den onontbeerlijken steun van het Vlaamsche volk, de ergerlijke misstanden, welke, in taal-opzicht, zoolang bij de nationale weermacht bestaan hebben, voor goed tot het verleden behooren.

Dat de Vlamingen reden tot klagen hebben gehad, bewijzen genoegzaam heel wat feiten uit onze militaire en politieke geschiedenis sedert 1830.

Herinneren wij ons, dat in 1794 onze gewesten bij Frankrijk werden ingelijfd en dat na den slag bij Waterloo, in 1815, de aanhechting van onze gewesten bij Nederland kwam. Vijftien jaar nadien zouden België en Nederland van elkaar gaan en de Belgen Leopold I tot vorst uitroepen.

Hoe ontstond het Belgische leger?

Wij moeten teruggaan tot 1814, toen België geen staatsrechterlijk bestaan had en door de Verbondenen als een wingewest werd behandeld.

Op 11 Februari 1814 werd te Brussel een voorloopig bewind ingericht en de hertog van Beaufort als gouverneur-generaal aangesteld.

Een dam diende opgeworpen, om het Fransche imperialisme in te dijken en zoo kwam het Koninkrijk der Nederlanden (Nederland en België vereenigd) tot stand, onder de regeering van Willem van Oranje.

Door de Verbondenen werd inmiddels hertog Karel-August van Saksen-Weimar belast met het lichten van troepen in België. Er werd dan ook overgegaan tot de samenstelling van een Belgisch legioen met manschappen uit Vlaanderen, Brabant, de provincie Namen en Henegouwen. Deze troepen werden versterkt met twee regimenten lichte kavalerie, te Mechelen en Tervuren gelicht, met

geschut, een te Brugge opgericht regiment vrijwilligers, een regiment lichte infanterie, onder bevel van den prins van Arenberg, een bataljon Waalsche jagers en een tweede regiment lichte infanterie, aangeworven op den linker Maasoever.

Nadat Willem van Oranje tot koning was uitgeroepen (traktaat van Parijs op 30 Mei 1814), werden door hem in onze gewesten troepen gelicht en bij zijn leger ingedeeld. (21 April 1815). Deze troepen waren: twee bataljons jagers, vier bataljons liniesoldaten, 25 bataljons nog in vorming zijnde militie, één regiment Huzaren, één regiment lichte kavalerie, één regiment bereden karabiniers, één bereden artilleriekorps, gedeeltelijk in vorming, en zeven kompagnies maré-chaussée. De mobiele strijdkracht van dit leger zou, te Waterloo, 5500 manschappen sterk zijn.

De kern van onze weermacht in 1830 was dan ook dit legertje, bij hetwelk zich kwamen vervoegen de in onze gewesten verblijvende oud-soldaten van Napoleon I, na wiens val talrijke ‘grognards’ naar hun dorpen, in België, waren teruggekeerd en er den baas speelden. De nieuwe politieke hervormingsidealen en de rationalistische denkbeelden van de Fransche omwenteling beïnvloedden zeer sterk den geest bij het Belgische leger, evenals de herinnering aan Napoleon.

Zoodat, bij de oprichting van het Belgische leger, de oud-soldaten van de republiek en het keizerrijk de hoofdelementen van de jonge weermacht werden, welke, op den koop toe, een groot aantal Fransche officieren telde. Ook werd ons leger dadelijk op Fransche leest geschoeid en werden daardoor de meest elementaire psychologische begrippen met de voeten getreden.

Bij de uitroeping van de Belgische onafhankelijkheid, in 1830, werd de Nederlandsche militiewet zoo goed als gehandhaafd.

Onder het bestuur van Willem I bestonden de kaders van het Belgisch-Nederlandsche leger voor het grootste deel uit Nederlandsche officieren; met het nieuw regiem, na 1830, bleven de Belgische officieren in een verpletterende minderheid.

In 1833 werden leergangen voor ongeletterden bij het leger ingericht. Zij leverden zoo goed als niets op, om de goede reden, dat het onderwijs aan de Vlamingen in het Fransch werd gegeven. De theorieën geschiedden uitsluitend in het Fransch, omdat, naar de meening van de toenmalige bevoegdheden, het onmogelijk was in het Vlaamsch de verordeningen over het onderricht en de maneuvers te geven!

In 1838 bracht Chapelié de Militaire School tot stand. Aanvankelijk werden, in onze taal, eenige vrije leergangen gegeven. Van 1841 af werd het Nederlandsch een... ‘verplicht’ vak, dat van meet af met brio werd geboycot!

Kommissie van Vlaamsche grieven.

Bij Koninklijk Besluit van 27 Juni 1856, 26 jaar na de gebeur-tenissen van 1830, werd een Vlaamsche kommissie ingesteld, met als leden H. Conscience, David, De Corswarem. L. Jottrand. Mertens, Rens, Snellaert, Stroobant en Van der Voort. Op 8 Oktober had de eerste zitting plaats. Conscience en Snellaert werden door de vergadering met de legeraangelegenheden belast.

Een jaar nadien had de kommissie van de Vlaamsche grieven, op voorstel van L. Jottrand. de legerkwestie grondig onderzocht en haar besluit luidde: 'Het eenig uitvoerbaar middel is de inrichting van het Belgische leger in Vlaamsche en Waalsche regimenten, bestuurd en aangevoerd in de taal van de manschappen.'

Dit besluit verwekte heel wat ontroering bij de militairen en de groote ooms achtten het dan ook maar raadzaam, het verslag van de kommissie dood te zwijgen.

In 1870, een donderslag! Frankrijk geraakte met Pruisen aan den slag en België had het aan zijn militaire maatregelen te danken, dat het in den beginne niet door de legers van Napoleon III overrompeld werd.

Inmiddels stemden de taaitoestanden de Vlamingen nog steeds ongunstig tegenover de weermacht. Af en toe kwamen onbeduidende tegemoetkomingen.

Minister-generaal Renard had bij voorbeeld in 1868 voorgeschreven, dat in de korpsscholen voor Vlaamsche ongeletterden Vlaamsch onderricht zou worden gegeven.

Voor de Vlamingen, bij leger en burgerwacht, bleven allerlei mizeries in taaiopzicht bestaan en vaak werd met minachting over de Vlamingen en hun achterlijkheid gesproken. Voor de burgerwacht werd in 1897 het beginsel van de vervlaamsching door het parlement aanvaard.

Enkele individueele pogingen werden echter ondernomen. Na generaal Renard, voorzag, bij voorbeeld, generaal Pontus een indeeling in Vlaamsche en Waalsche klassen voor de ongeletterden en het geven van militair onderricht door monitoren, die de taal der manschappen verstaan. De Vlaamsche soldaten zouden in hun taal 'ontbolsterd' worden en daarna met de Waalsche rekruten worden vereenigd. De generaal bleek echter niet te weten, dat de officieren doorgaans niet eens de praktische beginselen van het Nederlandsch kenden!

Het laat zich begrijpen, dat in de jaren 1880 weinige menschen ernstig dachten aan de mogelijkheid van de trapsgewijze vervlaam-sching van de nationale weermacht.

In Januari 1887 bracht de hoofdafdeeling van de Kamer een verslag uit, aangevuld met een bepaling voorgesteld door Core-

mans, waarbij van 1 Januari 1890 af niemand meer tot officier zou kunnen benoemd worden, zonder het bewijs te leveren de twee landstalen machtig te zijn. De Waalsche tegenkanting was groot Karel Buls slaagde er echter in, door middel van een verzoeningsamendement, er door te krijgen, dat de elementaire kennis van het Nederlandsch voor de officieren verplicht zou worden. Het wetje werd in den Senaat verknoeid en legde nog slechts de oppervlakkige kennis van de eenvoudige Vlaamsche omgangstaal op.

Boycot van wetten en voorschriften.

De Vlamingen - en in de eerste plaats de liberale Vlaamsch-gezinden - zouden niet bij de pakken blijven zitten. In Mei 1888 werd bij een wet een wijziging gebracht aan de inrichting van de Militaire School.

Voor het toelatingsexamen zou o.m. vereischt worden de grondige kennis van de Nederlandsche of de Fransche taal en het Nederlandsch zou in de inrichting en de regimentsscholen zoodanig onderwezen worden, dat al de aspiranten die taal voldoende zouden leeren kennen.

Jammer dat de ministerieele voorschriften en zelfs de taal-wetjes al te gemakkelijk in het vergeetboek geraakten...

Trouwens, de Vlamingen bleven verplicht bij het toelatingsexamen tot de Militaire School het Fransch als hoofdtaai op te geven en alleen Franschsprekenden konden langs het kader tot officier worden benoemd. En 't was slechts op het papier dat het Nederlandsch aan de aspiranten aangeleerd werd.

Kortom, van 1830 tot 1908 had het Vlaamsche volk enkele ontoereikende wetten gekregen, om het gebruik van het Nederlandsch bij het leger te ‘regelen’.

In November 1910 diende de liberale Vlaming Dr Persoons bij de legerwet een amendement in, dat de gewestelijke indeeling voorzag, maar het werd naar de afdeelingen verzonden en.... begraven.

Toen was de verhouding van de Vlaamsche soldaten 60 t.h.; bij het kader echter kenden 58 t.h. van de hoogere en 50 t.h. van de lagere officieren geen Nederlandsch. Alleen de officieren van de rijkswacht moesten de twee landstalen kennen, stond in het reglement van generaal Hellebaut te lezen, maar het reglement werd doodeenvoudig niet toegepast.

In zitting van 26 Februari 1913 hield het Bestendig Bureel voor Vlaamsche en Waalsche Regimenten krachtdadig den eisch staande, dat de eenige goede oplossing van de legerkwestie, in zake het gebruik der talen, bestaat in de indeeling in Vlaamsche

en Waalsche regimenten. Dit bureel trad o.m. op in naam van bekende liberaal-Vlaamsche vereenigingen.

In Juli daaropvolgende werden door een wet - welke echter nagenoeg nooit toegepast werd - 'al' de officieren 'verplicht' een weinig Nederlandsch te leeren.

Op 29 Maart 1914 deelde de Vlaamsche Volksraad te Brussel zijn besluiten mede: indeeling van de manschappen in Vlaamsche en Waalsche regimenten, met wederzijds het Nederlandsch en het Fransch als taal voor het bestuur, het onderricht en het bevel.

Het reglement de Broqueville was een nieuwe inwilliging: een geschreven en mondeling examen in de Nederlandsche taal was verplicht voor de majoors.

De oorlog brak in 1914 uit. Een geweldige strijd werd aangebonden tegen den overweldiger. De openbare opinie had - ook in de Vlaamsche landstreek - het leger ontdekt, dat flink op het slagveld diende en waarin, van 1914 tot en met 1918. de Vlamingen de grootste getalsterkte hadden.

In 1918, tijdens de vijandelijkheden, keurde Koning Albert een opbouwend programma goed, dat onder meer voorzag: de vervlaamsching van de weermacht, als het kan door middel van de gewestelijke indeeling.

De werking van de kommissie, met de studie van voornoemd programma belast, werd echter jammer genoeg stopgezet bij het aftreden van eerste-minister de Broqueville.

Voor gelijkheid.

Betreurenswaardige taaimisstanden heerschten op de vuurlinie, met het gevolg dat bij de Vlamingen verbittering was ontstaan. In Februari 1918 verplichtte generaal De Ceuninck, minister van Oorlog, al de oversten kategoriek te verklaren, dat de officieren, voorgesteld om in rang te stijgen, het Nederlandsch kenden, doch er veranderde zoo goed als niets aan den voor de Vlamingen vernederenden toestand.

Na de vijandelijkheden werd in de Vlaamsche landstreek een nieuwe strijd voor gelijke behandeling, ook bij het leger, ingezet. Iets stond vast: de weermacht als opvoedingsinstituut kon slechts gedeeltelijk haar taak vervullen, omdat er gebrek was aan een ware wisselwerking tusschen burger en militair, ten gevolge van een uitblijven van een eerlijke regeling der taaitoestanden.

Vele politieke groepen en talrijke Vlaamsche gemeenteraden zouden weldra hun goedkeuring hechten aan het beginsel van de vervlaamsching van het leger, ook omdat zich in deze aangelegenheid een elementair recht van den burger deed gelden.

In 1925 werd de Vlaamsche soldaat, in vele gevallen, nog steeds als minderwaardig behandeld, omdat hem de weldoende invloed van eigen vaktaal werd onthouden en hij minder dan de Waal in voeling kwam met zijn officieren. In de landen, waar de toestanden normaal zijn, staan volk en leger in onafgebroken wisselwerking met elkaar; doch van een ware samenwerking kan moeilijk spraak zijn als het leger zich niet schikt naar de werkelijke volksbehoeften en toestanden.

De liberale Vlamingen hebben trouwens altijd in die overtuiging gedeeld.

In Januari 1928 was de wet van 1913 op het gebruik der talen bij het leger nog steeds in zwang en dan werd zij nog niet altijd en overal naar behooren toegepast. Trouwens, praktisch kon die wet niet veel opleveren, daar zij de aktieve officieren geen nieuwe verplichting oplegde: zij zou slechts voor de aspiranten van 1917 af worden toegepast. Toen was het echter oorlog en na den wapenstilstand vergat men de wet.

Een verscherping van de taalwet van 1913 kon voorzeker geen oplossing brengen, omdat de kolonels en generaals, die voor 1917 in aktieven dienst waren, niet onder toepassing van die wet vielen. Ook heel wat majoors waren de Nederlandsche taal niet machtig en een ‘buis’ in het Nederlandsch in de Militaire School verhinderde geenszins de benoeming tot den rang van onder-luitenant.

Kentering ten goede.

Door de Vlaamsche pers werd, een tiental jaren geleden, herhaaldelijk gewezen op het feit, dat een nationaal onvoldoend opgevoed volk geen wezenlijk goed leger kan bezitten: een waar volksleger veronderstelt dan ook bij het volk een werkdadige en waakzame vaderlandsliefde. Even waar is het, dat elke legerhervorming, die geen voldoening schenkt op taalgebied, daardoor alleen haar draagkracht en haar nut in verband met de landsverdediging verzwakt.

De wet van 7 November 1928 tot wijziging van de militiewet, de werving en de dienstverplichtingen - wet geordend den 9 Maart 1929 - schonk o.m. de gewestelijke indeeling.

In beginsel zouden, van 1930 af, de rekruten per provincie worden ingedeeld, doch uitzonderingen zouden onvermijdelijk zijn.

Het taairegiem is gesteund op het beginsel: moedertaal - onderrichtstaal (bevelen in kompagnie, eskadron of batterij in de taal van de manschappen); al de officieren moeten de twee talen kennen en één van beide grondig; de onderofficieren hoeven alleen de taal van hun manschappen machtig te zijn; van 1934 af

moet de beroepsonderofficier den eed afleggen in een van beide landstalen.

Eigenlijk is er in 1938 van een formeele principieele eentaligheid van het onderofficierskorps nog geen spraak en het bestuur van al de regimenten is nog steeds Fransch. Wat de reserve-officieren betreft, bij Koninklijk Besluit van 23 Augustus 1933 wordt de kennis van de tweede taal voor hen niet verplicht geacht.

Weldra bleek, dat het procent dergenen, die in Vlaanderen het Fransch als opleidingstaai bij het leger kozen, niet eens een veertiende van het aantal dienstplichtigen bedroeg; in de Brusselsche agglomeratie bleek de verhouding der Nederlandsch- en Franschsprekenden 2-3.

De eerste uitslagen waren van dien aard, dat het verdere vervlaamschingsproces bij de weermacht mogelijk was geworden. Op de Vlaamsche intellektueele jongelingschap zou voortaan meer dan ooit de plicht berusten voor een Vlaamsche militaire elite te zorgen.

In zijn verslag over de begrooting van Landsverdediging, in 1930, stelde Kamerlid de Burlet een Vlaamsche afdeeling in de Militaire School in het vooruitzicht. Er kwam iets, maar niet veel en dan nog theoretisch: in elken kursus werd een repetitor aangesteld, om de in het Fransch gegeven les aan den student, die het wenschen zou, in het Nederlandsch te herhalen.

Wie de talenkwestie ernstig bestudeert, komt tot de overtuiging, dat het geenszins een louter vraagstuk van eerbied voor de taalwetten geldt. Het gaat immers om het tot stand brengen van een geestestoestand, die moet tot gevolg hebben, dat de Vlaamsche soldaat zich in het leger thuis gevoelt. Het geldt het scheppen van een mentaliteit, die de Vlaamsche bevolking er toe moet brengen het leger als het hare te beschouwen, naar het voorbeeld van de gevoelens van de Franschsprekende bevolking jegens de weermacht In zuiver militair opzicht is een eerlijke oplossing van het talenvraagstuk insgelijks van zeer groot belang: een goede technische legerinrichting spaart menschenlevens, terwijl taktisch de weermacht alles te winnen heeft bij een gezonde taalregeling.

De strijdkracht van den soldaat berust stellig op de behandeling, voeding, uitrusting en bewapening, maar nog veel meer op den zedelijken invloed dien de meerdere op hem uitoefent. En deze invloed is zoo goed als nul, indien in alle omstandigheden de taal niet volledig gemeenschappelijk is tusschen hen.

Bij de rijkswacht is, officieel, de taal van den inwendigen dienst in de Vlaamsche landstreek het Nederlandsch. Theoretisch, ja, maar in de praktijk wordt wel een en ander vergeten. De kommandotaal is echter Fransch gebleven.

In 1935 mochten wij vaststellen, dat de Vlamingen, ten minste op wettelijk terrein, er op vooruitgegaan waren. De Vlaamsche wetten zouden de Vlamingen in de gelegenheid stellen zich tot gelijkwaardigen op te werken, maar wij hadden in 1939 nog af te rekenen met een geslacht, dat die gelegenheid niet had.

(Slot volgt).

ROB. PEETERS.

Boekbeschouwing

Nikolai Berdiajew. - Sinn und Geschichte des russischen Kommunismus. Vita Nova, Luzern; 200 blz.; ing. Zw. Fr. 6; geb. Zw. Fr. 7. - Vertaald door I. Schor.

Een Bijdrage tot de Psychologie en de Sociologie van het Russische Bolsjewisme, de eerste synthetische Russische geestesgeschiedenis, die de bronnen van dit Communisme opgespoord heeft. Zij vertrekt van de nationaliseering en de etatiseering van het godsdienstig bewustzijn in de 16e eeuw en van de oorsprongen van de Russische intelligentie en leidt over de omzetting van het anti-christelijk personalisme tot het collectivisme, over het nihilisme en het anarchisme tot het marxisme als uitdrukking der crisis van den Russischen geest en tot het wezen van den huidigen Staat. Het boek omvat de gansche nieuwe Russische geschiedenis, geeft een diepen kijk in de ziel van de groote Europee-sche-Aziatische natie en schetst nauwkeurig de figuren van Lenin en Stalin, zoodat de actueele Russische toestanden allerklaarst belicht worden.

Hans Harder. - In Wologdas weissen Wäldern, J.F. Steinkopf, Stuttgart; 230 blz.; geb. R.M. 3,80.

Harder vertelt over het lot van de Duitschers, door de Bolsjewisten verbannen naar de kusten van de Noordelijke Ijszee, in een taal en een vorm, die een begaafden dichterlijken auteur verraden. Vreeselijke drama's spelen zich af sinds meer dan 20 jaar in de groote woudgebieden van Europeesch en Aziatisch Rusland, waar dwangarbeid, honger, koude, besmettelijke ziekten, wanhoop, vertwijfeling heersenen. Het boek groeide uit persoonlijke berichten van ontvluchten, eigen herinneringen van den schrijver en bittere brieven, per geluk toegekomen.

August von Kral. - Das Land Kamâl Atartürks. W. Braumüller, Univers. Verlagsbuchh. Wien. 2e druk; 350 blz.; ing. R.M. 5,65; geb. R.M. 6,75; 1 kaart; naam- en zaakregister.

Een ongemeen practisch, actueel standaardwerk over het hedendaagsche Turkije van de hand van den vroegeren gevolmachtigden minister, ridder von Kral, Uitvoerig wordt uitgeweid over alle gebieden van het openbaar, politiek en geestelijk leven en de economische bedrijvigheden. Het is de beste cultuurhistorische arbeid over het moderne en steeds mysterieuze land van Mustafa Kemal, onontbeerlijk voor ieder, die zich dieper met de grootsche staatsprestaties van den Ghasi wil bezighouden. Buitengewone verrichtingen treft men er in aan, geschetst op preciese, objectieve manier door een autoriteit, die geen duister punt laat bestaan, zoo min voor den journalist, den historicus, den diplomaat en den aardrijkskundige, als voor den politicus, den koopman, den economist of den toerist. Von Kral boeit als een

romanschrijver, al is hij steeds wetenschappelijk degelijk bij het uiteenzetten van Atatürks doeleinden, wier wezen wij leeren begrijpen.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

A) Op opvoedkundig gebied:

Zelden heeft de lichamelijke opvoeding zich zóó in de belangstelling van de overheid en het onderwijzend personeel mogen verheugen als tegenwoordig. Daarom verdient het werkje van A. COPPENS: '**Gymnastieklesjes voor zes- tot achtjarigen**' (De Sikkel, 18 fr.) een bijzondere vermelding. Samengesteld naar de grondslagen van Dr. Gaulhofer en Dr. Streicher, uit Oostenrijk en Thulin, uit Zweden, bieden de lessen in de gymnastiek, die hier geschetst worden, een heel nieuw karakter, dat in onze scholen nog practisch geheel onbekend gebleven was. De illustraties van L. Geurts geven blijk van een vaardige teekentechniek en komen de lessen op gepaste wijze verduidelijken.

Bij de N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam, verscheen een werk, dat in ons land een navolger zou moeten vinden; het betreft '**Waarheen na de Lagere School?**' door E.J. VAN DET, oud-directeur van het Gem. Bureau voor Beroepskeuze te Amsterdam, waarin een kleine gids wordt geleverd, die ouders en onderwijzers den weg wijst in wat er is aan onderwijs, aansluitende bij de lagere school, en hun behulpzaam kan zijn bij het kiezen van een beroep. Voor wie een overzicht wil hebben van de schoolinrichting bij onze noorderburen is dit werk best geschikt.

Dr. M.J. LANGEVELD en B.G. PALLAND brengen een stil-leesboekje voor de zesde klasse der volksschool op de markt: '**Op Weg naar denkend Lezen**.' (J.B. Wolters, Groningen, fl. 0,80). Het geeft een groote verscheidenheid aan oefeningen, die voor doel hebben de kinderen te leeren lezen en te denken over hetgeen ze gelezen hebben. Aldus opgevat, moet het zeker groote diensten bewijzen.

AM. DE VOS stelde een reeks '**Uitspraakoefeningen voor het Algemeen Beschaafd**' samen (A. De Boeck, Brussel). Het is klaarblijkend, dat de steller van dit werk meer en andere boeken heeft geraadpleegd, dan in zijn inleiding vermeld staan; dat is geen verwijt, maar het wijst op een onvolledigheid. Overigens hangt het succes van zulke oefeningen af van de wijze waarop ze gegeven worden.

De uitgeverij Universum, Brussel, liet een werk verschijnen, dat de onderwijzers en de directeurs dikwijls van nut kan zijn: '**Wetgeving van het Lager Onderwijs**,' door LEON BAUWENS. Het bevat de volledige wetgeving op het lager onderwijs, een uitgebreid commentaar en de Koninklijke en Ministerieele Besluiten in verband met de Lagere Scholen, de Bewaarscholen, de Normaal-scholen, het Schooltoezicht, de Bezoldiging. 306 bladzijden! Ze bewijzen de noodzakelijkheid van een boek over dit onderwerp, - en misschien ook van een mogelijke vereenvoudiging der schoolwetgeving...

PROSPER MELIS.

Van Labor, Brussel:
ART. SOHIER: Kultur und Dichtung.

Dit leesboek, voor het normaal en het middelbaar onderwijs bestemd, wijkt naar den geest op weldoende wijze af van wat we op dat gebied gewoon zijn door te maken. Het geeft, aan de hand van zeer typisch gekozen stukken proza en poëzie, een treffend overzicht van ‘Volksglauben, Volksgeschichte, Volksleben, Literatur und Literaturgeschichte’ in Duitschland, ten gerieve van studeerenden,

die zich in het Duitsch specialiseeren willen. Het eigenaardige van het werk zit hem echter vooràl in de zeer aantrekkelijke wijze, waarop de auteur zelf de hiervoren aangeduide onderwerpen behandelt, zoodat alle jongelui wel belang moéten stellen in de Duitsche kultuur onder haar velerlei vormen en verschijningen. We meenen, dat meer dan één leeraar er zelf iets uit leeren zal en zich genoopt zal voelen, een en ander nog eens op te zoeken. Een enkelen keer zal hij kommentaar maken, als bij blz. 209, waar een Duitsch schrijver de Nederlanders en de Vlamingen bij de Duitschers inlijft; en vele malen zal hij een extra stukje toevoegen, tot meerdere illustratie van de Duitsche kultuur op haar best. We wenschen dit werk in vele handen.

H.V.T.

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij, N.V., Groningen:

Variaties, een bundel gedichten verzameld en ingeleid door Dr. G. STUIVELING; 96 bldz., fl. 0.90.

8 groepen van 6 gedichten, elke groep handelend over een zelfde onderwerp: lente, herfst, vogels, dieren, Holland, gestalten, Kerstmis, Christus-sonnetten.

Dr. C. DE BAERE: Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst Deel II; 9e druk; 202 blz.; fr. 12.-.

L. GOEMANS, P. LAROCHETTE et V. SONDERVORST: Eléments de grammaire française à l'usage des écoles primaires et moyennes flamandes, 5e druk: 100 blz.; fr. 9.-.

B) Op letterkundig gebied:

Van Lectura, Antwerpen:

STAF VANDER LOO: Tasten, verzen; 64 blz., met teekeningen van Jan Vander Loo.

Van Varior, Sint-Amandsberg:

FRANZ ZONNEBERG: Bloed, gedichten, 54 blz.

Privédruk:

BERTHE VERHOEYEN: Open hart, gedichten.

Van ‘Onze Tijd’, Warmoesberg, 65, Brussel:

DAAN BOENS: Klaarten, gedichten, ingeleid door Dr Johan Daisne; 114 blz.; 25 fr.

Van Van Gorcum en Co, Assen:

J.J. POORTMAN: Van trouw en ontrouw, trouwen en vertrouwen; 32 blz.; fl. 075.

Dit is nummer 29 van de reeks: Vragen van nu. Het is een voordracht, voor de Vereeniging voor Wijsbegeerte gehouden.

Van Die Gestaltung, Zürich (Dr. Oprecht & Helbling):

ALBERT RUDOLPH: Kraft durch Feuer; 80 blz.; 4 Zw. Fr.

De geweldige gebeurtenissen van 9 November 1938 in Duitschland worden in dit tooneelstuk in 4 bedrijven met groote dramatische kracht voorgesteld, zonder haat of wraakgevoel. In het middelpunt van de handeling staat een Frank-fortsche familie: drie geslachten, twee nationaliteiten, twee godsdiensten botsen tegen elkaar; allen, zoowel kwellenden als gekwelden, beseffen ten slotte, dat de wereld slechts door menschelijkheid en liefde genezen kan. Het is het treurspel der vervolgde onschuld.

Van Verlag Oprecht, Zürich:

FRANS MASEREEL: Von Schwarz zu Weiss - du Noir au Blanc: houtsnedencyclus in 57 beelden; geb. 6,50 Zw. Fr.; luxe-uitgave: 40 Zw. Fr.

In zijn Inleiding zegt Masereel, dat een kunstenaar ook een mensch moet zijn, in staat het menschelijk en sociaal drama te begrijpen, en dus getuige te zijn van den tijd, waarin hij leeft. Daarom heeft hij getracht de wereldgeschiedenis objectief in 57 gravuren te condenseeren, aanvangend met het maagdelijk woud en de wilde dieren, vluchtend voor den mensch, vol begeerten en driften. Deze vernielt om te heerschen, daarna bouwt hij op om uit te buiten, te genieten. Hij is een wolf voor zijn evennaaste. Langs den eenen kant schept hij overvloed, langs den anderen ellende, vertwijfeling, haat, met het logisch gevolg: ontwaking van het geweten, slachtingen, opstanden. Masereel's grootsche prestatie eindigt met de hoop op een schooner, blijer leven en de groote menschelijke verzoening, die haar apotheose vindt in den Arbeid. Zijn temperament, verklaart hij, verzet zich tegen een pessimistisch slot; zijn gedachten leiden hem insgelijks naar een optimistische uitkomst.

Deze uitgave zal hoog gewaardeerd worden.

KONRAD FALKE: Was geht vor in der Welt? In der Schweiz? 47 blz.; Zw. Fr. 2.20.

Laakt ‘het Duitsche imperialisme’ en spreekt den vasten wil der Zwitsers uit, hun onafhankelijkheid onder alle omstandigheden en met alle middelen recht te houden.

Van Pantheon, Leidsche gracht, 78, Amsterdam:

ANTON SZERB: Die Suche nach dem Wunder, Umschau und Problematik in der modernen Romanliteratur; 278 blz., met een namen- en zakenregister. RM 3,80, geb. RM 5.

Naar een nieuwe theorie over het wezen van den roman worden naoorlogsche Fransche, Engelsche en Amerikaansche romans ontleed.

Van Bermann-Fischer Verlag, Stockholm:

THOMAS MANN: Dieser Friede; 28 blz.

De auteur verzet zich, op iedere bladzijde, tegen de Engelsche ‘hulp’ aan het Hitlerisme; zonder dezen steun zou het huidige Duitsche regime reeds lang ingestort zijn, meent hij. In zijn verbittering, die wij begrijpen, beschouwt hij de gebeurtenissen veel te eenzijdig en bekomt dan, volgens ons, het tegenovergestelde van hetgeen hij bereiken wil. De vergelijking Papen-Chamberlain is volstrekt valsch. De bewering, dat Engeland de verantwoordelijkheid draagt voor de Duitsche gruwelen, kan er niet door.

Van Hollandia, Baarn:

Wat is dat? Encyclopedie voor Jongeren, aflevering 19 en 20, gaande van West-Indië tot Planeten, met kleurenplaten en talrijke illustraties. O.m. worden behandeld: Negers, Nelson, Nibelungenlied, Nietzsche, Fl. Nightingale, Nihilisme, Nobel, Noordsche Mythologie, Oberammergau, Observatorium, Odyssee, Oedipus, Olympische Spelen, Onderzeebooten, Ontdekkingsreizen, Oog, Oor, Oorlog, Optiek, Oranje, Orion, Orpheus, Padvindersbeweging, Palestina, Pan, Panthéon, Papier, Paria, Parijs, Parthenon, Pascal, Pasteur, Paus, Peking, Pestalozzi, Petrarca, Petroleum, Pisa, Plato.

Deze Encyclopedie verschijnt in 24 maandelijksche afleveringen ad fl. 1,10.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, Februari.

Nieuws van de maand. - De uil, de vos (L. Roelants). - De ziener (H. Van Tichelen). - O, wat neuzen! tweespraak (Pol Anri). - De volksredenaar (P. Melis). - Van prinses Elinei en het paardenmiddel (Frits Van Tichelen). - De drie lichtjes (D.A. Cramer-Schaap).

Brugge als wereldhaven*

Vooraleer tot de behandeling van mijn onderwerp over te gaan, stel ik er prijs op mijn toehoorders er op attent te maken dat mijn exposé slechts in een zeer geringe mate op eigen onderzoek berust. Veel ben ik aan allen verschuldigd die zich met Brugsche geschiedenis hebben opgehouden: aan de zóó verdienstelijke lokale historici - o.m. aan Gilliodts van Severen, aan Kanunnik Duclos en in 't algemeen aan alle medewerkers van de publicaties der ‘Société d'Emulation’ -, aan twee Duitschers, Walther Stein en Rudolf Häpke, aan mijn betreurden meester Henri Pirenne en in 't bijzonder aan mijn Gentschen collega en vriend professor Hans van Werveke, den besten kenner van Vlaanderens ekonomische geschiedenis.

***

Van het oogenblik af dat de stad Brugge in de geschiedenis opduikt, houdt haar bestaan verband met de zeevaart. De oudste teksten die van onze stad gewag maken - de vermelding van een versterking, een burcht, in 892, en inschriften op munten uit het begin van de X^{e} eeuw - noemen haar **Bruccia,** soms **Bruggas,** vormen die zeer verwant zijn met het oud-Noorsche bryggja, t.t.z. aanlegplaats.

In de XIe eeuw zien wij dat zich aan den voet van het **castrum**, van den grafelijken burcht, een nederzetting vormt wier ekonomi-sche bedrijvigheid dezelfde niet is als die van het omliggende; haar inwoners leven niet van den landbouw, maar van den handel: het is het **portus**, de ontkiemende stad. Als, in de XIe eeuw, de

* Voordracht in 1938 voor de Koophandelskamer te Brugge gehouden. Dezelfde voordracht werd, behoudens enkele wijzigingen, in het Duitsch te Münster (Verein für Geschichte u. Altertumskunde Westfalens) en te Berlijn (Deutsch-Belgische Gesellschaft), in het Fransch te Brussel (Société Royale d'Archéologie) gehouden.

bronnen talrijker worden, stellen we vast dat deze kleine, zeer bescheidene stad een haven is.

Brugge lag, inderdaad op de Reie, een rivier die op korten afstand van de stad in een zeeboezem, in het Zwin, uitmondde. De toenmalige gesteldheid van den bodem is ons slecht bekend. Het lijkt echter waarschijnlijk dat de Reie meer westwaarts dan heden liep en dat ze bij Koolkerke in een arm van het Zwin eindigde, die toen de voornaamste was, en ten Westen van Oostkerke lag. Ten gevolge van werken, waarover wij hier niet moeten uitweiden, werd op het einde van de XI eeuw de loop van de Reie gewijzigd: zij kreeg haar huidige richting en is in een anderen arm van het Zwin gaan uitmonden, die ten Oosten van Oostkerke lag en voortaan alleen voor den zeehandel in aanmerking zou komen.

In de XIe en in de vroege XIIe eeuw was Brugge een haven; een groote, zeer belangrijke haven echter allerminst. Er bestonden andere havens langs de Vlaamsche kust, die van even groote en soms grootere beteekenis waren: ten Noorden, Aardenburg, toen Reddenburg genoemd, dat insgelijks met het Zwin in verbinding stond, meer zuidwaarts Sint-Omaars (heden: Saint-Omer) met zijn voorhaven, Grevelingen (heden: Gravelines) en vooral Witsand (heden: Wissant); beide laatstgenoemde plaatsen waren de in- en uitvoerhavens voor het Zuiden van 't graafschap, dat met steden als Atrecht (Fr. Arras) en Sint-Omaars tot laat in de XIIe eeuw het bloeiendste en het rijkste gedeelte van Vlaanderen is geweest.

Was Brugge geen groote haven, het was niettemin een haven met internationale betrekkingen. Het behoorde tot wat men mag noemen ‘de ekonomische wereld van het Noorden’, waarvan de Britsche eilanden, het huidige Nederland (alsdan grootendeels onder den naam ‘Friesland’ bekend) het Noorden van Duitschland, de Skandinavische landen en de door Slaven bevolkte gedeelten van het bekken der Oostzee deel uitmaakten. Als vrachtvaarders speelden in dit ensemble de Skandinavische zeelieden de voornaamste rol. Het Iepersche laken, dat omtrent 1130 regelmatig en in betrekkelijk groote hoeveelheden te Nowgorod in het verre Rusland werd aangetroffen, was waarschijnlijk langs de Iperleet naar Brugge gevoerd en van uit de Brugsche haven op Skandina-

vische of op Vlaamsche schepen naar een Skandinavische handelsplaats - wellicht het Deensche Schleswig - overgebracht, van waaruit het zijn bestemming bereikte.

De Vlaamsche kooplieden, inderdaad, zijn in de XIe en in de XIIe eeuw ook op hun eigen schepen de Brugsche haven uitgevaren om in 't buitenland handel te drijven: o.m. in Engeland, Toen in 1127 graaf Karel de Goede te Brugge op een Woensdag werd vermoord, hebben de Bruggelingen, die voor hun zaken te Londen verbleven, het nieuws den Vrijdag in den vroegen morgen vernomen, wat voor den tijd buitengewoon snel was en regelmatige betrekkingen veronderstelt. Brugge stond overigens wellicht toen reeds aan het hoofd van de ‘Londensche hanze’, m.a.w. van het verbond der steden uit het noordwestelijke Vlaanderen, wier burgers in Engeland als kooplieden optraden.

Uit Engeland werd hoofdzakelijk wol naar Brugge ingevoerd, de Engelsche wol, die als grondstof moest dienen voor de zóó belangrijke Vlaamsche lakenindustrie. Het in de Vlaamsche industrieele centra vervaardigde laken vond overigens ook in Engeland een afzetmarkt.

Brugge zelf is nooit een belangrijk nijverheidscentrum geweest, maar het trok profijt, als invoerhaven voor de grondstof en als uitvoerhaven voor de vervaardigde produkten, uit de industrieele bedrijvigheid van andere steden, zooals Gent. Van daar het groote belang van den landweg tusschen Brugge en Gent. Meer ten Oosten van Gent, over Brussel en Leuven of langs een vertakking over Mechelen, en verder over Maastricht, verbond deze zelfde baan de Vlaamsche kust, en meer bepaald onze haven, met de voornaamste handelsplaats van de Rijnstreek, Keulen. Dit verdubbelde voor Brugge de mogelijkheden om de rol van transitohaven te spelen tusschen Engeland en Vlaanderen zelf, eenerzijds, de Rijn- en de Maasstreek, anderzijds, rol die Brugge reeds vervulde dank zij de scheepvaart langs de Zeeuwsche wateren, den Rijn en de Maas.

***

De betrekkingen over land of langs de stroomen en rivieren zijn nochtans niet de doorslaggevende factor geworden voor de

ontwikkeling van den handel te Brugge en van de Brugsche haven. Deze ontwikkeling werd vooral bewerkt door het ontstaan van nieuwe betrekkingen over zee. De tweede helft van de XIIe eeuw is op dit gebied van bijzondere beteekenis.

Vlaamsche kooplieden hebben op hun eigen schepen wijn en zout uit het Zuid-Westen van Frankrijk naar Engeland, maar ook naar de Vlaamsche havens en o.m. naar Brugge, geïmporteerd.

In het Noord-Oosten van Europa heeft zich een ommekeer in de toestanden voorgedaan, waarvan de gevolgen bijzonder ver zullen reiken. De Duitsche kolonisatie in Oostelbië gaat in de tweede helft der XIIe eeuw met reuzenschreden vooruit; dicht bij de monding van de Trave in de Oostzee wordt in 1158 Lübeck gesticht, als eerste in een reeks Duitsche handels- en havensteden langs de kusten en op de eilanden van deze zee. Omtrent denzelfden tijd hebben de Duitsche zeelieden in Noord- en Oostzee grootendeels de Denen in den overzeeschen handel vervangen, en wellicht geraakten zij kort voor 1180 met hun breede en diepe koggen in het Zwin.

Voortaan is de knoop gelegd. Het zout en de wijn uit het Zuid-Westen van Frankrijk zullen, benevens het Vlaamsche laken, de terugvracht zijn, die de Duitschers van uit Brugge naar Hamburg, naar Bremen, of naar Lübeck over Oldesloe, zullen vervoeren, in ruil voor de onbewerkte of weinig bewerkte produkten uit het Noorden en uit het Oosten, zooals het bont en het hout, of voor het bier uit de Noordduitsche steden - een toen zeer geprezen luxusdrank, - die zij bij ons aan wal hadden gebracht. Langs den reeds vermelden landweg en over de binnenwateren, waarvan zooeven gewag werd gemaakt, voerden de Rijnlanders hun wijn in, die in Vlaanderen en in Engeland groote afzetmogelijkheden vond, en importeerden de Westfalers, in de eerste plaats de kooplieden uit Dortmund en Soest, de stalen klingen van Solingen en het op het platteland vervaardigde lijnwaad.

Wellicht houdt de inrichting van een handelsfoor te Brugge in 1200 door graaf Boudewijn IX, verband met de sterke intensifieering van den buitenlandschen handel en met het optreden van steeds talrijker wordende vreemde kooplieden in onze stad.

De mededingers van de Brugsche haven zijn voortaan overvleugeld; overigens behooren Witsand sedert het einde van de

XIIe eeuw, Sint-Omaars en Grevelingen sedert het begin der XIIIe, niet meer bij Vlaanderen. De ontwikkeling van Aardenburg ging met deze van Brugge gepaard, maar bleef bescheidener.

Zeer beachtenswaardig is de verandering in de struktuur van de haven zelf, die zich in de tweede helft van de XIIe en in de XIIIe eeuw voordeed. Waar de haven te Brugge zich tot dan toe had bevonden, is moeilijk te zeggen: misschien even buiten de omheining. In elk geval was zij omtrent 1150 niet meer geschikt voor het toenmalig verkeer te water. De diepte en de breedte van de Reie verminderden onder de werking van een verzandingsproces. Het aantal schepen werd grooter en het is niet uitgesloten dat de omvang van de Noordduitsche **koggen** ook een factor is geweest waarmede rekening moest gehouden worden. In elk geval werd vóór 1180 op de plaats waar de Reie in het Zwin uitmondde, een voorhaven aangelegd; men bouwde er een sluis en dammen: van daar de naam Damme, die aan het stadje, dat zich weldra ter plaatse ontwikkelde, werd gegeven. Damme moet als haven niet afzonderlijk behandeld worden. Het had geen reden van bestaan buiten Brugge. Het maakte deel uit van het groote komplex dat de Brugsche haven aan 't worden was, zooals heden ten dage Altona en Kuxhaven deel uitmaken van de Hamburgsche haven, zooals Bremerhaven tot de haven van Bremen behoort. En dit is insgelijks het geval geweest voor de andere voorhavens, die in de XIIIe eeuw langs de oevers van het Zwin zijn ontstaan: Mude (heden Sint-Anna-ter-Muiden) en Monikerede in de eerste helft, Hoeke en Sluis in de tweede helft van de XIIIe eeuw. De zaken werden in algemeenen regel te Brugge zelf gedaan, maar het was meestal in de voorhavens en in 't bijzonder te Damme, dat de waren van handen veranderden.

Er bestond zelfs een zekere specialisatie in de bedrijvigheid van de verschillende voorhavens. Aldus is het te Damme dat de wijn uit Zuidwest-Frankrijk, hoofdzakelijk over La Rochelle uitgevoerd, aan wal gebracht werd en vervolgens in Duitsche schepen geladen. Toen de Franschen in 1213 Vlaanderen binnenvielen en hun vloot te Damme voor anker ging liggen, stonden matrozen en landingstroepen in bewondering voor de opeengestapelde tonnen Bordeauxwijn die ze te zien kregen; een bewondering, die overigens niet stom is gebleven... Deze overgroote rol van onze

haven in den middeleeuwschen wijnhandel heeft interessante gevolgen gehad op rechtshistorisch gebied. De regels van het zeerecht uit het Zuid-Westen van Frankrijk, bekend onder den naam van ‘Rôles d'Oléron’, naar den naam van het eiland dat een der centra van de zeevaart aldaar was, heeft de overzeesche wijnhandel naar Damme overgebracht; van Damme uit, heeft de Duitsche zeevaart deze regels in de Noordzee en in de Oostzee verspreid, waar zij, onder de benamingen ‘Seerecht van Damme’ of ‘Wisbyer Seerecht’, behoudens enkele aanpassingen, het gemeene zeerecht zijn geworden van de meeste Noordduitsche steden.

***

We zijn aldus in volle XIIIe eeuw geraakt. De XIIIe en de XIVe eeuw dienen voor het hoogtepunt van Brugge's ontwikkeling gehouden; het is de tijd, waarin onze stad met Venetië en met Genua, met Londen en met Lübeck, een van de vijf wereldhavens van Europa is geweest.

Het karakter van de handelsbedrijvigheid is overigens in den loop van deze periode sterk veranderd. De Vlaamsche handelslui, die naar het buitenland vertrokken om er te koopen en te verkoopen, o.m. degenen die van de Brugsche haven uitzeilden, hebben in den vreemde van wege de inheemsche kooplieden en van wege de overheden steeds meer moeilijkheden, belemmeringen, tegenstand ontmoet. Dit is in Engeland zoowel als in Duitschland het geval geweest. De achteruitgang van de macht der Vlaamsche graven in de XIIIe eeuw belette dat hiertegen krachtig kon gereageerd worden. De in- en uitvoer zijn aldus ruimschoots in handen geraakt van buitenlandsche koop- en zeelieden. Een zekere aktieve Vlaamsche handel en een zekere Vlaamsche zeevaart, van uit Brugge als hoofdhaven, zijn nochtans blijven voortbestaan, o.m. met het Zuidwesten van Frankrijk en met Spanje.

De steeds grooter wordende rol van de vreemdelingen te Brugge is een van de kenmerken der XIIIe en XIVe eeuw. Andere kenschetsende trekken zijn de sterkere concentratie te Brugge van de handelsbetrekkingen tusschen Vlaanderen en het buitenland, alsook de voortdurend grooter wordende omvang dezer betrekkingen.

Laat ons dit door enkele voorbeelden toelichten.

De Noordduitsche handel heeft sterk toegenomen. Dit is grootendeels uitlegbaar door de uitbreiding van de Duitsche kolonisatie naar het Oosten, door de stichting van nieuwe steden en havens en door de kracht die deze steden verkregen dank zij de bondgenootschappen, die zij met elkaar en met de steden uit West-Duitschland sloten. De 'Duitsche Hanze', zooals men deze verbonden sedert de XIVe eeuw pleegt te noemen, heeft haast den geheelen handel van Nowgorod over Riga tot aan Brugge gemonopoliseerd. Buiten het bont, het hout en den honig uit Rusland en Polen, het hout uit Noorwegen, het bier uit Bremen of uit Hamburg, hebben de Hanzeaten de haring en de stokvisch uit de Noorsche en Zweedsche wateren, het ijzer uit Hongarije en Zweden, het koren uit de Oostzeevlakte, naar Brugge ingevoerd. Bij de ons reeds bekende terugvrachten - laken, zout, wijn - kwamen zich de produkten uit het Zuiden voegen, o.m. de specerijen, het bewerkte leder, de zijde, de aluin. De prachtige koperen grafplaten, in Duitschland als 'Brügger Grabplatten' bekend, werden wellicht niet te Brugge, maar misschien wel te Gent vervaardigd. Zij werden echter over Brugge door de Hanzeaten naar Duitschland vervoerd.

De Engelschen hebben te Brugge zooals voorheen hoofdzakelijk wol aan wal gebracht. Deze invoerhandel is echter in den loop van de twee in aanmerking komende eeuwen door de wisselvalligheden van de politiek meer dan eens in 't gedrang geraakt. De pogingen van de Bruggelingen om den 'stapel' van de Engelsche wol in hun haven te laten vestigen, m.a.w. om er een verplichte concentratie van de ingevoerde Engelsche wol te verwezenlijken, werden slechts tijdelijk gedurende de XIVe eeuw met sukses bekroond. De Engelsche handel was in omvang en in belang met den Duitschen handel te Brugge niet te vergelijken. De Schotsche handel was met géén van beide te vergelijken. Zooals de Engelschen importeerden de Schotten hoofdzakelijk wol; een wol echter van mindere kwaliteit, waarop hoofdzakelijk beroep werd gedaan, wanneer de invoer van Engelsche wol moeilijk of onmogelijk was.

In de XIVe eeuw is de handel met de Zuiderlanden een zeer voorname factor van voorspoed geworden voor de Brugsche haven.

Tot dan toe waren er wel te Brugge Italiaànsche kooplieden en financiers verschenen. De intense handelsbetrekkingen tusschen Vlaanderen en Italië liepen nochtans in de XIIe en in de XIIIe eeuw niet over Brugge. Er waren Vlamingen die over land naar Italië, hoofdzakelijk naar Genua, trokken. Maar de Vlamingen en de Italiaansche kooplieden ontmoetten elkaar vooral op de internationale jaarmarkten, die regelmatig in vier steden van Champagne werden gehouden: Troyes, Provins, Lagny, Bar-sur-Aube. De vijandigheid tusschen Frankrijk en Vlaanderen op het einde van de XIIIe en in 't begin van de XIVe eeuw, de verhoogde tolrechten hebben de Vlamingen ertoe aangezet van de reis naar de jaarmarkten van Champagne af te zien. Overigens zijn deze in de XIVe eeuw langzamerhand in verval geraakt.

Sedert het einde van de XIIIe eeuw hebben Genueesche kooplieden en reeders op eigen initiatief schepen naar Brugge gestuurd; de oudste ons bekende reis dagteekent uit het jaar 1277. Van 1315 af richtte Venetië, als staat, regelmatige scheepvaartdiensten op Engeland en op de Nederlanden in. Het Zwin is in algemeenen regel het doel geweest van hun vaart en gewoonlijk legden zij in de voorhaven van Sluis aan. Hiertoe stelde men in beide groote Italiaansche havens vloten samen, bestaande uit galeien die met zeil en riem werden voortbewogen. Soms maakte men in Genua van zeilschepen gebruik, **nave** of **caracca** geheeten (Nederl. ‘Kraek’). Door het verschijnen van deze Italiaansche schepen in de Brugsche haven werd Brugge, zooals wij het in verband met de terugvracht van de Hanzeaten reeds vermeldden, een zeer belangrijke markt voor de produkten uit de wereld van de Middellandsche Zee en zelfs voor de daarheen uit Azië ingevoerde waren uit het Nabije en uit het Verre Oosten.

Nevens de Italianen dienen ook de Spanjaarden en de Portugeezen vermeld. Zij ook waren sedert het einde van de XIIIe eeuw in Brugge vertegenwoordigd. Uit Barcelona vertrokken in de XIVe eeuw nogal regelmatig galeien naar Brugge. Van uit de havens van Noord-Spanje en van Portugal zeilden schepen in de richting van het Zwin, waarheen ijzer en lichte wol werd uitgevoerd. Deze lichte wol diende, vooral in de kleine Vlaamsche steden, tot het vervaardigen van goedkoop laken, dat de Hanzeaten

in groote massa's naar geheel het Noordoosten van Europa exporteerden.

Een exposé besteed aan Brugge als wereldhaven zou onvolledig zijn, indien we ons de vraag niet stelden: hoe werden de zaken in de XIIIe en in de XIVe eeuw te Brugge behandeld?

Een gedeelte van de scheepsladingen die in de voorhavens terecht kwamen werd op lichters naar Brugge zelf langs de Reie gebracht, op een van de kaaien of in de Waterhalle op de Markt gelost en ter plaatse opgestapeld of verkocht. Andere ladingen vertrokken van uit de voorhavens op karren naar verdere bestemmingen, terwijl wat voor Gent bestemd was - o.m. de wol voor de lakennijverheid - sedert de tweede helft der XIIIe eeuw op lichters vervoerd werd langs de Lieve, het kanaal, dat de Gentenaren tusschen 1251 en 1262 aangelegd hadden om hun stad met Damme te verbinden. Maar, we weten het reeds, een zeer groot deel, zoo niet het grootste deel van de aangebrachte waren ging in de voorhavens zelf uit de handen van een buitenlandschen importeur in de handen van een exporteur over, die tot een andere nationaliteit behoorde.

Deze vreemde kooplieden verrichtten hun zaken gewoonlijk te Brugge zelf. Zij vonden er overigens al het noodige: Brugsche makelaars en ‘hosteliers’, die hen met elkaar in betrekking brachten, agenten van de groote Italiaansche bankfirma's, Noorditaliaansche geldleeners (gewoonlijk ‘Lombarden’ genaamd), inheemsche wisselaars voor de geldverrichtingen. Nevens de buitenlanders traden overigens ook Vlamingen en meer bepaald Bruggelingen als kooplieden op, o.m. als importeuren van koren of van grondstoffen voor de nijverheid; maar toonaangevend waren meer en meer de buitenlanders. Men was zoo zeer op hen aangewezen, dat zij over een gemakkelijk middel beschikten om een drukking uit te oefenen, in geval van konflikt met de overheden of met de Brugsche burgerij: het volstond voor hen zich uit Brugge terug te trekken. Aldus zijn de Hanzeaten verschillende keeren naar Aardenburg en later naar Dordrecht uitgeweken en hebben eindelijk hun programma doorgedreven, in de eerste plaats de vrijstelling van de verplichte tusschenkomst der Brugsche makelaren in hun handelsverrichtingen. Noch Aardenburg, noch Dordrecht boden echter de voordeelen aan die zij te Brugge genoten en van

een bestendig verblijf aldaar kon geen spraak zijn; overigens slaagden de Bruggelingen er gedurende de XIVe eeuw in, Aardenburg aan hun gezag te onderwerpen en het elke ernstige mededinging op gebied van groothandel voor goed onmogelijk te maken.

De buitenlandsche kooplieden vormden echte koloniën, die hun eigen overheden hadden. Men telde te Brugge in de XIVe eeuw o.m. de koloniën van de Duitschers of 'Oosterlingen', van de Engelschen, van de Schotten, van de Genueezen, de Florentijnen, de Lukkeezen, de Sieneezen, de Venetianen, de Spanjaarden, de Biskaaiers. Froissart vertelt in zijn beroemde kronijk dat er ook steeds talrijke Portugeesche kooplieden in Brugge verbleven.

Het is natuurlijk zeer moeilijk zich een idee te vormen van den omvang der behandelde zaken. Gewoonlijk treft men in de bronnen slechts vage inlichtingen aan. Het toeval wil dat men van tijd tot tijd een meer konkreet gegeven ontmoet, zooals de passage uit Froissart waarin verteld wordt dat in 1382, na den slag bij het Beverhoutsveld, de Gentenaren niet slechts Brugge, maar ook Damme innamen en in laatstgenoemde stad meer dan zes duizend vaten wijn uit het Zuidwesten van Frankrijk, bij de vreemde - lees: Duitsche - kooplieden in beslag namen. In 1368 werden ca. 23.000 stuk Vlaamsch laken - ca. 20 m. lang - in Lübeck geïmporteerd, die ongetwijfeld over Brugge verzonden waren geworden. Dit geeft een idee van den voor den tijd enormen omvang van het handelverkeer in de Brugsche haven.

Al behoort de XIVe eeuw nog tot de bloeiperiode van de Brugsche wereldhaven, faktoren en teekenen van verval waren toen reeds herkenbaar. Ten eerste, de talrijke oorlogen, burgeroorlogen en onlusten, die voor den handel uiterst ongunstig waren en meer dan eens de vreemde kooplieden er toe dwongen de stad te verlaten. Vervolgens de mededinging van de jongere Brabantsche haven van Antwerpen: er heerschte aldaar meer orde, meer rust en de behendige politiek van de hertogen wist hun land zoo weinig mogelijk in de internationale konflikten te laten betrekken. Men stelt dan ook vast dat voor den transitohandel tusschen Engeland en Rijnland-Westfalen, - Keulen, Soest, Dortmund, Münster - de Scheldestad in de XIVe eeuw meer en meer in de plaats treedt van Brugge; de Brabantsche nijverheid, die minder dan de Vlaamsche van sociale onlusten te lijden heeft, verzekert

een goede en overvloedige terugvracht; de Venetiaansche galeien verkiezen dikwijls Antwerpen boven Brugge als ‘terminus’ van hun reis. De oorlog van graaf Lodewijk van Male tegen Brabant in 1356, de annexatie van Antwerpen bij Vlaanderen in 1357 en de zeer ruwe behandeling van de stad door de Vlamingen hebben echter den achteruitgang van Brugge tegenover Antwerpen een halve eeuw vertraagd.

***

Aldus krijgt men in de XVe eeuw den indruk dat Brugge nog in vollen bloei is. En inderdaad is zij steeds een zeer voorname handelsplaats. De geldhandel en de invoer van produkten uit de zuidelijke landen blijven uiterst aktief; Portugeesche kooplieden importeeren nu zelfs waren uit Noord-Afrika en uit de ten Westen van dit werelddeel gelegen eilanden. De rol van de vreemde kolonies is grooter dan ooit; de ‘huizen’ die ze oprichten, zooals dat van de Genueezen (1399) en vooral dat van de Hanzeaten of Oosterlingen (1478), zijn als een uiting van hun rijkdom en van hun kracht. Onder hun leden ontmoet men merkwaardige personaliteiten: een Albert Bischop, koopman uit Lübeck, die langen tijd aan 't hoofd stond van de Duitsche kolonie te Brugge, en waaraan een beeld in den Dom van zijn geboortestad herinnert; de Lukkees Giovanni Arnolfini, importeur van aluin en van zijde, dien Jan van Eyck voorgesteld heeft met zijn vrouw in een schilderij waar realisme en ingetogenheid op meesterlijke wijze verbonden zijn; de vertegenwoordigers van de groote Florentijnsche bank en handelsfirma der Medici: Agnolo Tani en, na hem, Tomaso Portinari. Deze twee Florentijnen hebben respectievelijk aan Hans Memlinc en aan Hugo van der Goes de gelegenheid geschonken een van hun beroemdste meesterstukken te schilderen.

In verband met de rol van de vreemde kooplieden, dient nog aan één feit herinnerd, nl. dat Genueezen, Florentijnen en Venetianen, die hun ‘huizen’ nevens elkaar hadden, de gewoonte aannamen hun zaken te behandelen op de plaats die er vóór lag. Daar het ‘huis’ der Venetianen de vroegere woning was van de familie Van der Burse, uit het Brugsche patriciaat, heeft men deze regelmatige bijeenkomst van kooplieden, de ‘beurs’ genoemd. Het

is de naam van dit Brugsche geslacht en van deze Brugsche instelling, die op alle andere latere beurzen als technische benaming overgegaan is, o.m. op de veel belangrijker Antwerpsche beurs in de XVIe eeuw. De Brugsche beurs is overigens uitsluitend een Italiaansche beurs gebleven: kooplieden uit andere landen, of uit Vlaanderen zelf, namen geen deel aan haar werkzaamheden.

Het einde naderde. De verzanding van het Zwin maakte de scheepvaart steeds moeilijker: verder dan Sluis raakten de zeeschepen niet meer. Weldra zouden zij Sluis slechts met moeite bereiken. Daarenboven heeft zich Brugge moeilijk weten aan te passen bij de nieuwe eischen van de klienteel, aan wie te Antwerpen veel meer vrijheid van handelen werd gelaten. En al heeft Brugge van de Hanze verkregen dat zij van 1442 af aan haar leden het handeldrijven in de Nederlanden slechts in **onze** stad toeliet, niettemin hebben zich talrijke Hanzeaten in Antwerpen gevestigd. Laat ons eindelijk niet vergeten dat Brugge met het verval van de Vlaamsche lakennijverheid een groot deel van de beschikbare terugvracht verloor. Antwerpen zorgde integendeel voor andere nijverheidsprodukten, die de insgelijks in verval geraakte Brabantsche draperie als terugvracht konden vervangen. Tegen het einde van de eeuw heeft Brugge opgehouden een wereldhaven te zijn: de opstand tegen Maximiliaan heeft het den genadeslag gegeven; de vreemdelingen hebben in massa de stad verlaten en aan onderhouds- of verbeteringswerken van het Zwin kon men noch tijd noch geld besteden. In de XVIe eeuw is Brugge gedurende een vijftigtal jaren nog een derderangshaven gebleven. Een Hanzeatisch kantoor bestond er tot 1545; ook de Spanjaarden onderhielden er een zekere bedrijvigheid en hun ‘konsulaat’ bleef er gevestigd. Men deed poging op poging om de bevaarbaarheid van het Zwin te herstellen, echter te vergeefs. In de tweede helft van de eeuw is Brugge een half doode stad geworden.

In een Brugsch milieu hoef ik er niet aan te herinneren dat wilskracht, standvastigheid en zelfvertrouwen bewerkt hebben dat Brugge sedert het einde van de XIXe en het begin van de XXe eeuw uit zijn slaap is ontwaakt; zonder zich door de onvermijdbare beproevingen te laten ontmoedigen, gaat het dapper en hoopvol de toekomst tegemoet.

Bibliographische nota

Onder de over het behandelde onderwerp te lezen of te raadplegen werken dienen eerst de volgende vermeld, waarvan de geschiedenis van de stad Brugge het onderwerp is: Ad. DUCLOS, **Bruges. Histoire et Souvenirs** (Brugge, 1910), met een alphabetischen index van V. Van de Velde, in 1936 verschenen; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, **Inventaire des Archives de la Ville de Bruges. Inventaire des Chartes** (Brugge, 1878-1882, 9 d.), met een rijk kommentaar. Over de oudste geschiedenis van de stad, ons artikel **Iets over Brugge gedurende de preconstitutioneele periode van haar geschiedenis** (Nederlandsche Historiebladen, d. I, 1938).

Over Brugge als haven en als handelsstad blijft het voornaamste werk: R. HÄPKE, **Brügges Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt** (Berlijn, 1908). Over Brugge in den toenmaligen wereldhandel: H. PIRENNE, **Histoire de Belgique**, d. I., 5e uitg. en d. II, 3e uitg. (Brussel, 1929 en 1922); H. PIRENNE, **Le Mouvement économique et social**, in H. Pirenne, G. Cohen & H. Focillon, **La civilisation occidentale au moyen-âge du XIe au milieu du XVe siècle** (Parijs, 1933); H. VAN WERVEKE, **Ekonomische geschiedenis** in deel II ('De Middeleeuwen, XIIIe en XIVe eeuw') van **Geschiedenis van Vlaanderen**, onder leiding van R. van Roosbroeck (Brussel, 1937) en, in samenwerking met F. Quicke, in deel III ('Het Burgondisch tijdvak. XVe eeuw') van hetzelfde werk (1938).

Over enkele voorname aspekten van de geschiedenis van de Brugsche haven en over de handelsbetrekkingen tusschen Brugge en andere gewesten, verzenden wij naar de volgende werken en artikels: R. DOEHAERD, **Les galères gênoises dans la Manche et la Mer du Nord à la fin du XIIIe et au début du XIVe s**. (Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome, d. XIX, 1938). R. HÄPKE, **Der deutsche Kaufmann in den Niederlanden** (Leipzig, 1911), H. LAURENT, **Un grand commerce d'exportation au Moyen-Age, La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens** (Parijs, 1935); H. PIRENNE, **La Hanse flamande de Londres** (Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, 1899). **Un grand commerce d'exportation au moyen-âge: les vins de**

France (Annales d'histoire économique & sociale, d. V., 1933); F. RÖRIG, **Mittelalterliche Weltwirtschaft** (Jena, 1933), **Unternehmerkräfte im Flandrisch-Hansischen Raum** (Historische Zeitschrift, d. CLIX, 1939); A. SAPORI, **Il commerzio internazionale nel mediaevo** (Archivio di Studi Corporativi, fesc. III, 1938); W. STEIN, **Die deutsche Genossenschaft in Brügge u. die Entstehung der deutschen Hanse** (Hansische Geschichtsblätter, d. XXXV, 1908); H. VAN WERVEKE, **Der flandrische Eigenhandel im Mittelalter** (ibid, d. LXI, 1936), **L'origine des bourses commerciales** (Revue Belge de Philologie et d'Histoire, d. XV, 1936); C. VERLINDEN, **La place de la Catalogne dans l'histoire commerciale du monde méditerranéen médiéval** (Revue des Cours et Conférences, 1938-39).

Over de voorhavens van Brugge: A. DE SMET, **Het waterwegennet ten Noord-Oosten van Brugge in de XIIIe eeuw** (Revue Belge de Philologie et d'Histoire, d. XII en XIII, 1933 en 1934), **L'origine des ports du Zwin**, in **Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne** (Brussel, 1937).

Aan onzen collega en vriend prof. H. Van Werveke zijn we talrijke inlichtingen, verbeteringen en aanvullingen verschuldigd, waarvoor we hem hier zeer hartelijk dank zeggen.

F.L. GANSHOF.

Ergens iemand...

voor Dr. Herman Thiery.

Ergens iemand, één uit velen,
vraagt wat voorspoed en geluk.
Wie zijn wonden kunnen heelen
hebben 't met zichzelf te druk.

Ergens iemand roept verloren
deernis in met zijnen staat.
Waar niet één zijn stem wil hooren,
keert zijn hoop nog niet in haat.

Ergens iemand, vastbesloten,
houdt maar vol en laat niet af.
Wie reeds alles heeft genoten,
heeft geleefd, is rijp voor 't graf.

Ergens iemand leeft gelaten,
heeft den tijd en het geduld.
Hem wil hoop maar niet verlaten
dat zijn wensch eens wordt vervuld.

Ergens iemand is zeer dankbaar
voor een woord van wie begrijpt.
Vriendenmunt is altijd gangbaar
waar de vrucht begrijpen rijpt.

Vergeefsch lied

voor G. Balthazar.

Ik kommer waar mijn lot zal stranden,
verlaten, zonder vriend noch god.
Ik toon vergeefs den palm der handen
en bedel om een beter lot.

Wie kunnen helpen, blijven doof en
weigrig voor mijn smeekgebaar.
Mijn vrouw moet verder af zich sloven.
Ik zie geen uitkomst waar 'k ook staar.

Er zijn er die in 't leven lukken
zonder er iets maar voor te doen,
wijl andren moeten beedlend bukken
met niets om hunne hoop te voên.

Wat baat het zich verwoed te weren?
Het vechten heeft geen resultaat.
Ik ben de schaamte al aan 't verleeren
en bedel zonder hoop noch haat.

Er rest mij enkel nog betrouwen
op 't lot. De zorg voor vrouw en kind
laat mij geen tijd om lang te rouwen
tot iemand deernis met mij vindt.

M. DE DONCKER.

Ik weet het niet...

voor P.E. de Rijck.

Ik weet niet waarom ik U vertrouwen ging,
er was een gesloten deur die openging
en vriendenhanden lagen in elkaar,
die nooit streelden, noch drukten mekaar.

Er werd een woord gesproken,
dat mild over de hoofden gebroken,
aan gedoofde haarden openwarmde,
liefde die zich over smart erbarmde.

Onze harten lagen in den smeltkroes
en brandden rustig op hun wilden roes.
Was het de droom die verder ziet,
of alleen ons hart?... Ik weet het niet.

FRANZ ZONNEBERG.

[Twee gedichten]

Grootpa

Wel vier en vijftig jaar om ons te scheiden.
En toch, wanneer wij naast elkander schrijden
Met één gelijk-gemeten wandelpas,

Dan is het of die scheiding leugen was,
En of van wegen, die naar 't einde leiden
Men enkel en alleen in boeken las.

Uw pinkeloogen, die zooveel reeds zagen,
Ze kunnen nog, als ik, verwonderd vragen
Naar 't hoog gejubel van een leeuwerklied,

Een haas, die uit een duin te voorschijn schiet,
Of als de menschen over 't leven klagen
Alsof het niet een groote veelheid biedt.

Ik kan mezelve nooit als grijzaard denken.
Mijn leven schijnt alleen maar jeugd te schenken:
De bonte grillen van een lintenkluw.

Doch, goeie Grootpa, wen ik stap naast U
Dan schrikt het niet dat oude dagen wenken.
Ik weet: ik zal steeds blijven zooals nu.

Havenstad

Ik ben een uit de stad waar 's nachts de Zuidzeestranden
En verre horizonten lokken in den dreun
Der bootsirenen, doch waar door intieme banden
De ziel blijft luistren naar den beiaarddeun.

Zoo is misschien het hart van elke groote haven:
Een drang naar palmenkusten, zee en tropenwoud,
Wijl 't lied van oude steenen en van oude graven
Uit droomenavonturen t'rugroept of weerhoudt.

HERMAN VAN SNICK.

Het antwoord

Ik vroeg het antwoord aan het kind:
Het speelde zorgeloos in 't zand,
Nam mij plots, lachend bij de hand
En liep het duin op, in den wind.
Zijn oogen waren diep en klaar,
Maar 't antwoord zocht ik vruchtloos daar.

Ik vroeg het antwoord aan de vrouw:
Er gleed een glimlach om haar mond
Terwijl ze vlecht en kleed ontbond.
Haar schoot was grondloos, warm en zacht,
'k Vergat er zalig zorg en rouw,
Maar 't antwoord heeft ze niet gebracht.

'k Vroeg 't antwoord dan aan zee en woud,
Aan bloem en vogel, berg en dal,
Aan 't lentegroen en 't herfstgoud,
Aan zon en ster, heel 't weidsch heelal,
Maar geen van allen had gehoord
't Rust-brengend, 't ziel-vervullend woord.

Nog speur ik op het aangezicht
Van al wat is, naar 't zoet bericht,
Naar taal of teeken, wenk of woord,
Waar 't hart zichzelf in kent of hoort,
En niets blijft, dan, na lang gemis
't Geluk dat onuitspreeklijk is.

FRANS DE WILDE.

‘Wake in den nacht’

Aan Issa...

De zon bracht mij haar verlangen,
de wind haar lach en levenslust.
't Water droeg haar blijde zangen;
na dien dag kwam 'k niemeer tot rust.

'k Zie ze nog met donkre haren
lachend meerennen met den wind.
Hoe kon ik 't hart dan bedaren,
't hart dat steeds nieuwe snaren bindt?

Nu bangt lang, lang een torenklok;
d'avondlamp licht mijn liefdelied.
Waarom voelt 't hart een zachten wrok,
wijl z'in mijn lichtend oogen ziet?

Z'is diep in mijn hart geboren,
ze heeft fel in mijn vleesch gebrand.
Werelden heb 'k sinds verloren;
ik wandel verder aan haar hand.

28/12/38.
ERIK DE ZWETH.

Taal en leger
De geleidelijke oplossing van een vraagstuk van nationaal belang
Slot[1]

De wagen is aan het rollen.

De Vlaamsche Kadettenschool leverde een zeker aantal Vlaamsche kandidaten-officieren, die echter in het Fransch hun studiën in de Militaire School voortzetten; het aantal reserve-gegradeerden en -officieren, die het Nederlandsen als opleidingstaal kozen, bleek ontoereikend en de Vlaamsche intellektueele jongelingschap achtte zich nog steeds niet tot de militaire loopbaan geroepen.

De Vlaamsche eenheden beschikten in 1934 over Vlaamsche reglementen en voor de officieren en onderofficieren werden Vlaamsche handleidingen gemaakt; in 1935 waren alle reglementen en voorschriften, betreffende de opleiding van de lagere kaders en de troepen, in het Nederlandsch vertaald.

Het staat buiten kijf, dat van al de organismen, welke in de Vlaamsche landstreek moesten vervlaamscht worden, het leger de meeste moeilijkheden te overwinnen had, ter wille van den bijzonderen aard van de weermacht zelf en meteen ten gevolge van een voor de Vlamingen ongunstige militaire traditie.

Een leemte in de wet van 1928 is voorzeker het achterwege blijven van een Vlaamsche afdeeling in de Militaire School.

De Vlaamsche Kadettenschool leverde een klein aantal kandidaten voor de Militaire School. Waarom? Omdat het aantal leerlingen in die school kleiner bleek dan in de Waalsche; omdat, op taalgebied, het programma niet hetzelfde was van de Vlaamsche athenea: de wiskunde werd er namelijk in het Fransch onderwezen, wat voor vele Vlamingen moeilijk bleek. En het gevolg was: minder kandidaten voor de Vlaamsche Kadettenschool, welke dan nog in Wallonië, ver van het ouderlijk verblijf, gelegen is. Zoo komt het, dat, tot in 1932, geen enkel kandidaat

(1) Zie blz. 229 en volg.

voor de Militaire School het examen in de wiskunde in het Nederlandsch aflegde en om die reden werd, in de Militaire School, geen kursus in de wiskunde in het Nederlandsch gegeven.

Herinneren wij er hier terloops aan, dat bij Koninklijk Besluit in 1933 de Vlaamsche en Waalsche Pupillenscholen, lager en middelbaar onderwijs, werden afgeschaft.

De wet betreffende het gebruik der talen bij het leger werd op 1 Januari 1931 in toepassing gebracht. De promotie van 1928 (Militaire School) was dan ook aan het nieuwe regiem onderworpen. De officieren van de vorige sessie moesten er zich niet aan onderwerpen.

De wet op het gebruik der talen voorzag voor al de leerlingen een Nederlandschen en een Franschen leergang: zekere theories werden in beide talen gehouden en de aspiranten-officieren moesten tijdens de oefeningen in het Nederlandsch en het Fransch uitleg verschaffen. Een kursus in de rechten werd in de twee nationale talen gegeven. Het eindexamen omvatte, in de Nederlandsche taal: een opstel, een theoretische bespreking, het lezen van een beknopt verslag van een dossier van rechterlijken aard, het houden van een rekwisitorium, een pleidooi en een ondervraging van getuigen, alsmede het stellen van vragen aan den burgerlijken magistraat.

Nieuwe Vlaamsche aktie.

In de eerste helft van Oktober 1935 werd, aan Vlaamsche zijde, een nieuw aktieprogramma samengesteld, waarin o.m. volgend punt voorkomt: wettelijke regeling en aanvulling van het taairegiem voor het leger; gelijkheid van beide landstalen in en voor het korps der officieren en inrichting van Vlaamsche afdeelingen in alle militaire onderwijsinstellingen.

Eenige dagen nadien hield het Liberaal Vlaamsch Verbond een algemeene vergadering, tijdens dewelke een verklaring werd goedgekeurd, waarvan een gedeelte als volgt luidt: ‘In verband met de binnenlandsche aangelegenheden legt het Liberaal Vlaamsch Verbond nogmaals den nadruk op de noodzakelijkheid dat de taalwetten (ook bij het leger) behoorlijk worden nageleefd.’

De Vlamingen kunnen zich best in België staatsburgers voelen, en dit gevoel werd nog versterkt sedert 1914. Meer dan ooit hebben wij sedert den oorlog een leger, bestaande uit de kinderen van ons volk zonder onderscheid van stand. Het is meteen de waarborg geworden van onze vrijheid. Het verwijt, alsof de Vlamingen om de veiligheid en de onafhankelijkheid minder bekommerd zouden zijn dan anderen, is grievend voor het Vlaamsche volk, dat alleen, in taalopzicht, voldoening heeft betracht en in den geest van de

verstandhouding tusschen Walen en Vlamingen een goede landsverdediging wenscht.

De wet van 1928 heeft ons ongetwijfeld een stap bij het einddoel nader gebracht, al is het gebrek aan taaleenheid in hetzelfde korps hinderend voor de wisselwerking tusschen de manschappen en de hoogere officieren.

Steunende op het krijgskundig beginsel, dat het eentalig kommando zelfstandig moet kunnen werken, diende de oprichting van Vlaamsche en Waalsche kompagnies in één en hetzelfde bataljon en het behoud van Vlaamsche en Waalsche bataljons in één en hetzelfde regiment te worden verworpen.

In sociaal opzicht was de handhaving van Waalsche kompagnies in overwegend 'Vlaamsche' regimenten een groote dwaling: zoons van den gegoeden stand mogen immers niet in hetzelfde regiment afgezonderd en in een andere taal dan deze van de overige kompagnies opgeleid en aangevoerd worden.

De ideale oplossing is dan ook steeds geweest: eentalige divisies, samengesteld uit infanterie, artillerie, genie en ruiterij - thans motortroepen - onder bevel van een generaal. Zij alleen is trouwens volledig toegerust om op eigen krachten den strijd aan te binden.

Een leger, dat de rechten van Vlamingen en Walen huldigt en technisch flink is ingericht, zal ongetwijfeld het voorbeeld van de veteranen 1914-1918 voor oogen houden. Geleid door gegradueerden en officieren die, dank zij de kennis van de taal en de inborst van de manschappen, er het maximum kunnen uithalen, moet het nieuwe leger alle waarborgen voor de veiligheid schenken.

De vervlaamsching van het militair onderwijs

De beperkte plaatsruimte belet ons hier het legervraagstuk in taaiopzicht breedvoerig toe te lichten. Ook moeten wij ons tevreden stellen met korte beschouwingen en een haastig overzicht van enkele hoofdpunten van het Vlaamsche legerprogramma.

De vervlaamsching van het militair onderwijs is steeds de hoofdschotel geweest, omdat zij de integrale legerhervorming met het oog op de indeeling in Vlaamsche en Waalsche divisies en de indeeling van het grondgebied in Vlaamsche en Waalsche legeromschrijvingen voorafgaat.

De Militaire School en de Krijgsschool moeten het leger het noodige aantal Vlaamsche officieren bezorgen, wier bevordering in rang begrijpelijkerwijze in een versneld tempo zal geschieden, zonder nadeel voor de opleiding, de aanvoering en het bestuur van de Vlaamsche eenheden.

Met de vervlaamsching van de Militaire School - en van de Krijgsschool - mocht dan ook niet langer gedraald worden, om, in afzienbaren tijd, de indeeling van de weermacht in Vlaamsche en Waalsche divisies als een voldongen feit te kunnen beschouwen.

Einde 1935 bestond er in de Militaire School een Vlaamsche afdeeling in embryonalen toestand... met twee leerlingen. Elke leergang werd door een in het Fransch doceerend professor gegeven, die bijgestaan werd door een of twee repetitoren, waarvan ten minste één bij machte moest zijn den kursus, na de les, te herhalen voor zijn Vlaamschen leerling van de infanterie- of artillerie-afdeeling.

Sedertdien is het aantal Vlaamsche kandidaten voor het toelatingsexamen in de Militaire School geleidelijk gestegen. Voor het examen in 1938 stelden er zich 126 voor. Die uitslag hebben wij mede te danken aan den heer J. Hoste, die, als minister van Openbaar Onderwijs van 1936 tot en met 1938, maatregelen trof met het oog op de voorbereiding tot dit examen in de Vlaamsche middelbare scholen.

In 1938 zou eindelijk overgegaan worden tot de oprichting van een zuiver Vlaamsche afdeeling in de Koninklijke Militaire School.

De Vlamingen en de militaire akkoorden

Een woordje over de kwestie van het Belgisch-Fransch militair akkoord, kwestie die van 1920 af herhaaldelijk op het voorplan is gekomen.

Welk was het doel, dat in 1920 bij het aangaan van dit akkoord werd nagestreefd? Het doel, heette het toen, was de waarborgen van vrede en veiligheid te versterken, voortvloeiend uit het pakt van den Volkenbond. Eerste-minister Van Zeeland verklaarde echter in Februari 1936, dat hij zelf het akkoord, zooals het tot stand kwam, niet zou aangegaan hebben.

Over het algemeen gaf het bij de Vlamingen aanleiding tot wantrouwen en werd er aan die zijde geijverd om het voor de toekomst ongedaan te maken.

Er was inderdaad rond het militair akkoord een ongewenschte atmosfeer ontstaan. Ook moest men alle oorzaken van verwarring of misverstand opruimen en het was met belangstelling dat in Maart 1936 een officieele verklaring te gemoet werd gezien. De verwachte verklaring werd door Eerste-minister Van Zeeland in het parlement afgelegd, en daaruit bleek, dat de Fransche en Belgische regeeringen besloten hadden brieven te wisselen ter vervanging van die, welke in 1920 overgemaakt werden.

Het akkoord, heette het, was gezuiverd van verjaarde bepalingen, die eerder schadelijk dan nuttig waren. Met Engeland zou een soortgelijke regeling besproken worden.

Meer en meer werd de nadruk gelegd op de noodzakelijkheid van een volstrekt onafhankelijke landsverdediging. Ook oordeelde minister van Staat M. Lippens, op het kongres van het Liberaal Vlaamsch Verbond te Gent, op 8 Maart 1936, de zelfstandige militaire politiek als de eenige goede welke in België te voeren is.

Op 14 Oktober 1936 - een historische dag in onze militaire geschiedenis - sprak Koning Leopold III, in den ministerraad, een rede uit, welke, in binnen- en buitenland, een grooten indruk maakte. De Vorst verklaarde o.m., dat België, door zijn grenzen te verdedigen, tot het behoud van den vrede in West-Europa ruim bijdraagt en dat het daardoor recht heeft op den eerbied en op de eventueele hulp van de staten, die belang bij dezen vrede hebben. Doch, voegde de Koning er aan toe, onze verbintenissen moeten niet verder reiken.

Militaire en oud-strijdersbonden

Het laat zich begrijpen, dat ook de militaire en oud-strijdersbonden, in zake de landsverdediging en de taalregeling bij het leger, hun meening te kennen hebben gegeven.

Wij stellen vast, dat ook bij die bonden de Nederlandsche taal niet veronachtzaamd wordt.

Sedert Maart 1938 bestaat er een Vereeniging van Vlaamsche Reserve-Officieren, die de vorming van een zuiver Vlaamsche militaire elite in de Vlaamsche landstreek nastreeft.

De sterke Nationale Bond der Belgische Onder-officieren bezit een tweetalig blad en huldigt de gelijkheid van Walen en Vlamingen in den bond en bij het leger.

De machtige Nationale Strijdersbond (N.S.B.) is samengesteld uit honderden Vlaamsche en Waalsche afdeelingen, die over een Vlaamsch en Fransch orgaan beschikken.

De N.S.B. leidt een politiek, welke staat in het teeken van den wereldvrede en de Vlaamsch-Waalsche verstandhouding, die gesteund is op het beginsel van de volstrekte gelijkheid van beide landstalen.

De werking van den Vlaamschen Oud-Strijdersbond (V.O.S.) is bekend. De Unie der Fraternellen (regimentsvriendenkringen van veteranen) verdedigt in haar tweetalig orgaan een zienswijze, welke niet altijd door de Vlamingen is kunnen bijgetreden worden.

Het Nationaal Verbond der Oorlogsinvaliden zorgt insgelijks voor de strenge toepassing van het beginsel der taalgelijkheid bij de uitvoering van zijn programma.

De bonden van na-oorlogsche soldaten, opgericht met den steun van N.S.B. of van fraternellen in het Vlaamsche land, houden insgelijks rekening met de tweeledigheid van het land, evenals de Vuurkruisersbond (groep Cox), die, in dit opzicht, een loyale houding aanneemt.

Hetzelfde kan gezegd van het Verbond der Oorlogsvrijwilligers, de Politieke Gevangenen, de Weggevoerden, de Oud-Gedienden van het Bezettingsleger in Duitschland enz. Behalve V.O.S. zijn al deze oud-strijders- en andere vereenigingen buiten den taalstrijd gebleven, al deden zich soms afwijkingen voor, waartegen door leden zelf dadelijk protest werd aangeteekend.

Het militair gerecht

De taalregeling bij het militair gerecht heeft ongetwijfeld veel te wenschen overgelaten, en in 1934 bestond er nog reden tot klagen.

In 1874 schreef een liberaal advokaat uit Gent, Albert Fredericq, in ‘Het Nederlandsch Museum’ een merkwaardige studie, onder den titel ‘Het Wetboek van Rechtspleging in Strafzaken van het Landleger van 1814’. In dit werk verklaarde hij o.m., dat de rechter en de betichte dezelfde taal moeten spreken.

In Januari 1885 zond de Vlaamsche Konferentie der Balie van Gent een vertoog aan den minister van Rechtswezen, waarbij zij wees op het feit dat het Wetboek van Rechtspleging bij de Landwacht uit den Hollandschen tijd nog steeds voor de Vlamingen van kracht was, maar vergeten werd.

De verplichte taaiman voor de krijgsraden moest door den Vlaamschen militair betaald worden.

Bij arrest van 12 Februari 1892 werd het gebruik der Nederlandsche taal voor den Krijgsraad te Antwerpen door het militair gerechtshof te Brussel verboden en het Verbrekingshof bekrachtigde het besluit.

In Februari 1893 werd, in het parlement, een ontwerp van een nieuw militair wetboek van strafrecht ingediend, maar het gebruik van onze taal werd onverlet gelaten.

In 1899 zou de toestand van den Vlaamschen soldaat voor het militair gerecht eenigszins verbeteren (Amendementen Juliaan Van der Linden).

Jaren verliepen en de oorlog kwam. Bij een Besluit-Wet van 2 Oktober 1918, eenige weken voor het eindoffensief, werd voorgeschreven, dat rekwisitorium, verdediging, uitspraak en veroordeeling in het Nederlandsch moesten geschieden, bijaldien de beklaagde geen Fransch zou kennen. Fransche stukken van het dossier moesten vertaald bij het dossier worden gevoegd.

Het Militair Wetboek van Strafrecht, verschenen in 1899 en in 1919, onderging wijzigingen, waarbij o.m. aan den auditor der Waalsche krijgsraden de kennis van de Nederlandsche taal werd opgelegd.

Betreffende het militair gerecht schenkt de wet van 5 Juni 1935, op het gebruik der talen in gerechtszaken, voldoening aan de Vlamingen.

Voor de krijgsraden, zegt zij, wordt de rechtspleging gevoerd in de door den beklaagde verkozen taal. Bij het Militair Gerechtshof en bij alle krijgsraden is er naast een Waalsche een Vlaamsche kamer. Evenals de magistraten, moeten de griffier van het Militair Gerechtshof en een der adjunkten het bewijs leveren van de kennis van beide landstalen.

De heerschende opvattingen

In onze brochure ‘Het naoorlogsche Vervlaamschingsproces bij het Belgische Leger’ (1932) herinnerden wij aan de campagne van verdachtmaking tegen de Vlaamsche beweging, campagne welke in de oorlogsjaren begon en na de vijandelijkheden nieuw voedsel vond in de extremistische drijverijen.

Zekere Franschtalige pers kreeg als het ware aanvallen van hysterie bij het aanklagen van de beweging voor gewestelijke indeeling en eentalige eenheden.

Aan de Vlamingen voldoening geven, zoo werd beweerd, is de deur openen voor de militaire, bestuurlijke en politieke scheiding.

De Vlaamsche bladen en onder meer ‘Het Laatste Nieuws’; ‘Het Volksbelang’, dat toen te Antwerpen verscheen, ‘De Liberale Demokraat’ (Brussel), ‘'t Zal’ (Brugge) en andere Vlaamsch-liberale organen verdedigden het Vlaamsche legerprogramma en wezen heel wat verkeerde opvattingen terecht.

In de laatste jaren is in menig Waalsch blad een zekere kentering waar te nemen, welke wijst op een ruimer begrip van de werkelijke toestanden in het land, terwijl de extremistische pers olie op het vuur blijft werpen, alsof er voor de Vlamingen geen beter werk te verrichten ware op het gebied van de praktische verwezenlijkingen.

Zooals wij het in ons werkje ‘Het Vlaamsche Liberalisme 1830-1933’ schreven, hebben liberalen als Karel Buls, Dr. Persoons, Pecher, A. Buysse e.a. in het parlement den weg gebaand, welke in 1928 tot de eerste Vlaamsche overwinning in legeropzicht geleid heeft. Ook het Willemsfonds en het Liberaal Vlaamsch Verbond hebben zich herhaaldelijk verdienstelijk gemaakt voor het bekomen van betere taaitoestanden in het leger.

Een overgangsperiode

In 1928 is een overgangsperiode begonnen, welke in 1938 geëindigd is met de goedkeuring door het parlement van het nieuwe taaistatuut van het leger.

De gemengde legerkommissie van 1936 was van oordeel, dat de militaire inrichting van het land, evenals de buitenlandsche politiek van België, geen andere oogmerken kan nastreven dan de beveiliging van het grondgebied tegen elken aanval, van waar deze ook moge komen.

De Vlamingen verdedigden de inrichting van een Vlaamsche afdeeling in de verschillende militaire opleidingsscholen en de territoriale en eentalige inrichting van het leger.

Generaal Van den Bergen, leider van den algemeenen legerstaf, betoogde, dat er voortdurend gestreefd werd naar verbetering van de taaltoestanden bij de weermacht. De Vlamingen eischten de organieke gelijkheid op taalgebied en de gelijke eerbiediging voor de persoonlijkheid van den Vlaming en den Waal.

In September 1936 richtte luitenant-generaal Denis, minister van Landsverdediging, in verband met de taalkwestie, een vertrouwelijken rondzendbrief aan de korpskommandanten, waarin o.m. het volgende voorkomt: ‘Het klein aantal officieren dat de opgerichte taallessen volgt bewijst ten overvloede, dat het belang van de kennis der tweede landstaal aan velen ontsnapt... Het is de plicht van ieder officier een steeds uitgebreider kennis der beide landstalen te verwerven. Dientengevolge zullen de lessen in het Nederlandsch in beginsel gevolgd worden door al de officieren...’

Hoe was toen de toestand bij het leger in zake het taairegime?

In feite zijn de eerste en tweede infanteriedivisies ‘Vlaamsch’, de vijfde infanteriedivisie en de drie groepen Ardensche jagers Waalsch; het tweede legerkorps (Antwerpen-Vlaanderen) is ‘Vlaamsch".

In de ‘Vlaamsche" eenheden is de bestuurstaal echter Fransch en, zooals wij het reeds schreven, moeten de Vlaamsche onderofficieren praktisch Fransch kennen, alhoewel de wet van 1928 voorziet, dat zij enkel de taal van hun eenheid machtig moeten zijn.

In 1937 en 1938 trof de h. J. Hoste, minister van Openbaar Onderwijs, een reeks maatregelen met het oog op de inrichting van het technisch onderwijs voor de soldaten.

Het zal niemand verwonderen, dat, met het oog op een definitieve taalregeling, het vraagstuk van het beroepskader, in Vlaamschen zin, dient opgelost. Niet de wetgeving, maar het Vlaamsche volk zelf moet er voor zorgen.

Van zijn kant noodigde generaal Denis de Vlaamsche officieren uit, tijdens de Vlaamsche radio-uitzendingen voor de oudstrijders het woord te voeren, om de bevolking en de jongelingen in het bijzonder in te lichten over de huidige toestanden bij het leger, over de zedelijke en stoffelijke zorgen aan den soldaat besteed en over de toekomstmogelijkheden voor hen, die bij het leger een loopbaan wenschen te kiezen.

In de Militaire School volgden enkele kandidaten-onderluitenants de lessen in het Nederlandsch; de Walen leerden er de Nederlandsche taal, doch tweemaal twee en twintig uren Nederlandsche les bleken onvoldoende. Van 1939 zou het aantal Vlaamsche leerlingen aangroeien.

In het licht van de bevolkingsstatistieken

In 1937 waren er in België 125.495 geboorten, in Vlaanderen en het Brusselsche 90.830 en in Wallonië 34.665.

Er werden nagenoeg evenveel meisjes als jongens geboren; zoodat voor de jaarklasse 1958 - het afval niet afgetrokken - het aantal Vlaamsche rekruten 45.415 zou beloopen, tegen 17.332 Waalsche dienstplichtigen.

Het gemiddelde sterftecijfer tusschen de geboorte en 17 jaar is ongeveer 5 per duizend per jaar, wat een vermindering van ongeveer 35 per duizend geeft. Er zouden bijgevolg in 1958 overblijven: 43.826 Vlaamsche en 16.726 Waalsche dienstplichtigen.

Wij veronderstellen dat de vrijstellingen wegens lichamelijke onbekwaamheid in beide landstreken evenredig zijn en 30 t.h. bereiken; dan krijgen wij voor 1958 volgende vermoedelijke cijfers: 30.680 Vlamingen en 11.710 Walen of ongeveer 72 t.h. Vlaamsche tegen 28 t.h. Waalsche rekruten.

De vrijstellingen in oorlogstijd zijn begrijpelijkerwijs minder talrijk dan in vredestijd en de vrijgestelden in vredestijd, buiten de afgekeurden wegens lichamelijke onbekwaamheid, worden bij de algemeene mobilisatie naar oefenkampen gestuurd; zoodat het aantal Vlamingen bij het strijdende leger nog hooger dan 73 t.h. zal zijn. Uit wat voorgaat blijkt dan ook, dat het legervraagstuk voor het Vlaamsche land er één is van zeer gewichtigen aard.

Een goede wet

Onderscheidenlijk op 30 Juni en 26 Juli 1938 werd door Kamer en Senaat de nieuwe taalwet bij het leger goedgekeurd.

De twee hoeksteenen van het ontwerp, artikel 5, betreffende de taalkennis van de majoors, en artikel 10, betreffende de indeeling van de Militaire School in een Vlaamsche en een Waalsche

afdeeling, waren, in de Kamer, (verslaggever de h. Van Hoeck) het voorwerp van een grondige bespreking, welke ten slotte tot een vergelijk leidde.

De volledige opleiding van den soldaat geschiedt in zijn moedertaal. De manschappen worden bij eentalige kompagnies, eskadrons of batterijen ingedeeld; eentalige regimenten worden gevormd, welke in eentalige divisies worden samengebracht.

In de eentalige eenheid is de taal voor de bevelen, van laag tot hoog, voor het beheer en de dienstbetrekkingen Nederlandsch in de Vlaamsche en Fransch in de Waalsche eenheden.

In de gemengde eenheden is de taal van de onder-eenheden Nederlandsch voor de Vlamingen en Fransch voor de Walen.

Voor den inwendigen dienst in de krijgshospitalen, werfbureelen, depots, parken, arsenalen, legerwerkhuizen en geniediensten is de taal deze van de streek.

De briefwisseling van de militaire overheden met de Vlaamsche gemeenten geschiedt in het Nederlandsch.

Het nieuw taalregime en de kaders

Alvorens bevorderd te kunnen worden, moet elke kandidaat-beroepssergeant of -wachtmeester, door middel van een examen, blijk geven van werkelijke kennis van de taal der eenheid bij dewelke hij zal moeten dienen. Om te kunnen overgeplaatst worden naar een eenheid met een ander taalstelsel, zal ieder onderofficier een bewijs van de kennis der andere taal hoeven te geven.

De grondige kennis van de Nederlandsche - of de Fransche - taal en de wezenlijke kennis van de tweede landstaal is verplicht om onderluitenant bij het aktieve kader te kunnen worden.

Het eindexamen bij de Koninklijke Militaire School, afdeeling infanterie-ruiterij, het overgangsexamen tot de Applikatieschool voor artilleristen en genisten en het definitief examen voor de benoeming langs de kaders tot den rang van onderluitenant, omvatten een opstel, een gesprek over theorieën en reglementen en een oefening waaruit blijken moet, dat de kandidaten-officieren in gerechtelijke kommissies en krijgsraden kunnen zetelen.

Ook de geneesheeren, apothekers, paardenartsen en administratie-officieren leggen een examen over de werkelijke kennis van de tweede taal af.

Het examen voor den rang van majoor bij het aktieve leger omvat een proef over de kennis der taal, welke de officier, met of zonder stafbrevet, tijdens zijn loopbaan nog niet mocht hebben afgelegd. De proef bestaat uit een te geven theorie of voordracht

van taktischen aard en de kandidaat moet eveneens bewijzen de noodige taalkennis te bezitten tot het uitoefenen van de funkties van voorzitter van een krijgsraad of van lid van het Militair Gerechtshof.

De legerscholen en de nieuwe regeling

In de Koninklijke Militaire School is er een Vlaamsche en een Waalsche afdeeling. Bij de eene wordt er voor de leergangen, de theorie, de opleiding, den inwendigen dienst en het beheer gebruik gemaakt van het Nederlandsch, bij de andere van het Fransch.

Bijaldien het aantal toegelaten kandidaten, behoorende tot een bepaald taalregime, het voor dit regime voorziene cijfer niet bereikt, wordt beroep gedaan op de toegelaten kandidaten, welke tot het ander taairegime behooren en er in toestemmen de leergangen in de tweede taal te volgen. Het eventueel tekort van een afdeeling kan tot einde 1942 gekompenseerd worden door een daarmede overeenstemmende vermeerdering van het aantal leerlingen der andere afdeeling.

In elke afdeeling worden sommige leergangen in de tweede taal herhaald.

De andere opleidingsinrichtingen, voorbereiding tot het examen voor den rang van officier of verdere technische ontwikkeling voor officieren of gegradueerden, hebben insgelijks een Vlaamsche en een Waalsche afdeeling of sessies welke beurtelings in het Nederlandsch en het Fransch plaats hebben.

De school voor officieren van den gezondheidsdienst heeft te Gent een Vlaamsche en te Luik een Waalsche afdeeling; de afdeelingen Brussel en Leuven zijn gemengd. De school voor paardenartsen telt een Vlaamsche afdeeling te Gent en een Waalsche te Kuregem.

In al deze scholen is het onderwijs in de tweede taal verplicht. De taalafdeelingen staan onder één bevel.

De wet van 14 Juli 1932, betreffende de taairegeling in het middelbaar onderwijs, is van kracht in de Vlaamsche en Waalsche Kadettenscholen voor wat betreft het onderwijs van de tweede landstaal.

Trapsgewijze toepassing van de wet

Al wat het taalstelsel voor gegradueerden en soldaten en de oprichting van taalafdeelingen in de Koninklijke Militaire School en in dè andere opleidingsinrichtingen - met uitzondering van de Krijgsschool - betreft, wordt onmiddellijk verwezenlijkt, evenals

het examen over de tweede taal voor hen die daartoe het verlangen uitdrukken.

Bij de inlijving van de jaarklasse 1939 worden de eentalige regimenten en divisies samengesteld; in hetzelfde jaar wordt het taalstelsel in de Krijgsschool geregeld en op 1 Oktober 1939 de toepassing van de wet in de administratie.

Van einde 1940 af wordt het taaiprogramma van het eind-examen in de Koninklijke Militaire School, van het overgangsexamen tot de Applikatieschool en van het definitief examen voor onderluitenant langs de kaders toegepast.

Van 1 Oktober 1941 af vangt de toepassing van het nieuwe regime in zake de dienstbetrekkingen tusschen de officieren aan, en in 1943 het taaiprogramma van het examen voor den rang van majoor.

Zoodat, begin 1944, het leger van laag tot hoog bij de tweeledigheid op taalgebied zal aangepast zijn.

De Vlamingen in hun overgroote meerderheid hebben het nieuw taairegime bij het leger met vreugde begroet, omdat zij hun legerprogramma in taaiopzicht verwezenlijkt zien.

Er is opbouwend werk geleverd geworden, dat ten goede komt aan de verstandhouding in het leger en bij weerslag aan de staatkundige eenheid van het land.

ROB. PEETERS.

Kroniek van de Nederlandsche poezie
Herman Marsman

Een gunstige gelegenheid tot het omlijnen van de literaire beteekenis die Herman Marsman op dit oogenblik in de Nederlandsche letterkunde heeft, biedt het voor kort verschenen **Verzameld Werk** van dezen schrijver[1].

Marsman is thans 40 jaar oud. Aan het woord gekomen in **Het Getij** (1916-1924), waarvan hij een van de jongste medewerkers was, deed hij zich pas voor goed gelden in de **Vrije Bladen** (1924-1931), waarin hij al spoedig, door zijn krachtige en bezielende stem, een leidende rol zou spelen. Stuiveling heeft in zijn brochure **Wegen der Poëzie** tusschen de groep van de **Vrije Bladen** en die van **De Nieuwe Gids** een vergelijking voorgesteld, waarbij hij constateert, dat Marsman in zijn kring 'mutatis mutandis' zoo wat de rol heeft gehad van Kloos in **De Nieuwe Gids**, Slauerhoff, in deze jaren ongetwijfeld de verrassende persoonlijkheid, die van Gorter en Donker die van Verwey. De vergelijking gaat, het spreekt van zelf, niet altijd en zelfs op verre na niet op, doch ze is als steunpunt voorzeker niet heelemaal te verwaarloozen.

Vijftien jaar en iets meer literair werk heeft deze nauwelijks veertigjarige in drie compacte deelen bijeengebracht: een deel **Poëzie**, een **Proza** en een **Critisch Proza**. Het feit verdient de aandacht en dadelijk rijst de vraag: welke bedoeling heeft de auteur daarmee gehad? Zelfs een bedoeling heeft nooit een absolute waarde en wanneer wij deze daad, - want een 'daad' is deze uitgave van wege den schrijver, - ook maar even toetsen aan het werk zelf dat er in is verzameld, dan lijkt ons een aannemelijk bewijs ter rechtvaardiging van dit **Verzameld Werk**, op zoo jeugdigen ouderdom, heelemaal niet zoo ongewoon, ja zelfs onaantastbaar, daar het wortelt in het wezen van het werk zelf. Dit trachten aan te toonen wil ik in de volgende regelen beproeven.

Iets waarop van meet af aan moet worden gewezen is dat bij Marsman, zooals bij alle sterke persoonlijkheden, poëzie,

(1) H. MARSMAN, **Verzameld Werk**, 3 dln., Amsterdam, Em. Querido - Bilthoven, De Gemeenschap, (Alg. depothouder v. Vlaanderen, De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen), 1938, ing. frs. 110,50, geb. frs, 161,50. prijs per deel ing. frs. 46,75, geb. frs. 63,75.

scheppend en critisch proza één zijn, één in wezen en vorm. In een lezing te Amsterdam, waarin hij zelf de bedoeling van zijn **Verzameld Werk** trachtte uiteen te zetten, hoorde ik hem, met de directheid die hem eigen is, woordelijk zeggen: 'Slauerhoff en ik zijn dichters in ons proza, Vestdijk en Du Perron prozaïsten in hun poëzie.' Hiermee is in enkele woorden alles gezegd. Het komt er alleen nog op aan te preciseeren.

Uit den tijd van de **Vrije Bladen** dateert zijn verdediging van het zg. 'vitalisme' in leven en kunst, dat op een bepaald oogenblik een nieuwe literaire strooming scheen te zullen worden, doch, zooals alle theorie, door het leven zelf werd genivelleerd en ten slotte verdrongen. Door het leven, zeg ik, waar Marsman zegt: door de lauwheid en voorzichtige beschouwelijkheid 'in dit verdoemde neerslachtige land', door de traagheid en onbezieldheid van zijn generatie 'en bloc'. Zijn strijd heeft hem, - hij schrijft dit in 1933, in **De dood van het vitalisme**, een conclusie waartoe hij reeds kwam acht jaar voordien, in **De tweesprong**, - teleurgesteld en uitgeput. En hij zal nu zwijgen 'in die richting'. Is het vitalisme dan dood? Waarop, kort en zelfbewust, het antwoord valt: 'Het vitalisme, als **theorie** van de vitaliteit, als ideaal van een krachtige jeugd, ontstaan in **mij**, omdat in de werkelijkheid die vitaliteit er niet was, ja dàt vitalisme is dood... Heb **ik** dus het recht om het vitalisme, **uit** vitalisme, uit lijfsbehoud, te laten sterven en dood te verklaren, of niet? En u zegt hoop ik niet: u spreekt te zeer van en over en uit u-zelf, "Prince Charming", want dan antwoordt de "prins", aan wiens charme u nu misschien twijfelt: inderdaad, le vitalisme c'était moi.' Herhaalt zich hier niet in dezen jongen man, die meteen, terwijl hij, als Van Deyssel het schoone schelden, den striemenden zweepslag hanteerde te midden van zijn generatie, Frans Coenen gelijk gaf, toen deze hem zei, maar ik zie onder u, jongeren, geen Van Deyssel, - herhaalt zich hier niet, op een ander plan en in een anderen geest, hetzelfde feit, als toen Van Deyssel zelf in 1891 **De dood van het naturalisme** proclameerde en eveneens, van zijn standpunt uit, kon verklaren: 'Maar alleen de symbolisten en ik hebben recht van spreken... ik, omdat ik... de eenige ben geweest onder allen, die het zóo heeft be-grepen, die het zoo heeft aangegrepen als hooge planten donkere gloeyende roode bloed-bloemen...'

Het woord 'vitalisme' is slechts een strijdwoord. Het begrip 'vitalisme', zooals Marsman zich dat voorstelde, of liever nog zooals dat in hem leefde, is ruimer van inhoud en vooral minder dogmatisch, als vaak wordt voorgesteld.

Aan de hand van zijn critisch proza, dat evenzeer in het diepste van zijn persoonlijkheid wortelt als zijn poëzie of scheppend proza, doch daarvan slechts een andere uitingswijze is, valt die

levensverbondenheid van zijn ‘vitalisme’, die afwezigheid van alles wat daarin naar de formule zweemt, met goed gevolg te demonstreeren. Hij, de Hollandsche modernist, betwijfelt het reeds in 1922, of een werk kunst moet heeten, dat niet ‘in al zijn geledingen doortrokken is van humaan sentiment.’ Hij, die in de eerste periode van zijn scheppen, in zijn poëzie en proza, zoo opvallend met al de bestaansmogelijkheden van zijn wezen in een verbeeldingswereld leeft, schijnbaar afzijdig van onze droeve werkelijkheid, betreurt het, dat er in het werk van een Hendrik De Vries iets is dat het zoo moeilijk bereikbaar maakt, nl. het contact met alle menschelijke realiteit. Hij wil ‘tusschen hemel en aarde’ staan, de aarde als een strijdperk beleven, en, voor zoover hij het noodig acht van normen te spreken, tusschen aesthetische en vitalistische normen geen scheiding aanbrengen. Het vitalisme van Marsman opvatten als synoniem van felheid, felheid in leven en kunst, vermindert dit in groote mate en in dit verband gaat de vergelijking met Van Deyssel's of ook Kloos' ‘passie’ evenmin op. Waar Van Deyssel en Kloos passionneel beweerden te leven, dachten zij uitsluitend aan den heelen inzet van hun gevoelsleven, en dit dan nog op een wijze, waarbij haast alleen het driftige in de beteekenis van het impulsieve, het emotionneele in de beteekenis van gevoel en stemming, m.a.w. het onintelligente als afwezigheid van intellect en ook intelligentie aan het woord kwamen. De curve van intellect en intelligentie in de moderne Nederlandsche literatuur is weinig geleidelijk en kan evenzeer als die van het tegendeel, het sentiment en sentimenteele, als waardebepaling gelden. Sedert Multatuli, tot op heden wellicht de intelligentste Nederlandsche schrijver, bij wien intellect en gevoel elkander wisten te voeden en te steunen, is intellect en ook intelligentie slechts opnieuw, na een meer bepaalde wijsgeerig en bespiegelende reïncarnatie bij Verwey, bij de naoorlogsche modernen naar voren getreden. Tachtig heeft geen enkel intellectueel schrijver voortgebracht, ook Verwey niet. Wij moeten wachten tot de modernen, tot Marsman, al is hij vooral dichter, om in zijn scheppend proza en in zijn critiek vooral het tegendeel van wat men zou kunnen noemen ‘het geleid worden’ door zijn innerlijke, te constateeren. Met Marsman, waar hij niet dichter is, en zelfs daar durf ik zeggen, ‘leidt’ de persoonlijkheid zich zelf, wordt zij niet beheerscht, maar beheerscht zij zich zelf met een ongewone discipline en luciditeit.

Dat alles belet niet dat Marsman, - en hier wordt dan het verband tusschen zijn critiek en zijn poëzie en scheppend proza gelegd, - niet gevoelig zou zijn en geen dichter. Poëzie en proza bewijzen inderdaad het tegendeel. De kwestie is eenvoudig een andere, een artistieke, een formeele zou ik zeggen, in de volle beteekenis van het woord. Bijaldien hij voor en ook tijdens het

scheppingsproces, - dit blijkt uit tal van uitlatingen in zijn critiek, - blijk geeft van een nuchtere, intelligente visie op zijn emotie en verbeelding, - bij veel kunstenaars manifesteert zich een emotionneele en imaginatieve beleving van de nuchterheid en de intelligentie, - gaat hij uit van de overtuiging, dat ook en vooral in de kunst ziel lichaam is en lichaam ziel. Ook Tachtig erkende deze waarheid met de eenheid van vorm en inhoud: de levensinhoud werd ook toen als een product van den vorm aangezien en omgekeerd de vorm als een product van den levensinhoud. Doch dit is alleen het uitgangspunt. Het is pas in de toepassing, in zoover er toepassing in zake kunst is, dat er verschillen zijn aan te wijzen. Laten wij zeggen in het scheppingsproces. Tachtig voerde nog heel wat 'literairen' ballast met zich mee; het modernisme is directer ingesteld. Tachtig is eurhythmisch, prosodisch, vaag in beeld en uitbeelding, passief, melodieus en harmonisch; het modernisme polyrhythmisch, aprosodisch, concreet, reactief, onmelodieus en onharmonisch. Alles verschillen, die geen afbreuk doen aan de initieele opvatting, doch alleen een andere afgestemdheid bewijzen op leven en vormgeving. En van die 'andere' afgestemdheid is Marsman wel de meest volledige en ook bewuste vertegenwoordiger, ten minste in de eerste periode van zijn scheppen.

Wanneer men Marsman's vitalisme op die wijze ruimer beschouwt, wordt het ook dadelijk duidelijker, hoe het komt, dat hij vooral bij den aanvang door figuren wordt aangetrokken, die in de West-Europeesche literatuur toch nog iets anders vertegenwoordigen dan 'felheid' van leven. Men denke aan Georg Trakl, Georg Büchner, Henri de Montherlant. Die 'felheid' is één aspect van het naoorlogsche geestesleven, doch zij kan niet volledig naar waarde worden geschat, zonder ook de soms pijnlijke behoefte van al die getormenteerden van hart en geest om aan hun dynamisme richting, vorm, tucht op te leggen. Marsman heeft daarmee van bij den aanvang heroïsch en soms ontzettend schoon geworsteld. Zijn heele eerste dichterlijke periode (1919-1926) getuigt van dezen onverbiddelijken kamp, niet met het schoone woord, maar met woord als materie in bruto toestand. De kortste gedichten zijn hier het welsprekendst en aan de innerlijke kracht die ze tot springens toe vult met een wereld van spanning is het slechts mogelijk zich een idee te vormen van den strijd met het woord, hardnekkig en zelfs nukkig doorgevoerd, om te komen tot die naakte kracht, welke deze gedichten tot gevaarlijk poëtisch springtuig maken. Vitalisme, maar dat slechts zijn volle vitalistische waarde verkrijgt door dat andere vitalisme, de beheersching van de stof. Eén voorbeeld slechts:

Wacht

Zee, storm en duister

en eeuwigheden breken in den nacht;
mij worde dracht van firmamenten
zeer verzacht.

ik kan der vuren huiverende wacht
niet langer hoeden
ik ben gansch ontkracht

geef mij uw schemering
geef mij uw grijzen wind.

Een gedicht van Marsman is vaak een opgewonden, een gespannen veer, maar die zich soms, al naar gelang van de levenskracht van het vers, ontspant, zonder daarom zijn functie als veer te verliezen. Hij kan soms, zelfs, ik zou durven zeggen vooral in die eerste periode, uiterst buigzaam, gevoelig buigzaam zijn.

De blanke tuin

Dien avond, vrouw,
nestelend in uw schoot,
als uw beminde eerstgeboren zoon,
werden de laatste woorden van de monoloog
mijns levens door 't scheemrend woord
van uw erbarmend zwijgen
snikkend en stamelend
tot samenspraak

en in den blanken tuin uws aangezichts,
onder de donkre rozen van uw haar
en uwer oogen scheemrende anemonen,
steeg de gebogen rank
van mijn gehavend hart
tot nieuwen, duizelenden bloei.

Bij Marsman gaat het doorgaans niet in de eerste plaats om de psychologie, om de themata die zijn dichtkunst vertolkt. De evolutie daarvan is met enkele, zelfs met één enkele groote lijn aan te geven: van een strikt, eigenzinnig individualisme, dat een zekere koppigheid verraadt zelfs tot in den droom, wordt de stroom van zijn beleving breeder en oeverloozer, eenmaal dat het contact met den dood en de vrouw inniger wordt, om ten slotte, wanneer

hij zich gaat voelen als Hollander die het laagland moet en wil ontvluchten en als Hollander die zijn 'Waterland' achter zich heeft liggen, in dat drama van volksverbondenheid en ontvluchting nieuwe stof en kracht tot schoonheid te vinden. Juist hierin lijkt mij het nieuwe te liggen van zijn jongste evolutie: Marsman heeft in zijn laatste poëtische werk datgene, uitgesproken op zijn wijze, maar niettemin met een beheerschte kracht, waaraan de naoorlogsche Hollandsche generatie en bloc heeft geleden, nl. de tragedie van den Hollander, die afgezonderd in zijn 'dertigstroomenland', zich zelf bewust wordt dat hij achter den Moerdijk buiten Europa en het Europeesche leven om leeft, dit als een geestelijk gemis en een geestelijke pijn ondergaat en de vlucht neemt naar Europa. Geen enkel Noordnederlandsch artist inderdaad is in den laatsten tijd daaraan ontkomen. Men denke slechts aan de rol, een rol die een obsessie is geworden en nog is, welke Spanje bij die schare van jonge Hollandsche auteurs speelt. De poëzie van Marsman is er heelemaal van doordrenkt. Gedichten als **Tweede Voorschrift** met de slotverzen: 'vertrek, verdwijn spoorloos naar nieuwe streken, wees van binnen vuur, van buiten ijs', als **Afscheid van het dorp, Bergland, Polderland,** met een strophe als een oordeel:

> o, dertigstroomenland,
> het volk dat u bewoont
> versombert in krakeelen
> die geld en God verdeelen,
> purper en doornenkroon...

- als **Herinnering aan Holland, Brief van een vriend, Lezend in mijn boot,** als al zijn Spaansche gedichten, spreken die pijn van den Hollander die zich voelt uitgestooten en weer aangehaald door zijn land, scherp en somber uit. Niet alleen in de poëzie vindt men dat, ook in het proza, waarin, buiten de eigenlijke reisimpressies, op tal van andere plaatsen dezelfde tragedie wordt verwoord. In het **Critisch proza** is dat aldus geformuleerd: 'Maar de gedachte aan den Hollandschen mensch is in staat hem deze genegenheid (van den dichter voor land, volk en taal) ook tegenover zichzelf te doen loochenen. Soms ziet zijn verbeelding de streken der Hollandsche duinen en polders en het onvergelijkelijke rivierverschiet zónder die menschen - en het wordt een grootsch, maar tevens doodsch paradijs.' Een gevoel dat bij sommigen 'revolte, verachting en haat' wordt.

Bovenstaande geeft één zijde, de laatste, van Marsman weer, doch niet van den geheelen en, voor mijn gevoel, niet van den besten Marsman. Ten minste niet poëtisch. Ten minste niet wat zijn 'droom' betreft. Elk waarachtig dichter kenmerkt zich door

zijn ‘droom’, door dat complex van beleving der werelden in en buiten hem, dat bij elk afzonderlijk anders is. Men kan thans spreken van den ‘Marsmanniaanschen droom’. Hoe die is? Hoe verschilt een droom van een andere dan door een eigen wijze van opnemen en doorstralen van de werkelijkheid? In het begin voelde hij zich nergens beter thuis dan in een wereld tusschen aarde en hemel gelegen, waar hij zich een atoom wist te zijn van het heelal, ademend in een ruimte, die ten slotte weinig menschelijken adem mogelijk maakte. Toen trad de vrouw in zijn leven, hij streek neer uit zijn droom,

> nu is het goed: hier is mijn zachte hand
> gij zijt zeer aardsch, gij zijt mij zeer verwant.

De vrouw heeft in het leven en het werk van Marsman verschillende aspecten gehad: wij kennen ze als vrouw, - ‘lichaam, wentelend al-leven’, - als virgo, madonna, Penthesileia, bruid, ten slotte als Paula en Annie. Er is in de moderne Hollandsche lyriek geen dichter die de vrouw zoo ontraadselend en van dichtbij als een deel van het leven zelf, heeft bezongen. Werkelijk bezongen, met een inzicht en tevens een heiligen schroom, die van de geraffineerdste straatdeerne nog doet zeggen: vrouwen zijn heiligen.

Maar ook de vrouw, terwijl zij de mooiste bevestiging is van het leven, leeft in de nabijheid van den dood. De dood is in deze poëzie een bestendige aanwezigheid. Zij is er het gift en de balsem van, het bindende en ontbindende element. Het slot van **De vrouw met den spiegel** is in dit verband, en als voorstelling en als idee, kenmerkend:

> Gij hebt u-zelf zeer lief,
> en zoozeer houdt uw beeltnis u geboeid,
> dat zij den adem aan uw mond ontrooft
> en uwen bloedklop in haar aadr'en zuigt
> en u verteert, zoozeer,
> dat gij de schim uwer weerkaatsing wordt,
> bezwijmt
> en sterft.

Sterven, dat is het woord dat voor een heelen tijd het centrum is geweest van Marsman's droomen en denken en waaraan hij zijn eigen, persoonlijk accent heeft gehecht.

Marsman heeft thans zoogezegd een eerste periode achter den rug. Wij staan tegenover het feit, dat de uitgave van zijn **Verzameld Werk**, nl. het veranderen van richting, moet wettigen, een beetje sceptisch en zelfs weigerachtig. Buiten enkele, inderdaad zeer bepaalde verschuivingen van de psychologie en een zekere vernieuwing in den vorm, is Marsman Marsman gebleven. Hij

heeft zich eenvoudig verdiept; na een ten slotte theoretische aanvaarding en verdediging van het ‘vitalisme’ tijdens zijn jeugd, heeft zich dat ‘vitalisme’, maar onder den eenig mogelijken vorm van de persoonlijke levenservaring, aan hem opgedrongen. Dit maakt trouwens ook de eenheid uit van zijn poëzie, zijn proza en zijn critiek. Elk van de drie gebieden, waarop hij telkens zich zelf is, vullen elkander aan, zoo klaarblijkelijk zelfs, dat men soms kan zeggen, dat voor dezelfde anecdotische ervaring in zijn leven in elk gebied een oplossing wordt gezocht. Men denke maar aan thema's zooals **De vliegende Hollander, Spanje, De demon van de poëzie,** de vrees voor den dood, Zelfportret van J.F., Annie, enz., die de drie gebieden laven met het water uit dezelfde bron.

En dit lijkt mij bij hem markant. Hij behoort wel degelijk tot het type van den geobsedeerde, die zich niet kan losmaken van enkele, bepaalde problemen die zich steeds aan hem opdringen, hem steeds bezig houden, totdat zij hem zelfs uitputten, breken. Ik meen dit uit zijn werk op te maken en voeg daaraan de conclusie toe, dat hij, naar ik vermoed, nooit een groot noch een ruim, algemeen menschelijk, schrijver zal worden. Hij is daarvoor te zeer zichzelf, hij is daarvoor al te zeer, tot in het tragische toe, Herman Marsman. Ik bedoel daarmee niet dat deze man niet nog meer in zijn ‘mars’ zou hebben dan hij tot dusver reeds heeft gegeven, maar ik ben er van overtuigd, dat hij, wat hij ons ook nog moge schenken, steeds duidelijk en onontveinsbaar zijn cachet zal dragen. Een zwakheid? Welzeker niet, niet voor hem. Hij is daarvoor te zeer artist, te zeer welbelust en soepel vormkunstenaar, om wat hij geeft niet den stempel der schoonheid in te ponsen. Voor die schoonheid in de eenzijdigheid houd ik hem voor een van de eersten onder de weinigen in het tegenwoordige Holland.

M. RUTTEN.

Vogels van diverse pluimage

JAN SCHEPENS, **J. Greshoff**, Een studie, Maastricht & Brussel, A.A.M. Stols, 1938. - Een sympathieke poging om de poëzie van Greshoff voor den lezer te verklaren, naar den inhoud en volgens de verschillende perioden. Nochtans hadden wij Schepens liever wat minder schematisch aan het werk gezien. Deze studie lijkt me eerder den naam 'voorstudie' te verdienen. Wanneer getroost hij zich eens de inspanning en pakt hij de zoo verscheiden en toch van een hechte eenheid getuigende poëzie van Greshoff eens ter dege aan? Werkjes zooals het voorliggende bereiken zonder eenigen twijfel hun doel, doch blijven zoo vaak in gebreke waar het er om gaat het ware levensbeeld en de technische oorspronkelijkheid van den dichter uit het werk naar voren te brengen. Maar misschien zet schrijver zich daar wel eens aan?

REMY DE MUYNCK, **Ebbe en Vloed,** Sint Amandsberg, Varior, 1938. - De vorm is bij De Muynck nog niet voldoende gekristalliseerd, om de huivering van de poëzie op te wekken. Al te weinig wordt belang gehecht aan het taalphenomeen.

PETER THIRY, **Blues Tempo**, Sint Amandsberg, Varior, 1938. - Thiry beschikt over meer mogelijkheden. Nog is alles echter niet bezonken tot woordresonans. Zijn weg schijnt te liggen in een soms subtiel noteeren van indrukken, in het korte, gedegen gedicht, met een bijzonder doorloopend rhythme. Zie **Chanteclair** of **Erotiek.** Momentopnamen, die evenwel de grenzen daarvan bezwaarlijk overschrijden.

FRIEDA BRECHTS, **Antwerpen**, Sint Amandsberg, Varior, 1938. - Beschrijvend, anecdotisch, - wel ja, vrij aardig als een krans van tafereeltjes. Maat wat heeft dat in godsnaam uitstaans met poëzie?

JOHAN BERGER-ANDRE POPPE, **Duo bij Toeval**, Aalst, Van der Nootstr., 1938. - Het mankeerde er nog aan, dat **Drie op één perron** en **Klaverendrie** geen navolgers kregen. Hier zijn ze dan. Een duozit is het nog niet, evenmin een tandem. Maar toch is er dan de manager. Hoe een man als Vercammen niet inziet, dat

een introductie zooals hij er een heeft geschreven voor dit duo, hetzelfde duo meer kwaad dan goed doet, snappen wij niet. Dat de jongens 'iets' in hun body hebben betwijfelen wij niet, vooral dan Berger. Maar toch lijkt me dat alles niet méér te zijn dan **Vormen-**epigonisme.

ERIC VAN DER STEEN, **Kortom**, Den Haag, Leopold, 1938. - Meer dan één gedicht doet u hetzelfde weer van voren af aan opnieuw opnemen. Gekruid met een vreemd pigment, drukken ze een eigen wereld uit. Maar wat blijft het toch ijl en zoo zonder ruggegraat! Ook de ruggegraat is een levensfactor, vooral wellicht in poëzie.

JAN MELIS, **Zang en Tegenzang**, Oostlandreeks 3, Tongeren, Michiels-Broeders, 1938. - Het is een opluchting, na dat alles, tot een classiek gedicht als dat van Melis te kunnen terugkeeren. Classiek bij wijze van spreken. Geen van de vele hedendaagsche poëten en poëtasters in Vlaanderen worden door een nerveuze, moderne sensibiliteit bewogen als inderdaad deze Melis. En hij schrijft gedichten, dat is ook een voordeel. Geenszins amorph, wellicht al te zeer unilateraal beeldend, - de mirlitons en faunen, kobolden en schalmeien overtuigen ons waarlijk niet meer, - is het gedicht er om den levensinhoud en niet het omgekeerde. Brueghel komt wel eens om den hoek kijken. Bosch dwaalt er wel eens in rond, maar toch is de stem van Melis er, onder tientallen te herkennen Dat iemand er in slaagt in **Praehistorie** en **Adam** met goed geluk terug te grijpen naar den vorm van het episch gedicht, dat 'uit de mode' is, pleit voor het technisch inzicht van den dichter.

JULIA TULKENS, **Vader**, Brussel, Van Belle, 1938. - **Ontvangenis** van deze dichteres was de uiting van een echt levensgevoel, maar ook van een bepaalde 'manier' van dichten. Elk dichter heeft **zijn** manier. Ja en neen. Er is manier in de beteekenis van persoonlijke uiting, maar ook als het geheel van bijzondere, ik zal niet zeggen knepen, maar dan toch van een innerlijke en formeele, vaak al te bewuste ingesteldheid om te dichten. Ik bedoel hiermee eenvoudig, dat m.i. de poëzie van J. Tulkens een gevaar dreigt: zij moet, wanneer zij schrijft, vergeten wat zij heeft geschreven en vooral hoe zij dat heeft gedaan. **Vader** sterkt mij in die overtuiging. Bij mijn weten heeft in de Vlaamsche lyriek nooit een vrouw de vaderliefde zoo echt uitgedrukt als in dezen bundel. Een vergelijking met de 'mannelijke' uiting daarvan bij Van Deyssel (O Vader, ga niet dood...) of bij Van de Woestijne (Wijding aan mijn vader) levert ongewone psychologische resul-

taten op. Maar in den zin zooals ik dien boven heb aangeduid leunt de bundel, - een aanleunen is het waarlijk, - al te duidelijk bij **Ontvangenis** aan. Dit heeft niets met de persoonlijke zegging uitstaans; de J. Tulkens van **Vader** is die van **Ontvangenis**, even sober en echt, - doch de technische middelen van **Ontvangenis** zijn in **Vader** niet voldoende weggewerkt. Liever dan te spreken van een technische veredeling, zou ik de twee bundels, samen, tot één en dezelfde uitdrukkingsperiode willen rekenen.

DE VRIJE BLADEN (Den Haag, Leopold) zetten hun taak nauwgezet voort. Constant Van Wessem gaf daarin een bundel piëteitsvolle **Slauerhoff-Herinneringen**, gevolgd door een reeks van, thans wel onmisbare, **Jeugdverzen** (1918-21). Alles wat voor de nagedachtenis van Slauerhoff wordt gedaan is goed gedaan en wij moeten hem beveiligen voor de toekomst. - S. Vestdijk publiceerde in de reeks een uitvoerig essay over **Rilke als barokkunstenaar**. Na **Hemelsche en aardsche poëzie**, de beste inleiding die ooit iemand heeft geschreven tot de poëzie van Greshoff, na het opvallend knappe opstel over het **byzantinisme** (Groot Nederland) en deze studie dan over Rilke, weten we wat we aan Vestdijk, als criticus en essayist, hebben. Men vraagt zich soms met verbazing af, hoe hij het klaar speelt zulke gansch verscheiden genres als de roman, de poëzie en het essay, met evenveel beheersching en, wat meer is, meesterschap te beoefenen. En daarbij geeft men zich bij de lectuur van dat alles rekenschap, dat er nog zoo veel onuitgesproken is in dezen man, zoo veel kennis en fantasie, dat men wel degelijk tot de slotsom moet komen, hem als een uitzonderingsfiguur te beschouwen. Van Vestdijk weet men niet wat hij ons nog kan aanbieden.

A.F. CORNELISSENS, **Levensverlokkingen**, Deventer, Kluwer, z.jt. - Een bundeltje moderne emblemata, sobere en niet zelden oorspronkelijk gedachte wijsheid, bij even sobere en streng liniaire teekeningen van Joz. Cantré.

M. RUTTEN.

Boekbeschouwing

WILH. Kotzde-Kottenrodt. - Die Burg im Osten. J.F. Steinkopf, Stuttgart; 660 blz.; geb. R.M. 3,75; met kaart.

Het apogeum en het verval van de beroemde Duitsche Ridderorde worden in dit geweldige epos van Kotzde naar waarheid geschilderd. Wij leeren den genialen Rijnlandschen bouwmeester van de trotsche, symbolische Mariaburcht, Klaus Fellenstein, kennen; beleven den voortdurenden strijd tusschen de Orde, Littauwers, Polen en verdere Slaven, en beseffen den grooten invloed van haar kolonisatiepogingen. Haar decadentie vangt den 25n Juli 1410 aan met den vreeselijken slag bij Tannenberg. Zij was in 1190 gesticht door Bremer en Lübecker burgers in het kamp vóór Akkon en in 1198 omgevormd tot een geestelijke ridderorde; gansch de 13e en 14e eeuw door vestigt zij haar macht over Oost-Pruisen, groote deelen van de huidige Baltische staten en Polen. 1525 verandert Hochmeister Albricht von Brandenburg de bezittingen der Orde in een wereldlijk hertogdom, kern van het latere Pruisen, wiens geest het tegenwoordige Duitsche Rijk beheerscht.

Emanuel Stickelberger. - Der Reiter auf dem fahlen Pferd. J.F. Steinkopf, Stuttgart; 450 blz.; geb. R.M. 6,80; met kaart en stamregisters.

In een oorspronkelijken realistischen stijl ontsluit de schrijver twee werelden: deze van het aardsche geweld, uitgeoefend door Dschinggis-Khan met zijn moordende, vernielende, onmenschelijke Mongolenhorden, duivelsche duisterlingen; en deze van de Christene Avondlandsche cultuur, verscheurd door tweespalt. Nochtans gelukt het den vromen hertog Heinrich von Liegnitz de oprukkende, naar de wereldverovering strevende Aziaten, heerschers over China, Indië, Perzië, Turkestan, het Kaukasusgebied en Rusland, in den slag bij Wahlstatt (1241) te verpletteren. Het was een der meest beslissende kampen uit de gansche wereldgeschiedenis, die Europa redde voor het gele gevaar. - In grootsche tafereelen maalt Stickelberger de verbazende daden van Dschinggis en zijn tuchtvolle, dappere, afgrijselijke krijgers, en daarnevens den heldhaftigen, noesten, opbouwenden arbeid van den Silezischen vorst, die zich voor onze beschaving offerde en zoo het wonder verrichtte de Oostersche ‘ondermenschen’ terug naar hun steppen te jagen.

Th. St. Gregory. - Das unvollendete Universum. Benziger & Co, Einsiedeln (Zwitserl.); 340 blz.; ing. Zw. Fr. 10,25; geb. Zw. Fr. 11,40. Vertaald uit het Engelsch door O. Bauhofer.

In dit wijsgeerige werk wordt het probleem Christus-Wereld nader tot een oplossing gebracht. In hoogstaande geestesgeschiedkundige ontledingen toont de auteur aan, dat alle geschiedenis de schouwplaats is van een voorstelling, waarin het ten slotte gaat vóór of tegen Christus. Licht wordt geworpen op de menigvuldigheid en de

werkelijkheid van het historische leven en dezes innerlijken zin. Is de wereld al of niet volmaakt? Onvolmaakt, bewijst dit geniale boek, zoodat

wij onophoudend te werken hebben uit al onze krachten aan haar verbetering, taak van de geslachten vóór en na ons. Onze verantwoordelijkheid is dan ook reusachtig, want de toekomst zal voortspruiten uit onze actueele prestaties. Al onze initiatieven en intuïties waren in essentie aanwezig in het verleden en worden op de volgende generaties overgebracht. Alleen de reinste plichtsvervulling, ieder oogenblik van ons leven, kan de wereld redden uit haar duisternis, vertwijfeling en zinneloosheid. De autarkie, de drang naar menschelijke zelfgenoegzaamheid, leidt tot historische zelfmoord. Eveneens de verafgoding van Staat, Natie en Volk.

Frank Townshend. - Wording. De Driehoek, Bosch en Duin; 175 blz.; ing. Fl. 1,50; geb. Fl. 2,25. Vertaling H.H. Kist-Methorst.

Het wezen van den nieuwen, den wordenden mensch zien we hier blootgelegd door den fijnen, ernstigen schepper van de wijsgeerige werken ‘Aarde’ en ‘Hemel’, nadat hij een overzicht gegeven heeft van de ontwikkeling der menschheid, op grond van de biologische en andere wetenschappelijke gegevens. Steunende op de nuchtere feiten, beschouwt deze mystische ziener het verdere verloop van de evolutie: de wording van den Urthmensch, die even weinig met den tegenwoordigen ik-mensch gemeen heeft, als deze met het dier, en die volkomen bewust zijn zal van de werkelijk menschelijke mogelijkheden. Hij alleen zal een einde kunnen stellen aan de sociale onrechtvaardigheden, de geslachtelijke misopvattingen, oorlogen en omwentelingen, en dus aan alle vrees en domheid. Townshend, van geboorte Ier, Engelsch genie-officier in Perzië en Indië, tijdens den Wereldoorlog strijdend aan het front in Frankrijk, kunstschilder en philosoof, reisde het laatste tiental jaren in alle werelddeelen, om alle denkbare menschelijke omstandigheden te leeren kennen, die hem aanleiding waren tot het schrijven van zijn baanbrekende geschriften.

P.B. De Meyer. - Burgos of Barcelona. Onze Tijd, Warmoesberg 65, Brussel; 240 blz.; 18 fr.

De heer De Meyer, die, naar wij konden nagaan, de volledige literatuur over de Spaansche tragedie geraadpleegd heeft (zij beslaat 12 blz.) geeft van deze getuigenissen over de regeering van Burgos en over de republiek van Barcelona de essentie weer. Men vindt hier dus het oordeel van talrijke intellectueelen, die de twee bloedende Spanje's, waar sinds haast drie jaren millioenen menschen vielen, bezochten. Welke meening men ook koesteren moge in verband met dit brandend probleem, hiermede moet men het wel eens zijn, dat de likwideering er van een eerste vereischte is voor de pacificatie van Europa, dat er politieke, economische en strategische factoren bij te pas komen, die voor de vijf betrokken Europeesche regeeringen (Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italië en Portugal) veel zwaarder wegen dan de gevoelsargumenten, door de politieke partijen naar voren gebracht, en dat de voornaamste moeilijkheid, die in deze zaak moet overwonnen worden, de tegenstelling Frankrijk-Italië is...

Seramidal De St. Georges D'Ardenay. - Guide historique des relations de la France et de l'Allemagne. Tridon-Gallot, Auxerre; 300 blz.; 25 fr.

De auteur vertrekt van het meer dan ooit actueele standpunt: de Fransch-Duitsche toenadering is de hoofdvoorwaarde van den Europeeschen vrede. Er zal geen bestendige vrede heerschen, geen verzoening in Europa mogelijk zonder een blijvende Fransch-Duitsche verstandhouding, hoeksteen van de Europeesche beschaving, van de wereldcultuur. Dit onpartijdig boek, geschreven uit liefde voor de Waarheid, is een onmisbaar document voor de pacifistische propaganda. Het toont aan waarom de internationale atmosfeer vergiftigd blijft; daarom wil

het de onwetenden inlichten om zoo de onverdraagzaamheid te bestrijden. Dit doet het door de geschiedenis te brengen van de Fransch-Duitsche betrekkingen van het ontstaan van Frankrijk en Duitschland af tot in 1938. Daaruit blijkt het kunstmatige van den wederzijdschen haat en van het zg. rasverschil en de noodzakelijkheid van het mea culpa-slaan over de geheele lijn. Eén groote hoop rest ons: den dag, waarop men de volkeren niet meer zal kunnen bedriegen door de middelen, die men heden daartoe gebruikt, zal de Vrede een feit zijn.

Wolfgang Windelband. - Die auswärtige Politik der Grossmächte in der Neuzeit von 1914 bis zur Gegenwart; 4e druk; Essener Verlagsanstalt; 420 blz.; 10 kaarten; tijdtabel en index.

Met den Engelschen historicus Seeley meent W. Windelband te recht, dat de geschiedenis nooit de betrekking tot de politiek uit het oog verliezen kan. Op dit principe berust zijn zware arbeid, waarin hij tracht de huidige met de vroegere generaties te verbinden zonder den vasten bodem van de historische wetenschap te verlaten. Ook een Ranke bv. beproefde door zijn geschiedkundig inzicht het practisch leven te dienen en duidde als het wezen van alle politiek aan: het behoud van den eigen aard in elken Staat. Zoo alleen kan de wereld tot een ware, levende gemeenschap groeien. Een algemeen statensysteem vooronderstelt de onafhankelijkheid van de ‘deelen’, want slechts die Staat kan zijn taak met eer vervullen, die de kracht bezit alle uiterlijke (buitenlandsche) stoornis van zich te verwijderen; dan alleen is hij ‘gezond’, beheerscht hij zich ook innerlijk, is zijn voortbestaan verzekerd. Zonder dynamiek sterft hij. Windelband, die een der meest representatieve organen is der Duitsche historiographie, verdeelde zijn hoogst leerrijk boek in 7 hoofdstukken (Het Ontstaan van het Statensysteem. De Leden van dit Systeem. De Strijd om Italië. De Kamp tegen Spanje. De Worsteling tegen Frankrijk. De Wereldpositie van Engeland. Het Wereldstatensysteem sinds 1871), die een overzichtelijken en alzijdigen kijk bieden op gansch het terrein der Wereldgeschiedenis van de laatste vijf eeuwen.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van L. Opdebeeck, Antwerpen:

HENDRIK VAN TICHELEN: Vertellen maar!, verhalen, schetsen, versjes, met 20 houtsneden van VICTOR STUYVAERT; 148 blz.; 12 fr. 50 c.

Tal van Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers voor de jeugd, en van de gezaghebbendste, zorgden voor lieve sprookjes, leuke fantazieën en vertellingen of gedichten, 23 in aantal, die jong en oud zullen boeien. De illustraties zijn zeer geslaagd en de druk is keurig.

Van het Office de Publicité, Brussel en De Sikkel, Antwerpen:

AIME DE CORT: Baas Gansendonck, naverteld voor kinderen; 32 blz., met 4 illustraties.

AIME DE CORT: Hoe men schilder wordt, naverteld voor kinderen, 32 blz., met 4 illustraties.

Van Lectura, Prinsstraat, 20, Antwerpen:

Dr. MAURITS SABBE: Uit den taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815-1830. VIII en 108 blz. met twee platen buitentekst; fr. 30.-; geb. fr. 45.-.

Inhoud: I. Lod. Gerard Visscher; II. P.P. Jos. Barafin; III. Jean Baptiste Joseph Ghislain Plasschaert; IV. Petrus van Genabeth op de voorposten te Doornik en te Brugge; V. Petrus Behaeghel of het krakeel der spraakkunstenaars; VI. De E.H. Leo de Foere of taalkunde en politiek.

Van de Sikkel, Antwerpen:

GER. SCHMOOK (met medewerking van V. VAN DEN BERGHE en P. JANS): Boek en bibliotheek, handleiding voor de bibliotheekpractijk, 1e aflevering (152 blz., waaronder 19 met teekeningen); zal volledig zijn in 6 afleveringen, tegen 25 fr. ieder.

Een met den Staatsprijs bekroond handboek over bibliotheekeconomie, dat tal van nuttige, vaak heelemaal onbekende, en van het vakstandpunt bekeken bijzonderheden brengt over het boek en het boekwezen in het algemeen en geroepen is om zeer veel nut te stichten.

Aflevering 1 opent met eenige paragrafen over den oorsprong en de beteekenis van het woord ‘boek’, schetst vervolgens de geschiedenis van het boek en beschouwt het boek daarna als technisch element, waarbij uitvoerig wordt gehandeld over het papier, over het drukken in al zijn vertakkingen, over de verschillende vormen van verluchten en van boekbinden. Achteraan komen allerlei schema's, voorstellingen van gereedschap, machines, clichés, enz.

Alles wordt methodisch, in 540 paragrafen, behandeld.

Van Van Gorcum en Co, Assen:

WENDEL VAN DER AA. Literatuur onder het hakenkruis; 32 blz.

Het nationaalsocialistisch stelsel heeft het letterkundig leven in Duitschland gekortwiekt, daar zonder vergunning der partij iedere geestelijke uiting, ook al bergt de schrijver die in zijn portefeuille, verboden wordt.

Deze brochure is de 20e, uitgaande van het Comité van waakzaamheid van Nederlandsche intellectueelen.

Van J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij, N.V., Groningen:

K. VAN DER KOOI, E. SCHEENSTRA en G.S. JONKMANS. Franse spraakkunst voor U.L.O.-scholen. (Nederlandse en Franse tekst); 156 blz.; fl. 1,20; gebonden fl. 1,40.

Het opnemen van een Nederlandschen tekst geeft soms veel gemak, b.v. in 't gebruik van den subjonctif bij het participe passé der wederkeerende verba. - Waarom, bij 't gebruik van den infinitif, alleen de voorzetsels à en de aangegeven, en ook niet pour, sans, par? (We leerden dat destijds onthouden met het zinnetje: 20% à part).

Van Verlag Oprecht, Zürich:

MASS und WERT. - Tweemaandelijksch tijdschrift voor vrije Duitsche cultuur; Maart-April-nummer; Zw. Fr. 2,50.

Bizonder rijk aan waardevolle bijdragen: Jakob Wassermann ‘Kindheitsund Jugenderinnerungen’; A. Siegfried ‘Die industrielle Revolution und ihre Rückwirkungen auf die Probleme unserer Zeit’; Thomas Mann ‘Lotte in Weimar’ (nog over de verhouding Goethe-Lotte Kestner); M. Beretz ‘Shylock’ (psychologische studie); J. Wüsten ‘In den Tagen des Menschensohns’; Albert Verwey ‘Stefan Georges letzter Besuch in Bingen’; A. Clark ‘Nordamerikanisches’; N. Federmann ‘Südamerikanisches’.

Van ‘Het Steenen Koninkrijk’, Reinkenstraat 20, den Haag:

Majoor C.F.Ph.D. VAN DER VECHT: De groote Pyramide en haar Openbaring; fl. 0,25.

Van J. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, Maart.

Nieuws van de maand. Twee pijnlijke verliezen (G.W. Lovendaal en N. van Hichtum). Twee tijdschriften. Jeugdherbergen. Zonnige winterdag (S. Verzele-Madeleyn). Fonske (Geo Verbrugge). Kanteklaar en Bukske (A. Van de Velde). Het niezen. Boekenkast.

Techniek en kunst

Wanneer wij het begrip, de bepaling en het gebied van techniek en kunst nagaan, dan treft ons weldra de opmerking dat, in den loop der tijden, deze twee vakken altijd zeer dicht bij elkaar hebben gestaan, elkaar hebben aangevuld, gesteund en volledigd.

Door ‘techniek’ bedoelen wij de gezamenlijke hulpmiddelen en bewerkingen, welke noodig zijn voor het tot stand brengen van een voorwerp, niet alleen in de nijverheid, maar ook in de kunst. Door «kunst» verstaat men hoofdzakelijk de door oefening verkregen vaardigheid. Zij begrijpt ook wel de werktuiglijke kunst, waar het nut of het voordeel op den voorgrond treden, maar men denkt daarbij toch veel meer aan de vrije of schoone kunsten, waarin vooral geldt het genot, geschonken door de beoefening van het schoone. In aesthetischen zin bevat zij niet alleen de beeldende kunsten, bouw-, beeldhouw- en schilderkunst, maar ook toonkunst en literatuur. Stilaan is zij geworden de eeredienst der harmonie, der schoonheid, die nochtans altijd evolueert en volgens den tijd en de personaliteit gedurig verandert.

Moesten wij den oorsprong en de ontwikkeling van techniek en kunst nagaan, dan zouden wij ver in het verleden, tot in de nevelen van de geschiedenis der oermenschheid moeten doordringen: ...toen de primitieve mensch voor het eerst een steen sleep tot mes, of tot punt van een pijl, werd de techniek geboren en toen de eerste teekeningen in de rots werden gekrabd, was dit de oorsprong van de kunst.

Eeuwen en nog eeuwen lang moest de aanvankelijke menschheid in bangen nood doorbrengen bij gemis aan voldoende hulpmiddelen en werd de drang naar een hoogere uiting verdrongen door de uiterste onbeholpenheid in de techniek.

Een der grootste veroveringen van het rusteloos streven was voorzeker de bemeestering van het vuur, het goddelijke vuur!

Het vuur immers bood de mogelijkheid een nieuw leven in te luiden en een der grootste stappen in de beschaving te verwezenlijken. Het vuur stelde den mensch weldra in staat metalen te smelten, wapens te maken voor den strijd tegen de wilde dieren en de weerbarstige natuur, maar ook werktuigen te vervaardigen die weldra het aanschijn van de bewoonde wereld volkomen zouden wijzigen. Door de bemeestering van het vuur mag men haast zeggen dat de mensch de koning werd in de hem omgevende natuur; door het vuur verwierf hij een techniek die het leven draaglijker zou maken en weldra de verwezenlijking bereiden van den droom der hakende menschheid naar schoonheid, naar kunst.

De techniek ligt aan den oorsprong der ontwikkelingsgeschiedenis en bij elke verpoozing in den harden, ruwen strijd openbaart zich de kunst, sterker en hooger; techniek en kunst zijn, beide vereenigd, de groote hefboomen der groeiende menschheid en geven de geschiedenis aan der geleidelijke beschaving.

De techniek was de toepassing van het denken en van het weten, de kunst was de uiting van de beschouwing.

In het onderwijs van de oudheid, van de verbazingwekkende, hooge beschaving van Chineezen, Egyptenaren, Meden, Assyriërs en Feniciërs eerst, van Grieken en Romeinen daarna, werd onze aandacht ten overvloede gevestigd op de veroveringen en oorlogen, op de heldendaden van veldheeren en koningen; men moet een speciale geschiedenis nagaan om over hun kunst ingelicht te worden en slechts terloops handelde men over de geestelijke stroomingen en de wijsgeerige strekkingen die elkaar afwisselden.

Van de technische vorderingen en verwezenlijkingen, zonder dewelke al het overige onmogelijk zou geweest zijn, werd om zoo te zeggen geen gewag gemaakt. Daarom is het wellicht dat het ons schijnt, dat in die tijden de techniek slechts een kleine rol heeft gespeeld, terwijl de kunst een heerlijke ontwikkeling bereikte en hoogtijd vierde! Het is wel waar dat voor hedendaagsche oogen de technische middelen erg primitief en eenvoudig zouden voorkomen: wanneer wij op onze dagen, bij de uitvoering van groote werken, de machtige kranen de zwaarste materialen zien verplaatsen alsof het pluimen waren, en als wij denken dat dit alles vroeger met menschenhanden langs hellende vlakken moest gebeuren, dan zouden wij geneigd zijn een zekere minachting te laten blijken,

terwijl het integendeel onze bewondering moet wekken, dat, met zulke geringe middelen, toch zoo'n reuzenwerken werden uitgevoerd.

Wij kunnen ons moeilijk voorstellen hoe belangrijk voor de latere tijden, en ook voor ons, de uitvinding was van enkele werktuigen die wij gering en alledaagsch achten, als b.v. het wiel en de vijs, om er slechts twee te noemen.

Wat was de toestand, toen, voor het vervoer, de lasten langs den grond moesten worden voortgesleept? Wat zouden onze techniek, onze machines, heel onze nijverheid zijn, die geheel op de draaiende beweging rusten, indien de uitvinding van het wiel niet was voorafgegaan?

Verbeedt u een tijd toen de vijs niet bestond en alles met spieën, heggen en nagelen moest worden vastgeklonken! Wat zou ons mechanisme zijn zonder vijzen, boren en al de werktuigen die op het principe der vijs berusten?

In den loop der geschiedenis, zoowel in de middeleeuwen als in de moderne tijden, nam de kunst weer als weleer een hoogere vlucht; de techniek vorderde geleidelijk. Het is opmerkenswaardig hoe de kunst zoo'n verheven standpunt kon innemen bij de oprichters dier grootsche cathedralen, bij de stoute torenbouwers, bij de heerlijke beeldhouwers en schilders, alles door het aanwenden van laat ons toegeven ingenieuse, maar toch nog heel primitieve technische middelen. Het zal altijd een reden van verwondering en bewondering blijven.

De renaissance veranderde gansch het leven en luidde een heel nieuwe richting in. De groote uitvindingen, als het zeekompas, de boekdrukkunst, enz., verschaften nieuwe middelen en de herdenking en studie der oudheid gaven een nieuwe vlucht aan de kunst.

Het was echter in de 19e eeuw dat men op technisch gebied een omwenteling zag, welke te vergelijken is met die van het vuur van weleer. De aanwending van de steenkool, den stoom, en later de electriciteit, hebben alles veranderd, alles hervormd en mogelijkheden geschapen welke vroeger voor mirakelen hadden doorgegaan.

Laat ons maar even nagaan wat al verwezenlijkingen wij allerzijds hebben bijgewoond in een enkel menschenleven, in den tijd van pas een halve eeuw: de fiets en al de mechanische middelen, de electrische verlichting en drijfkracht, de toepassingen van

het gas en de scheikundige nijverheid, cinema en radio, de ontploffingsmoter, de auto's en de vliegtuigen, om er maar enkele op te noemen.

Ja! de hedendaagsche tijden zijn gekenschetst door den heerlijksten triomf der techniek.

Denken wij daarbij aan den loop der dingen in het verleden om er gevolgen uit te trekken, dan zouden wij dadelijk tot het besluit moeten komen, dat de levensomstandigheden der menschheid en de ontvouwing der kunst overheerlijk zouden moeten zijn en geen enkele vlek meer achterlaten: dat de mogelijkheid alles in overvloed voort te brengen alle ontbering zou doen wijken en dat de kunstuiting daarbij tot een nooit bereikte peil zou opklimmen.

Het is onbetwistbaar dat, in alle opzichten, het leven voor allen beter en gemakkelijker is geworden en dat de kunsten bloeien, maar toch geschiedde de hervorming niet in de maat van wat had kunnen worden verwacht. In alle landen der wereld heerschen werkloosheid en crisis en tal van kunstambachtslieden vinden geen gelegenheid meer hun vaardigheid en gaven te benuttigen!

Voor een onaandachtigen toeschouwer schijnt deze toestand paradoxaal en onverklaarbaar: zou dan misschien ver**bete**ring een oorzaak van ver**slech**ting kunnen worden?..

Wanneer men echter dieper in den grond der omstandigheden doordringt, zal men weldra tot een gevolgtrekking komen, welke een helder licht op den toestand zal werpen en de geesten voorbereiden om de maatregelen te treffen, door de nieuwe omstandigheden gevergd.

Het is nu eenmaal zóó, dat elke geboorte in pijn en smart geschiedt, dat elke nieuwe belichting een nieuwe schaduwzijde schept, welke langzaam moet worden opgeklaard.

Wat moet er weleer geschied zijn met de talrijke bedreven steenslijpers en vervaardigers van steenen wapens, toen men al met eens metalen voorwerpen ging maken? Wat een crisis moet er geheerscht hebben bij de vele copisten van teksten, de vele verluchters van handschriften, toen de boekdrukkunst werd uitgevonden?

Is het dan te verwonderen dat de ontzaglijke mechanisatie van onze moderne tijden, welke duizendmaal meer kan voortbrengen dan het vroegere handwerk, bij de ambachtslieden werkloosheid

veroorzaakt; dat de bewondering van de nieuwe producten der machines een zekere minachting voor het oude zuivere handwerk doet ontstaan en dat de kunst er onder lijdt?

In vroegere eeuwen is men genoodzaakt geweest, zich aan nieuwe toestanden aan te passen en dat moet ook in onzen tijd gebeuren.

Die aanpassing is reeds een heelen tijd lang aangevangen: voor wat de techniek aangaat is het sociale vraagstuk gesteld geworden, zij heeft reeds een begin van oplossing gekregen en de economisten onderwijzen, dat, waar er meer kan voortgebracht worden, en waar men toch iedereen wil laten werken, de arbeidsuren moeten verminderd worden. Wat de kunst betreft, is het duidelijk dat ook zij moet rekenschap houden met de nieuwe toestanden en met de mentaliteit, die bij zulk een verbazende omwenteling noodzakelijk is veranderd.

Maar de nieuwe techniek heeft nieuwe eischen gesteld en zij heeft ook nieuwe, breedere toekomstmogelijkheden in het leven geroepen, waarvoor eveneens de noodige aanpassing moest geschieden.

Indien er in de technische omwenteling tal van werkkrachten overbodig blijken en niet meer kunnen worden benuttigd, dan schijnt dit in het begin een angstwekkend vraagstuk en men merkt eerst niet, dat deze gedeeltelijke verlamming ruimschoots vergeld wordt door nieuwe aanwendingen en nieuwe noodwendigheden.

Weleer waren de inrichting van het werk, en de technische middelen tot een stevig evenwicht gekomen: van in zijn jeugd kon een werker voorzien welke zijn juiste loopbaan in de toekomst wezen zou. Een werkman ging, na een allerbeknoptst onderwijs, eenvoudig naar een werkhuis en leerde er van meesters en andere werkgezellen hoe het ambacht werd uitgeoefend, en hoe, volgens de gestabiliseerde overlevering, de stof moest worden vervormd. Mits een weinig opmerkingsgave, lust en belangstelling in het werk, was het mogelijk een bedreven stielman te worden en zelfs, indien de geldelijke middelen een weinig meehielpen, tot een goed meester te geraken.

Gansch anders is het in de huidige nijverheid geworden. Evenals weleer, bij de inrichting der eerste werktuigen in de spinnerij, het oude, zoo gezellige spinnewiel verbannen werd naar den

zolder eerst, naar het museum daarna, zoo verdwenen ook en verdwijnen nog altijd oude werktuigen en zelfs oude ambachten. Daardoor heeft de traditie haar leerkracht verloren en moeten andere middelen worden gevonden. Daar tegenover rijzen een machtig aantal nieuwe gereedschappen op en nieuwe vakken voor machinesbouw, electriciteit, werktuigkunde, scheikunde, waarbij het noodig is meer dan een aanvankelijk onderricht te bezitten, omdat de kennis van de materialen en, in het algemeen, van al de krachten der natuur een allereerste noodwendigheid is geworden. Uit deze noodzakelijkheid werden de technische scholen geboren, om het groote werk der aanpassing aan den nieuwen modernen bloei der techniek met zekerheid te verwezenlijken.

Wij mogen echter daarbij niet uit het oog verliezen, dat de hedendaagsche evolutie van de techniek ook een gansch nieuwe mentaliteit in het leven heeft geroepen. Het zou overigens niet anders kunnen zijn.

De overlevering en de ondervinding hebben ons geleerd, dat de indrukken, in de jeugd ontvangen, den geest en de denkwijze van het heele leven beheerschen. Hoe verschillend moeten dan de twee, drie generaties zijn die wij nu kunnen beschouwen! De **oudere**, die opgevoed werd in de kalmte van de oude traditie, de **nieuwere**, die den hervormingsstrijd heeft meegemaakt en de **jongere**, die van het oudere zelfs geen juist denkbeeld meer bezit en opgeleid werd in een omgeving van snelheid, hernieuwing en alzijdige ontwikkeling.

Wij beleven inderdaad gansch andere toestanden, beschikken over gansch nieuwe middelen, welke gansch nieuwe behoeften hebben in het leven geroepen; deze verbieden ons aan het voor de huidige geslachten te lamme verleden vastgehecht te blijven.

Vooral in de kunst en aanverwante vakken is het soms zoo moeilijk, voor degenen, die in andere omstandigheden werden opgeleid, zich te ontdoen van belemmerende, oude denkbeelden welke in hun tijd zoo'n hooge waarde hadden, om nu het nieuwe leven mee te leven en een vrijen teugel te laten aan de verrichtingen van het jonge geslacht, dat een gansch verschillende toekomst moet opbouwen.

Dit is waarschijnlijk wel een van de redenen waarom men vaak hoort klagen dat, bij de groote ontwikkeling der techniek, de kunst

haar vroegere heerschappij eenigszins heeft verloren, en het innig verband tusschen beide vaak verloren is gegaan.

Het zou kleingeestig zijn te willen volhouden, dat de kunst op de techniek den voorrang moet hebben, of ook het omgekeerde: beide immers zijn de uiting van het leven en van den tijd, beide staan en moeten staan ten dienste van de gemeenschap. Dat was zoo in vroegere tijden en dit kan of mag niet veranderen.

Wanneer wij de Gothieken beschouwen, dan merken wij al dadelijk, dat hun kunst de trouwe weergave was van de strekking, de gedachten, van heel het leven in dien tijd. Het eenvoudige, diepe geloof, een streven naar omhoog, lag sterk afgebeeld in den gothieken spitsboog, welke den blik naar boven leidde, in de spitste torens der kerken en cathedralen die naar de wolken boorden. En daarneven verrezen de belforten en gemeentehuizen in prachtvollen luister, om de gemeentelijke vrijheid te huldigen. De gothieke stijl was de uitdrukking van de toenmalige mentaliteit en drong door tot in de minste voorwerpen, de gestoelten, banken, meubels, sloten en ijzeren voorwerpen, kandelaars, tot zelfs in het geschrift; hij verwekte een roemvollen bloei, omdat hij in volledig akkoord was met het toenmalige leven.

De renaissance, welke een herleving was van de beschaving der oudheid en de vrucht van een ruimeren blik over de nieuw ontdekte wereld, had een meer humanistische strekking en stond vooral ten dienste van de aristocratie. Zij verwekte die prachtvolle paleizen en kasteelen met hun smaakvolle salons, waar markiezen en markiezinnetjes, in groot toilet, maar even neerzaten op den hoek van een fijn stoeltje, om een sierlijke conversatie te houden. De kerken hadden een meer theatraal uitzicht en hun overvloedige versiering duidde aan dat de opvatting van den godsdienst was veranderd.

Ook de renaissance gaf een duidelijk uitzicht op de samenleving zooals zij zich in die eeuwen voordeed.

Waarom zouden wij in onzen modernen tijd anders kunnen of moeten handelen?

Wij kunnen en mogen nog wel gebouwen bewaren, meubelen en allerlei voorwerpen verzamelen en zelfs vervaardigen, de zoogenoemde stijlgebouwen en stijlmeubelen, maar dat heeft in ieder geval slechts een retrospectieve waarde: zoo kinderlijk eenvoudig als de

Gothieken hun godsdienstige principe tot uiting brachten, zoo gelooven immers de moderne kristenen niet meer; zoo gratievol als de salons der renaissance bezocht werden, zoo geschieden de moderne samenkomsten ook niet meer en de moderne kleedij is een vloekend anachronisme in zulke omgeving. Sommigen mogen het betreuren, hun bewondering mag gehecht blijven, met een zeker heimwee, aan het glansrijke verleden, niets kan den aloverweldigenden stroom van den vooruitgang tegenhouden.

De technische vorderingen hebben den modernen geest, de moderne opvattingen en toestanden volkomen gewijzigd: de sociale toestanden zijn wat ze nooit waren; we leven in een eeuw van democratie, waar iedereen, zoo technicus als kunstenaar, een dienaar wordt van de gemeenschap. Waar vroeger, haast alleen, de kerken, de gemeentehuizen, de kasteelen, en later de groote burgerswoningen, van het noodige, het nuttige en het overtollige waren voorzien, daar ontvangt nu een ieder een deel van de moderne voortbrengst. Iedereen gevoelt daardoor ook een verlangen naar wat beters en naar wat schooners, naar genot en gemakzucht. De techniek kan dit verschaffen, de kunst moet er haar schoonheidsstempel op drukken.

De moderne toestanden hebben ook het verstand verruimd en verbreed en de rede heeft groote vorderingen gemaakt; het onderricht heeft zich tot de massa uitgebreid, de wetenschappelijke geest heeft zich van velen meester gemaakt, en onze tijdgenooten een klaar denkbeeld van de dingen gegeven. Aldus is onze tijd een tijd van waarheidsliefde en positivisme geworden; de moderne kunst is er de uitdrukking van: waar b.v. bij de Gothieken de opwaarts-vluchtende lijnen de verzuchting naar hooger weergaven, zoo beheerscht de horizontale lijn onze bouwkunst als een teeken van de rede, de stevigheid en de stabiliteit.

De moderne geest is utilitair: al de voorwerpen, door kunst of techniek voortgebracht, moeten rationeel zijn en aan hun bestemming beantwoorden; de gebouwen moeten lucht, licht en zon toelaten, de meubelen moeten gemakkelijk zijn en een deel der woning moet geschikt zijn om lichamelijke en gezondheidszorgen mogelijk te maken. Uit deze eischen volgde normaal een nieuwe indeeling van den bouw, een nieuwe opvatting der meubelen.

Wij leven in een tijd van snelheid: de moderne mensch heeft geen tijd meer om zich lang te verdiepen in kleine bijzonderheden;

de kunstenaar ondergaat den drang zijner eeuw, hij kan zich niet langer vermeiden in de uitpiering der details, maar werkt met groote vlakken, zoekt de harmonie in de verhoudingen, de sierlijkheid in de groote lijnen, en de meubileering maakt een veelvuldig gebruik van het gemak dat haar de snelle uitbreiding van de techniek heeft verschaft. Daarenboven benuttigt de kunstnijverheid vreemde en nieuwe materialen: de snelle en gemakkelijke verbindingen met het buitenland hebben tal van vroeger onbekende grondstoffen, houtsoorten enz. ter beschikking gesteld en de moderne smaak wendt ze overvloedig aan, om, door de schoonheid der materialen zelf, lijnen en kleuren te laten bewonderen.

De aanzienlijke industrieele vooruitgang heeft bovendien een groot aantal nieuwe stoffen en metalen in het leven geroepen, waardoor het mogelijk was nieuwe vormen te bereiken. In de bouwkunde geeft de aanwending van beton b.v. de mogelijkheid sierlijke verhoudingen te verkrijgen, zonder aan de stevigheid te schaden. Vroeger waren heel de kunst en al de kunsttoepassingen berekend op het gewone gedempte daglicht en op een zeer karig avond- of nachtlicht; de kennis der electriciteit heeft nu een artificieele verlichting in het leven geroepen, welke een anderen blik op de dingen geeft, nieuwe lichttinten verwekt en een nieuw uitzicht aan het binnenhuis geeft.

Hoe zou het, bij de enkele beschouwing van eenige dezer grondige veranderingen in het huidige leven, in de huidige opvattingen, hoe zou het mogelijk wezen nog langer uitsluitend gehecht te blijven aan de overlevering? Hoe zou het mogelijk zijn slechts de oude kunst voort te doen bloeien, de oude kunstvormen aan te passen aan gebouwen, meubelen en voorwerpen, waarvoor ze niet werden uitgedacht, waarvoor ze niet berekend werden, en waarvan de toenmalige kunstenaars in de verste verten het bestaan niet hebben kunnen vermoeden?

Wij hebben gewezen op de grondige veranderingen welke de ontzaglijke vorderingen der techniek in het maatschappelijk leven veroorzaakten, en hoe de moeilijkheid van aanpassing er toe kwam het gedeeltelijk te ontredderen. Ook de **kunst** ondergaat deze groeicrisis.

Wij zijn allen getuigen geweest van de besluiteloosheid en de verwarring in de kunst, door de nieuwe toestanden veroorzaakt; wij

hebben het veelvuldig, angstvol en soms hopeloos pogen gezien, om de woest vooruitsnellende hervormingen te achterhalen; wij zien ook in verschillende vakken reeds een zeker evenwicht bereikt tusschen de noodwendigheden en de verwezenlijking. Wij moeten echter tot het besluit komen dat de uitbeelding van den echt rationeelen, op het moderne leven aangepasten modernen stijl, wel wondere uitslagen heeft bereikt, maar dat zij toch nog steeds in wording is en, in vergelijking met de belangrijkheid van de wijzigingen in de techniek en in het leven, slechts een eerste stadium heeft verwezenlijkt. Daarbij komt nog het feit dat de veelvuldige nieuwe eischen tal van nieuwe kunstuitingen vergen: de schouwburg, de cinema, het boek, de publiciteit, het verkeer, om er maar enkele te noemen; deze vragen nieuwe toepassingen, nieuwe vormen, lijnen en kleuren.

Van lieverlede moeten wij er immers toe komen, evenals in den tijd van de Gothieken, den stempel van onzen tijd te drukken op al de gebouwen, op al de meubels en tot op de minste voorwerpen van dagelijksch gebruik, om te kunnen komen tot een statige, beredeneerde harmonie tusschen de techniek, het leven en de kunst.

Het komt ons voor dat, om dit doel te bereiken, een gansch leger van kunstenaars, techniekers, zoekers en denkers, niet moet volstaan en dat wij elke poging in dien zin met een aanmoedigend oog moeten beschouwen, al is het dat, in vele gevallen misschien, de uitslagen en de voorgestelde hervormingen tegen onzen smaak en tegen onzen zin zouden indruischen. Wij mogen immers de verwaandheid niet bezitten te beweren, dat onze kennis van het verleden, onze smaak in een vroeger tijdperk gevormd, volstaan om een nieuwe richting a priori te veroordeelen. Wij mogen niet vergeten dat in een tijd van rusteloos voorthollenden vooruitgang elke stilstand een grooten achteruitgang beteekent. Neen, er moet een ruime plaats worden gegeven aan elke nieuwe poging om het gewenschte evenwicht te bereiken.

Evenals het intellectueele leven is doorgedrongen in een aanzienlijk grooter geworden menigte, zoo zal ook het werk van aanpassing tot een groote schaar moeten doordringen. Het verheven doel schijnt zeker de moeite waard, opdat kunstenaars en techniekers een hulpzame hand naar elkaar toesteken; het zal vele conflicten vermijden en de verwezenlijking bespoedigen.

De kunstenaar zal zich op de hoogte stellen van wat de techniek vermag en welke essentieele veranderingen zij in het bruisende leven heeft teweeggebracht.

Hij zal zich niet in een ivoren toren opsluiten om enkel te luisteren naar de ingeving van zijn geest en hart, hij zal geen slaafsche navolger zijn van wat in vroegeren tijd werd voortgebracht, niet halsstarrig gehecht blijven aan een gevestigde school of theorie. Hij zal zich bewust moeten voelen van de nooden en de verzuchtingen van zijn omgeving, en zijn talent en zijn werk ten dienste stellen van de gemeenschap. De kunstenaar is tevens een leider en een dienaar van zijn volk.

De technieker op zijn beurt moet liefde voelen voor zijn vak, hij moet weten dat de techniek het leven van zoo veel tijdgenooten verbeterd heeft en draaglijk gemaakt; maar hij moet ook zijn smaak louteren, verstand en gevoel verruimen, opdat hij er zou kunnen voor ijveren, dat niet alleen het dadelijke nut worde bereikt, maar dat ook de eenvoudige drang naar schoonheid, die altijd in de menschenziel schuilt, zou kunnen bevredigd worden.

De vereenigde pogingen van kunstenaars en techniekers zullen het mogelijk maken tal van pijnen te stillen, welke door de geboorte van de moderne omwenteling werden veroorzaakt; zij zullen ongelukkige botsingen vermijden en er toe bijdragen om de verwekte crisis op te lossen. Zij zullen weer werk verschaffen aan de handen van zooveel kunstambachtslieden, die bij de moderne richting zijn stil gevallen. Het gaat immers niet meer op, om slechts één voorbeeld te geven, zich in het beeldhouwen te blijven bepalen tot het steken van leeuwenkopjes of zelfs niet tot het vroeger zoo gezochte fijne beeldhouuwerk der oudere stijlmeubelen.

Wij zijn overtuigd dat er nog langen tijd, misschien wel altijd, meubelen, en zelfs gebouwen in oude stijlen zullen nagemaakt worden, dit vooral in de bewaring en de herstelling, maar dit aantal zal nooit meer het vroegere peil bereiken en zeker geen bezigheid verschaffen aan de zoo talrijke daarin gespecialeerde krachten.

De moderne kunst heeft reeds haar wezen en strekking in groote lijnen vastgelegd, overeenkomstig de noodwendigheden en den veelzijdigen geest van de hedendaagsche strekking. Zij heeft, als boven aangeduid, een vluchtig beeld van den tijd geschetst in oorspronkelijke vlakken, vormen en kleuren en daarbij ruimschoots geput uit den schat der nieuwe technische waarden. Het hoort

zoowel den technicus als den kunstenaar toe, de geesten te bevrijden, de vooringenomenheid te overwinnen, om, op nieuwe, stevige grondvesten, een illustratie te vinden welke reeds verworven uitslagen zal samentreffen, om tot een kunstvolle harmonieuse uitdrukking van het breed-uitgroeiende moderne leven te geraken.

De vereenigde krachten van den doordachten, maar ook schoonheidlievenden technicus en van den gevoeligen, maar ook beredeneerenden kunstenaar, zullen het voorloopig gebroken evenwicht van onzen tijd weer moeten herstellen, om de gemeenschap beter, gelukkiger en schooner te maken.

1938.

EDWARD DE KEYSER.

Dieudonne Lamour

Ter nagedachtenis van François PIETTE, advokaat-oorlogsvrijwilliger.

De avond lei als Bengaalsch vuur achter de puinen van het oude Rome. De warme kleuren van de ondergaande zon tooverden leven op het Forum, onder de triomfbogen, in de reusachtige thermen van Caracalla.

Wij volgden van uit de tuinen op den Aventijnschen heuvel, gewiegd door de melodieuse Italiaansche muziek en door het bel canto der tenors, onze eigen droombeelden in een keizerlijk decor.

Gansch de wereld is uit die stad gegroeid, zei mijn vriend, advokaat Piette, een wereld die beschaafd had kunnen zijn, - met een wetgeving zoo precies en alomvattend, dat men er tot op heden niets beters op gevonden heeft en het Romeinsche recht de grondslag is van alle recht; - met een bestuurlijke inrichting, waarin niets aan het toeval werd overgelaten en waar de Romeinsche functionaris in het meest verwijderde gewest, eerlijk en rechtvaardig bleef, omdat hij wist dat het waakzame oog van Rome tot daar hem volgde, en dat het centrale bestuur al zijn beambten als door een toestel van televisie naging.

- Een nuttige rol, die van den ambtenaar, maar geestdoodend voor wien, door heftige reacties, zijn persoonlijkheid niet bewaart. Veel schooner nog die van advokaat, vrij en toch gebonden door het plichtsgevoel, de waardigheid, de traditie, alles wat van den advokaat den modernen ridder heeft gemaakt, die de kleinen en de zwakken verdedigt.

- Gij neemt een vaart! Geloof me, we verdedigen ook de machtigen, vermits we leven moeten en men nog niet heeft uitgevonden te leven zonder geld. Eigenlijk verdedigen wij een ieder die ons zijn verdediging toevertrouwt.

- En die gij steeds aanvaardt?

- Niet altijd, doch de uitzonderingen zijn zeldzaam. Iedereen heeft recht op verdediging. Heeft onze vriend Marcel Heraud, tijdens den oorlog soldaat in het Fransche leger, niet gepleit voor den beruchten Bolo Pacha, zonder hem ten andere van het executie-peloton te redden?

- Een schuldige is moeilijk wit te wasschen.

- Schuldig is rap gezegd. Hoe weet men, behoudens de bekentenis van den betichte, dat schuld bestaat, en zoo ja, hoever reikt die schuld?

- Gebeurt het dat gevangenen aan hun advokaat bekentenissen doen?

- Ja, dikwijls; de advokaat wordt voor den beschuldigde een biechtvader.

- Met het beroepsgeheim?

- Voorzeker, de beschuldiging hoeft bewijzen te leveren.

- Als ge echter weet dat uw client schuldig is, bepleit ge dan nog zijn onschuld?

- Tegen ons geweten in pleiten wij niet. Wij trachten verzachtende omstandigheden door de jury of door het hof te doen aanvaarden.

- Kortom, het lot van de betichten berust zooveel in uw handen als in die der rechters.

- Zoo is het; veel hangt af van de toewijding, het talent, de hardnekkigheid, de faam zelfs der verdedigers.

- Hebt ge ooit voor een schuldige vrijspraak gepleit?

- Ja.

- En bekomen?

- Insgelijks.

- Een uitzonderlijk geval wellicht?

- Zoo 'n gevallen zijn altijd uitzonderlijk... Ik zou er nooit aan gedacht hebben vrijspraak te pleiten, ware het niet...

- Wat dan?

- Och, dat wordt een heele geschiedenis.

- Vertel ze, als er geen beroepsgeheim aan verbonden is; we zitten hier zoo gezellig.

***

Hij was een wildstrooper, ik een nog jong advokaat en met de verdediging pro Deo belast. Ik ging hem in de gevangenis opzoeken: een boeventronie en nochtans een zeer zachte stem en een onderworpen blik. Beschuldiging: een jachtwachter gedood in zeer geheimzinnige omstandigheden. Er bestonden zware vermoedens van moreelen aard; geen enkel positief bewijs.

Het schroot kwam uit een jachtgeweer dat den veldwachter toebehoorde. Er werden sporen opgenomen van holleblokken van 't jachtpaviljoen af, tot op twintig meter van de plaats der misdaad; de holleblokken werden teruggevonden, maar waren eigendom van den vermoorde zelf.

Men wist dat tusschen Dieudonné Lamour, zoo heette de kerel, en den jachtwachter Jerôme Limal een erge veete bestond en dat Lamour meer dan eens doodsbedreigingen had geuit.

Aangehouden, had hij geen duidelijk alibi kunnen leveren. Toen de onderzoeksrechter hem had gevraagd, waar hij rond het uur der misdaad was (elf uur 's avonds), beweerde de wildstrooper dat hij, zooals wel meer, ongewapend rondzwierf, en inderdaad, men zag Lamour nooit met een ander wapen dan een groot zakmes...

Ik ondervroeg lang Dieudonné. 't Was geen gemakkelijk spel, want eerst bleef hij mij met den blik van een hond, die bang is voor slaag, aanzien en zweeg als een visch. 't Was de houding waarin hij voor den onderzoeksrechter tot het einde toe volhardde, zoodat het onderzoek besloot tot schuld door het voorhanden zijn van de zwaarste vermoedens.

Toen ik hem dat had uitgelegd en hem deed begrijpen dat ik met zijn verdediging was belast en die naar mijn beste kunnen zou waarnemen, kreeg ik hem aan 't praten en 't duurde niet lang of ik had hem zoo in 't nauw gebracht, dat hij zich zelfs de moeite niet gaf uit het net van tegenstrijdigheden waarin ik hem gevangen hield, te ontsnappen; hij bekende weenend de misdaad.

***

Limal kon hem niet lijden, en hij, Lamour, had het wildstroopen in het bloed. Hij was er buitengewoon behendig in en werkte enkel met stroppen of met de bloote hand. Limal wist dat Dieu-

donné een geducht schuimer in de bosschen van baron Dendal was, doch hem op heeter daad betrappen was een ingewikkeld vraagstuk.

Eens, toen hij weer vermoedens had, was Limal, tijdens de afwezigheid van den wildstrooper, in het kleine krothuisje binnengedrongen, door de moeder van Lamour bewoond. Het vrouwtje had geloochend en wilde den brutalen jachtwachter tegenhouden, toen hij met zijn gaanstok in een hoop droog hout begon te zoeken. Hij had haar zoo ruw ter zijde geslagen, dat ze met het aangezicht op den rand van een kolenemmer was terechtgekomen. Een oogenblik later stond Limal triomfantelijk met een haas in de hand, maar voor hem lag het vrouwtje bewusteloos op den vloer en verloor overvloedig bloed uit den mond. Hij had haar eenigszins verzorgd; al de tanden waren stuk. Bang voor de gevolgen zijner brutaliteit, had hij aan het vrouwtje beloofd geen klacht tegen haar zoon in te dienen, zoo zij zweeg.

Wel had Lamour bij den veldwachter willen gaan, maar hij was een soort out-law en zijn strafkohier was vreeselijk gevuld.

Hij moest zijn woede en zijn lust naar wraak verkroppen. Toen hij zijn oudje zoo veranderd zag, met ingevallen wangen en hollen mond, al met eens zeer verouderd en moeite doende om, als een klein kind, in melk geweekt brood door te zwelgen, begon in zijn hoofd een plan te rijpen... Op den avond der misdaad hoorde hij toevallig een gesprek tusschen twee dorpelingen. Het ging over hem:

- 't Is 't laagste wat een mensch kan doen, zijn eigen moeder mishandelen.

- Dat noem ik geen mensch meer, een onmensch is het.

- De boschwachter vertelt hoe hij aan zijn moeder een vuistslag op den mond toebracht, omdat 't brave vrouwtje hem zijn wangedrag verweet. Hij zou hem aangeklaagd hebben, doch Mieke Lamour smeekte om genade voor haar zoon; ze heeft dien nagel van haar doodkist lief.

- Heeft z' er niet genoeg voor geleden, van toen ze hem op de wereld bracht?

- Limal verzekert dat hij den schoft in 't oog houdt en bij de eerste gelegenheid, draait hij dien binnen en ditmaal voor lang.

- Mieke zal van den nietwaard verlost zijn, en onze parochie ook. Mij mag men als getuige dagvaarden; ik zal een handje toesteken.

***

Het besluit van Lamour was genomen: hij zou Limal de gelegenheid niet geven hem ‘er in te draaien.’ Hij sloop naar het jachtpaviljoen van waaruit Limal steeds zijn bewakingsronden begon. De boschwachter was al weg. Aan een haak hingen twee geweren, ze waren allebei geladen. Lamour nam er een; buiten stonden een paar klompen; hij deed ze aan en vertrok in het bosch. Heel ver in het dorp klonken langzaam elf slagen uit den kerktoren. Lang moest Lamour niet wachten; daar dook plotseling van achter een dikken eik de gehate boschwachter op. Dieudonné had niet geaarzeld; één schot... en Jerôme stortte neer.

Lamour bevond zich onder een boom, waarvan de takken hem laag boven het hoofd hingen. Hij had zich handig in de boomkruin geheschen en van daar uit bleef hij minuten lang toezien. In het gehucht, op tien minuten gaans, bleef alles rustig. De jachtwachter lag met het gelaat op den grond en verroerde niet. Lamour wierp eerst het jachtgeweer en dan een holleblok in zijn richting; hij trof hem tweemaal, de laatste maal geweldig en vlak op het hoofd, maar Limal bewoog niet; hij was op slag gedood.

De wildstrooper huiverde; zijn bezinning kwam terug. Hij wierp den tweeden holleblok ver weg in een andere richting, kroop langs de boomtakken een heel eind verder, waar hij zich in een sloot neerliet, kroop lang in het ondiepe water, waarvan de kilte hem goed deed, tot hij den steenweg bereikte. Slechts één auto snorde hem op den weg voorbij en zonder een mensch te zien, kwam hij in 't gehucht, aan moeders huisje... en ging slapen.

Rond zeven uur werd hij door gendarmen uit zijn bed gehaald. Gansch 't gehucht was samengeloopen. In den vroegen morgen was de misdaad ontdekt. Er was slechts één stem om hem te beschuldigen. Hij werd duchtig uitgejouwd en, met de handboeien aan, door de rijkswachters naar een auto gebracht... en naar de gevangenis te Luik.

***

‘Ik heb tegen u alles gezegd, zooals 't gebeurd is, meneer de advokaat; bij de rechters komt geen woord meer uit mijn mond. Dat ze mij veroordeelen, goed, maar mijn oudje moet niet weten dat ik een moordenaar ben; 'k heb haar gewroken, 't is al.’

Naar huis gaande, overwoog ik de zaak. Die man was schuldig; ik zou verzachtende omstandigheden pleiten, misschien de brutaliteit van den jachtwachter doen uitschijnen, als dit maar indruk maakte, want welke getuigen ter ontlasting kon ik oproepen? Alleen de moeder, en die getuigenis zou te recht als van zeer betrekkelijke waarde aangezien worden, terwijl Lamour verpletterd zou worden onder de verklaringen van de talrijke getuigen, door de beschuldiging gedagvaard.

En toch was het mijn plicht dien man te verdedigen. Nu nog meer, dat hij voor mij eerlijk opgebiecht had. Ik had een troef in handen, - een formidabele troef: het volslagen gemis aan positieve bewijzen. Maar dan moest ik de vrijspraak pleiten. Neen, dat kon niet, ik immers kende de ware toedracht der zaak.

Dagen na elkander studeerde ik het dossier in.

Ten slotte schreef ik mijn pleidooi. Ik was werkelijk meesleepend waar ik de verzachtende omstandigheden vroeg ter wille van de moeder. Mijn pen gleed met gemak over 't papier en waarlijk, ik meende mijn eigen stem te hooren en een traan van ontroering blonk in mijn oog, toen mijn meid de deur van mijn werkkamer opende.

- Fanny, ik heb u reeds gezegd dat ik tijdens mijn werkuren niet wensch gestoord te worden.

- Goed, maar dan zou meneer wel doen met te zeggen voor hoeveel dagen hij nog melk besteld heeft.

- Wat bazelt ge nu? Bestel ik de melk?

- Dan begrijp ik er niets van!

- Waarvan?

- 't Is nu reeds drie weken dat een oud vrouwtje elken dag rond tien uur belt en hier flesschen gepasteuriseerde melk afzet. Eerst was 't één flesch, dan twee, dan drie, vandaag vier; als 't zoo voortgaat, kunnen we melk verkoopen, en telkens als ik iets zeg, 'tzelfde antwoord: ‘'t Is voor meneer den advokaat, 't is betaald.’

- Hoe ziet die vrouw er uit?

- Gelijk alle oude vrouwen; ze steekt een karretje met flesschen gepasteuriseerde melk voort. Er staat een firma op van Lanay; dan dacht ik dat het soms van een der eigendommen kwam van meneer.

- Weet ge wat? Als die vrouw nog eens komt en ik hier ben, verwittig mij.

***

's Anderen daags, een Zaterdag, zat ik aan mijn schrijftafel. Rond tien uur klopte Fanny op de deur en riep, zonder die te openen: ‘Meneer, daar komt ze, gij kunt haar van uit uw venster zien.’

Ik keek. Midden in de straat, op dertig meter van mijn huis, zag ik een vrouwtje duwen aan een karretje, waarop bakken stonden met flesschen melk.

Haastig ging ik me in de gang plaatsen juist achter de ingangsdeur.

- ‘Fanny, ga naar de keuken, ik zal zelf opendoen.’

Ik wist wel dat Fanny zou spionneeren, maar ik had ze toch liever niet naast mij.

Ik hoorde het karretje rollen en dan met een snokje stilstaan.

Daar was ze.

Er werd gebeld.

Ik deed de deur wijd open.

Op de stoep stonden reeds vier flesschen melk, waarachter een oud vrouwtje, een mager dingetje, met perkamenten huid en bevende handen. Het werd zoo bleek, dat ik meende dat het ging vallen en ik het bij den arm greep. Het moedertje was werkelijk gansch overstuur. Ik tilde de vrouw boven haar flesschen en bracht ze in mijn werkkamer.

- ‘Fanny, breng die flesschen binnen en waak even op het karretje, terwijl ik betaal.’

Ik zette de vrouw voor mij op een stoel, nam de arme, verschrompelde, beenderige handen in de mijne en sprak:

- Wie zijt gij?

- Zijt gij meneer de advokaat?

- Ja.

- De advokaat van mijn zoon?
- Van uw zoon?
- Dieudonné Lamour.
- Ah, is dat uw zoon?

***

Ik kreeg eerst langzaam, daarna met een zenuwachtige opgewondenheid, gansch de geschiedenis, de armzalige geschiedenis, van Marie Lamour te hooren.

Haar man, een prachtkerel, was ook een wildstrooper geweest. Hij kende 't bosch als de palm zijner hand, doch nooit had hij aan een mensch een schram toegebracht. Hij was gedood geworden in een ontmoeting met jachtwachters. Dieudonné had haar bij zijn geboorte bijna het leven gekost. Ik kon het goed gelooven, als ik aan den reus dacht in de gevangenis en het wezentje bezag, dat ik had opgelicht en dat geen veertig kilo woog.

- Hij was vijf jaar oud toen zijn vader aan zijn einde kwam. Ik heb, om hem groot te brengen, dag en nacht gewerkt, meneer de advokaat, dat mijn vingers krom groeiden.

Ik bekeek de beenderige handjes, die ik in de mijne hield en die door zichzelf dat heele leven van ellende bevestigden.

- Maar Dieudonné had het instinct van zijn vader; ik kon er bij hem het regelmatig schoolgaan niet inkrijgen en daar ik alle dagen uit schuren of uit wasschen ging, kon ik er ook niet op waken. Hij doolde veel in de bosschen; hij werd de lieveling van wildstroopers; hij was hun helper en leerde hun geheimen; zoo is hij opgegroeid, meneer, een prachtjongen, het evenbeeld van zijn vader, en een goed hart, dat kan ik getuigen. Ik spaarde het eten uit mijn mond om hem het noodige niet te onthouden, maar toen hij dat ontdekt had, moest ik steeds naast hem eten, al kropte het meer dan eens in mijn keel, daar ik wist dat het wild, door hem thuis gebracht, gestropt was.

- Maar iemand dooden, meneer, dat nooit, dat is onmogelijk. Hij is onschuldig, mijn groote jongen; gij zult hem vrijspreken, meneer de advokaat.

- Zeker zal ik hem verdedigen, moedertje, doch wat is dat met die melk?

Het was warm in mijn werkkamer. Een lichte blos kleurde de huid, waaronder men zelfs geen bloed meer vermoedde en twee zweetdroppels rolden van haar voorhoofd neer. Ik voelde haar handen in de mijne klam worden. Ik stond op, rukte een venster open en zette mij terug voor mijn werktafel.

- Nee, nee, meneer de advokaat, dichtlaten, ge gaat kou vatten... 't is hier goed... zoo goed, zoo lekker warm, maar ik ben zoo aangedaan daar voor u te zitten, zoo'n groot man.

- Is 't die groote man, dien ge met melk wilt voeden?

Ze knikte bevestigend.

- Hij ook is met melk grootgebracht, meneer, eerst de mijne en later, toen ik niet meer uit wasschen kon gaan, ter wille van mijn stijve handen, van de melk die ik voor de zuivelfabriek van Lanay mag uitdragen...

- Lanay is mijn geboortedorp, weet ge dat, moedertje?

- Ja, ik ben hier alle avonden boodschapster van den grooten kaaswinkel in de buurt sedert mijn zoon in de gevangenis zit en gij zijn advokaat zijt. De krantenvrouwen, de bloemenverkoopsters, allen zeggen dat ge een groot advokaat zijt, dat ge veel werkt, - te veel, en uw gezondheid schaadt... en...

- Dat ik te veel drink?

- Ik heb één flesch per bak van twintig voor mij. 'k Heb zoo weinig noodig. Ik breng mijn verdienste hier: ik kan niets anders doen voor den advokaat van mijn zoon. Als ik Dieudonné terug krijg, heb ik alles weer, wat God mij geschonken heeft.

Twee tranen spatten uiteen op het papier dat voor mij lag.

Ik ben niet gauw ontroerd; ik houd meer van lachen dan van weenen; doch ik voelde niet de minste valsche schaamte, als ik met mijn zakdoek over mijn oogen wreef.

Ik gaf nochtans aan het gesprek een andere wending.

- Hebt ge papieren bij u? Ja, geef hier dat handzakje.

Ik keek vlug een paar akten in. Die vrouw daar voor mij, die er zeventig uitzag, was vier en veertig jaar oud. Ik boog mij even achter mijn bureau, moffelde met de papieren een paar bankjes in het stoffen taschje en gaf het aan Mieke Lamour terug.

- En nu, moedertje, gauw naar huis, met moed! Ik doe voor uw jongen al wat ik kan.

- Gij kunt zoo schoon spreken, zeggen de menschen.

- Dat zult ge hooren, ge zult er zijn. En tot dan geen melk meer, hoor! 'k Zou te dik worden: vier liter daags!

Ik had ze schertsend naar de deur gebracht.

- Fanny, breng madame naar buiten; ik heb de levering stopgezet.

- 't Is best zoo, meneer: de katten zelf kunnen de melk niet tijdig uitlikken.

***

De volgende week werd de zaak gepleit voor het assisenhof. Ik had de getuigenis der moeder verzaakt en ook de procureur des Konings had aldus gedaan; maar het moedertje zat naast Fanny, mijn meid, in de zaal, op een der eerste banken. Ik wilde ze daar voor mij zien als ik pleiten zou.

Een oogenblik beklaagde ik mijn daad. Toen Dieudonné Lamour, geboeid, werd binnengebracht, dacht ik dat ze zou bezwijmen. Haar aangezicht had geen kleur meer; het was een wassen beeld, met bevenden mond en half open oogen, waaruit maar gedurig tranen vloeiden. Maar Fanny had haar dicht naast zich geplaatst, hield haar onder den arm vast en wenkte mij toe, dat ze stand hield.

De zoon had met zijn hondenblik in de zaal gekeken en plotseling zijn moeder bemerkt; dan had hij het hoofd op de bank gelegd, vlak achter mij, en alleen aan zijn schokkende schouders kon ik zien dat hij snikte.

Hij zou van gansch de zitting het hoofd niet weder opheffen. Ik had hem vooraf de les gespeld. Hij had ze beter onthouden dan ik verwacht had, want zelfs op de identiteitsvragen van den voorzitter kwam geen antwoord en de griffier vergenoegde zich, de officieele kopijen der staten van den burgerlijken stand bij het verslag te voegen.

- 't Is een bruut dien ge te verdedigen hebt, meester Piette, zei de voorzitter.

- Ik doe mijn plicht, meneer de voorzitter.

- Ik breng er u hulde om.

De akte van beschuldiging was verpletterend: de procureur had daar een meesterstuk neergeschreven, gebouwd op een genadelooze reeks van zedelijke bewijzen en waarschijnlijkheden.

Begreep het vrouwtje alles? Ik weet het niet; maar ik zag ze zienderoogen wegkrimpen; ze was bijna onzichtbaar geworden. Alleen toen de procureur aan Lamour den moord verweet, schudde het wassen hoofd wanhopig neen; en toen hij de doodstraf eischte, viel het gebroken op den schouder van Fanny neer.

Daarna heb ik gepleit. Ik heb me nooit goed kunnen herinneren wat ik al gezegd heb. Men beweert dat ik welsprekend ben en sedert den oorlog heb ik soms, door een eenvoudige improvisatie, gansche zalen in vervoering gebracht. Maar dit weet ik goed, nooit had ik gepleit als toen en ook nooit meer nadien. Ik vernietigde stuk voor stuk de argumenten der beschuldiging; ik deed al het broze der veronderstellingen uitschijnen; ik toonde hoe al het kleine en gemeene in de menschelijke ziel zich keert tegen den out-law, tegen den zwakke. Ik sprak van de moeder, van den calvarie dier vrouw van vier en veertig jaar, dat uitgeteerd menschje daar in de zaal, dat moeder was, moeder in gansch haar wezen, tot den laatsten vezel van haar vleesch, tot den laatsten snik van haar uitgeleefde borst, een moeder der smarten, die men dooden kon als men wilde: men had haar maar even de oogen dicht te duwen; men had haar maar haar zoon te ontnemen, die hier achter mij te snikken lag. De moeder had haar gansche leven gewroet tegen het noodlot om haar kind groot te brengen; zij had het gebaard in levensgevaar; zij had het gevoed met haar melk, met haar bloed; 't is haar eenig bezit, gij kunt het haar niet ontnemen; gij zult geen onrechtvaardigheid begaan, gij zult geen onschuldige treffen...

Mijn kin beefde, mijn stem had trillingen die ik mijzelf niet kende; ik voelde't zweet me over den rug loopen. Ik heb nog veel gezegd dat ik me nadien niet meer herinneren kon. Ik was later als iemand die na een ziekte groote leemten in zijn geheugen heeft.

In de zaal heerschte een beklemmende stilte; 'k hoorde bijwijlen mijn stem, alsof ze naar mij terugkeerde; ik was er door getroffen en ontroerd. Collega's hebben, na de zitting, toen ze mij geluk

kwamen wenschen, verzekerd dat tranen over mijn wangen rolden (en op mijn toga waren inderdaad vochtige sporen). In de zaal eveneens werd stil geweend. Toen ik eindigde in een laatste inspanning en er nog eens op wees dat geen enkel stoffelijk bewijs van schuld bestond en ik dus vrijspraak vroeg, barstten toejuichingen los, onmiddellijk door den voorzitter onderdrukt.

De procureur kwam terug aan 't woord.

- Ik wensch meester Piette geluk met zijn prachtig pleidooi, zei hij; nooit heb ik hem zoo welsprekend gehoord; maar hij verdedigt een slechte zaak. Rechtvaardigheid moet geschieden, de jury zal oordeelen.

Een reactie was bij mij ingetreden. Toen de voorzitter mij de repliek toestond, voelde ik zeer duidelijk dat ik alles gezegd had, wat ik zeggen kon en nooit meer de bezieling zou bereiken, die mij tijdens het pleidooi tot een ander mensch had gemaakt.

- De jury is rechtvaardig, ik heb vertrouwen in haar oordeel.

***

Nadat de voorzitter vruchteloos den betichte had aangesproken, werd de zitting geheven en ik begreep dat ik nu machteloos stond en dat daar in de kamer, waar de jury zich had teruggetrokken, de beslissing, buiten mij, vallen zou.

Dan was het dat de collega's mij feliciteerden, dat mijn eerste stagiair mij om den hals viel, en dat ik een onbedaarlijken lust kreeg naar een groot glas schuimend bier. Nog gansch bezweet en in toga, vergezeld van mijn stagiair en een paar advokaten, liep ik naar het café ‘In 't Hof van Justicie’, waar ik twee demi's na elkaar ledigde.

Ik zou nog gedronken hebben, maar mijn collega's namen mij onder den arm en troonden mij mede naar 't paleis.

Wij waren er nog niet lang, toen de bel rinkelde.

Wat verder volgde, werd voor mij afgedraaid als een kinemafilm.

De jury trad langzaam binnen.

De voorzitter, een voornaam persoon, met een mooien witten haardos, las bevend het antwoord voor.

- Is de genaamde Dieudonné Lamour, aangehouden en hier

aanwezig, meerderjarige zoon van Bienvenu Lamour, overleden en Maria Matton, schuldig aan moord op den persoon van Limal Jerôme, in leven boschwachter?

Een korte, oneindig durende poos, een hoorbare stilte in de gansche zaal. Toen klonk het:

- Neen, met algemeene stemmen!

Uit de zaal steeg een zucht van verlichting op, die aanzwol tot een onweerswind. Toejuichingen zouden losbarsten, maar de voorzitter van 't assisenhof voorkwam die door kort en bevelend gehamer.

- De andere vragen vervallen. Het hof spreekt den beschuldigde vrij!

Mieke Lamour zat als versteend, en Fanny, die een hoofdpijn van belang te gemoet ging, was rood als een haan. Achter mij lag Dieudonné nog steeds met het hoofd op de bank, doch reeds drong mijn stagiair in den box en riep hem in het oor: Ge zijt vrij, kom, uw moeder wacht op u.

Hij hief het hoofd op, stond recht en liet zich gedwee naar buiten leiden, in de griffie, waar nog enkele formaliteiten te vervullen waren.

- Ziedaar hoe ik een vrijspraak voor een schuldige bekomen heb.

***

De avond was gevallen. François zag zwijgend voor zich uit. Ik kreeg het duidelijk gevoel dat zijn verhaal niet ten einde was; hij trok geweldige rookwolken uit zijn pijp, alsof hij aan een wedstrijd deelnam.

- Komt er verjaring voor zoo'n feit en zijt ge nu aan 't beroepsgeheim ontslagen?

- Ware ik niet van 't beroepsgeheim ontslagen, ik zou u die treurige geschiedenis niet verteld hebben. De verjaring is niet meer noodig: Dieudonné Lamour is gesneuveld.

- O, hij was soldaat.

- Neen, hij is het geworden, om mij.

- Om u? Toe, laat me nu ook maar het einde kennen.

***

- Mieke Lamour heb ik bij mij laten inwonen. Ze deed de boodschappen en hielp de meid, zoo goed en kwaad als 't kon. Dieudonné werd jachtwachter in de bosschen, die ik nabij de grens te Fouron bezit. Alle Zaterdagen bracht hij mij verslag uit. Of hij 't lang zou uitgehouden hebben weet ik niet; men beweert nochtans dat de gewezen wildstroopers de beste jachtwachters zijn. 't Is mogelijk, maar Dieudonné heeft het bewijs niet kunnen leveren.

***

- De oorlog brak uit. Na een paar dagen reeds was Luik bezet. Tal van jongelingen kwamen over de grens. Een drietal mijner jonge collega's waagden hun kans en slaagden er in ons leger te vervoegen, daaronder mijn stagiair.

In December ontving ik van hem een brief van 't IJzerfront. Dat scheen mij een verwijt, dat ik, jonggezel en intellectueel, hier bleef. In mij groeide het verlangen om insgelijks de grens over te steken.

Het bleek echter dat dit veel moeilijker geworden was en dat zonder een betrouwbaar gids de mislukking bijna onvermijdelijk was.

Zooals iedere week kwam Dieudonné den Zaterdag op mijn bureau. Daar het jagen verboden was - wij hadden aan den bezetter alle wapens moeten inleveren - deed hij sedert enkele weken, doch ditmaal zonder gevaar, zijn vroegeren stiel, waarin hij zoo ervaren was.

Zijn kleine oogjes glinsterden van pret en fierheid als hij mij een koppel hazen, echte prachtbeesten, bracht.

- Die behooren zeker tot een reuzensoort, Dieudonné?
- Er zit nog veel grooter wild in uw bosschen, meneer.
- Grooter wild? Wat wilt ge zeggen, Dieudonné? De reebokken komen tot daar niet?
- Maar de menschen wel.
- De menschen?
- De jongens die over de grens willen.
- Wie brengt ze over?
- Ik.

Een licht ging op voor mij: de oplossing was gevonden.

- Dieudonné, zoudt ge mij ook kunnen over den draad brengen?

- Of onder den draad, zei hij oolijk glimlachend,

- Om 't even!

- Natuurlijk, meneer; maar hoe zoudt gij, die zoo rijk zijt, hier alles kunnen achterlaten?

- Als plicht gebiedt, zijn andere argumenten van geen tel. 't Is dus in orde. Volgende week ga ik. Welken dag, Lamour?

- Als 't voor u goed is, Vrijdag, meneer; ik heb geen andere liefhebbers op dien dag, en 'k doe dat met u liever alleen, om zeker te zijn.

- Best zoo, neem een sigaar, Lamour, en vrees maar niets, ik zal voor mijn vertrek alle noodige schikkingen nemen, voor uw moeder en ook voor u... Tot Vrijdag; hoe laat? Neem dit om te koopen wat noodig is, ook voor mij, want ik wil hier niemand bij voorbaat ongerust maken.

- Te negen uur 's avonds, meneer; alles zal in orde zijn.

***

Ik heb de laatste dagen gebezigd om al mijn zaken in orde te brengen. Aan den stafhouder der balie heb ik mijn plan bekend gemaakt; hij keurde mij goed.

Slechts den Vrijdag na den middag heb ik Fanny bij mij geroepen en haar mijn inzichten medegedeeld.

- Hoe is 't Gods mogelijk, dat meneer ons hier alleen wil laten!

- Zal ik de arme jongens, die door het lot werden aangewezen, alleen het land laten verdedigen?

- Maar meneer moet toch beseffen...

Waarschijnlijk was dat de aanhef van een lang pleidooi. Ik heb er nooit het einde van gekend, want ik liet Fanny aanstonds begrijpen dat mijn besluit vast stond en dat er geen tijd meer te verliezen was. Zij zou voor Mieke Lamour zorgen tijdens mijn afwezigheid. Alles was geregeld, het noodige geld zou door mees-

ter Bonner regelmatig bezorgd worden; zij kon zich ook tot hem wenden, zoo zij raad noodig had.

Ik zou nu en dan schrijven en Fanny zou mij antwoorden, als 't kon en mij mededeelen wat zij als wetenswaardig aanzag.

***

Rond vijf uur, als de avond viel, zette ik mij op weg en zonder onaangename ontmoeting was ik even over acht bij Dieudonné.

Een lekker vuurtje brandde in het jachtpaviljoen en in een pan siste spek. Lamour zette mij aan voor het vertrek nog iets te eten, daar de nachten koud waren, en warme koffie te drinken met veel suiker. Hij zag mijn uitrusting na en hield er stellig aan mijn rugzak te dragen.

Te negen uur stapte ik aan zijn zijde in het donkere bosch. Men moest zooals Lamour katoogen hebben om daarin zijn weg te vinden. Ik zag hem nu eerst in zijn element. Hij ging voor en ik volgde hem zwijgend. Slechts tweemaal stond hij stil, om even te luisteren. Ik hoorde allerhande geruchten, maar mijn boschwachter vond zich daarin terug zooals een radiotelegrafist, die in al de opgevangen uitzendingen alleen oor heeft voor het radiogram dat hem belangstelling inboezemt.

Toen hij voor de derde maal stilhield, zette Lamour zich neer, leunde met den rug tegen een dikken boomstam en begon luidop te lachen.

Ik dacht met afgrijzen aan een uitbarsting van zenuwoverspanning en zag reeds onze poging mislukt, toen hij uitriep:

- Zet u wat, meneer de advokaat, we zijn er!...
- Waar zijn we?
- In Holland.
- En de draad?
- Ik had in den vooravond reeds den weg verkend, den draad uitgerukt en ingegraven, op de plaats waar we over moesten... 't Was beter zoo, we hebben nauwelijks twee uur noodig gehad. Voor middernacht zijn we te Geertruide, ik heb den bakker verwittigd. Er zal warm water gereed zijn om u te wasschen en een bed om te slapen.

Zoo geschiedde het. Ik werd hartelijk door brave menschen onthaald, sliep als een god en toen ik 's anderen daags opstond, zong ik uit volle borst: ‘Valeureux Liégeois’, uit loutere blijdschap vrije lucht te mogen inademen.

Toen ik beneden kwam, stond de koffietafel keurig gedekt, - als voor een prins. Ik deed me heerlijk te goed, want ik had waarlijk eetlust en toen ik wilde betalen, weigerden mijn gastheeren halsstarrig iets te aanvaarden.

Welke heerlijke herinnering!

Dieudonné stond buiten met een auto-geleider te praten. Hij had aan alles gedacht.

Ik wenschte hem afscheid en stond voor dezelfde koppige weigering als daareven, toen ik hem een kleine belooning in de hand wilde stoppen. Hij beloofde mij naar huis te gaan zeggen dat alles goed afgeloopen was. De bakkersvrouw omhelsde mij met tranen in de oogen en: ‘dat ik toch goed oppassen zou van buiten 't bereik der kogels te blijven...’ De bakker wierp nog iets in de auto, toen we reeds aanzetten en een menigte brave lieden wuifden mij lang op den rechten steenweg naar Maastricht na.

Ik moet u de kleine avonturen van een Belgisch vrijwilliger niet vertellen.

Na vier maanden instructie kwam ik op het front als waarnemer bij het veldgeschut.

In den herfst van 1916 bevond zich de batterij links van Pervijse en dagelijks ging ik op een waarnemingspost in een hoeve over de spoorbaan, midden in het overstroomde gebied, langs den grondweg van Boitshoeke naar Schoorbakke. Voor ons lagen één groote wacht en enkele kleine voorposten.

Op zekeren dag, bij valavond, terwijl we belangstellend de nanoenmaneuvers van het talrijke waterwild nagingen, kregen wij 't bezoek van een stafmajoor. Hij beklom den observatiepost, besprak met ons de ligging van Duitsche stellingen, die we zeer goed konden waarnemen, en vertrok toen, spoedig opgeslorpt door de duisternis en een lichten mist, die uit het water opsteeg.

Het is eigenaardig hoe in den mist de geluiden duidelijk worden overgebracht.

Wij hoorden de stem van onze soldaten en, meer gedempt, het gedreun van Duitsche wagens ergens op den weg naar Schoore.

Het ware best naar den post te telefoneeren dat een majoor op komst is, zei de wachtmeester naast mij. Ik bezag vragend den luitenant, maar nog had hij geen antwoord kunnen geven, toen een schot weerklonk en een vlucht waterganzen kwetterend opstoof. Op 'tzelfde oogenblik weerklonk een korte dreigende stem en we konden ons heel goed het tooneeltje voorstellen: Een soldaat, wien het te machtig werd zoo 'n mooi waterwild in 't bereik van zijn geweer te zien, had het schot gelost, zonder te vermoeden dat de majoor in zijn onmiddellijke nabijheid was.

Onze luitenant telefoneerde reeds met den voorpost.

Terwijl hij den luisterhoorn aan het oor hield, knikte hij ons lachend toe en sprak zachtjes: ‘'t Is wel zoo, n piot gepakt; Lamour, een mooie naam, acht dagen. 't Is goed betaald voor een watergans.

Lamour? Die naam had me getroffen, te meer daar Fanny me in haar brieven had gemeld dat daags na mijn vertrek Dieudonné voor goed de grens was overgestoken, op alle smeekingen van zijn moeder antwoordende: ‘Ik moet mijn plicht doen, meester Piette heeft het zelf gezegd.’

Toen de luitenant weg was, stelde ik me in betrekking met den sergeant van den voorpost.

- Allo, zeg me eens, sergeant, van waar is soldaat Lamour?
- Van ergens rond Luik. Een flinke kerel, maar hij kan geen wild zien.
- Sedert wanneer is hij in de compagnie?
- Sedert vier maanden.

Geen twijfel, dat moest mijn boschwachter zijn.

Tien minuten later was ik in den voorpost en drukte er de hand van piot Lamour.

- Wat wilt ge, meneer de advokaat? Er is hier geen middel om Duitschers te schieten, ze zitten te ver, en oefening is nochtans noodig.

Lamour was rap getroost over zijn acht dagen doos, die hier omgezet werden in vier en twintig dagen berooving van soldij, daar ik hem een bankje in de hand had gestopt.

***

Sedert dien ging ik nu en dan Lamour bezoeken als ik vrijaf had, te meer daar hij niet schrijven kon en ik in mijn brieven aan Fanny ook 't nieuws van Dieudonné opnam. Ik bezorgde hem een marraine en het maakte hem buitengewoon gelukkig, om de maand een mooien omslag en heel wat lekkers te ontvangen, met zijn adres in groote letters door een geleerde vrouwenhand geschreven:

Dieudonné LAMOUR
Soldat
2/1
12e régiment de ligne
Armée belge en campagne.

Hij bewaarde zorgvuldig de brieven tot ik hem kwam bezoeken. Ik zelf antwoordde en beeldde een Lamour uit, zoo mooi belicht, dat, in de oogen zijner marraine, hij de prototype van den Belgischen oorlogsvrijwilliger werd.

***

't Ging alles tegen op dien dag: 'k had een zware verkoudheid en een taaie hoofdpijn; ik was gelukkig vrij en meende wat te slapen, toen een brigadier mij een brief overhandigde.

Ik herkende den omslag en 't geschrift van Fanny. Natuurlijk, dacht ik, de gewone berichtjes over het steeds moeilijker wordende leven onder de bezetting, wat nieuwtjes van huis, waar ten slotte toch alles goed gaat, vele groeten van Mieke Lamour, altijd bedrijvig en moedig; groeten van alle vrienden en kennissen; niet het minst van uw dankbaar Mieke en uw onderdanige Fanny, ook aan Dieudonné,enz.

Ik meende den brief niet te openen en de lektuur uit te stellen tot mijn hoofdpijn wat zou gestild zijn. Werktuiglijk had ik hem in den zak van mijn kapotjas gestoken, die achter mij hing. Ik lei me neer op mijn stroozak, maar poogde te vergeefs te slapen.

Hebt ge dat ook soms, dat een zelfde gedachte, in den staat van halfbewustzijn waarin ge u bevindt, steeds opnieuw terugkeert, altijd maar weer, met de regelmatigheid en de hardnekkigheid van een paardjesmolen, waar, tusschen de houten dravers in, een varkentje voorkomt, dat op zijn plaats verschijnt, verdwijnt, maar

dat ge nooit gansch uit het oog verliest? Zoo kwam steeds de gedachte terug aan den brief, die in den zak van mijn kapotjas stak en dien ik nog niet had gelezen...

Hoe is 't mogelijk? Slechts om de maand een brief en hem niet lezen! Zijt ge aan alles onverschillig geworden? Zoo ge geen veerkracht meer hebt, wordt ge voorzeker opgeslorpt in de verbeesting van dit leven, dat alle persoonlijkheid vernietigt... Hoe is 't mogelijk? enz...

En dan ik: Laat me met rust, mijn hoofd doet pijn; ik wensch te slapen; ik heb koorts; ik sta niet op;... straks...

't Varkentje is daar weer: Lees dan toch en slaap daarna; wie weet of er niets dringends in staat.

Ik werd weer gansch wakker, want ik was luidop aan 't lachen gegaan bij de gedachte dat er iets dringends kon zijn in het bestaan dat we nu leidden, daar toch de militaire spreuk: ‘Doe nooit heden, wat ge tot morgen uitstellen kunt’ opgeld maakt.

Ik draai me op de andere zijde. Vruchteloos... 't Varkentje is daar al weer... Ik werp de deken af, spring recht en neem den omslag.

***

Van de eerste regels sta ik voor een brutale werkelijkheid: Mieke Lamour is dood, doodgevonden in haar bed, uitgeleefd en uitgeleden.

Ik zal het pijnlijke nieuws aan Dieudonné mededeelen...

Ik weet niet hoe 't ging, maar al op eens is mijn gemoed volgekomen en ben ik zenuwachtig aan 't snikken gevallen... Was 't om 't oude vrouwtje, om eigen ellende in dat verstompende bestaan hier, om de ontzenuwende berichten die ons van 't Engelsche en Fransche front bereikten (de Duitschers hadden hun lenteoffensief in de richting van Armentières ingezet; wij hoorden het trommelvuur van hier en voelden den bodem trillen onder onze voeten) en die al de officieele leugens niet konden verbloemen? Ik weet het niet, maar toen die plotselinge crisis over was, voelde ik me gansch verlicht; mijn hoofdpijn was geweken en vijf minuten later was ik reeds op weg, na vooraf van den telefonist vernomen te hebben dat 2/1 's nachts op de voorposten te Merkem was afgelost en zich met rust nabij Westvleteren bevond.

't Was middag toen ik daar aankwam. De mannen hadden zich gewasschen en stonden rond den brievenbesteller geschaard.

Ge hebt zoo'n tooneeltje, een der aandoenlijkste op het front, in een uwer schetsen natuurgetrouw beschreven.

Een briefdrager, met eerbied omringd en die zich zelf zeer gewichtig voelt; aangezichten vol spanning en verwachting, niettemin galgenhumor van het front:

Stapels!

Zijn voeten gaan wasschen!

Rombauts!

Gaan vrijen met Sophieke!

En al met eens een pijnlijke stilte. Ik dacht eerst slecht gehoord te hebben, toen de brievenbesteller, die de reacties kent, reeds met iets droevigs in de stem, zeer traag herhaalde: Lamour Dieudonné, 2/1.

Een stem zei: Hij is dood, facteur... gisteren avond op voorpost gevallen!

Ik stond achter den brievenbesteller en zag den omslag dien hij in de hand hield. Ik herkende de groote letters van de marraine.

Geef mij den brief, facteur. Dieudonné kon niet lezen... ik schreef voor hem; 't is van zijn marraine; ik zal haar het treurig nieuws mededeelen.

De mannen van de 2/1 bevestigden dat het zoo was, en de brievenbesteller gaf mij den langen omslag.

***

Ik heb het lijk van Dieudonné gezien: een kogel in het oog, dat hij krampachtig scheen dicht te knijpen.

Hij werd in den valavond begraven. Nu rust hij op het kerkhof te Duinhoek.

Mieke zal niet lang, hierboven, op haar zoon, dien ze eens van de doodstraf had gered, hebben gewacht.

Ge ziet het: er is geen verjaring meer noodig, en het beroepsgeheim is zonder doel...

Piette bleef lang sprakeloos voor zich uitstaren.

***

- En de marraine? vroeg ik, om de drukkende stilte te breken en aan het gesprek een andere wending te geven.

- De marraine? Wel, ge kent ze, 't is de beminnelijke vrouw van onzen Franschen vriend, gewezen minister Henri Meran. Als ze in België komt, laat ze nooit na een bezoek te brengen aan het graf van Dieudonné. Is ze belet, dan stuurt ze op 1 November bloemen.

Dezen morgen nog, als we met Meran op het Forum wandelden, sprak ze mij van haar ‘filleul.’

Voor mij, die hem kende, klinkt dat soms als uit een andere wereld.

- 't Was een rechtschapen ziel, eenvoudig en oprecht. Ik heb me soms afgevraagd of het geen dichter was, een dweper zéker. Hij had zoo'n juist en zoo'n hoog besef van zijn plicht. Uit zijn brieven sprak zoo'n echte liefde voor zijn land, voor uw land, dat ik veel beter door hem dan door alle beschrijvingen heb leeren beminnen. Gij ook, meester Piette, hebt hem hooggeschat, vermits gij hem bij mij aanbevolen hadt. Neem het mij niet kwalijk zoo ik een domheid zeg: ik heb tusschen zijn ziel en de uwe een zekere gelijkenis gevonden. Ik had mij er zoo'n vreugde van voorgesteld hem bij zijn eerste verlof te ontvangen; ik had de uitnoodiging gevoegd bij den laatsten brief, dien hij niet meer heeft gelezen - de arme jongen - en dien ge mij, ongeopend, met het bericht van zijn dood hebt teruggezonden.

Ik had zoo graag van hem een portretje bewaard. Hij stuurde geen en gij hebt er mij nooit een kunnen bezorgen. Hij heeft hier waarlijk niets achtergelaten dan zijn mooie levensopvatting. Ik heb zijn brieven aan Henri laten lezen. ‘Een uitgelezen wezen, zegde hij, het zijn veelal de besten die in den oorlog worden weggemaaid.’

M. DE PRAETERE.

[Twee gedichten]

Nachtlooper

Eindeloos veel had hij verwacht van 't leven
en met een stoppelbaard en zonder doel
dwaalt hij de stad door naar verlaten dreven
waar hij zich drijven laat op elk gevoel.

Moe wordt z'n hoofd van eeuwig overpeinzen
wat hij met ieder jaar verloren heeft;
en zachtjes loopt hij in zichzelf te grijnzen,
daar hem dit leven toch geen hoop meer geeft.

Hij luistert naar het ruischen in de boomen,
kijkt naar de sterren in den stillen nacht,
tot hij vermoeid is en naar huis moet komen
waar hem met ongeduld de vrouw verwacht.

Doolaards

Wij dwalen door den nacht soms ver verloren
en weten wat wij zoeken nooit te vinden,
gebonden door het wonderlijk bekoren
van 't zachte suizelen der hooge winden
en den verrukkelijken glans van sterren
rondom de kalme rust der blanke maan
boven de boomen, in het eindeloos verre,
waarvan wij in het ronde duister staan.

Wij voelen in den rug de stad ons wachten
en keeren uit het koele veld naar zwoele
kroegen waar wij immer blijven smachten
naar wat wij in de sterren zien en in ons voelen.

LODE QUASTERS

Kroniek van het proza

De schrijver B. Roest Crollius, ons voorloopig onbekend, vestigde voor ons de aandacht op zich door zijn werk **Ik wil van iemand houden** (Uitg. Brusse, Rotterdam). Het is het verhaal van een jonge-meisjesleven, maar dan een zeer typisch verhaal, daar het meisje, Marleen, in haar vroegrijpheid gelooft noch in Sinterklaas noch in de Ooievaarsgeschiedenis en voor beide naar de werkelijke waarheid zoekt en vraagt. Vooral het geboren worden van kinderen houdt haar zinnen bezig en ten slotte vernemen we, langs een paar sexueel prikkelende fantazietjes om, dat ze de oplossing van het vraagstuk heeft aangevoeld en er zich zonder verzet toe leent,... een jongen dien ze 'liefheeft' geheel ter wille te zijn. In dit verhaal treden ook de ouders en de oom van het meisje op, maar dan alleen als bijfaktoren; hoofdzakelijk wordt Marleen aan zichzelf overgelaten om uitkomst te vinden, en deze vindt ze dan ook op de wijze, hiervoren aangeduid. We hebben het werk van Roest Crollius gewaardeerd, omdat de schrijver een treffend aktueel vraagstuk heeft aangedurfd en tevens de gave bezit het zeer aantrekkelijk in te kleeden; maar daarbij houdt wel die waardeering op, want het gaat er bij ons niet in, dat Marleen's geval een normaal verschijnsel zou zijn en nog heel wat minder, dat haar van kindsbeen af informeeren bij een vriendinnetje en zelfs bij een oom, - en op welke wijze dan nog! - en haar zoogenaamd 'liefhebben' van een jongen op iets ànders zou neerkomen dan op tamelijk verfijnde perversiteit en op het al te graag zich bevredigd voelen van haar zinnelijke lusten. Volwassenen, vooral moeders die jonge dochters met allerlei problemen hebben, kunnen dergelijk verhaal konfronteeren met hun eigen ervaringen; die jonge dochters zelf, echter, zullen er niets uit leeren, tenzij een ziekelijke nieuwsgierigheid en een onbeschaamd afstand doen van alle zelfrespekt.

Elisabeth Augustin, ons evenmin bekend, brengt ons met haar roman **Mirjam** (Uitg. Brusse, Rotterdam) een geschiedenis van Hollandsche joden uit den Gelderschen achterhoek, die zich wil voordoen als de moderniseering van een 14^{e} eeuwsche legende, waarbij de joden als de oorzaak van alle rampen worden vermoord

of uitgedreven. We hebben daar niets op tegen en erkennen graag, dat de schrijfster ons in een onaandoenlijke, echt zakelijke uiteenzetting der feiten aanschouwelijk laat kennis maken met een joodsch familieleven, waarin Abraham Zilverstijn en zijn dochter Mirjam de groote schakels zijn. Alleen, indién die legende, naar het slotwoord van het boek, den grondslag er van uitmaken wil: waarom dan moet een zeer belangrijke bijpersoon, Chaim, die een toonbeeld is van sjacheren en afzetten zonder eenigen schijn van moraal, zoo zwaar zijn stempel drukken op dit verhaal van joden, en waarom ook valt het uitbreken van de pest in de gemeente zoo onafwendbaar samen met den terugkeer uit het beruchte Oosten van Abraham en zijn ongelukkige vrienden? We zouden op àndere feiten kunnen wijzen, als Abraham's jarenlange vervreemding van zijn vrouw, - om wille van zijn boekenstudie en zijn latere blindheid, - en het krankzinnig worden van die vrouw, nadat ze zich tot te groote intimiteit met Chaim, den overal aanwezige, heeft geleend; maar het eene als het andere legt slechts den nàdruk op wat er onsympathiek is in dit jodenmidden,... en we zijn er, alles bijeen, wat blij om, dat Mirjam ten minste tot een mooie figuur is uitgegroeid, die, hoezeer ontzenuwd door de antisemitische hatelijkheid om haar heen, haar fanatiek joodschen vader trouw blijft tot zijn laatsten snik. Om onzen indruk samen te vatten: we hebben eerbied voor de kunst van Elisabeth Augustin, maar vinden het jammer, dat het eeuwige voorwendsel om maar stéédsde joden te vervolgen en te mishandelen haar niet geïnspireerd heeft, ons van de joden en hun beteekenis een veelzijdiger en sympathieker beeld op te hangen.

Van Job Steynen, met een tamelijk rake uitdrukking ‘de beschrijver van de kleine ontroeringen des levens’ genoemd, verscheen een nieuwe bundel, **Muzenkeuken** (Uitg. Brusse, Rotterdam). We zouden hem een roman kunnen heeten, aan de hand vooral van Daan's ervaringen, die, in dienst van de kunst of wat hij er voor hield, één bittere ontgoocheling zijn geweest, tot aan het tragisch-ironisch einde toe. Alleen, dan plaatsten we dit boek in het teeken van wat het in werkelijkheid niét wezen wil, want Daan's karikaturaal behandelde belevenissen zijn maar één zijde van het leven van een man, die kunst wil scheppen, terwijl het in de klaarblijkende bedoeling van Job Steynen lag, ons met humor, - en tusschenbei met galgenhumor, - in de keuken, d.i. in het intieme leven van onderschéiden artisten binnen te leiden en ons, hoe onrechtstreeks ook, den noodigen eerbied voor den waarachtigen kunstenaar, zijn gevoelens, zijn ideeën en zijn kunst bij te brengen. Aldus beschouwd zijn Daan's avonturen niet eens meer de hoofdgebeurtenissen te noemen, hoezeer ze in den breede wer-

den uitgewerkt, maar is heel wat mooier en in de ziel aangrijpender de eenvoudig eerlijke levensgang van Jaap, die, samen met zijn vrouwtje Ciel, voor zijn kunst de afzondering zoekt, ver van het leelijk bedrijf der menschen, en innerlijk even mooi haast is het bohermerleventje van Toor, den woonwagenjongen, die bij Jaap werd binnengehaald en musiceert, en héérlijk musiceert, alleen omdat hij het verrukkelijk vindt zijn eigen harte uit te zingen. Maar och kom, dat alles samen vormt wéér niet den hoofdzakelijken inhoud van den bundel; het is er veeleer de groote aanleiding toe en biedt Job Steynen vooral gelegenheid, ons de verhouding van den kunstenaar tot de buitenwereld en dezer zonderlinge wijs van reageeren uit te beelden, en hierin dan vertoont de schrijver zich op zijn persoonlijkst, op zijn best, hetzij hij de journalisten, de opkoopers of het groot publiek binnen zijn lichtkring haalt. We gewaagden van 's mans humor, die ook wel galgenhumor wordt; nooit echter gaat hij de grens te buiten van het uiterlijk goedlachsche... en dàt ook is, waar hij de kunst te dienen heeft, een niet gering element om de pointe meer dan aanvaardbaar te maken.

Van James Hilton, den schrijver van het fijn verhaalde ‘Dag, meneer Chips’, lazen we een roman, **Wij staan niet alleen** (Uitg. Hollandia-Drukkerij, Baarn). Zoo we met één zin de quintessens van het werk wilden aangeven, we zouden hem knippen uit bl. 216: ‘De waarheid is wat geloofd wordt - een leugen is wat niet geloofd wordt,’... want dààrom gaat het in het boek, al wordt het in geen anderen passus uitgesproken. Deze roman dan verhaalt ons hoe het mogelijk is geweest, - door wat gelóófd wordt, - dat David Welcome, een ruim veertigjarig dokter, die een pracht van een vakman en vooral een gouden hart bleek te zijn, er van beschuldigd werd zijn vrouw vermoord te hebben en ook werkelijk aan de galg kwam, samen met een Duitsch meisje, dat hij als verzorgster van zijn erg zenuwachtig zoontje had in huis genomen. Wel brengt dat zoontje, vele jaren later, aan het licht, dat hij als kind eenmaal onbewust zekere apothekersfleschjes had verplaatst en dààrdoor zijn eigen moeder den dood ingejaagd; maar de heele roman blijft in het teeken van de rechterlijke dwaling staan, zooals de geschiedenis er nóg wel heeft gekend. We belijden eerlijk, dat we in die gruwelijke dwaling als zoodanig moeilijk gelooven kunnen; want al telde het zoontje ten tijde van het onderzoek pas twaalf jaar, iedere rechter zou hem toch hebben uit- en leeggevraagd, en ook het Duitsche meisje zou tegensprekelijk onderhoord zijn geworden, tot men haar door en door kende,... en dat alles vooral, daar Dr. Welcome niet één moreel gebrek vertoonde, dat maar van verre op mogelijke schuld kon wijzen. Nu, deze beden-

kingen maken we slechts achteraf. In werkelijkheid is deze roman één mooi en humoristisch verhaal van Welcome's belevenissen als dokter en als mensch, belevenissen, waarbij hij zijn binnenhuizige medezeggenschap opoffert voor zijn autoriteit als mensch van wetenschap en van hart, zonder een schijntje van pretentie. Dit laatste is het, dat hem in betrekking brengt met het op de planken ziek geworden Duitsche meisje en haar uit medelijden naar zich toe doet halen, tot ze bij hem thuis belandt en zich ook als jonge vrouw tot den hartelijken man voelt aangetrokken. Nooit nochtans wordt de verhouding iets anders dan gezonde erkentelijkheid en genegenheid, al vindt Welcome's erg prikkelbare wederhelft wel kans om de rustige atmosfeer te vergiftigen. Het verhaal loopt echter heel wat verder, zegden we: Welcome en het meisje worden, na den plotsen, onverklaarbaren dood van de huisvrouw, in de gevangenis gestopt, om er een maand later gehangen te worden. Zulk levenseinde doet vast tragisch aan; maar de schrijver, trouw aan zijn ‘held’ en aan zichzelf, heeft het verkieslijk gevonden, dat einde van zijn geestige, in de gevangenis zelfs van zijn onthutsend cynische zijde waar te nemen en ons van het alles overrompelend proces slechts een verren naklank te gunnen. Anderen mogen meer tragische spanning verlangen, wij persoonlijk zijn Hilton dankbaar, dat hij onbedrieglijk... de humoristische Hilton is gebleven.

Het boek **Zee**, door Jos. Panhuysen (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), bezorgt den schrijver een naam van zeer aparte beteekenis. Niet enkel als stylist, die zijn zinnen een eigen, soms treffend dichterlijk ritme als het spel der baren geeft, maar mede en inzonderheid om de zéé als zoodanig, die, nergens rechtstreeks den gang van gedachten en gevoelens leidend of zelfs rakend, hem telkens illustreeren komt met haar kleur, haar beweging, haar gestemdheid. Het werk, een roman in optima forma, speelt even óp, maar vooral ààn zee, in een weelderige badplaats, en voert er een internationaal en zeer verscheiden slag van menschen samen, die ieder hun eigen kijk op ons zg. beschaafde leven hebben. En dit laatste zàl wel, daar we hier een millionnair, een filmster, een minister, een danser, een beroepsoplichter, een professor in klassieke letteren, dezes vrouw en nicht en een aantal bijkomstige personen, - onder wie een eeuwig afwezige, - ontmoeten, die naar hun karakter, ambities, stand en kultuur het leven interpreteeren, aanvaarden of verwerpen. Het boek heeft niét wat men een overvloed aan aktie heeten zou, wél een rijkdom, soms een overstelpenden, zwaartillenden rijkdom aan aktieve redeneering. We meenen niet, dat de klassieke geleerde den minister, de millionnair de filmster, de oplichter den zakenman overtuigen zal of

lijmen; veeleer nemen we aan, dat, naar de ervaring van Gerda Doris, de filmster, ieder mensch zijn eigen beteekenis behoudt en vooral onbewust zekere invloeden ondergaat, zooals de zee de hare. Maar, en dat is de groote verdienste van dezen roman, de konfrontatie der verschillende beschouwingen, - met wat daar telkens onuitgesproken achter schuilt, - blijft hét boeiend element, dat daar aan zee de menschen samenhoudt. We achten de redeneering tusschenbei zwaartillend, zegden we; we bedoelen daarmee, dat de Grieksche literatuur en wijsbegeerte, schatrijk als ze zijn aan ideeën en vormen, die we gemakkelijk voor de ónze nemen, den schrijver van den roman er niet toe verleiden mogen, den lezer al té lang op het zijpad te houden, ten koste van personages en gedachten, die even sterk onze belangstelling gaande maken. Om het anders te zeggen: we hooren graag den doceerenden professor aan, maar het ware ons net zoo lief geweest, indien, - naast hem en naast de filmster, wier bedrijf en levensideaal ons tastbaar worden uitgebeeld, - ook de millionnair en de anderen naar typisch eigen inzicht waren voorgesteld. Dat duiden we den schrijver echter niet ten kwade; Panhuysen heeft werkelijk wat te zeggen en bezit de kultureel ruime vorming om dat te doen op de literair verfijnde wijze van de enkelingen.

Jarl Hemmer, een Fin ‘met Nederlandsch bloed in de aderen,’ liet een roman, **Branding rond den toren**, verschijnen (Uitg. Hollandia-Drukkerij, Baarn), die als het epos van de Alandsche scheren gelden kan, met de tragiek, maar ook met de eerlijke liefde, die daar voor visscherslui aan verbonden kan zijn. Wie de zakelijke inhoud interesseert verneme het volgende. Op het onaanzienlijk eilandje Tveholmen, van de Alanden-groep in de Baltische zee, woont Valle, een schipper; deze verongelukt door het feit, dat de torenwachter van een ànder eilandje, Morgongavan, Kerstmis vierde en daardoor 's mans noodseinen niet opgemerkt had. Valle, echter, laat een weduwe en een zoon, Valle Jr., achter... en nu wil het toeval, dat deze zoon verliefd raakt op Tuva, de dochter van bedoelden torenwachter, al weet hij best, dat een jonker haar opdringerig het hof maakt. Dat alles leidt tot groote moeilijkheden, maar de zwaarste is wel de strijd tusschen de van nature goedgeaarde Tveholmers en den fatalistischen haat tegen Morgongavan en zijn torenwachter. Valle blijft echter zijn geliefde trouw, ook als hij met haar vluchten moet; en het is ook dié trouw, welke, naar het woord van den dominee, de vervloeking verbreken en de menschen weer tot elkander brengen zal. Zulk thema, zou men zeggen, kan overal élders dan op die eilanden zijn ontwikkeling vinden en krijgt deze inderdaad in menigen gewonen volksroman. ‘Branding rond den toren’ héeft de kenmerken van een volks-

roman, d.i. van een roman, waar het volk in ruimen zin zijn genoegen en zijn emoties aan beleeft; maar hij bezit daarnaast wat hem zijn éigen kleur verleent, nl. de bewogen lokale atmosfeer der Baltische zee, met ijsgang- en stormgevaren, en de typische levenssfeer der verloren eilandjes, met hun oeroude volksgebruiken. Het werk is romantisch in dien zin, dat het boeien wil door wat er opdoemt uit en achter de gebeurtenissen, maar het ontwijkt het melodrama, omdat Hemmer genoég heeft aan het grillig en dikwijls gruwelijk spel der natuurelementen en aan het plaatselijk fatalisme, die samen zijn 'helden' kommer en benauwdheid bezorgen. De schrijver is geen stylist, maar teekent leven en strijd met vaste hand en geeft een tastbare gedaante aan zijn personages en hun verhoudingen, als daar zijn: de eerlijke, stug-kordate Valle Jr., trouw aan zijn liefde, spijts alle vooroordeelen om hem heen; de van harte zekere, heerlijk begrijpende Tuva, wie het zich geven iets heiligs en onverbreekbaars is; de eeuwig wantrouwende Janne, Valle Jr.'s stiefvader, die het moet aanzien, dat zijn te jonge vrouw elders haar liefde vindt; de eenvoudig gemoedelijke dominee, die alles begrijpen en zéér veel aanvaarden kan en verzoening bewerkt waar anderen zich verzetten en twijfelen. Hemmer, zegden we, heeft Nederlandsch bloed in de aderen; dat heeft hij van vaderszijde en dat legt wellicht uit, waarom zijn roman, hoe sterk lokaal Noorsch gekleurd, met zoo weinig transponeering even goed op een der ondeelbaar kleine Friesche eilandjes had kunnen spelen, met heel Valle en Tuva's door fatalisme geteekend liefdeleven.

Van de bekende schrijfster J.M. Selleger-Elout, die de Nederlandsche jeugd o.a. haar psychologisch meesterlijke 'Lijsje Lorresnor' schonk en de ouderen vergastte op haar leerrijken roman 'Ruth Teiling' en vooral op het vervolg daarvan, 'Menschen in den storm', lazen we het nieuwe werk **Vergeef ons onze zonden** (Uitg. 'Servire', Den Haag). In één zin uitgedrukt, is dit een stuk levensgeschiedenis van een jong meisje, Anne Marie, één menschje in wording en op het laatst ook menschje in den stórm, - den storm van haar eigen gemoeds- en gedachtenleven, van verre verwant met dat van het fijngevoelige Lijsje, die we kennen en bewonderen. Anne Marie doorloopt den leeftijd van drie tot zestien jaar, en nu zou die leeftijd zijn normale ups en downs vertoonen, indien de artistiek aangelegde vioolbouwer en -speler, die haar vader is, niet van stonden aan weduwnaar was gebleken... en een ondraaglijk egoïstische opvoedingsmethode had laten gelden, in dienst van de zg. waarheid en ten koste van de liefde. Die zg. waarheid, haast ergerlijk afbrekend met de gemoedelijke levensopvatting der overleden moeder, - toch ook een artiste, en dewelke! - omvat het verloochenen van alle sprookjes, van alle

geloof, van alle gevoel en stelt den eisch dat Anne Marie een toonbeeld worden zal van koele bedachtzaamheid bij iedere daad en ieder woord. Dat tamelijk ellendige 'ideaal' tracht Anne Marie te benaderen, zelfs ten koste van alle sympathie, die haar als begaafd en tevens hartelijk meisje ten deel kon vallen, maar bij herhaling knelt en pijnigt de band, die haar gevangen houdt, en ten slotte bréékt ze hem met een tragisch geweld, dat haar haast door zelfmoord het leven zal kosten. Wie deze regelen herleest, kan zich geneigd voelen dit werk een ideeën- of een problemen-roman te noemen; en werkelijk, zekere bladzijden vooraan in het boek geven zoo zelfbewust het opvoedkundig standpunt van den vader aan, dat men al dadelijk aanvoelt hoe het om den strijd zal gaan tusschen dat standpunt en de praktische mogelijkheden. Maar toch hebben niét die ideeën, wél de gebeurtenisjes in Anne Marie's leven ons vastgehouden... en dan erkennen we eerlijk, hoe sterk die ons boeiden door de meesterlijke wijze, waarop dat meisje, - en, waar de artist in hem spreekt, ook haar vader, - reageert op wat er gaande is, reageert met aangeboren verfijning van geest en gemoed. Naast Anne Marie en haar aan theorie en principes gebonden vader treden in dezen roman ook op: de om het kind getrouw gebleven meid Ant, die in haar nuchterheid soms zoo treffend raak de pijnlijke werkelijkheid ziet, en de jeugdige tante van het meisje, de verpleegster Clasien, die zich géeft aan de menschen en haar eigen schoonbroer haast begrijpen leert hoe liefdeloos egoïstisch zijn methode blijkt te zijn. Nu dan, wanneer Anne Marie wegens zoogenaamd wangedrag, d.i. wegens een toegeving aan natuurlijke driften, uit een kostschool wordt weggejaagd, ontwààkt de vader uit zijn grove illuzies, - zijn zonden, - al is het dan op het nippertje té laat om zich te beteren. We konden hier wijzen op détails in het werk, die ons even wantrouwig maakten, als b.v. op de haast onmógelijke geaardheid van een man, die jaren ongevoelig kan blijven voor het gemoedsleven van een meisje, van zijn éigen meisje, en op de verrassende geestesrijpheid van een kind, dat zoo verfijnd haar zieleleven te verwoorden weet. In het algemeen, echter, hebben we ons daar over heen kunnen zetten, dewijl het artistiek geniale in den vader ons zoo heerlijk werd uitgebeeld en de schrijfster bij de ontleding van Anne Marie's rijpende verschijning een subtiliteit aan taalvermogen heeft aan den dag gebracht, zooals ze nooit voordezen had verwezenlijkt. We zijn er haar innig dankbaar voor.

Anke Servaes, de populair geworden schrijfster van de romans 'Kinderzaal' en 'Kinderen die over zijn', liet ons kennis maken met **Moeder Liesbeth** (Uitg. Hollandia-Drukkerij, Baarn), die er een vervolg op is. We herinneren ons hierbij wat we een

jaar geleden schreven na het uitlezen van ‘Kinderen die over zijn’. We wenschten toen, dat Anke Servaes ons een dérde boek brengen zou, ‘want het gaat er bij ons niet in’, zegden we, ‘dat hier de strijd is uitgestreden en Liesbeth (de getrouwde heldin van het boek) definitief berusten zou in een psychisch en ook merkbaar physiologisch tekort, dat ten slotte ieder vrouwenleven pijnlijk kwetsen moet.’ Dat tekort heeft de schrijfster hier trachten aan te vullen, althans, ditmaal héeft Liesbeth een eigen kindje, aan wie ze, dachten we, zich op heel aparte wijze geven ging, wellicht iets ten koste van de vele anderen. Maar om eerlijk te zijn: het is met Liesbeth tamelijk afwijkend toegegaan. Het tehuis voor kinderen is onder haar werkzame leiding gebleven en achter de instelling is een splinternieuw gebouw opgerezen, een tehuis voor verloopen oude menschjes; en in het eene als het andere géeft Liesbeth zich met al de toewijding die in haar is,... zoodat we haar eigen kindje gaan beschouwen als slechts één schamel nummer in de rij, dat niet meer dan een ander aanspraak maakt op koestering en liefde. Liesbeth als ‘moeder’ heeft ons daarom ten zeerste ontgoocheld, en ook ontgoochelen deed ons de figuur van haar echtgenoot, den dokter, dien we nauwelijks een bijkomstige rol zien vervullen. De ontgoocheling gaat zelfs verder: nu het verjongende en allermooiste element, - de eigen huiskring, - heelemaal werd uitgeschakeld, moet onze aandacht gebonden blijven aan steeds weer dezélfde kinderen, met niets openbarends meer in hun dagelijksche belevenisjes, en de eenige extra belangstelling gaan naar het tehuis voor oudjes, waar we ook weldra meer dan genoeg van weten. We drukken ons eens anders uit. We hebben zeker mogen aanvoelen, hoe het ontstaan en het leven van beide instellingen de vruchten zijn van dezelfde, tallooze huiselijke en sociale misstanden van overal, maar daartoe had Anke Servaes niet een wriemelig boek van meer dan 300 bladzijden noodig, wel een verhaal of een roman, waaruit in levenden lijve én de menschelijke tragiek én de helende weldadigheid naar voren treden. Dat zij ons dat niét geboden heeft, evenmin als het beeld van Liesbeth's letterlijke moederliefde, kunnen we hier alleen maar jammer vinden.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Ich kann nicht schweigen. Europa-Verlag, Zürich; 220 blz.

De auteur, eertijds nationaal-socialist, klaagt hier de huidige Duitsche machthebbers aan, in naam van het recht en de vrijheid. Hij noemt hun politiek avontuurlijk, die niet anders dan met een catastroof eindigen kan, en bewijst dit door meer dan één kijk op datgene, wat achter de schermen van het officieele leven geschiedt. Zoo bezit dit gewichtig document ongetwijfeld groote historische en menschelijke waarde, ook omdat het aantoont, dat talrijke Duitsche intellectueelen onderscheid blijven maken tusschen trouw aan hun volk en gehoorzaamheid aan het regeerend regime, en deze houding vrijwillig handhaven, zonder dat men hen als aanhangers van het Marxisme zou kunnen betitelen.

Leon Paschal. - Les Courtisanes et les Amoureuses. Gallimard, Parijs; 290 blz.; 25 fr.

Eigenlijk hebben we hier te doen met de ‘Mémoires’ van graaf Casimir von X., door den heer Léon Paschal om welvoeglijkheidsredenen von Sternbach gedoopt. Het is het relaas van zijn krijgstochten, zijn liefdesavonturen en andere merkwaardige voorvallen, door den befaamden medewerker aan de ‘Revue Blanche’, de ‘Mercure de France’ en de ‘Revue de Hollande’, criticus, romancier, estheticus, auteur van politieke en economische schriften (o.a. over Belgische en Vlaamsche toestanden) en vertaler van ‘De kleine Johannes’, litterair in orde gebracht. ‘Sternbach’ leefde van 1682 tot 1752 en speelde zijn militaire rol in hoofdzaak tijdens den Spaanschen (1702-13) en den Oostenrijkschen (1740-48) Successie-oorlog. Historische en cultuurgebeurtenissen uit die ‘galante’ eeuw boezemen alle om het meest belang in; zoo o.a. het spannende verhaal van het neerslaan van den Catalaanschen vrijheidsgeest (1714), juist 225 jaar geleden, dat op dit oogenblik buitengewoon actueel heeten mag; de schilderachtige beschrijving van de toenmalige zedelijke ontaarding, niet in 't minst in de kerkelijke kringen, in geheel West-Europa (en hier vooral in Spanje); het aantoetsen van alle beruchte geschiedkundige figuren uit die ‘ridderlijke’ periode. De levensphilosophie van ‘Sternbach’ is een curieus mengsel van epicurisme en stoïcisme, dat hem eerder sympathiek maakt. Naast de honderden ‘herinneringen’ van zijn tijdgenooten neemt deze frissche bewerking van den heer Paschal een oorspronkelijke plaats in.

Johan Fabricius. - Kasteel in Karinthië. A. Manteau, Montoyerstr. 49, Brussel; 3e druk; 570 blz.; ing. fr. 63,75; geb. fr. 83,30.

Johan Fabricius gaat met dit apogeumwerk stellig een groot succes te gemoet, want iedereen zal het literair gehalte en de cultuurhistorische beteekenis er van onderstrepen. - In het jaar 1890 trekt baron Georg Weygand, majoor in het Oostenrijksch-Hongaarsche leger, zich terug op zijn familiegoed, een oud kasteel in

de verlatenheid der Karinthische bosschen. Zijn huwelijk en de jeugd van zijn kinderen vormen het begin van den breeden stroom van gebeurtenissen, waarlangs het leven der hoofdpersonen zich voortbeweegt, van de zorgelooze vooroorlogsche

dagen in Weenen af tot het bittere tijdperk, waarin de familie uiteenvalt en waarin we tevens den ondergang der oude Donau-monarchie beleven. - Karakters en toestanden worden fijn geanalyseerd; alle lagen van het menschelijk zieleleven doorsneden; de samenleving getoond in haar licht- en schaduwzijden; de spanning der antithesen in de laatste bewogen vijftig jaren helder en juist beschreven. Over de levendigheid en aantrekkelijkheid van Fabricius' stijl, zijn dikwerf innigen, stemmigen, beeldrijken verteltrant zal elkeen het eens zijn. Hij is een groot artist, en zijn ‘Kasteel in Karinthië’ een boek van blijvende waarde, een meesterlijke prestatie, die 's schrijvers naam in de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde definitief vestigt. Overal heeft hij - en dat was de enorme hinderpaal, dien hij te overwinnen had - tusschen zijn personen en het geestelijk en politiek gebeuren het organisch verband weten te leggen. In dit opzicht is hij ten slotte beter geslaagd dan bv. Mevrouw Boudier-Bakker in haar ‘De Klop op de Deur’, wiens overweldigenden bijval wij den ook bij onze jeugd geliefden auteur van ‘De Scheepsjongens van Bontekoe’ van harte toewenschen.

Abbé Th. Moreux. - De Raadselen der Wetenschap. Brepols, Turnhout; 320 blz.; 45 fr. Vertaling door F.D.J. Holtzer. Geïllustreerd.

Kanunnik Moreux, de alombekende bestuurder van de Sterrenwacht te Bourges, niet alleen een voortreffelijk astronoom, maar tevens een talentvol schrijver, ziet zijn succesboeken eindelijk in onze taal verschijnen. Alle getuigen van zijn springlevenden geest, wiens fluïde snel in ons overstroomt. - Hier nu behandelt hij op indringende wijze: De geheimzinnige onthullingen van de Groote Pyramide. Het zonneraadsel. De nieuwe sterren. De astrale invloeden. Het Mars-raadsel. Het leven en de dood der zon. Het raadsel van onze climatologie, van onzen oorsprong, van het heelal, van de evolutie der planeten. De grenzen van onze wetenschap. Het boek Genesis van Mozes en de wetenschap. Zal men de maan kunnen bombardeeren? Visioenen over het einde der wereld. In de schaduw van de maan. Het raadsel der zonne-corona. De raadselen van den tijd en van het zonnestelsel. De philosophie van de hyperruimte. - Wie deze studies doorleest, zal stellig vele sluiers zien oplichten en klaarheid verkrijgen over talrijke moeilijke en delikate problemen.

Paul Frischauer. - Groote Heeren. Hollandia, Baarn; 360 blz.; ing, fl. 3,75; geb. fl. 4,50; vertaling door Mev. Berkhout-Willemse.

Met het verhaal van deze romantische liefde van Napoleon maakt het Nederlandschlezend publiek met den nog jeugdigen ‘Oostenrijkschen’ auteur Paul Frischauer kennis, den schrijver van ‘Albrecht Dürer’, ‘Prinz Eugen’, ‘Garibaldi’, ‘Beaumarchais’ en ‘Die Memoiren der Dubarry’. Hij bezit de gave om zich in een lang vervlogen tijd en de gestalten er van geheel te kunnen verplaatsen; dit maakt zijn boeken zoo levend en geeft er die sfeer van intimiteit aan (Johan Fabricius). Napoleon spiegelde den onbeteekenenden plannenmaker ‘Rasonski’ macht en roem

voor en maakte hem daarna tot den stamvader van een nieuw prinselijk geslacht, tot ‘vader’ van den opvolger van uitgestrekte bezittingen, van 's keizers eigen zoon, omdat de groote Corsicaan een tegenstander, wiens mooie bruid hij tot zijn maîtresse gemaakt had, kwijt wilde zijn. Deze adellijke poesjenel bleef echter een trawant, verbonden met Napoleon door de banden van een ingewortelden, maar nutteloozen haat, en na den val van den Adelaar werd deze niet-meetellende mededinger weer een nul op het tooneel der geschiedenis. - Wie Frischauer leest, zal aanvoelen hoe zijn dramatisch uitbeeldingsvermogen, zijn historische kennis en zijn letterkundige techniek tot een hoogtepunt zijn opgevoerd.

Bertrand Russell. - Opvoeding en de moderne Samenleving. De Driehoek, Bosch en Duin; 280 blz.; ing. fl. 1,90; geb. fl. 2,75.

Van den eminenten Engeischen denker, wiskundige, socioloog en opvoeder B.A.W. Russell, in 1872 uit het oude Whig-geslacht der earls en hertogen van Bedford geboren, hier tot onze schande schier onbekend, publiceert De Driehoek dit zeldzaam veelzijdig werk, dat alle elementen van onze samenleving bespreekt, in verband met de opvoeding: individu tegenover gemeenschapswezen; de negatieve opvatting van de opvoeding; opvoeding en erfelijkheid; gevoelsleven en discipline; het gezin tegenover de school; de godsdienst in de opv.; de sexe in de opv.; de vaderlandsliefde in de opv.; het standsgevoel in de opv.; de wedijver in de opv.; opv. onder het communisme; opv. en economie; propaganda in de opv.; het samengaan van individualiteit en gemeenschapszin. In elk hoofdstuk komen schrijvers groote evenwichtigheid en scherpte van oordeel prachtig naar voren, de innerlijke wortels van talrijke vooroordeelen en verkeerde gevoelens blootleggend ‘met zulk een liefdevollen ernst, dat men vergeet zich tegen de verstrekkende konsekwenties dezer opvattingen te verzetten.’

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van J. Van In & Co, Lier:

E. SNEYERS; Dr. Frans de Hovre en zijn pedagogisch Werk; 12 blz.

L. MICHIELSEN: Staatsburgerlijke Opvoeding; 3e en 4e graad; 4e uitgave. Flinke handleiding.

R. VAN GERVEN: Geschiedenis van België. Leer-, lees- en werkboek bestemd voor lager onderwijs (vierden graad), voorbereidende afdeeling normaalonderwijs, middelbaar onderwijs. Eerste deel: Van de voorhistorie tot het einde van de Middeleeuwen. 156 aangepaste historische en letterkundige teksten, en 349 taken.

De schrijver verdient zonder voorbehoud onze oprechte gelukwenschen; dank zij zijn merkwaardige methode, zijn oorspronkelijke planmatigheid, de voorbeeldige uitwerking van zijn gegevens, zijn onloochenbare vakkennis moet het geschiedenisonderricht voortreffelijke vruchten opleveren. Een zeer sympathieke uitgave.

Van Van Gorcum & Co, Assen:

Dr. H. BRUGMANS: Spanje en de Democratie; 32 blz.; fl. 0,25.

Ds. J.J. BUSKES: Kapelaan Rossaint en Dominee Niemöller; 32 blz.; fl. 0.25.

Twee brochures uit de reeks ‘Waakzaamheid’, uitgegeven door het comité van Nederlandsche anti-nationaalsocialistische intellectueelen van allerlei politieke overtuiging, die van oordeel zijn, dat ‘in Nederland van verschillende zijden ernstige gevaren dreigen voor de vrijheid van onderzoek en meeningsuiting en daarmede voor de ontwikkeling van maatschappij, cultuur en wetenschap,’ en die ‘gezamenlijk opkomen voor de verdediging en bevordering der geestelijke vrijheid, en in het

bizonder zich richten tegen het Nationaalsocialisme, dat dit essentieele cultuurgoed het meest belaagt.' Dr. Brugmans en Ds. Buskes behandelen hun onderwerpen met strenge zakelijkheid en historisch-politieke scherpzinnigheid. Iedere bladzijde draagt onze volle goedkeuring.

W.A. HOOG: Hendrik van Eikenrode; 44 blz.; fl. 0,50.

Een spannend verhaal uit den Riddertijd, vrij naverteld naar C. Schmid, met prenten van H. Verstijnen; reeks 'Naar 't Zonlicht toe...'.

W.A. Hoog blijkt een zeer handig verteller, die onze kinderen zeker boeien zal, daar hij het voor hen passende accent weet te treffen. Warm aanbevolen.

Van De Sikkel, Antwerpen:

NEDERLANDSCHE HISTORIEBLADEN. - Driemaandel. tijdschrift voor de Geschiedenis en de Kunstgeschiedenis van de Nederlanden. 1e Jaargang, nr 4; fr. 35; abonnementsprijs fr. 90 per jaar.

Inhoud: Dr. J. Schoo: Eenige beschouwingen over de Nederlandsche wateren in den Romeinschen tijd. - Dr. Fr. Blockmans: De oudste privileges der groote Vlaamsche steden. - Dr. P. Em. Valvekens: Bij de arrestatie van Geeraard Mercator. - Dr. S.C. Regtdoorzee Greuf-Roldanus: Pieter Van Hulle. Schrijver van het 'Memoriael van de Overeenkomste der Vlamingen hier binnen Haerlem'. - Prof. Dr. R. Lemaire: De oude St. Lambertuskerk van Heverlee. - Dr. R. van Roosbroeck: Over Duitsch-Nederlandsche samenwerking. - Besprekingen door Prof. Dr. R.R. Post, Prof. Dr. D. Nauta, Prof. Dr. H. van Werveke, Dr. C.D.J. Brandt, Prof. Dr. P. Geyl e.a.

2e Jaargang, nr 1.

Dr. C.D.J. Brandt: Oorkonden van Utrechtse bisschoppen voor de kerk van Deventer. - Dr. R. van Roosbroeck: Bij 'De Wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten'. - Dr. A. Gielens: Een plan van verstandhouding tusschen Noord- en Zuid-Nederland in 1607-1609. - Prof. Dr. L. van der Essen: Besef van Nederlanderschap bij uitgeweken Nederlanders in Italië in de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuw. - Dr. J. Romein: Gijsbert Karel van Hogendorp. Lof der eerzucht. - J. Steur: Benoeming en ontslag van Hassenpflug als hoofd van het burgerlijk bestuur in het Groothertogdom Luxemburg. - L. Hendrickx: De sociale samenstelling van het Vlaamsche leger in den slag bij Cassel. Een discussie. - E. Cantillon: Een datum in het jaar 1848. - Besprekingen door Prof. Dr. O. Oppermann, Prof. Dr. H. van Werveke, J.C.M. Warnsinck, Prof. Dr. P. Geyl, D. Langedijk, Jhr. Dr. P.J. van Winter e.a.

Het verschijnen van deze 'Nederlandsche Historiebladen' is een mijlpaal in de geschiedenis onzer cultuur en stemt tot groote opgetogenheid. Zij zijn de levende bewijzen van de onweerstaanbare stijging van ons wetenschappelijk peil, het onbetwistbaar getuigenis van de verstevigde belangstelling voor de historie in onze gewesten.

Van J.B. Wolters' uitgeversmaatschappij, N.V., Groningen:

Kunst en Kritiek vóór en uit de tijd van '80, verzameld en ingeleid door Dr. W.L. BRANDSMA en Dr. G. STUIVELING; 100 blz.; fl. 0.90.

Hier worden teksten gegeven van Staring, Van Lennep, de Génestet, Multatuli, Perk, Gorter, Van Looy en Ary Prins, maar over elken schrijver komt een kritisch essay vooraf, onderteekend door Potgieter, Bakhuizen van den Brink, Busken Huet, Vosmaer, Kloos, Van Eeden, Van Deyssel en Verwey.

K. TEN BRUGGENCATE: Engels woordenboek. Deel I: Engels-Nederlands. 13e verbeterde en vermeerderde uitgave door A. BROERS; 960 blz. op 2 kolommen en een lijst van onregelmatige werkwoorden; fl. 3.75.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, 21e jaar, nr 7 (April).

Nieuws van de maand. Cockel, Hinkel en Gackeleia. Het sneeuwklokje (David Tomkins). Jeugdherbergen in Nederland. Het knaapje en de watergeest (naar het

Zweedsch). Waarom de labboon een zwarte streep op haren buik draagt. Het schildpadei (Bas Van Dulen). Puzzle en Co.

De geschiedenis van het Zwin

Een woord vooraf

De bedoeling van deze studie is een beeld te geven van de geschiedenis van het Zwin, van zijn ontstaan af tot aan zijn verdwijning.

Het onderwerp wordt behandeld van de Vde tot aan het einde van de XIXde eeuw, toen de laatste indijkingen, die de verdwijning van den zeearm tot een voldongen feit maakten, werden uitgevoerd.

Daar wij in onze uiteenzetting een heel ingewikkelde kwestie behandelen, die maar al te vaak op onnauwkeurige wijze werd voorgesteld, is het voor een goed begrip van den tekst volstrekt onontbeerlijk de kaarten te raadplegen, die in ons werk voorkomen. Wij geven in Bijvoegsel II naderen uitleg betreffende ieder dezer.

Wij hebben ons bediend van de gegevens, verstrekt door de beste werken die hierover zijn verschenen en bij voorkeur van de in deze werken opgenomen dokumenten.

Aangaande het ontstaan van het Zwin en zijn ontwikkelingsgang tot omstreeks de XVde eeuw, hebben wij de gelegenheid gehad zelf een groot aantal oude bronnen te verzamelen en te bestudeeren.

Ook hebben wij zeer nuttige inlichtingen gekregen van Dr. J. de Hullu te Kadzand (Nederland, Prov. Zeeland). Wij stellen er prijs op hem hier onze erkentelijkheid te betuigen, zoomede aan allen die onze opzoekingen hebben vergemakkelijkt.

Onze leermeester, Professor F.L. Ganshof, is zoo uiterst bereidwillig geweest onzen tekst door te lezen en ons voor te stellen dezen op sommige plaatsen om te werken. Wij zijn hem hiervoor zeer dankbaar.

Wat de illustratie betreft, het afdrukken van de kaart van Pourbus, die zoo moeilijk te fotografeeren is, is slechts mogelijk geweest dank zij de negatieven van den heer Arthur Brussele, fotograaf te Brugge, die deze te onzer beschikking heeft gesteld. Ook hem zijn wij hiervoor ten zeerste erkentelijk.

***

Het vertellen van de geschiedenis van het Zwin komt neer op het vertellen van de geschiedenis van een zeearm, die vroeger Brugge met de zee heeft verbonden.

Het Zwin, gevormd door de overstrooming van de zee, die omstreeks het begin van de Vde eeuw onzer tijdrekening bijna de heele Vlaamsche kustvlakte heeft onder water gezet, verzandde zeer spoedig. Ten gevolge van deze verzanding heeft de oorspronkelijke watervlakte zich eerst in twee deelen gesplitst; door natuurlijke aanslibbing en indijkingen is het Zwin daarna voortdurend smaller geworden en ten slotte geheel verdwenen, zoodat er heden ten dage nog slechts geringe sporen van zijn overgebleven op het grondgebied van Knokke.

De vorming van dezen zeearm ligt ten grondslag aan den grooten ekonomischen bloei van de stad Brugge in de Middeleeuwen, en van zijn ontwikkelingsgang is het bestaan van Damme en van de andere meer stroomafwaarts gelegen kleine havens geheel afhankelijk geweest. Zijn verdwijning heeft het verval van deze steden teweeggebracht.

Wat beteekent het woord ‘Zwin’, dat men ook tegenkomt in de vormen ‘suene’, ‘suin’, ‘suyn’, ‘zwene’, enz.? Het wil zeggen geul, waterloop. Zoo waren er onder de oude waterloopen van de streek, gelegen tusschen Brugge en Sluis, niet minder dan vijf waarvan de naam was gevormd in samenstelling met het woord ‘Zwin’, zooals wij dat verderop zullen zien. Thans vindt men nog in de streek van Brugge en van de kust verscheidene kleine waterloopen waarvan de naam eindigt op ‘Zwin’.

Hoofdstuk I
Ontstaan en ontwikkelingsgang tot de XIIde eeuw

A. - Ontstaan van het Zwin.

Deze zeearm, die een hoofdrol heeft gespeeld in de ontwikkeling van Brugge, dagteekent niet van zeer oude tijden: zooals wij hebben gezegd ligt de verklaring van zijn ontstaan in de groote overstrooming in het begin van de Vde eeuw onzer tijdrekening, toen de zee bijna de geheele Vlaamsche kustvlakte heeft onder water gezet, d.w.z. het gebied thans bekend onder den naam van polderstreek. Deze is gemiddeld 12 kilometer breed en strekt zich uit ongeveer van de Wester-Schelde tot voorbij Kales. Brugge en het grondgebied gelegen ten Zuiden van deze stad ontsnapten aan de zeeoverstrooming, terwijl deze nochtans de heele omgeving van de stad had ondergezet.

Deze overstrooming is niet geschied met de snelheid van een watervloed; ze heeft eerder langzaam plaats gehad. Het zeewater heeft de vlakte overdekt vooral bij hoog tij, terwijl bij laag tij de hoogst gelegen gedeelten boven water bleven. Daarna heeft de natuurlijke aanslibbing in deze lage kuststreek van Vlaanderen, waarvan de verzanding een normale toestand is, zich zoodanig ontwikkeld, dat langzamerhand - na drie of vier eeuwen - de hoogst gelegen punten van de ondergeloopen streek voorgoed beschermd zijn gebleven tegen hoog water. Terzelfdertijd hebben sommige geulen, die de zee had gegraven in de laagst gelegen gedeelten en waarin het water zelfs bij laag tij bleef staan, gedurende deze enkele eeuwen de voortdurende uitwerking van vloed en ebbe ondergaan, zoodat zij beetje voor beetje werden uitgediept. Die geulen zijn blijven bestaan na het opdrogen van de kustvlakte; op sommige plaatsen heeft men ze zelfs voor de scheepvaart kunnen gebruiken.

Het Zwin was een stelsel van dergelijke geulen. Eerst had dit het aanzien van een indrukwekkenden zeearm, die tot Brugge kwam en die, bij hoog tij, bijna de geheele streek Brugge-Knokke-

Sluis onderzette. Bij laag tij bleef er slechts veel water in de terreininzinkingen of geulen, terwijl het omringende land droog stond[1].

In de 8ste en 9de eeuw had het Zwin nog het aanzien van een zeer breede watervlakte in de streek van Knokke, Kadzand, Sluis. Dichter bij Brugge werd die watervlakte steeds smaller; op verscheidene plaatsen staken er schorren boven uit, die eilandjes vormden. Bij laag tij trok het water weg en bleven er slechts enkele watergeulen over, die de betrekkelijk uitgestrekte eilanden omringden. Dank zij hun hoogere ligging, waren die eilandjes de eerste plekken van het grondgebied, die tegen het water beschermd waren. Wij zullen er de eerste dorpen, gehuchten of agglomeraties zien verrijzen.

In dit verre tijdperk van zijn geschiedenis moet het Zwin, dat zich tot Brugge uitstrekte, over zijn heelen loop worden beschouwd als een zeeboezem, een voortzetting van de Noordzee. Die geulen, welke tusschen de ‘schorren’ en ‘slikken’ doorkronkelden, waren breed en diep en vormden uitstekende waterwegen voor rechtstreeksche verbinding tusschen de Noordzee en Brugge. De grootste zeeschepen uit dien tijd kwamen rechtstreeks tot in Brugge.

Het Zwin deed voor deze stad dienst als haven en alleen dit feit al maakt het mogelijk zich een denkbeeld te vormen van het groote belang dat het toen nog had. Daar de zeearm ongelukkig langzaam uitdroogde, kon deze toestand, die voor de scheepvaart zoo gunstig was, niet lang blijven voortduren.

Onder de eilanden die boven de watervlakte uitstaken had er zich tegen de Xde eeuw een groot, langwerpig eiland gevormd, gaande van Koolkerke over Oostkerke tot Sint Anna ter Muiden (een plaats die vroeger Mude heette). Dit groote eiland, samengesteld uit verscheidene ‘schorren’, heeft het Zwin in de lengterichting in tweeën verdeeld: in deze verdeeling ligt de verklaring van den toestand van het waterwegennet van het Zwin, zooals wij dat kennen van de XIIde eeuw af.

(1) In dat stadium noemt men **slikken** het land dat aan het opdrogen is na een overstrooming door de zee. Wanneer een slikke nog slechts zeer zelden met zeewater overdekt wordt, dat wil zeggen bij springtij, en praktisch dus opgedroogd is, noemt men ze schorre. Na het laatste stadium van de opdroging, die volgt op de overstrooming door de zee, wordt de schorre polder - of ingedijkte schorre, daar de dijk ze voorgoed tegen overstroomingen beschermt.

Ten Oosten en ten Westen van de oorspronkelijke watervlakte van het Zwin zijn andere terreinen droog komen te liggen, terzelfdertijd als het eiland 'Koolkerke-Oostkerke-Sint Anna ter Muiden', onder andere het gebied van Moerkerke en Lapscheure, in het Oosten, en van Westkapelle in het Westen. Voor een beter begrip van het geheel ontleden wij echter eerst den toestand van het Zwin omstreeks 1100, en verwijzen den lezer eens voor altijd naar bijgaande kaart (nr 1).

In de XIIde eeuw dus bleven er van de oorspronkelijke watervlakte twee geulen of liever twee stelsels van geulen(2) over, die het langwerpige eiland omringden dat zich eenerzijds uitstrekte ongeveer van Koolkerke naar Damme en anderzijds naar Oostkerke en Mude (Sint Anna ter Muiden).

a) In het Westelijke stelsel van geulen was de voornaamste waterloop, die aan de bedijkingen ontsnapte, het 'Oude Zwin'.

Dit had zijn beginpunt in Brugge, waar het in verbinding stond met de binnenstad door een oude vertakking van de Reie, 'Oude Reie' genaamd; de plaats waar zij in elkander stroomden, die verdwenen is toen het handelsdok werd gegraven, was gelegen op enkele tientallen meters ten Zuiden van den huidigen steenweg van Brugge naar Oostkerke. Vandaar volgde het ongeveer voornoemden steenweg van Brugge naar Oostkerke, stroomende langs Koolkerke, Peereboome, Eienbroek (gehucht van Oostkerke); vervolgens liep het enkele honderden meters ten Oosten van de kerk van Westkapelle om zich een eindje verder, op een plaats, Reigersvliet genaamd, in de breede monding van het eigenlijke Zwin te storten.

b) **Het oostelijke stelsel van geulen**. Dit gedeelte van den oorspronkelijken zeearm is beter bekend, omdat het een zeer belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Vlaanderen. In werkelijkheid bestond het uit twee waterloopen, waarvan de eene een voortzetting was van den andere. Eerst, van Brugge naar

(2) Wij verkiezen te spreken van stelsels van geulen, omdat de streek na de overstrooming opdroogde en het land, dat voorgoed tegen het water beschermd was, overal omgeven was door schorren en slikken. Tusschen die schorren en slikken liepen de geulen waarvan sprake met haar vertakkingen. Sommige van die geulen hebben kunnen dienen voor de scheepvaart en daaraan is het te danken dat zij langer zijn blijven bestaan, daar zij nog meer tegen indijkingen beschermd waren.

Damme, was het de Reie, die in de XIIde eeuw nog slechts het aanzien had van een kanaal en die eveneens een verlenging was van het stelsel van ‘Reien’ van de stad Brugge.

Vervolgens, van Damme af, was het het eigenlijke Zwin, dat in de XIIde eeuw nog een belangrijke zeearm was, een voortzetting van de Reie, en eerst in Noord-Westelijke richting liep; daarna maakte het een sterke bocht tusschen Sint Anna ter Muiden en Sluis in Noordelijke richting, om in een zeer breede monding de zee te bereiken tusschen Knokke en Kadzand.

Die wijde uitmonding van het eigenlijke Zwin vormde een groote onafgebroken watervlakte tusschen Sint Anna ter Muiden en Knokke eenerzijds, en Kadzand anderzijds.

Meer stroomopwaarts moest het land, waar de twee stelsels van vaargeulen van het Zwin doorheenstroomden, er op dat oogenblik nagenoeg hetzelfde uitzien als wat er thans is overgebleven van de monding van het Zwin bij Knokke, ten Noorden van den Internationalen dijk: **het herhaaldelijk overstroomde land** van onze topografische kaarten.

Van de XIIde eeuw af is het de zeearm van Damme naar de Noordzee die het vaakst wordt aangeduid met den naam Zwin. In dien tijd, en ook nog in het begin van de XIVde eeuw, duidden de namen ‘Zincval’[(3)], ‘de haven genaamd Zincval’, ‘Haven van het Zwin’ of ‘Haven van Brugge’ heel vaak tegelijkertijd zoowel den zeearm van het Zwin aan - van Damme af -, als de voorhavens van Brugge, d.w.z. Damme, Mude (Sint Anna ter Muiden), Monnikerede, Hoeke en zelfs Sluis.

Het Zwin werd dus vooral beschouwd als een zeehaven en voornamelijk als de groote haven van Brugge, waartoe behoorden Damme en de andere stadjes van het Zwin, waarover wij het later zullen hebben.

Die twee stelsels van geulen of nauwe vaarwateren - het Westelijk stelsel heette ‘Oud Zwin’ en het Oostelijk stelsel ‘Reie’ van Brugge tot Damme en ‘Zwin’ van Damme tot aan de zee - zijn aan belangrijkheid blijven verliezen, eenerzijds door natuurlijke aanslibbing en anderzijds door indijkingswerken, die de ‘schorren’ voorgoed beschutten tegen hoog water.

(3) Dit is de oudste benaming van het Zwin.

De geschiedenis van het Zwin is dus wel, zooals de heer Raoul Blanchard(4) het heeft gezegd, de geschiedenis van deszelfs verdwijning.

B. - De scheepvaart op het Zwin.

Zooals wij dat hoogerop reeds hebben vermeld, geschiedde de scheepvaart vóór de XIIde eeuw zoowel door het stelsel van vaargeulen van het 'Oude Zwin' als door dat van de 'Reie' en van het eigenlijke 'Zwin'.

Van de XIIde eeuw af werden, ten gevolge van de natuurlijke aanslibbing en van de talrijke indijkingen, de vaarwateren steeds minder breed en diep en werd de scheepvaart tot aan Brugge steeds moeilijker.

In de XIIde eeuw was het Oude Zwin nog slechts een nauwe vaargeul die nog door enkele schorren liep, welke langzamerhand in polders overgingen.

De indijkingswerken van de schorren hadden inderdaad tot doel den loop van de voorgeul te verbeteren om het gevaar voor overstrooming te verminderen en den waterafvoer te bevorderen.

Anderzijds had 'De Reie' tot Damme toentertijd nog slechts de afmetingen van een kanaal. De oeverbewoners hadden er den loop van ingedijkt om zich te beschutten tegen overstroomingen. Om die werken aan te vullen en te zorgen voor een geregelder scheepvaart, hadden de Bruggelingen een sluis opgericht te Damme op de plaats waar de Reie in het Zwin liep. De zeearm, die in de XIIde eeuw nog bestond, was slechts een schaduw van den grooten oorspronkelijken zeeboezem en drong niet meer door tot Brugge, maar slechts tot Damme.

In de XIIde eeuw was de vaart in het Oude Zwin en 'de Reie' reeds onmogelijk voor zeeschepen. De door indijkingen bespoedigde en bevorderde verzanding is er de oorzaak van. De groote schepen, die Brugge niet meer konden bereiken, bleven dan ook liggen te Damme, van waar hun goederen voor Brugge werden overgeladen in kleinere booten.

(4) Raoul Blanchard, La Flandre, Etude géographique de la Plaine flanmande, Paris 1906, p. 191.

Aldus is de oprichting te verklaren van Damme en van andere kleine havens, die achtereenvolgens op het einde van de XIIde en in de XIIIde eeuw op de oevers van het Zwin verrijzen.

Alvorens dit overzicht te besluiten moeten wij, om volledig te zijn, nog drie andere waterloopen vermelden waarvan de naam eindigde op 'Zwin' en die zijn overgebleven als sporen van de overstrooming van de Vde eeuw; het zijn: 10 het **Leugenzwin**, bij Koolkerke, dat het Oude Zwin met de Reie verbond; 20 een **tweede Leugenzwin** te Oostkerke en Monnikerede, dat het Oude Zwin met het eigenlijke Zwin verbond; 30 ten slotte **Het Nieuwe Zwin** van Oostkerke tot het oude fort Frederik, dat eveneens het Oude Zwin met het eigenlijke Zwin verbond; dat is op het oogenblik het kanaal van Hoeke[5].

(5) Naast de aangehaalde waterloopen vermeldt de kaart ten Westen van Brugge de Ieperleet, die van Ieper komt langs Nieuwpoort en Oudenburg en zich in het Oude Zwin uitstort. Ten Zuiden van Sluis bevindt zich het Lapscheursche gat, een gedeelte van den zeearm die zich uitstrekt naar Lapscheure en Middelburg in Vlaanderen. Voor de waterloopen ten Oosten van de streek van Knokke-Sluis zie onze kaart Nr 1 en kommentaar voor deze kaart, Bijvoegsel II, Nr 1.

*1

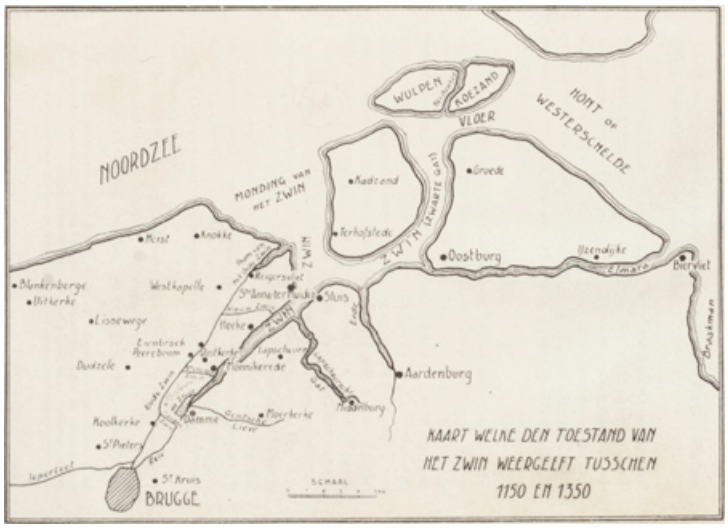
NOORDZEE
MONDING van het ZWIN
WULPEN
ROZEZAND
VLOER
MONT of WESTERSCHELDE
Knokke
Blankenberge
Uitkerke
Westkapelle
Lissewege
Duinkerke
Oostburg
Aardenburg
Biervliet
BRUGGE
KAART WELKE DEN TOESTAND VAN HET ZWIN WEERGEEFT TUSSCHEN 1150 EN 1350

Hoofdstuk II
Het zwin van de XIIe tot de XVe eeuw

A. - De oprichting van de havens van het Zwin: Damme, Mude, Monnikerede, Hoeke en Sluis.

De geleidelijke verzanding van het Zwin had de oorspronkelijke watermassa zoodanig verminderd, dat in de XIIe eeuw de zeeschepen Brugge niet meer konden bereiken, noch langs het oude Zwin, noch langs de Reie. Het is niet te verwonderen, dat omstreeks dien tijd in den kleinen zeeboezem van het eigenlijke Zwin de voorhavens van Brugge ontstonden, waarvan Damme de belangrijkste en oudste is.

Damme

Rond 1150 werd Damme gesticht. De oudste vorm van den naam is **Dam**, wat dijk beteekent. Deze plaats werd gevestigd op de plek zelf waar de Reie zich in het Zwin stortte. De stad Brugge had er een dijk en een sluis gebouwd. Dank zij deze werken kon de scheepvaart op de Reie tusschen Brugge en Damme regelmatig geschieden en werd voorkomen dat de hooge tijen van het Zwin overstroomingen zouden veroorzaken in de streek van Brugge. Ook toen de verzanding van het oude Zwin en van de Reie de vaart van de zeeschepen tot aan Brugge steeds moeilijker maakte, werd Damme heel natuurlijk de voorhaven van Brugge. Op ongeveer vijf kilometer van Brugge gelegen, bood deze haven een dubbel voordeel: eenerzijds was zij gemakkelijk bereikbaar voor de zeeschepen voor welke het Zwin met zijn talrijke schorren een uitstekende getijhaven was[6]; anderzijds vergemakkelijkten de kaaien van de Reie het lossen en overladen van de zeeschepen. Langs de Reie werden de goederen vervolgens in kleinere booten naar Brugge gebracht.

In enkele jaren was Damme, dank zij die rol van voorhaven van een der belangrijkste en bloeiendste centra van den internationalen handel van het Westen, zoo belangrijk geworden, dat het

(6) Een getijhaven is een haven, waar de schepen uit het water op het droge kunnen getrokken worden. In de middeleeuwen werd dit veel gedaan. Vreemde zeevaarders lieten dikwijls hun schepen droog op de oevers van het Zwin liggen gedurende den heelen winter en keerden terug naar huis over het land.

in 1180, bij een akte van Graaf Filips van den Elzas, het privilege verwierf een vrije stad te worden. Van dit oogenblik af vormde het een juridische eenheid, gescheiden van het overige van het land, en had het een eigen schependom en een charter of ‘keure’, juist gelijk aan die van Brugge. Zijn inwoners verkregen bovendien vrijdom van tolgeld in heel Vlaanderen en vrijstelling van de betaling van sommige belastingen.

De akte werd verleden in bijzijn van de schepenen van Brugge, waarvan Damme, zooals de andere kleine steden van het Zwin, steeds een ondergeschikte stad zou blijven, aangezien Brugge zijn ‘Hoofd’ was(7).

Daar alle zeeschepen, met een lading bestemd voor Brugge, te Damme moesten aanleggen, had men aldaar den grafelijken tol of douanepost gevestigd. Men kon er produkten aantreffen, aangevoerd uit de vier hoeken van de wereld.

In de tweede helft van de XIIIde eeuw groeven de Gentenaars het kanaal, ‘De Lieve’ genaamd, dat Gent verbond met Damme, waar het in het Zwin uitmondde (op den rechteroever) op enkele meters achter het stadhuis.

Mude

Mude, thans Sint Anna ter Muiden (Koninkrijk der Nederlanden, prov. Zeeland, gehucht van Sluis), is het tweede stadje dat wij op de oevers van het eigenlijke Zwin zien verschijnen.

Het was gelegen op den linkeroever van den zeearm, op de plaats waar deze een scherpe bocht beschreef naar het Noorden toe, en waar in de XIIe eeuw zijn zeer breede monding begon.

Zijn ontstaan en zijn uitbreiding zijn te danken aan den ontzaglijken handel dien Brugge met het buitenland dreef.

Mude werd inderdaad gesticht rond 1200 en werd spoedig belangrijk, dank zij de koopvaardijvaarders, die er zich op de oevers van het Zwin zelf kwamen vestigen. Deze koopvaardijvaarders gingen met hun eigen schepen koopwaren halen in Engeland en in de Golf van Gascogne, voor rekening van kooplieden van Brugge, Gent en andere steden van Vlaanderen. In Maart

(7) De kleine steden moesten, op gebied van rechtspraak, in twijfelachtige gevallen waarin hun keure niet voorzag, raad inwinnen bij een andere stad, die hun ‘Hoofd’ was.

1242 verleenden Graaf Thomas van Savooie en Gravin Johanna aan de inwoners van Mude het statuut van vrije stad, met een schependom en een keure, gelijk aan die van Brugge. Zij verkregen ook voor henzelf en hun goederen volkomen vrijstelling van tol of invoerrechten te Mude, Damme en in heel het Zwin, evenals te Nieuwpoort en te Duinkerke.

Door zijn ligging aan de groote bocht van het Zwin beheerschte Mude tegelijk den toegang tot de riviermonding en den kleinen zeearm, die de monding van het oude Zwin vormde. Dit verklaart hoe het komt dat de baljuw voor zeevaartzaken te Sluis, die met de politie van het Zwin belast was, te Mude was gevestigd, alhoewel Sluis in de XIVe eeuw een belangrijker haven was.

Monnikerede

Andere koopvaardijreeders, die eveneens voordeel wenschten te halen uit de groote handelsuitbreiding van Brugge en Damme, vestigden zich in het begin der XIIIe eeuw op den linkeroever van het Zwin, ten Noorden van de samenvloeiing van het tweede Leugenzwin en het Zwin, en aldus ontstond er een andere kleine haven: Monnikerede.

Deze koopvaardijreeders gingen eveneens met hun schepen goederen halen op de Westkust van Frankrijk en Engeland. Evenals die van Mude dreven zij dien handel voor rekening van kooplieden van Brugge en van andere steden van Vlaanderen.

Rond het midden van de XIIIde eeuw, weinigen tijd na Mude, verkreeg Monnikerede op zijn beurt het voorrecht van vrije stad met eigen schependom en een keure zooals de stad Brugge, die eveneens zijn ‘Hoofd’ was.

Monnikerede is thans heelemaal verdwenen. Dit stadje was gelegen bij de brug van Oostkerke, op den rechteroever van het huidige kanaal van Brugge naar Sluis, en juist tusschen het kanaal en wat nog overblijft van een tamelijk hoogen dijk, die nog bestaat op enkele tientallen meters van het kanaal. Een deel van het marktplein van Monnikerede is in het kanaal verzonken aan kilometer 8.

Hoeke

Terwijl Damme, Mude en Monnikerede hun ontstaan en hun eerste belangrijkheid te danken hebben aan de handelsbedrijvig-

heid van Brugge en Vlaanderen, dankt Hoeke de zijne aan den handel, gedreven door vreemde kooplieden, die er zich waren komen vestigen om zaken te doen te Brugge en in de havens van het Zwin. Inderdaad, rond de jaren 1252-1253 werden langdurige onderhandelingen gevoerd tusschen de gravin van Vlaanderen en de afgevaardigden van de Duitsche steden Lübeck, Bremen en Hamburg, met het oog op de vestiging van een kolonie Duitsche kooplieden op het Zwin, tusschen Damme en Mude. Alhoewel die onderhandelingen geen gunstig gevolg hadden, was Hoeke, van de tweede helft van de XIIde eeuw af, de haven van het Zwin die door de Duitsche kooplieden het drukst werd bezocht Daar was de zetel gevestigd van de Hansa van Hamburg, van die van Lübeck en van die van Bremen, voor den handel van die steden met het Zwin. Het zijn Duitsche kooplieden die aan Hoecke zoo'n groote uitbreiding hebben gegeven dat die plaats, welke bij haar ontstaan een eenvoudig gehucht was van Oostkerke, een vrije stad is geworden met dezelfde voordeelen als haar beide buursteden, te weten een schependom en een keure, zooals Brugge. Doch zij is geen Duitsche kolonie geworden.

Sluis

Ten onrechte heeft men het ontstaan van Sluis doen opklimmen tot het Karolingisch tijdvak. Tot rond 1200 werd het grondgebied van Sluis bij hoog tij nog geregeld overstroomd door het water van het Zwin. Slechts rond dien datum en dank zij de aanslibbingen en indijkingen, kon aldaar een agglomeratie worden gevestigd.

De stichting van Sluis dagteekent van na 1250. De eerste naam was **Lamminsvliet**. De plaats werd spoedig belangrijk genoeg opdat Gwijde van Dampierre aan haar inwoners het voorrecht van vrije stad toekende (tusschen 1288 en 1290), met schependom en keure, zooals die van Brugge, In 1293 verkreeg zij vrijstelling van tolgeld in geheel Vlaanderen, juist zooals Damme. De politieke woelingen in Vlaanderen op het einde van de XIIIe en in het begin van de XIVe eeuw en vooral de geleidelijke verzanding van het Zwin, waardoor reeds van het midden der XIVe eeuw de doorvaart tot Damme voor zeeschepen steeds moeilijker werd, zijn

oorzaak dat Sluis langzamerhand de plaats van Damme heeft ingenomen als voornaamste voorhaven van Brugge; het is er voorgoed erfgenaam van geworden in de XVe eeuw.

B. - De evolutie der waterloopen.

De geschiedenis van de waterloopen, ontstaan uit den ouden zeearm, is nog steeds de geschiedenis van dezer verdwijning.

Het Oude Zwin

Het 'Oude Zwin', dat zich uitstrekte van Brugge tot zijn kleine monding te Reigersvliet (ten Oosten van Westkapelle), was in het midden van de XIIe eeuw nog slechts een eenvoudig afvoerkanaal, waarvan de schorren bijna alle ingedijkt waren. De overblijvende werden door de stad Brugge aan partikulieren verhuurd, want het Oude Zwin, als oude verbindingsweg van Brugge met de zee, was eigendom van de stad, evenals de schorren die in zijn bedding werden gevormd.

De Reie

De Reie tusschen Brugge en Damme werd voort gebruikt voor het vervoer van goederen van Damme naar Brugge in binnenschepen. De binnenscheepvaart bleef er trouwens enkel mogelijk dank zij het geregeld en zeer dure onderhoud van den waterloop, van zijn dijken en van de sluizen te Damme. In de gemeenterekeningen van Brugge vinden wij daarvan de omstandige opgaven voor ieder jaar.

De Reie was goed ingedijkt, maar aan beide zijden, vooral bij Damme, bevonden zich uitgestrekte moerassige gronden. Van 1350 tot 1360 liet Brugge belangrijke werken aan den loop van de Reie uitvoeren. Een rechthoekig kanaal werd gegraven rond het moeras 'Zeuge' genaamd en gelegen ten Westen van Damme. Dit kanaal ging van de Reie uit op ongeveer 900 meter van Damme, liep om de Zeuge en kwam in het Zwin uit voorbij Damme. Het diende voor de scheepvaart. Toen bedoeld kanaal gegraven was, werd het gedeelte van de Reie tusschen het kanaal en Damme afgedamd en werden in haar bedding belangrijke werken uitgevoerd, onder andere de vervanging - aan de samenvloeiing van de Reie en het Zwin - van de oude sluis van Damme door een nieuwe.

Het kanaal had nog een ander nut. Het maakte het mogelijk bij hoog tij het zeewater in de Zeuge te voeren; aldus diende dit moeras als spuidok voor de Reie aan haar samenvloeiing met het Zwin.

Het Zwin

Hoewel reeds sinds het einde der XIIIe eeuw de verzanding en de indijkingen de scheepvaart op het Zwin tusschen Damme en Sluis ernstig in gevaar hadden gebracht, konden de zeeschepen in de XIVe eeuw toch nog tot Damme doorvaren. Ofschoon de bevaarbaarheid reeds voor 1350 precair werd, trachtte Brugge door alle middelen de verzanding te verhelpen, door zich te verzetten tegen indijkwerken en beroep te doen op specialisten, die de middelen moesten bestudeeren om den toestand van het Zwin te verbeteren. Doch alles was vruchteloos: het Zwin verzandde steeds meer en meer en op het einde van de XIVe eeuw gingen de zeeschepen niet verder meer dan Sluis.

Om die redenen en ook wegens de politieke woelingen die zich te dien tijde in Vlaanderen voordeden, bleven de vreemde kooplieden langzamerhand van het Zwin weg om zich naar Antwerpen te begeven, dat, dank zij zijn prachtige ligging aan de Schelde, een ernstige bedreiging begon te worden voor de groote Vlaamsche haven.

Op het einde der XVe eeuw en in het begin van de XVIe, toen de scheepvaart zelfs tot Sluis moeilijk werd, heeft Brugge nog door alle middelen getracht zijn zeehaven te redden.

(Wordt voortgezet).

ANTOINE DE SMET,
bibliothecaris aan de Koninklijke Bibliotheek van België.

Eer wij, boeren, ontwaken (FRAGMENT)

De Vasten zette in met een waaier van licht; de zon waagde den match tegen de ijlende bolwolken en verwon: het land waait open. De lucht is blauw en de aarde groen. Molenwieken wuiven op den wekroep der lente, die in de golflengten trilt. Zoo wordt het kiemend zaad bevrijd. Er zijn nog geen botten of bloesems, alleen nieuw en vaster vertrouwen in de zon, waaraan dit land verhangen is. De boer schrijdt met beslisten stap naar den horizon. Waaiers zaad stralen uit zijn hand. De omgewoelde aarde is enkel ontvangenis. Ginds priemt en puntnaaldt het winterkoren. Het kerkje en de huisjes in de verte dansen en schemeren in gekke sarabande onder den pezigen zaaienden arm. De boer riekt met welbehagen zijn mestenden gebuur, wiens ploeg of spa den grond openrukt en kneedt tot zachte, veie aarde, steeds gewilliger, doch nimmer ontvankelijker voor grootere vruchtbaarheid. Dit land **schreeuwt** trouwens om vruchtbaarheid, welke opgejaagd moet en gedreven uit verregenden of verdorden zandgrond, uit bewerkten heidegrond, wars en weigerig met gaven en weldaden. Daaraan verhelpt niets of niemand, noch de modelraadgevingen van den landbouwconsulent, noch de chimiek van den Boerenbond. Toch vervloekt de boer niet. Hij begint steeds weer, spuwt immer grimmiger in zijn handen, buigt zijn rug dieper en omklemt driester zijn spa. God helpe hem.

God helpe vooral de aankomende generatie op het land. De fabrieken loopen langzaam leeg en de mijnen geraken uitgeput, meent Fons Goossens in de vergaderingen van volksontwikkeling, welke hij immer leidt met frisch initiatief en optimisme. ‘Vlaanderen is een agrarisch land, beste vrienden. We moeten terug naar den grond, niet om hem te plaggen, maar om hem om te woelen, te ontginnen, te mesten en te bezaaien. Span uw os of koe voor den

ploeg, trek hem zelf desnoods, uw zweet zal niet tevergeefs hebben gevloeid...'

Zoo spreekt Fons tot de gapende boeren, die luisteren en knikken. Want een advokaat geeft men immers toch altijd gelijk, al maakt hij niet eens het verschil tusschen een big of een vig, maar dat doet er ook niets toe, zoolang hij zelf nog wat gelooft van hetgeen hij verkoopt.

Fons vestigt zich weldra in hun midden. Zijn brood hangt dan af van hun erfdienstbaarheden, van de herrie rond den aal- of sterfput, waarover hun geslachten nooit geraakten uitgevit. Want leven de dokters van hun etterbuilen en maagkrampen, de plattelandsadvokaat moet steeds beslissen over het lot van het kronkelende voetpad tusschen rapen- en patattenveld, over den hellenden muur of de verminkte haag der tuinomheining.

Dank zij de spitsvondigheden van het burgerlijk recht zal Fons in de toekomst geen honger lijden, terwijl Rosa hem een woonst als bruidschat bezorgen zal, bij voorkeur zelfs het statige heerenhuis van den oud-burgemeester, de beruchte gaslantaarn, om wille van de ontelbare ramen in voor- en zijgevels.

Och, neen, Rosa loopt niet trouwziek, gelijk die lasterende afgunstzaaiers der kongregatie beweren zoo goed te weten. Maar nu alles kan geregeld worden dreigt het spaak te loopen. Verleden week vroeg de kapelaan nog: 'Wanneer rolt ge nu van den preekstoel?' Fons schertste iets over vijgen na Paschen. Hij schertste echter met een scheeven glimlach, ook met een donkeren rimpel van kommernis.

Samen hebben ze het nu uren over het geval met Anna, dat gewikt wordt, gewogen en herkauwd. Nu eens is Fons vast besloten Frans onomwonden in te lichten, voorzichtig natuurlijk. Maar dan verzet Rosa zich weer uit vrees en zelfs uit deernis om Anna. Dit heeft Fons haar ten minste laten inzien hoe hardvochtig haar houding is geweest tegenover haar eigen ongelukkige zuster, en hoe zij wel iets te herstellen heeft, vooral nu Anna zich vereenzamen voelen moet, daar Nest haar schijnt te ontwijken, de lafaard!

- Zoo is de aard van het beest, meent Fons. Hij wierp zich slechts op haar lichaam en schoonheid.

Anna zelf staat nog wantrouwig tegenover de plotse koersverandering in Rosa's gevoelens. Maar Rosa begrijpt hoe haar

bitsige opvliegendheid zulks maar al te wel heeft verdiend. Om dit greintje edelmoedigheid is Fons haar grenzenloos dankbaar, Rozeke. Hij neemt zoo vierkant haar handjes in de zijne en denkt misschien:

- O God, heb haar lief.

- Klein moederke, zegt hij na een aarzeling van adem. Dit is het schoone voorrecht van uw geslacht dat ge ons wak en moedig maakt, dat ge ons kinderen schenkt waarin we ons zelf weervinden met onze goedheden, onze gebreken en onze opstandigheid.

Wat kan zij anders dan aanleunen tegen zijn hart en zijn kracht? Ze is geheel passief en biedt haar wil aan: leid of neem haar gelijk het u goeddunkt.

Hij leidt haar. Hij leidt haar door den aanvang van deze lente langs veld en beemd. Zij begrijpt nu pas waar het leven begint en dankt om dit leven met zijn veelvuldigheid van gaven en weldaden. Er kome of gebeure nu wat wil. Zij is bereid het te torsen, te dragen of te sleuren desnoods. Aan haar geluk raakt immers niemand.

Ze keuvelen over hun meubeltjes als kinderen over hun speelgoed. Zij brengt twee slaapkamers in en een keukentje, hij: een zitplaats, de eetkamer, en zijn bureel. Hij wil een massale bibliotheek en zij vindt het heerlijk, omdat er naast de encyclopedieën en saaie wetboeken ruimte overblijft voor romans en litteratuur. Hij zal zijn pijpenrek hebben, zijn schrijfmachine en telefoon. Zij wenscht een badkamertje, een electrisch waschtoestel, een naaimachine, een gasstoof en een ijskast. Hij geeft haar gelijk waar zij bewijst dat aluminiumpotten en pannen niet de beste zijn, maar pleit gelijktijdig nog voor de simpele meubileering van een spreekkamertje, waartoe zij zich zonder stribbelen overhalen laat...

Dan komt weer de schaduwzijde voor de pinnen: het geval Anna, dat toch niet blijven kan bij lijdeloos afwachten en toezien. Fons beslist Frans te spreken, vanavond nog.

- Doe het niet, smeekt ze hem.

Zij moet eerst Anna voorbereiden. Ze zal het stellig doen.

Hij vindt het goed en verkiest geen uitstel in haar belang. Als zij afscheid nemen, weet ze niet eens meer wat ze beginnen zal. Ze ontmoet Frans, die voorover gaat met sombere schouders. Hij

volgt de richting van het dorp. Het is zelfs opvallend hoe hij in den laatsten tijd, bij voorkeur in de week, de herbergen bezoekt gelijk de lanterfanters, die hun doening en gezin verwaarloozen.

De waarheid wil dat er zijn geslotenheid, noch prikkelbaarheid bij inboeten. Integendeel.

Toen ze op de hoeve kwam stond Martens in de deur te kletsen met Anna. Gelukkig nieuws bracht hij haar natuurlijk niet, naar Anna later aan Rosa verklaarde. Nest Michielsen vischte thans achter Jetteken van den brugwachter.

- Wat kan het u deren? meende Rosa.

- Dit kan het me deren, kreet ze, doelend op haar schoot.

Maar Rosa ging op haar toe en kuste haar:

- Ik zal u helpen, Anna. Ik wil...

Zij heeft geen hulp vandoen van niemand, zegt ze schor en onvast, maar gelijktijdig dringen wrangheid en tranen te voorschijn en ligt ze met het hoofd op de tafel dof te snikken.

- Zijn kreng, zegt ze zoo bitter, zijn kreng...

Zij voelt hoe de vernedering haar neerblinksemt, hoe haar trots verschrompeld ligt in haar zelf, maar ook hoe Rosa's handen glijden op haar hoofd en over haar schouders. Als ze doorheen haar leed opschouwt, zoo hulpeloos als een gemarteld dier, zegt Rosa geruststellend met een stillen glimlach:

- Ik wist alles; maar iedereen liet u alleen met uw leed en uw eenzaamheid.

- Ik had geen leed, bekent Anna. Maar waarom laat hij me vallen?

Zij vertelt alles: hoe ze met zijn gevoelens heeft geleurd en gesold, hoe ze hem de dupe maakte van eigen begoocheling, hoe ze zijn zinnenroes heeft uitgebuit tot een proefveld van eigen trots en hoovaardij. Ook zij is schuldig. Maar zij heeft hem lief. Vooral thans, nu ze zijn bloed jagen voelt onder haar hart. Zij gaf zich telkens aan hem in de volle overgave van den roes. Nu kan ze niet gelooven in zijn ‘verraad’, al heeft ze het wellicht verdiend. Doch zij wil hem niet loslaten, omdat ze niet leven kan, niet leven zal zonder de warmte van zijn lichaam, waaraan ze zich weken en maanden heeft geklampt. Haar roes betreurt ze niet. Nu wil ze zich nog voor hem neergooien als een vod, die men verfrommelt,

vertrappelt of achteloos wegschopt. Zij wil hem nakruipen, als het moet...

- Neen, meent Rosa, zoo verlaagt zich een Van Durme niet.

Er is eerst nog wel opstandigheid en eigenwil in Anna, maar het verzet verzwakt opvallend.

Rosa praat thans rustig, meent dat Frans sinds dien heuglijken kermisnacht ook zijn schuld heeft aan het gebeurde. Hiervan moet men hem overtuigen en daartoe zal Fons het zijne aanwenden: ‘Ge weet wel, een flinke advokaat als hij spint het wel klaar.’ Zij zegt het met trots.

- Geeft u geen moeite, vraagt Anna slechts. Ik zal mijn brood wel waard zijn, zoo hij mij er uit werpen durft.

- Dat zàl hij niet.

In ieder geval heeft ze er zich op voorzien. Ook op het ergste. Zij wijst op het jachtgeweer naast de schapraai: ‘Neen, berg het niet.’ Maar Rosa volgt haar zin; daarom heet ze trouwens Van Durme.

Als ze weerkeert van de schelft, neemt Anna haar opnieuw in vertrouwen: Tanke, de koewachter, loopt haar overal na als een gedrilde poedel. Veertien dagen geleden pakte hij haar vast in een geweldigen roes. Zijn gezicht was zoo afschuwelijk verwrongen van idiote drift, dat zij de oogen sloot en het gelaat met de handen bedekte, om wille van het kind in haar. Men had den stakkerd dronken gemaakt. Hier kwam hij aangehold als een dolle opgejaagde hond met hijgende tong. Frans was gaan kaarten, gij waart in het dorp. Enkele seconden bleef hij staan en staarde zoo gruwelijk met uitpuilende oogen. Toen sprong hij toe, woest, lachend en huilend tegelijk. Hij kuste me als een zot. Ik sloeg hem en stiet hem terug, maar hij begon opnieuw tot ik den hond riep. Daarna is de snul ginds teruggekeerd. In ‘De Witte Leeuw’ heeft hij toen uitgeschreeuwd wat hem te binnen kwam: den grootsten onzin, tot buitengewoon vermaak der verbruikers. Frans heeft het later vernomen, naar het schijnt. Hij heeft slechts gegrinnikt, zegt Martens.

Rosa zal Tanke wegzenden. Maar waarheen moet de stakkerd dan? Niemand wil toch van hem en moeder wenschte toch dat hij nooit in een gesticht versukkelde.

Zij zal hem de les lezen, kort en goed. Waarom grijpt Frans niet in?

Neen, Anna moet Frans niet vreezen. Hij kan haar niet eens buitengooien, meent Rosa beslist, omdat de hoeve van haar beiden en niet van hem is. Zij zal haar helpen. Ook Fons.

Maar Anna denkt er aan naar de stad te gaan.

Een jonge vrouw met een kind alleen naar de stad wijken, het is het gevaar in den muil loopen!

- Zoo Frans niet te overreden is, kan hij de hoeve koopen en komt ge inwonen bij ons.

Neen, dat zal ze niet. Zij wil geen schaduw zijn over Fons' belovende carrière.

- Daar is geen vrees voor, wendt Rosa voor. Nest zal het kind niet erkennen, zoodat de praatjes slechts bij vermoedens blijven zullen.

Maar Anna vreest verwikkelingen.

Misschien ware het nog beter dat Frans me doodsloeg, zegt ze bitter.

- Kwel u niet, er is nog niets verloren. Trouwens, niet dat ge Nest liefhadt is uw grootste fout, Anna, doch wel dat ge zoo roekeloos met Frans zijt getrouwd.

- Maar was dit wel een huwelijk? vraagt ze dof. Is een sakrament geldig wanneer men het ontvangt met gesloten hart?

Nu vertelt ze alles aan Rosa, hoe ze samen met Nest een plan tot ontvluchten beraamd had. Daarom staat zijn gedoe te koop, of stond het ten minste te koop, want sinds eergisteren houdt hij het in, naar Martens zegt. Hij blijft thans, om wille van het meisje van den brugwachter. Wat rest er haar, Anna, nu nog hier op het dorp, wanneer Nest haar verlaat, wanneer Frans haar misschien wurgen zal, of wanneer de vinger van gansch de gemeente haar teekent als overspelige vrouw? Daarom kan zij bij Rosa niet inwonen, om wille van haar eigen welzijn en dit van Fons. Het is dus best dat ze hier opkraamt, stil, zonder opvallendheid. Misschien vermijdt ze dan nog alle schandaal. Toen Nest haar gisteren ruw en bruut afwees, zeggend dat hij thans heel wat meer wist en dat ze al niet beter was dan de sletten van ‘Het Kapiteintje’ ginder, heeft ze aan de Dommel gedacht; nu verkiest ze de stad. Daar verdrinkt men misschien alleen maar moreel...

Rosa kust haar.

- Waarom zijt ge zoo bitter, Anneken?

- Neen, Rosa, ge hebt het niet verdiend.

In den spiegel bemerkt ze haar getrokken oogen, haar gelaat vol roode vlekjes, haar verward, onverzorgd kapsel. En ze zucht herhaaldelijk.

Maar Rosa gelooft nog zoo onvoorwaardelijk aan het leven met zijn goedheden en blijdschappen.

Anna benijdt haar, haar en haar Fons. Zij staan boven al die kleinheden hier in het dorp, boven praatjes en laster. Zij bouwen rechtop in hun sprookjeswereld. Ze betrouwen in alles wat schoon is en goed, omdat hun hart nog rein is en onverdorven. Vroeger spotte zij met hen. Nu leert ze hen haast eerbiedigen. Misschien gelooft ze wel dat Rosa en Fons haar werkelijk helpen kunnen. Misschien liegt ze zich zoo maar iets voor. Doch als Fons en Rosa dat nu eens vermochten, zou ze dan niet wagen te dragen in schande, waartoe velen niet eens den moed hebben? Ze vraagt het zich af. Ze kwelt zich om Nest, om de domheid waartoe ze zich overhalen liet, zij, die steeds de meerdere was. Zij was de meerdere zoolang ze zich niet gaf. Wanneer een vrouw zich echter gegeven heeft, verliest ze alles.

Doch Rosa wil niet dat Anna tobt over het voorbije. Het leven in haar schoot vraagt innerlijke rust en blijdschap...

Het zal wel gaan, wendt Anna zich voor. Het komt er maar op aan niet alleen te staan...

Niet alleen te staan, beproeven te bidden en nooit wanhopen.

***

Dien zelfden avond nog speelde zich het drama af, eerder dan Fons, Rosa, en misschien Anna het zelf hadden verwacht. Men kan immers de wending der gebeurtenissen niet vooruitloopen; dat hangt dikwerf van een kleinigheid af.

Het gaat allemaal zoo doodgewoon zijn gang op een dorp waar ieder klommelt en knoeit voor zich zelf, waar men zijn besten gebuur verschalken moet met het oer-instinkt van vos of tijger, naar gelang de behoeften en belangen, welke er mee staan gemoeid.

De oogen van Theo Martens flikkeren als schichtige visschen galgroen in de deemstering. Frans Desmet drinkt met dorren mond. Er is lusteloosheid om hem, zelfs wanneer Lizy en Sonja beurtelings met poezelige lieftalligheidjes aanrukken. Hij zuipt slechts zonder verpinken en zonder smaak.

- Het leven, filosofeert Martens bijna grinnikend, het leven is schoon om wille der jonge vrouw...

Hij zegt nog andere holle dingen met sierlijken bombast. Sinds de brouwer wegbleef - zijn boeltje werd de vorige week uitverkocht - wikt hij zijn kansen weer aan de zijde van Sonja; zij weegt slechts de zwaartekracht van zijn geldbeugel. Hij drinkt om haar te behagen, om een stijgend dynamisme in zijn woordenstorm te vinden. Zij slaat echter dien woordenvloed af met het raket der schranderheid, dat ze voor haar gevoelsterrein zwaait, bijna hoffelijk. Dit windt hem op en hij zegt wel eens lompe dingen. Hij betrekt Frans in zijn gesprek en maakt zekere zinspelingen, waarbij Sonja de wenkbrauwen fronst. Meer wenscht hij natuurlijk niet. Hij glimlacht omdat zij hem onderbreekt, onhandig om de aandacht van Frans af te leiden.

Hij wenscht alleen Sonja's uitbarsting, om het even of het haar verachting is, om het even ook of hij onherstelbare dwaasheden begaat, als hij maar doel treft. Zij herkent het verraderlijk zweempje spotlach om zijn mondhoek en raadt het boosaardige van zijn aanloop.

Zij zet den tingeltangel aan, zoekt opzettelijk een fox-trott of marsch, iet wat Frans gemakkelijk dansen kan. Maar Frans weigert op haar uitnoodiging in te gaan. Zij laat niet af en sleurt Theo mee in den ring. Hij zegt geniepige lieftalligheden en wenscht dat ze hem in het gelaat spuwen zou ‘met de verachting van een nimf.’ Zij smeekt hem slechts Anna te sparen.

- Om Gods wil, zegt ze.

Hij glimlacht slechts hoffelijk als de jeune-premier uit de film. Zij kent dien glimlach in al haar vrees en fluistert dat ze zich aan hem geven zal, zooals hij het verlangt. Maar hij vernedert haar onmiddellijk met de grievendste woorden, welke opduiken uit het grimmigste duister van een bitter gemoed. Hij vindt het jammer dat haar huid grauw wordt van schmink en poederkwast en dat

ze uitslaat in kleine puttekens. ‘Op haar twintigste jaar verwelkt reeds iedere vrouw.’

Hij ontdekt nog sluiksche zinspelingen in verband met de kwellende rouwzakjes onder haar oogen. Zij bijt niet op haar lip noch op haar tong. Zij schouwt hem slechts in het gelaat, schier met uitdagende wulpschheid. Doch hij struikelt niet, al omsluit zijn arm haar warme lichaam in den dans. Z'n trots en hoogmoed halen het op zijn begeerte. Nu kent Sonja slechts één wensch meer: dat Frans spoedig heenga, opdat ze Martens in het gelaat spuwen kan.

Doch Frans zat waar hij zat en Martens kon niet blijven dansen. Opzettelijk komt hij op zijn onderwerp terug, zoo uit de verte het terrein verkennend met terging van zinspelingen, welke Sonja in zijn onmiddellijke nabijheid houden.

- Het weer is veranderd, beproeft ze nog eens af te leiden.

- Het regent, zegt Martens zonder verpinken... Geen weer voor de koppeltjes.

Hij schuift de dikke gordijn op zij. Nest en Jetteken van den brugwachter slenteren juist voorbij.

- Dat moet lukken, pinkt hij naar Sonja. De Nest laat geen gras groeien over zijn nieuw avontuur.

- Nest? vraagt Frans, als in zich zelf geschrokken.

- Ja, Nest Michielsen, de Don Juan met den blaaskop. Hij vrijt thans dat piepjong ding van den brugwachter op.

- Wat gaat u dat aan? waagt Lizy.

Feitelijk niets. Hij stelt maar vast dat bij Nest het eene avontuur nog niet koud is, of hij zit reeds diep in het andere verwikkeld.

- Jaloersch?

God beware hem! De liefjes en lieven van Nest z'n repertorium vangt een ieder met een druppel honig. Maar gelijk hij gehandeld heeft met ge-weet-wel-wie...

Sonja was opvallend bleek geworden en hield een bierglas in de trillende hand. Theo merkte hoe vast ze het omknelde, juist toen de deur openvloog en een drietal aangeschoten vreemdelingen in werkplunje binnentraden, denkelijk drie van de groep aardwerkers en gasfitters, die in de kom van het dorp aan het delven waren.

De besliste houding van Sonja moet Martens tot stilzwijgen hebben gebracht; want in den grond is hij ten slotte toch niet meer dan de eerste beste lafaard.

Frans laat het niet bij deze zinspelingen. Hij wacht tot Sonja en Lizy de vreemdelingen afzuipen en vraagt dan kalm aan Martens of het waar is wat er over Anna wordt verteld.

- Waar? Dat weet ik niet. Men zegt zooveel...

Maar Frans wil zekerheid - begrijpt ge? - volkomen zekerheid. Hij zit met den rug naar de fuivende vreemdelingen en de gibberende billekens. Hij schuift geniepig geld te voorschijn: twee briefjes van honderd, nog één...

Martens knikt bevestigend. Hij weet het toch, overreedt hij zich zelf.

- En het is zèker van Nest? vraagt Frans bijna kalm gelijk een rechter.

- Anna zei het me zelf... Ze is zoo ongelukkig, vergoelijkt de andere, terwijl hij het geld voorzichtig naar zich toehaalt Maar Frans staat recht. Hij heeft misschien iets in den zin, doch zegt niet wat hij doen zal.

Ook voor de rechtbank zal Theo desnoods zijn getuigenis herhalen.

- Bon, zegt hij, maar ik heb geen rechtbank vandoen.

Hij betaalt het gelag en ziet wat bleek op zijn kam, naar Sonja meent, niet zonder wantrouwen.

- De drank! De lucht zal hem goed doen.

- En de regen ook.

Martens schuift onmiddellijk aan bij de groep en trakteert luidruchtig. Hij wenscht niet dat Sonja hem alleen te pakken krijgt. Hij vertelt platte moppen en grijpt wat later Sonja's rozen arm:

- Ich liebe dich, kletst hij en kust haar kleine, fijne oorschelp.

Het klinkt schier banaal weg. Toch lacht ze. Ze lacht haar stijgend wantrouwen weg, het sterk vermoeden dat er iets erg gebeuren moet. Zij vindt het zelfs koddig dat een der ruwe gasfitters Judas heet...

Hij zoent haar met groot geweld, die wilde, koddige Judas.

***

Ware Frans niet per fiets geweest, misschien ware Theo hem vooruitgesneld om Anna te verwittigen. Doch eer het zoover gekomen was, zou hem de moed toch in den steek gelaten hebben. Hij wantrouwt immers iedere vezel aan zich zelf. Heeft hij zijn leven niet zoo gewild en gericht?

Hij drinkt en stelt geen vragen meer.

Frans rijdt in de richting van 'Het Hooge', waar de hoeve van Nest Michielsen in bladerloos struikgewas zit. De regen windt hem op. Hij vermoedde alles wat er om Anna en Nest werd gekletst, maar had tot dusver geen zekerheid. Nu stijgt hem die zekerheid met den drank naar het hoofd. Hij weet echter wat hij doen zal. Of weet hij het niet? Hij werpt zijn rijwiel tegen een boom aan den achterkant der hoeve en haalt den zwaarsten Engelschen sleutel te voorschijn. Binnen brandt geen licht en de deur is op slot. Nest is immers gaan wandelen met zijn lenteliefje, wat Frans zich nu pas herinnert. Hij kon hen nagaan en verschalken. Maar hij zoekt besluiteloos den sleutel en vindt hem aan een roesten nagel in het varkenskot. Hij ontsteekt de petroleumlamp, werpt een blok op het smeulende haardvuur en wacht. Er is gerucht op de vout. Al weet hij onmiddellijk dat het een kat is, toch houdt zijn hand den Engelschen sleutel vast omkneld.

Hij gaat wat zitten, staat opnieuw recht, wandelt heen en weer, ziet het boeltje vuil linnen in den hoek en de onafgedekte tafel. Hij schopt het tinnen melkschoteltje der kat zoo ver het vliegen wil. Buiten is er plots geritsel of zoo iets. Snel draait hij de lamp neer en springt achter de deur. Hij wacht ademloos, en voelt het klamme, kille zweet, dat uitbreekt...

Neen, hij is geen lafaard. Als de deur opengaat, wenscht hij te staan, man tegen man.

Doch de deur blijft dicht, en er is geen gerucht meer. Hij luistert tevergeefs.

Na enkele minuten draait hij de lamp weer op en bemerkt het petroleumkannetje op den hoek van het schouwblad. Het is nog goed gevuld. De oude hangklok slaat acht met geknars van oude verroeste ketens. Hij staart weer naar de deur, doch wacht tevergeefs. Dan gaat hij naar buiten. De regen heeft opgehouden en de zilveren maansikkel staat nu boven den donkeren boschkant.

Er is geweeklaag en gezeur van parende katten, ook het gestommel van een tragen goederentrein in de verte en vage tonen van radiomuziek.

Hij treedt weer naar binnen, kijkt op naar de klok, zonder gebaren van ongeduld evenwel. Misschien wikt en weegt hij zijn plannen? Hij wenscht slechts alleen van aanschijn tot aanschijn voor Nest te staan. Verder wil hij niet denken. Maar dit wachten in den avond brengt kalmte en nieuwe plannen.

Plots heeft hij een beslissing getroffen. Hij neemt het petroleumkannetje, giet den inhoud uit over de meubels, het vuile linnen en het stroo der stallingen. Hij sleurt een drogen bussel stroo naar binnen en strooit het rond den haard over de meubels heen. Dan smijt hij de petroleumlamp midden in. Er is een knal, een vlam die sissend opstijgt. Het stroo brandt.

In de stallingen zelf legt hij een vuurtje aan. Wanneer hij op zijn rijwiel springt, denkt hij aan het vee. Hij zet het zwijnenhok open, maakt de merrie en de koeien los. Als hij nog eens weerkeert om de deur te sluiten, likken de vlammen reeds langs de vensterramen op en hoort hij gekraak. Een dikke rookwolk walmt uit de stallingen, wanneer hij den sleutel terug op zijn plaats hangt. Hij keert zich nog eens om, herhaalde malen zelfs eer hij op zijn fiets springt. Dan bolt hij zonder licht in de richting van het dorp.

Pas voor ‘De Witte Leeuw’ springt hij van zijn rijwiel doch bedenkt zich eer hij binnengaat. Misschien heeft hij stroostoppels op de kleeren, misschien riekt hij naar petroleum. Hij rijdt naar huis. Er is onderweg een zandberm met kopeik. Hij stelt zijn fiets tegen den dikken boom en staat recht op den zadel. Hij grijpt den ondersten tak en wringt zich omhoog. Reeds bemerkt hij een rooden gloed in het Westen. Vijf takken hooger ziet hij de vlammen opslaan uit de strooien daken van de hoeve en de stallingen. Kleine zwarte gestalten molenwieken tegen den rooden gloed. De wind zaait een vuurwerk van gensters boven hun hoofden. Daar klept de brandklok al. Hij glijdt als een slang naar beneden en weet niet waarheen hij rijden zal, naar huis of naar ‘Het Kapiteintje’.

Hij rijdt naar huis doorheen den geur van het pasgemeste akkerland. Het zilveren maanlicht rust op het blinkende stuur. Er stapt een koppel voor hem op het rijwielpad: een man als een boom

naast een schichtig pensionaatjuffertje, dat onder zijn arm doorloopen kan.

'Nest', vermoedt Frans. Hij belt niet, doch trapt door, verwekt een razende snelheid en mikt, juist wanneer het koppel achter een boom verdwijnt.

In een adem komt Frans op de hoeve. Hij draagt in zich de vreugde, het zoet gevoel van een volbrachte wraak, van de rechtspleging naar het oog voor oog en tand voor tand. Hij zal naar den zolder gaan om nog eenmaal den rooden gloed te bespieden van uit het dakvenster.

Als hij binnentreedt, ligt Tanke hout te kappen aan den haard. Zijn oog valt echter op Anna, die over haar brei gebogen zit, klein knutselwerk, waarin hij plots kinderkleedjes ziet. Het bloed gulpt hem naar de hersens, nondedju!

Hij ziet hoe zij rechtspringt, hoe ze met geschrokken bevenden mond en afwerende handen naderkomt, hoe haar lichaam en haar schoot plots zwellen tot abnormalen omvang, godver, godver... Hij heeft zijn Engelschen sleutel nog, maar gebruikt zijn vuist.

- Rotte hoer!

Hij slaat haar op het gelaat en op den buik met woest en beestig geweld, tot hij zelf, als een plomp dier, grollend ten gronde stort.

- 'De hand Gods', meent Anna.

Zij kan het echter niet eens zeggen, want daar staat Tanke, bleek, met de bebloede bijl in de hand. Amper een half uur geleden had hij het vlijmende ding gescherpt. Toen Frans Anna zoo onbarmhartig sloeg, scheurde haar gehuil al zijn zenuwen vaneen. Hij was rechtgesprongen en zwaaide met beide handen de bijl, die Frans trof met groot geweld in nek en achterhoofd. Wanneer hij viel, zat het staal nog vast in de wonde.

- God, wat hebt ge gedaan?

Hij rilde. Warm, donker bloed borrelde op uit de gapende wonde, overvloedig.

Zij haalde water, wiesch de bijl af en nam het bloed op. Hij hielp haar Frans omkeeren en liep om een laken, dat zij onder zijn hoofd en nek aanbracht, doch dat het bloed opzoog als vloeipapier.

- Werp de bijl in den put, zei ze, en doe het hout weg... Neen, leg de bijl maar in den stal...

Ze keurde vluchtig het wapen. Er waren geen bloedvlekken meer aan. Ze keek naar Frans, bemerkte pas thans hoe wild zijn oogen stonden opengesperd, hoe witgeel schuim hem uit den mond vlokte. Ze rukte zijn hemd open en beluisterde nog den zwakken hartklop, of meende ze hem te hooren?

- Gauw, de dokter!

Tanke snelde naar buiten en nam het rijwiel van Frans.

- Zeg, dat hij overvallen moet zijn en dat we hem aantroffen in een bloedplas, fluisterde ze.

Hij verdween in de duisternis.

Zij verwijderde snel het bebloede laken en wierp het met een hoeveelheid hout in het vuur. Ze wikkelde Frans thans een handdoek om het hoofd en schoof een dweil onder zijn nek, wat later nog een. Ze betastte zijn gelaat, dat grauw werd en wasgeel. Er werd een glans gebroken in zijn oogen. Het leek haar dat ze maar half geopend stonden, of zwollen de oogschelen op? Het brandende bebloede laken verspreidde een stinkenden walm. Anna opende de deur. Buiten heerschte een drukkende, beklemmende stilte. Was Rosa nu maar thuis! Ze wenschte en vreesde haar komst. Ze liep op en neer in de huiskamer, en rond het lijk. Of was het misschien geen lijk? Het bloed kleurde den handdoek weer en de dweilen.

- Er is aan dit werk geen herbeginnen, geen herbeginnen...

Ze beproefde te gaan zitten om haar gedachten en zenuwen bijeen te rapen, misschien om moed te vinden, nu toch alles verloren was. Alles?

Ze bergt het gelaat in de handen en huivert bij de beluistering van het leven in haar schoot.

***

De eerste die opdaagde voor Tanke's terugkeer, was Fons:

- Is Rosa nog niet weer?

Het overige was ontzetting:

- God, Anna?

Hij zag Frans liggen, de bloedklonters, het breiwerk achteloos op de tafel, en een paar stoelen in wanorde geplaatst. Drie, vier sekonden stond hij versteend. Toen boog hij zich over het uitge-

bloede lijk en betastte de vale gelaatskleur. Hij nam de hand, die slap en krachteloos hing. Dan sloot hij met bevende vingeren de halfgeloken oogschelen.

- We troffen hem zoo aan, fluisterde Anna, toen hij zich tot haar wendde. Doch hij zag slechts de verschoven stoelen, het verwarde breiwerk op de tafel en schudde het hoofd.

- Tanke is om den dokter, herhaalde ze.

Ze wou nog meer zeggen, maar het klonk zoo opvallend toonloos en schor.

- Is de gendarmerie verwittigd?

Fons zag hoe bleek ze werd met den slag en het hoofd ontkennend schudde.

Hij wist echter wat hem te doen stond:

- Ik ga naar den kommandant.

Het moest.

Buiten ontmoette hij Tanke en den dokter:

- Hij werd vermoord, zegde hij hun. Hij ligt met een snijwonde aan het achterhoofd.

Doch de dokter liep haastig door:

- Misschien is er nog leven. Misschien...

Het ontging Fons niet hoe snel zich Tanke terugtrok in de schaduw. Hij riep hem na, doch de idioot volgde den geneesheer op de hielen, zonder opzien.

Er daagde een donkere gestalte op langs den weg. Fons ontweek haar, uit vrees dat het Rosa wezen zou. Niet hij toch kon of wou haar ongeluksbode zijn. Gelukkig was zij het niet. Thans zette hij het op een drafje tot aan den rijkswachtpost.

De wachtmeester - de kommandant, zeggen de menschen - was naar het dorp. Het brandt ginds. Twee gendarmen vergezellen hem...

- Een moord, zegt ge. Een echte moord, meneer?

De groote, blonde gendarm is rechtgestaan. Hij trekt zijn kapoot aan en snoert zijn gordel toe. Dan onderzoekt hij vluchtig zijn revolver en zet zijn kepi op. Buiten maakt hij de twee schepers los.

- En avant.

De honden loopen snuffelend voor hem uit. De gendarm stelt korte vragen. Fons vertrouwt hem alles toe, ook de geschiedenis

tusschen Nest en Anna en de zonderlinge houding van Tanke daar even.

- Het zijn natuurlijk slechts loutere vermoedens, zegt de gendarm langzaam.

Het is een klare maannacht geworden. De sterren hebben de regenwolken verjaagd. De boomen en hoeven staan verrukkelijk in zilverglansen. Het land splijt open in een wonder van licht. De lange, blonde gendarm steekt een sigaret op. Zijn handen beven niet eens. Als Fons afscheid van hem neemt, vraagt hij nog hoe laat het was toen hij aanklopte bij de Van Durme's.

- Negen uur, ongeveer, misschien wat later.
- Bon, zegt de gendarm.

Hij gaat nu, schier met gezwinden pas, op de hoeve af.

De dokter is er nog. Het lijk ligt steeds op den vloer; de geneesheer wenschte het zoo. Hij brengt een bondig verslag uit over zijn vaststellingen. Frans werd neergeslagen ter plaatse met een scherp voorwerp, denkelijk een bijl of kapmes. Hoogstens een paar uur geleden moet de dood ingetreden zijn. De dokter toont verder de gapende wonde aan het achterhoofd en een paar kneuzingen, door het slachtoffer opgeloopen in den val.

De gendarm bemerkt onmiddellijk het breiwerk op de tafel. De stoelen staan weer op hun plaats.

Aan Rosa, die met roodgeschreide oogen staat, vraagt hij van wie het breiwerk is. Zij wijst naar Anna.

Hij snuffelt dan met de honden rond het lijk en in den haard. De dokter tilt het hoofd op en toont de vreeselijke wonde.

- Een bijl, meent de gendarm beslist.
- Hebt ge een bijl hier? vraagt hij plots barsch aan Tanke.
- Neen.
- Ja, zegt Rosa.

De mond van den idioot beeft zichtbaar, wanneer de blik van den gendarm hem doorboort.

- Haal de bijl, beveelt de gendarm aan Rosa.

Ze vindt haar op de gewone plaats. Het hecht is nog nat.

- Lag ze buiten?
- Neen, in den stal.

De man onderzoekt nauwkeurig het tuig in het licht.

- Houd ze even vast, zegt hij, uiterlijk achteloos, terwijl hij

Tanke de bijl overhandigt. Dan klakt hij plots met de tong, maakt een gebaar alsof hem iets te binnen valt en neemt het breiwerk op. Meteen springen beide schepers blaffend op Tanke toe.

- Koest, roept de gendarm, doch pas nu gaan de dieren als in wilde razernij te keer.

Tanke deinst voor die vreeselijke honden, met hun schuimvlokkenden muil. Hij bemerkt hun scherpe tanden, ook hoe aller oogen op hem gevestigd zijn. Plots voelt hij zich zelf ellendig en verward, met die vreeselijke bijl voor het lijk.

- Ik ben het niet, gilt hij. Ik heb het niet gedaan!

Anna ziet spierwit, maar zij kan niet spreken.

De gendarm roept slechts de honden bij zich. Hij neemt Tanke de bijl af en begeeft zich naar den stal. Als hij weerkeert, teekent hij met krijt de plaats af, waar het lijk ligt. Samen met den dokter draagt hij vervolgens den doode op het bed van den opkelder.

- De dood trad in rond negen uur, zegt de dokter nog, wanneer hij heengaat.

- De bloedvlekken op den vloer niet wegschrobben, verbiedt de gendarm aan de meid. Allen, behalve Rosa, moeten hierop de kamer verlaten. Hij neemt haar in verhoor.

Het is een pijnlijke plicht, juffrouw, geloof me.

Hij stelt haar gerust.

Zij antwoordt kort en bondig: Neen, er werd niets gestolen. Vijanden? Ja, Nest Michielsen en Frans hadden redenen tot vijandschap.

Dit wist de gendarm. Hij wil slechts weten of Michielsen ooit aan huis kwam?

- Nooit, zegt ze. Nooit, voor zoover zij wist.

Hij vraagt haar waar ze rond acht uur was.

Kwart vóór acht is zij met Rosse Nel heengegaan, naar den lichtbeeldenavond van Volksontwikkeling.

Wie er toen in huis was?

Anna zat te breien aan de tafel. Tanke kapte hout.

- Met de bijl?

Er gaat plots iets als een licht op bij Rosa.

- Met de bijl, herhaalt ze nadenkend.

- En Frans? vraagt de gendarm steeds verder.

- Hij was niet thuis.

- Kende hij den toestand van Anna?

- Hij vermoedde hem in ieder geval.

- Goed. Ik wil uw zuster spreken.

Als Anna binnenkomt, toont hij haar het breiwerk.

Ja, het is van haar.

Zij moet vier steken oprapen, meent hij. Ze liet het zeker vallen bij het zien van het lijk?

- Ja, zegt ze.

Dus zat ze te breien als Frans werd vermoord?

- Neen.

Ze kan echter niet meer terug uit den strik.

- Ik was buiten, zegt ze vlug. Tanke ook.

- Met het breiwerk in de duisternis en kilte?

- Ja.... neen.... Ze kwam binnen, nam het breiwerk op, zag toen Frans liggen, en moet het laten vallen hebben.

- En Tanke?

- Die kwam vijf minuten later.

- Zoo, zegt de gendarm, zoo...

Hij doet vervolgens enkele passen heen en weer in de kamer. Er kookt iets in zijn binnenste, doch hij bedwingt zich. Dan keert hij zich plots om en zegt barsch:

- Gij hebt hem vermoord!

- Ge liegt, schreeuwt ze terug.

Hij haalt de boeien te voorschijn. Haar lippen zien blauw. Hij denkt plots aan haar toestand.

- Wind u niet op, verzoekt hij haar kalmer. Het spijt me, maar ge kunt uw alibi niet verantwoorden.

Hij spreekt thans, schier met medelijden in zijn stem. Hij moet de waarheid weten. Het gaat om haar eigen redding, begrijpt ge?

Ze staart hem aan. Ze beseft niet eens waar hij naar toe wil. Ze voelt slechts de trillingen van het leven in haar schoot, en hoe de vermoeienis haar oogranden omfloerst.

Wat is ze nog bitter jong, denkt de gendarm, die zijn eigen jeugd vereert. Hij komt in opstand tegen de vervloekte zending, welke onafscheidelijk verbonden is aan zijn beroep. Doch hij staat voor een toekomst. Hij denkt aan het blonde meisje ginds aan de

zee, dat op hem wacht en op zijn verhooging om een beter en menschelijker bestaan...

- Of Nest Michielsen óf Tanke hebben Frans vermoord, zegt hij weer met klem. Zij hadden er overigens reden toe. De moord geschiedde met deze bijl. Het hecht is nog nat. De stal is droog. Dus werd ze afgewasschen. Niet goed genoeg evenwel. Er zijn nog bloedvlekken aan, zie maar...

Hij leest ontzetting in Anna's blik.

- Misschien is het Nest, zegt ze schor.

- Misschien, herhaalt de gendarm. Doch te kwart vóór acht begon Tanke hout te kappen hier in den haard en met deze bijl.

- Wie zegt dat?

- Rosa getuigt het. Wat deert u dat overigens?

- Niets.

- Toch wel. Gij zat immers aan deze tafel te breien?

- Ik...

- Wat later is Frans thuis gekomen. Ge weet dat hij uw toestand vermoedde. Had hij thans zekerheid, of heeft het kinderkleedje in aanbrei zijn oogen geopend? Wat het ook weze, hij sprong op u toe. Is het niet?

- Wie zegt dat!?

- Men heeft het gezien, liegt de gendarm. Gij liet het breiwerk vallen. Hij sloeg u. Daar prentte hij zijn nagels toch. En de naad van uw jurk is overal gescheurd... Tanke is toegesprongen met de zwaaiende bijl.

Ze slaat haar handen in ontzetting voor haar gelaat.

- Ik heb hem gedood, gilt ze. Ik heb hem gedood!

Hierop krijgt ze een zenuwtoeval. Rosa komt toegesneld.

- Spaar haar kind, in Godsnaam, smeekt ze.

De gendarm wascht haar slapen.

- Wees nu toch eens verstandig, zegt hij, als ze tot bezinning komt.

- Ik heb niets gezegd, schreeuwt ze herhaaldelijk, wanneer ze Tanke bemerkt.

- Neen, ze heeft niets gezegd, vergoelijkt de gendarm. Ze bevond zich in staat van zelfverdediging. Tanke deed toch om beterswil. Alles komt wel in orde.

Hij neemt de bijl mee en fluit op de honden.

- Het bloed niet wegschrobben, vermaant hij nog, wanneer hij buiten stapt. Dan wenkt hij op Tanke, die hem schoorvoetend volgt.

- Het is een mooie nacht, meent de gendarm, geruststellend.

De idioot loopt thans naast hem op. Hij heeft zijn kraag opgezet, en steekt de handen in de zakken.

- Heeft zij alles verteld? waagt hij te vragen aan den gendarm.
- Neen, ze nam de schuld op zich.
- Misschien heeft ze me lief, zucht Tanke.
- U?

De gendarm is blijven stilstaan. Er gaat een licht op: een komplot, denkt hij eerst. Hij studeert immers op zijn eentje criminologie. De wachtmeester lacht hem vierkant uit: ‘Maai het parket het gras maar voor de voeten.’ - Een knevel een stem als een klok, een vuist als een hamer, zijn, volgens hem, de eigenschappen van een gendarm.

De jonge man wil echter zijn weg maken. Waarom niet?

- Zij wou dus met u vluchten? vraagt de gendarm plots aan den idioot.
- Vluchten?

Tanke staat verbijsterd.

- Wou ze dat? vraagt hij. En verder: Ze heeft me lief, echt lief?
- Natuurlijk. Anders had ze toch u niet gezegd Frans te dooden.
- Ze heeft het niet gezegd.
- Ze heeft het toch te verstaan gegeven?
- Nooit sprak ze over hem. Nooit.

De gendarm laat echter niet af. Hij ziet nog een ander mogelijkheid in:

- Men zal u vastzetten, zoo gij nog liegt, dreigt hij.
- Ik lieg niet, zegt Tanke beslist.
- Waarom hebt ge Frans gedood?
- Omdat hij haar sloeg.
- Waarom sloeg hij haar?

- Ik weet het niet. Hij kwam binnen, sprong op haar toe en sloeg zoo maar met al zijn bruut geweld, de beest.

- Toen gingt gij hem met de bijl te lijf?

- Ja.

- Om later met Anna te vluchten? Of om meester te worden op de hoeve?

Hij, meester?

De sukkelaar staat zoo met zijn groote, lompe beenen en handen uitgespreid. Hij bekijkt zich zelf in het maanlicht, vermoedt misschien een oogenblik het bespottelijke van zijn minderwaardigheid. Hij zou zoo maar zonder meer bevestigend antwoorden op al de vragen van den grooten gendarm, die hem bijzonder sympathiek is.

- Meester? herhaalt hij, bijna in vervoering.

De gendarm begrijpt dat hij niet gelogen heeft.

- Misschien zal Anna nu trouwen met Nest, waagt hij nog.

- Zij zal het niet, snauwt Tanke. Ik wil het niet.

- Waarom hebt ge Frans ook vermoord?

- Vermoord, zegt hij langzaam. Vermoord...

Dan barst alles in hem los. Hij is geen moordenaar, moederke lief-in-den-hemel. Hij zal u de waarheid zweren, meneer de gendarm. Hij heeft Anna slechts willen verdedigen. Of begrijpt hem dan niemand meer?

- Jawel... kom, wees nu maar rustig.

De gendarm klopt hem vertrouwelijk op den schouder. Wat er ook gebeure, hij zal hem ter zijde staan. Seffens komen ze bij den kommandant. De man is barsch, maar niet zoo kwaadaardig als hij zich toont of uitgeeft. Hij moet hem slechts antwoorden op de gestelde vragen. Misschien zal hij wel op een brits vernachten tot morgen de onderzoeksrechter komt met de heeren van het Parket. Dat gebeurt immers altijd in zulk geval. Hij moet het zich daarom toch niet zoo aantrekken. Alles komt immers wel in orde.

- Ja, zegt de idioot zoo maar.

Hij houdt nu zijn hoofd vast met zijn beide groote handen. Het is zoo ijl. Alles wat hij daareven dacht is weer zoo ver van hem. Zijn kop is als een zeef.

- Niet wankelen, zegt de gendarm, die hem onderstut.

Hij begrijpt hoe dit alles misschien te veel is geweest voor den sukkelaar.

- Als de wachtmeester hem nu niet meer overdondert, denkt hij.

De wachtmeester doet het niet. Als de gendarm met Tanke binnentreedt, maakt hij een geweldigen zwier met zijn pijp - al zijn gebaren staan overigens in den overtreffenden trap.

- Zoo, Sherlock Holmès, grinnikt hij van boven zijn dagblad, wanneer hij de binnentredenden bemerkt. Er komt een stijgende ironie in zijn toon, zoodra hij Tanke heeft herkend.

- Heeft hij u nageroepen, of smeet hij een ruit uit, misschien?

De blonde gendarm antwoordt niet eens. Hij ontgordelt zich, werpt zijn kepi af en trekt zijn kapoot uit.

- Ge hebt iets gemist, ratelt de kommandant verder.

- Gemist? vraagt de gendarm.

- Ja, den brand bij Michielsen. Heel het kot ligt in asch. En dan nog brandstichting op den hoop toe.

- Brandstichting?

- Ik vond een petroleumkanneken in het zwijnenhok. In de stallingen stonk het overigens sterk naar petroleum. De deur was op slot toen de redding opdaagde.

- En Nest?

- Die kwam slechts op het allerlaatste nippertje. Natuurlijk weeklagend en vloekend. Maar ook wantrouwend. Ik nam hem in verhoor. Hij gaf een alibi op, dat alles behalve juist is en dat ik morgen verder onderzoeken zal.

- Morgen vroeg?

- Ja, of wat later. Waarom die haast?

- Omdat ik dringend het Parket opbellen wil of telegrafeeren.

- Vannacht nog?

- Als het gaat, ja... ziet u, kommandant, ik heb een geval van doodslag.

- D-o-o-d-s-l-a-g?

- Doodslag, beslist, wachtmeester. Frans Desmet werd neergeslagen met een bijl.

De kommandant is rechtgesprongen.

- Is het waar? vraagt hij aan den idioot.

Deze knikt automatisch.

- We moeten Nest Michielsen aanhouden, brult hij. Onmiddellijk...
- Niet hem, zegt de gendarm. Het geval lijkt niet zoo erg.
- Niet erg?

De gendarm let niet op verdere onderbrekingen. Hij verhaalt alles, hoe hij het lijk aantrof, de bekentenissen van Tanke en Anna, de getuigenissen...

- Maak uw rapport, beveelt de wachtmeester plots ruw; bijna scherp.

Inwendig verwenscht hij dien snotneus, die hem onderkruipt. Als de gendarm zich reeds over zijn schrijfmachine buigt, wenkt de kommandant op Tanke. Zij gaan naar het achtergebouw. Er is daar een roede en een plaats met een elken deur, welke alle geluiden dempt.

De gendarm tipt koortsig voort: zijn rapport, vijf bladzijden a.u.b. en een brief aan zijn meisje: ‘Liefste Vontje, als alles meewil, heb ik nu rap mijn sardinen. Dan kunnen we trouwen, enz... Een dikke kus van uw, u liefhebbenden brigadier in spe -André.’ Hij schrijft de omslagen met de hand, een mooi gelijkloopend geschrift. De wachtmeester blijft lang weg met den sukkelaar. De gendarm wacht niet meer en trekt naar zijn brits...

Misschien breekt morgen de lente door.

P.J. WECKX.

Venetiaansche nachten

De volle maan schijnt boven het Canale.
Het rustelooze tij in zilveren schilfers schift
Haar witten weerschijn, dien ze in 't water heeft gegrift...
De wachter hoog en stil staat zijn geduld te stalen.

Het water wiegt en doet niets dan herhalen
Zijn eeuwig wiegelied, terwijl het 't maanlicht zift
En zift om er den dogenring uit op te halen;
De maan, zij, schijnt en schouwt en kent geen drift.

Wat schitteren zij schoon, ons zuivere idealen,
Wier witte licht in 't duister menschenhart komt dalen,
Wijl 't rusteloos gespeel van drang en drift en spijt
Het schuurt en scheurt en er aan rafelt, rijt en bijt
Vergeefs. Hoe grillig ook het water wielend woele,
Den weerschijn van het licht vermag 't niet weg te spoelen.

ALFONS LAMBRECHT.

Drie kwatrijnen

Dat wat je niet hebt...

Eens zal het liefste tot ons komen:
Wij zullen 't aanzien, niet herkennen,
Maar onze steigerende droomen
Haastig en eenzaam verder mennen.

Het huis

Is dit het einde van den langen tocht?
Hier ging ik weg. Hier ben ik weergekomen.
Wat ik, vergeefs, op verre wegen zocht
Lag naast mijn hand, veel glanzender dan droomen.

Leven

Zwoegen in regen of zonneschijn,
Wat sobere vreugd, veel bittre pijn,
Vragen en geen antwoord vinden
En dan voor altijd in 't duister zijn,

FRANS DE WILDE.

Nieuwe richtlijnen

Prof. Dr. L. van der Essen, Mr. Dr. F. van Cauwelaert, Ir. T. Herbert, Graaf L. de Lichtervelde, Joris van Severen. - De Vlaamsche Beweging, België en de gebondenheid der Nederlanden. Universum, Koninklijke straat, 53, Brussel; fr. 12.

Willem Melis zegt te recht in de inleiding, dat niemand, die begaan is met de toekomst van Volk en Land en dezer grootheid op alle gebieden nastreeft, onverschillig blijven kan voor de verschillende oplossingen, die men voor de problemen: Vlaamsche Beweging, België, de gebondenheid der Nederlanden voorstelt. In elke dezer vijf studiën bemerkt men welk uitgebreid materiaal en hoeveel gegevens onder een beknopten vorm worden samengevat; geen bladzijde of zij is dan ook uiterst belangwekkend. Het algemeen besluit kan luiden: de Vlaamsche beweging heeft geen heil te verwachten van een anti-Belgisch separatisme, dat, de groeiende kracht van het Vlaamsche volk voorbijziende, teert op de tekortkomingen van den Staat tegenover Vlaanderen. Elke vorm van separatisme of federalisme is onpractisch, ondoelmatig, onverwezenlijkbaar en levensgevaarlijk voor beide Belgische volksdeelen. Uit den grootheidsdrang van de Vlaamsche beweging is echter opnieuw de Dietsche gedachte te voorschijn getreden: tusschen België, Luxemburg en Nederland bestaat een niet te loochenen verbondenheid, die in het hoogste belang van deze erfdeelen der historische Nederlanden dient geconsolideerd te worden. De gescheiden Nederlanden behoeven hun gemeenschappelijke interessen op cultureel, economisch, internationaal en militair gebied te beveiligen onder den vorm van wederzijdsche verdragen, om zoo te herstellen wat het Noodlot in de geschiedenis heeft stukgeslagen.

Het Vlaamsche volk, oordeelt Staatsminister van Cauwelaert, nadat Prof. van der Essen de gebondenheid der Nederlanden in het verleden naging, is geen volk, dat lijdt onder vreemde politieke verdrukking. Het vormt van ouds de meerderheid in dezen Staat en onze democratische instellingen verleenen aan deze numerieke overmacht de gelegenheid om zich te laten gelden. Het

komt er slechts op aan de Vlaamsche volksgemeenschap vertrouwen te geven in zichzelf, haar het rechtmatig gebruik te leeren van de macht, die zij ontleent aan haar getal en haar toekomstmogelijkheden. Wij moeten van ons volk - en van ons zelf - wegnemen dat minderwaardigheidsgevoel, dat het normaal gebruik van onze kracht zoo dikwijls heeft belemmerd en aan dit volk het besef bijbrengen van de groote dingen, die door een politiek van solidariteit, van gemeenschappelijke inspanning kunnen worden bereikt. Met ononderbroken gang schrijdt de vervlaamsching van ons gemeenschapsleven in Vlaanderen vooruit en de konsekwente aanpassing van al de machtsorganen aan de dualiteit van onze nationale volksgemeenschappen voltrekt zich geleidelijk onder onze oogen. De toestand waarin de Brusselsche agglomeratie zich bevindt is voor Staatsminister van Cauwelaert een van de beslissende factoren, welke hem als Vlaming steeds hebben gekeerd tegen elke poging om de staatkundige eenheid van België te breken. Iedere poging om Brussel met geweld aan een Vlaamsch regime te onderwerpen zou voor gevolg hebben, dat bijna de geheele Brusselsche bevolking zich verschansen zou achter een muur van meer gesloten verfransching, en ieder vergelijk, dat zou kunnen worden getroffen om aan Brussel een afzonderlijk regime te verschaffen, terwijl Vlaanderen en Wallonië zich ieder op een zelfstandige wijze zouden beheeren, zou in het meest gunstig geval neerkomen op de stabilisatie van den huidigen toestand, zooals hij door een eeuw van ongestoorde verfransching werd geschapen. We moeten het Vlaamsche saamhoorigheidsgevoel bij de nog Vlaamsch gebleven Brusselsche bevolking opwekken, en de Vlaamsche uitwijking, die de vernieuwing en de vermeerdering van de bevolking der hoofdstad verzekert, verzorgen. Deze politiek is de eenige, die telt, naast de vastberadenheid waarmee de Vlaamsche volksvertegenwoordiging de bescherming van het Vlaamsche recht in de Brusselsche agglomeratie moet op zich nemen. Het is, omdat hij Vlaanderen wenscht te zien terugkeeren tot eigen geestelijk leven, omdat hij Vlaanderen wil opvoeren, langs de kortste en zekerste wegen, tot zijn meest volledigen en kultureelen opbloei, dat Fr. van Cauwelaert niet wenscht een strijd te beginnen tegen België, maar integendeel, in het hart van alle Vlamingen, de verzoening wenscht te bevorderen tusschen hun gehechtheid aan het eigen volk en de trouwste plichtvervulling tegenover den Staat. Wanneer hij zich beweegt buiten de grenzen van moreelen aard en een overzicht neemt van al de andere belangen welke met het behoud en de stevigheid van den Belgischen Staat voor Vlaanderen zoowel als voor Wallonië gemoeid zijn, is zijn betoog nog veel klemmender. Het is voldoende even na te denken op hetgeen er van onze groote zeehavens zou worden, indien de Waalsche industrie georiënteerd

werd op Duinkerken of Rotterdam, om het onheil van een breuk tusschen Wallonië en Vlaanderen aan te voelen. De Staatsminister weet hoe onaangenaam en vernederend het voor ons is te moeten vaststellen, dat de grootste ondernemingen in Vlaanderen in handen zijn van niet-Vlaamsche en Vlaamsch-vijandige kapitalistische machten, maar dat verschijnsel zal van voorbijgaanden aard zijn en neemt niet weg, dat Vlaanderen economisch zeer gehavend zou worden, indien het van de Waalsche provinciën moest worden losgemaakt. Men behoeft niet bezield te zijn met veel werkelijkheidszin om vast te stellen, dat noch boven noch beneden den Moerdijk een volksbeweging bestaat voor de staatkundige éénmaking van België en Nederland, noch minder van Vlaanderen en Nederland, want onder dezen laatsten vorm wordt het vraagstuk bovendien bezwaard met al de gevaren, die de afbreuk van den Belgischen Staat met zich zou brengen. Maar wat wenschelijk is, is een verregaande toenadering tusschen beide landen, die voor doel heeft: kultureele eenheid, economische verbondenheid, gemeenschappelijke grensbeveiliging, internationale samenwerking.

Ingenieur Herbert is overtuigd, dat de Belgische Staat de taak van bevorderaar der Vlaamsche opstanding zal opnemen, en fundeert deze hoop op vier vaststellingen: 1) De bloei der Vlaamsche kultuur getuigt van Vlaanderens levenskracht. 2) De demografische verhoudingen wijzen op een toenemend Vlaamsch bevolkings-overwicht. Op de gaafheid der Vlaamsche volkskracht berusten de nationale, politieke, militaire en economische perspectieven van het land. 3) De industrialisatie van Vlaanderen veroorzaakt een geleidelijke verplaatsing van het economisch zwaartepunt van ons land naar Vlaanderen. 4) Het principieel franskiljonisme heeft gekapituleerd.

Bij 1) wordt gewezen op den groei van het Nederlandsch Hooger Onderwijs te Gent en te Leuven, de bedrijvigheid in het vernederlandscht officieel en vrij onderwijs, den bloei der Vlaamsche letterkunde en der schilderkunst, de Vlaamsche wetenschappelijke kongressen, de Vlaamsche wetenschappelijke tijdschriften en publicaties, het Vlaamsche lied, het Vlaamsche perswezen. Bij 2) op het overwicht der Vlaamsche bevolking op de Waalsche gemiddeld met 35.000 inwoners per jaar; de bevestiging van de heroverende kracht van het Vlaamsche volkslichaam door het gebruik der talen; de verschillen in de Belgische bevolkingsstructuur. Bij 3) o.a. op het feit, dat het behoud van onze kolonie een bij uitstek Vlaamsch belang is. Bij 4) op het verschijnsel, dat de strijd voor de officieele erkenning van Vlaanderens eentalig karakter is uitgestreden. Het behoud van de hoofdstad in ons Vlaamsche volkslichaam kan echter nimmer langs separatistischen weg bereikt worden.

In de geschiedenis van Vlaanderen kan geen precedent aangetoond worden van Vlaamsch imperialisme. Nooit heeft de Vlaamsche Beweging de idee der revanche aangekweekt, noch een ernstige animositeit tegen de Franschen of de Walen bevorderd. Het Vlaamsche volk staat niet tegenover het Waalsche, maar tegen enkele potentaten, die uit kortzichtigheid, het zich vastklampen aan veroverde belangen, de noodzakelijke evolutie tegenhouden en 's lands belangen op het spel zetten.

In een tijdperk, waarin de autarchische stroomingen het vrije ruilverkeer schier onmogelijk maken en ieder volk meer en meer zijn heil gaat zoeken in de zelfbevoorrading en de zelfbescherming, kan de beteekenis van het Waalsche afzetgebied voor de Vlaamsche industrieele en economische ontplooiing, en omgekeerd, niet worden afgewezen. De economische aanvulling en ineenstrengeling van Vlaanderen en Wallonië is, ten overstaan der internationale economische verhoudingen, de gewichtigste faktor van onzen economischen weerstand tegen de nieuwe inzinkingen en stormen, welke de wereldeconomie te wachten staan.

De Vlamingen, constateert Ir. Herbert, worden overstroomd met Fransche boeken, kranten, filmen en filmaktualiteiten (een echt schandaal! Waarom nooit Nederlandsche of Engelsche actualiteiten?); met millioenen gespijsd uit de officieele kassen, werd de penetratie van den Franschen geest en de Fransche kultuur in ons land bevorderd. Zeer juist wordt opgemerkt, dat Nederlandsche boeken (er zijn een paar uitzonderingen), Nederlandsche kranten, wegens hun hoogen prijs buiten het bereik staan van onze Vlaamsche massa.

In een economisch blok, gelegen in het delta-gebied van Schelde, Maas en Rijn, en daardoor den handel van West-Europa naar zich toehalend, zou niet meer de naijver van Rotterdam en Antwerpen, van Noordbrabantsche en Zuidbrabantsche aard-appelkweekers, van Hollandsche en Vlaamsche veehouders opgeld doen, maar kan door onderlinge samenwerking de ruimste expansie worden nagestreefd.

Ing. Herbert is overtuigd, als wij, dat de samenbundeling en de geschikte taktische opstelling van de Nederlandsche en de Belgische legermacht voldoende zou zijn om elken lust tot inval van welk leger ook in de kiem te smoren.

Graaf de Lichtervelde voorspelt o.a. dat, wanneer de wetten op het middelbaar en het hooger onderwijs vruchten zullen dragen en een intellectueele Vlaamsche aristocratie zal gevormd zijn, de meeste der hedendaagsche taalproblemen hun natuurlijke oplossing zullen gevonden hebben. Indien België, vraagt hij, ten gronde gericht moest worden, zou Duitschland dan niet zijn marsch naar de Maas hervatten, die in 1914-18 gestuit kon worden en zou

Frankrijk niet opnieuw gaan denken aan de Schelde en aan Vlaanderen, die zoolang het objectief van zijn politiek waren? De machtige strooming, die Vlaanderen bezielt en het het bewustzijn heeft teruggegeven van de politieke en moreele waarde, die besloten ligt in het concept der 'aloude Nederlanden', van de 'Generaliteit', heeft een gelukkigen invloed op onze Belgische aspiraties en doet Graaf de Lichtervelde vurig wenschen, dat het tot een parallelisme moge komen in de politiek van Nederland, Luxemburg en België.

Joris van Severen, die een afzonderlijke plaats in het politieke leven inneemt, keert den rug naar de negativistische en onvruchtbaar-opstandige houding tegenover den Staat. Zij, die deze houding aannemen, willen niet erkennen, dat de uiteenrukking van België naar een Duitsch-Fransch-Britsch conflict leiden moet. De Dietsche-Nationaalsolidaristische Staat, het tweede Imperium ter wereld, zal er voor zorgen, dat in het Rijk elke leider en elke ambtenaar van zekeren rang de Dietsche taal kenne, de Fransche, de Duitsche en de Engelsche, zooals het den leiders en ambtenaars past van een volksgemeenschap en van een Rijk, die aan de monding liggen van Schelde, Maas en Rijn, tusschen Frankrijk, Duitschland en Groot-Brittanië.

Uit al deze verklaringen en uiteenzettingen blijkt ten overvloede de noodzakelijkheid om de voltooiing van het Vlaamsche rechtsherstel tot verwezenlijking te brengen, opdat, in deze zeer ernstige tijden, de volledige verzoening van Vlaanderen met den Belgischen Staat een definitief feit zoude worden. Iedere tweespalt, hoeft het herhaald, kan ons duur te staan komen. De politieke leiders, van welke groepeering ook, behoeven nu hun plicht te begrijpen, en een sterk, eendrachtig België het blijvend bestaan verzekeren.

Dr. JOZ. PEETERS.

Boekbeschouwing

Dr. Floris Prims. - Antwerpiensia 1938. De Vlijt, Antwerpen; 350 blz.; fr. 25. Geïllustreerd. Register op de Studiën vervat in de 12 reeksen.

Op een zestal na, zijn deze 53 alom gewaardeerde studiën gewijd aan de periode 1477 (dood van Karel den Stoute) - 1555 (troonsafstand van Karel V) uit de geschiedenis van Antwerpen. Ze zijn aldus een onmisbaar toevoegsel aan het groote werk van Dr. Prims over de historie van de Scheldestad. Bizondere feiten worden uitgebreid behandeld; bepaalde figuren dieper bestudeerd, o.a. in 'De oorsprong der van den Werve's. Het Waalsch regiment Antwerpen, en Karel van den Werve. Antwerpen en Philips van Kleef. Ons kwaad Ransteken. Het schip van Portunari. De eerste Hansa-vergadering te Antwerpen. De Hansa en de Vlaamsche oorlog. Het tweede Engelsch-Hanseatisch congres. De Liersche zeeroovers. Het Latijn te Antwerpen. Het duel der Latijnen. Antwerpsche bibliotheken. Agricola, Barbirianus en Aegidius. De Latijnsche scholen. Grapheus en Gock. De paniek om de anabaptisten. De kettervervolging onder keizer Karel. Jacob Maes, de stadspensionaris. De Antwerpsche beroerte van 1554. Onze eerste Wolnatie. Onze smeden, onze schippers, onze houtbrekers onder keizer Karel. Hoe kwam er ons Vleeschhuis, enz. Deze bijdragen zullen eens te meer met veel nut en belangstelling geraadpleegd worden.

Dr. Erich Eyck, - Gladstone. Eugen Rentsch Verlag; Erlenbach-Zürich; 590 blz.; ing. Zw. fr. 9,50; geb. Zw. fr. 11,50; 14 opluisteringen. Met tijdtabel, bibliografie, index op de personen.

In deze voorname publicatie ontwerpt de auteur, op grond van alle bereikbare bronnen, een uitermate levendig beeld van den grooten Engelschen staatsman, op zulke wijze, dat dit werk uitgroeit tot een geschiedenis van Engeland in de 19e eeuw. De loopbaan van Gladstone omvat 60 jaren, vol gewichtige gebeurtenissen en intense politieke werkzaamheid. Wij beleven deze ongelooflijke activiteit in haar wisselwerking met de vraagstukken en de persoonlijkheden van zijn tijd. Zijn eerlijk streven was er steeds op gericht zijn diep-zedelijke grondbeginselen, zijn rechtvaardigheidszin en zijn vrijheidsliefde in het practische staatsleven door te drijven. Nooit schrikte hij terug voor zijn verantwoordelijkheden. Deze ware liberaal maakte den overgang van den Engelschen aristocratischen Staat van de 18e eeuw tot den democratischen van de 20e eeuw mogelijk, zonder dat hij de waardevolle erfenis van het verleden verloochende. Op buitenlandsch gebied vocht hij hartstochtelijk voor de gelijkberechtiging van alle volkeren, voor hun recht op vrijheid zonder onderscheid van hun grootte en macht. Dr. Eyck toont hem in zijn betrekkingen met koningin Victoria, wier aanvankelijke warme erkenning zijner verdiensten na den dood van haar gemaal, prins Albert, veranderde in kouden afkeer; in zijn verhouding en zijn tegenstelling tot Palmerston, den vertegenwoordiger van de heftige politiek, lord 'Firebrand'; en vooral tot Disraeli, zijn genialen, schitterenden tegenstrever in den hardsten strijd, den naamloozen Israëliet, die het toch afleggen moest tegenover den zakelijken ernst en de moreele onkreukbaarheid van 'the grand old man'. We zien Gladstone

verder in verband met de raadselachtige figuur van Parnell, wiens tragisch lot hem zeer beïnvloedde; met de geweldige gestalte van Bismarck, wiens opvatting en methode in scherpe oppositie stond tot de zijne. Al deze contrasten en relaties dragen het hunne er toe bij om het eigenaardig wezen van den edelen anti-imperialist aanschouwelijk te maken. Wij krijgen den sterksten indruk van deze merkwaardige voorstelling van de Victoriaansche politieke geschiedenis, en tevens van de werkelijk verstommende historische kennis van Dr. Eyck.

Dr. W. Lampen O.F.M. - Willibrord en Bonifatius. P.N. Van Kampen & Zoon, Amsterdam; 160 blz.; ing. fl. 2,25; geb. fl. 2,75. Met 15 afbeeldingen.

Een nieuw deel uit 'Patria', vaderlandsche cultuurgeschiedenis in monografieën onder redactie van Dr. J.H. Kernkamp, even keurig uitgegeven als de voorgaande. Hier wordt een buitengewoon interessant stuk vroeg-middeleeuwsche historie met groote knapheid onthuld, de beteekenis van een Willibrord en een Bonifatius in een helder licht geplaatst. De eerste (657-739) werd de grondlegger der Noordnederlandsche Christelijke beschaving; als eerste aartsbisschop van Utrecht organiseerde hij de geloofprediking en het kerkelijk leven in Nederland, waarvan hij de nationale heilige werd. Zijn betrekkingen met de Zuidelijke gewesten (inzonderheid Antwerpen) worden aandachtig nagegaan. Zijn leerling Bonifatius (680-754), hervormer der Frankische Kerk, apostel in Duitschland en Nederland, schrijver, leeraar en redenaar, 'voorbereider van de Karolingische Renaissance', viel vermoord bij Dokkum, met zijn gezellen, de eerste Nederlandsche martelaren. In deze troebele dagen van nieuw-heidendom doet het goed eens te verwijlen bij deze twee voorvechters onzer Westersche beschaving.

Hans Habe. - Eine Zeit bricht zusammen. Union S, A., Genève; 660 blz.; Zw. fr. 6,80.

De eerste roman van dezen jongen te Genève verblijvenden auteur 'Drei über die Grenze' had een wereldsucces. Deze tweede geeft blijken van dezelfde epische virtuositeit, het identische dramatische geweld. Het gegeven ontwikkelt zich te Weenen in 1924, en toont ons vier werelden in actie. Deze van de parvenu's, die met de aristocraten strijdt; die van de jonge menschen, welke met abnormale begrippen in het leven gaan, studenten, die tevens valutaspeculanten zijn; deze van de offers der inflatie, en ten slotte die van de politie en het ambtenarenwezen. Deze vierde draagt de verantwoordelijkheid voor de Oostenrijksche ineenstorting. De bureaucratie, bewijst de schrijver, gebruikte inflatie als voorwendsel om de heerschappij van den Staat boven elke individueele vrijheid op te richten. De Hongaar Habe kent Weenen intiem als niet één en was dan ook de aangewezene om het beeld van de stervende sprookjesstad te ontwerpen, plan, waarin hij volkomen slaagde, zonder sentimentaliteit, als een tweede Zola. Ongenadig kampt hij scherp voor waarheid en

gerechtigheid, voor menschelijkheid en waardigheid. Een meer dan moedige daad in een tijd, waarin monsterachtige machten onze heele cultuur dreigen te verslinden.

Georges Benoit-Guyod. - Le Voyage de l'Obélisque. Gallimard, Parijs; 270 blz.; Fr. fr. 25.

We krijgen hier drie eigenaardige, maar sterk gedocumenteerde, historische verhalen, waarvan het eerste het vervoer vertelt van de fameuze Egyptische spitszuil naar Parijs, met bijvoeging van menigvuldige zonderlinge en onvoorziene episodes. Ter gelegenheid van de 150e verjaring van het uitbreken der Fransche Omwenteling (1789) behandelt de auteur in een tweede hoofdstuk de vlucht uit Frankrijk van de dochters van Lodewijk XV, de tantes van Lodewijk XVI, naar Rome, tegengewerkt tot het uiterste door de Jacobijnen. Necker, Mirabeau, Bailly, La Fayette, de broeders van den koning, de Polignac's en vele andere hunner

beroemde tijdgenooten spelen hier ook hun rol. In een derde deel ‘Een drama gedurende de Honderd-Dagen’ leven wij het droevig einde mede van generaal Bonnaire, gouverneur van Condé gedurende de blokkade van 1815, die valschelijk beschuldigd werd van moord op een koningsgezind parlementair, welke na Waterloo de overgave van het versterkt Scheldestadje eischte. Deze brok onbekende geschiedenis zal de belangstelling wekken van allen, die den Napoleontischen tijd meenen te kennen. De Keizer, Daumesnil, Ney, Bourmont, Chauveau-Lagarde o.m. treden hier op. Bonnaire, invaliede van Austerlitz, werd gedegradeerd voor de Vendôme-kolom en opgesloten in Ste Pélagie, waar hij spoedig stierf.

Wie iets voelt voor Fransche geschiedenis - en wie zou dit niet? - zal dit boek van Benoit-Guyod met vrucht lezen.

Fritz Sternberg. - Hoe lang kan Hitler Oorlog voeren? Nederlandsche Keurboekerij, Amsterdam; 370 blz.; fr. 66. Vertaald door I. Carvalho. Talrijke interessante beeldstatistieken.

Fritz Sternberg onderzoekt, steunend op de meest ernstige bronnen, den toestand van Duitschland in den volgenden oorlog, in tien hoofdstukken (Revolutionaire periode in de wereldeconomie. Revolutionaire periode in de wereldpolitiek. De opmarsch der mogendheden. Het veranderde karakter van den oorlog. Het oorlogspotentiaal van Sovjet-Rusland, de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk. De ontwikkeling van het Duitsche economische leven van het begin dezer eeuw tot de verovering van de macht door het nationaal-socialisme. Het Duitsche oorlogspotentiaal in den wereldoorlog: 1914-1918. Het huidige Duitsche oorlogspotentiaal. De veranderingen op economisch gebied in Duitschland ter voorbereiding van den volgenden oorlog. Het militair-strategische antwoord van het derde rijk op de ontbrekende reserves. De mensch beslist).

De Engelsche critiek noemt dit magistrale werk een arbeid van bizondere waarde, buitengewoon actueel en belangwekkend, een uitstekenden gids. Inderdaad. En Prof. J. van Gelderen spreekt over ‘een pakkende, sterke voordracht en de beheersching van een verbluffend omvangrijk materiaal aan feiten, cijfers en goed gekozen citaten.’ Deze geleerde oordeelt te recht, dat wij weder in een der uiterst critische momenten der wereldgeschiedenis gekomen zijn, waarin over het lot van generaties wordt beslist. Wij zelf bepaalden, vele jaren geleden, op grond van talrijke historische gegevens, dit ‘moment’ als zijnde de periode, die zich uitstrekt van 1914 tot 1941, met als ‘hoogtepunten’ de 5 jarige tijdspannen 1914-1919 en 1936-1941. Sternberg intusschen verschaft werkelijk ‘inzicht en ideeën’. Volkomen zijn wij accoord, dat een Duitsche militaire wandeling naar het Westen niet meer mogelijk is, dat een bliksemoorlog in het Oosten een utopie is, dat, als het Duitsche fascisme niet snel overwint, het nooit zal zegepralen, en dat het Derde Rijk dezen oorlog niet overleven zal.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van het Algemeen Secretariaat voor katholieke boekerijen, Cuylitsstraat, 27, Antwerpen:

Lectuur-Repertorium: aanvullende auteurslijst, bevattende 6000 bio-bibliografische schrijversnota's en 288 portretten van auteurs, behoorende tot de Nederlandsche- en de wereldlitteratuur, met waarde- en vakaanduiding van 12.000 litteraire en vulgariseerende werken, samengesteld onder redactie van JORIS BAERS, priester. Supplement I.

Deze lijst zet, van blz. 1733 tot en met 2167, met een verklaring der conventioneele teekens en der vakcijfers volgens het tiendeelig stelsel, het Repertorium voort, dat hier destijds beproken werd.

Van René Cnudde, Chartreuzenlaan, 95, Gent:

RENE CNUDDE: In de schaduw, roman; 148 blz.; 25 fr., te storten op postcheck 4110.19 (R. Cnudde).

Van 'De Harpoen', Boomgaardstraat, 185, Antwerpen:

JAN KEMPEN: Rapsodie in rood, gedichten: 32 blz.

Van A Manteau, Montoyerstraat, 49, Brussel:

Gedichten van ARNOLD SAUWEN, een keur ingeleid door Emmanuel de Bom, met een levensoverzicht (C. Godelaine) en een karakteristiek (M. Rutten); 144 blz.; 28 fr.

Een keur uit de verschillende dichtbundels van den schrijver, alsmede een opstel in proza: Uit het verleden.

Van den Bond der Vlaamsche Tooneelschrijvers:

Jaarboek 1938, samengesteld door JAN DE SCHUYTER; 212 blz.

Verslagen over vergaderingen en feestmalen; voordrachten; studiebijdragen over het tooneelseizoen in Vlaanderen; tooneeltoestanden in Nederlandsch Indië; Japansch tooneel; Zuidafrikaansche dramaturgie; schouwburgkrisis, enz.; lijst van de leden en van hun tooneelwerken, filmscenariums en luisterspelen.

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij, N.V., Groningen:

J. BIERLING en J.M. WANSINK: De Brug; leesboek voor de Chr. Muloscholen en andere inrichtingen van Voortgezet Onderwijs; deel I, geïllustreerd, met hulpboekje; 136 en 12 blz.; fl. 1,25; geb. fl. 1,50.

Bedoeld wordt frissche leesstof te geven, die aansluit bij het taal- en letterkunde-onderwijs, zoodat, wanneer gesproken wordt over epiek, lyriek en dramatiek, over sonnet en puntdicht, rijm en rythme..., het leesboek de noodige stof ter illustratie geeft, beter nog, dat de stof van het leesboek daarbij uitgangspunt is.

Bijna in al de stukken wordt Marchand-spelling gebruikt.

I. VAN GELDEREN en J.H. VAN BECKUM: Duits woordenboek, deel I; Duits-Nederlands; 8e druk; 787 blz. over 2 kolommen; fl. 3.75.

RUDOLF STEINMETZ: Pablo; eine Erzählung aus dem mittelalterlichen Spanien. Autorisierte, für den Schulgebrauch mit Erläuterungen versehene Ausgabe von J. UITTENBOGAARD; 91 blz. en 10 blz. Wörterverzeichnis; fl. 0.75.

Van D.B. Centen's Uitgevers-maatschappij, N.V., Amsterdam:

A.A.J.J. THOMSON & Dr. H. PEETERS: Het gevaar uit de lucht; 2e herz. druk; 106 blz.; fl. 1.

Van Desclée De Brouwer, Brugge, Parijs:

H. BARBEAU: Les Chrétiens et le monde; 130 blz.; fr. 6.

Van Ing. S. van Mierlo, rue Pierre Bertin, 9, Versailles:

1) De Wetenschap en de Bijbel in verband met onze levensbeschouwing; 110 blz.; fr. 6.

2) Le Plan Divin et sa réalisation; 140 blz.; fr. 11.

3) Les enseignements de l'apôtre Paul; 140 blz.; fr. 11.
4) La voie du salut; 260 blz.; fr. 20.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:
De kleine Vlaming, Mei 1939.
Nieuws van de maand. Mooie boeken. Elza van Hagendoorn. Van den duivel, die knecht was. Groote muis en kleine muis. Gockel, Hinkel en Gackeleia. Een feestelijke verjaring.

Huldebetooging voor Maurits Basse

Onze medeopsteller Maurits Basse, die als professor bij de universiteit te Gent met rust ging en tot officier in de Kroonorde werd bevorderd, was op 18 Juni ll. het voorwerp van een vleiende huldebetooging.

Prof. Hans Van Werveke, voorzitter van het inrichtend comité, loofde den jeugdigen, frisschen geest van den zeventigjarigen gevierde, op wien de tijd geen vat heeft.

Hij herinnerde er aan dat Basse's doctoraal proefschrift, omgewerkt, bekroond werd in den universitairen wedstrijd en in de uitgavenreeks van de faculteit van wijsbegeerte en letteren, als nummer 14, verscheen, onder den titel: ‘De stijlaffectatie in Shakespeare, vooral uit het oogpunt van het ‘euphuisme’. Het was het eerste werk uit deze verzameling dat in het Nederlandsch het licht zag.

Spreker volgde den gevierde in zijn loopbaan als atheneum-leeraar en professor en getuigde dat diens optreden in taalstrijd of politiek steeds gekenmerkt is gebleven door een eerlijkheid en een ridderlijkheid, slechts hem toegankelijk, die eens in den tempel van de wetenschap de waarheid heeft leeren eeren.

Vervolgens wees hij op Basse's verdienste als voorzitter van het Hooger Onderwijs voor het Volk, hij die, in 1892, een der stichters der University Extension was.

In het Willemsfonds heeft Basse steeds een leidende rol gespeeld en in tal van afdeelingen allerlei onderwerpen op merkwaardige wijze behandeld.

Namens vrienden en vereerders werd hem het juweel van zijn decoratie overhandigd en een mooi brons van Leon Sarteel, ‘De Redenaar’, werd hem, onder hartelijke toejuichingen, aangeboden.

Oudminister Julius Hoste wees op de verdienste en de beteekenis van Basse's ‘Geschiedenis der Vlaamsche Beweging van

1905 tot 1930' en prees diens onbevangen oordeel en zijn gevoelens van humanisme. Wij verwijzen hier trouwens naar de bijdrage van den heer Hoste op de volgende bladzijden, naar aanleiding van de huldebetooging voor Basse ingezonden.

In een pittige toespraak had de heer Jan Schepens, een oudleerling van den gevierde, het eerst over Basse als leeraar.

'Wat wij weten van de Vlaamsche Beweging van vroeger - zei hij o.m. -. van het vooroorlogsche Gent, daar hebt gij met ervaring, met kennis van zaken over gesproken. Door U werd het verleden tot boeiende anecdote, voor ons duidelijk. Wel vonden we ook die voorbije tijden in vele boeken, maar Gij gaaft ons meer: Uw stem, vervuld van heimwee misschien, gaf een echo van die tijden zelf weer...

Over het Gent van vroeger met de vrijzinnige pioniers der Vlaamsche Beweging hebt Ge ons meer dan eens verteld, zoodat het levend werd voor ons. Deze pioniers, deze voormannen droomden van een schooner Vlaamsche volk in een schooner België en zij bezongen hun droomen, hun idealen. Uw geslacht, Prof. Basse, heeft, met dien zang onvergetelijk in de ooren, die droomen taai en hardnekkig helpen verwezenlijken.

Gij behoort tot een bij uitstek practisch geslacht. En wij, die vele hervormingen verwezenlijkt vonden, zullen wij er ons toe bepalen over onze moeizaam verworven rechten te waken? Neen, niet waar? Wij moeten ons deze rechten waardig toonen en nog verder gaan. Wij moeten, juist als uw voorgangers, weer een idealistisch geslacht worden. En treffen we nu onze oude, glorieuze steden Gent en Antwerpen eenigszins lusteloos aan, weldra zullen ze hun huidige vermoeidheid te boven komen, hun huidige grillen laten varen en de leidende plaats in onze cultuur weer innemen...

In het mierennest van het Atheneum hieldt Gij met de heeren Pée, Hegmans, Baur e.a. de faam van de Germanistengroep van prof. Vercoullie hoog en Ge hebt er meer dan Uw plicht gedaan. Niet alleen hebt Ge ons vertrouwd gemaakt met de taal van Shakespeare, Shaw, radio en bioskoop en ons flink ingeleid in de Engelsche letterkunde. Ge hebt even knap als prof. Vercoullie... Uw lessen steeds weten te veraangenamen en te verrijken met een anecdote, een kwinkslag, en dit lang voor de geestesontspanning officieel werd uitgevonden.

Maar ik zie uw figuur nog het liefst buiten de beperkte en beperkende ruimte van een klas. Gij waart niet alleen leeraar aan Atheneum en Normaalschool, ook docent en later professor aan de Universiteit, schrijver en publicist, redacteur van “De Vlaamsche Gids”, onvermoeide Willemsfondser en rotsvaste vrijzinnige Vlaming en Belg. En dit alles was in Uw leeraarschap vermengd. Zacht weemoedige, milde romantiek en humoristisch realisme wist Gij steeds op aangename wijze te doseeren, soms met een vleugje spot, soms dooraderd met sarcasme, een heel enkele maal zelfs met een druppel bitterheid. Bitterheid misschien om onbegrip, ongeduld tegenover de taai voortwoekerende dwaasheid; misschien ook uit litteraire voorkeur voor die precieuze laat-romantische mengeling van grim- met glimlachjes, van scherpe meedoogenlooze kritiek met een teeder aanvoelen van de menschelijke zwakheid en inconsequentie. Een levenskijk, door Byron, Heine, Dickens, Multatuli, Beets, Tony Bergmann, Vuylsteke gevoed; genuanceerd, artistiek fijn en voornaam. Een leven niet van schelle kleuren, maar een leven van verfijnde, zachte tinten met daarin den kloeken droom van een groot vrijzinnig ideaal, dat onverzwakt in U voortleeft.

Gij hebt opmerkelijk veel met Maurits Sabbe gemeen, wiens naam met den uwe zoo weinig verschilt dat men beide zou kunnen verwarren. Hetzelfde geestelijke klimaat, dezelfde geëffaceerdheid, dezelfde physieke verschijning bijna (ik zeg niet gelijkenis), dezelfde zachte en overtuigende doordringendheid, Sabbe echter Brugsch-zacht, Gij Gentsch-grimmig. Het sarcasme van een Vuylsteke was Sabbe vreemd, U evenwel lief. Beiden laat ge den indruk, alhoewel steeds onbaatzuchtig werkend, het straatrumoer te duchten en beiden zijt ge er inderdaad in geslaagd op onopvallende wijze steeds op den openbaren weg te timmeren; en daarom hebt ge, 't spreekwoord ten spijt, wel belangstelling, maar geen overdreven bekijks gehad...

Gij hebt ons die groote letterkundige studie “Het Aandeel der Vrouw in de Nederlandsche Letterkunde” geschonken. Dit vrouwelijke aandeel zou niet zoo bijster groot zijn, ware daar niet Nederland en bij ons de Lovelings. Het feit, dat de Vlaamsche literatuur over weinig vrouwelijke krachten beschikt, in tegenstelling met de Fransen-Belgische letterkunde, die er meer dan honderd telt, bewijst hoeveel tegenstand nog moet overwonnen worden om

de beschaafde omgangstaal op het Vlaamsch dialect rond de huistafel te doen zegevieren...

Toen Gij student waart, hebt ge een verhaal geschreven, dat ik zonder aarzelen een meesterstukje noem: “Pijp, Pet en Schaats”, geestig, vlot, boeiend; zoo welsprekend bewijzend dat Gij in andere omstandigheden een Maurits Sabbe en een Tony zoudt hebben geëvenaard. Het is jammer genoeg bij een paar fragmenten gebleven, die geschiedenis van den student Jan Knops en van Sieske, Zelfs in het werk van een bescheiden Gentschen professor kan men een “Unvollendete” ontdekken...’

Ten slotte zinspeelde de redenaar op de ‘brieven van trouwe en andere lezers’ uit het (naoorlogsche) ‘Volksbelang.’

‘Ik ben verslingerd op die epistels - zei hij: het is 't eerste en soms wel eens 't eenige dat ik er uit lees. Ik ken professors Heelepiet en Volhoofd, kolonel Sabelkens en zijn vrouw, de meid Marie Spaarmans en haar neef dr. Karel Spaarmans en zijn vrouw Malvina en zoovele andere typen daaruit, alsof ze sedert jaren mijn buren waren. Er wordt gezegd, Professor, dat Gij de auteur zijt van die levende typengalerij en dat Ge U achter al die typen verbergt en toch toont. Ik wil niet onbescheiden wezen, maar zoo Gij er de schrijver van zijt, proficiat namens de vele lezers van die brieven, die eens gebundeld, geschikt en betiteld moeten worden.

Zoo Gij werkelijk de auteur zijt van die brieven, verheugt ons dat ook om de volgende reden: Gij hebt de in Uw jeugd onderbroken taak weer opgenomen en wellicht kunnen we van U nog enkele humoristische werkjes in dien aard, vol rijke ervaring en goedmoedige philosophie, verwachten. Want onze Vlaamsche letterkunde heeft er niet te veel...’

***

Wij hoeven wel niet te zeggen, dat al de redactieleden zich van harte aansluiten bij de hulde aan hun goeden vriend Basse, die reeds van in de allereerste aflevering van ons tijdschrift een bijdrage leverde.

RED.

De hoogere doeleinden van de Vlaamsche beweging

Een streven naar volksverheffing en beschaving

Te midden van de vertroebeling, die in verband met de Vlaamsche beweging zoo dikwijls als met opzet gesticht wordt, is het gewenscht aan haar hoogere doeleinden te herinneren, zooals haar voorgangers de verheven beteekenis van deze beweging bij herhaling bepaald hebben.

Deze beweging was steeds in de eerste plaats gericht op volksontwikkeling en waarachtige beschaving. Ook zou het niet opgaan haar van haar werkelijke richting af te leiden door een racistisch-nationalistische politiek.

Het huldebetoon ter eere van prof. Basse heeft ons de gelegenheid gegeven daarop te wijzen, want niemand heeft wellicht meer dan hij er toe bijgedagen om in den zoo vertroebelden na-oorlog-schen tijd de adelbrieven van de Vlaamsche beweging te vrijwaren.

In zijn ‘Schets eener Geschiedenis der Vlaamsche beweging’, die in de uitgave van het Willemsfonds ‘Vlaamsch België sedert 1830’ opgenomen is, verklaart prof, Fredericq, na op het verval van de Vlaamsche bevolking, onder de verschillende vreemde regiemen, gewezen te hebben: ‘De Vlaamsche beweging is de poging om dat jammerlijk verval der Vlamingen te stuiten en om hen terug te brengen in den stroom der moderne beschaving door middel van het eenig natuurlijk werktuig der gedachten: de moedertaal.’

Prof. Maurits Basse heeft het werk van prof. Paul Fredericq voortgezet en zijn studie over ‘De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930’ aan de nagedachtenis van den betreurden Vlaamschen hoogleeraar opgedragen.

In menig opzicht bestaat er trouwens als een geestesverwantschap tusschen wijlen prof. Paul Fredericq en prof Maurits Basse.

Ondanks hun vertrouwen in de eindoverwinning geven zij blijk van dezelfde nuchterheid en beschouwen zij de Vlaamsche beweging vooral als een streven naar volksverheffing en hoogere beschaving.

Vooroordeelen en misverstanden

In zijn voorwoord, aan P. Fredericq gewijd, herinnert prof. Basse aan de minachting, die in de jaren '60 voor onze taal nog heerschte, toen de vrije leergang in de Nederlandsche letterkunde, in de Gentsche hoogeschool door prof. Heremans gegeven, door alle studenten verlaten werd behalve één, Julius Sabbe en er naast hem alleen eenige onderwijzers en leerlingen uit het atheneum zaten, waaronder Paul Fredericq.

Maar hoeveel vooroordeelen bestonden er nog in het tijdperk, dat Basse behandelde, dus na 1905! Hij heeft er in zijn studie op pittige wijze eenige aangehaald.

Het Nederlandsch, werd er geschreven, was een door Vlaamsche geleerden kunstmatig geschapen taal, die het volk nauwelijks verstaat!

Een Brusselsche onderwijsinrichting beloofde nog in 1909 snel en grondig onderricht in allerlei talen, waaronder: ‘le flamand et le hollandais.’

Wijlen Paul Lippens schreef op het einde van 1913 aan het adres van de tegenstanders der Vlaamsche beweging:

‘Sans diminuer en rien leurs mérites, qu'il me soit permis cependant de confesser bien sincèrement combien à les écouter, je suis parfois ahuri de voir l'ignorance de certains milieux belges fort distingués, sur les conditions actuelles de la Flandre. Pour eux, encore toujours, le flamand est un patois, un jargon! Les flamands ne se comprennent pas entre eux! Et ce néerlandais dans lequel on prétend unifier ces patois, n'est qu'un hoogdravend Nederlandsch, parfaitement incompréhensible à tous.’

Wat al misverstanden, hoeveel verdachtmakingen, en hoe viel dat alles nadeelig uit voor het verstandelijke leven en de eendracht in het land!

Wanneer men de opvattingen van de Vlaamschgezinden vóór den oorlog wil samenvatten, zooals ze door hen in hun overgroote

meerderheid werden voorgestaan, dan mag men verwijzen, zooals ook Basse het deed, naar de verklaring van wijlen Louis Franck, die in 1910 te Antwerpen op een Vlaamschgezinde vergadering betoogde, dat de Vlamingen de kennis van hun taal aan de Walen niet wilden opdringen, dat zij zich niet vijandig wenschten aan te stellen tegenover de Fransche beschaving en dat zij de bestuurlijke scheiding verwierpen. 'Wat wij willen,' zegde Louis Franck, 'is eerbied voor onze taal en eerbied voor ons volk.'

Maar ondanks misverstanden en tegenkanting had Max Rooses reeds in 1908 verklaard: 'De Vlaamsche Hoogeschool komt er,' en zooals Maurits Basse het in zijn studie schrijft, schenen in 1914 de teekenen des tijds aan te duiden, dat bij een normale ontwikkeling van ons politiek leven de vervlaamsching van de Gentsche hoogeschool niet meer kon uitblijven en het herstel van alle grieven thans wel zou volgen.

Het werk van Basse dient echter vooral gelezen en overwogen in verband met wat er tijdens den oorlog gebeurde, want zijn oordeel getuigt van een onbevangenheid, waarvan de waarde toeneemt naarmate de jaren vorderen en de geschiedenis een rustiger oordeel uitspreken kan.

Gebrek aan inzicht

Waren de taaitoestanden in 1914 in ons land geweest zooals het behoort, de overweldiger zou er geen middel in gevonden hebben om zijn eigen politieke doeleinden te dienen. Zwaar is ook de verantwoordelijkheid van diegenen, die zelfs in oorlogstijd aan hun bekrompenheid tegenover de taal en de rechten van de Vlamingen het zwijgen niet konden opleggen.

Anderzijds toont Basse aan, hoe de onvermijdbare ondergeschiktheid van het aktivisme aan de politieke doeleinden van den overweldiger, slechts op een gevaarlijke politiek voor land en volk kon uitloopen.

De ondankbare geschiedkundige ontwikkeling van onze gewesten en ook de taaitoestanden na 1830, die meebrachten dat de Vlamingen al te lang van de verantwoordelijke ambten waren verwijderd gehouden, hadden een gebrek aan politieke opleiding meegebracht, dat zich vooral tijdens de oorlogsjaren gewroken

heeft, zoodat zelfs zij, die te goeder trouw een zelfstandigheid meenden na te streven, hun volk slechts naar de dienstbaarheid tegenover het Duitsch imperialisme opdreven.

Over de werkelijke bedoelingen van de 'Flamenpolitik' kan immers geen twijfel bestaan. Het beruchte politieke testament van von Bissing, die tijdens de bezetting, den 22 April 1917 overleed, is al te duidelijk in zijn cynische bedoelingen:

> 'Zeker moet men de Vlamingen beschermen, maar men mag er in geen geval de hand toe leenen, dat zij geheel onafhankelijk worden...
> De opslorping van België zal gebeuren door er voor te zorgen dat de Duitsche geest en de Duitsche macht er zich inplanten, en dat Duitschland in België nooit terugvalle in de politiek van zwakheid en verzoening, die haar zoo nadeelig was, zoowel in Elzas-Lotharingen als in Polen.'

Men mag gerust getuigen, dat elke gewezen aktivist, die het boek van Basse leest, de dwalingen zal inzien, waarin men hem wou meesleepen, terwijl het hem niet moet lastig vallen om tot inkeer te komen en te beseffen, dat de Vlaamsche beweging ook thans niets te winnen heeft bij avonturen, die zich noodzakelijk zouden moeten ontwikkelen in de schaduw van een vreemde inmenging.

Het werkelijke probleem

Maar indien de onbevangen uiteenzetting van prof. Basse zooveel indruk maakt op alle Vlaamschgezinden, tot welke richting zij ook mogen behooren, dan zal het wel zijn, omdat, zooals zijn leermeester P. Fredericq, zooals Mac Leod, Max Rooses, Jan Van Rijswijck en zooveel vooraanstaande voorgangers, hij aan het wezen zelf van de Vlaamsche beweging steeds is trouw gebleven, zooals deze beweging beantwoorden moet aan de hoogere wetten van een waarachtige beschaving.

In dat opzicht betoont hij zich een Willemsfondser naar den geest van Jan Frans Willems zelf, die in de jaren van den bittersten taalstrijd den nadruk legde op het belang van de volksontwikkeling.

In zijn ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Beweging’, haalt Paul Fredericq een gedeelte aan uit het werk ‘La Péninsule des Balkans’ van prof. Em. de Laveleye, dat eerst te Parijs in 1886 in de ‘Revue des deux Mondes’ verschenen was:

> ‘Op een avond had Jules Simon mij te Parijs naar het huis van Thiers in de Rue St. Honoré gebracht. Thiers ondervroeg mij over de Vlaamsche beweging. Ik trachtte hem de zaak diets te maken; maar hij vond dat kinderachtig en verachterd.
> Gelijk en ongelijk had hij terzelfder tijd. Gelijk, - want de ware eenheid is die der geesten, niet die van het bloed. Men kent het heerlijke woord van Jezus: “Zij zijn mijn zusters en mijn broeders, die den wil van mijn hemelschen Vader doen.” De nationaliteiten, die zonder zich aan het verschil van ras of van taal te storen, gegrond zijn, gelijk in Zwitserland, op de eenheid van de historische overleveringen, van beschaving en van vrijheid, die nationaliteiten zijn de hoogste; zij zijn het beeld en de voorbode der eindeendracht van het menschdom, wanneer alle volkeren één huisgezin of beter één federatie zullen uitmaken.
> Maar Thiers, als een echte zoon der Fransche omwenteling, had tevens ongelijk, omdat hij geen rekenschap hield met de bestaande toestanden en met de hedendaagsche behoeften. De ontwaking der nationaliteiten is het natuurlijk gevolg van de uitbreiding der demokratie, der drukpers en der letterkundige ontwikkeling. Een dwingeland zal over twintig verschillende rassen heerschen zonder zich om hun taal of hun afstamming te bekreunen. Maar met de regeering der Kamers gaat het anders. Het woord is Koning. Welke taal zal men spreken? De Volkstaal. Wil men een volk onderwijzen, dan kan men dat alleen door middel van de moedertaal.’

Wie de studies herleest, door Paul Fredericq en Maurits Basse aan de Vlaamsche beweging gewijd, zal in de overtuiging bevestigd worden, dat hun Vlaamschgezindheid niet ingegeven is door gevoelens van wrok en haat, maar doordrongen is van humanisme en gedragen wordt door dien drang naar het algemeen menschelijke, die een volk verheffen moet tot hoogere beschaving.

Eigenlijk is het probleem gebleven zooals de Laveleye het opvatte in 1886: het Vlaamsche volk op den grondslag van een ontwikkeling naar eigen taal en wezen, deelachtig doen worden aan de algemeene beschaving, zonder dat er hier sprake zij van racistische theorieën of van een kultureele afzondering. En Em. de Laveleye betoogt dat, wanneer een volk wil dat zijn taal in het onderwijs, het bestuur en het gerecht in eer hersteld worde, geen enkele macht de verrijzenis van dat volk belemmeren kan.

Ook dat uitzicht van de welbegrepen Vlaamsche beweging heeft Maurits Basse duidelijk naar voren gebracht.

Vertrouwen

Men herleze zijn bladzijden over de na-oorlogsche neurose, die tintelen van humor en waarin ook soms een gevoel van verontwaardiging tot uiting komt over de moreele ontreddering, die de vredesjaren heeft gekenmerkt.

Onder de jeugd ontwikkelde zich de opvatting, dat de wereld slechts door uiterste middelen kon gered worden en zooals Basse schrijft, werd de jeugd als een aangewezen prooi voor allerlei extremisme.

Wij geraakten aldus in een tijdperk van tegenstellingen, waaraan de Europeesche beschaving zelf dreigt ten onder te gaan.

De studie van Paul Fredericq eindigde met de woorden: ‘Spero lucem’ (ik hoop dat het licht zal worden). Deze woorden waren de leus van Jan Frans Willems, toen Vlaanderen als onder een rouwfloers lag.

Maurits Basse eindigt zijn studie met deze hoopvolle voorspelling: ‘Wij gaan naar een rustiger Vlaanderen, een rustiger Wallonië en een eendrachtiger, machtiger België, waar tot ziekelijke scheidingsdroomerijen geen aanleiding meer bestaat en waar de Vlaamsche beweging, ter bestemming aangekomen van haar langen tocht, gaat uitrusten.’

Met Basse zeggen wij: De poorten van de beloofde stad staan open. Wij vinden immers in zijn studie over de Vlaamsche beweging, ondanks onbegrip, miskenning en tegenkanting, het onvergankelijke, dat beantwoordt aan dien zin voor eeuwigheid, waarmee een volk in volle vrijheid een steeds hoogere beschaving tegemoet gaat.

J. HOSTE.

Hans Memling

De tentoonstelling, ter eere van Hans Memling te Brugge gehouden, vestigt eens te meer de aandacht op een meester die de roem is van de Vlaamsche schilderschool in de XVde eeuw.

Geen Vlaamsch schilder is meer bekend, tenzij Rubens misschien. Wie heeft trouwens zijn schitterende schilderijen *niet* bewonderd te Brugge, in de onvergelijkelijk stemmige sfeer van St. Jans-Gasthuis of in het Gemeentelijk Museum, waarin ze als in een schrijn pronken?

Er is echter een tijd geweest dat de kunst van Memling onopgemerkt voorbijging: in de XVIIde eeuw was er niets van zijn werk bekend; Karel van Mander geeft toe er onkundig van te zijn. Zeker is het dat de geesten van toen dweepten met de kunstgewrochten van Peter Paul Rubens en diens school. In dien tijd bestond het kunstideaal erin, de Vlaamsche barokziel met de grootste levendigheid uit te drukken.

Van het midden van de XIXde eeuw af hadden de kunsthistorici de taak op zich genomen het te weinig bekende kunstverleden van Vlaanderen in een helder daglicht te plaatsen. Langzamerhand traden Jan Van Eyck, Rogier Van der Weyden, Dirk Bouts, Hugo Van der Goes, Hans Memling en nog anderen in hun ware. gedaante naar voren. Met veel geduld werd de katalogus van hun werken aangelegd. Men kwam tot de bevinding dat de Vlaamsche kunstvoortbrengst uit de XVde eeuw enkele oorspronkelijke kenmerken vertoonde: eenheid van inspiratie, idealistische strekking, zin voor werkelijkheid, uitmuntende schildertechniek. De buitengewone voorliefde van de Vlaamsche, Italiaansche en Spaansche Mecenassen uit de XVde eeuw voor de in de ateliers te Brugge, Gent, Brussel of Leuven geschilderde kunstwerken is dan ook zeer begrijpelijk.

Het ligt niet in onze bedoeling hier alle door Hans Memling geschilderde paneelen te ontleden, ook niet om uit te weiden over

de geringste bijzonderheden van zijn leven of over den invloed, dien hij zoowel in Vlaanderen als in het buitenland had. Liever zouden wij willen bepalen welk aandeel de kunstenaar heeft gehad in den ontwikkelingsgang van de Vlaamsche schilderkunst en zouden wij enkele zijden van zijn stijl scherp willen belichten, met vermelding van zijn meest kenmerkende werken(1).

Brengen wij vooraf enkele datums in herinnering. Hans Memling werd omstreeks 1433 geboren te Seligenstadt, een plaats gelegen ten N.W. van Darmstadt; in 1465 werd hij burger van Brugge, waar hij naar voren trad als leider van de schilderschool. Bij zijn dood in 1494 ging de fakkel uit zijn handen over in die van Gerard David, zijn vermaarden opvolger.

Hans Memling was werkelijk de officieele schilder van Brugge. De meest vooraanstaande patriciërs poseerden in zijn atelier; de overheidspersonen van geestelijkheid, gilden en administratie bestelden tal van godsdienstige schilderijen bij hem. De te Brugge verblijvende buitenlanders stelden er prijs op de schilderstukken van Memling te verzamelen of deze naar hun land van herkomst op te sturen: Sir John Donne vroeg hem het drieluik van de **Heilige Maagd te midden van heilige mannen en vrouwen,** thans in de verzameling van den hertog van Devonshire te Chatsworth; de kaper Paul Benecke maakte zich meester van het groote **Laatste Oordeel**, dat Angelo Tani, de vertegenwoordiger van de Medici's te Brugge, voor Florence bestemde; in een opwelling van berouw schonk de dief het werk aan de Onze Lieve Vrouw-kerk te Danzig, waar het thans nog wordt tentoongesteld. De Passie van de Koninklijke Pinacotheek te Turijn (omstreeks 1470) werd betaald door Tommaso Portinari, den beroemden Mecenas, die aan Hugo Van der Goes het drieluik van de **Aanbidding der Wijzen** bestelde, het aangrijpende meesterstuk, dat met zooveel glans de Vlaamsche kunst vertegenwoordigt in de Uffizi te Florence. De orgelluiken van de abdijkerk van Santa Maria le Real te Najera in Oud-Castilië zijn ook van de hand van Memling; het zijn die verbluffende paneelen, die in het Koninklijk Museum te Antwerpen worden

(1) Wij nemen hier enkele denkbeelden over, die ontwikkeld worden in een werk, dat binnenkort zal verschijnen in de door den 'Gidsenbond' te Brugge uitgegeven verzameling.

‘De zeven Vreugden van Maria’, door Hans Memling. (Pinacotheek, München).

bewaard en doen denken aan het bovenste gedeelte van het veelluik van de **Aanbidding van het Mystische Lam** te Gent. De Lübecksche koopman Heinrich Grevenrade bood de kathedraal van Lübeck een reusachtig drieluik aan, het thema der **Passie** verbeeldend, dat Memling tot stand bracht in 1491, kort voor zijn dood dus. Naast deze voornaamste werken zou men nog moeten wijzen op de portretten van bekende of niet bekende Italiaansche Mecenassen, die thans in de grootste musea van de heele wereld worden tentoongesteld.

Hoe den overweldigenden bijval van den Brugschen meester te verklaren? Uitsluitend door de volmaaktheid en de verfijndheid van zijn kunst.

Zijn scheppingen zijn goed geordend; zij berusten op het beginsel van de symmetrie en van het evenwicht, op de regelmatige verdeeling der groepen. Ieder persoon staat afgezonderd in het geheel; wanneer hij alleen is zal hij zoodanig worden geplaatst, dat voldaan wordt aan een zekere zorg voor frontaliteit; zooniet zal het evenwicht steeds worden hersteld door een anderen persoon van denzelfden rang, van hetzelfde aanzien, van hetzelfde geslacht. Ligt niet daarin de hoofdverdienste van het **Mystische Huwelijk van de Heilige Catharina,** geschilderd tusschen 1475 en 1479 (Brugge, Museum van het Gasthuis)?

Wanneer de figuren op den voorgrond vrij groot van formaat zijn, is de achtergrond daarentegen bevolkt door kleine personages, die derwijze zijn gegroepeerd, dat zij episodische tooneeltjes vormen, welke hier en daar zijn verspreid; overal treedt de anecdote te voorschijn. De uitbeelding van den kunstenaar is vaak encyclopedisch: gaarne brengt hij het geheele leven van een Heilige of van de Madonna op het doek (retabel van de **Zeven Vreugden van Maria** in de Pinacotheek te München, de relikwieënkast van de Heilige Ursula te Brugge) en verder ook den ontwikkelingsgang van de Passie (**Passie** van Turijn, retabel van de **Kruisiging** te Lübeck), kunstwerken waarin hij leven brengt door een zeer groot aantal personages.

De uitbeelding van de natuur is bij Memling nagenoeg dezelfde als bij Jan Van Eyck: het zijn uit de werkelijkheid gegrepen elementen die hij naast elkander plaatst; boschjes doen dienst als

tooneelschermen; hoeven en heel kleine stadjes zijn hier en daar aangebracht, om het gevoel van diepte te verhoogen. Al die elementen zijn uiterst fijn en schitterend weergegeven; de natuur is een optimistische en vroolijke omgeving voor de op den voorgrond afgebeelde figuren. Op een achtergrond van natuurschoon borstelt hij zijn portretten; Sint Sebastiaan wordt gemarteld te midden van een landelijke en stedelijke omgeving, waaruit schoonheid en kalme rust straalt (schilderij in het Museum voor Schoone Kunsten te Brussel).

Memling blijkt een eerste-rangskolorist. Hij gebruikt een palet van warme, teere, fonkelende tonen. Hij brengt de kleuren aan met de pijnlijke nauwkeurigheid van een verluchtingskunstenaar. Zijn schakeeringen zijn vol frischheid en gloed. In dit opzicht zou men geen enkel schilderij kunnen verkiezen boven een ander, want op dit gebied zijn zij alle volmaakt. Het drieluik van de **Aanbidding der Wijzen** van St. Jans-Gasthuis te Brugge is verblindend schoon, en wanneer men de luiken sluit, komen op de achterzijde de beroemde figuren te voorschijn van Johannes den Dooper en Veronica, die onder de prachtigste en meest genuanceerde schilderstukken gerekend worden, die er bestaan.

Wanneer men om 't even welk werk van Memling aandachtig bekijkt, komt men tot het besluit dat de Brugsche schilder een geordend analyticus was, tevens begaafd met een temperament, dat uiteraard naar vroomheid en zachtheid neigde.

Hij is een stil, realistisch en nauwkeurig opmerker van een model, wanneer hij een portret uitvoert (vermelden wij, onder de zoowat 25 portretten, waarvan men zeker is dat zij van de hand van den meester zijn, die van Marten Van Nieuwenhove, van Willem Moreel, van diens vrouw Barbara Van Vlaenderbergh en van hun dochter Maria, verschijnend onder de trekken van de Sibylla Sambetha). Hij openbaart zijn gevoelige dichtersziel wanneer hij een beeld van de Madonna met het Kind Jezus schildert. Talrijk zijn die uitbeeldingen van de Heilige Maagd. Alle zijn oneindig fijn. Zij zijn ingegeven door de schepping van Rogier Van der Weyden, doch drukken meer teedere zachtheid uit. Zijn neiging om de omgeving, waarin hij zijn onderwerp situeert, zoo heerlijk mogelijk voor te stellen, brengt den kunstenaar ertoe den

boog, die het heele tafereel omvat, op te smukken met bloemen- en vruchtenguirlandes, vastgehouden door bevallige naakte amors. De Maagd en het Kind zijn omringd door engelen, die muziekinstrumenten bespelen om Jezus te verstrooien.

Om dien graad van volmaaktheid te bereiken die hem eigen is, bezielt Memling alle elementen der werkelijkheid waarover hij beschikt met een geest van bevalligheid, fijnheid en liefelijkheid. Hij bedient zich van fonkelende kleuren, kiest kostbare stoffen, rijke materialen (ten bewijze daarvan het tweeluik van de Madonna met Marten Van Nieuwenhove, te Brugge); hij vermenigvuldigt de droomende en glimlachende engelen. Doch de houding van de personages, hun gebaren, de uitdrukking van hun gelaatstrekken en vooral hun blik openbaren de strekking van den schilder. Zoowel zijn modellen als de door hem geschapen personages betrachten een ideaal te midden van een ingetogen en geurige omgeving; om zich daarvan te overtuigen hoeft men slechts het meesterstuk van den kunstenaar, de **retabel van Sint Christoffel, Sint Maurus en Sint Gilles,** van het gemeentelijk Museum te Brugge, gedurende enkele oogenblikken te bekijken.

De figuren die in de composities van Memling voorkomen hebben die aristocratische voornaamheid, die de verfijnde wereld kenmerkte, welke aan het hof der Hertogen van Burgondië leefde.

Over het algemeen wordt beweerd dat de zóó ingetogen kunst van Memling de schoonste uitdrukking is die er bestaat van de ziel van het doode Brugge, Dergelijke stelling is onaanvaardbaar. Toen Hans Memling zijn werk schilderde, was Brugge geen stille en nog minder een doode stad, maar integendeel een bijzonder woelig centrum. Brugge was in de XVe eeuw de grootste haven van Noord-Europa, het kruispunt der handelswegen uit de vier windstreken, een stapelplaats van ontzaglijken omvang, de zetelplaats van de werkelijk internationale banken en handelsmarkten; benevens de autochtone bevolking trof men er een menigte vreemdelingen aan. Niet de ziel van een doode stad dus is het, die Memling heeft bezongen.

Maar welke is dan de beteekenis van zijn werk? Welke is eigenlijk de originaliteit van Hans Memling, vergeleken bij de

andere beroemde schilders van de Vlaamsche school der XVe eeuw?

Jan Van Eyck is de stichter, de sublieme realist, wiens vindingen de school voorgoed oriënteeren; de kenmerken van den Eyckiaanschen stijl zijn die van de Vlaamsche kunst zelf. Rogier Van der Weyden brengt ons een diepere analyse van de wereld; hij doorgrondt het menschelijke hart en geeft in onvergetelijke gewrochten de smart en het lijden weer, die den mensch een bijzonder aangrijpende uitdrukking geven; de Brusselsche meester ver-teedert wanneer hij een Geboorte aanschouwt, een tafereel waarin de Madonna met het Kind Jezus verschijnt; dan bezingt hij met vroolijke tonen het stralende geluk van het moederschap. Dirk Bouts is koeler, meer afgemeten: de grootsche stilte van de natuur maakt een grooten indruk op den meester van Leuven. Hugo Van der Goes zal de traditioneele thema's willen vernieuwen en verjongen; hij zal het populaire element in zijn werken brengen en uit-munten in het uitbeelden van nederigen en eenvoudigen, die, verrukt door de verhevenheid van het tooneel dat zij bijwonen, door een diepe ontroering worden aangegrepen.

Hans Memling verbaast nooit, schreef de groote kunsthistoricus M.J. Friedländer. Zeker, de kunstenaar brengt slechts zelden iets nieuws, tenzij om zijn werken op te luisteren. Hij behandelt bij voorkeur onderwerpen, door Rogier Van der Weyden geillus-treerd; hij zal gewrochten van Jan Van Eyck in een anderen trant schilderen; eens dat hij zijn eigen manier heeft vastgelegd, zal de Brugsche meester schier niet meer evolueeren. Hij zal een verbazend technicus en een schitterend kolorist zijn; hij zal vooral een zachtzinnig godsdienstig dichter zijn. Men heeft wel eens gezegd dat de schilderijen van Memling een ‘stichtenden geur’ in zich verbergen. De originaliteit van den Brugschen schilder ligt in het feit dat hij met oneindige teederheid de ziel zelf van Vlaanderen heeft bezongen, die ziel, welke uiteraard zoozeer geneigd is tot ingetogenheid, tot vervoering, tot mysticisme van goed allooi, doch die steeds bij de werkelijkheid blijft.

De kunst van Hans Memling is de laatste uitdrukking van die der Middeleeuwen, de opperste glans van een bijzonder bewogen tijdperk der Vlaamsche beschaving. Gerard David, de opvolger

van Hans Memling, zal den horizon zijner betrachtingen verruimen en de evolutie der Vlaamsche schilderkunst inzetten; zijn verblijf te Antwerpen, het land van Quinten Metsijs, heeft de waarde van een getuigenis: de fakkel gaat van Brugge, waarvan het uur van verval geslagen is, over naar Antwerpen, dat aan den dageraad staat van zijn kunstroem.

Dr. J. LAVALLEYE.

De geschiedenis van het Zwin
Vervolg*

Hoofdstuk III
Het Zwin van het einde van de XVe tot het einde van de XVIe eeuw (De pogingen van de Bruggelingen om de uitmonding van het Zwin voor verzanding te redden).

Reeds in de XIVe eeuw werden ernstige pogingen aangewend om de geleidelijke verzanding van het Zwin te verhelpen. Overal in de omgeving van Brugge werd het water van de kleine rivieren, van de wateringen, ja zelfs van de grachten der stad bijeengebracht en naar de Reie en naar het Zwin te Damme geleid, om een voldoende watermassa te verzamelen tot ruiming van de beddingen dezer twee waterloopen.

Er wordt beproefd een waterweg te graven, ‘Leye’ of ‘Zuutleie’ genaamd, van Brugge over Oostkamp, Beernem, Sint Joris-ten-Distel, tot aan Aalter en Hansbeke.

De Bruggelingen waren bezig een verbinding tot stand te brengen van dit kanaal met de Leie (van Aalter over Poeke naar Deinze), toen de Gentenaren, uit vrees dat hun de handel zou ontsnappen die over de Leie gedreven werd met het Noorden van Frankrijk, de grondwerkers in 1379 uitmoordden. Gedurende twee eeuwen werden de werken stopgezet,

Zooals wij dat hoogerop hebben gemeld, werd het moeras ‘de Zeuge’ ten Westen van Damme gebruikt als spuidok. De Reie werd zelfs geregeld onderhouden en uitgediept. Al die middelen, die trouwens zeer veel geld kostten, konden echter de verzanding niet stuiten. De verschillende tusschenkomsten en studies van

* Zie blz. 337 en volg.

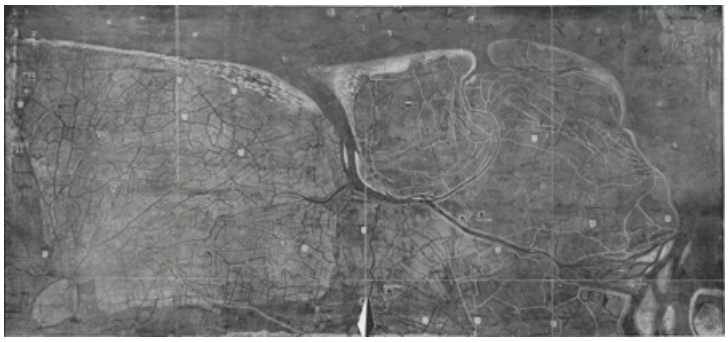

2. - Pieter Pourbus, De streek tusschen Brugge en Biervliet (1571).

buitenlandsche specialisten, waarop Brugge beroep had gedaan, leverden geen beteren uitslag op. Een van de hoofdoorzaken van de verzanding was gelegen in het feit dat verscheidene schorren, o.a. tusschen Monnikerede en Sluis, te spoedig waren ingedijkt en de werking van eb en vloed in het Zwin, tusschen Damme en Sluis, aanzienlijk hadden verminderd.

Zoolang de zeeschepen gemakkelijk in Sluis kwamen, konden Damme en vooral Brugge hun handelsbedrijvigheid in zekere mate blijven voortzetten, door te Sluis de door zeeschepen aangevoerde goederen te laten overladen in booten met geringen diepgang. Deze konden Damme en zelfs Brugge nog bereiken. Het duurde echter niet lang of ook Sluis onderging op zijn beurt het lot van Damme. Reeds rond 1450 stuitten de zeeschepen op moeilijkheden om de haven binnen te loopen. Meer dan één strandde op de zandbanken in de monding van het Zwin.

Toen heeft Brugge, gezien den buitengewonen ernst van den toestand, moeten besluiten andere groote werken te laten uitvoeren tot redding van zijn haven.

Zonder te spreken van de technische en geldelijke moeilijkheden, die moesten worden overwonnen, had de stad te strijden tegen het voortdurende verzet zoowel van de drie andere leden van Vlaanderen, te weten: Gent, Ieper en het Brugsche Vrije[8], als van de grondbezitters op wier terreinen zij de werken ondernam.

Ondanks al die belemmeringen, ziet men dat Brugge van 1470 af een reeks groote werken heeft uitgevoerd.

A) De Opening van het Zwarte Gat

Karel de Stoute, die zich rekenschap had gegeven van den hachelijken toestand van het Zwin, belastte een kommissie er de oorzaken van op te sporen en ook de middelen om deze te verhelpen. Uit dit onderzoek bleek, dat de verergering van de verzanding van het Zwin het gevolg was van de overdreven indijkingen, die overal waren aangebracht in de bedding en zelfs in de vaar-

(8) De drie steden Brugge, Gent en Ieper, zoomede het Brugsche Vrije, vormden de Vier Leden van Vlaanderen en maakten deel uit van de Staten van Vlaanderen, die waren samengesteld uit vertegenwoordigers van de Geestelijkheid, den Adel en de Vier Leden.

wateren van den waterloop. Verschillende middelen werden voorgesteld om den toestand te verbeteren. Deze hadden alle tot doel een grooter volume zeewater in de monding van het Zwin te brengen om er het zand uit te verjagen.

Het laatste middel dat werd voorgesteld was het openen van den polder van het Zwarte Gat. gelegen ten Oosten van Kadzand. Deze polder sloot de tweede monding van het Zwin af. Men hoopte dat het water, dat bij hoog tij door deze opening naar binnen kwam, door de monding van het Zwin te Sluis naar buiten zou stroomen en het zand, dat zich daar ophoopte, zou wegvoeren.

In 1470 ging men over tot de opening van den Polder van het Zwarte Gat. Ongelukkig beantwoordde de uitslag volstrekt niet aan de verwachting. In plaats van het zand van het Zwin te verdrijven, liep het hoog water, dat langs het Zwarte Gat binnen-vloeide, langs denzelfden weg naar buiten en droeg er nog toe bij om de verzanding aan den kant van Sluis op te voeren.

Na ongeveer 15 jaar zagen de Bruggelingen zich dan ook verplicht het Zwarte Gat weer te sluiten. Voor de leiding van dit uiterst moeilijke werk deed men beroep op een Hollander, een specialist op het gebied van indijkingen. Ondanks zijn medewerking echter en de ontzaglijke sommen die ervoor werden uitgegeven ten spijt, slaagde men er niet in de oude vaargeul voorgoed af te sluiten en enkelen tijd nadien was de dijk wederom doorgebroken. Met den dag nam de verzanding toe.

B) Het Kanaal van Oostburg

Na allerhande onderzoeken slaagden de Bruggelingen erin door Maximiliaan van Oostenrijk een nieuw ontwerp te doen aannemen en steunen, dat erin bestond een verbinding tot stand te brengen tusschen het Zwin en de Wester-Schelde.

Dit leek goed uitvoerbaar, aangezien er tusschen Sluis en Koksijde (ten Noorden van Aardenburg), een oud gedeelte van den zeearm van het Zwin lag, dat weer grooter was geworden door een overstrooming van de zee in het begin van de XVe eeuw en dat men het ‘Coxydsche Gat’ noemde. Anderzijds lag er tusschen de Wester-Schelde en Oostburg de Braakman, een zeearm die zich uitstrekte tusschen Biervliet en Terneuzen en die eveneens

grooter was geworden door de overstroomingen in de XIVe eeuw en in het begin van de XVe eeuw. Een van deze vertakkingen stortte zich in de Passegeule. een anderen ouden zeearm, dien dezelfde overstroomingen weer hadden verbreed en die zich uitstrekte tot Oostburg.

Het kwam er voor de Bruggelingen dus alleen op aan een kanaal te graven van het Coxydsche Gat tot Oostburg. Op die manier hoopten zij het hoog water van de Schelde bij Sluis in het Zwin te brengen met een voldoende stroomsnelheid om er het zand uit weg te voeren.

Het plan werd bekrachtigd door een oktrooi van Aartshertog Filips (den Schoone) van 13 April 1501, waarin de werken omschreven werden als volgt: '**...de mettre et asseoir deux dicques commenchans de la lescluse au poldre de Ste Catherine, et finissant au lieu que lon dit pats cruce pres de Coxide; et que entre lesdictes deux dicques sera fait ung ghedelf ou canal pour par jcelle amener leaue de la mer jusques audict Zwin, escurer et nettoyer les bans et sablons qui y sont, et par ce moien le remettre en bon estat et parfondeur; et lesdictz dicques et canal ainsi faitz et asseurez, clore et estoupper le braz de mer de Sainte Marie Veer que lon dit le Zwartegat, au lieu ou plus facillement et commodieusement faire se pourra...**'

Zooals men ziet, bepaalt het oktrooi eenerzijds den aanleg van twee dijken tusschen dewelke het kanaal zal worden gegraven, en anderzijds de sluiting van het Zwarte Gat of Sinte Mariaveer, waarvan de stuwdam aan de monding, zooals wij dat daar juist hebben gezegd, had begeven.

Wat de opening van het kanaal betreft, behield de Aartshertog zich het recht voor hiertoe later vergunning te verleenen.

Er werd vrij spoedig met de werken begonnen. De dijken en het kanaal werden voltooid in 1505. Nog in hetzelfde jaar werd aangevangen met het tweede deel, den stuwdam van het Zwarte Gat. Ditmaal geschiedde het werk niet aan de monding, maar dieper het land in, namelijk te Croxhouke, bij Groede, waar de vrij vergevorderde verzanding van het Zwarte Gat, tusschen het eiland Kadzand en de streek van Oostburg, het werk vergemakkelijkte.

Terwijl Brugge zich zooveel opofferingen getroostte, zoo'n groote bedrijvigheid aan den dag legde om de monding van het Zwin te redden, brachten de indijkingen, uitgevoerd door Jérôme Laurin, schatmeester van den Aartshertog, het resultaat ervan reeds in het gedrang. Door de indijking van verscheidene schorren in de streek van Watervliet was de watervlakte aan den kant van Biervliet, waarop de Bruggelingen hadden gerekend voor hun kanaal van Oostburg, aanzienlijk verminderd.

Na te hebben moeten reageeren tegen deze indijkingen, verkreeg de stad Brugge in Maart 1509 het oktrooi, waarbij zij toestemming verwierf het nieuwe kanaal te openen.

Ongelukkig veroorzaakte, minder dan een jaar later (op 4 Maart 1510), een hevige storm zeer zware schade aan het kanaal en aan den stuwdam van het Zwarte Gat.

Onmiddellijk werden met groote kosten de herstellingswerken begonnen.

In het begin van 1514 werd een uiterst grondig onderzoek ter plaatse ingesteld betreffende de voordeelen en de bezwaren, die de opening van het kanaal van Oostburg en de wederopbouw van den stuwdam van het Zwarte Gat met zich zouden medebrengen. De te dien einde naar Sluis gestuurde kommissarissen wonnen de meening in van negen en dertig personen, bevoegd en ervaren in de verschillende zaken betreffende de streek en de waterbouwkundige werken, zooals dijkmeesters, landmeters, meetkundigen, zeevaartkundigen, schoutteeten, burgemeesters.

In zijn geheel was het onderzoek gunstig voor het ontwerp van de Bruggelingen. De andere leden van Vlaanderen bleven er zich echter hardnekkig tegen verzetten. Zij trachtten te bewijzen, dat de opening van het kanaal overstroomingen in het land zou teweegbrengen en het niet mogelijk zou maken het Zwin te Sluis te redden; dat dientengevolge het kanaal niet alleen overbodig, maar een werkelijk gevaar voor de streek was.

Zoo bleef de zaak lang aanslepen.

Ten slotte bracht de troonsbestijging van Keizer Karel, ont-voogd verklaard op vijftienjarigen leeftijd, verandering in den toestand.

Enkele dagen na zijn blijde intrede te Brugge, vaardigde de vorst een oktrooi uit ten gunste van de inwoners van Brugge

(4 Mei 1515), waarbij dezen toestemming verkregen: **'de faire et asseoir préalablement une bonne et forte digue au lieu de Crox-houcke commenchant de Oostburchambacht jusques et joignant a lisle de Cadsant; Et avec ce, les dicques des Quatre Mestiers soient reparees, fortifiees, haulchees et mises en bonne seureté, selon le concept sur ce fait par les commis a ce ordonnez; Et jcelles dicques achevees et parfaites, procéder par forme dessay, a louverture dudit canal, percer et enfoncer les deux dicques gisans au bout et faisans le cloture dicellui canal, lune devant la Passegeule et lautre a Potscruce...**

Brugge mocht dus den stuwdam van het Zwarte Gat bouwen en nadat het de dijken der Vier Ambachten had doen herstellen en versterken, verkreeg het definitief vergunning om het kanaal te openen. Deze vergunning werd uitgevaardigd in 1516. Rond 1520 werd het kanaal van Oostburg geopend.

Na zooveel moeilijkheden, zooveel opofferingen, zooveel uitgaven, was het verwachte resultaat niet bereikt. Het kanaal gaf aan het Zwin noch de diepte, noch de veiligheid terug, die noodig waren voor de scheepvaart.

Ondertusschen waren de buitenlandsche kooplieden van het Zwin weggebleven om zich te gaan vestigen te Antwerpen, waarvan de ruime haven uitstekend voldeed aan de behoeften van de groote vaart.

Brugge bleef echter koppig volhouden en van 1523 af trachtte het de kracht en de snelheid van den stroom in het kanaal van Oostburg te verhoogen door, dwars door verscheidene schorren, een groef te graven naar de diepere geulen van Biervliet. Ook dit zou het Zwin niet redden.

De rol van Sluis als groote zeehaven was afgeloopen, en hoewel er nog enkele schepen kwamen aanleggen, was zijn welvaart nog slechts een herinnering.

Wat het kanaal van Oostburg betreft, dit was door zijn duur onderhoud een zware last voor Brugge, want blootgesteld aan het geweld der stormen, leed het geregeld aanzienlijke schade, die de Bruggelingen zoo spoedig mogelijk lieten herstellen.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat Brugge nog een ander middel zocht om meer water in het Zwin te Sluis te brengen. De bestuurder der waterwegen van de stad Brugge Jan Van der

Meersch en zijn medewerker Joos Gomaer waren het, die het volgende plan hebben ontworpen: eerst een nieuwe groef openen dwars door een ondiepe watervlakte, 't Vlacke genaamd, gelegen vóór de monding van het kanaal van Oostburg in de richting van Biervliet, en de bochten in het overige deel van het kanaal rechttrekken. Vervolgens de vaargeul van het Zwin te Sluis uitdiepen en den loop van wat er van het Zwin overbleef tusschen Damme en Sluis rechttrekken en verbreeden.

Ten slotte liet de stad Brugge, die ongetwijfeld ontmoedigd was, slechts enkele onderhoudswerken aan het kanaal van Oostburg uitvoeren, en liet dit langzamerhand, tegen het einde van de XVIe eeuw, aan zijn lot over.

Omstreeks dit tijdperk maakten de godsdienstige en politieke onlusten de streek van Sluis en Zeeuwsch Vlaanderen tot het tooneel van den oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Provinciën.

C) Het nieuwe zeekanaal van Brugge naar Sluis.

Het tweede gedeelte van het plan Van der Meersch-Gomaer voorzag de verbreeding en de rechttrekking van het Zwin tusschen Damme en Sluis. Wat er van den ouden zeearm tusschen deze beide steden overbleef was inderdaad slechts een kronkelende waterloop, die steeds meer verzandde.

Door dezen te vervangen door een recht en breeder kanaal, rekende men erop het water uit het binnenland met grooter kracht en met meer snelheid te Sluis te brengen, waar het zou bijdragen tot het ruimen van de vaargeul van het Zwin.

De uitvoering van het plan waarvan sprake werd bespoedigd dank zij een oude overeenkomst tusschen Brugge en Ieper. De Bruggelingen hadden inderdaad, in hun ijver om de overbodige afvloeiing van het water van de Ieperleet te voorkomen, in het begin van de XVIde eeuw besloten de sluis van Hanebecx[9] slechts achtmaal per week te openen, een maatregel die het vervoer te water van Ieper naar Brugge ernstig belemmerde. Na talrijke

(9) Hanebecx is een plaats, niet ver van Brugge gelegen, op het grondgebied van St Andries en van St Pieters-op-den-Dijk, waar er een brug lag over de Ieperleet.

protesten van de inwoners van Ieper kwamen dezen er in 1524 toe de zaak op de volgende wijze te regelen: zij verplichtten zich ertoe de Ieperleet te reinigen en opnieuw uit te graven van Ieper tot aan Hanebecx, terwijl de Bruggelingen dat ook zouden doen voor het overige deel van de Ieperleet, en vervolgens de werken zouden voortzetten in de richting van Damme en van het Zwin; bovendien zouden zij de sluis van Hanebecx tweemaal per dag openen. De inwoners van Ieper waren hun verplichtingen reeds nagekomen omstreeks 1530, terwijl de Bruggelingen hun verbintenissen slechts vervulden van 1542 af, datum waarop het plan Van der Meersch-Gomaer in praktijk werd gebracht. Toen werd begonnen met de uitdieping van de Ieperleet, tusschen Hanebecx en Brugge, en met de voortzetting van de werken in de richting van het Zwin.

Het oorspronkelijke ontwerp dat men in uitvoering bracht bestond erin ten Westen van wat er van het Zwin nog overbleef[10] een nieuw kanaal te laten graven van Damme naar Sluis. Te Damme was een groote sluis voorzien en te Sluis, een stelsel van zeesluizen.

Na tal van moeilijkheden, veroorzaakt door het Vrije en het beheer der wateringen, werd de bouw ondernomen van de sluis te Damme en het graven van het kanaal.

Nog vóór dat het echter geheel was voltooid, was een nieuw plan uitgewerkt omstreeks 1557. Het bestond erin de bedding van het Oude Zwin van Brugge af over Koolkerke tot aan Peereboome uit te diepen, en dit voort te trekken tot aan Lembeke bij Monnikerede, waar het moest uitmonden in het nieuwe kanaal van Damme naar Sluis, Het gedeelte hiervan tusschen Damme en Lembeke werd afgedamd door een dijk, om het af te scheiden van de Reie, waarvan men de verzanding vreesde[11].

Deze verandering van het plan van de Bruggelingen, dat Damme beroofde van elke rechtstreeksche verbinding met het nieuwe kanaal, deed een ernstig verzet rijzen van den kant van

(10) Rond dien tijd vindt men den naam van **Zoutte vaert** ofte zoutwaterof zeewaterkanaal voor het Zwin, in tegenstelling met het nieuwe kanaal waarin zoet water stroomde (afgesloten door een zeesluis te Sluis), en dat men **Varssche vaert** noemde.

(11) Later werd dit gedeelte genoemd: Het Verloren **Rek.**

deze stad. Damme kon zich echter van het nieuwe kanaal bedienen door eerst tot Brugge te komen langs de Reie en vandaar naar Sluis langs den nieuwen waterloop. Tijdens de jaren 1560 tot 1564 werden de twee zeesluizen te Sluis gebouwd. Het nieuwe kanaal van Brugge langs Koolkerke, Peereboome, Lembeke, Monnikerede, Hoeke tot Sluis, werd voltooid in 1566. Het moest een normaalpeil hebben van 12 voet en aldus de zeeschepen in staat stellen wederom rechtstreeks tot aan Brugge te komen.

In de eerste jaren van zijn bestaan kwamen enkele Engelsche en Spaansche schepen langs dezen weg tot Brugge.

Brugge slaagde er echter niet in het normaalpeil van 12 voet te behouden, zoodat al heel gauw de schepen den bodem van het kanaal raakten. In 1571 veroorzaakte het doorbreken van een dijk van het nieuwe kanaal een overstrooming.

Evenmin als het kanaal te Oostburg, beantwoordde het nieuwe zeekanaal aan de verwachtingen, ondanks de ontzaglijke kosten voor zijn bouw en onderhoud.

Te Sluis was het stelsel van sluizen van het kanaal reeds omstreeks de jaren 1590 bouwvallig; de bouw van het fort Sint Donaas kwam de verbinding afsnijden, die er tusschen het kanaal en het Zwin bestond.

Het kanaal van Brugge naar Sluis, of liever tot aan het fort Sint Donaas, zal de rol spelen van eenvoudig kanaal voor binnen-scheepvaart en zich aldus handhaven tot aan het begin van de XIXe eeuw, toen Napoleon het huidige kanaal Brugge-Damme-Sluis liet graven.

3. - C.I. Visscher, Caerte van 't Vrije.

4. - Fragment van de kaart van het Noorden van Vlaanderen, door Verbiest.

Hoofdstuk IV.
Het Zwin van het einde der XVIe tot het einde der XVIIIe eeuw

Alhoewel reeds op het einde der XVIe eeuw de oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Provinciën voorgoed een einde had gemaakt aan de rol van het Zwin als zeehaven van Brugge, handhaafde die zeearm zich, stroomafwaarts van Sluis, nog bijna drie eeuwen lang. Allerlei faktoren, namelijk de natuurlijke verschijnselen en de tusschenkomst van den mensch, hebben den toestand van de monding aanzienlijk verbeterd en aldus werd de verzanding een tijd lang verijdeld.

Inderdaad, de overstroomingen in de tweede helft der XVIe eeuw hadden den ouden zeearm van de Passegeule[12] en de Braakman, waarover wij in het vorige hoofdstuk hebben gesproken, verbreed en verdiept, en hadden zelfs (in 1570) een tweeden doortocht geopend voor de wateren van de Schelde. Deze nieuwe verbinding bevond zich ten Noorden van de Passegeule, tusschen den Marolleput (Noorden van Oostburg) en de Schelde (ten Noorden van Gaternisse). Die waterloop heette het Nieuw-haven-sche Gat. Tijdens de vijandelijkheden in Zeeuwsch Vlaanderen droeg de tusschenkomst van den mensch ook bij tot het verbeteren van het Zwin, door het doorsteken van de dijken en het verwekken van overstroomingen in heel de streek welke zich uitstrekte van Sluis-Aardenburg tot IJzendijke en tot de Vier Ambachten[13]. Aldus konden de hooge tijen een voldoende watermassa voortstuwen om de vaargeulen van het Zwin tusschen Sluis en de zee te ruimen en uit te diepen.

Daar bedoelde zeearmmonding in 1604 de scheidingslijn werd tusschen het Spaansche leger en dit van Maurits van Nassau, hadden de oorlogvoerenden alle belang bij het behoud van dit watervlak, dat op zich zelf reeds een uitstekende verdedigingslijn

(12) Deze was met het Zwin verbonden door het Coxydsche Gat en het kanaal van Oostburg, zooals wij in het vorige hoofdstuk hebben gezien.

(13) Zie platen 3 en 4, waarop men zich een denkbeeld kan geven van de uitgestrektheid der overstroomingen.

was[14]. Ook werden in de streek Sluis-Knokke-Kadzand, evenals in heel Zeeuwsch Vlaanderen, bijna geen indijkingen uitgevoerd vóór het Verdrag van Munster (1648), en daaraan is het te danken dat gedurende verscheidene tientallen van jaren de kracht van de hooge tijen volstond om het zand uit het Zwin te verwijderen.

Daardoor werd de verdwijning van het Zwin twee eeuwen lang tegengehouden; de verzanding is maar opnieuw begonnen toen nieuwe indijkingen op hun beurt de werking van de tijen verijdelden.

Deze indijkingen werden op intensieve wijze aangevat, zoo-dra de tachtigjarige oorlog was geëindigd (1648).

Intusschen waren op de beide oevers van den waterloop twee machtige versterkingslijnen gebouwd. Tot bepaling van den tijd waarin die werken werden opgericht, weze eraan herinnerd, dat Maurits van Nassau zich van Aardenburg meester maakte op 12 Mei 1604, van Sluis op 20 Augustus, en dat hij nog hetzelfde jaar heel den rechteroever van het Zwin tot aan de Noordzee bezette. Rond dien tijd werden de belangrijkste forten, fortjes en schansen van de streek gebouwd.

Aan den Spaanschen kant of op den linkeroever.

Vertrekkende van de kust van het Zoute, was het eerste fort het fort Sint Paulus, gelegen aan het Westelijk uiteinde van den huidigen ‘Zeedijk’ en aan het Noord-Westelijk uiteinde van de Sint Paulus-vaart[15].

Nabij het koffiehuis De Vrede - op de plaats waar nu een onderbreking is in den Graaf Jansdijk - bevond zich het fort Isabella, het belangrijkste van den Westeroever en dat in het midden lag van de Spaansche lijn[16]. Vóór dit fort, ongeveer tweehonderd meter Oostwaarts, bevond zich het fort Teresa, dat eenigen tijd na het fort Isabella gebouwd werd en beter den toegang tot het Zwin beheerschte. Meer ten Zuiden van het fort

(14) Zie plaat nr. 3.

(15) Het staat aangeduid op de kaart van België op de schaal 1: 20.000e van Van der Maelen en op de laatste uitgaven van de kaarten op de schaal 1: 20.000e en 1: 40.000e van het Militair Kaartinstituut.

(16) Zie kaart Van der Maelen en oude uitgaven van de kaart van het Militair Kaartinstituut op de schaal 1: 20.000e.

Isabella verrees, op ongeveer een kilometer, het fort Sint Anna; vervolgens, op 800 meter van daar, het fort De Sterre en op ongeveer 1600 meter hier vandaan, het fort Sint Donaas, dat het nieuwe kanaal van Brugge naar Sluis afsneed[17]. Op een kilometer ten Westen van het fort Sint Donaas, op het Nieuwe Zwin of kanaal van Hoeke, bevond zich het fort Frederic[18].

Tusschen deze forten bouwde men insgelijks verscheidene schansen of fortjes, waarvan het voornaamste het fortje Sint Bernardus was, later **Papemuts** genoemd, gelegen tusschen de forten Sint Paulus en Isabella[19].

Al die versterkingswerken waren met elkaar verbonden door kanalen en heel de lijn heette **Lijn van Cantelmo,** naar den naam van den generaal Andrea de Cantelmo, bevelhebber van al de versterkingswerken der Spanjaarden in de streek[20]. Men vindt deze lijn kanalen grootendeels - met den naam - terug op onze huidige topografische kaarten[21].

Rechtover het fort Frederic, aan den anderen kant van de **Zoutte Vaert** (aldus noemde men toen wat van het Zwin nog overbleef tusschen Damme en Sluis) bevond zich het fort Sint Job, dat den toegang tot dien waterloop en tot het Lapscheursche Gat beheerschte[22].

Aan den kant van Holland of op den rechteroever.

Reeds van 1604 af bouwde men verscheidene schansen nabij Terhofstede en dus rechtover het Hazegras.

Na afloop van het Twaalfjarig Bestand (1621) werden die versterkingen aanzienlijk uitgebreid door den bouw van het fort

(17) Zie zelfde kaarten, alsmede die op de schaal 1: 40.000e van het Militair Kaartinstituut.
(18) Zie zelfde kaarten.
(19) Andere versterkingswerken, waarvan de rol minder belangrijk was, waren de volgende: **Sint Joris** en **Sint Franciscus,** gelegen tusschen het Fort Isabella en het dorp Knokke; tusschen het fort De Sterre en het fort Frederic bevond zich het fort of fortje **Martinus.**
(20) Op de kaarten duidt die naam meer speciaal het deel der rij versterkingen aan van het fort Isabella af tot aan het fort Sint Donaas.
(21) Op de kaarten op de schaal 1: 20.000e en 1: 40.000e, evenals op die van Van der Maelen op de schaal 1: 20.000e. Deze kanalen dienden voor het vervoer van munitie en materieel en voor de ravitailleering van de troepen, hetzij door middel van booten, hetzij door middel van vlotten. De wegen waren inderdaad onbegaanbaar, vooral in den winter.
(22) Zie dezelfde kaarten als bij noot 21.

van Oranje, ten Noorden van Retranchement, en door dit van Nassau ten Zuiden ervan.

Tusschen deze twee forten bevonden zich de kampen van de soldaten en van de oversten van het garnizoen. Van 1644 af kwamen er zich burgers vestigen en zoo ontstond het dorp Retranchement, in de volkstaal Tresement en op de kaarten der XVIIIe en XIXe eeuw Cadsandria genoemd.

De versterkingswerken van Sluis werden aanzienlijk uitgebreid en er kwam een heele rij forten en fortjes op de vaargeul tusschen het Zwin en de Schelde, waar vroeger het kanaal van Oostburg liep. Men noemde ze 'De Linie'[23].

Wat het gedeelte van het Zwin tusschen Sluis en de zee betreft, dat verbeterd werd en over een groote watermassa beschikte om er het zand uit te verdrijven, dit bood nog steeds mogelijkheden voor de scheepvaart. Ongelukkig was Brugge van zijn zeehaven gescheiden geworden door den tachtigjarigen oorlog - vooral sedert de jaren 1590 - en bleef het aan den Spaanschen kant, terwijl Sluis en de toegang tot het Zwin afhingen van de Vereenigde Provinciën. Anderzijds had het fort Sint Donaas de **Varssche vaert** of het nieuwe zeekanaal van Brugge naar Sluis afgesloten, dat met zooveel kosten werd gegraven van 1550 tot 1566.

Na het sluiten van het Verdrag van Munster zond Brugge een afvaardiging naar de regeering te Brussel, om de toelating te vragen om den dijk, die het kanaal vóór het fort Sint Donaas afsloot[24], door een sluis te mogen vervangen. Alhoewel de stad Sluis, die er alle belang bij had dat de verbindingen te water met Brugge hersteld werden, het verzoek der Bruggelingen steunde, werd daaraan geen gevolg gegeven.

Een der weinige herinneringen, die in de XVIIIe eeuw nog overbleven van het groote verkeer tusschen Brugge en het Zwin

(23) Zie onze platen nrs 3 en 4. De naam 'De Linie' is gebleven om het kanaaltje aan te duiden, dat nog heden ten dage loopt door de polders gewonnen op de Passegeule, tusschen den Bakkersdam, ten Zuiden van Oostburg, en den Kapitalendam aan den Braakman.

(24) Artikel 68 van het Verdrag van Munster bepaalde het sloopen van de Spaansche forten in de omgeving van Sluis, en onder andere van het fort Sint Donaas. In feite werd dit fort niet gesloopt; ook werd artikel 71 van voornoemd verdrag niet uitgevoerd, waarbij de vervanging door een sluis werd voorzien van den dijk, die het kanaal van Sluis afsloot, vóór het fort Sint Donaas.

tijdens de Middeleeuwen, was een bootdienst tusschen het fort Sint Donaas en Brugge. Twee afreizen per dag in den zomer, een enkele in den winter.

Wat de haven van Sluis zelf betreft, na den tachtigjarigen oorlog diende deze nog steeds voor de scheepvaart, maar zij was nog enkel toegankelijk voor kleine schepen.

Haar bedrijvigheid bestond hoofdzakelijk nog enkel in geregelde wekelijksche bootdiensten naar het overige van Zeeland en naar Holland. De voor Brugge bestemde koopwaren, komende uit deze twee provincies, kwamen eerst te Sluis toe. Aan het fort Sint Donaas werden zij overgeladen op binnenschepen, die Brugge bereikten langs de **Varssche vaert.**

De aanleg van de nieuwe haven te Oostende (geopend in 1665) verminderde dit verkeer nog in aanzienlijke mate(25).

De andere waterloopen die van het Zwin voortkwamen, zoo-als de 'Zoutte vaert' van Damme naar Sluis, 'de Reie' van Brugge naar Damme, evenals de 'Lieve', van Damme naar Gent, bleven kleine kanalen, dienende voor den afvoer van de wateren der aanpalende terreinen, alsmede voor het verkeer der kleine booten voor de plaatselijke behoeften, en dit des te meer daar de wegen van de streek zeer dikwijls onbegaanbaar waren.

Wat het Oude Zwin betreft, zooals wij dat in het vorige hoofdstuk hebben gezegd, was het gedeelte van Brugge naar Peereboom opnieuw uitgegraven geworden rond 1560, om het eerste vak te vormen van de Varssche vaert of het nieuw zeekanaal van Brugge naar Sluis. Het onderging ook wijzigingen aan den kant van zijn oude monding - van het Oosten van West-kapelle naar Hazegras - dit door de versterkingen en kanalen, die de Spanjaarden in de XVIIe eeuw aldaar aanlegden. Onder die kanalen vermelden wij de 'Isabellavaart', die van voorbij Heist tot het Hazegras vloeide, zooals men dat op onze huidige kaarten nog ziet.

(25) Dank zij het nieuwe kanaal en de haven van Oostende, kende Brugge nochtans een nieuwe bloeiperiode. Inderdaad, daar het rechtstreeks met de zee verbonden was door de haven van Oostende en door andere nieuwe kanalen in verbinding stond met Nieuwpoort en met den IJzer, met Veurne, Duinkerken en Gent, hing het niet langer af van het Zwin, dat onbereikbaar geworden was ten gevolge van de afdamming van het fort Sint Donaas, dat niet mocht gesloopt worden.

Kortom, van het oorspronkelijke Zwin bleef er nog enkel de monding van Sluis naar de zee over. Het vormde gedeeltelijk de grens tusschen de Zuidelijke Nederlanden (Spaansche of Oostenrijksche), d.w.z. het huidige België en de Vereenigde Provinciën[26]. Het was een ondiep watervlak met talrijke zandbanken, maar waarvan de vaargeulen in de XVIIIe eeuw den doortocht van de booten van Sluis naar de zee nog toelieten.

Op den rechteroever van het Zwin werd een gedeelte van de duinen van Kadzand in het begin van de XVIIIe eeuw door de golven verslonden en de zee veroorzaakte op verscheidene plaatsen dijkbreuken in de watering van Kadzand, en wel in dergelijke mate, dat men zelfs vreesde voor de verdwijning van dit grondgebied.

Op denzelfden oever werd een zeesluis gebouwd in 1754, ten Zuiden van het Fort Nassau en bij Terhofstede, om dienst te doen tot loozing van het water van de watering van Kadzand. De vaargeul van deze sluis heeft tot haven gediend voor de oeverbewoners tot in de XIXe eeuw. Ze heette Oude Kil.

Op den linkeroever had in 1784 de indijking plaats van den Polder van het Nieuwe Hazegras, een werk dat werd uitgevoerd ingevolge een overeenkomst tusschen de drie eigenaars der schorren van het Hazegras, te weten: hertog Emmanuel de Croy, Philippe François Lippens, dijkgraaf te Moerbeke, en Charles Walwein[27].

Jozef II had zich op dat oogenblik pas meester gemaakt van

(26) Ingevolge het Verdrag van Munster heeft men bij de nieuwe afbakening der grenzen in 1664 het Zwin als grens genomen tusschen Vlaanderen en de Vereenigde Provinciën, van de Noordzee af tot aan de twee forten, Passen genaamd, tegenover Sluis, op den linkeroever van het Zwin, die met Sint Anna ter Muiden een soort van enclave vormden, afhangende van de Vereenigde Provinciën. Praktisch is het dus de huidige grens aan dien kant.
Maar in 1715 stond Keizer Karel VI van Oostenrijk, bij het Barreelentraktaat, aan de Vereenigde Provinciën heel het grondgebied af gelegen ten Noorden van een lijn, beginnende tusschen Blankenberge en Heist en gaande tot aan de forten Sint Donaas en Sint Job. Bij de herziening van dit traktaat in 1718, kwamen Heist, Westkapelle en Knokke weer aan de Oostenrijksche Nederlanden, maar de oude fortenlinie, van het fort Sint Paul tot aan de forten Sint Donaas, Sint Job en Sint Anna ter Muiden, bleef aan de Vereenigde Provinciën, zooals blijkt uit de groote Cabinetskaart van Ferraris, waarop deze grens staat aangeduid. Ten slotte herstelde Jozef II, bij het traktaat van Fontainebleau (9 November 1785), de grens van 1664.

(27) Zie bijlage I.

5. - Visscher Ottens, Zelandiae comitatus.

6i - Ferraris, Het Zwin en de streek van Knokke.

de oude lijn van Cantelmo, die de Vereenigde Provinciën in hun bezit hadden sedert het Barreelentraktaat[28].

Zijn regeering in de Nederlanden liet een kanaal graven en een sluis bouwen op het Zwin bij het Hazegras, voor den afvoer van het water van de wateringen van de streek. Een nieuw fort, gebouwd in 1784-1786, diende tot verdediging van het werk. Het fort werd later verkocht en gedeeltelijk gesloopt. In 1831 werd het weder opgebouwd onder den naam Fort Leopold[29], De sluis van het Hazegras werkte normaal tot in 1872, toen ze door den aanleg van den Internationalen dijk al haar nut verloor.

Na den Polder van het Nieuwe Hazegras werd in 1787 de Zoute-polder ingedijkt, die zijn naam heeft gegeven aan de fraaie mondaine plaats het Zoute bij Knokke[30].

In 1784 werd eveneens te Hazegras en o.a. ten Noorden van het Fort van dien naam, aangevangen met den bouw van een lazaret met aanlegplaats op het Zwin. Dat lazaret moest dienen om de schepen en bemanningen te ontvangen die uit den Levant kwamen, ten einde de vereischte voorzorgsmaatregelen te nemen om de verspreiding van besmettelijke ziekten uit het Oosten te verhinderen. Het gebouw kostte veel geld, maar heeft tot niets gediend en het verdween weldra[31], want de Zeeuwsche Marine, steunende op het Verdrag van Munster, dat de sluiting van het Zwin had bepaald, verhinderde de landing van de schepen door een vaartuig te leggen in het Zwin, niet ver van de aanlegplaats van het lazaret.

En om nog eens terug te komen op de uitmonding zelf van het Zwin, - de verbetering van zijn loop in het begin van de XVIIe eeuw, die te danken was aan de overstroomingen in Zeeuwsch Vlaanderen en aan twee verbindingen met de Schelde, werd al spoedig te niet gedaan. De Braakman werd veel kleiner door de

(28) Cfr. noot 26.

(29) Dit fort is op onze topografische kaarten aangeduid als **Oud Fort Hazegras,** gelegen op ongeveer 500 meter ten Oosten van het Oude Fort Isabella en juist ten Zuid-Oosten van de sluis van Hazegras. Op de eerste uitgaaf van de topografische kaart van België op de schaal 1: 20.000e door het Militair Kaartinstituut staat deze sluis nog aangegeven.

(30) Zie bijlage **I.**

(31) De plaats van dit lazaret schijnt dezelfde te zijn geweest waar later de Fransche Batterij of het Fort Napoleon stond (zie volgend hoofdstuk), gelegen aan den Zeedijk, op ongeveer 1100 meter ten Noorden van het fort Hazegras.

indijking van de heele streek van IJzendijke-Biervliet van in het midden der XVIIe eeuw (Ameliapolder, Orangienpolder en andere naburige polders).

Het Zwarte Gat was grootendeels omstreeks hetzelfde oogenblik ingedijkt en aldus werd Kadzand weer met het vaste land verbonden. Deze werken droegen, doordat zij de uitwerking van eb en vloed van de Schelde in het Zwin verminderden, tot deszelfs verzanding bij. Tusschen Sluis en de zee werd het Zwin veel kleiner door de indijking van den Goeverneurspolder (1716), van den Godefroi en Burkelpolder (1718). Van den kant van Retranchement won de Kasteelpolder (1740) aanzienlijk veld op de breedte van de monding. De Polder van het nieuwe Hazegras, de Zoute Polder, de Lippenspolder (1792), gelegen ten Zuiden van de sluis van Hazegras. de Kranepolder (1799) en andere verergerden eveneens het kwaad. Bovendien was in 1742 het Nieuw-Havensche Gat gesloten geworden en aldus had, toen in 1780 de Bakkersdam, gebouwd in de Passegeule ten Zuiden van Oostburg, voorgoed alle verbinding met de Schelde afsneed, alles wat de verzanding van het Zwin kon verminderen opgehouden te bestaan. De indijkingen van de XIXe eeuw zullen dan de verdwijning van het Zwin tot een voldongen feit komen maken.

(Slot volgt). Dr. ANTOINE DE SMET.
bibliothecaris aan de Koninklijke Bibliotheek.

[Drie gedichten]

Vroom verbond

voor M.L.

Aan uw lippen wil ik stranden,
wil ik breken van genot
zachtjes in uw hart verzanden
wenen bij dit hoog gebod

kindren treden uit der dromen
schoot, naakt en moederrein
kindren zullen immer komen
zo er goede harten zijn

moeders zullen immer breken
de broze levenswand
en de dood zal immer wreken
met een zwaai zijner hand

het genot der kinderlozen
die sterven zonder zaad
kindren in de schoot bevrozen
in de koude van het kwaad

zegel dan met een zoen de vrome
woorden van dit wijs verbond
en hoor het wuiven van de bomen
en 't breken van de grond...

Eine geige weint...

Es weint eine Geige en het is nacht
met schone gestalten tussen de bomen
zij weent en 't is of ze lacht
en 't komt als uit dromen

kom kleine, en klauter op mijn hart
ik zal je toch maar beminnen
straks verrijst uit de smart
het immer schone herbeginnen.

Zeg het met zoenen

Zeg het met zoenen wat je met woorden niet
zeggen kunt, mijn zoetelief,
mijn kindje van verlangen... van verdriet,
mijn kleine liefdegerief

de vruchtenzoete taal die alle monden spreken
die vloeit van het vurige bloed
der jonge verliefden kan alleen verbreken
de doem onzer woorden en de gloed

van het eerste liefdesuur.
Twee lippen van vlees en roze
huid en in ons hart het liefdevuur
dat ewig ontvlamt de broze

botten aan de twijg des levens, die
donker zal ontgloeien
wanneer het zondenvrij misterie
ons lichaam zal ontgroeien.

TIL LEYERS.

[Drie gedichten]

De grimassenmaker op het dak

'k Zit op de hooge schouw boven het dak
zotte grimassen naar het volk te maken;
elk heeft in deze wereld zoo z'n vak:
de minste dwaas moet de anderen vermaken.

Ik hekel alle groote dingen wat
en maak dan filozofische gebaren;
als ik meedoogenloos menschen beklad
is aan het schaterlachen geen bedaren.

Ben ik het moe, dan kraai ik als een haan
en doe eensklaps of ik krankzinnig word...
En s avonds voel ik mijn hart sneller slaan
als zich een ster ginds ver verloren stort.

Sombere doodendans

Wij zullen dra begraven worden ginder
waar onze lijven rotten in een put;
soms een verkleumde en ontkleurde vlinder
op onzen steen voor altoos ingedut.
Daar zullen in het gras de bloemen bloeien
tot onze droeve nagedachtenis
en om de kerkhofmuren kindren stoeien
en kronen vlechten uit gedroogde lisch.

Daar liggen wij verbroederd naast elkander
maar grijnzen naar de wanden onzer kist
alsof we blij zijn om de droefheid van den ander
en wrokkig omdat niemand ons vermist
sedert de tranen die er eenmaal brandden
verzwonden, nog vóór 't einde van den dag
dat men, wanhopig wringend met de handen,
de aarde ploffen hoorde in doffen slag...

De zon zal bliksemen boven de steenen,
de winden kreunen over onzen tuin,
de regen 't stof van onze zerken weenen
en wormen zich dik voeden aan ons puin...
Wij zullen assche worden en vergeelde beenderen
en gansch verteren tot wat slijmrig stof;
en boven onzen kuil delven ze een eendere
en storten anderen hun tranen in den hof.

Wanneer wij aarde worden onder de aarde
en onze kinderen gaan beter doen
wat wij verspilden of benauwd bewaarden
als stukjes nagelaten droom van toen:
komt ons niet storen met uw bede en bloemen
en uwe tranen, want wij weten wel:
straks zult gij, zat gezopen, God verdoemen
die met de menschen speelt dit wreede spel!

De lorelei

Hij hoorde van de Lorelei toen en vertrok:
arm, maar het jonge hart vol van verlangen;
hij bedelde z'n brood en sloeg met een stok
onder de appels met hun zonvergulde wangen.

Eenmaal gebogen over d'hooge brug,
staarde hij roerloos in het vlakke water;
de verre boomen wuifden hem terug
van het bedwelmend lied: wacht niet tot later...

Een nacht, in deining van getemperd licht,
dook Lorelei op uit het zachte kringen,
vaal-groenen afglans om het aangezicht,
waarlangs druipend de rosse haren hingen.

Zij gleed zich op de gladde rots en zong;
de blanke armen wiegend in halfduister,
strekte haar naakte lijf zich tot den sprong:
en zingend zwom zij doorheen het gefluister.

Eén oogenblik werd alles duizelig stil
en vóór de brug sloeg zij haar armen open:
wat kon een zwerver méér van 't leven hopen?
Voorbij den plons weergalmde nog zijn gil...

LODE QUASTERS.

Een Engelse geschiedenis van de Duitse lyrische poezie

A. Closs, M.A., D. Phil: The Genius of the German Lyric. - An historic Survey of its formal and metaphysical values. - (London, George Allen & Unwin Ltd /1938/).

In de verantwoording van zijn ‘Geschichte der deutschen Dichtung’ (Keulen, 1922) kwam Dr Julius Wiegand er onomwonden voor uit, dat er feitelijk nog geen echte geschiedenis van de duitse letterkunde was aan te wijzen; de talloze minder of meer uitvoerige handboeken, die zich met die naam aankondigden, behelsden niets meer dan opsommingen van schrijvers en van de titels van hun bundels, ordeloos gekeurd en onder wisselend zoeklicht beoordeeld, zonder vaste maatstaf of strak richtsnoer.

Geen nadere aandacht blijkt men rechtstreeks aan deze klacht - of aanklacht - te hebben gewijd! Des te meer moet dan wel opvallen dat juist sedert ze opklonk, de geschiedschrijving van de duitse literatuur de weg is opgegaan, die Wiegand haar aangewezen wilde weten.

Ze lette nu liever op de stromingen en algemeen verschijnsel dan op hun vertegenwoordigers, veeleer op de drijvende en rijpende krachten in de letterkundige bodem dan op de loshangende, uit hun sappen gegroeide vruchten. Bij hen zoekt ze nu allereerst wat hen onderling verbindt en wat hen doet wortelen in hun speciale plaats in tijd en in ruimte. Weldra verkreeg ze een scherpe blik op het innerlijk kultuurgehalte, waarin alleen de literaire kunststukken hun blijvende waarde vinden. Immers - gelijk wij reeds elders eens zeiden - literatuur is spiegeling van kultuur!

Deze nieuwe werkmethode maakte dan een fijnzinniger uitstippelen van de onderscheiden letterkundige genres mogelijk, een nauwkeuriger belichting van hun wezen en hun vorm.

Overtuigend bewijst dit andermaal het mooie boek, waarvoor wij hierbij welwillende en verdiende aandacht vragen. We zijn het verschuldigd aan de jarenlange noeste vlijt van prof. dr. Aug. Closs, een geboren Oostenrijker, die sinds een hele tijd reeds de leiding heeft van de duitse afdeling in de Fakulteit der Letteren bij de Universiteit te Bristol, in Engeland.

Het brengt - in 't Engels - de allereerste geschiedenis van de duitse lyrische poëzie, door de eeuwen heen tot op onze dagen. Daar de schrijver onvermoeid en bij elke gelegenheid peilt naar haar diepere kern, had hij alle recht zijn werk liever dan met de enigermate verdacht nu luidende benaming ‘geschiedenis’ aan te bieden als ‘De Geest der Duitse Lyriek’! De ondertitel ‘Een historisch overzicht van haar formele en metaphysische waarden’ omschrijft ten tweden male het doel dat hij zich stelde.

Laat er ons dadelijk voor uitkomen dat het een keurig boek is geworden! Laten we - om met hen te beginnen - al een pluimpje uitreiken aan uitgever en drukker, die hebben gezorgd voor weelderig papier, duidelijke letter, aangename bladspiegel, een sierlijke zwarte linnen band; acht best geslaagde platen passen voortreffelijk bij enkele hoofdstukken, waaronder een minder dikwijls verspreid portret van Goethe.

Prof. A. Closs begint zijn overzicht bij de middelhoogduitse minnezangers, na nog eerst in een paar bladzijden te hebben gehandeld over de vroegste sporen van lyrische poëzie in 't Germaans-Oudhoogduits, en eindigt met de jongste, de ‘volkhafte Dichtung’ van het Derde Rijk. De aflijning van zijn onderwerp - zijn beperking tot de lyriek - heeft reeds dit voordeel dat hij verwijlen kan bij alle figuren van onbetwiste waarde en ook bij hen, die gemeenlijk haast uitsluitend in geschiedenissen van algemene aard als epische of dramatische kunstenaars ter bespreking konden komen. Zelfs bij deze kleinere of minder regelmatige lyrische dichters veroorlooft ze na te speuren in welke maat de gevoels-stroming van hun tijd zich in hun vers afspiegelt en meer dan eens werpen ze verrassend licht op de grotere figuren en helpen het tijdsbeeld ter dege aanvullen.

Van dogmatische beweringen blijkt de schrijver steeds wars; hij bindt zijn meningen integendeel vast aan talrijke kleurige besprekingen van verzen, strofen en gedichten, wier kenmerkende eigenschappen hij toetst en met fijne zin toelicht, zodat hij zijn oordeel een overtuigende kracht bijzet. Daardoor ook werkt zijn boek zo aangenaam fris en oorspronkelijk, leerrijk en levendig meteen.

Wanneer hij met raak onderscheidingsvermogen de stromingen natekent, die na, naast en soms door elkander zijn gegolfd over 't lyrisch terrein, geeft hij daarenboven blijk van een niet alledaagse wetenschappelijke onderlegdheid in de ontwikkeling van de wijsbegeerte en de geschiedenis van de plastische kunsten. Met het meeste gemak heeft hij bij beide weten aan te knopen keer op keer en maakte aldus van zijn literair-historisch boek een overzicht van grote ‘geisteswissenschaftliche’ waarde. Men leze slechts zijn inleiding tot hoofdstukken als de duitse minnezang en de barok,

of tot Aufklärung en piëtismus - meestal nochtans zo diep verwaarloosd als 't aankwam op een onderzoek van de lyriek! - om nog meer eerbied te krijgen voor de kennis en de kunde van de auteur.

Hij weet te dier gelegenheid de geboden bondigheid te achterhalen en anderzijds buiten de schaduwzijde te blijven van de geprezen methode die hij toepast. Eén gevaar immers brengt ze wel mede! 't Beeld van literaire kunstenaars, die bij 't lyrische nog andere gebieden betraden, kon ze onvolledig laten. Doch prof. Closs zorgt er telkens voor, met enkele rake woorden, hun anders gericht werk op voldoende wijze te schetsen.

Een geduchte taak moet het alleszins heten, de geest der lyriek vast te leggen in het wispelturig spel van de eeuwen. Met het oog op de vroegere tijden vereist dit een grondige filologische kennis. Van prof. Closs wisten wij evenwel dat hij daarover beschikte, want hij heeft zich reeds doen kennen als streng wetenschappelijke uitgever van middelhoogduitse teksten (‘Weltlohn, Teufelsbeichte, Waldbruder’, 1934), wier opname in de best aangeschreven serie-uitgaven zonder meer reeds hun hoog gehalte bewijst. Met het oog op de hedendaagse tijden maakt ze een betrouwbaar aanvoelingsvermogen noodzakelijk en levendige fijnzinnigheid. Dat prof. Closs daarop eveneens bogen kon, bevestigen zijn reeds talrijke studies over pas gestorven of nog levende dichters in de vooraanstaandste tijdschriften van Duitsland.

Natuurlijk kon het bij een dergelijk werk niet uitblijven, dat de lezer zich geneigd voelt hier en daar een vraagje te stellen. Of bijv. aan de rol van de vrouw in de hedendaagse lyriek niet meer gewicht diende gehecht? Of misschien de betekenis van Heine niet te vluchtig is nagemeten, hij die toch als lyrisch dichter tot de wereldliteratuur behoort? Of bij Opitz von Boberfeld niet meer licht moest vallen op zijn hollandse tijd? Onze Vondel wordt wel bij name genoemd, maar niet onze Hooft, met zijn sterkere lyrische begaafdheid. Of voor de oudere duitse poëzie niet meer punten van overeenkomst en aanraking met de nederlandse de aandacht konden wekken? Verdiende het bij Walther von der Vogelweide geen vermelding, dat een, twee eeuwen na zijn dood een aantal van zijn liederen werden gezongen langs de oostelijke grens van ons taalgebied?

Doch deze eventuële - kleine - leemten doen geen afbreuk aan dit met liefde en geestdrift voor het onderwerp geschreven werk, dat wie het ter hand neemt echt medesleept om zijn verrassende inzichten en zijn nu al verwonderlijke volledigheid.

We stippen overigens graag aan dat de schrijver toch bij goede gelegenheid verwijst naar onze rederijkers en ook in zijn uitmun-

tende bibliografie een paar bijdragen en studies in 't Nederlands aanhaalt.

Van studerenden en van alle belangstellenden in de geschiedenis van de duitse letterkunde verdient prof. dr Closs de warme dank. Wij houden ons ten volle overtuigd dat zijn werk niet lang zal hoeven te wachten op een vertaling in 't Duits of 't Frans. Uitdrukkelijk herinneren wij er ten slotte aan dat het overzicht van de middelhoogduitse lyriek daarin een uitbreiding vormt van lezingen, die de auteur ten jare 1936 gehouden heeft voor de studenten van de Vlaamse Rijksuniversiteit te Gent, op uitnodiging van hare Fakulteit der Wijsbegeerte en Letteren.

Dr. ROBERT FONCKE.

Boekbeschouwing

Constant van Wessem. - Koning-Stadhouder Willem III. Leopold, den Haag; A. Manteau, Montoyerstr. 49, Brussel: 180 blz.; ing. fr. 30; geb. fr, 40; met portret.

Dit nieuwe werk van Constant van Wessem getuigt ditmaal van zijn zeldzaam grondige kennis van het leven van Koning-Stadhouder Willem III (1650-1702), den man, die den opmarsch van Frankrijk naar de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden stuitte. De geest van Willem den Zwijger's achterkleinzoon werd hier volkomen aangevoeld en zijn opvattingen nauwgezet weergegeven, zoodat deze groote historische figuur in het juiste licht verschijnt. Dit ‘drama van den onvolgroeiden mensch’ boeit ongemeen, want ieder moet getroffen worden door hetgeen taaie wilskracht verwezenlijken kon; dat is, naar het woord van den schrijver, het verbazingwekkende, het ongelooflijke, dat deze Oranje, die ‘fluimen en bloed spoog’, die, ‘gekweld door asthma, stikte in de lucht van een kamer’, ‘in den slag 36 uren achtereen te paard zat, ontbering en kou deelend met den minsten soldaat, en zich steeds in de voorste linies wagend’. Op de overwinning jagend ‘als op een hert’, nam hij de ‘stoutmoedigste, de geniaalste’ besluiten. Zijn ‘fascineerende’ energie dwong en dwingt ook heden nog de waardeering van vriend en vijand af. Tegenover haar moest Lodewijk XIV het afleggen. In dit opzicht weze de leider van de Glorieuze Revolutie, die het ‘Qui est maître de soi-même, il est maître de tous les autres’ zoo heerlijk toepaste, ons tot voorbeeld.

Herbert N. Casson. - L'Europe après Hitler. 3e druk. L'Efficience, Regentlaan, 58, brussel; 200 blz.; fr. 20.

Herbert N. Casson is de vruchtbare schrijver van meer dan honderd werken over cultureel-wetenschappelijke organisatie; met zijn ‘Post-Hitler Europe’ wil hij de wereld een optimistische, redelijke en beredeneerde boodschap brengen, aantoonen dat, boven geweld en onderdrukking, vrede en solidariteit mogelijk zijn. Hij onderzoekt nauwkeurig en nauwgezet de regeeringsmethodes in de meeste landen, om dan daaruit weloverwogen en gerechtvaardigde voorspellingen af te leiden voor de onmiddellijke toekomst. Achtereenvolgens handelt hij over: 1) Schrikperiodes. 2) Nationale strekkingen. 3) Het Hitleriaansche tijdperk in Duitschland. 4) Duitschland na Hitler. 5) De periode na Roosevelt in de Vereenigde Staten. 6) Naar een beweging van decentralisatie. 7) De kleine efficiente naties. 8) De groep der Britsche naties. 9) Nooit meer oorlog. 10) Het herstel van de private ondernemingen. 11) Dat mag nooit meer gebeuren (het weer-instellen van een dictatoriaal gezag waar ook). - Wij zijn het volkomen eens met Casson, wanneer hij vaststelt, dat de huidige toestand van Europa te gespannen en te absurd is om zich zoo nog twee jaren te verlengen. Deze uitzonderingstoestand is niet houdbaar. Hij, die nu paniek zaait, is een vijand van het menschelijk geslacht; hij vernietigt het denken en dus den waren vooruitgang. De geesten worden door hem vergiftigd. Zijn wreedheid is zonder verontschuldiging. - De toekomst is zonder twijfel aan den Amerikaansch-Britschen internationalen zin, en niet aan de landen, waar de nationale vooroordeelen overheerschen.

Willem de Geus. - Piet Heyn. A. Manteau, Montoyerstr. 49, Brussel; 360 blz.; ing. fr. 49; geb. fr. 66.

Deze historische roman over den grooten zeeheld Piet Heyn, den Delfshavenschen Geuzenzoon, galeislaaf op een der Spaansche fregatten van Spinola, vechter in Oost- en West-Indië, admiraal van de Nederlandsche vloot, veroveraar van de Zilveren Vloot, hervormer van het zeewezen van zijn land (zijn voornaamste werk), voorbeeld van den echten, ronden, Hollandschen zeeman, zal, naar wij stellig verhopen, het intellectueele publiek ten onzent zoodanig innemen, dat daarmede de stelling van de historiografen, als zou dit publiek slechts interesse koesteren voor de algemeene, en niet voor de vaderlandsche geschiedenis of deze van het stamverwante volk, ontzenuwd zal zijn. - Willem de Geus heeft definitief voor al zijn landgenooten Heyn ontdekt, wiens rechtschapenheid, plichtsgetrouwheid en godsvrucht niet gescheiden kunnen worden. Zijn psychologische analyse doet ons klaar het 'warme hart, het scherp verstand, den wijden blik' van den machtigen vlootvoogd, den leermeester van een Tromp en een Witte de With, beseffen, wiens beteekenis ligt in den 'gezonden, krijgshaftigen, eendrach-tigen geest', dien hij onder het scheepsvolk bracht, en in de nieuwe denkbeelden omtrent een rechtvaardige handhaving van orde en tucht, die hij wist te verwezenlijken (cf. Warnsinck). Geweldige tafereelen wisselen af met diep-gevoelvolle tooneelen, waarin een typische humor zich steeds doet gelden; het geheel doordrenkt tot het einde toe met een jeugdig levensenthousiasme, getuigend van stoeren moed, eerlijke vaderlandsliefde, sterk geloof en koen vertrouwen.

S. Vestdijk. - De Nadagen Van Pilatus. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam; 380 blz.; ing. Fl. 3,75; geb. Fl. 4,90.

Evenals in zijn 'Het vijfde Zegel' bewijst Vestdijk hier afdoende de geschiedenis te beheerschen en eerlijk eerbiedigt hij haar rechten, al staat het eeuwig-menschelijke op den voorgrond. Pontius Pilatus, Maria Magdalena en keizer Caligula spelen de hoofdrollen. Van deze drie primeert de verraderlijke zoon van Germanicus en Agrippina (12-41), het 'soldatenlaarsje', de opvolger van Tiberius in 37, de Verschrikkelijke, wiens moordlust uitzonderlijk was. Zijn vreeselijke uitspraak 'Had het volk maar één hoofd, ik zou het laten afslaan' werd nooit vergeten. Het geheele Romeinsche Rijk droop van het door hem vergoten bloed, terwijl tegelijkertijd de cultuur vernietigd werd. Wat beteekenden Livius en Virgilius tegenover zijn paard, waarvoor een tempel immers opgericht werd en dat tot consul moest uitgeroepen worden, en hij zelf tot God, die zich vermeide in bloedschendende uitspattingen? Caligula was één incarnatie van den Demon, mengsel van perversiteit, grootheidswaanzin, lafheid; van zedelijke en lichamelijke ondeugden. Vestdijk beeldt hem op eenige wijze uit. Maria van Magdala doet hij naar Jezus zoeken en een esoterische leer over vergeestelijking van de zonde verkondigen; in haar strijden hardnekkig tot het laatst het mystische en het sensucele element, zonder dat de Geliefde één stonde uit haar innigste wezen verdwijnt, Hij, die ook den sceptischen Pilatus en den 'goddelijken' Caligula voortdurend in hun handelingen en verlangens dwars zit, - Een weelde van levende bizonderheden, in een rijk geschakeerden trant,

brengen ons de overtuiging, dat hier een man aan het woord is over een wereld, die hem zoo eigen is, dat hij zich er in beweegt als in zijn huiskring.

Robert Graves. - Ik, Claudius. A. Blitz, Amsterdam; Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen; 490 blz.; met stamboom van de keizerlijke familie en verwanten. Nederlandsche bewerking Th. Wink.

De ‘Mémoires’ van den vierden Romeinschen keizer, Claudius (41-54), van wien men weet, dat hij zich wijdde aan de beoefening der wetenschappen, en

dan vooral der geschiedenis, maar wiens werken verloren gingen, werden hier verwezenlijkt door Robert Graves in hoogst suggestieve bladzijden. Het leven van Caligula's opvolger, de eerste, die zijn troon kocht, de werkelijke veroveraar van Brittannië (43), de echtgenoot o.a. van Messalina, die hem tot talrijke misdaden verleidde, en van Agrippina, die hem overhaalde zijn zoon Britannicus te verstooten en haar zoon Nero in diens plaats aan te nemen, en Claudius zelf vergiftigde, toen zij vond, dat hij niet snel genoeg den troon ruimde voor den lateren brandstichter van Rome, dit leven tot aan de troonsbestijging wordt nu beschreven in een meesleependen stijl, die Graves maakt tot een der beste Engelsche prozaschrijvers van onzen tijd. Doch zijn boek geeft veel meer dan een biografie; heel het cultuur- en levensbeeld van Oud-Rome onder Augustus, Tiberius en Caligula vindt men hier verteld. De auteur kent buitengewoon goed den Romeinschen historischen cyclus en diens onderperioden; zijn groote belezenheid daaromtrent blijkt ten overvloede uit tallooze passages: daaruit vloeit voort zijn vertrouwdheid met de Romeinsche voormannen uit de eerste eeuw, waarvan hij met verbazende nauwgezetheid en juistheid de diepere beweeggronden opspoort, die de Roomsche geschiedenis, uit die al niet minder beroerde dagen dan heden, maken tot wat zij is. Dit zijn dan ook de redenen, waarom deze ‘gedenkschriften’ zoozeer meevallen; zij krioelen van rake bemerkingen, die zelfs den meest ingewijde in het onderwerp verrassen en verwondering wordt hier op den voet gevolgd door bewondering voor schrijvers schoon talent.

Berta Szeps-Zuckerkandl. - Ich erlebte fünfzig Jahre Weltgeschichte. Bermann-Fischer Verlag, Stockholm/Allert de Lange, Amsterdam; 320 blz.; 9 portretten.

Deze Mémoires bergen in zich schatten van historische, politieke en ook artistieke bizonderheden, aanvangend in 1878, toen Disraeli de schrijfster ‘Dear child’ noemde. Haast geen Europeesche figuur uit de laatste 50 jaren, of zij heeft ze in min of meerdere mate gekend... Bismarck, Charcot, Renan, Ferry, Clemenceau, Gambetta, Offenbach, Joh. Strauss, Rudolf van Oostenrijk (wiens briefwisseling met haar vader merkwaardige onthullingen brengt). prinses Stephanie van België, R. Wagner, Liszt, Virchow, Krafft-Ebing, H. Bahr, Hugo von Hofmannsthal, Freud, Schnitzler, Billroth, Ribot, Berthelot, Rodin, G. Mahler, Dreyfus, Picquart, Zola, Scheurer-Kestner, Painlevé, Bichon, Ballin, Tirpitz, Nicholson, Ährenthal, Poincaré, Kessler, Czernin, Otto Bauer (wiens voorspellingen aangaande Tsjecko-Slovakije bewaarheid werden), Seipel, Franz Werfel, Max Reinhardt, Moissi, Romain Rolland, M. Ravel, Mme de Noailles, Herriot, Caillaux, Lindbergh, Dollfuss, Clauzel, Schuschnigg, Miklas, Géraldy... Uit dit droevig boek straalt de edelste liefde voor een gemartelde menschheid.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van De Sikkel, Antwerpen:

PIET NUTEN: Huilebroeck en zijn beteekenis; 232 blz., geïllustreerd; 35 fr.; geb. 48 fr.

Uit den inhoud: Levensbeschrijving. Arbeidsveld van 1914 tot 1918. Liederavonden en kunstreizen. De leeraar. Navea. De volkshulde aan den kunstenaar. Intrede in zijn liedkunst. Zijn beteekenis voor het Vlaamsche zangspel. Lijst van zijn werken. Overzicht der voornaamste kunstconcerten. Idem der voornaamste voordrachten en liederavonden.

Een mooi uitgegeven, belangrijk boek, waarop wij volgaarne de aandacht vestigen.

Van Universum, Koninklijkestraat, 53, Brussel:

LEON BAUWENS: Wetgeving voor het technisch onderwijs en voor het landbouwonderwijs; 376 blz.; 45 fr.

Bijgehouden tot Mei 1939, deelt dit methodisch boek de stof in vier hoofdstukken in: gemeenschappelijke bepalingen; technisch onderwijs; landbouwonderwijs; salarisregeling van de werkelijke wedden en van de fictieve wedden, met het oog op de berekening van de Staatstoelage.

Van de Wereldbibliotheek, Amsterdam:

JOHAN SCHWENCKE: Het exlibris in Frankrijk; een studie voor vrienden van boek en prent; 44 blz. albumformaat, met 88 illustraties; fl. 1,90.

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij, N.V., Groningen:

Verhalen, gekozen en ingeleid door Dr. M. STUIVELING-VAN VIERSSEN-TRIP; 96 blz.; fl. 0,90.

Inhoud: De vader (Augusta De Wit); De oude Trofime (Louis Couperus); De zinkput (Scharten-Antink); Doodsklokje (Herman Heyermans); De clown en zijn ander ik (Arthur Van Schendel); Psammetichus filologus (P.H. Van Moerkerken); De oudste (Ina Boudier-Bakker); De zakdoek (J.L. Walch).

Dr. M.J. LANGEVELD en B.G. PALLAND: Op weg naar denkend lezen, een stil-leesboekje voor de zesde klasse der Volksschool en de vijfde en zesde klasse der Opleidingsschool, 3e druk; 120 blz.; fl. 0,80.

RAYMOND BARDANNE: Totor le cycliste, roman inédit, annoté par ROSINE J. SIMONS; 95 blz. en 17 blz. Vocabulaire; fl. 0,80.

Van H.J. Dieben, Lange Kerkdam 6, Wassenaar:

J. KLEYNTJENS en J. TESSER: De oude Wereld, 3e druk; 220 blz.; fl. 2,25; geb. fl. 2,75.

Van Die Gestaltung, Zürich, Rämistr. 5:

M. BUBER: Brief an Gandhi; 30 blz.; Zw. fr. 1,80.

De schrijver beantwoordt, van uit Jeruzalem, de beweringen van Gandhi in verband met het Joodsche probleem en stelt vast, dat a) een vergelijking tusschen den vroegeren toestand van de Hindoes en de huidige vervolgingen van het Jodendom niet opgaat; b) Palestina geen Arabisch land mag geheeten worden.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, Juni 1939.

Nieuws van de maand. Lode Conté. Bob bij de broers. De poppenmoesjes. Gockel, Hinkel en Gackeleia. Het lachende boerinnetje. Puzzle en Co. Boekenkast.

Van Hollandia Drukkerij, Baarn:

Wat is dat? - Encyclopedie voor Jongeren; afleveringen 21 en 22; fl. 1 per stuk; loopen van Poerim tot Staring. O.m. worden behandeld Postzegels, Potgieter, Pygmeeën, Querido, Don Quichotte, Rabelais, Radio, Rederijkers, Rijst, Robot, Rodin, Roeisport, Roland Horst, Rome, Röntgenstralen, Rossini, Rothschild, Rotterdam, de Ruyter, Salomo, Sanskrit, Sappho, Savonarola, Scheepsbouw, Schermen, Schildpad, Schiller, Schopenhauer, Schubert, Schumann, Scott, Scylla en Charybdis, Seismograaf, Semieten, Shakespeare, Shaw, Shelley, Silhouet, Skisport, Slangen, Slavernij, Sneeuw, Socrates, Sophocles, Spijkerschrift, Spinoza, Sponsen, Spoorwegen, Sprookjes, Staal.

Bizonder aardige behandeling van elk onderwerp; aantrekkelijke illustraties en kleurenplaten.

Huldebetoon voor minister Vanderpoorten

Vermeldden wij in onze vorige aflevering het huldebetoon voor ons mederedactielid prof. Maurits Basse, thans stippen wij hier gaarne de betooging aan, waarvan een ander lid onzer redactie, minister Arthur Vanderpoorten, op 2 Juli te Brussel het voorwerp was.

Na het jaarlijksch congres van het Liberaal Vlaamsch Verbond had te zijner eer een feestmaal plaats, met zoo wat 300 deelnemers.

Schepen Somers, voorzitter van voornoemd Verbond, nam de eerste het woord om den minister te huldigen. Hij zei o.m.:

'De strijd, door u in onze liberale kringen en in het Willemsfonds geleverd, zal met gulden letters in onze geschiedenis geboekt blijven.

'Uw parlementaire bedrijvigheid heeft u onmiddellijk op het voorplan gebracht. Uw initiatieven in zake volksgezondheid, onderwijs en middenstand kunnen niet genoeg naar waarde geschat worden.

'Wanneer de Koning u de portefeuille van openbare werken aanbood, wist hij dat dit ambt zich bij uw werkkracht en uw verstand zou aanpassen.

'Gij hebt een zware taak op uw schouders geladen; maar wij zijn overtuigd dat gij de moeilijkheden zult overwinnen.'

Oud-minister J. Hoste lei den nadruk op de groote sympathie, die minister Vanderpoorten alom geniet. Hij is een personaliteit en heeft talent. Hij is de geschikte man om onze gedachten te doen doordringen in kringen, waar men ons niet steeds begreep. Wie ons niet begrijpt en kent wordt dikwijls het slachtoffer van onbetrouwbare elementen, welke de Vlaamsche Beweging willen

besmetten met gedachten, die slechts in de schaduw van vreemde leerstelsels kunnen groeien.

In zijn dankwoord wees de gevierde er op, dat hij als Vlaming door den Koning in den Raad der Kroon werd geroepen, en het in onze taal is dat de Vorst zich tot hem richt. Het is een geluk voor ons allen vast te stellen, hoe onze taal wordt erkend en geëerbiedigd.

'Met mijn voorganger, minister Hoste, die zich insgelijks in het vertrouwen van den Koning mocht verheugen, heb ik mij, zegde hij, ingespannen om in het Parlement nuttig werk te verrichten

'Wij, liberale Vlamingen, hebben tot taak de stem van ons gezond verstand te laten hooren, en daarom moeten wij alom de moreele en geestelijke beteekenis van het Verbond aantoonen.

'Wij willen de eenheid van het land, een concentratie van alle menschen van goeden wil, een concentratie om het Vorstenhuis. Daarom moeten wij alles uitschakelen wat ons verdeelt.

'Wij strijden niet tegen de Fransche taal of cultuur. Alleen willen wij voor de rechters in onze taal gehoord worden, en ook bestuurd en gedrild worden in onze eigen taal.

'Dit programma is rechtvaardig; het is opbouwend. Het is dat van het Liberaal Vlaamsch Verbond. En omdat het opbouwend is, zal het ingang vinden bij het volk.

'Laten wij in alle omstandigheden de leuze van onze voorouders, de Klauwaards, gedenken: Vlaamsch en vrij!'

***

De redactieleden sluiten zich geestdriftig aan bij de hulde aan hun vriend en medewerker, die ons tijdschrift herhaalde malen met degelijke artikels heeft bedacht.

RED.

7. - Van der Maelen, De streek van Knokke en het Zwin

De geschiedenis van het Zwin
Slot*

HOOFDSTUK V.
Het einde van het Zwin of de indijkingen van de XIXde eeuw

Toen bij het einde van de XVIIIe eeuw alle verbinding met de Schelde was afgesneden, nam de verzanding van het Zwin snel toe. Hoewel het nog bevaarbaar was voor kleine schepen, tusschen Sluis en de zee, was het als haven volstrekt van geenerlei belang meer.

En zoo is zijn geschiedenis in de XIXe eeuw vóór alles die van de laatste indijkingen, welke tusschen Sluis en de zee zijn geschied.

De Olieslagerspolder, ten Noord-Oosten van Sluis, werd in 1803 ingedijkt. Daarna op 26 Augustus 1805 (8 Fructidor van het jaar XIII) was het de vergunning Van Damme. De generaal van dien naam verkreeg van Napoleon een vergunning voor een duur van twee en vijftig jaar, waarbij hem het recht werd verleend al het land ten Noorden en ten Zuiden van het Zwin in te dijken. Deze vergunning stelde den generaal vooral in staat verscheidene polders in bezit te krijgen in de streek van Sluis-Oostburg en van Sluis-Aardenburg, maar het eigendomsrecht hiervan is later een bron van processen geweest. Deze vergunning was het die aan een groote schorre, gelegen in het midden van het Zwin ter hoogte van het Hazegras, den naam heeft gegeven van Eiland Van Damme(32).

Ten tijde van Napoleon werd het toezicht op de monding van het Zwin uitgeoefend door een Fransche batterij, opgesteld op

* Zie blz. 337 en 402 en volg.

(32) Op de meeste kaarten wordt het echter aangegeven met den naam ‘Groote Plaet’, cfr. Van der Maelen, kaart van België, op de schaal 1: 20.000 en verscheidene andere.

ongeveer 1100 meter ten Noorden van het Oostenrijksche fort, gebouwd bij de sluis van het Hazegras in 1784-86[33].

Op 3 Oktober 1811 stak Napoleon het Zwin over in een visschersschuit. Bij het verlaten van het Hazegras moest de schuit, waarin zich de keizer bevond, eerst naar Sluis koers zetten om een zandbank[34] te omzeilen; na deze te zijn voorbijgevaren, zakte ze het Zwin af tot aan de Oude Kil te Terhofstede, waar de keizer voet aan wal zette.

Na dit bezoek aan de streek liet de keizer een aanvang maken met het graven van het Napoleon-kanaal, dat wil zeggen het huidige kanaal van Brugge naar Sluis, een werk dat werd uitgevoerd door Spaansche gevangenen. Dit kanaal moest, loopende langs Sluis, Brugge verbinden met de Schelde te Breskens, Het gebruikte, na rechttrekking, de bedding van ‘de Reie’ van Brugge naar Damme. Van Damme af werd een nieuw vak in rechte lijn gegraven tot den Bloedput van Monnikerede, dat wil zeggen de plaats waar het huidige kanaal een bocht maakt tusschen Oostkerke en Hoeke; van daar volgde het nieuwe kanaal den loop van de Varsche Vaert tot aan het Fort Sint Donaas. Toen het Fort Sint Donaas was bereikt, werden de werkzaamheden gestaakt in 1813 en het kanaal werd slechts in 1857 voortgegraven tot in de stad Sluis.

Tijdens de vijandelijkheden die volgden op de omwenteling van 1830, bezetten de Belgische troepen den polder van het Hazegras en bij de sluis van dien naam werd een batterij opgesteld. In 1831 werden twee Hollandsche kanonneerbooten, die zich aan den kant van het Hazegras op het Zwin hadden gewaagd om de sluis te bombardeeren en de overstrooming van den polder te veroorzaken, door de Belgen aangevallen. Een ervan strandde bij laag tij en de bemanning bracht zich in veiligheid dwars door het Zwin, dat toen op die plaats bijna droog stond.

Het jaar daarop (1832) werd het vroegere Oostenrijksche fort, bij de sluis van het Hazegras, weer opgebouwd en in goeden staat gebracht. Het kreeg den naam Fort Leopold, ter eere

(33) Zie op onze topografische kaarten op de schaal 1: 20.000 en 1: 40.000: **Oude Fransche Batterij.** Op andere kaarten noemt men het **Fort Napoleon** (zie onze kaart Nr 7).

(34) Te weten de Groote Plaet of het Eiland Van Damme.

van onzen eersten koning. Na het Verdrag van Londen (15 Maart 1839) werd dit fort gesloopt.

***

Eens de vrede teruggekeerd, verdween het Zwin weldra geheel en al. In 1864 deed de aanleg van den Zwinpolder ten Noorden van Sluis de haven van deze stad op het Zwin voor altijd verdwijnen. Twee kleine armen van den zeeboezem die het eiland Van Damme of de Groote Plaat nog omringden, was alles wat er toen nog van den zeearm overbleef. Ook op hun beurt verdwenen zij al spoedig, toen de internationale dijk, gebouwd in 1872 ingevolge een overeenkomst, tusschen België en Nederland gesloten, hun verbinding met de zee volkomen afsloot(35).

Aldus werd de Willem-Leopold-Polder gevormd, die de verdwijning van het Zwin bezegelde(36).

De eigenaars van den polder van het Hazegras en van den Zoute-Polder vulden die indijkingswerken aan (1873), door aanleg van een stuk dijk tusschen den Internationalen dijk en de duinen aan den kant van het Zoute. Deze dijk beschermde voorgoed het Oostelijk gedeelte van de 'Kleine Vlakte' (ten Oosten van het Zoute) tegen het geweldigste springtij.

Enkelen tijd daarna werd, bij een overeenkomst tusschen België en Nederland, de loop van de grens der beide landen in de landerijen, die het laatst op de verdwenen monding waren veroverd, geregeld.

***

Heden ten dage blijft er van het Zwin nog slechts een kleine plek van schorren over, gelegen buiten den Internationalen dijk en in het Westen begrensd door het stuk dijk, aangelegd door de eigenaars van den Hazegras- en van den Zoute-Polder. Er is nog een nauwelijks een kilometer lange en honderd meter breede

(35) De laatste herinnering aan de scheepvaart op het Zwin verdween toen eveneens. In 1873 werd inderdaad de boot van Hennenfreund, den laatsten schipper die den vervoerdienst over water onderhield tusschen het Zwin - eerst van Sluis, daarna van Retranchement - en Holland, bij opbod verkocht.

(36) Deze polder werd zoo genoemd naar de voornamen van de beide koningen: Willem III van Nederland en Leopold II van België.

watervlakte overgebleven. Deze kleine inham is zeer gemakkelijk doorwaadbaar. Op de Belgische topografische kaarten van voor den oorlog is dit grondgebied aangegeven met den naam ‘vaak onderloopend land.’ In het Westelijk gedeelte van dit land groeien thans de schoone eigenaardige paarse Zwinbloempjes (limoenkruid of lamsoor).

Zou de wandelaar, die de geschiedenis van deze streek niet kent en die van boven op de duinen zijn blik richt naar Sluis en den lompen toren van Sint Anna-ter-Muiden, wel kunnen vermoeden dat daar, waar hij thans duinen, weiden, een vliegplein, villa's en velden ziet, zich vijf eeuwen geleden een ongeveer vijf kilometer breede zeearm uitstrekte? Hij zou heel verwonderd zijn, moest hij vernemen dat deze zeearm steeds kleiner werd naar Sluis en Sint Anna-ter-Muiden toe en voorbij deze beide plaatsen een scherpe bocht maakte, om zich tot aan Damme naar het Zuid-Westen te begeven. Hij zou ook zeer moeilijk kunnen gelooven, dat deze monding een van de belangrijkste havens was van het Westen, een haven waarheen de schepen, die uit alle deelen van de bekende wereld kwamen, koers zetten en die van Brugge het Venetië van het Noorden had gemaakt!

Bijlagen

Bijlage I
Aanteekeningen over het Hazegras en het Zoute.

De met deze namen aangeduide grondgebieden zijn de vrucht van aanslibbingen van de wijde monding van het Zwin.

De oudste vermelding die wij van het Hazegras kennen komt voor in een akte van Gwijde de Dampierre van 5 Mei 1294: **‘d'un poulre l'on apiele Haseghers...’** In de stadsrekening van Brugge van 1304 is er eveneens sprake van de indijking van een polder van het Hazegras door de stad Brugge **‘...te doen diken den polre ten Asegerse... van den polre ten Hasegherse te dikene...’**

Naast dit sedert 1304 ingedijkte deel was er in het begin van de XVde eeuw een schorre van het Hazegras. Door privilegebrie-

ven, van 4 November 1428, bevestigde Filips de Goede de akte van eeuwige verpachting, wat gelijk stond met een afstand in vollen eigendom van de **'scor appelé Hazegheers, non dicqué'** en van deszelfs toekomstige aanslibbingen, aan Jan de Baemst, baljuw te Sluis. Deze had dat recht verkregen van Gautier Poulain, algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artois, tegen vier en twintig ponden parisis (munt van Vlaanderen) per jaar. Voormelde akte bepaalt de grens van de schorre van het Hazegras op de volgende manier:

> **'...gisans du costé de noord de la ville de Mue (Sint Anna-ter-Muiden) tenant au costé d'oost du Schor appartenant à Madame de Ghistelle, entre lesquelz deux scor cuert une eaüe appelé le vliet de Raingersvliete, et ainsi extendant vers west au loing et au devant des dicques du nouvel polder; Item d'illec allant pareillement au long du poire appellé Vaghevier, Item au long d'un autre appellé le polre Bonds Bunts et aussi au long de encores un autre poire appellé Volcaerts-scote-polre, jusque en la fin du poire appellé Pape-poire appartenant à la cure de S. Cathérine ten Knocke du costé du Zuidwest et de l'autre costé aboutissant et allant tout au long de l'eaüe de mer.'**

Bij een vergelijking van deze vrij onnauwkeurige beschrijving met de kaart van Pourbus en die van Van der Maelen op de schaal 1: 20.000, komen wij tot de vaststelling dat de 'dijken van den nieuwen en van de andere polders,' die in het Westen de grens vormden van de schorre van het Hazegras, nagenoeg overeenkomen met den Graaf Jans-dijk, die heden ten dage nog grotendeels bestaat. Deze dijk vormt inderdaad de Oostgrens van den Vagevuerpolder, van den Buts (of Bonds Buts)-polder, van de Watering van Valkaerts Goote (Volcaerts-Scote) en van het Paepen-Polderke of Papepolre. De Zuidelijke grens moet heel wat ten Noorden van St Anna-ter-Muiden worden gezocht, waarschijnlijk bijna op de hoogte van de plaats waar in de XVIIIe eeuw de sluis van Hazegras werd gebouwd. Wat het Noorden en het Oosten betreft, wordt de grens natuurlijk gevormd door de monding van het Zwin, die in het begin van de XVde eeuw niet te onderscheiden was van de zee, zooals voldoende bewezen wordt door de kaart van Pourbus, die van bijna anderhalve eeuw later

dagteekent dan de aangehaalde tekst. Wij kunnen daaruit besluiten, dat in het begin van de XVe eeuw tot de schorre van het Hazegras behoorde, naast hetgeen er nog overdekt was door het water van het Zwin, alles wat later den Ouden Polder van het Hazegras, den Polder van het Nieuwe Hazegras, den Zoute-Polder en de Kleine Vlakte (ten Oosten hiervan) heeft gevormd.

Omstreeks 1547 moest een gedeelte van de schorre rijp zijn voor indijking, aangezien op 23 April 1547 Keizer Karel de erfgenamen van Jean de Baemst toestemming verleende om de schorre in kwestie in te dijken; en het oktrooi leert ons dat de in te dijken polder een oppervlakte had van meer dan 428 gemeten. Aldus werd de Oude Polder van het Hazegras gewonnen, die, in groote trekken, besloten lag tusschen de huidige Zoute Vaart, de Paulus-Vaart en den Graaf Jans-dijk.

Naarmate het Zwin verzandde, vooral zooals wij dat hebben gezien van het midden van de XVIIe eeuw af, breidde het Hazegras zich snel uit door de voortdurende vorming van nieuwe aanslibbingen. Volgens de in 1714 gedane opmetingen was het grondgebied in kwestie reeds meer dan 1983 gemeten groot.

In 1764 vroeg Hertog Emmanuel de Croy, die eigenaar was geworden van een deel van de schorren van het Hazegras[37], aan de Regeering der Oostenrijksche Nederlanden toestemming om tot de indijking ervan over te gaan. Na langdurige onderhandelingen verkreeg de hertog, op 5 September 1782, van Keizer Jozef II het oktrooi ‘voor hem en zijn mede-belanghebbenden’ om ‘zoo'n groot mogelijk gedeelte van voormelde Schorre van het Hazegras, gelegen op het grondgebied van Knokke bij de uiterste grens van het “Brugsche Vrije”, in te dijken en te laten bebouwen.’

In Februari 1784 wijzigden Philippe François Lippens, dijkgraaf te Moerbeke, en Lammeire, dijkgraaf van den Ouden Polder van het Hazegras, volkomen het oorspronkelijke ontwerp van indijking voor den nieuwen polder. Zij breidden de grenzen van

(37) Op het einde van de XVIIde eeuw behoorde het Hazegras toe aan Graaf van Monterey, gouverneur der Spaansche Nederlanden, die getrouwd was met een hertogin de Croy. Deze stierf kinderloos. Drie achtste van het Hazegras viel dan ook ten deel aan de familie van de prinses en vijf achtste werd toegekend aan den overlevenden echtgenoot. Op 2 Maart 1716 deed de graaf bij akte, verleden voor de schepenen van het Brugsche Vrije, afstand van de erfenis aan Jean Charles Voets en aan Pierre Van Overloop.

de in te dijken schorre uit om er een grooter gedeelte van de bedding van het Zwin in op te nemen.

Op 1 Maart van hetzelfde jaar kocht voornoemde Philippe François Lippens van Jean Charles Voets en van Pierre Van Overloop het gedeelte van het Hazegras, dat de graaf van Monterey hun (in 1716) had afgestaan. Toch werd een zestiende gedeelte van de oppervlakte van dat land en die schorren afgestaan aan Charles Walwein en zijn kinderen(38).

Op hetzelfde oogenblik kwamen de hertog de Croy en de beide andere eigenaren, Philippe François Lippens en Charles Walwein, overeen om een gedeelte van de schorre van het Hazegras te laten indijken, aldus voormeld oktrooi van 5 September 1782 in uitvoering brengend.

Na den bouw van den dijk, die de huidige Zeedijk is, werd de Polder van het Nieuwe Hazegras, die meer dan 815 gemeten schorren groot was, voorgoed onttrokken aan het hoog water en voor landbouw gebruikt. Terwijl men voormelden polder indijkte, liet de Regeering een afwateringssluis bouwen bij het Hazegras voor de loozing van het water van de oeverstreek van het Zwin en, zooals wij dat hoogerop hebben gezien, werd er eveneens overgegaan tot den bouw van een fort en van het lazaret(39).

Een oktrooi van 8 December 1786 verleende den hertog de Croy en zijn medebelanghebbenden toestemming tot indijking van den Zoute-Polder (1787), die het Westelijke gedeelte vormde van het oorspronkelijke eigendom van Jean de Baemst. Wij hebben reeds gemeld dat deze polder zijn naam heeft gegeven aan de huidige plaats Het Zoute bij Knokke.

Toen de familie de Croy tijdens de Fransche revolutie was uitgeweken, werden de goederen van Hertog Emmanuel verbeurd verklaard en later toegekend aan de dotatie van het Eerelegioen. In 1798 werd er een gedeelte van verkocht.

De eigendomsrechten op de schorren van het Hazegras waren herhaaldelijk het voorwerp van terugvorderingen vanwege de Centrale Regeering van het land. Telkens werden echter de rechten van de eigenaars bevestigd.

(38) Zie vorige noot.
(39) Zie hoofdstuk IV, blz. 416.

Op 4 September 1813 maakte de Meester der verzoekschriften en Direkteur-Generaal der Polders, Charles Maillard, na onderzoek van de eigendombewijzen van de eigenaars van het Hazegras, aan dezen het besluit bekend, dat hij te hunnen gunste had uitgevaardigd. Hier volgt er de tekst van:

'Antwerpen, op 4 September 1813.

De Meester der Verzoekschriften, Direkteur-Generaal der Polders, enz.

Aan de Heeren Lippens en Co te Gent,

Mijne Heeren, ik heb de eer U bekend te maken dat bij mijn besluit van 30 Augustus 1812, goedgekeurd op 4 Juni laatstleden, door Zijne Excellentie den Minister van Financiën, het eigendomsrecht van de schorren, dat gij hadt opgeëischt in uitvoering van het Dekreet van 11 Januari 1811, erkend werd.

Ik noodig U uit U in mijn kantoren aan te bieden om de eigendomsbewijzen die bij Uw verzoekschrift waren gevoegd te komen terughalen, of deze te laten terughalen door een gevolmachtigde.

Ik heb de eer U te groeten

Charles Maillard.'

De tekst van het besluit zelf luidde als volgt:

'De Meester der Verzoekschriften, Direkteur-Generaal der Polders, enz.

Gezien artikel 3 van het Dekreet van 11 Januari 1811 betreffende de schorren.

Gezien de vordering en de eigendomsbewijzen voorgelegd door de Heeren Lippens en Piers Raveschoot, renteniers te Gent, den heer Jacques Philippe Pecsteen, rentenier en advokaat te Brugge en den heer D'hert, advokaat te Knokke.

Gezien het advies van den Direkteur der domeinen van het Leie-Departement in datum van 11 Maart 1812, die oordeelt dat de vordering gegrond is en geen enkele betwisting opwerpt.

Besluit
Artikel I.

Voornoemde heeren Lippens, Piers Raveschoot, Jacques Philippe Pecsteen en D'hert worden erkend als eigenaars van het

gedeelte der schorren dat het voorwerp uitmaakt van hun vordering.

Te weten:

Zeven achtste van de schorre, Hazegras genaamd, waarvan een gedeelte is gelegen in de gemeente Knokke, ter grootte van tweehonderd vier en twintig hectare, vijf en zestig are, een en dertig centiare.

224 hectare, 65 are, 31 centiare.

Artikel II.

Dit stuk zal ter goedkeuring worden voorgelegd aan Zijne Excellentie den Minister van Financiën.

Antwerpen, 30 Augustus 1818 Charles Maillard.'

De Regeering van Napoleon, die niet gewoon was zich veel aan de rechten van anderen gelegen te laten, erkende formeel de rechten van de eigenaars van het Hazegras op de schorren zelf, dat wil zeggen de niet ingedijkte gedeelten van het Zwin.

Omstreeks 1835 exploiteerden twee boerderijen het polderland van het Nieuwe Hazegras. De eene behoorde toe aan de familie Lippens en de andere aan de familie Piers de Raveschoot. Deze beide families bezaten alleen reeds, door aankoop, ongeveer zeven achtste van den polder.

In 1848 verleende de Belgische Regeering aan den Polder van het Nieuwe Hazegras en aan den Zoute Polder rechtspersoonlijkheid.

Op dat oogenblik leek de kwestie der eigendomsrechten voorgoed geregeld. Maar de bouw van den Internationalen dijk bracht een onvoorziene verandering in de houding van den Belgischen Staat ten opzichte van de eigenaars van den Polder van het Hazegras. In 1871 nam de Staat doodeenvoudig terreinen, die reeds sedert onheuglijke tijden door den Polder van het Hazegras werden geëxploiteerd, in bezit. Daarop volgde een bezitsvordering, ingesteld door den Polder. Op 31 Januari 1876 bevestigde de rechtbank van Brugge de rechten van den Polder en veroordeelde den Staat tot schadevergoeding.

Eerst bij exploot van 2 Augustus 1890 dagvaardde de Staat den Polder van het Hazegras tot opvordering van een zeker

terreingebied dat voormelde Polder steeds had geëxploiteerd. Daarmede begon het proces, dat de Hazegras Polder en de Zoute Polder moesten voeren tegen den Belgischen Staat en dat de eersten ten slotte in 1910 hebben gewonnen(40).

Hoogerop hebben wij gesproken van den Willem-Leopold polder en van den aanvullingsdijk, door de eigenaars van den Hazegras Polder en den Zoute Polder aangelegd(41). Die dijk is het welke de Kleine Vlakte, waar nu de Koninklijke Villa, het vliegplein en de nieuwe golf zijn gelegen, voorgoed heeft beschermd tegen het hevigste springtij. Een Vereeniging zonder Winstoogmerken, 'Het Zwin' genaamd, werd opgericht (1938) tot behoud van het laatste spoor van den verdwenen zeearm.

Bijlage II.
Verklarend kommentaar op de kaarten.

No 1. - Kaart die een beeld geeft van den toestand van het Zwin tusschen 1150 en 1350 (gevoegd bij hoofdstuk I en II).

Naast de voornaamste plaatsen vindt men daarop de zeearmen en de waterloopen van de streek, die zich uitstrekt van Brugge tot aan de Wester-Schelde of Hont.

Het Zwin nam in dien tijd een centrale plaats in en beheerschte in zekeren zin het geheele net van waterwegen van de streek. Het begon bij Damme, liep dan in Noordoostelijke richting, stroomde ten Oosten van Monnikerede, een kleine stad die thans is verdwenen, daarna ten Oosten van Hoeke. Tusschen Mude of Sint Anna-ter-Muiden en Sluis maakte het een scherpe bocht naar het Noorden en bleef in die richting voortloopen tot aan de Noordzee, waarin het uitliep in een indrukwekkende monding van 6 tot 7 Km. breed.

De zeearm stond in verbinding met Brugge langs de Reie, die van Brugge naar Damme stroomde, en langs het Oude Zwin, dat, zooals wij hebben gezien, van Brugge af Westelijk van de Reie liep, langs Koolkerke, Peereboom, Eienbroek (Oostkerke) stroomde en zich in het eigenlijke Zwin stortte ten Oosten van Westkapelle op een plaats, Reigersvliet genaamd, waar zijn monding een kleinen zeeboezem vormde.

(40) Arrest van het Hof van Verbreking te Brussel, van 2 Juni 1910.
(41) Zie hoofdstuk V, blz. 437.

Tusschen het Oude Zwin en de Reie, ter hoogte van Koolkerke, bevond zich een eerste Leugenzwin; tusschen Peereboom en Monnikerede stroomde een tweede Leugenzwin; daarna tusschen het Oude Zwin en het Zwin, voorbij Hoeke, was er een derde waterloop, die het Oude Zwin met het Zwin vereenigde en Nieuw Zwin of Groot Zwin werd genoemd. Heden ten dage heet deze waterloop de Hoeke Vaart. Op den Oostelijken oever van het Zwin, op eenigen afstand ten Zuid-Westen van Sluis, bevond zich het Lapscheursche Gat, een ander gedeelte van de monding van het Zwin, dat ten Noorden en ten Oosten van Lapscheure liep en tot voorbij Middelburg (in Vlaanderen) stroomde.

Te Damme is het dat de Gentsche Lieve zich in het Zwin stortte. Ten Westen van deze stad ziet men het moeras of polder, ‘de Zeuge’ genaamd, waaromheen in het begin van de XIVe eeuw een kanaal werd gegraven, uitgaande van de Reie en dat zich in het Noord-Oosten van Damme in het Zwin ging storten.

Wanneer wij nu een blik werpen op de streek, gelegen ten Oosten van Sluis, zien wij er een tweede monding van het Zwin, die ten Noorden van deze stad liep en om het eiland Kadzand heen stroomde. Zij stortte zich in de Noordzee tusschen Kadzand en Wulpen. In de XVe eeuw noemde men ze het Zwarte Gat of Sinte-Marie-Veer. Ten Zuiden van Oostburg vloeide een andere zeearm, de Elmara genaamd, die de Wester-Schelde bereikte tusschen IJzendijke en Biervliet. Wat betreft het eiland Wulpen, dat thans geheel is verdwenen in de monding van de Hont, dit was van de streek Oostburg-Groede gescheiden door een zeearm, de Vloer genaamd. Ten Oosten van Wulpen lag er een ander klein eiland: Koezand, eveneens verdwenen, dat van Wulpen gescheiden was door het water, Heidensee genaamd.

Vermelden wij om te eindigen nog ten Zuid-Oosten van Sluis een gedeelte van het Zwin dat tot Aardenburg liep en dat men ‘de Eede’ noemde.

No 2. - De streek van Brugge tot Biervlier, door Pieter Pourbus[41a].

De Brugsche schilder Pieter Pourbus (1510-1584), welbekend door zijn schilderijen en vooral door zijn portretten, was ook een uitstekend kartograaf.

41a Verkleinde fotografische weergave (een zesde) van het oorspronkelijke, bewaard in het Museum van Oudheidkunde te Brugge.

Toen het Brugsche Vrije op 6 December 1561 had besloten een uitvoerige kaart van het grondgebied van de Kastelnij[42] te laten maken, wendde men zich voor de uitvoering hiervan tot Pourbus.

De schilder zette zich aan het werk in 1562, maar kwam eerst in 1571 klaar. Alvorens zich met deze kaart van het geheel bezig te houden, had hij reeds kaarten van verschillende gedeelten van het Vrije opgemaakt en, om deze dokumentatie aan te vullen, ging hij opmetingen doen en schetsen maken op verscheidene plaatsen van het grondgebied van de Kastelnij. Voor Brugge en de omstreken bij voorbeeld, werkte hij op den Halletoren, van waar hij heel goed een flink gedeelte van de streek kon overschouwen. Meetkundigen hielpen hem ter plaatse bij het voorbereidende werk en zijn leerlingen stonden hem hierbij eveneens ter zijde.

De kaart van het Vrije, die klaar kwam in 1571, meet 3 M. 35 c.M. (in de hoogte) en 6 M. 2 c.M. (in de breedte). Zij is op linnen geschilderd en de achtergrond is groen. De schaal die op de kaart is aangebracht is berekend in roeden en komt ongeveer overeen met de schaal 1: 12.100.

Zooals men uit den afdruk kan opmaken, geeft de kaart een zeer trouwe grafische voorstelling van de verschillende topografische details. Het uitvoerigste en dus het belangwekkendste gedeelte is dat van de streek ten Noord-Oosten van Brugge, tot Sluis en Knokke.

Van de door Pourbus zelf geschilderde oorspronkelijke kaart blijft nog slechts het in dit werk afgedrukte gedeelte over. Het wordt bewaard in het Museum van Oudheidkunde te Brugge **(Gruuthuse).**

Het door Pourbus zelf geschilderde exemplaar was reeds erg beschadigd omstreeks de jaren 1596-1597, omdat het maar al te veel door de handen was gegaan[43]. Het bestuur van het Vrije

(42) De Kastelnij van het Brugsche Vrije behelsde de heele streek gelegen tusschen den benedenloop van den Ijzer en den benedenloop van de Wester-Schelde, dus ongeveer een strook van 75 Km. breed. In de diepte strekte het zich nagenoeg uit tot aan een lijn die eenerzijds een beetje Noordelijk van Roeselare loopt en anderzijds een beetje Zuidelijk van Eekloo, dus wel 30 tot 35 Km.

(43) De reproduktie is er het bewijs voor. Wanneer men rekening houdt met dit feit, en ook met de inwerking van meer dan drie eeuwen op de kleuren en de moeilijkheden die men heeft ondervonden om deze kaart te fotografeeren, zal men niet verwonderd zijn wanneer sommige details niet volmaakt duidelijk op de reproduktie zijn weergegeven.

liet de kaart dan ook heelemaal kopieeren door een anderen Brugschen schilder, Pieter Claeyssens, een werk dat klaar kwam omstreeks 1600-1601. Deze copie, die uiterst nauwkeurig het oorspronkelijke weergeeft, bevindt zich op het oogenblik in de kleine trouwzaal in het Stadhuis te Brugge.

De kaarten van Pourbus en speciaal het gedeelte van de kaart van het Vrije, dat hier is afgebeeld, zijn onder de beste van de bekende en uit de zestiende eeuw bewaarde topografische kaarten, zoo niet de beste.

Gaan wij nu over tot den inhoud zelf van deze kaart, die zoo belangwekkend is voor de bestudeerde streek.

Van Brugge, langs Koolkerke in Noordoostelijke richting stroomende en op een zekeren afstand ten Noord-Westen van Damme loopende tot aan Peereboom, zien wij het eerste vak van het zeekanaal van Brugge tot Sluis, voor de scheepvaart geopend in 1566. Het is het weer uitgediepte gedeelte van het Oude Zwin. Het nieuwe kanaal stroomt tusschen twee met een witte streep aangegeven dijken. Voorbij Peereboom is het het Oude Zwin zelf, dat voortloopt in Noordoostelijke richting als een eenvoudig afwateringskanaal der wateringen, en ten Westen van Oostkerke, ten Zuiden en ten Oosten van Westkapelle stroomt. Daar ziet men den waterloop langs een dijk stroomen, over een afstand overeenkomende met ongeveer 250 meter, daarna er doorheen loopen, tusschen twee dijken vloeien, om den dijk te bereiken die de grens vormt van de ‘Schorre’ van het Zwin, die niets anders is dan de Graaf Jans-dijk, ten Zuiden van den ‘Witten hof’ of de Vijf Huizen. Deze beide dijken, waartusschen het Oude Zwin stroomt, hebben den ouden kleinen zeeboezem, die vroeger werd gevormd door de monding van den waterloop, afgesloten. Zooals de kaart dit aantoont, was alle verbinding ervan met het Zwin afgesneden door den Graaf Jans-dijk. Aangezien er geen enkel spoor overblijft van de monding van het Oude Zwin, ten gevolge van in de XVIIe eeuw door de Spanjaarden uitgevoerde werken, is de kaart van Pourbus het eenige dokument dat er de herinnering van voor ons heeft bewaard.

Tusschen Brugge en Damme ziet men de Reie tusschen twee dijken stroomen. Ten Westen van Damme, op enkele honderden

meters van de stad, bemerkt men het moeras de Zeuge, dat een parallelogram vormt en door een dijk is omgeven. Een kanaal loopt langs dezen dijk, omringt het moeras en gaat zich storten in wat er overblijft van het Zwin aan den anderen kant van de stad. Dit kanaal heeft gediend om het water van de Zeuge in het Zwin te brengen, toen het moeras als spuidok werd gebruikt.

Voorbij Damme is wat er van het Zwin overblijft een vrij onregelmatige waterloop - wij bedoelen den Oostelijk gelegen waterloop - die aanzienlijk breeder wordt alvorens hij in Sluis komt, om zeer breed te worden stroomafwaarts van de stad. Ter hoogte van Mude (St. Anna-ter-Muiden) ziet men duidelijk een groote zandbank, aangegeven met drie ‘Bake’ of bakens, bestemd om de schepen te waarschuwen voor het gevaar dat deze hindernis bood. Het gedeelte van het Zwin, stroomafwaarts van de monding van het Oude Zwin gelegen, is zorgvuldig afgebakend. In de monding zelf van den zeearm is het woord ‘Tzwin’ aangebracht.

Ten Westen van de monding van het Zwin (aan den kant van Knokke). ziet men een groote uitgestrektheid schorren, aangegeven als ‘Scorre’ en in het Westen begrensd door den Graaf Jans-dijk. Op het oogenblik van de uitvoering van de kaart van Pourbus (tusschen 1562 en 1571), was de Oude Hazegras-Polder nog niet ingedijkt, aangezien men geen dijk ziet buiten den Graaf Jans-dijk. Men geeft er zich hier goed rekenschap van dat, in de XVe eeuw, zooals wij dat hebben gezegd in bijlage I, de schorre van het Hazegras in het Westen door dezen dijk was begrensd.

Nog steeds tusschen Brugge en Sluis, geeft de kaart van Pourbus ons den loop van het nieuwe zeekanaal van Brugge naar Sluis, waarvan het eerste vak, zooals wij dat daar juist hebben gezien, de wederuitgraving van het Oude Zwin was. Van Peereboom volgde dit kanaal nagenoeg den loop van het tweede Leugenzwin tot aan ‘Lembeke’ of Bekaf, gelegen ten Zuiden van Monnikerede (Muenikere). Op die plaats werd het tot Sluis voortgezet door het kanaal van Damme naar Sluis, gegraven in uitvoering van het tweede gedeelte van het ontwerp van Gomaer. Zooals wij dat reeds wisten, was het gedeelte van Damme tot Bekaf of Lembeke op deze plaats afgesloten door een dijk en dit gedeelte heette voortaan ‘Verloren Rek’.

Ten Zuid-Oosten van Damme, gaande ten Zuiden van Moerkerke, ziet men den loop van de Lieve, eveneens tusschen twee dijken. Ten Oosten van Hoeke is de 'Waterganc van Ramsvliet' niets anders dan het Nieuwe Zwin of Groot Zwin, de huidige Hoeke-Vaart.

Wij vestigen speciaal de aandacht op de talrijke dijken en gedeelten van dijken, die een uitstekend beeld geven van de ordelooze wijze waarop het Zwin tusschen Damme en Sluis werd ingedijkt, indijkingen die grootelijks hebben bijgedragen tot de zeer snelle verzanding.

Ten Zuid-Oosten van Sluis, uitgaande van het Coxydsche Gat, te Slependam, vinden wij de Eede, die langs Aardenburg in Zuidelijke richting loopt. Aan den kant van Kadzand wordt de oever van het Zwin ook door schorren gevormd.

Van het Coxydsche Gat ten Oosten van 'Coxyde' loopt, in Noordoostelijke richting, de tweede monding van het Zwin, die om Kadzand heen stroomt en die het Zwarte Gat of Sinte-Marie-Veer heette. Zij kwam uit in de Noordzee, tusschen Kadzand en Wulpen. Naar het Oosten is het de Passegeule, waarvan het eerste gedeelte het kanaal van Oostburg was, zooals wij dat hoogerop hebben gezien. De Passegeule was zeer ondiep, zooals de zandbanken in zijn bedding daar op wijzen, vooral aan den kant van 'Yzendyke'. Op de plaats waar zij den Braakman en de Schelde bereikt, tegenover het eiland Biervliet, is de toegang naar den stroom werkelijk afgesloten door de talrijke zandbanken.

Men begrijpt dat het kanaal van Oostburg nooit voldoening heeft kunnen geven en dat anderzijds de verschillende overstroomingen bij het einde van de XVIde eeuw en het begin van de XVIIde eeuw, waarvan sommige veroorzaakt door het doorsteken van dijken, wel den uitslag hebben kunnen opleveren, die tevergeefs door de Bruggelingen verwacht werd in het begin en midden der XVIe eeuw, namelijk dat het hoog water van de Schelde op de vaargeulen van het Zwin zou werken, om er het zand uit weg te vagen.

IJzendijke is bijna heelemaal overstroomd door de toeneming van de watervlakte van den Braakman bij de monding van de Passegeule. Biervliet is een klein eiland geworden, gescheiden van de streek van IJzendijke door denzelfden Braakman. Die zeearm is

op dat oogenblik heel ondiep en voor een groot gedeelte overdekt met zandbanken. Kaart No 3 toont aan dat hij, tusschen 1571 en 1621, grooter en dieper is geworden.

Het eiland Wulpen bestaat nog steeds, maar de Vloer (‘Den Vloer’) die het scheidt van de streek van Groede-Breskens is erg verzand.

Ten Noorden van Gaternisse geeft de kaart den naam van ‘Nieuwer Have’ aan. Dat is de monding van het Nieuw-Havensche Gat, gevormd op het oogenblik van de voltooiing van de kaart van Pourbus (omstreeks 1570), maar die nog niet op de kaart is aangegeven. Deze zeeboezem had zijn beginpunt, zooals wij dat hebben gezien, in de tweede monding van het Zwin bij Marolleput (Noordelijk van Oostburg) en bereikte de Schelde op voormelde plaats (Zie kaarten No 3 en 4).

> No 3. - C.I. Visscher, Caerte van 't Vrije[44], sijnde een gedeelte en lidt van Vlaenderen, waer in vertoont wert de tegenwoordige ghelegentheijt van de stadt Sluys, Cadsand en de doorgestoken polders, met grooten vlijt gecorrigeerd en verbetert door -[45].

Deze kaart geeft den toestand van de streek Brugge-Biervliet na afloop van het twaalfjarig Bestand (1621).

Zij werd rond 1622 uitgegeven door de graveurs en uitgevers van kaarten Claes of Nicolaes Jansz Visscher en H. Hondius te Amsterdam. Schaal ongeveer 1: 140.000.

Tusschen Brugge en Sluis zien wij daarop de ‘Nieuwe vaert naer Sluys’ of het zeekanaal van Brugge naar Sluis, gegraven in de XVIe eeuw, dat over Koolkerke naar Peereboom loopt en zich van daar naar het Zuid-Oosten richt tot Bekaf of Lembeke (Monnikerede), waar het in Noordoostelijke richting voortloopt tot Sluis. Dit laatste gedeelte is met ‘De Soete’ aangeduid.

Van Brugge tot Damme ziet men de Reie, maar de naam staat er niet op aangeduid. Van Damme uit, loopende naar het Zuid-Oosten, onderscheidt men: ‘De Lieve loopende naer Ghent’. Van Damme tot Sluis, ten Oosten van het kanaal ‘De Soete’, ziet men

(44) Vrije van Sluis.

(45) Verkleinde fotografische weergave van het oorspronkelijke, dat 0,375 m. × 0,415 m. meet (Kaarten en plans van de Koninklijke Bibliotheek van België).

‘De Soute’ of wat er toen van het Zwin tusschen Damme en Sluis nog overbleef.

Het Zwin tusschen Sluis en de Noordzee is aangeduid als ‘'tZwyn ofte oude Haven’. Op den Westeroever komen de forten voor van St Job, St Frederyck, St Donaes, dat ‘De Soete’ afsnijdt. Vervolgens ‘'t Oude Pas’ en ‘'t Nieuwe Pas’, deel uitmakende van de versterkingen van Sluis. Hoogerop nog, het fort St Marck, dat overeenstemt met het fort Isabella of met het fort Teresa.

Aan weerskanten van het Zwin bemerkt men de legerplaats van de troepen van Aartshertogin Isabella, aangeduid als ‘Des Vyants Legher’ (zijde van Knokke) en ‘'t Leger van de H.M. Heeren Staten’ (zijde van Kadzand). Wij zien ook Sluis en omgeving op een grooter schaal, onderaan op de linkerzijde van de kaart.

De stad Sluis is goed versterkt, en meer Noordwaarts - aan de Oostzijde van het Zwin - bevinden zich twee forten waarvan de naam niet is aangeduid, maar die de forten zijn van Oranje (ten Noorden) en van Nassau (ten Zuiden), zooals blijkt uit kaart nr 4.

Meer Oostwaarts en ten Zuid-Oosten van Sluis bevinden zich verscheidene forten en de versterkingen van Aardenburg; het land is bijna heelemaal overstroomd. Op gebied van waterloopen ziet men in die streek heel den loop van de tweede monding van het Zwin, die om het eiland Kadzand stroomt en ‘'t Swarte Gat’ werd genoemd, ter hoogte van het eiland ‘Wulpen’, dat te dien tijde nog bestond, alhoewel veel kleiner.

Aan den ‘Marolle put’ (Noorden van Oostburg), begint het ‘Nieuwe Havense Gatt’, een zeearm die zich rond 1570 heeft gevormd en die het Zwin met de Wester-Schelde verbond. Die zeearm staat op de kaart van Pourbus nog niet aangeduid.

De tweede verbinding van het Zwin met de Schelde en die ten Noorden van ‘Ysendyck’ uitkwam, is de Passegeule. Zij is aangeduid met verscheidene forten op haar oevers, maar de naam ontbreekt.

Biervliet is een kleine versterkte stad in een eiland van den Braakman en ten Zuid-Westen van welke zich nog een fort bevindt. Wat den Braakman betreft, deze is uitgestrekter en dieper dan op de kaart van Pourbus.

Nr 4. - Fragment van de kaart van het Noorden van Vlaanderen door Peeter Verbist, een Antwerpschen auteur en uitgever van kaarten. Zij draagt als titel: ‘Het Noorderdeel van 't Graefschap Vleandren (sic) vervatende het Vrije, mitsgaders Axel en Astenne Ambacht ende een gedeelte van 't Landt van Waes, met de aengelegen landen.’ Schaal van ongeveer 1: 170.000[46].

Deze kaart dagteekent van 1644. Zij is dus van ruim twintig jaar lateren datum dan de vorige (Nr 3) en geeft een beeld van de behandelde streek, enkele jaren vóór het Verdrag van Munster (1648).

Men vindt er dezelfde waterloopen op: ‘De Nieuwe Vaert naar Sluys’, aangewezen als ‘De Soete’ van af Bekaf, ten Oosten van dit kanaal ‘De Soute’. Men ziet er ook de ‘Lieve fluvius’. Het ‘Oude Zwyn’ staat aangeduid van Peereboom tot Hazegras.

Op den Westeroever van het Zwin staan meer forten aangeduid dan op de vorige kaart: S. Job, S. Donaes, S. Frederic, 't Pas, 't Nieu Pas, De Sterre, F. Isabelle, F. Terese.’ Het fort St Paulus staat aangeduid, maar de naam ontbreekt.

Aan den anderen kant van het Zwin zijn twee forten: ‘F. Orang’ en ‘F. Nassou’ met hun naam aangeduid.

De overstrooming is aanzienlijk verminderd. Zij bestaat nog gedeeltelijk ten Zuiden en ten Zuid-Oosten van Sluis en ten Oosten en ten Noord-Oosten van Aardenburg. De tweede monding van het Zwin ('t Swarte Gat) bestaat nog, doch is kleiner, vergeleken met de vorige kaart.

Wulpen komt er nog steeds op voor en zelfs ‘Den Ouden Vloer’, d.w.z. het water dat Wulpen van het Land van Breskens scheidt, is erop aangeduid.

‘De Nieuwer havense Gat’ staat aangewezen. De Passegeule is reeds kleiner, maar de naam komt er niet op voor. Biervliet is nog steeds een eiland, dat goed gescheiden is van de streek van ‘Ysendyck’.

(46) Verkleinde fotografische weergave van het oorspronkelijke (Dienst der Kaarten en Plans van de Koninklijke Bibliotheek).

Nr 5. - De streek Sluis-Biervliet op de kaart N.I. Visscher, herzien en verbeterd door R. Ottens: ‘Zelandiae comitatus novissima tabula delineata per Nicolaum I. Visscherura, nunc autem emendata et aucta per R. Ottens,’ uitgegeven tusschen 1652 en 1692. Schaal van ongeveer 1: 41.000[47].

Men ziet er een deel van het Zwin ten Noorden van Sluis, vervolgens het ‘Coxysche Gat’, met twee armen voortkomende van de Passegeule. Die twee armen vloeien in elkaar ten Zuid-Westen van ‘Ysendyck’. Rondom Biervliet werden verscheidene polders ingedijkt: ‘Aemelia’ of Ameliapolder, de ‘Orangien polder’, die een vrij groot gedeelte van het watervlak van den Braakman op die plaats hebben ingenomen. Meer noordwaarts toe, ziet men de ‘Haven van Baersande’ en de ‘Nieuwer Haven’, het ‘Nieuw Havensche Gat’ aanwijzende.

De monding van het Zwarte Gat is ingedijkt geworden. Er blijven daarvan nog twee kreken over, welke met dien naam zijn aangewezen.

Het eiland Wulpen werd door de golven verzwolgen en al wat er nog aan herinnert is de kleine polder ‘Aenwas van Wulpen’ geheeten, ten Noorden van een der kreken ‘'t Swarte Gat’ genaamd.

Het volstaat het algemeen aanzien van de op deze kaart afgebeelde streek te vergelijken met dit van dezelfde streek, zooals deze voorgesteld is op de twee vorige kaarten, om zich een denkbeeld te geven van de veranderingen die zich hebben voorgedaan: de gronden, overstroomd ten Zuiden van de Passegeule, zijn grootendeels opgedroogd. De Braakman tusschen Biervliet en ‘Ysendyck’ is merkelijk smaller geworden ten gevolge van het aanleggen en herstellen van dijken.

Wanneer men nu de datums der indijkingen bekijkt, die voor verscheidene polders zijn aangeduid, geeft men zich rekenschap van de wijze waarop de werking der tijen van de Schelde op het Zwin verminderd is van af de eerste jaren volgend op het Verdrag van Munster (1648). De kaarten op zich zelf bewijzen dit reeds voldoende.

(47) Verkleinde fotografische weergave van blad nr 7 van het exemplaar van den Dienst der Kaarten en Plans van de Koninklijke Bibliotheek.

Nr 6. - Het Zwin en de streek van Knokke, naar de ‘Cabinetskaart’ van Ferraris[48].

Van 1770 tot 1777 leidde graaf Joseph de Ferraris, luitenant-generaal in den dienst van Oostenrijk, de werkzaamheden van de eerste echte topografische kaart op groote schaal (1: 11.520) van geheel België (en van een gedeelte der naburige streken).

Zij werd heelemaal op het terrein opgemeten door de leerlingen van de militaire school voor wiskunde en het personeel van het artilleriekorps der Oostenrijksche Nederlanden.

De definitieve teekeningen werden uitgevoerd in het te Mechelen gevestigde atelier voor topografische teekeningen.

Er werden drie exemplaren van gemaakt, waarvan een voor Hertog Karel van Lorreinen, landvoogd der Nederlanden. Tot na den oorlog 1914-1918 werden die drie exemplaren te Weenen bewaard. Dank zij het Verdrag van Saint-Germain-en-Laye van 10 September 1919, slaagde België erin zich het exemplaar van zijn gewezen landvoogd Karel van Lorreinen te doen teruggeven. Het werd toevertrouwd aan den Dienst der Kaarten en Plans van de Koninklijke Bibliotheek van België. Bedoelde kaart, die met de hand is opgemaakt en in kleuren is, omvat 275 bladen.

Wat bij die kaart opvalt, is de volkomen trouwe voorstelling van het aanzien van de streek.

Men ziet er het Zwin erg verzand. De ‘Schorre van Hasegars’ komt er op voor zooals ze er uitzag korten tijd voor haar indijking (1784). Men vindt er nog den ‘Polder de Hasegars’ of Ouden Polder van het Hazegras op, het dorp Knokke en de duinen. Het ‘Fort St Paul’, de ‘Paulus Vaert’, het ‘Fort Isabelle Ruiné’ evenals de ‘Graeve Jans Dyck’.

Een belangwekkende bijzonderheid is de aanduiding van de grens, in 1718 getrokken tot verbetering van het Barreelentractaat: ‘Limite inexécutée de l'an 1718.’ De ‘Swyne Brugge Vaert’ is een deel van het Oude Zwin. De duinen ten Noord-Oosten van het dorp Knokke, waar men nog een kreek ziet, zijn de Zoute Polder, die ingedijkt werd in 1787. Op den Oosteroever van het Zwin: ‘Regiment’ of Retranchement.

(48) Exemplaar bewaard in de Koninklijke Bibliotheek (Kaarten en Plans).

Het getal 15, dat men aangeduid ziet nabij ieder huis of iedere groep huizen, wijst aan dat, voor den eeredienst, die woningen afhingen van de parochiekerk van Knokke, terwijl 16 Westkapelle, 18 Ramskapelle en 14 Heist aanduidt.

Nr 7. - Fragment van de kaart van België op de schaal 1: 20.000 door Philippe Van der Maelen, uitgegeven te Brussel van 1846 tot 1854.

De monding van het Zwin, van Sluis tot aan de zee, had, in de eerste helft van de XIXe eeuw, nog een zekere breedte, die op 200 tot 300 meter kan worden geschat. De diepte was zeer gering, vooral bij laag tij.

Rondom de ‘Groote Plaet’ of eiland Van Damme had de monding zich in twee deelen gesplitst, die weer samenvloeiden voorbij bedoelde zandbank.

Men ziet op de kaart de verschillende polders rond Sluis, waarover wij op het einde van het IVe en in het begin van het Ve hoofdstuk gesproken hebben, zooals den ‘Gouverneur Polder’, den ‘Godefroi Polder’, den ‘Burkel Polder’, den ‘Polder du Haesegras’ en den ‘Zoute Schoor Polder’ (of Zoute Polder), ten Westen van het Zwin. Ten Oosten van het Zwin ziet men den ‘Kasteel Polder’. De kaart geeft nog een overblijfsel van het Coxydsche Gat (Cokje Gat) ten Oosten van Sluis.

Wij zien er ‘Retranchement of Cassandria’ met, ten Zuiden, het ‘Fort Nassau’, en verder, aan den kant van Holland, overal polders.

Op den Westelijken oever van het Zwin (kant van België) zijn duidelijk aangeduid de drie ingedijkte polders van de eerste schorren van het Hazegras: de ‘Vx. Polder du Haesegras’, de ‘Polder du Haesegras’ en de ‘Zoute Schoor Polder’. De ‘Kleyne Vlakte’ is nog niet bevrijd voor de hooge tijen. De Westelijke grens van voormelde polders is wel, zooals wij dit uitleggen in bijlage I betreffende het Hazegras, de Graaf Jans-dijk.

Men ziet ook den St Paulus-dijk, die den Ouden Polder van het Hazegras tegen de tijen beschermd heeft, dan den ‘Zee Dyk’, die in werkelijkheid uit twee deelen bestaat. Het oudste, dat met den St Paulus-dijk den ‘Polder du Haesegras’ omgeeft, dagteekent van 1784 en heeft het mogelijk gemaakt den Nieuwen Polder van

het Hazegras te winnen. Het andere deel, dat het eerste met de duinen verbindt, ten Westen van de ‘Kleyne Vlakte’, heeft den Zoute Polder of ‘Zoute Schoor Polder’ doen winnen (1787).

Op den Graaf Jans-dijk, ten Oosten van den ‘Vagevuer Polder’, ziet men den ‘Wittenberg of Vijf Huyzen’, die de ‘Witten Hof’ zijn van de kaart van Pourbus.

Op gebied van forten vinden wij er het ‘Ancien Fort St. Paul’, het ‘Fort Napoléon, Rné’, het ‘Anc. Ft. Isabelle’ en het ‘Ft. Isabelle’. Dit laatste schijnt een foutieve aanduiding te zijn. Verder het ‘Fort du Hasegras’. Ten Zuiden van het ‘Anc. Ft. Isabelle’ begint de ‘Ligne de Cantelmo’, ten Westen waarvan het ‘Anc. Ft. Ste Anne’ is aangeduid. Langsheen dezelfde lijn, staat er, ongeveer 800 meter meer Zuidwaarts, juist boven de ‘Vuyle Vaert Brug’ een aanduiding die een fort aanwijst, maar er staat geen naam bij; het is de plaats van het oude fort ‘De Sterre’. Steeds de Lijn van Cantelmo volgend, komen wij aan het ‘Anc. Ft. St Donas’, ten Westen waarvan zich het ‘Anc. Ft. Frederic’ bevindt. Aan de andere zijde van het kanaal is er het ‘Anc. Ft. St. Job’.

Laten wij er nog op wijzen dat rond het midden der XIXe eeuw Knokke een klein dorpje was, waarvan de eenige agglomeratie zich rond de oude kerk bevond. Daar waar de huidige dijk loopt, met het Albertstrand, het Knokkestrand, het Zoute en de tegenwoordige agglomeratie, waren enkel duinen, met hier en daar enkele huisjes.

Dr. ANTOINE DE SMET, bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek.

Bibliografie

ANDRIES (J.O.), **Recherches historiques sur les voies d'écoulement des eaux des Flandres...,** Brugge, 1838.
ATLAS DE GEOGRAPHIE HISTORIQUE DE LA BELGIQUE, uitgegeven onder leiding van Léon Van der Essen, met medewerking van F.L. Ganshof, J. Maury, P. Bonenfant. - Kaarten VIII-IX: **La Belgique au XVIIe siècle** (1648-1713) en X: **La Belgique en 1786.** Brussel, ter perse.
BEEKMAN (A.A.), **Geschiedkundige atlas van Nederland,** 's Gravenhage, ter perse.
BEEKMAN (A.A.), **De Heidensee,** in TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP, 1924, p. 359-368.
BEEKMAN (A.A.), **Nederland als polderland,** derde druk, Zutphen, 1932.
BLANCHARD (R.), **La Flandre, Etude géographique de la plaine flamande,** Parijs, 1906.
BOES (J.), **De Lieve, eerste kunstmatige verbinding tusschen Gent en de Zee,** in BULLETIJN DER MAATSCHAPPIJ VAN GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDE TE GENT, 1929, p. 7-64.
CATALOGUS MAPPARUM GEOGRAPHICARUM AD HISTORIAM PERTINENTIUM.., Varsoviae, 1933, p. 3-14: Section I: **België-Belgique,** door F.L. Ganshof, professor aan de Hoogeschool te Gent.
DE FLOU (KAREL) en DE SMET (JOS.), **Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen...** Gent, 1914-1938, 18 vol.
DE HULLU (J.), **De Belgische aanvallen op Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in 1830 en 1831,** Oostburg, 1937.
DE HULLU (J.), **De kommervolle toestand der watering Cadzand omstreeks 1720-1731,** in ARCHIEF UITGEGEVEN DOOR HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, 1918, p. 106-117.
DE LANGUE (J.), **De monding van het Oude Zwijn,** in HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS... SOCIETE D'EMULATION TE BRUGGE, 1935, p. 121-139.
DEPT (G.G.), **Etude critique sur une grande inondation marine à la côte flamande (19 novembre 1404),** in ETUDES D'HISTOIRE DEDIEES A LA MEMOIRE DE HENRI PIRENNE, Brussel, 1937.
Description abrégée géographique et historique du Brabant hollandois et de la Flandre hollandoise..., Parijs, 1748.
DE SMET (ANT.), **Het waterwegennet ten Noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw. (Oude Zwin, Reie en Zwin),** in REVUE BELGE DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE, 1933, p. 1023-1059 en 1934, p. 83-121.
DE SMET (ANT.), **De werken bij de Reie tusschen Brugge en Damme in de XIVe eeuw,** IBIDEM, 1935, p. 859-863.
DE SMET (ANT.), **L'origine des ports du Zwin: Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis,** in ETUDES D'HISTOIRE DEDIEES A LA MEMOIRE DE HENRI PIRENNE, Brussel, 1937.

DE SMET (JOS.), **Het Bestuur van het Graafschap Vlaanderen. - Het Brugsche Vrije. - De Feodaliteit,** Brugge 1932.
DE SMET (JOS.), **Brugge op het einde van de XIIIe eeuw,** Brugge 1933.
DE SMET (JOS.), **Monikerede. Een verdwenen zeestad van het Zwin,** in BIEKORF, 1939, p. 1-8.
DE SMET (JOS.), **Tables du commerce et de la navigation du port de Bruges 1675-1698,** in BULLETIN DE LA COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE, 1930, p. 103-244.
DUVIVIER (Ch.) et ROLIN (ALBERIC), **Mémoire pour le Hazegras Polder et le Zoute Polder intimés... contre l'Etat belge appelant,** Gent, 1907.

GILLIODTS VAN SE VEREN (L.), **Bruges ancienne et moderne,** Brussel, 1890.
GILLIODTS VAN SE VEREN (L.), **Bruges, port de mer,** in ANNALES DE LA SOCIETE D'EMULATION DE BRUGES, 1894.
GILLIODTS VAN SE VEREN (L.), **Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges,** Brugge, 1904-1906, 4 vol.
GILLIODTS VAN SE VEREN (L.), **Cartulaire de l'ancien Grand Tonlieu de Bruges,** Brugge, 1908-1909, 2 vol.
GILLIODTS VAN SE VEREN (L.), **Inventaire des Archives de la ville de Bruges,** + Tables et glossaire flamand door Edw. Gailliard, Brugge 1871-1885, 9 vol.
JONCKHEERE (EDOUARD), **La contrée de Knocke et du Zwyn au XVIIe siècle,** Beschrijving met groote kaart, Brugge, 1912.
LANTSHEER (M.F.) en NAGTGLAS (F.). **Zelandia illustrate.** Verzameling van kaarten,... betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland,... Middelburg, 1879-1880, 2 vol.
MARCHAL, **Notice sur la carte géographique et héraldique du Franc de Bruges, ouvrage de Pierre Pourbus,** met facsimile in het zwart van de kaart, in ANNALES DE LA SOCIETE D'EMULATION, Brugge 1850.
O[PDEDRINCK] (J.), **Knocke-sur-mer.** Histoire et souvenirs, Knokke a/z, 1913.
PIRENNE (HENRI), **Histoire de Belgique,** 5de en lste uitgaaf, Brussel, 1920-1931, 7 vol.
PRIEM (F.), **Documents extraits du Dépôt des archives de la Flandre occidentale à Bruges,** 2e reeks, Deel VI, Brugge 1848-49.
ROLIN et RONSE, **Mémoire en cause du Polder de Hazegras contre l'Etat belge,** Gent 1876.
ROOS (G.P.), **Beknopt Geschied- en aardrijkskundig woordenboek van Zeeuwsch-Vlaanderens westelijk deel,** Oostburg, 1874, + **Toevoegsels en verbeteringen** door J. de Hullu, Oostburg, z.d.
SANDERUS (ANT.) **Flandria illustrata...,** Coloniae-Agrippinae, 1641-1644, 2 vol.
TIBERGHIEN (A.), **La 'Carte de Cabinet' des Pays Bas Autrichiens par Joseph de Ferraris,** in REVUE BELGE DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE, p. 383-388.
VAN DER AA (A.J.), **Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden,** Gorinchem, 1839-1851, 13 vol.
VAN DE VYVERE (ALOYS) en VERHAEGHE (LOUIS), **Mémoire présenté à la Cour d'appel de Gand... en cause de l'Etat belge contre le Haezegras-Polder et le Zoute-Polder,** Gent 1907.
VAN EMPEL (M.) - PIETERS (H.), **Zeeland door de eeuwen heen,** Middelburg, 1930 en volgende.
WATERSCHOOT (M.A.), **De Vlaamsche Kustvlakte,** Langemark, Vonksteen, 1938.

[Drie gedichten]

Pour la grande desillusion

Uw beeld
staat als een schim
tegen den witten muur
van m'n ziel.

Een toorts
van liefde slaat z'n vuur
flikkrend omhoog
in wijden boog.

Ik speel
een stil menuet
op een groote guitaar
terwijl op het dansparket
van m'n hart
de liefde danst
in kringen van smart.

Uw beeld
staat als een vlam
tegen den witten muur
van m'n ziel

En ik speel gram
voort
het melancholisch lied
van verdriet
omdat m'n bêe
niet werd aanhoord.

De moordenaar

Z'n hart sloeg het dinner van twaalf uur,
- in den haard van z'n ziel laaide het vuur -
een na een schoven de genoodigden binnen:
‘Nijd, liefde, spot en melancholie.’

‘Kom, riep hij met glazigen mond waarvan
de raastigheid droop, het dinner gaat beginnen.’

En wijl de gasten dronken den wijn zijner drift
en aten den cariaar van z'n wellust,
vocht hij tusschen palmen
met de schim van den vermoorden man.

Hij bloedde uit z'n oogen,
en toen de muziek een zigeunermelodie begon,
weende hij bij het gelaat van z'n nooit geboren kind.

Drie snikken

Je haren
waren
het bloeiende koren van m'n liefde.

Bloem
plette ik tusschen mijne verwachtende lippen.

Je at
het voedsel der sterkte
uit m'n mond...

PAUL ORTEGAT.

[Twee gedichten]

Aan de onbekende van de seine

‘Men mag wellicht gelooven dat zij in de Seine sprong om haar maagdelijkheid te behoeden.’

Hield dan uw jeugdig hart zóó aan zijn droomen
Dat het verkoos, boven het ruw gebod
Van een meedoogenloos, ontgoochlend lot
In 't ijzig water-worgen om te komen?

Of werd u nooit een schoone waan ontnomen,
En dreef u slechts het nijpen van den nood
Of een verlatenheid, zoo zwart, zoo gróót
Dat lichter scheen de lok der duistre stroomen?

Geen stervling vroeg, bij 't laatst, wanhopig dolen,
't Geheim, achter uw lippen schuw verscholen;
Thans zwijgt uw wondre glimlach voor altijd...

Nooit zullen tranen nog uw oog bedroeven,
Nimmer de smart uw smetloos voorhoofd groeven
Noch schenden een onwaardge uw maagdlijkheid,

Doch nooit zal nog uw jonge stem weerklinken,
Nimmer uw mond de schaal der vreugde drinken:
Dit schoone leven is voor altijd kwijt

Wat deert het...

Wat deert het, dat de geest gevangen is
Binnen wat stof, waarmee hij steeds zal strijden,
Dat 't leven kort en raadselachtig is
En 't harte wankelmoedig in 't verblijden?

Dat in een droom wij ons van duisternis
En smart voor eeuwig denken te bevrijden,
Doch soms het noodlot, of een wreed gemis
Aan eigen kracht de vreugde komt ontwijden?...

Geen leed, geen macht, zelfs niet het streng gezag
Van liefdesmart of stervenspijn vermag
Het harte voor dit Wéten te versperren:

Hoog boven kleine vreugden-van-één-dag
Klinkt van een verre bron de zilvren lach
En fonkelt de standvastigheid der sterren.

HERMAN DE CAT.

Waarom houden wij van de muziek?[1]

Sprekende over de muziek, heeft Plato, in zijn verhandeling over den Staat, volgende bepaling gegeven:

‘De muziek is een psychisch moment. Aan het heelal geeft zij een ziel, aan de gedachte vleugelen, aan de verbeelding - een opbruisenden toover, aan de triestigheid - bevalligheid, aan alles - vreugde en leven. Zij is de essentie der orde, en verheft tot het goede, het rechtschapene, het mooie, waarvan zij de onzichtbare, doch tevens verblindende, hartstochtelijke en eeuwige uitdrukking is.’

De muziek is dus de taal der ziel. In tegenstelling met andere schoone kunsten, houdt de muziek enkel rekening met het hart, met de ziel, en bijgevolg met imponderabelen die tot nog toe het menschelijk brein ontgaan.

Niettegenstaande echter wij van de muziek geen wezenlijke bepaling kunnen geven, niettegenstaande wij over het hoofdstuk der muziekuitdrukking in 't duister verkeeren, toch beminnen wij, misschien meer dan ieder andere kunst, de muziek.

Wij beminnen de muziek. Goed. Doch waarom doen wij het?

Als wij een boek lezen, dan is het redelijk het graag te zien - om zijn inhoud, om zijn vorm, om zijn uitdrukkingen, om den schrijver - alhoewel wij in dit geval nimmer zullen zeggen dat wij het liefhebben. Als wij een plastisch werk aanschouwen - een schilderij, een standbeeld - dan kunnen wij het graag zien om de expressie, om de gelukkige veelkleurigheid, om de goedgestifte trekken, om de trouwe of ideële afbeelding.

Doch als wij in een concertzaal of vóór onzen radioluidspreker een muziekopus aanhooren, dan kunnen wij geen enkel woord, geen enkel antwoord uitbrengen, Wij erkennen wel dat wij in een bijzondere gemoedsgesteldheid verkeeren, wij geven toe dat er

(1) Spreekbeurt gehouden vóór de radio, den 5den Juli 1938.

iets in ons zingt en speelt, doch wat het is, hoe het komt, waarom het enkel zoo lang duurt als het auditieve - op die vraag blijven wij het antwoord schuldig.

In den poespas van vertoogen over de liefde, de echte liefde - waarvan men gezegd heeft dat ze een hartstocht is die met een rilling begint en met een geeuwing eindigt - is er toch een roode draad, die in alle verhandelingen merkbaar is. Dat is een wezenlijke essentie, een reëele drijfveer, die die liefde opwekt. Hetzij uiterlijke of innerlijke schoonheid, hetzij hoop op sexueel genot, op materieelen welstand, hetzij geloof aan een psychisch ideaal, - in ieder geval, er is een basis waarop die liefde steunt.

Zoodus moeten wij ook in de muziek die aantrekkingskracht, dit substratum nasporen. Dit voor de expressieve macht: de muziek.

Nu moeten wij ons nog onderhouden over de receptieve, over de ontvankelijke kracht: den luisteraar.

En hier moet ik een principe-onderscheid aanstippen. Er is een reuzenverschil tusschen muziek beminnen - waarlijk, met hart en ziel, diepzinnig - en van de muziek genieten - oppervlakkig, superficieel, pro forma.

Muziek is nu eenmaal een dier verheven kunsten die zich met imponderabelen vermengen, en waarvan het peilen niet iedereen gegeven is.

Zoodus zou men geneigd zijn te gelooven dat de philister die de muziek bemint het doet uit vermaak, uit genot, uit tijdverdrijf.

Hoegenaamd niet. Sommigen beminnen de muziek omdat zij ze moeten beminnen, omdat het tot de goede manieren behoort, omdat het een bewijs is van cultuur, omdat het bezoeken van een concertzaal of het geregeld lezen van criticiverslagen een ontegensprekelijk bewijs is van geleerdheid, van beschaving, van sociale ontwikkeling.

Op die wijze heeft men van de muziek gemaakt een quaestie van verstand, van intelligentie, daar waar nu juist het verstand geen vat heeft, waar enkel de ziel heerscht; daar waar het hart zijn eigen taal, de taal van het onbekende spreekt, waaraan de ratio onderworpen is, - waarmede zij in ieder geval rekening moet houden. Want is het verstand algemeen, d.i. zijn de grondprincipes van het rationalisme voor iedereen dezelfde, zoo is de

muziek individueel, persoonlijk, en heeft op ieder mensch een andere uitwerking, een verschillenden invloed.

En dewijl men daarvan gemaakt heeft een quaestie van verstand en intelligentie; dewijl niemand de domme, de onbeschaafde, de ongemanierde wil zijn; en ofschoon men er zich soms doodelijk bij verveelt, bemint men de muziek.

Op die wijze bemint men korte rokken, Zwitserland's bergen, van Gogh's schilderijen. Omdat het de mode is; omdat men het moet beminnen; omdat onze huidige maatschappij, de sociale trap waarop wij verkeeren, het ons gebiedt.

De muziek, heb ik gezegd, is de kunst van het onbekende, van het onbewuste. De gesteldheden in de duistere plaatsen van de ziel vinden soms hun weergalm in andere zielen. De ziel is onafhankelijk van het materieel omhulsel: zij vormt een geheel op zichzelf, is, bij de geboorte, bij ieder mensch dezelfde - en alhoewel zij zich op verschillende wijze ontwikkelt, naar gelang tijd, milieu, geslacht, blijft haar oer-kiem toch dezelfde. Op een zelfde wijze is het de mathematica gelukt te beweren dat het positieve en het negatieve zich samentreffen in het oneindige.

Het beminnen der muziek is dus een quaestie van ψ□XH en, als gevolgtrekking daarvan, van individuum. Wij kunnen dus niet beweren dat het muziek aanleeren of beoefenen een ontegensprekelijk bewijs is van verstaan of beminnen. De gewone, de primitieve mensch kan de muziek beminnen op een wijze die ver uitsteekt boven de gestereotypeerde liefde van een amateur of van een beroemd man.

En, als men nu om het ware genot te kennen en te gevoelen criticiverslagen moet lezen, dan is die liefde enkel oppervlakkig, gedwongen, platonisch; de ware liefde is rechtstreeksch, ongekunsteld, en schiet raak.

De muziek waarlijk beminnen kunnen wij enkel als wij oogenblikkelijk bij het hooren verschillende gewaarwordingen, verschillende gemoedsgesteldheden, verscheiden psychische momenten voelen. Met andere woorden, als de muziek dezelfde is als de taal van ons hart, als de harmonie van Euterpe's eeuwigen zang zich versmelt met het gezang van onze ziel.

Om dit echter te bereiken moet de ziel zich ontdoen van haar materieele hoos, moet zij haar physisch kleed van zich afwerpen,

afzien van alles wat haar weg naar het ideëele belemmert, en alleen, heel alleen, moet zij de essentie, de spil van het leven vormen. Dan is het mogelijk aan den lijve te voelen dat wij de muziek waarlijk beminnen. Op een diep-innerlijke, op een endocriene wijze voelen wij het materieele. Zoo hebben wij imponderabelen gepeild en in realiën omgezet.

Sommigen, bij het beluisteren van de muziek, voelen vreugde, moed, wulpschheid, sexueelen drang; anderen weer triestigheid, verslagenheid, wanhoop, melancholie.

In het oude Hellas, waar de muziek de tooverij naakt, zijn twee uiteenloopende geesten zooals Pythagores en Aristoteles het eens, om te beweren dat de muziek bezwerende, moreele en medische eigenschappen bezit.

Doch als men dit beweert is het reeds de zielsgesteldheid met betrekking tot het lichaam dat men hier ontleedt. Van het oogenblik af dat men niet meer onder de bekoring der muziek verkeert, of als een vreemde persoon het woord voert, is het met het endocriene, met het innerlijke gedaan. Dit laatste kunt u, en enkel u alleen voelen.

Omdat de muziek den geest moet louteren, de ziel opluisteren, de menschheid veredelen, heeft Maurice Ravel, zich wendende tot de musici, gezegd: ‘Weest streng en stipt: componeert niet alles wat u door het hart en het hoofd komt. Vergeet niet de betooverende waarde der muziek, noch de bezwerende kracht van den vorm, eigenschappen waarmede men moet omgaan het hart in de hand en de ziel in kamerrok.’

Want het genie dat Mozart en Beethoven en Mendelssohn en Schumann en Liszt bezielt is niets anders dan de uitdrukking van Euterpe's eeuwigen zang.

Dit gezang kent u allen. Het is in u, in mij, in ons allen.

Vijf en twintig eeuwen geleden reeds, bij monde van Platoden-Goddelijke, verspreidden het de papyrusrollen in het oude Hellas.

Want de muziek is een psychisch moment. Aan het heelal geeft zij een ziel, aan de gedachte vleugelen, aan de verbeelding een opbruisenden toover, aan alles vreugde en leven.

MARCEL MARINOWER.

Kroniek van het proza

Uit het werk van Hendrik Conscience verschenen in nieuwen druk, maar naar het kleine, handige formaat en naar de taal geheel getrouw aan de eerste uitgaven, drie landelijke novellen, namelijk **De loteling, Blinde Rosa** en **Rikke-Tikke-Tak** (Uitg. 'De Sikkel', Antwerpen), ieder verlucht met enkele houtsneden van Nelly Degouy. Ze noodden ons dadelijk tot herlezen... en we keken op van al de frischheid, die deze argeloos romantische tooneeltjes blijken bewaard te hebben, nu, haast honderd jaar later. Neen, we gelooven thans niet meer aan de al te idyllische toevalligheden, die de novelle haar ontwikkeling en ontknooping moeten geven, en we aanvaarden evenmin Conscience's superlatieve gevoelsuitdrukkingen en geforceerde natuurbeschrijvingen. Maar spijts dat alles vinden we in die novellen een lokale kleur en detailleering, die ze onbedrieglijk Kempisch maken, een konstruktie, - meest treffend in 'De loteling', - die hun een ononderbroken voortgang bezorgt, een simplistischen eenvoud van karakters en gebeurtenissen, die spreken moet tot alle kleine luiden, een troostende of verblijdende uitkomst, die het echte volksverhaal, - als het klassieke volkssprookje, - zijn succes verzekert. En dan, de verteltrant, of juister, de kùnst van vertellen! Want late het opgedirkte, het sentimenteele ons thans maakwerk lijken, - romantisch maakwerk van den tijd, - hoe wordt van daarachter, tusschenbei met een pààr trekjes maar, het bosch, de hei, de veldarbeid, het binnenhuis, het spel van wind en wolken opgeroepen en hoe treffend daar tegenaan soms leunt het heele gebeuren en de drukke konversatie!... 'De Sikkel' deed er voortreffelijk werk mee, ons die nederige verhalen in hun oorspronkelijken vorm te laten naproeven en maakt ons verlekkerd naar de volgende. Zelfs kon het geen kwaad, zoo Nelly Degouy, die het genre bizonder raak blijkt aan te voelen, haar kans kreeg bij iedere novelle een houtje méér te snijden.

De **Kalevala**, het volksepos der Finnen, heeft sedert vele jaren een blijvende plaats gekregen naast de Grieksche, Romeinsche en Noorsche mythen en sagen en wordt thans in het Nederlandsch vertegenwoordigd door een paar bewerkingen, die rijkelijk het lezen waard zijn. We denken hier vooreerst aan die van Maya

Tamminen, vrouwe Hoogewerff, welke een zeer ruime keus aan zangen (of runen) omvat, op sterk dokumentaire wijze ingeleid door Dr. Jan de Vries en verlucht met foto's (naar het Finsche landschap en leven) en anekdotische afbeeldingen (naar de schilderijen van Axel Gallèn-Kallela). Maar we denken ditmaal voorál aan de bewerking van Wies Moens (Uitg. 'De Sikkel', Antwerpen), die bedoelde zangen tot minder dan de helft daarvan samentrekt, - 20 in plaats van 50, - d.i. er naar streeft inzonderheid de hóófdmotieven vast te houden en aan het geheel, een reeks van sprookjes gelijk, zijn literair cachet te verzekeren. Om het anders uit te drukken: indien het werk van mevr. Hoogewerff ons voorkomt als een dokument, rechtstreeks naar Lönnrot, den merkwaardigen Finschen verzamelaar, het boek van Moens mag gelden als een zeer mooie volksuitgave (naar een verkorte Duitsche bewerking), die aan de hand van een schatrijke verbeelding en met vooropstelling der drie groote helden Wäinämöinen, Ilmarinen en Lemminkäinen den strijd illustreert tusschen Kalevala en Noordland, met uiteindelijke zege van het eerste. Indien de geschiedenis als zoodanig ons bizonder te boeien bleek in haar verbluffende mengeling van het fantastisch bovenaardsch en het alledaagsch menschelijk gebeuren, niet minder trof ons het eenvoudig plastische en sierlijke van de taal, een echte spróókjestaal, en hier dan loven we vooral Wies Moens, die zijn taak literair zoo nauwgezet heeft opgevat. En mede bewonderen we hierbij J. Acket, die iederen zang van zulk aristokratisch gesneden, raak synthetiseerend 'kopstuk' heeft voorzien. Kortom, het gaat hier om een uitgave, die naast het werk van mevr. Hoogewerff haar vaste plaats verdient onder de klassieke mythen en legenden.

Van Jean Tousseul, den Fransch-Belgischen auteur van het hier reeds vroeger om zijn voornamen eenvoud geprezen 'Kleine luiden', verscheen in zeer subtiele, mooie Nederlandsche vertaling, door Marie W. Vos, de 18e eeuwsche roman **De Meidoorn** (Uitg. 'Wereldbibliotheek', Amsterdam). Achttiendeeuwsch heeten we het boek om de typische atmosfeer van dien tijd, welke er waart om alle meubelen en bibelots en heel het binnenhuizige leven bij den kinderloozen dokter Nalamont, met zijn zeer drukke praktijk, maar vooral met zijn omgeving, waarin zich zijn stille vrouw, zijn praatgrage knecht-apotheker, zijn zwijgzame tuinman en ook zijn mooie, broze nichtje, juffrouw Bassenge, thuisgevoelen. Het werkelijk gebéuren in het werk heeft niets, dat opzweept en gespannen verlangen doet naar wat er komen gaat; de gebeurtenisjes, al zijn er vele, worden eerder verrassend rustig, in een samengebald, literair extra zuiver taaltje medegedeeld, maar die mededeeling maakt zoo systematisch voortgang en blijft zoo wel overwogen

evenwichtig en delikaat in al haar bizonderheden, dat men het boek in één adem uitleest en het neerlegt met het besef, dat men iets heel fijns beleefd en ook genoten heeft De inhoud?... Eigenlijk is hij, bij al zijn zakelijkheid, heel wat min belangrijk dan de hiervoren bedoelde atmosfeer. Hij komt hierop neer: in het huis van dokter Nalamont, die vooral een chirurg is, gaat het leven tamelijk rustig zijn gang, maar wordt het telkens anders gekleurd door ieders verschillende bezigheden en door den aard der gesprekken, naar ieders temperament en ervaringen. Rustigst en gelijkmatigst van allen handelen en praten de dokter zelf en zijn vrouw, - om niet den tuinman te vergeten, die eer in de planten dan in de menschen blijkt op te gaan, - het meest bewogen, het meest boeiend doet Servais, de knecht-apotheker, wiens heele verleden trouwens één aaneenschakeling van donkere ervaringen is geweest naast het negentienjarige nichtje, juffrouw Bassenge. die ook al een verleden in zich draagt, maar het met alle macht geborgen tracht te houden. Nu dan, indien ge het weten wilt, de eene na de andere wordt oud en sterft en juffrouw Bassenge zal eenmaal den zwijgzamen tuinman toebehooren. Alleen, u als ons zal dat veel minder interessant zijn dan het achttiendeeuwsche, dagelijksche leventje daar in den Condrusischen huiskring en, rond dat leven, de artsenijkunst, de liefde voor planten, de lektuur, de muziek, de onveiligheid van den tijd, zooals Tousseul ze door 't verhaal heeft heengeweven. Dat deze roman ‘De Meidoorn’ heet ligt hem toevallig aan het landgoed, dat de dokter zich laat in zijn leven heeft aangekocht en hij met meidoorn zal laten omringen; maar het houdt geen verband met het boek, dat heerlijk is op zichzelf en desnoods iederen titel missen kon.

Van Arthur van Schendel, dien we in een onzer jongste Kronieken bewonderen mochten om zijn sterke ontleding en uitbeelding van karakters en om den adel van zijn taal, lazen we den nieuwen bunde! **De wereld een dansfeest** (Uitg. J.M. Meulenhoff, Amsterdam), die ons om velerlei redenen een openbaring is geworden. Want hier is, met intrinsiek de eendere, groote gaven, maar met daaraan toegevoegd een schat aan stillen hùmor, een kunstenaar aan het woord, die nóg wel hoofdzakelijk belang stelt in het wel en wee van slechts een pàar personages, - hier twee dansers, - maar hun als achtergrond een heele wéreld aan menschen en verhoudingen geeft, die, net als zij zelf, opdagen te Amsterdam, te Brussel, te Parijs, te Madrid en te Londen. En dan is wel het nieuwe en extra boeiende in dit boek, dat bedoelde wereld, meer dan verscheiden als ze is, gezien wordt door negentien verschillende personen, - een makelaar, een leeraar, een directrice, een kamerverhuurder, een tante, een modiste, een bloemist, een politie-

rechter, enz. enz., - die ieder hun apart ‘verhaal’ of hoofdstuk opeischen. Buiten die negentien loopen er nog een groot aantal anderen rond, zoovelen zelfs, dat het ons tusschenbei wel even duizelt eer we er in slagen den draad terug te vinden; maar ten slotte houdt ons toch de ééne, groote feitelijkheid, de dàns, vast, die overal, met verschillend ritme en met zeer verscheiden belichting, de menschen samenvoert. De dàns, zeggen we. Er kon, in nauw verband met dit boek, een aparte, boeiende studie geschreven worden over den dans en het ritme met al hun facetten, zooals alleen een artist als Van Schendel ze ziet flikkeren en lokken en verleiden, hoe dikwerf ten koste van de dansers; en er kon gefilosoféérd worden ook over het dans- en, overdrachtelijk, het algemeene lévensritme, dat zoovele menschen samenbrengt... en hen ten ondergang doemt, omdat dat ritme zoo dikwijls verschillend en tegenstrijdig is. De twee helden van dit boek, Moralis en Marion, voelen den dans aan als hun roeping, hun levenstaak en zullen in een overrompelende pavana castillana, - waarin het zegevierend ritme den mensch uiterlijk ontheft aan al het menschelijke, - hét middel vinden dat hen samenbindt; maar eer het ooit zoover is, worden twee heele levens aan den dans geofferd en blijft hun, na een weelde aan bijval en rijkdom allerhande, niets anders dan een armelijk en roemloos einde over. Wat hier voorafgaat benadert amper den inhoud van het werk,... een inhoud, die trouwens nauwelijks is aan te geven. Alleen wijzen we er thans op hoezeer Van Schendel zichzelf gebleven is, als de man die liefst bùiten de handeling staat, maar daarom met des te grooter scherpte in de diepten van de menschelijke harten schouwt, en hoezeer hij, bij de uiterlijke ongekunsteldheid van ieders verhaal, steeds de schrijver van stijl, van grooten stijl blijkt te zijn, zooals de Nederlandsche literatuur er maar zéér enkelen rijk is. We duidden even op het al té verrassend aantal personages; dat feit, echter, kreeg ons gelukkig zoo goed als geen oogenblik van het hoofdthema, den dans en het ritme, verwijderd. Dit blijft dan ook voor ons hét treffend en boeiend kenmerk van dit boek: zoowel als het die dans is, die ons telkens aan zich gebonden houdt, zoowel is het zijn meesterlijk verlokkende, soms fascinéérende uitbeelding, welke ons zéker naar dit werk terug zal voeren als naar een openbarend nieuw en extra sterk boek van Van Schendel.

Jan Verheijen, een Vlaming uit de onbedrieglijk naaste buurt van Lier en Antwerpen, liet ons met zijn roman **In het Vrededuifke** (Uitg. M.J. Brusse, Rotterdam) kennis maken. Het boek heeft een idyllischen titel, maar illustreert hem op een meer dan ironische wijze, want in het aldus genaamd cafétje bij de spoorbaan speelt zich een huiselijk leven af, dat moeilijk met rauwer, grauwer

kleur kon worden uitgemaald. Indien we vooraf erkennen, dat Verheijen de gave van volksch vertellen en uitbeelden bezit, - zooals vele Vlamingen bij pot en pint en in den huiskring, - dan hebben we gewezen op een der groote kwaliteiten van dit boek... en kunnen we hem zonder bezwaar verzoeken, ons zoo gauw mogelijk te verlossen van zijn overtalrijke taalfouten, die hem zelf en onze landgenooten geen schijn van dienst bewijzen. Wat den inhoud betreft, het gaat om een man, Lode, die te Lier of daaromtrent een kleine herberg heeft geopend en, daar zijn vrouw aan ongeneesbare verlamming lijdt, ze naar een gesticht heeft verwezen om ze in eigen kring door een zoogenaamde huishoudster te vervangen; die huishoudster, Irma, wier verleden aan den Antwerpschen Scheldekant geen toonbeeld schijnt geweest te zijn, wekt geweldig veel opspraak en gevaarlijke hoogspanning ook, - vooral bij 's mans vader, Mone, die de verhouding niet kroppen kan, - en eindelijk, dank zij de tusschenkomst van een paar geestelijken (onder wie haar eigen broer), raakt ze dan toch het huis uit, al heeft het heele avontuur de wettelijke, ellendig uitgestooten vrouw letterlijk krankzinnig gemaakt. Het heele dramatische verhaal is schrijnend in zijn eenvoud, maar dat ontroerende zit dan meer in de uiterlijk waarneembare, pijnlijke verhoudingen en het wijsneuzig klappeien daaromheen dan in de ontleding van diep gegriefde en opstandige zielelevens. Een uitzondering op dit verschijnsel maken de inwendig ziedende, steeds weifelende grootvader en de uitstootelinge, wier moreele lijden ons werkelijk sterk wordt uitgebeeld; maar daartegenover moeten we op gezag aannemen, dàt Irma een slet is en dàt ze ten slotte met een inwonenden neef het huis ontvlucht, zooals we te aanvaarden hebben, dàt Lode haar uit gemeenheid binnenhaalde, zonder dat de schrijver behoefte voelde een en ander te bewijzen of voor te bereiden. Aan Irma's broer, den onderpastoor, hoopten we eenig houvast te krijgen; maar zijn redeneering liet ons in den steek, juist op het oogenblik dat we hét doorslaand argument van hem verwachten gingen. Hoe het ook zij, in zijn geheel is Verheijen's roman een levendig en treffend leesbaar boek gebleven en laat het van hem het allerbeste te gemoet zien voor de naaste toekomst.

Fre Dommisse, de schrijfster van **Het licht op den drempel** (Uitg. M.J. Brusse, Rotterdam), voert ons enkele jaren terug, naar de uren toen we haar romans ‘Krankzinnigen’ en ‘Waren wij kinderen?’ lazen en genoten, - genoten niet om de toen behandelde onderwerpen, die men alleen, zooals we toen zegden, ‘op dagen van volkomen geestesrust’ benaderen moet, maar inzonderheid om de zeer suggestieve, onverbiddelijk eerlijke waarneming, die aan elk boek àls boek ten grondslag ligt. Het

nieuwe werk verplaatst ons in hetzelfde milieu van zware geesteszieken, maar de hoofdpersoon, d.i. de vroegere leerling-verpleegster, is thans verpleegster bij den voor- en nazorgdienst en zal talrijke experimenten wagen, ten einde zekere zieken weer in de samenleving in te werken, hoofdzakelijk door bemiddeling der gezinsverpleging. Het is de begrijpende liefde der geestesgezónden, meent ze, die de misdeelden weder op het goede pad zal brengen en ook houden; en al beleven een aantal proeven een minder gunstig, soms zelfs een dramatisch verloop, het zal Til, de verpleegster, en enkele meewerkende dokters niet ontmoedigen, zoo lang de methode een sprankel hoop overlaat. O jawel, de lezer kan daar heel wat skeptischer tegenover staan dan de schrijfster en o.a. meenen, dat met zekere ervaringen de groote gemeenschap al té gewaagd op de proef wordt gesteld, zonder bizondere bate voor de geesteszieken,... deze roman of, zoo ge wilt, deze detailsgewijs uitgewerkte dagboekbladen openen toch nieuwe, mooie horizonten en leeren ons alvast hoe de huiskring, de school, de samenleving, desnoods geleid en gesteund door een consultatiedienst, de kwaal der zwak- en krankzinnigheid zeer dikwijls voorkomen kunnen in plaats van ze te helen of te milderen, Fre Dommisse, dooreerlijk als ze is, konfronteert in haar boek enkele tientallen gevallen; maar een pààr daarvan hebben ons extra, ofschoon erg pijnlijk vastgehouden, en daarbij denken we dan aan de zieke Riek, in wier verwarden geest de angst, het dwaas verweer en zelfs de misdaad rijpen, en aan Wies, die haar eens zeer knappen, thans krankzinnigen man niet onder de oogen durft te komen en het tóch maar niet laten kan naar een match te gaan kijken, waarin hij een der overwinnaars wordt. Want dergelijke verschijnselen worden door de schrijfster op psychologisch zóó verfijnde wijze aangevoeld en met zooveel takt en subtielheid behandeld, dat men in haar een expért in het genre moet herkennen. We konden als bizonderheid nog vermelden, dat Til, de verpleegster, tusschen het verhaal door verliefd wordt; maar die verliefdheid zal zich sublimeeren tot de ééne, gróóte liefde, die, los van persoonlijke ontgoocheling, door haar begrijpen en geven het hoopbrengend licht werpt op den drempel, wanneer de geesteszieken het gesticht verlaten.

Met **De zwerftocht van Belcampo** (Uitg. ‘Kosmos’, Amsterdam) trekken we op avontuurlijke reis van Nederland naar Frankrijk en inzonderheid naar Italië, om over Joego-Slavië en Duitschland weer schrijver's vaderland te bereiken. Het gaat hem dus om een zoogenaamd reisverslag; maar de reis werd op zoo heelemaal apàrte wijze afgelegd, - met uitschakeling van alle officieele gidsen en behoorlijke gasthoven, maar inbegrip van al

wat den zwerver nader bracht tot de natuur en de onvervalschte kunst en tot het volk van overal, het allerkleinste, - en de ervaringen, de tallooze ervaringen, werden zoo persoonlijk, d.i. met zooveel scherpe visie en zoo treffenden humor, ook wel galgenhumor, geakteerd, dat men in Belcampo, den anoniem zich houdenden schrijver, vanzelf een man van extra begaafdheid herkent, die aan reis en verslag zijn feestelijke weken heeft mogen beleven. We zeggen niet: reis met Belcampo, - zoomin als we u zouden raden, het met Den Doolaard te doen, die meer panoramisch en minder humoristisch blijkt waar te nemen, - maar wel: reis voor u zelf, op eigen wijze, en laat het herinneringen achterlaten, diepgaande genoeg om ze dikwijls opnieuw te beleven, al zoudt ge er dan geen 'uitverkoop' van houden, als de schatrijk genietende Belcampo het heeft verwezenlijkt.

In de reeks 'Zilveren wiekslagen' (Uitg. H. Meulenhoff, Amsterdam), vroeger reeds hier aanbevolen als gezonde volkslektuur, verschenen, buiten het toen vermelde: **Het leven gaat door**, door Fenna de Meyier, **Aanloop**, door Emmy van Lokhorst, **Ship ahoy!** door Klaas Smelik, **Russische vrouwen-nu**, door Boris Lavrenef, en **Het leven in**, door Panait Istrati, zijnde samen novellistisch werk van zeer verschillenden aard en werkelijke beteekenis. 'Aanloop' en 'Het leven gaat door' behandelen de liefde, het eerste in haar primairen vorm van zeer allegarige meisjes-tribulaties, zonder groote diepte, het tweede in haar voile rijpheid, met haar pijnlijke ontgoocheling en ten slotte haar moedige berusting in het hart van een gehuwde vrouw, die weet dat het leven toch doorgaat ondanks alles. - Met 'Ship ahoy!' maken we het harde, soms meedoogenlooze bestaan aan boord mee, aan de hand van iemand die het bij ervaring kent, zooals het was enkele tientallen jaren geleden, vóór het socialisme het scheepsvolk onder zijn hoede nam; J.W.F. Werumeus Buning leidde het boekje in en daar deed hij goed werk mee. - 'Russische vrouwen-nu' bevat twee verhalen, zijnde het werk van een der naoorlogsche, geboren Russische vertellers, vertaald en ingeleid door Dr. A. Saalborn; beide verhalen wortelen in den bolsjewistischen revolutietijd en werpen, vooral het tweede, een onthutsend licht op de toenmaals meer dan dramatische verhoudingen tusschen partijen en menschen. - 'Het leven in' brengt drie verhalen, of juister, drie zware, ergerlijke ervaringen uit het leven van den Roemeen Istrati zelf en verklaart, ook door den zeer suggestieven verteltrant zonder opsiering, het proletarisch opstandig levensinzicht van den schrijver. - De uitgevende firma doet er goed aan, de reeks systematisch voort te zetten.

Jan Schepens liet in het jonge, degelijke tijdschrift '**Werk**' (Uitg. A. Manteau, Brussel) een korte recks artikels verschijnen, namelijk **Polyfoto**, thans apart gebundeld. Schepens is een literator, die zich vooral op studie en kritiek blijkt toe te leggen, en hier moge al dadelijk aan toegevoegd, al zij het met onze eigen woorden dan: op een studie, die zelfstandig wikken en wegen, en op een kritiek, die haar onafhankelijke plaats veroveren en desnoods niemand en niets ontzien wil. Dat standpunt bracht Schepens in konflikt met verscheidene schrijvende kollega's, - niet van de minsten, maar daarom niet altijd even kiesch, - en het is voelbaar dit konflikt alweer, dat hem deze 'Polyfoto' in de pen heeft gegeven. Om eerlijk te zijn: we houden én van dat standpunt én van dat konflikt, want we hebben den indruk, dat een hartig woordje, op citaten en feiten gesteund, in ons kunst en letterkunde beoordeelend wereldje wat nieuwe, gezonde lucht kon binnenbrengen, Wel te verstaan, 'Polyfoto' bréngt ons dat woordje niet, voorloopig. Althans, het werkje neemt uiterlijk den schijn aan, hoofdzakelijk en op sterk ironische wijze Schepens' eigen persoonlijkheid te belichten, zooals ze gezien wordt door hem zelf en vooral ook door anderen, wier toontje hem te mishagen blijkt. We mogen vinden, dat Schepens zijn eigen waarde geenszins onderschat en ook, zoo tusschen haakjes maar, over alles en nóg wat zijn vluchtig, soms wat goedkoop oordeel velt; we kunnen daartegenover niet ontkennen, dat hij op een hem éigen, originééle wijze de pen hanteert en, al zij het meestal zeer onrechtstreeks, terdege rààkt tusschenbei degenen, die hooghartig den kritisch-literairen schepter zwaaien. Schepens wijdde voor kort een studie aan Jan Greshoff, den schrijver o.a. van het feestelijk geeselend 'Rebuten'; ze zijn beslist. Greshoff en Schepens, naaste familie van elkaar, maar Greshoff is treffend rijker aan ervaring, rijper aan vorming en bij al zijn scherpe ironie meer bezonken en ook direkter en zekerder van stoot. Schepens slaat nog naar alle zijden tegelijk, - ook naar den wind, - en heeft een woordenverbruik, dat werkelijk versnippering moet heeten; en toch, die Schepens kómt er... en belooft dan in het gild een rol, een door afbraak opboùwende rol te vervullen, die meer dan één hem benijden kon. Benijden?... Jawel, zooals eenmaal, voor een twintigtal jaar, in de Nederlandsche schóólwereld de kostelijk ondeugende Theo Thijssen benijd en later bewonderd en bedankt werd, dewijl hij, aanvallend, radikale zuivering bracht in zijn wel afgebakend wereldje van zoogenaamd pedagogische schrijvelaars en kritikasters. Wie leeft zal zien; we wenschen Schepens in ieder geval zijn vollen uitgroei toe.

Mevrouw Titia van Looy-van Gelder, declamatrice, die reeds een eerste boekje, **Tot het lezen in Jacobus van Looy** (Uitg. A.W. Sijthoff, Leiden), liet verschijnen en dat wijdde aan losse stukken proza van den schrijver, brengt thans een twééde werkje, dat handelt over Van Looy's ‘Wonderbare avonturen van Zebedeus’. Wetend hoe onthutsend zwaar daarin Van Looy's proza is, hoe naar den stijl gekunsteld en naar den inhoud vol symboliek en soms vol bijbedoeling ook, heeft ze zich de groote moeite getroost, het werk bladzij na bladzij te onderzoeken en den mogelijken lezer een steun, hier en daar een openbarenden steun te bezorgen. Ze bewijst er de nagedachtenis van haar man alle eer mee,... maar alles bij elkaar: blijft het niet jammer, dat werk, dat geen wijsbegeerte, maar zuiver literatùùr wilde zijn, behoefte heeft aan zooveel kommentaar en verklaringen?

Vanwege ‘De Vrije Bladen’ (Uitg, H.P. Leopold, Den Haag) bereikten ons twee korte novellen, namelijk **De zondaar en het meisje,** door Jeanne van Schaik-Willing, en **Howison's metamorphose,** door Johan van der Woude. Het eerste is een rustig, mooi geschreven verhaal, waarin de zoogenaamde ‘zonde’ nauwelijks aangeroerd en de beide karakters maar amper belicht worden; het tweede, in een stijl die soms erg zwaar op de hand aandoet, illustreert de griezelige wijze, waarop meer dan honderdvijftig jaar geleden, in Engeland menschenlijken ‘bezorgd’ werden aan geneeskundige laboratoriums en geeft ons van den dood een voorstelling, die heel iets anders dan een troostende eindrust is. Kortom, twee novellen die er zijn mogen.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Julie Ebbinger. - Judith. De Driehoek, Bosch en Duin; 410 blz.; ing. fl. 2,75; geb. fl. 3,50.

'Dit is de levensgang van een Joodsch meisje, dat in de laatste decenniën der 19e eeuw is geboren in de schaduw van twist, geldzorgen en ongeloof, en zich uit de duisternis harer jeugd vrij worstelt naar het licht toe van haar eigen innerlijk bestaan.' Met schrijnend leed om onrecht en onbegrip, de strijd van een kind, dat onder overstelpenden druk opgroeit, en toch levensmoed in zich draagt, die alle moeilijkheden in eigen hart doet rijpen, doorzien en overwinnen, om zoo tot een positieve levenshouding te komen, de ontwakende instincten in een meisjeslichaam, de botsing tusschen den mannelijken intellectueelen kant van een vrouw met haar ingeboren vrouwelijken aard, het wordt alles met de vlammende kleur der waarheid geschilderd. Tevens wordt het Joodsche vraagstuk aangeroerd; de heldin, onreligieus opgevoed, voelt zich niet aan haar godsdienst verbonden, en tracht, tevergeefs, tot het Christusgeloof te komen, totdat een wijze zenuwarts. om haar voor zichzelf en het leven te redden, haar er op wijst, dat zij de Christusgedachte pas zal begrijpen, als zij de diepste kern van haar eigen Joodsche ziel en van den Joodschen godsdienst heeft leeren kennen. Zoo weet Judith zich vrij te maken... Ieder van ons zal in dit sterke boek schatten ontdekken van levens- en opvoedingswijsheid.

G.J.P. - Uit Israëls Profetie, Uitg. Uit de Schriften, Schipbeekstr. 17[1], Amsterdam; 510 blz.; ing. Fl. 1,75; geb. Fl. 2,50.

Het doel van dit degelijk werk is een stelselmatige uiteenzetting te geven van Israëls Profetie om daarmede aan te toonen, 1) dat het onderwerp der O.T. profeten het volk Israël en niet de Kerk, de Kerken of de Christenheid is; 2) dat het N.T. voor het grootste deel over Israel handelt. - Het lot van Israël en Juda is voorzeker een vraagstuk, dat hoe langer hoe meer de aandacht vestigt; daarom is dit boek van zeer groot belang, nu 'de duisternissen' van onze dagen alles 'in slagschaduwen' hullen. Zeer juist merkt de schrijver op, dat Bijbels vertaalde Schriften zijn en dus niet 'geïnspireerd'. Van de bekende vertalingen der Hervorming blijkt hoe langer hoe meer, dat ze onnauwkeurigheden in zich hebben, die het zuivere licht te veel onderscheppen. Ze zijn voor diepere Schriftstudie ontoereikend en laten op verscheiden punten den studeerende of den lezer in den steek. G.J.P. geeft inzicht in de H.S., de eenige 'absolute getuigenis' te midden van alle betrekkelijke kerkelijke waarheden en van alle onzuiverheden der stelsels, kenmerken van een tijd, waarin de Christenheid op een keerpunt staat. Er is niet één Kerk, maar één Christus. Deze studie zal veel diensten bewijzen. Zoowel haar globale constructie als de gedetailleerde uitwerking zijn het product van rijpe overweging, van zeer ernstige vorsching.

Wilhelm Kotzde. - Die Wittenbergische Nachtigall. J.F. Steinkopf, Stuttgart; 480 blz.; RM 5,40.

De 61-jarige Havellandsche dichter Wilhelm Kotzde-Kottenrodt, die o.m. in 1914 in Vlaanderen zwaar gewond werd, schiep hier een Lutherroman in vijf

deelen, waarvan ieder een welbepaalde episode uit het leven van den grooten hervormer schildert. Een geweldig verleden wordt met krachtige hand, op de levendigste en boeiendste wijze, weer geopenbaard; historische figuren als b.v. Lucas Cranach, Albrecht Dürer, Ulrich von Hutten, Franz von Sickingen, Albrecht en Frederik van Brandenburg, Karel V, Philips van Hessen, Georg en Johan van Saksen, Margareta van Oostenrijk, Thomas Münzer, Melanchton, Katharina von Bora, Hans Sachs, Erasmus, Maria van Hongarije, Paus Clemens, Georg von Frundsberg, Ulrich Zwingli, Ferdinand van Habsburg, Wolfgang van Anhalt... staan in het volle licht, geschiedkundig en geestelijk. Daarvoor moest de auteur zich in de tallooze tijdsdocumenten inwerken, wat hij met bizonder talent verrichtte, (cf. 'Bei Meister Lukas', 'Am Kaiserstuhl zu Aachen', 'Kardinal Albrecht', 'Gott wird mit mir sein', 'Worms', 'Albrecht Dürer', 'Um die Wartburg', 'Die Heilige Schrift deutsch' 'Im Keizerhof zu Mechelen', 'In Gottes Werkstatt heim', 'Ein feste Burg', 'Trutz dem Kaiser', 'Der Marsch nach Rom', 'In Augsburg'). Kotzde heeft Luther's ziel begrepen.

Stefan Zweig. - Lotswendingen, Wereldbibliotheek, Amsterdam; 200 blz.; geb. fr. 30; ledenprijs: fr. 20. Vertaling R.P. Sterkenburg.

Zwierig, beeldrijk en pakkend verhaalt Stefan Zweig 1) de verovering van Byzantium door de Turken; 2) Balboa's ontdekking van Peru (vlucht naar de onsterfelijkheid); 3) het scheppen van de Marseillaise door Rouget de l'Isle (het genie van één nacht); 4) het leggen van den eerstentransatlantischen kabel (het eerste woord over den Oceaan); 5) Lenin's tocht naar Rusland (de verzegelde trein). Steeds is het of we er zelf bij waren, zoo. kleurig verteld wordt elke gebeurtenis. Een van die boeken, die elke lezer, eens begonnen, moet uitlezen, en die hem voor goed zullen doen belang stellen in geschiedenis. Het stemt tot vreugde, dat de alomgekende auteur het raadselachtige, het onbekende, het geheimzinnige in het menschelijk zieleleven voortdurend op het voorplan durft brengen. De indruk, die zijn gedachten maken, zal diep nawerken.

Werner Richter. - Kaiser Friedrich III. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich; 410 blz.; ing. Zw. fr. 8,50; geb. Zw. fr. 11. Met 13 opluisteringen.

Den 15n Juni 1888 stierf de tweede Duitsche keizer van het Tweede Rijk, Frederik III, geboren in 1831 als zoon van den lateren keizer Wilhelm I (Hohenzollern-huis), na een regeering van slechts 99 dagen. Sinds 1858 was hij gehuwd met de Engelsche prinses Victoria (1840-1904). In 1864 verzette hij zich vruchteloos tegen Bismarck's plannen in verband met Sleeswijk-Holstein. Twee jaar later bracht zijn legerkorps de beslissing in den slag bij Königgrätz. 1870 versloegen zijn troepen bij Froeschweiler het leger van Mac Mahon; na de gevechten bij Gravelotte en bij St. Privat bezette hij den weg naar Verdun en omsingelde Metz. In October volgde de marsch op Parijs. - Als kroonprins koesterde hij het grootste interesse voor wetenschap

en kunst, evenzeer als zijn gemalin. 1887 stelde men bij hem strottenhoofdkanker vast, die zoo snel verergerde, dat een stomme den 12n Maart 1888 den Duitschen troon beklom. Deze tragische figuur was een man van karakter; het geluk verblindde hem nooit, het ongeluk bracht hem niet tot vertwijfeling. Hij bezat de waardigheid van den echten held. Zijn dood was dan ook de zwaarste ramp, die Europa treffen kon. Met zijn zoon Wilhelm II kreeg het Rijk een heerscher, die het naar den afgrond voeren zou. In 1888 begon voor Duitschland een periode van malaise, waarin het nog steeds verkeert, ondanks alle kunstmatig optimisme. Richter's werk is streng historisch; de trouw aan de waarheid werd nergens geschonden, des te meer boeit het, immers de historische dramatiek tart de verbeelding van den knapsten auteur.

Sidney H. Brown. - Für das Rote Kreuz in Aethiopien, Europa Verlag, Zürich; 250 blz.; ing. Zw. fr. 6; geb. Zw. fr. 8. Met 7 kaarten.

Sidney H. Brown maakte als voornaamste afgevaardigde van het Internationale Roode Kruis-Comité den Abessinischen oorlog mede. Zijn dagboeken en brieven geven een aanschouwelijk en zeer levendig beeld van de toenmalige gebeurtenissen. De herhaalde aanvallen vanwege de Italiaansche bombardements-vliegeniers op de Ethiopische en op de onzijdige Roode Kruis-eenheden worden hier voor de eerste maal volledig beschreven; om tactische redenen inderdaad heeft West-Europa onbegrijpelijkerwijze Mussolini hierover niet te veel lastig gevallen. Deze sombere bladzijden zouden zeker te onzent moeten gelezen worden door hen, die in dien tijd met den Duce niet genoeg dwepen konden en de arme Ethiopiërs belachelijke barbaren vonden. Nooit werd het Volkenrecht zoo verkracht; nooit de menschelijke idealen zoo genekt. Het werd de zegepraal van den haat, de kwaadwilligheid en de meest verfijnde ruwheid.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van de firma A. De Boeck, Koninklijkestraat, 265, Brussel:

EDGARD WAUTERS en EUGEEN VERSTRAETE: De goudgele garve, een verzameling van 106 Vlaamsche liederen: ‘stemmige, wijdingsvolle vooizekens, boertige wijsjes, stapliederen en kanons;’ 4e, bijgewerkte uitgave; 112 blz.; 10 fr.

Van den importboekhandel A. Mantcau, Montoyerstraat, 49, Brussel:

Dr. ANDRIES H.D. MAC LEOD: Geest en stof, een inleiding tot de studie van enkele klassieke wijsgeerige problemen, inzonderheid het werkelijkheidsprobleem; 96 blz.; 12 fr.

Ir. R. VAN GANSE: Ruimte en tijd, een Inleiding tot het natuurkundig denken; 64 blz.; 12 fr.

Dit zijn nummers 1 en 2 van de Basis-reeks, bibliotheek voor wetenschappelijke en actueele vraagstukken.

Van het N.I.R., Eugène Flageyplein, Brussel:

GUS PONCIN: Menschen in de lucht; van Clement Arder en de gebroeders Wright tot Howard Hughes; 48 blz., met een 50tal illustraties; 5 fr.

Indeeling: I. De heldenperiode; II. De naoorlogsche periode; III. Europa's hemel; IV. Afrika's hemel.

Van de firma Payot, boulevard Saint-Germain, 106, Parijs:

H. RIEMENS: Les Pays-Bas dans le monde: histoire; conditions politiques, économiques et sociales; l'empire d'outre-mer; l'esprit néerlandais; 354 blz.; met 12 kaarten.

Maakt deel uit van een verzameling, waarin over Turkije, Frankrijk, Spanje, Sovjetrusland, China, Denemarken, Engeland in de wereld gehandeld wordt.

De schrijver bespreekt o.m. den grond, den staatkundigen oorsprong, de gouden eeuw, de periode 1770-1870, de ontwikkeling na 1870. Hij leidt zijn lezers daarna het land rond en geeft belangrijke beschouwingen over het economisch en sociaal leven, dat hij zeer goed kent en voor een buitenstander duidelijk uiteenzet. Nu volgen een honderdtal bladzijden over de Nederlandsche koloniën en een goede kijk over ‘l'esprit néerlandais.’

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij, N.V., Groningen:

J. BIERLING en J.M. WANSINK: De Brug, leesboek voor de Chr. Muloscholen en andere inrichtingen van Voortgezet Onderwijs, deel II, geïllustreerd, 132 blz.; met een hulpboekje van 18 blz.; fl. 1.25; geb. fl. 1.50.

I. VAN GELDEREN: Duits Schoolwoordenboek ten gebruike van Gymnasia, Hogere Burgerscholen, Handelsscholen, Kweekscholen, Mulo-scholen enz. door J.H. VAN BECKUM; deel I: Duits-Nederlands, 4e herziene druk; 485 blz. over 2 kolommen, fl. 2.50.

Verschenen in de Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie:

Kan. Dr. FLOR. PRIMS: De naam onzer taal in de jaren 1480-1540 (inzonderheid te Antwerpen).

Van De Sikkel, Antwerpen (met medewerking van de Universitaire Stichting van België):

NEDERLANDSCHE HISTORIEBLADEN: Driemaandel. Tijdschrift voor de Geschiedenis en de Kunstgeschiedenis van de Nederlanden; 2e Jaargang, nr 2; prijs per nummer fr. 35; abonnementsprijs fr. 90.

Uit de eersterangbijdragen: G. De Clercq: De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis. - Prof. Dr. Post: Studiën over de Broeders van het Gemeene Leven, II. - Prof. Dr. Geyl: D'Estrades' beweringen omtrent de omkoopbaarheid der Nederlandse regenten. - Dr. van der Wal: Keuchenius Journalist, 1868-1869. - Prof. Dr. Gerretson: Onze historici en de Luxemburgsche quaestie. - Verder: Kroniek en Besprekingen door M. Bussels, Mr. van 't Hoff, Dr. Ebling, Prof. Dr. Cornelissen, Dr. Weber, O. de Smedt, Prof. Dr. Sneller, Mr. Bosch, Prof. Dr. Bosman, Dr. Conradie, Dr. van Herck, P. Hildebrand.

Van Verlag Oprecht, Zürich:

E. KAPPELER: Ein Schulmeister spricht.

B. DIEBOLD: Das Reich ohne Mitte.

G. SCHUH en G. JEDLIEKA: Das Zürichbuch.

MASS UND WERT, Nr 5 (Mei-Juni 1939), 150 blz., Zw. fr. 2,50. Abon. Zw. fr. 12.

Thomas Mann, nu professor aan de hoogeschool van Princeton, handelt over Goethe's Faust. Bekoorlijk en eigenaardig is de novelle ‘Laurel Valley’, door Fred Neumeyer. J. Wüsten geeft ‘Beiträge zur Lage der deutschen Arbeiterschaft’. Verder: ‘Tod im Frühling’, door A. Zollinger; ‘Der Abend der Welt’, door F. Braun; ‘Die Fremde’, door E. Sänger; ‘Bluthochzeit’, lyrisch treurspel door den grooten Spaanschen dichter F. Garcia Lorca; ‘Yeats (de Iersche Nobelprijs) zum Gedächtnis’, door E, Jäckie; ‘Ueber vergangenes und zukünftiges Theater’, door F. Lion; en critiek door C. Seelig, E. Weiss, Th. Spoerri, H.U. Meyer, E. Unger.

Van Europa Verlag, Zürich:

H. RAUSCHNING: Die Revolution des Nihilismus (12e duizend).

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, 21e jaar, nr 10.

Nieuws van de maand. Mooie boeken. Vitaminen. Gockel, Hinkel en Gackeleia (vervolg). Twee boeken. Uw ouderdom en uw klein geld. Jeugdherbergcentrale. Boekenkast.

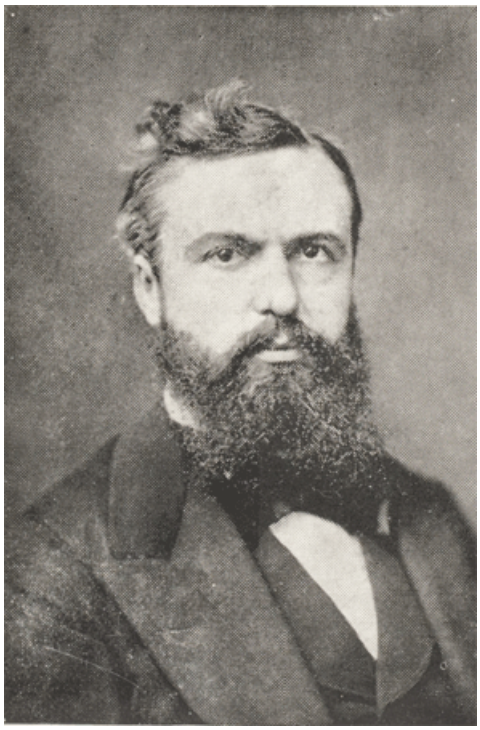

Max Rooses[1] (10 Februari 1839 - 15 Juli 1914). Een levensbeeld

Tot een van zijn naaste verwanten sprak Max Rooses, kort vóór zijn sterven, dit serene woord:

‘Had ik te herbeginnen, ik zou geen ander leven kunnen of willen wenschen.’

Hij heeft inderdaad een gelukkig leven gehad - en dankte dit voor een groot deel aan eigen verdienste.

I

Overblikt men dit leven, dan is men in de eerste plaats getroffen door **de logische lijn,** die zijn sterke wil er doorheen getrokken heeft. Rooses was geknipt voor het werk dat hij te doen had. En het grootste deel van wat hij heeft verricht is geworden dàt wat hij er zelf van verhoopt had. Rooses hád ook geluk - hij heeft, bij zijn afscheid, aan den Antwerpschen magistraat nadrukkelijk betoond wat hij aan zijn geboortestad en haar voorzienige edilen te danken had, maar... met dat ‘geluk’ alleen zou hij niet het omvangrijke en beduidende werk tot stand hebben gebracht, dat hij in een tijdsspanne van een viertal decennia heeft gepresteerd.

Eén der meest kenmerkende trekken van Max Rooses is ongetwijfeld zijn **veelzijdigheid**.

Hij heeft uitgemunt op eenige wél-omschreven gebieden, waar hij baanbrekend en fundamenteel werk in heeft verricht: ik doel op zijn kunsthistorischen arbeid, waar wij o.a. zijn standaardboe-

(1) Rede, gehouden den 15n Juli 1939 in een academische zitting in het Museum Plantin-Moretus, ter herdenking van Max Rooses, bij de 25e verjaring van zijn sterfdag.

ken over Rubens aan danken[2]; op den arbeid van den geleerde, die Plantijn's leven en werken tot in de meest verdoken bijzonderheden heeft nagegaan en beschreven, en die ervan gemaakt heeft een monument ter eere van den genialen aartsdrukker en humanist.

Rooses was alsnog de conservator, en meteen bezieler van geleerde studie en bevorderaar van het boekwezen: in elk van die drie voorname richtingen leverde Rooses eersterangswerk, dat hem trouwens een wetenschappelijke faam heeft verzekerd de geheele geleerde wereld door.

Maar behalve dan die drie hoofdthema's van zijn geestelijke bedrijvigheid, had Rooses nog andere uitwegen voor zijn rijkverstandelijke begaafdheden.

Men moet den literator-in-hem, den klaar-zienden burgerlijk-gezonden, den eerlijk-meenenden criticus, den stijl-keurigen essayist en den ernstig-onderlegden Neerlandicus, die zijn ruime kennis en inzicht bij voorkeur aan een breeder publiek dienstbaar maakte, naar waarde weten te schatten[3].

Toch bezat deze geleerde navorscher, die volkomen tehuis was in soms weerbarstig archief-materiaal, in volumineuze en belangrijke correspondenties, en ja tot zelfs in de boekhouding en rekeningen van zijn gebiografeerden - met een accuratesse, die de waarde van ieder detail kende - de geestes-lenigheid om, buiten al die kamer-studie, buiten al zijn reizen en onderzoeken in musea, bibliotheken en archieven, nog de kracht en de lust in zich om zijn aandacht te wijden, en zich te geven, aan de publieke zaak van stad en land.

Rooses was een intellectueel politicus van erkende beteekenis, van wien, van uit zijn sobere werkplaats, in bepaalde omstandigheden ernstige invloed uitging: de bezonken, geschoolde en onderlegde Rooses was van het hout waar desnoods ministers of zeker

(2) **L'Oeuvre de P.P. Rubens.** I-V. Anvers, J. Maes, 1886-1892. 4°.
Rubens' leven en werken. Amsterdam, Uitg. Mij. Elsevier. Antwerpen, Gent, de Ned. Boekhandel, 1903.
Codex diplomaticus Rubenianus. Correspondance de Rubens. I-VI. (I door Ch. Ruelens) Antwerpen, Wwe de Backer - Jos. Maes. 1887-1909.
Rubens-bulletijn. I-V. Antwerpen, 1882-1910. (Met Gachard e.a.)

(3) Men zie verder de **Bibliographie van Max Rooses**, door Emm. de Bom (en Hendrik Pottmeyer), in: **het Boek**, 2de reeks van het Tijdschr. v. Boek- en Bibliotheekwezen. IV, 1915, blz. 1, 97, 194, - Alsmede het opstel: **Max Rooses, in memoriam**, in **het Boek,** IV, 1915, blz. 185-193.

gezaghebbende parlementsleden uit te snijden waren. Ondertusschen heeft hij verkozen zijn vruchtbaar en blijvend oeuvre te voltooien in zijn conservatorswerkkabinet of in zijn studeerkamer te huis.

Iemand als hij, met zulk een uitgebreid interesse voor het gemeenebest en in de eerste plaats hartstochtelijk verbonden aan den herwordingsstrijd van zijn geliefde Vlaamsche volk, moest wel, vanwege de hem eigen Renaissance-geaardheid, en door de veelzijdige talenten waar hij van huis uit mee begaafd was, zich genoopt voelen om in 't openbaar leven, en zelfs in de politiek, een ernstig woord mede te spreken. Hij deed dat met een opmerkelijk gezag, steunend op zijn grondige kennis en ervaring. Hij was al vroeg gaandeweg een der ernstigste kopstukken en in latere jaren de voornaamste en merkwaardigste leidsman in de Vlaamsche Beweging: zeker de meest invloedrijke voorman van den vrijzinnigen vleugel ervan.

Reeds van 1866 af schreef hij bestendig in week- en dagbladen, als in het Gentsche Volksbelang (met Heremans, De Vigne, Vuylsteke, Paul Fredericq en W. Rogghé). Van 1869 tot 1870 liet hij Vlaamsche brieven verschijnen in de Haagsche courant **Het Vaderland**. En van 1870 tot 1904 was hij in de **Nieuwe Rotterdamsche Courant** de correspondent uit Vlaanderen, die in Nederland ook zoozeer gewaardeerd was: hij berichtte er over het staatkundig leven in België en vestigde er de aandacht op alle Vlaamsch literair, cultured, op alle publiek leven, Ook op dát gebied heeft Rooses (men weet het niet genoeg) een veelvoudig werk verricht. Laat ik niet vergeten er bij te voegen, dat Rooses, meer dan een 10 tal jaren, ca, (van '80 tot '90), als een der redacteurs heeft gefungeerd in de pittige en dappere **Kleine Gazet** van zijn boezemvriend, den lateren burgemeester der Scheldestad, Jan van Rijswijck.

Hij leverde ook tallooze bijdragen in de toenmaals voornaamste tijdschriften in Noord en Zuid. Ik noem in de eerste plaats **de Gids**, waar van Hall de secretaris van was; het door dezen geredigeerde tijdschrift, dat Rooses hielp oprichten: **het Nederlandsch tooneel, Eigen Haard, Elsevier** enz. in Holland. En bij ons: het **Nederduitsch Tijdschrift**, waar de literaire recensent in debuteerde als Petrus Comestor, **het Nederlandsch Museum**, geredigeerd door

Prof. Heremans, (Rooses was ongetwijfeld een zijner beste en voornaamste medewerkers), **de Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle,** uitmuntend voor zijn tijd, onder redactie van Coopman en Dela Montagne, **de Vlaamsche School,** door hem en Paul Buschmann Sr. bestuurd, zeer opgemerkte bijdragen over het Vlaamsch in de lagere school in **de Toekomst,** en eindelijk **de Vlaamsche Gids,** in 1905 door hem zelf opgericht en tot aan zijn dood geredigeerd.

Alleen deze laatste bedrijvigheid in tijdschriften ware voldoende om er een normaal schrijversleven mee te vullen.

Rooses, ondanks zijn onmiskenbare redenaars-talenten een doorgaans woordkarig en volhardend werker, speelde dit klaar: hij wist te woekeren met zijn tijd. En men mag zich afvragen: behooren die weergalooze, methodisch aangewende wils- en werkkracht en zijn doorzettings-vermogen om ondernomen taken naar den eisch te volvoeren niet tot zijn meest domineerende trekken en zijn hoogste verdiensten? Te meer daar die groote productiviteit geenszins degelijkheid uitsloot. Hij bezat een evenwichtigen geest en een soberen aard die, in tegenstelling tot de lyrische uitbundigheden van vele onder zijn stamgenooten, gestaag zijn werkzaamheid beheerschte. Met vlijt en ernst vergaarde kunde en kennis wist hij door volhardend uitbaten oneindig productief te maken. In dit opzicht is zijn voorbeeld een ernstige les voor zijn Vlaamsche en ook voor andere nakomelingen. Niemand erkende beter de beteekenis van de leuze die zijn patroon Christoffel Plantin in zijn drukkersmerk boekstaafde: **Labor et Constantia**. Voorbeeldig volgde Rooses hem daarin na: 'Régler tous ses desseins sur un juste modèle', had Plantin in zijn fraai sonnet 'le Bonheur de ce monde' gedicht.

Hoe levendig staat hij me nog vóór den geest, zooals ik hem zag bij menig bezoek in zijn werkkamer in Plantin: telkens vond ik hem daar, kalm en bedaard gezeten, getroost schrijvend aan zijn bureau. Vóór zich heeft hij een register in-4^0 oblong, waar hij zijn bijna vrouwelijk-fijn, pittig en net schrift over zaait, van pagina 1 tot de laatste bladzijde. Er liggen kleine notitieboekjes voor hem opengeslagen. Aan den wand kijken u toe de stroefbedenkelijke of gemoedelijke koppen van geleerden, verwant aan den stoïcijn Seneca of aan Erasmus, Hij schrijft maar door, zonder

opwinding, rustig en vast. Alles aan hem is orde, methode, degelijkheid. Ik bid u, houd hem niet te lang op, en zorg dat uw volzinnen kort wezen en zakelijk. Verba volent - en scripta manent, meende ik aan den schoorsteenmantel achter hem te lezen...

Die handdruk van Max Rooses, als gij hem in zijn werk aantroft! ... Hij beteekende vriendelijk: ‘welkom hier’, maar tevens beleefd: ‘wanneer vertrekt ge?’ Zijn welkom-groet was tevens een afscheidsgroet. Hij wenschte geen kwartier van zijn leven te verliezen, en had een hekel aan praten onder zijn werkuren(4).

Ja, Max Rooses was gierig op zijn tijd: vóór hem strekte zich immers een wijd veld van belangrijke bezigheden uit?

II.

Over het Plantijnsche werk, en wat daarmede verwant is, noch over de kunsthistorische productie: - denk aan zijn uitgebreide Rubens-literatuur, ook aan zijn werken over de Antwerpsche Schilderschool, over Van Dijck, Jordaens enz. enz. - heb ik hier niet uit te weiden.

Zij vormen de ruggegraat van zijn oeuvre. Het is werk van gedegen studie, van ernstig begrijpen en ook van een voorname geestelijke dracht Door naar alle kanten uit te diepen en te beschrijven de levens van de groote figuren die Rooses' eigen geestesleven hebben vervuld, heeft hij meer gegeven dan een reeks solide boekdeelen. Hij is volledig gedrongen in hun levenssfeer, heeft den tijd aangevoeld waar zij in gegroeid waren. 't Zijn geworden memoraliën, gedenkstukken van stevige waarde.

Hij schreef daardoor een stuk cultuurhistorie, en hij maakte er niet alleen onze kennis, maar ook ons besef van de beteekenis dier geesteshelden rijker door.

(4) Men moet zich dan maar eens voorstellen, hoe het den braven Antwerpschen liberalen strijder te moede is geweest, die den vorigen avond met hem had aangezeten in een partijbestuursvergadering, en die nu toevallig kuierend langs de Vrijdagsche markt, op 't onzalig denkbeeld was gekomen om... eens efkens bij ‘den Max’ aan te loopen en... een babbeltje te slaan over lokaal-politische belangen of zoo... De anders geenszins ontoegankelijke Rooses zat daar getransformeerd in een koel-afwezigen, ongezellig-afwerenden, saaien geleerden heer, die den ongenooden gast, den ontijdig-enthoesiasten bezoeker na eenige ijskoude silben liet afdruipen...

Wat de groote Pieter Pauwel bovendien is geweest voor **den Antwerpenaar** Max Rooses, dit laat zich allicht begrijpen, voor wie den cultus kent, dien de dankbare Sinjoren, behalve dan aan hunnen idealen Lieve-vrouwe-toren, wijden aan dien anderen zegevierenden toren, den grooten 't leven-verheerlijkenden schilder. De opzoekingen, voorbereidende studies en het schrijven van tal van monographieën hebben 32 jaren van zijn leven in beslag genomen. Hij voelde zijn taak aan als een epische Vlaamsche onderneming, waar hij de figuur van den grooten man in opbouwde, en meteen zijn volk en de stad van Rubens in glorifieerde.

De Antwerpenaar-in-Rooses...

Misschien wordt het tijd, dat men den Antwerpenaar minder uitsluitend en eenzijdig-lyrisch gaat verheffen tot een symbool van het eeuwige optimisme... De guile stad, de animeerende Brabantsche stad heeft ook meer verdiepte, minder aan de oppervlakte schijnende wezenstrekken. Er is het verborgen leven van de eenzelvigen, de dichters en met den geest levenden, er is een ander Antwerpen dan het vlotte, decoratieve, uitbundige... Gelukkig maar, en een jongere tijdgenoot heeft er het rondwarende spook van teruggevonden in het Museum Plantin[5]... Moge ook die geest verder gezond opbloeien in een sfeer van begrijpen en medevoelen...

Rooses' liefde tot zijn stad benaderde het wezen van een stille passie. Die liefde was bij hem ruim, niet een-zijdig, geenszins provinciaal te noemen of eng-geestig. Hij wenschte - zeker door de beroemde mannen die hij beschreef daartoe gedreven? - die stad groot in de toekomst, zooals ze het in vroeger eeuw was geweest. ‘En als echt Vlaming zag hij die grootheid niet dan verbonden aan die van 't geheele geliefde Vlaanderen, dat hij kende en beminde als weinigen’[6].

En hoe zagen de Antwerpenaars nu Max Rooses? Wel, in zekeren zin was deze man voor zijn meeste medeburgers een soort ‘stadsgeheim’. Allen meenden hem te kennen, feitelijk ignoreerden de meesten onder hen hem zoo goed als geheel. Wel lazen ze in de krant van en over hem, den politicus, den Flamingant, den man van

(5) Zie: **Vlaanderen, o welig huis: Maurice Gilliams,** Antwerpen, ik en mijn stad, p. 99.
(6) Zie ook in mijn **het Levende Vlaanderen,** o.a. blz. 49.

't Landjuweel en van Oud-Antwerpen, ze zagen hem ongetwijfeld in levenden lijve. Maar dat dubbele leven van hem, van den waakzamen geleerden schrijver, die met zijn denken haast voortdurend buiten en boven de dagelijksche sfeer van zijn medeburgers verwijlde, den Europeesch-georiënteerden boeken-schrijver, naar wiens advies tot in de Vereenigde Staten van Amerika geïnformeerd werd in kunsthistorische zaken - den stillen en grooten werker op geestelijk gebied, den humanist Rooses, dien vermoedden slechts zeer weinigen(7).

Max Rooses heeft steeds op een wijsgeerig-serene en diskreetstille wijze zijn werk verricht, zonder te verlangen, dat er veel beslag rond gemaakt werd; het was hem niet te doen om gevierd of bejubeld te worden; zijn verlangen was voldaan als hij een ondernomen taak tot een goed einde had weten te brengen.

Die gezonde zakelijke geest, dat vrij-zijn van iedere bekommering om succes of uiterlijke betuigingen van waardeering, heb ik vaak bij Rooses bewonderd, en nooit bleek me die zóo welsprekend als in zijn brief aan den Magistraat der stad Antwerpen op 1 Februari 1910. Hij geeft daar rekenschap over de 32 jaren, die hij aan zijn uitgebreide Rubens-werk heeft besteed, en hij eindigt met een ernstige hulde en warme dankbetuiging aan het bestuur van zijn moederstad ‘voor de onverpoosde en onverzwakte ondersteuning, die het verleende aan allen, die het hunne bijdroegen tot vereering van Rubens' naam en tot opheldering van zijn leven.’

Zóó was de man: ‘wat hij aanpakt, dat volvoert hij, zonder gerucht, zonder vertoon; en, als 't werk gedaan is, een kleine buiging - en hij gaat tot andere “oefeningen” over.’

(7) Toch hadden ook onder onze nederigste oudere stadgenooten er een vaag vermoeden van. Zoo werd me onlangs een kleine anekdoot verteld, waar men de verhouding van den goedmoedigen, op zijn eentje over heden en verleden piekerenden Sinjoor tot den man van 't huis Plantijn in proeven kan. Als kind had een onzer jongere Vlaamsche poëten, op wandel met zijn ouden heer langs de Antwerpsche straten, zekeren dag beleefd, dat zijn vader hem opmerkzaam maakte op het lamplicht, schijnend door het gordijn op de eerste verdieping van een heerenhuis in baksteen, gelegen in de Provinciestraat: ‘Zie jongen, dáárboven, waar ge dat licht ziet - het was al een eind in den avond - die dáárboven zit te werken, dát is nu eens 'ne klepper!’
Ja in volle vertrouwen en diep respekt werd zoo door een aandachtig volksman naar zijn hoogte opgekeken, - maar feitelijk was zijn werk - met uitzondering van een gering deel ervan - nauwelijks tot het besef van een minderheid doorgedrongen.

III.

Een levensbeeld te schetsen, met eenige kans om Rooses' persoonlijkheid recht te laten weervaren - dit is ondoenbaar in een beperkt bestek als van dit vluchtig levensoverzicht.

Men kan nu hoogstens een ietwat forschen greep doen in dat leven en in de waarlijk ontstellende bedrijvigheid van dezen door onverpoosden werklust gedreven man.

Ik wil dan nog trachten een indruk te geven van Rooses' beteekenis als literator en als Vlaming, als Vlaamsch strijder en als cultureel voorman. En dan moeten nog eenige trekken toegevoegd worden aan de beeltenis van den buitengewonen mensch, die Rooses is geweest, den mensch dien ik de eer en 't geluk heb gehad gedurende een kwart-eeuw te mogen kennen en vaak te ontmoeten, ofschoon het sympathieke en intieme verkeer met hem een poos beschaduwd is geweest door een gebeuren, dat in onze literaire historie bekend staat als: het oprichten van **Van Nu en Straks**.

Als ik den literator in Rooses naar den eisch wil waardeeren en kenschetsen, dan moet ik dit in alle oprechtheid doen, en zonder te vergeten, dat de generatie, die in de literaire en cultureele beweging van **Van Nu en Straks** een wezenlijk deel heeft gehad, zeker niet in persoonlijke onmin, maar ongetwijfeld in diepgaand meeningsverschil en zelfs vaak in direkte oppositie heeft gestaan tot hen, die toenmaals het hoogste literaire gezag vertegenwoordigden.

Ik heb Rooses' critische essays - zijn drie **Schetsenboeken** en zijn **Letterkundige Studiën** - reeds gelezen, en vaak gesavoereerd, toen ik nog een jonge man was. Het bracht ons het oordeel van iemand, die veel wist, veel gelezen en ervaren had, en die zich geroepen voelde om zich rekenschap te geven over de beteekenis der Vlaamsche literatuur sedert de romantische opleving rond de jaren '40 en de literatuur tot omtrent de jaren '90 toe - want ná dien tijd heeft Rooses zijn critisch dag- of maandwerk gestaakt en zich, zoo goed als uitsluitend, tot kunsthistorische studie en werk beperkt. Ik heb over Rooses' algemeene waarde als criticus reeds eenmaal dit geschreven: ‘Een ruimer onderlegde geest dan de

zijne had voorzeker over onze literatuur tot dan toe niet gericht gehouden.'

De Vlaamsche letterkunde heeft Max Rooses om zoo te zeggen als getuige medegeleefd. De romantiek van Conscience stond nog in bloei, toen hij in 1865 met zijn **Een drijtal verhandelingen over de geschiedenis der letterkunde** debuteerde en verder in tijdschriften critische opstellen begon te publiceeren, die in 1877 in zijn (Eerste) Schetsenboek, en naderhand in nog drie prozabundels, werden verzameld. De lezer Rooses heeft zich vaak verdiept in 't werk van voorname, vooral Fransche essayisten en critici, als zijn superieur voorbeeld Hippolyte Taine, als Sainte-Beuve, als den artistieken Theophile Gautier, misschien als Paul de St. Victor, maar zeker naderhand als Brunetière, Jules Lemaître, Faguet en waarschijnlijk den ietwat-beruchten Francisque Sarcey, den man van 't 'gezond verstand'. (De meeste hunner werken heb ik onlangs, niet zonder eenige verrassing, in komplete rijen, in strijdbare slagorde op de rekken van Rooses' eigen bibliotheek zien staan prijken...) Deze buitenlandsche voorbeelden zullen den Vlaming, die trouwens in Busken Huet een fraai exempel in de Nederlandsche taal waardeerde, aangezet hebben om in eigen omgeving op zijn beurt 'het critische geweten' te worden. Ik betwijfel of een Baudelaire door hem op prijs werd gesteld, en vrees, dat de titel alleen van zijn beroemd verzenboek 'Les Fleurs du mal' hem allicht zal afgestooten hebben...

Max Rooses, die een logische kop was en ook geen 'gezond verstand' ontbeerde, - in Frankrijk zou hij een 'Normalien' geweest zijn - had een 'bezadigd' oordeel. Deze twee eigenschappen zijn deugden die de burgers van het liberale tijdvak van toen vóóral op prijs stelden, Velen onder hen bezaten doorgaans alleen het gezond verstand van Joseph Prudhomme en de bezadigdheid van Monsieur La Palice. Maar gelukkig was Rooses' logica niet prud-hommesque. Opgevoed als student in de positivistische leer van Auguste Comte, had hij veel opgestoken in het misschien wat theoretisch-leerstellige, maar feitelijk geniale werk van Taine. Een essay als dat van hem over Balzac is toch een monument te noemen. Rooses had ook felle bewondering voor den historicus der Fransche letterkunde Villemain. Later noemt hij Emile Zola 'een groot dichter'. Sloeg hij den bal zoover mis?

De groote deugd van Max Rooses was, dat hij 't eerst zijn Europeesch-geschoold oordeel op de literaire critiek van zijn eigen volk heeft toegepast.

In een rede op 't Letterkundig Congres te Gent in 1891 sprak Rooses, in een anderen gedachtengang, typeerend voor zijn algemeene opvatting, deze woorden: ‘Houd middelmaat is een gulden spreuk... men moet in geen zin overdrijven’[(8)].

Op kunst toegepast - en deed Rooses dit niet, uit den diepen drang van zijn bezadigd en bezonnen wezen? - is de leuze eerder van dien aard dat ze deze laag bij den grond houdt.

Kunst is in wezen aan alle middelmatigheid vijandig, tegenstrijdig eraan en afkeerig ervan. ‘Kunst is passie’ werd geschreven. In ieder geval: onzijdigheid en temperamentlooze middelmaat staan beslist buiten alle kunst.

Rooses bestudeert dus de literaire voorgangers en tijdgenooten. Hij karakteriseert ze, situeert ze in de evolutie der Vlaamsche letteren. Hij let meer op de deugden dan op de gebreken, maar ziet niemand naar de oogen. Hij schrijft een proza, dat, misschien voor 't eerst in Vlaanderen, getuigt van klaar inzicht en vooral gekenmerkt is door ponderatie. Hij ziet verder dan het boek, ontwaart en voelt er achter den tijd, de strooming, het volk. En zijn stijl is prettig, luchtig en vlot, toch geenszins ijl en inhoudloos, alleen soms wat gemoedelijk-burgerlijk. Hij neemt een eigen standpunt in, weet te onderscheiden, te wikken, te wegen. Er wordt naar hem geluisterd, als naar ‘den kunstrechter’.

Reimond Stijns, de novellist, die toen nog goeddeels vastzat in een geëxalteerde romantiek, maar in wiens werk reeds iets van de bloedwarme-menschelijke passie van den epicus Cyriel Buysse aan 't ontkiemen was, huldigde Rooses (ca. 1892) in een brief overvloeiend van lof. Hij prijst hem, die met ‘onbetwistbaar talent en onverdroten ijver aan de Vlaamsche letterkundigen den weg wijst die tot volmaaktheid leidt.’ ‘Vrank en vrij,’ zegt hij, ‘komt Rooses met zijn meening vooruit, en is hij soms min (sic) zacht, hij herinnert (aan) de spreuk: ‘Die zijn kind bemint, kastijdt het.’

(8) Handelingen Congres Gent 1891, p. 303.

Hij komt op tegen de middelmatigheid-aankweekende bewierooking van ‘elk voortbrengsel op kunstgebied’ enz.[9].

En Prosper van Langendonck schrijft aan Max Rooses, bij diens viering in 1892, een brief met volgende hulde:

‘Alhoewel in zoovele opzichten zoo - in kunst als in levensbeschouwing - mijne overtuiging met de uwe niet overeenstemt, laten, en de gemeenschappelijke liefde voor het Vlaamsche ras, en mijn waardeering uwer verdiensten en uwer oprechtheid mij toe, u de uitdrukking aan te bieden mijner persoonlijke sympathie.’

En wie beide mannen heeft mogen kennen, weet, dat deze woorden echt gevoeld zijn en vereerend voor beiden[10].

Rooses schreef meestal in een lossen causerie-toon, behaaglijk, met glansjes van een beeldspraak die niets revolutionairs had, want hij hield van lieve beelden, als waar hij gaarne een stijl vergelijkt bij ‘het beekje kabbelend en klaterend over kiezel en hei.’ Zijn woord was maisch en klonk op een aangename wijs. Hij had een bijna sensualistisch genoegen bij 't formuleeren van zijn meening: het woord ‘genietbaar’ leek vaak de grootste lof. Het doet denken aan den gullen voorproever, die ‘het zich laat smaken.’ Zoo ongeveer voelde Max Rooses het meerendeel der Vlaamsche literaire kunst aan, en het verklaart zijn waardeering voor de gemoedelijk-huiselijke vaderlandsche poëzie van toen. Geestdriftig, met heel zijn hart, waardeerde hij de gedichten van zijn ouden vriend Jan van Beers en diens epigonen, terwijl hij vreemd en afzijdig stond tegenover de tragische lyriek van Guido Gezelle, die nochtans reeds lang het geniale ‘Dien avond en die roze’ had gedicht. De zin voor het mystische lag den nuchteren rationalist niet. Bovendien had hij een vooroordeel tegen het zgn. particularisme van de ‘Westvlaamsche school’ - waarbij te memoreeren valt, dat later Willem Kloos schreef over Gezelle's taal, dat die was ‘zuiver Hollandsch, alleen maar wat leniger, wat frisscher, wat jeugdiger dan het burgerlijk-nette en afgepast-schoolsche van de meeste Noorderlingen in zijn tijd’[11]. Maar ook dié vergissing

(9) Zie **Jef van de Venne, Max Rooses** (in Mannen van beteekenis XXIV, 1894, p. 268.
(10) T.a.p. p. 268.
(11) Zie mijn opstel **Willem Kloos over de Vlaamsche letteren** in Versl. & meded. v.d. Kon. Vlaamsche Academie, 1935, p. 479.

moge Rooses niet te zwaar aangerekend worden. De volgeling van Comte en Taine kon moeilijk ademen in de subtiel-christelijke sfeer van den Franciscaanschen dichter - in later tijd zal hij ongetwijfeld de grootheid van Gezelle wel hebben ingezien. Ondertusschen voelde hij meer voor een prozaïsche dichteres als Hilda Ram dan voor de zooveel fijnere en diepere Helene Swarth. Vrij laat, nadat een tiental bundels van haar verschenen waren en zij reeds lang door Kloos was geroemd als 'het zingende hart van Holland', wijdde ook Max Rooses haar een Gids-opstel, - waar Prosper van Langendonck eerder ontstemd over was...[(12)].

De criticus Rooses was ongetwijfeld naar smaak en gedachtengang wel zeer aan zijn tijd gebonden. De literaire productie volgde hij als belangstellend toeschouwer, die aan de breede gemeente daarover relaas uitbracht.

Toen in de Zuidnederlandsche poëzie van de jaren '85 à '90 de zgn. Parnassiaansche richting, voornamelijk door den Pol de Mont der Fladderende Vlinders geïncarneerd, door hem als de 'nieuwe richting' werd gekarakteriseerd, kon de ernstige Max Rooses het geval niet langer met gemoedelijke gelatenheid aanzien. Al die pantoens, sonnetten, rondeelkens, pastoreelkens, vilanellen en aquarellen deden hem aan als onnutte beuzelarij. Hij zag in zeker opzicht niet verkeerd, maar zijn argumenten om er tegen te keer te gaan waren niet beter. Hij eischte van de dichters, dat ze meer gevoel, meer gedachten zouden verwerken in hun verzen. Met da Costa hield hij zeker van een poëzie, die gevoel, verbeelding en heldenmoed tot onmisbare elementen had. Pol de Mont stelde zich vlijtig te weer en deed een arsenaal van literaire speren en lansen kletteren. Totdat de ernstige en subtiele Prosper van Langendonck, met een rijp en inslaand betoog, zich met zijn Vlaamschen Parnassus in de arena waagde en schitterend het pleit beslechtte. De poëzie zou alleen van gevoel leven? Integendeel, ze sterft er aan, weerlegde hij. Men moet ook van de dichters niet eischen, dat zij zich begeven tot het schrijven van utilitaire traktaatjes, op rijm en tot nut van 't algemeen. De dichter weze allereerst een diep-voelend en met heel zijn geest levend mensch. Dat menschelijke omvat alles, ook vele dingen die Max Rooses wat

(12) Zie **Werk van P. v. Langendonck,** p. 178.

grif voor beuzelarij aanzag. Waarom zou een zonnestraal glijdend door 't loover of een vogel fluitend op een tak minder schoon en belangrijk zijn voor den dichter dan bijv. de beschrijving van den slag der Gulden Sporen? Voor den Flamingantischen strijd lansen breken gebeurt toch best in 't proza van dag-, week- en maandbladen, en de vaderlandsliefde-als-vak heeft immers toch niet het monopolium der poëzie?

Rooses was vroeger veel gelukkiger geweest in zijn literairhistorische essays, als bijv. in dat kleurig-malsche, suggestieve, een heelen tijd oproepende opstel over Willem Ogier; in dat andere over de Geuzenliederen, en in zijn warm-doorgloeide levensbeschrijving van den merkwaardigen man, die Rooses in zekeren zin tot voorbeeld is geweest: Jan-Frans Willems. En dan nog dat smakelijk opstel over Jan van Rijswijck, waar het woelige Antwerpen van den eersten Meeting-tijd zoo kostelijk in herleeft!

Max Rooses koesterde een groote liefde voor Vlaanderen's zorgenkind, dat arme weeskind, het Vlaamsch tooneel. In de eerste plaats zag hij zeker in het tooneel een reuzenmiddel tot opwekking van hooger Vlaamsch leven. Misschien heeft onze Vlaamsche cultuur nog niet het gewenschte stadium bereikt om een hoogstaand dramaturg voort te brengen. Rooses vergenoegde zich dan voorloopig met den verdienstelijken en sympathieken Frans Gittens tot een meester in de school van Shakespeare te promoveeren. Ook deze uitspraak zal wel niet een definitieve mogen heeten.

Ter eere van Max Rooses moet ik echter een niet onbelangrijk feit onderlijnen: hij heeft op een zeker oogenblik een zeer bijzondere aandacht gewijd aan Albrecht Rodenbach, die **Gudrun** dichtte. Dank zij vader Arthur Cornette, die te elfder ure Rodenbach's dramatisch poëem redde uit den stapel der afgewezen mededingende kopij, werd **Gudrun** door de jury er nog eens ernstig op nagekeken; met het gevolg, dat de groote Albrecht door den Antwerpschen keurraad op uitzonderlijke wijze werd vereerd met een speciale bekroning.

En Max Rooses vroeg al spoedig aan den jongen Rodenbach, met wien hij te Antwerpen een dag had doorgebracht, om zijn stuk in **het Nederlandsch Museum** te mogen laten afdrukken; een voorstel, dat deze echter niet kon aanvaarden.

Men moet in **Van Nu en Straks**[13] dien verrukkelijken brief lezen, dien Rooses mij welwillend op mijn verzoek toevertrouwde ter publicatie: daar flakkert de jeugdige genialiteit van Rodenbach uit op. Hij noemt zichzelf ‘een man der jonge reactie, der volstrekte vrijzinnigheid, tegen het dogmatism in zake kunde en kunste’ en hij bekent, dat ‘rechtzinnig katholiek en, goddank, met nog een weinig geloove,’ hij ‘zijn geest voelt overstroomen van liberalism.’ Hij brengt hulde aan Max Rooses' groote oprechtheid.

Een schooner dokument om den nobelen geest ook van Max Rooses aan te toonen dan dit getuigenis van den onsterfelijken jongeling ken ik niet.

IV.

Het materiaal om Rooses te teekenen als strijdend Vlaming, als een der voornaamste steunpilaren van ons Vlaamsche cultureele huis, is overvloedig voorhanden. Hij is de voorname Vlaamsche leider, die de wet van 1883 op 't Nederlandsch in 't middelbaar onderwijs eischte, ze voorbereidde en hielp doordrijven in 't Parlement. Een wet, waar ik niet aarzel den opbloei van het literaire geslacht van 1890 en volgende jaren voor een ernstig deel aan toe te schrijven.

De kapitale polemiek, die Rooses heeft gevoerd, jaren aan een stuk, in 1890 en vlg., om het Fransch te weren uit het programma van het lager onderwijs, waar dit gebeurt ten koste van het algemeene onderricht, zou aanleiding kunnen geven tot het citeeren van merkwaardige uitspraken, die zijn groot en ruim begrip van den strijd der Vlamingen prachtig onderlijnen. Krachtiger betoog voor het recht van onze taal en voor onze volksontwikkeling is niet denkbaar[14].

Max Rooses' hoogste verdienste als Vlaming zal wel liggen in het verheven aandeel dat hij heeft genomen in den strijd tot het bekomen van een Vlaamsche hoogeschool. In de eindspurt die tot de zege moest voeren, had hij de leidende rol op zich genomen. Hij vereenigde alle verstrooide strijdkrachten, ontzenuwde alle geschillen. Men voelde toen reeds, dat de slag gewonnen was... Toen

(13) Nieuwe reeks, II, p. 175-178.
(14) Zie Nederlandsch Museum, 1892, p. 325.

kwam de oorlog... Wat zou er over dit onderwerp - dat, in den oorlog, en daarna - de oorzaak is geweest van vreeselijke verwarring, misverstanden en zelfs van misdaden! - uit te weiden zijn! Ik vergenoeg me er op te wijzen als op een der edelste en schoonste daden uit dit rijke leven.

Lodewijk de Raet, die eenige maanden na hem, ook nog in 1914, stierf, getuigde van Max Rooses, aan zijn graf, den 17n Juli 1914, dat men hem eenmaal zou huldigen ‘als den voornaamsten grondlegger van de Vlaamsche hoogeschool.’ En dit is waarheid. Wanneer zal dan in de aula van de Gentsche alma mater zijn borstbeeld eens komen te prijken? Het had reeds lang moeten gebeuren!

En nu gedenk ik nog even den mensch Rooses, zooals ik hem reeds als jongeling gekend heb, toen ik fungeerde als secretaris in het Antwerpsche Taalverbond, dat hij presideerde. Hoe ik hem in 1904, met zijn vereerende instemming, mocht opvolgen als correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, waar hij op schitterende wijze aan mede gewerkt had van 1870 tot 1904. Hoe ik als zijn secretaris mede mocht inrichten de grootsche Tentoonstelling van het Moderne Boek in ditzelfde Museum Plantin, waar het werk van William Morris voor 't eerst in ons land naar den eisch werd door bekend gemaakt. Er is ook nog de Rooses, die een groot reiziger was doorheen Europa, en die daar knappe boeken over schreef[15]. Ik had hem nog moeten teekenen als spreker in openbare en in politieke vergaderingen, als gewiekst debater in de Nederlandsche taal- en letterkundige congressen, als den inrichter en de ziel van den onvergetelijken **Boekwezendag** te Antwerpen in 1890, waar bibliophielen en bibliothecarissen uit heel Europa voor naar Antwerpen kwamen, als heropwekker van een schitterend verleden, die het Landjuweel der rederijkers van 1561 in 1892 liet herhalen, en in 1894 in de Antwerpsche wereldtentoonstelling met zijn vriend Frans van Kuyck **Oud Antwerpen** heroptooverde; als mijn loyalen tegenstander in den heroïschen pennestrijd betreffende ontmanteling van O.L. Vrouwekerk, waar hij en de zijnen hun gulden sporen moesten laten; als machtig en alom erkend bevorderaar van alle belangrijk cultureel Vlaamsch werk,

(15) **Over de Alpen; Op reis naar heinde en ver...**

de ziel van Taalverbond, van Willemsfonds, van Tooneelverbond; als ijverig en trouw medestander van Peter Benoit en van Jan van Rijswijck; als beschermer van ons tooneel, van de Vlaamsche Opera, in één woord, als **den waren leider en hoofdman van het cultureele Vlaanderen.**

Hij is een onvergelijkbaar werkzaam man geweest. Hij diende uit diepe overtuiging de zaak van zijn volk. Vermeylen getuigde van hem in 1912: 'Wij weten, dat er in uw geslacht wellicht geen mensch is, die meer dan Gij, met uwe diepe oprechtheid, met uw rustig-klaar verstand, zoo breed van opvatting, met uwen blik die het geheele veld des geestes overziet, gedaan hebt voor de verruiming van onzen verstandelijken gezichtskring.

'Wij weten, dat niemand wellicht vóór U, zoo volkomen in zichzelf het beeld heeft verwezenlijkt van die hooge kultuur die wij voor het Vlaamsche volk wenschen.'

Wat is daar aan toe te voegen? Deze woorden zijn ook thans na een kwart-eeuws nog volkomen waar: ze aan te halen is ook 'een daad van eenvoudige rechtvaardigheid.'

Wij hebben, het geslacht van '90 - ik durf het bevestigen - den grooten voorganger, ondanks wat ons scheiden kon, nooit onze groote waardeering en onze diepe bewondering voor zijn karakter en zijn werk onthouden.

Het is een gelukkig uur voor me, dat ik hier, in het vluchtig overzicht van dit rijke leven, Max Rooses een poos voor u heb mogen oproepen, in heel zijn wijd-strekkende beteekenis - en zooals hij thans wel door heel zijn volk zal worden gezien.

4 Juli 1939.

EMMANUEL DE BOM.

[Twee gedichten]

Levenslied

We zaten in het park en straalden,
het landschap lag met goud geverfd,
in wolken die we diep inhaalden,
parfum van ons en van den herfst...
De zon op onze wezens maalde
een roos van onversaagd geluk;
de blaadren dauwden, glansden, daalden,
in mijne hand lei zich je rug,
en zalig hijgend, d'oogen sluitend,
terwijl mijn oog jou nog verslond,
gaf jij je heelemaal naar buiten,
schonk gansch jezelf mij in je mond...
De liefde is een hooge wereld,
die zweeft op een substraat van vleesch,
een wonder dat het vleesch verheerlijkt,
verheiligt van en naar den geest.
Zoo schonk je zinlijk mij je ziele,
was onze wellust hemelsch goed.
De blaadren ruischten, zweefden, vielen,
de herfst lag zuchtend voor je voet,
en was symbool van mijne gave:
al wat ik tot dusverre was,
aan bloemen en aan kleine graven,
al wat je van mijn handen las,
al wat men jou van mij verhaalde,
aan Dichtung en aan Wahrheit saam,
al wat ik aanvocht en behaalde,
al wat je toezong uit mijn naam, -

ik ben ermee naar jou gekomen,
mijn gansch verleden in mijn arm,
mijn gansche zijn en al mijn droomen,
al waar ik rijk aan was en arm,
ik ben ermee naar jou getreden,
mijn armen met mezelven vol,
om die fragmenten van 't verleden
aan jou te schenken als een tol,
om gansch die vracht voor jou te strooien
lijk dit seizoen 't met blaadren doet,
en als die blaadren, schoone dooien,
het al te leggen aan je voet...
Want 'k wil gestorven en herrezen
in jou, lijk jij in mij ook zijn,
ik wil voor steeds jezelven wezen
lijk jij nog slechts mezelf kunt zijn,
nu wij ons bloed hebben gedronken
als zielswijn in elkanders mond!
Zoo zaten w'in elkaar verzonken
en gleed de zon over den grond...
De liefde is een diepe wereld
van medewerken voor den geest,
maar ook naar buiten een verheerlijkt,
beminnelijk gelaat van vleesch:
een zoenen van elkanders oogen,
een streelen van elkanders hand,
een samendrukken, likken, zoogen,
het overhuiven van een brand,
- een geven, nemen, zonder schamen,
oneindig keurig toch en rein.
Zoo zaten w'in dat park te zamen,
en zoo zal, moet het blijven zijn:
een sprook van 't allereerst beginnen,
een wonder tot ons beider eind.
'k Wil alles steeds aan jou beminnen,
en jou steeds minnen als 't verfijnd,

droom-schoon gelaat der eerste dagen.
Want eens het hart werd hoog getild
is liefde geenszins meer een vrage,
het is een kunstschap en een wil.
Ons liefde zij een hooge wereld,
van strijd en schepping voor den geest,
een wereld menschelijk verheerlijkt
door het substraat van ons warm vleesch.

(Uit ‘Sonia Karinowa’).

Dank

Ik heb je, gister en nog heden,
toen ik je wegbracht naar den trein,
herhaalde malen, woest en teeder,
tijdens ons eerst groot samenzijn,
en op momenten, solemneele,
die innig waren als een wond,
in één heesch woord, oneindig vele
gefluisterd voor je natten mond,
- mijn ziel, mijn kostbaarste verhalen
gezeid in 't éene snikwoord: dank.
Ik zal het levenslang herhalen
dat ik je benedij en dank
voor 't sprookje van ons eerst ontmoeten,
dien zomerfeestdag, nog zoo na,
en voor jouw eerste attentie, zoete
verhulde boodschap, waar we dra
het groot beteekenen van vonden.
Dat ik je dank voor alles wat
er was vanaf reeds d'eerste stonde,
je lach, je hand, den klaren schat
van interesse in jouw oogen,
en je spontane meewerking,
waarmee we hebben mogen
verwezenlijken d'eenwording
van onze voorbestemde zielen.
Want 'k zocht je sinds mijn prilsten dag,
maar vond fragmenten slechts, mobiele,
die ik ontstaan en sterven zag
op onvolkomen droomgelaten,
waar ik hooghartig kuisch van ging.
Tot jij, als bundel van volmaaktheid,
mij tegenkwam en zei: mijn prins...

op d'uiterste maar beste stonde,
dat onze jeugden, schoon ontluikt,
gereed voor 't groote leven stonden,
dat ziel verbeidt van ons gebruik.
Ik dank je voor dat eerste komen
en voor den moed waarmede wij
ons onverwijld hebben genomen,
niet hoorend wat de wereld zei.
Ik dank je voor die heerlijkheden,
die hooge vreugd, die schoone pijn:
we hebben kort en koen gestreden
voor wat we wisten recht te zijn:
recht op geluk, en zeker weten
het vol te vinden in elkaar.
We zijn een eenheid, een complete,
méér dan een onafscheidbaar paar:
bedenk je smartelijk verlangen,
onmidlijk na dien zomerdag,
dien hunkersnik der bloedverwante
die haar voorboren zelve zag.
Ik dank je voor mijn jaren wachten,
die, ongezien, jij hebt geleid,
tot je dien dag, o zelf-gebrachte,
als vol-uitkomst verschenen zijt,
toen ik uit oefenen en leeren
gerijpt was tot het groote punt:
het levende geluksbegeeren
en 't werken voor den geest, in kunst
uit zijn, en zijn voor kunst, te plegen,
tot grooter voordeel hier als daar.
Er sprak, terstond, een woord ons tegen,
waarin, geloofloozen, w'erkenden
den grooten wil der statistiek,
die in de wereld en de benden
het toeval uitschrijft tot muziek.

Het kunstwerk dat aldus wij waren,
wij zijn aan ons, aan God in ons
en aan de menschen al te garen,
verschuld het tot een werk van brons
te gieten, het in trouw te dienen,
voor eigen goed en menschengoed.
Want vreugdhaard, motor en machine,
en kruid voor leven, kruit voor bloed,
volmaakter, machtiger en raker
dan groote liefde, bestaat niet.
Ik dank je, vrouw van herontwaken,
die in en door mijn oogen ziet,
dat je voorgoed ons zijt gekomen,
zuster der broers, mijn ouders kind,
mijn kameraad in aardsch- en vroomheid.
Heb dank! en weet je zóó bemind
dat steeds voor mij je zult bewaren
dat aanschijn van dat zomerfeest,
en nooit over je glans zal varen
een wolk voor een detail van vleesch.
Want liefde is, na d'openbaring,
niet enkel droom meer, maar ook wil.
Ik zweer ons sterker dan ervaring,
ik zweer, fier-luid en innig-stil:
jij bent het bloed, de geest, de rede
waarin ik allen lieven zal,
jij bent mijn beste zelf waarmede
ik leven en ook sterven zal.

JOH. DAISNE.

O dolce Napoli!

De stad zuigt gulzig aan de rond' azuren borst
En zalig drukt de zee 't gezonde kind aan 't harte,
De hemel stort zich uit in overdadig licht,
De vuurberg wuift ginds met zijn pluimhoed naar de verte.

Een natte witte schelp, die schittert in de zon;
Een kinkhoorn vol muziek; een korf vol kleurige vruchten;
'n Gestrande tooverschip in 'n aardsche paradijs,
Waar 'n vreugdaandrang alleen om zooveel schoons doet zuchten...

Verleidelijk ligt ze daar, een nimf van 't baden moe,
Op 'n bed van gouden zand en zilveriggroene vlokken;
De palmboom reikt zijn waaier, bambini brengen ooft,
De zee rolt parels aan, de zon haalt z'n kam door 'r lokken.

Nu drijft er, zinderend met de warmte, een wasem van genot;
Dan schiet z'een blijheidslied uit vedels naar den hemel,
Z'n kristallen koepel stuk in zonneschervenval.
Bedorven kind, gij hébt de maan en stoeit in 't sterrengewemel!

O wufte stede! snaren overspannen u
Waarop uw licht een trappelend leuteleven tokkelt,
En, wondere mandoline, als 'k u bespelen hoor,
Is 't of een fijne hand mijn zorgen zacht verbrokkelt.

Geliefd' en mandolin' en serenata saam...
Uw vrachten vreugdevruchten en uw welluststapels,
't Zij alles slechts confetti, vuurpijl, zeepbel, glans,
Een doom, een ijdele droom... uw schoonheid is 't, o Napels!

ALFONS LAMBRECHT.

Ballade van den administratieklerk

Met vrouw en kinderen gaat
hij 's zondags trouw ter kerke.
Eenvoudig is zijn staat,
een klein salaris brengt hem 't werken.
Met wat d'Heer hem gaf is hij tevree.
Als goed geloovige draagt hij wel en wee.

Zeg niet van dien man:
Trouw heeft hij zijn heil bewaard
in eenvoud stille dingen rond zich gegaard.

Want 's nachts aan zee
zag hij door 't duister de fanalen
en voelde een vage kramp die hem door 't lichaam snee.
Hij was matroos aan wal
in vreemde haven, en bralde
met een barmeid bij d'harmonika,
sliep met een Creoolsche tot den morgen,
was zonder geld en had toch geen zorgen,
Hij minde van San-Francisco tot China.
Te Buenos Aires handelde hij in slavinnen
en had een kroeg met vrouwen aller slag.
Hij rookte opium en snoof morphine
en was zat van liefde dag op dag.

Zeg niet van dien man:
Trouw heeft hij zijn geloof bewaard,
't heil der simple, dingen om zich vergaard.

Want door d'avondlijke stad
dwaalde hij door nauwe stegen,
wenschte gore vrouwen te hebben liefgehad;
alleen een laffe vrees die hield hem tegen.

Nu gaat hij wandelen met vrouw en kind,
toont een vogel tusschen gele blaren,
luistert naar 't vertelsel in den wind.
Hij leert de kleine dingen groot te ervaren.

Hij leeft nu in de vrede van den Heer
als een goed geloovig en eenvoudig man.
Hij strooide assche over 't hoofd
voor zonden die hij nimmer heeft bedreven.
Ten slotte wordt de felste brand gedoofd.
Alleen een laffe vrees die hield hem tegen.

JAAK GOMMERS.

Kunstgeschiedenis en kunstcritiek

In een voortreffelijk aan zijn doel beantwoordend werk **'Inleiding tot de oude meesters van het Koninklijk Museum te Antwerpen'**(1) heeft Prof. A.H. Cornette, Hoofdconservator, de belangrijkste werken van oude meesters besproken (verder dan de 17e eeuw gaat hij niet), welke van de verzameling van dit Museum van Schoone Kunsten deel uitmaken. 't Is een methodische uiteenzetting, naar chronologie en genre, van de aantrekkelijkste schilderijen, die er in voorkomen, een gids voor de weetlustige bezoekers, een toegelichte catalogus, waarin vooral vele geschiedkundige bizonderheden omtrent de werken en hun maker worden opgedischt; van esthetische bespiegelingen wordt in den regel afgezien. Het werk is dus in hoofdzaak een kunsthistorische overblik van de Vlaamsche doeken, bijkomstig van de tot de buitenlandsche scholen behoorende schilderijen, welke tot de rijke verzameling der Scheldestad behooren. Door dit werk wordt de buitengewone beteekenis van dit museum eens te meer in het daglicht gesteld. Dat er in deze verzameling nog vele leemten zijn, zelfs in verband met onze eigen Vlaamsche meesters, geeft Arthur Cornette grif toe; zooals het is, neemt het Antwerpsch museum niettemin een eereplaats onder de groote kunstmusea in; dank zij het legaat van Ridder van Ertborn, is het wellicht de meest complete verzameling onzer schilders der XVe en XVIe eeuw, terwijl het ook op het bezit van enkele der merkwaardigste Fransche en Italiaansche doeken uit deze periodes mag bogen, inz. de 'Onze Lieve Vrouw met het kind' van Jehan Fouquet, m.i. een der allergrootste meesterwerken van de Europeesche kunst, ook nog een paar Simone Martini's en Antonello van Messina's van ongemeene waarde en belang. Hoe objectief het boek moge zijn opgevat, verdwijnt de fijnzinnige personaliteit van den schrijver niet geheel en al achter het kunsthistorisch apparaat; een volzin hier en daar, soms louter een wel gekozen epitheton, een terloops neergepende vergelijking zijn vaak voldoende om den lezer in die sfeer van bewust en fijnstemmig begrijpen en waardeeren over te brengen,

(1) De Sikkel, Antwerpen, 1939.

waar wetenschap en smaak elkaar behulpzaam zijn om het kunstgenot te verhoogen.

***

Met vreugde begroet ik het verschijnen van **'Lucas Faydherbe, beeldhouwer en bouwmeester'**, door Br. Libertus M.[(2)], de eerste volledige studie, welke over het leven en het werk van onzen grooten barokkunstenaar in het licht wordt gezonden. Reeds vestigde ik de aandacht op deze belangrijke kunsthistorische bijdrage, bij het verschijnen van de monographie in de 'Gentsche Bijdraqen tot de Kunstgeschiedenis', waarin echter enkel de deelen die betrekking hebben op den beeldhouwer werden opgenomen; in het thans verschenen boek is een hoofdstuk over den bouwmeester toegevoegd. Het gaat hier in hoofdzaak om een wetenschappelijk werk, flink gedocumenteerd, methodisch ontwikkeld, critisch geschreven, waarin het leven van den kunstenaar zoo objectief mogelijk wordt verhaald, niet alleen zakelijk, maar bijna nuchter, waarin zijn scheppingen vooral tot beschrijving aanleiding geven, weinig of niet tot persoonlijke uitlatingen van den schrijver; hoofdzaak was het over Faydherbe bestaande materiaal te verzamelen, de werken te dateeren, de attributies terecht te brengen enz. Wie zou hopen in dit werk onze barokbeeldhouwkunst verheerlijkt te zien, tot het begrip en het aanvoelen ervan door te dringen, zal bedrogen uitvallen. Zoo voorzichtig, bijna achterdochtig, misschien ook zoo bescheiden is Dr Libertus, dat hij voortdurend zijn bewondering voor Faydherbe het zwijgen oplegt, daardoor dezen zelfs vaak te kort komt. Zoo het niet opgaat Faydherbe een genie te noemen, bezit deze toch meer persoonlijkheid dan hem doorgaans door zijn biograaf wordt toegekend. Soms vraagt men zich af of Dr Libertus louter door bewondering voor den door hem behandelden kunstenaar, louter door liefde voor de kunstperiode en de esthetiek waartoe deze behoort, tot de keus van dit als doctoraal proefschrift gediend hebbend werk is geleid geworden. Wanneer Dr. Libertus woorden gebruikt als 'lawaaierige draperieën of golvende haarlokken,' dan komt de duivel uit de mouw; wie van de barok houdt, neemt er de wel eens te zwierige arabesken en de drukke gebaren en pathetische bewegingen van gaarne op den koop toe. Nu we over dit uitgebreid materiaal beschikken, voortreffelijk door den schrander schiftenden, maar te weinig warm voelenden auteur gerangschikt, wachten we op iemand die Faydherbe voor

(2) De Sikkel, Antwerpen, 1938.

ons in zijn tijd en zijn midden levend zal optooveren en de Vlaamsch-Waalsche barok als kunst- en levensuiting verklaren.

***

Een zeer belangrijke bijdrage tot de nieuwere kunstgeschiedenis, van Vlaamsche zijde, is ook **De Hollandsche periode in het werk van Vincent van Gogh,** door Dr. Walther Vanbeselaere[3]. De bijna niet meer te overziene literatuur ten spijte, welke, sedert enkele jaren, in alle Europeesche landen, over Vincent is verschenen, wordt in de meeste werken over den wordingstijd van den meester en zijn Hollandsche periode (1880-85) vrij vlug heengestapt en veel te veel uit de hoogte geoordeeld. In de buitenlandsche boeken staan dit onbegrip en deze onkunde wellicht in verband met een onvoldoende kennis van Vincent's brieven aan Ridder van Rappard en aan zijn broeder Theo, waarvan de meeste, vooral in den aanvang, in het Nederlandsch zijn gesteld: immers heeft nooit een schilder zoo uitvoerig als Van Gogh zelf in deze correspondentie de tallooze vorm-problemen besproken, die voor hem bij het maken van zijn werk zijn opgerezen. Maar zelfs door de Nederlandsche kunsthistorici werd niet altijd voldoende aandacht geschonken aan deze eerste jaren uit Vincent's loopbaan, gedurende dewelke hij zich nochtans reeds als een buitengewoon auteur openbaart, in werken waarin we reeds de meeste kenmerken en eigenschappen van zijn levensaanvoeling, zijn wereldvizie en zijn techniek, zij 't soms nog embryonair, terugvinden. Zoodat het uitgebreid en doordiept werk van Dr. Vanbeselaere een leemte vult in een literatuur, waarvan men nog weinig of geen verrassingen verwacht.

Na enkele gegevens te hebben verstrekt over Vincent's werkzaamheid in den kunsthandel (hij was amper 16 jaar oud, toen hij in 1869 kunsthandelaar werd en bij den Heer Tersteeg, in dezes zaak te Den Haag, als jongste bediende optrad, waarna hij in '73 naar het filiaal te Londen en in '75 naar dat te Parijs overgeplaatst werd, in afwachting dat hij in '76 zijn ontslag zou krijgen) en zijn godsdienstig apostolaat (na korten tijd in den boekhandel werkzaam te zijn geweest, legde hij zich, door zijn geloofsijver gedreven, op geregelde studie van de theologie toe en trad, van '78 af, als evangelieprediker in de Borinage op, tot hij ook hier weer, in '79, ontslag kreeg), weidt Dr. Vanbeselaere over de verschillende periodes van Vincent's debuut als kunstenaar uit. De eerste werken, teekeningen met potlood, pen of krijt, dagteekenen wel

(3) De Sikkel, Antwerpen, 1937.

van '79, toen de kunstenaar in de Borinage verbleef, maar de eigenlijke opgang vindt plaats wanneer de kunstenaar gebruik, eerst van de waterverf, daarna van de olieverf gaat maken, nl. in '82. Prachtig resumeert Dr. Vanbeselaere de verschillende tijdperken van deze verbazend snelle ontwikkeling, waarbij de vroegrijpe jonge meester, van de meet af, een buitengewone persoonlijkheid aan den dag legt: den Borinage- en Brusselschen tijd (Oct. 1880-April 1881), den Ettenschen tijd (April-December 1881), den Haagschen tijd (December 1881-September 1883), den Drentschen tijd (September-November 1883), den Nuenenschen tijd (December 1883-November 1885). Op 23 November 1885 trok Vincent naar Antwerpen; Nederland zou hij niet meer terugzien.

Dr. Vanbeselaere, die zelf schilder is, heeft vollediger en scherpzinniger, ook met meer artistiek begrip en inzicht dan tot nog toe het geval mocht zijn, het wordingsbeeld van zijn held geschetst. Wij kunnen hem dan ook de verzekering geven dat we met meer dan gewone belangstelling het verder deel van zijn Van Gogh-monographie te gemoet zien, een tweede deel ‘De Fransche periode in het werk van Vincent van Gogh’ door hem in het vooruitzicht gesteld zijnde.

Dit eerste deel bevat eveneens een catalogus van Vincent's werken gedurende de in oogenschouw genomen periode, waarbij Dr. Vanbeselaere vaak belangrijke aanvullingen en verbeteringen aan de la Faille's indrukwekkenden, maar vaak onbetrouwbaren catalogus aanbrengt; te recht verwijt hij aan zijn voorganger ‘dezes onmacht om het werk in louter artistieken zin, naar den kunstvorm in te studeeren en te analyseeren;’ zijn poging om, van dit efficient standpunt uit, in zake kunstgeschiedenis onbetwistbaar het belangrijkste, een critischen catalogus aan te leggen, verdient alle waardeering. Gaarne stemmen wij, van nu af aan, met een conclusie in, welke hij wellicht in zijn volgend deel zal ontwikkelen: niet enkel dat reeds in zijn jongsten tijd Van Gogh onbetwistbaar op een Europeesch plan staat, maar dat dan reeds in zijn werk wordt gestreefd naar het later bereikt ‘klassiek evenwicht’ tusschen geest en impuls, dat hem tot een der grootsten onder de groote schilders van alle tijden en landen stempelt.

***

Van heel anderen aard is het boek van Jean de Beucken ‘**Un portrait de Vincent Van Gogh**’[4]. Deze is geen kunsthistoricus, wil zich niet eens voor kunstcriticus laten doorgaan. Hij houdt innig veel van Van Gogh, bewondert hartstochtelijk, bijna zonder

(4) Les Editions du Balancier, Liége, 1938.

voorbehoud, dezes werk. Hij heeft vooral het groote voorrecht de Provence dóór en dóór te kennen, er te wonen en wel te Saint Rémy op enkele stappen van het krankzinnigengesticht, waar Vincent in 1888 ondergebracht werd, zenuwoverspannen, om er tot rust te komen, in een stil en vreugdig landschap, onder het waakzaam toezicht van een hem genegen medicus en verkleefde verzorgers; daar heeft Beucken nog verschillende menschen ontmoet en ondervraagd, die den armen schilder, tijdens dezes verblijf in het Zuiden, hebben gekend. Voor mij ook, vermits Van Gogh een van mijn warmste liefden is, is 't meermaals een gelukkig voorrecht geweest te Saint Rémy te vertoeven, er de motieven van heel wat van de door den kunstenaar geschilderde werken te erkennen, enkele stonden door te brengen in het, door den huidigen geneesheerbestuurder van het gesticht, Dr. Leroy (schrijver van een merkwaardig, in hoofdzaak psychiatrisch, maar van veel kunstinzicht getuigend boek ‘La folie de Van Gogh’) als een soort museumtje ingerichte kamertje, waar Vincent weleer in tobbenden angst en toch in felle scheppingsvreugde heeft geleefd. Met veel blijdschap heb ik in De Beucken's lyrische biographie, zoo levendig en schilderachtig, de landschappen van deze gezegende, voor den schilder zoo heilzame streek teruggevonden, alsmede zoovele herinneringen aan Arles en andere deelen van Provence, mij even lief en bekend als aan dezen dichterlijken biograaf, waar voortdurend Vincent als mensch en als schepper in die natuur herleeft, mensch onder de menschen, in zijn eigen midden. Een heel aantrekkelijke opvatting van de kunstenaarsbiografie. Misschien zou 't hebben gepast enkele data te verduidelijken, het verloop van Vincent's leven en de ontwikkeling van zijn kunst chronologisch nauwkeuriger en met meer orde te volgen; aanvang nemend te Saint-Rémy, bij de aankomst van den meester, en er om zoo te zeggen eindigend, bij zijn vertrek (behalve enkele aanvullende bladzijden over de laatste maanden te Auvers en den zelfmoord), bevat het boek, tusschen beide hoofdstukken in, een overzichtelijk, maar vrij verbrokkeld relaas van Vincent's vroeger bestaan, al te schetsmatig in tafereel gebracht, zoodat het geheel eenigszins verward aandoet en den lezer, die niet grondig van 's meesters bestaan op de hoogte is, vaak zal misleiden. Wat weinig afdoet op de beteekenis van dit voor alle Van Gogh-bewonderaars kostbaar werkje, zoo kleurig geschreven, zoo gevoelig en doorgaans zoo schrander, van het begin tot het einde aantrekkelijk als een levensroman.

***

Van Louis Piérard's **Vie tragique de Vincent van Gogh**[5], dat in 1924 verscheen, heeft een nieuwe, vermeerderde druk het licht gezien. Dit werk van den Belgischen schrijver, zoo het als volledige biografie voor zekere andere moet onderdoen, bv. voor het prachtig werk van Gustave Coquiot, bevat enkele hoofdstukken over de jeugdjaren van Van Gogh, veel vollediger dan de in andere levensbeschrijvingen aan dezelfde periode gewijd. Zoo heeft Piérard vooral het verblijf van Van Gogh in België, eerst in de Borinage, te Pâturage, te Wasmes en te Cuesmes, daarna te Antwerpen, waar hij een viertal maanden verbleef en een tijdje aan de Academie van Schoone Kunsten werkte, met veel minder gekende bijzonderheden toegelicht, grootendeels opgedaan bij allerlei menschen, die alsdan met Vincent persoonlijk in betrekking zijn geweest. In verhouding tot dit eerste deel is het verder relaas van Van Gogh's leven veel korter en veel oppervlakkiger.

Waar ik mij niet mede vereenigen kan, is Piérard's uitlating in zijn ‘Voorwoord’; ‘Sa production - ce qui en restera tout au moins - ne s'étend que sur quatre années’, d.w.z. over de laatste jaren, te Arles en te Auvers-sur-Oise. Daarmede wordt de eerste productie, waarmede Piérard zich nochtans doorgaans zeer ingenomen toont, al te sterk verdonkeremaand. Wanneer men de in Piérard's boek gereproduceerde eerste teekening van Vincent bekijkt, vrouwen die in de mijn werken, te Cuesmes gemaakt, dan moet men grif toegeven dat daaruit reeds een buitengewone persoonlijkheid spreekt, zelfs indien de uitvoering nog ietwat gebrekkig lijkt. Zoo zullen we ook in een andere, in het boek opgenomen reproductie van een der vroegste teekeningen, de moeder met kinderen, te 's-Gravenhage gemaakt, bijna heel de wonderbare kunst van den grooten Hollander, en zijn tragische ziel, erkennen. Kon men enkele jaren geleden dezes jeugdperiode bij zijn mannen-periode nog eenigszins achteruitstellen, meer en meer wordt het nu duidelijk dat, ofschoon anders, deze periode even boeiend en, in velerlei opzicht, even pakkend is.

Piérard heeft met veel menschelijk inzicht zekere kanten van Vincent's wezen begrepen, o.m. zijn diepen godsdienstigen inslag en zijn levensvervoering, zoodat er altijd iets apostolisch en zelfs iets profetisch in zijn werk ligt, vrucht van veel bezinning, zooals ten overvloede uit Vincent's briefwisseling blijkt. En met Piérard ben ik het volkomen eens, wanneer hij de groote beteekenis van dit werk vooral hierin ontdekt, dat Van Gogh meer dan een ‘schilder’ is geweest, in hoofdzaak een nobel, hartstochtelijk, heldhaftig mensch, die zich in zijn kunst ten volle heeft geuit en

(5) Editions Labor, Brussel, 1939.

ons met meesterlijke volheid het warmste en felste van zijn pathetisch levensgevoel in zijn doeken en teekeningen heeft weten mede te deelen.

***

In mijn studie over de kunstpolitiek van den staat heb ik gewezen op de noodzakelijkheid voor de hoogere overheid aan de kunstenaars andere uitwegen te openen dan de verkoop van een schilderij of een beeldhouwwerk aan het departement van Schoone Kunsten of zelfs aan een staatsmuseum. De kunst verstikt geleidelijk, door mangel aan ruimte, verschrompelt door het enge afzetgebied dat haar blijft voorbehouden, ook bij particuliere verzamelaars; ze gaat onder aan haar afzijdigheid en geslotenheid, aan het gemis van voeling met het leven en van contact met de wereld; ze bezwijkt onder haar vruchteloos zoeken naar een betere opdracht dan het klein-individualistisch interpreteeren van liefelijke indrukken en stemmingen, dan het min of meer levensecht nabootsen van landschappen, voorwerpen, figuren, enkel om het genoegen deze plastisch zoo goed mogelijk weer te geven, in passende vormen en kleuren. Daarbij vestigde ik de aandacht op den dringenden eisch den kunstenaars een andere taak op te leggen dan enkel ten believe van kunstkenners en museumbezoekers schilderijtjes of beeldengroepjes te maken, bestemd om in een voor slechts enkelen toegankelijke woning of zelfs in een, ondanks alles, aan een minoriteit voorbehouden tentoonstellinglokaal plaats te nemen. Wat wij van den modernen staat verwachten is een heel wat actievere kunstpolitiek, tot doel hebbende het kunstwerk meer in het gemeenschapsleven op te nemen, in het kader van de straat, in het kader van het openbaar leven, waar duizenden er dagelijks van zouden kunnen genieten, er door worden opgeleid. Wat de schilderkunst betreft, gaat het in hoofdzaak over den terugkeer naar het fresco; wat de beeldhouwkunst betreft, moeten beelden en fonteinen pleinen en straten, parken en plantsoenen, stadions en bruggen versieren, moeten op de gevels van de openbare gebouwen plastische groepen en motieven aangebracht, welke in steen en brons uiting aan ons modern levens- en stijlbesef zullen geven, terwijl ook van de bouwmeesters van dezen tijd wordt verwacht dat zij, voor schouwburg-, concert- en bioscoop-zalen, zelfs voor de door hen opgerichte particuliere woningen, in ruimere mate beroep op de beeldhouwers zullen doen.

Ik vestigde terloops de aandacht op de grootscheepsche politiek, welke in dit opzicht door de Italiaansche regeering is gevolgd

geworden, zoodat we op het punt zijn in Italië de herleving van een monumentale schilder- en beeldhouwkunst te mogen begroeten.

Twee prachtwerken, zijnde de twee eerste boekdeelen van de reeks '**Monumenti del Regime**'[6], brengen ons nader tot deze wedergeboorte van den grooten stijl, tot de uitwerking van deze regeeringspolitiek tot verfraaiing en veredeling van het openbaar leven, tot samenwerking van de beeldende kunsten met de architectuur, tot bevestiging van den tijdsgeest en van onze beschaving.

Het eerste heeft betrekking op het in 1937 door Arturo Martini voor het nieuwe gerechtshof te Milaan geschapen hoogrelief 'Giustizia Corporativa'. De korte inleiding van Riccardo Bacchelli wordt gevolgd door 32 platen, waarvan de eerste het gansche werk voorstelt, de andere vergroote afbeeldingen van de samenstellende deelen of details van de bijna ontelbare figuren, welke dit monumentaal en evenwichtig, zinrijk en aangrijpend gewrocht vullen: rond de indrukwekkende verschijning van de Corporatieve Gerechtigheid, de groepen der helden, der symbooldragers van de liefdadigheid, der geestesarbeiders, der familie, zooals rechts en links van deze grootsche centrale figuur oprijzend.

Het tweede geldt de wandschilderingen, door Achille Funi voor de raadszaal van het Gemeentehuis van Ferrara uitgevoerd, 'Il Mito di Ferrara'. De inleiding is door Nello Quilici geschreven en gaat de 34 afbeeldingen vooraf van het vijftal grootere paneelen welke het muurvlak bekleeden: Sint Joris en den Draak, Phaeton's val, Hugo en Parisina, Jeruzalem bevrijd en De Razende Roeland (beide meesterwerken werden door Tasso en Ariosto te Ferrara geschreven), benevens decoratieve paneelen van geringeren omvang, met voorstellingen van mythologische helden.

Ik durf niet beweren dat ik Arturo Martini's beeldengroepen of Achille Funi's fresco's zonder voorbehoud bewonder - tegen de composiete opvatting van deze neo-klassieke gewrochten, gothisch-baroquistisch bij Martini, renaissancistisch-expressionnistisch bij Funi, zou heel wat in te brengen vallen, maar dat ze een grootsche prestatie zijn, een merkwaardige poging om een nieuwen stijl, zij 't wellicht al te systematisch den reuzenstijl van het fascistisch bewind, in te burgeren, om het erfgoed van de natie te verrijken, dient onbewimpeld toegegeven en geestdriftig toegejuicht.

***

Bij denzelfden uitgever[7] verscheen een korte studie (ik ben in het bezit van den Franschen tekst, welke naast den Italiaanschen

(6) Edizione del Milione, Milano.
(7) Edizione del Milione, Milano.

en Engelschen is uitgegeven) van den schilder **Bruno Furlotti** over zijn eigen werk.

Een vrij verward esthetisch betoog en een pleit pro domo, waar we niet zooveel aan hebben als aan de 33 platen, welke enkele van de van 1919 tot 1939 geschapen werken afbeelden. Ik wensch vooral bij deze uit de jongste periode stil te staan, van 1937 en later, waarin de schilder loskomt van een nu eens cubistisch-constructief, dan weer fauvistisch-lyrisch getint neo-impressionnisme, om eenvoudiger en zakelijker te worden, wel eens gewild-naïef en archaïstisch-volksch. Een heel sterke persoonlijkheid uit één stuk schijnt Furlotti niet te zijn, wanneer men gansch zijn oeuvre overkijkt.

Even aarzelend en ongelijk, eenigszins onthutsend evolueerend van baroquisme naar surrealisme, is de beeldhouwer **Lucio Fontana**, ons door Erich E. Baumann voorgesteld[8]. Interessant lijken me vooral de bijna vormlooze versmeltingen van diverse materialen en kleurstoffen, als lavabrokken uit den oven gekomen, of onder 's kunstenaars vingeren als koraalgewassen of zeeschelpen uit den baaierd gegroeid.

A.D.R.

(8) Edizione del Milione, Milano, 1939.

Kroniek van de Nederlandsche poezie
Albert Verwey
De Dichter

Het ‘Oorspronkelijk Dichtwerk’[1] van Albert Verwey ligt thans voor ons, in twee compacte deelen, elk van omstreeks 900 bladzijden. Indien men de waarde van een dichter moest meten naar de kwantiteit van het werk dat hij heeft voortgebracht, dan zou de poëzie van Verwey zonder twijfel het grootste respect afdwingen. Doch die twee deelen Nederlandsche poëzie imponeeren nog door iets essentieelers dan welke kwantiteit ook: hierin heeft zich niet alleen een dichterleven uitgesproken, doch evenzeer een heele periode van het Nederlandsche poëtische leven.

In een vorige bijdrage over dezen dichter was het onze taak een gedeelte van zijn werk te belichten als cultuurphilosophie en als optimistische visie ten overstaan van onzen eigen tijd; thans willen we, aan de hand van zijn verzameld poëtisch oeuvre, een proeve van synthese wagen en kort de beteekenis nagaan, die hij voor het Nederlandsche cultuurleven heeft.

Wij kennen het heerlijk debuut, waarmee Verwey in 1885 aller aandacht op zich trok: **Perséphone** was een nieuw geluid in de ontwakende poëzie van dien tijd. Al was het maar technisch, verdiende het gedicht alle bewondering en het is niet te veel gezegd, wanneer men het, meer dan een uiting van een strikt persoonlijke innerlijke visie, den werkelijken inzet noemt van Verwey's dichterleven. Want dit leven is werkelijk het leven geweest van een dichter: leven en transpositie van dat leven op het plan van de dichtkunst, leven en vormgeving in en door het woord zijn bij hem niet van elkander te scheiden.

Doch niet alleen de episch-lyrische vorm, waarin hij, zooals hij het nog eens deed in **Deméter** (1885), de essentie van de schoonheid in de Grieksche mythologie zocht, trok hem in dien tijd aan, doch ook de directe uiting van het levensgevoel in het moderne

(1) Amsterdam, Em. Querido; Santpoort, C.H. Mees; voor België, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1938. 2dln., ing. fl. 975, geb. fl. 12.75. leder fl. 32.50.

sonnet liet hem niet los. Hij las toen met aandacht het werk van Shakespeare en niet het minst diens sonnetten. Vooral technisch hadden die zijn aandacht. Uit zijn studie **Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare**, eveneens van 1885, blijkt die formeele belangstelling bovenmate. Die belangstelling moest niet zonder invloed blijven op zijn eigen scheppend werk: de reeks, de 'krans', - want evenals Perk heeft ook Verwey zijn 'sonnetten-krans', - **Van de Liefde die Vriendschap heet**, 44 sonnetten die een vastomsloten geheel vormen, sluiten bij die Shakespeare-periode, zoowel technisch als geestelijk, aan. Het zou niet zonder belang zijn inhoud en techniek van deze reeks vergelijkend te bestudeeren met de **Mathilde** (1882) van Perk en daarbij ook nog de **Sonnetten** van H. Roland Holst (1895) en Gorter (1934) te betrekken, om op die manier vast te stellen, in hoever ieder al dan niet afhankelijk is van zijn eigen scholing op dit gebied, en ten slotte ook zich zelf is.

Na die twee, voor een deel experimenteele perioden, de eerste in de schaduw van de Grieksche mythologie en de tweede in die van Shakespeare, zoekt Verwey heelemaal zich zelf te zijn, vooral formeel. **Cor Cordium** geeft hiervan het bewijs, alhoewel de invloed van de Engelsche poëzie hier nog duidelijk merkbaar is. Doch de dichter peilt naar de bronnen van het leven, naar het wezen van zijn eigen ziel, al moet worden erkend, dat een afwijzen van het enge individualisme en het aanvaarden van een ruimer, algemeener inzicht in het leven reeds de aandacht vestigt op een verdere mogelijke ontwikkeling. **Van het Leven** is op dezelfde manier georiënteerd, peilend en vorschend, met menigen mooien klank en menig streng gebonden vers, niettegenstaande de dichter ook meent:

> Ik hoop dat niemand dit nu Kunst zal noemen.
> Ik die 't kan weten, zeg u dat 't niet waar is.
> 't Is wat ik lijd en denk tot de tijd daar is,
> dat ik alléen zal in de Schoonheid roemen.

Het hoeft ons niet te verwonderen, dat de groei van zijn innerlijk leven en zijn dichtkunst periodisch wordt afgesneden door een treurspel in verzen. In 1894 ontwerpt en werkt hij zijn **Johan van Oldenbarnevelt** uit. Inderdaad voelde hij zich als Hollander, als Amsterdammer en als groot bewonderaar van Vondel, nog een kind van de 17de eeuw, trouw aan den geest van dien tijd en aan de helden welke die periode hebben beheerscht. Wat Vondel deed in zijn **Palamedes**, dat deed ook Verwey in zijn **Oldenbarnevelt**, maar dan als modern dichter, met een eigen moderne sensibiliteit.

Hier treedt een pauze in het scheppend werk van Verwey in. De dichter ondergaat een tijd van inkeer en bezinning en wanneer hij dan weer in 1896 met **Aarde** op het voorplan treedt, dan verneemt men uit dien bundel een, zoo niet gewijzigden, dan toch verdiepten toon. **Aarde** en ook **De nieuwe Tuin** (1898) zijn boordevol van de ontdekkingen van de Hollandsche aarde, doch ook van den **Kosmos**. En boven den Kosmos groeit het leven uit tot de **Idee**. Of liever nog:

> 't Leven is in de Idee: daar staat dat hele stille bestaan dat uit-ons leeft zo luide...

Nochtans is zijn heele wezen de ‘aarde’ toegekeerd en weet hij, dat hij nooit geheel van haar los zal komen en haar bij voortduring met ‘kinderlijk verbazen’ telkens opnieuw zal ontdekken:

> Als 'k u zo lief niet had, mijn aarde, zou ik zo niet begeere' u in een droom te vieren...

De ontdekkingen zijn in dien tijd talrijk en diep ontroerend: de aarde, het woud, Spanje vooral, Europa, de ‘natuurlijke’ aarde en het leven, doch wat hem het meest recht naar de ziel gaat is de hernieuwde ontdekking van den ‘nieuwen tuin’, die Holland heet.

> Nu ben ik stil. Ik woon weer op mijn aarde.
> Mijn hemel grijst, maar 't hart kan 't wel gedogen.

De zee, de hemel de duinen, het zijn werkelijkheden die deel uitmaken van zijn eigen bestaan en zijn meest verborgen wezen. Het omringt hem als een zachte weelde, ‘staalblauw’, ‘blij’ en ‘blond’, zoodat er geen einde aan komt en hij niet kan nalaten, in een reeks van telkens gevarieerde gedichten, de schoonheid van zijn eigen land te concretiseeren. **De Nieuwe Tuin** (1898) is daarvan de gave uiting en is tevens de inzet tot een nog nadrukkelijker verheerlijking van het eigen land, van het ‘natuurlijk’ milieu, in de reeks **Mijn Huis en Verborgen Wegen**. Het vers, waarmee het eerste gedicht van die reeks, eenig in de Nederlandsche poëzie, inzet, is bekend:

> Mijn huis dat op de helling leit van 't duin
> heeft uitzicht op de toegedekte landen
> waar tussen haag en hout vereelte handen
> de bollen borgen in mijn kwekers tuin.

Maar de ontdekking van dat land en die omgeving is niet het wezenlijke; er is nog een werkelijkheid van innerlijker aard:

> Hoe de plek waar men woont zo een kan worden
> met ons die daaglijks toch naar lijf en geest
> zo grote reizen doen, bevreemdt mij meest
> nu ook in mij de landen ledig dorden.

Er is geen ander Hollandsch dichter, die zoo direct en ontroerd de verschillende aspecten van het Hollandsche landschap, de een-

heid van landschap en stemming, heeft doorvoeld en uitgebeeld. Niet enkel wat hij ontwaart, tracht hij onder woorden te brengen, doch ook hoe de verschijnselen zich voordoen:

> Dichter, het zijn is schoon maar merk het worden.

Het Hollandsche landschap krijgt hier nog een andere beteekenis. Het wordt als doorwaasd van een liefdegevoel, dat uitstraalt van de geliefde, die er innig mee verbonden is. Landschap en liefde zijn de twee aspecten van één en dezelfde werkelijkheid, die op dat oogenblik het leven van den dichter beheerscht en geen naam heeft, tenzij dat die ligt in den toon van het gedicht zelf.

En zoo staat de dichter op eenmaal te midden van **Het Brandende Braambos** (1899) van het werkelijke leven. Een periode van zelfbezinning en inkeer. Tusschen ‘twee werelden’ leeft hij en de liefde doorgloeit nog altijd met haar zacht vuur die bezinnende ingekeerdheid.

Dagen en Daden (1901) volgen elkander op, een tijd waarin de kunstenaar tot het besef komt, waarin nu eigenlijk zijn eenzaamheid als mensch bestaat en ook zijn menschelijkheid als kunstenaar. Het leven verdiept zich en de waarde van het lijden, de vreugde, den geest en de muziek dringen duidelijker tot hem door. Spinoza is ook in dit leven zijn plaats komen innemen en zoo komt het dat leven en dood met elkander worden geconfronteerd en hun afhankelijkheid, hun eenheid wordt belicht.

De Kristaltwijg (1903) is het beeld dat voor hem in die jaren het best die eenheid symboliseert van tijd en eeuwigheid, werkelijkheid en droom, aardschheid en onaardschheid. Over deze eenheid, die de eenheid is van het leven, heeft hij zich lang en diep gebogen. Hij toont zich hierin een man, die, uitgaande van de aarde en vluchtend in den droom, weer tot de aarde terugkeert, maar dan verrijkt met de kennis van den droom:

> Onaards toch niet: voor de aarde schiep
> de droom zich, dat in haar
> hij wordt verwerklijkt die uit haar
> zichzelf te voorschijn riep.
> Onaards toch niet: in de aarde wordt
> mijn droom van 't leven weer
> een deel, waar hij uit werd, waarin
> hij leeft, als 't Woord verdort.

Van de ‘eeuwige liefde’, - eerste en laatste vorm van het ‘eeuwige leven’ -, van dat ‘huwelijk’ dat de mensch elken dag met ieder ding en ieder mensch hernieuwd aangaat, is de kristaltwijg de ‘eeuwige’ gelijkenis:

> ... 't eindloos huwlijk, altijd weer ontbonden,
> werkt vruchtbaar en herschept wat anders sterft...

Het is merkwaardig hoe Verwey, tusschenin de doorloopende

uiting van zijn gemoeds- en gedachtenleven, bij poozen de behoefte had, om opnieuw den vorm van het treurspel te kiezen en op die wijze gestalte te geven aan problemen, die alleen maar aldus konden worden behandeld. De vaderlandsche geschiedenis levert dan de stof op. **Jacoba van Beieren** (1902) is wel het meest Hollandsche stuk te noemen van dezen meest Hollandschen vertegenwoordiger van de moderne poëzie boven den Moerdijk. Het trilt van een zeldzame beleving en ook vers-technisch sluit het heelemaal aan bij de poëzie die er aan is voorafgegaan en die volgt in **Uit de lage landen bij de zee** (1904).

Afgezien van de gevoelsaanleiding, waaraan laatstgenoemde bundel voor een groot deel zijn ontstaan heeft te danken, - het aandenken aan een dooden vriend krijgt hierin vorm, - is hij van overwegend belang voor wat de poëtiek van den dichter en het wezen van diens dichtkunst betreff. De poëzie van Verwey moet op dit oogenblik, omstreeks 1904, in het gedrang zijn gekomen, want in onderhavigen bundel tracht hij zijn antwoord te formuleeren op reserves, misschien wel aanvallen, waaraan zij blootgesteld is geweest.

Er wordt hem gevraagd, waarom zooveel van wat hij schreef ‘zoo golfloos’ is en het antwoord dat hij daarop geeft, licht ons voor de eerste maal duidelijk in over de beteekenis van wat hij altijd heeft genoemd en verdedigd: het ‘strijdbaar dichterschap’. Hij vat het samen in de strophe:

> Een leven weeft er stil in de gedichten,
> die weinig lijken en maar schaarsch bekoren
> omdat ze als kalme onwankelbare plichten
> voor d'ongeboren tijd worden geboren.

Men karakteriseert soms vaak het wezen van deze dichtkunst als cerebraal, wijsgeerig, m.e.w. als gedachtenlyriek, - en meent dat daarmee alles is gezegd. Het is hier niet de plaats om daar op in te gaan, maar wij constateeren dan toch voorloopig, dat de Nederlandsche lyriek er alles bij gewonnen heeft, zulk een dichter te hebben voortgebracht, die de ‘gedachte’ lyrisch, althans poëtisch, heeft weten te vertolken.

Ook mag de Nederlandsche lyriek het als een winst boeken iemand te hebben gehad, die niet alleen poëtisch kon denken, doch eveneens als geen ander zijn verhouding van en afhankelijkheid tot het ‘heelal’ heeft weten te bepalen. Dit blijkt uit **Het blank Heelal** (1908). In zijn ‘stilte’, in zijn ‘eenzaamheid’, in zijn ‘eigen wereld’ bewoont hij het ‘blank heelal’,

> J... zoals een zeeman soms
> op een vergeten eiland eenzaam leeft
> en geen geluid hoort dan het zeegedreun
> en van geen wereld weet dan die om hem.

Een ‘eigen wereld’ noemt hij die afgetrokkenheid te midden van den kosmos, waar

> tezaam met mij slechts de elementen zijn.

Het mag worden gezegd, - en dit ware wellicht een geschikte karakteristiek van zijn poëzie, - dat Verwey in den vorm van oneindig varieerende woordmodulaties en gedachtencurven, in de eerste plaats zijn eenzaamheid heeft beleden en trachten te peilen. Zijn eenzaamheid en misschien niets dan dat: zoo komt mij de inhoud van deze dichtkunst voor, naar gelang ik dit **Oorspronkelijk Dichtwerk** doorwerk. Ik schrik er niet voor terug dit laatste woord neer te schrijven en doe daarmee geen afbreuk aan de poëtische essentie van dit werk. Wie het naar zijn innerlijke waarde weet te schatten, weet wat het beteekent.

‘Ik ben een doodstil peinzer,’ heet het in **In Schoonheid,** -

> maar mijn gepeins is in me als 't brongeruis
> in diepen grond van bergen, rusteloos,
> onvindbaar, toch aanwezig, en een noot
> van frisheid, sterk door alle stilte en hoorbaar
> door al 't geluid dat nacht en dag doortijgt.

Verwey leeft in dezen tijd zeer innig met wat hij noemt zijn ‘elementen’. **Het Levensfeest** (1909) opent met een reeks, die ze bezingt. Het zijn de zee en de aarde, het bliksemvuur en de bergbries, maar ook Vondel en Rembrandt en... Holland zelf. Maar dat alles neemt niet weg, dat hij ook een eenvoudig minnend mensch is en dit zeer teeder kan zijn, getuige **De Voorbijgang en Van het Levensfeest:**

> Ik ben een mens als gij en heb gevonden
> dat alles leeft en alles waarde heeft.
> .....
> Heb wat bestaat dan lief en laat den korten
> voorbijgang lachen in uw tijdlijk huis.

Het is zijn levenslot geweest in zijn eenzaamheid de diepte van gedachte en gevoel evenzeer te hebben gekend en die in schakeeringen zonder einde te hebben vastgelegd voor het nageslacht.

Want aan de voortdurend hernieuwde uitzegging van het levensgeheim komt in het werk van dezen dichter geen einde. **Na Cola Rienzi** (1910), een treurspel, is **Het zichtbaar Geheim** (1915) daarvan wellicht de meeste beeidgeworden uitdrukking. Het ‘eigen rijk’ stelt hij hier tegenover het ‘rijk in de wereld’, een tegenstelling, die wellicht niet te scherp moet worden gesteld, maar dan toch zijn innerlijk leven op een algemeen plan juist situeert. Het wordt alles nog eens samengevat in het slotgedicht van de afdeeling, **Nieuwjaarsmorgen,** waarin hij de evolutie, die

hij tot nu toe heeft doorgemaakt, vers voor vers, veertig Strophen lang, ontsluiert: het is een afrekening, een testament, waarvan de inhoud vastgelegd is in die twee verzen:

> Mijn woord is vast en vaag, mijn denken hokt.
> Ik heb mijzelf en niet mijzelf gevonden.

Hier opent een nieuwe periode in het leven en dichten van Verwey. Hij wordt meer dan ooit door het werkelijke leven, door het leven der menschen aangegrepen. Met **Het Zwaardjaar** (1916) begint de tweede bundel van zijn **Oorspronkelijk Dichtwerk:** de oorlog 1914-'18 en het lijden van de gemeenschap slaan een diepe wonde in zijn hart. Maar toch heeft hem de eenzelvigheid nog niet verlaten en kan hij nog zijn 'eenzelvig lied' zingen. Nochtans blijven begrippen als volk, volkerengemeenschap, dooden en levenden hem obsedeeren. Hij voelt zich een deel van de lijdende wereld, zooals hij, even vroeger, een deel was van het heelal. Maar ook de toppen der menschheid, Vincent van Gogh, Willem de Zwijger, Rembrandt, Spinoza, de Dichter en zelfs Gods Strophen beheerschen zijn voelen en denken op dat oogenblik.

Eens zal de vraag duidelijk, met den noodigen zin voor nuanceering en argumentatie, worden gesteld en beantwoord, of Verwey al dan niet een mysticus is te noemen en hoe zijn mysticisme zich in zijn werk voordoet. **Goden en Grenzen** (1920), ingedeeld in de twee boeken **Het spel van de ziel** en **Mythen,** zal met het oog daarop de noodige gegevens verstrekken. Afdeelingen, als **De Mens en de Meester, De Konflikten van Hadewych** en **De God en de Mens** zullen den aard van dat mysticisme, de verhouding van den dichter tot de mystieke werkelijkheid, waarmee hij rekening heeft te houden, zoo niet volledig, althans voldoende bepalen.

De bundel **De Weg van het Licht** (1922) wijst trouwens nog een sterkere ontwikkeling aan in die richting. Een 'bevrijding' is in hem ingetreden. Het 'instinkt dat liefde is' doorpeilt hij thans in zijn werkelijke wezen:

> ... - met welke andre naam
> U te benoemen, diamanten straal,
> geklonken dwars door 't duister, dat zijn wolking
> tot vorm en kleur werd, lichaam, leven kreeg,
> en zo u-zelf, gebroken door zijn damp,
> spieglende in eindigheid oneindigheid!

De tegenstelling tusschen en eenheid van ziel en lichaam wordt hier in al haar omvang gesteld. Het is een probleem voor hem geworden, dat de grenzen van het leven overschrijdt en op het gebied van de mystiek zijn oplossing vindt. Ook werkelijkheden zooals de wil, het beeld en het woord verkrijgen, binnen dezen gedachtenkring, een meer dan gewone beteekenis en worden bui-

ten-, althans bovenzinnelijk benaderd. Nochtans, een ‘dubbelzijdig schild’ blijft de mensch, een noodlot, waaraan hij zich maar moeilijk kan onttrekken. Te midden van al dat gepeins duikt weer het beeld van Hadewych in hem op en hij tracht haar te begrijpen in haar liederen.

In dezen tijd weer houdt het probleem van den kunstenaar, den **Maker,** den ‘poiètès’ hem bezig. ‘Een ontmoeting met Bilderdijk’ zet deze nieuwe reeks in met het krachtige vers:

> Ik groet u, Vijand, met uw scherpe trekken
> en slepend been en overeeuwde dracht.
> Wel vreemd is 't me in mijn wereld u te ontdekken!

De ontmoeting groeit uit tot een ‘ars poetica’, waarin Verwey zich heelemaal blootgeeft en zegt:

> Gij hebt het schone wiegen van de blaadren,
> Ik heb dat stam- en vaten-stel: 't begrip.

Men mag van Verwey beslist zeggen, dat hij zijn ‘ars poetica’ even praegnant in zijn poëzie heeft uitgedrukt als theoretisch in zijn essayistisch werk. **De Maker** geeft daarvan een duidelijk beeld en moet worden opgevat als de poëtische uiteenzetting van de taak der dichtkunst, in het bijzonder van **zijn** dichtkunst. De kunst wordt hier gelijk gesteld met het geluk, - het geluk dat voor den kunstenaar de hoogste bezegeling is van zijn krachtinspanning, - ‘geestesblijdschap’ aan ‘zinnenvreugd’ te paren binnen het raam van het beeidende woord, van de vormgeving door middel van:

> de passer, 't schietlood en de rechte haak.

Het verschil tusschen den dichter en den wiskunstenaar is voor hem zoo klein, dat het bij nader nadenken over beider wederzijdsche taak, weldra geheel verdwijnt. Nochtans kent hij ook het belang en de noodzakelijkheid van het ‘zingende’ en ‘beeidende’ woord en de opperste noodzakelijkheid van het ‘deinend ruisen’ der rhythmen.

De Legende van de Ruimte (1926) en **De getilde Last** (1927) sluiten direct aan bij **De Maker** en verklaren eveneens die elementen van zijn ‘ars poetica’, welke voor hem zelf kenschetsend zijn. Hij is een ‘maker’, doch ook de ‘ziener’ van visioenen, waaruit zijn poëtische visie op de wereld wordt geboren. Daarbij komt:

> Er is geen zoeken, is geen vinden,
> er is alleen wat altijd leeft.

Zoo wordt, bundel na bundel, door dezen ziener en maker het leven ontraadseld en weer opgebouwd, gedicht na gedicht.

Wat bij Verwey essentieel is, - en dit valt vooral op in zijn latere en laatste bundels: **De Figuren van de Sarkofaag** (1930), **De Ring van Leed en Geluk** (1932), **Het lachende Raadsel** (1933), - is het verzinnebeelden van levensdriften en levensgeheimen, iets

wat hij trouwens opvat als zijn voornaamste dichtertaak. De watertoren te Noordwijk, de brand van het stadhuis te Leiden zijn voor hem voldoende aanleiding om het leven te peilen en ook aan de essentie van dat leven vorm, symbool, beeld te geven. Het stuk **De Dichter** verklaart dienaangaande zijn te vervullen rol tegenover het bestaan, **De Genius** die van de taal. Zoo heeft hij steeds slechts één doel gekend in het leven:

> de dienaar zijn en zegger van het Leven.

In **Rondom mijn Werk** bundelde Verwey een reeks gedichten, ontstaan tusschen 1890 en 1923. Hier weer komt de houding naar voren om een compromis te zoeken tusschen twee opvattingen van de poëzie, die sommigen wel eens scherp tegenover elkander stellen: de zin-rijke en de zang-rijke poëzie, Hij zoekt het ‘op de grens van zin en zang’ en wanneer het gebeurt dat zijn vers vaak ‘volledig zin’ wordt, dan gebeurt het evenzeer dat het ook ‘volledig zang’ kan worden.

Wanneer wij het omvangrijke werk van Verwey doorlezen, dan valt het op, hoe vaak hij het noodig heeft geacht, zoo niet het doel, dan toch de bedoeling van zijn dichtkunst, zoo scherp mogelijk te omlijnen. Er is daarvoor een oorzaak te vinden. Eerst en vooral heeft zijn poëzie vaak aanleiding gegeven tot tegenstrijdige opvattingen en ook is het wezen van zijn dichterschap, zoo niet zijn dichterschap zelf, dikwijls met allerhande reserves onthaald geworden.

In haar meest scherpen vorm wordt de vraag soms gesteld: is de poëzie van Verwey poëzie en is hij waarlijk een groot dichter?

Het spreekt van zelf, dat daarop, gezien den aard van het werk, zoo maar niet dadelijk te antwoorden valt. Men zou eerst akkoord moeten geraken over de beteekenis die men aan de woorden ‘poëzie’ en ‘dichter’ wil geven en pas daarna kan men beginnen debateeren en het werk toetsen aan de houding, die men op dit gebied inneemt.

Het werk van Verwey is aanleiding tot het stellen van het gansche probleem van het phenomeen ‘poëzie’. Van voor af aan dient hier te worden aangevangen met een onderzoek in een zaak, waarover reeds heel wat geschreven werd en nog veel zal worden geschreven. Allerhande inzichten en persoonlijke neigingen komen hier in contact of in conflict met een werk dat imponeert èn door zijn achtergrond èn door zijn technische kwaliteiten, waardoor velen terzelfdertijd worden aangetrokken en wellicht afgestooten. Maar, zooals ik reeds zei, alles hangt ten slotte af van de beteekenis die men aan het begrip ‘poëzie’ geeft.

Het verwijt of liever de reserve, die men ten overstaan van dit werk meestal maakt, is dat het uitsluitend of overwegend

'gedachtenpoëzie' zou zijn, wijsgeerig van aard, geen of maar weinig plaats overlaten aan zuiver lyrische, imaginatieve of 'cryptische' elementen, om met Vestdijk te spreken. Nu is het zeer de vraag wat men onder poëzie verstaat, wat onder gedachtenpoëzie en wat onder 'cryptische', of om een eenvoudiger en duidelijker woord te gebruiken, 'onderbewuste' elementen. Vergelijkingen spreken wellicht klaarder tot den geest. Welk verschil bestaat er, van zuiver poëtisch standpunt uit, tusschen het werk van Stefan George en Rilke, Baudelaire en Valéry, Browning en Yeats, Leopold en Verwey? Ik weet het wel, dat Van de Woestijne, bij een confrontatie van het werk van de laatste twee, Leopold tot het 'droomerstype' rekende en Verwey tot het 'mathematische type' en op die wijze verbeeldingspoëzie tegenover gedachtenpoëzie plaatste. Maar nu moet daaruit niet worden afgeleid, dat daarmee alles is gezegd en zelfs bedoelde tegenstelling alle problemen, die op gebied van de lyriek naar voren treden, meteen oplost. Steeds valt er juist te weten wat men wil en bedoelt, omdat een karakteristiek het kunstwerk en de essentie daarvan nooit volledig dekt.

Bij Verwey is dat weer zoo. Voor mij vermindert men zijn dichterschap, of trekt men het toch eenvoudig in twijfel, wanneer men op zijn oeuvre het epitheton wijsgeerig of rationalistisch toepast. Poëtisch, en daarmee bedoel ik het eugenetisch onder woorden brengen van om het even welk innerlijk leven, van welken aard dit ook moge zijn en waarvandaan het ook moge komen, is zijn lyriek evenmin wijsgeerig te noemen als hoe ook. Daargelaten of het altijd 'gedachten' zijn die in het werk worden vastgelegd, zuivere overpeinzingen van een induceerenden of deduceerenden geest. Het doorwerken van de stof, welke in onderhavige bundels besloten ligt, heeft er mij integendeel van overtuigd, dat 'gedachtenlyriek' in dit verband wel het gevaarlijkste woord is, dat men heeft kunnen bedenken. De 'gedachte' of wat veelal formeel den vorm heeft aangenomen van de gedachte is bij Verwey het eindresultaat van een innerlijke, organische en onderbewuste beleving van wereld en werkelijkheid. Verwey is een even groot 'droomer' als wie ook, het eenige verschil tusschen hem en Leopold lijkt me uitsluitend van formeelen aard te zijn, formeel in de beteekenis van bewustwording van het onderbewuste en ook van technische verwoording. Verwey is, in de moderne Nederlandsche dichtkunst, de grootste 'maker' gebleken, en dat alleen is zijn noodlot. Hij, die als dichter kon schrijven, dat voor hem

> 'de eeuwige vastheid die ik meet en tel'

vóór alles gold, is wellicht tevens, in dezelfde Nederlandsche dichtkunst, een 'droomer' van Europeesche beteekenis.

M. RUTTEN.

Boekbeschouwing

Wilhelm Schaefer. - Theoderich, König des Abendlandes. Verlag A. Langen-G. Müller, München; 200 blz.; geb. M. 4,80. Met kaart.

In honderd indrukwekkende korte hoofdstukken wordt hier Theoderik, koning der Oost-Goten, verheerlijkt als een volksvorst en een legeraanvoerder bij uitnemendheid, niet minder groot als staatsman dan als heerscher. Men weet, dat hij in 488 over de Alpen trok, Odoaker, koning van Italië, die keizer Romulus Augustulus afzette, in drie veldslagen overwon (aan de Isonzo, bij Verona, aan de Adda) en hem na de overgave van Ravenna doodde. Op zijn beurt koning van Italië geworden, stichtte hij het Oost-Gotische rijk en breidde het uit door talrijke veroveringen, terwijl hij den vrede onder de Germaansche volkeren handhaafde en verder op uitstekende wijze bestuurde, steeds rechtvaardig en eerlijk. Van samensmelting van Goten en Italianen kwam echter niets, zoomin als van overeenkomst tusschen de orthodoxe geestelijkheid en de Ariaansche ketterij. Nadruk wordt vooral gelegd op de kuiperijen vanwege de katholieke aristocratie, den Romeinschen Senaat en den keizer van Byzantium, die den Germaanschen held (den Diederik van Bern uit het Nevelingenlied) voortdurend tegenwerkten, op zijn wijsheid en verdraagzaamheid. Een groote verdienste van W. Schaefer is het zich houden in zijn epos aan het historisch materiaal, waardoor voldoende bewezen wordt, dat Theoderik de Groote volstrekt geen barbaar was, maar de grondvester van de nieuwe Westersche beschaving, de ‘voorbereider’ van de ‘Gotische’ kunst.

Claude Houghton. - Victor of ik. De Driehoek; Wilgenhof, 's Graveland; 310 blz.; ing. fl. 2,25; geb. fl. 2,90. Vertaling Bouwman-Kuiper.

Van Houghton getuigt de Engelsche critiek, dat hij den diepstdoordachten uitleg geeft van het geestelijke probleem van den modernen tijd, en hij de originaliteit en de belangrijkheid van een Emily Brontë en een D.H. Lawrence bezit. Hij is vast een groot psycholoog; dit bewijst hij voorzeker in dit werk, oorspronkelijk ‘Neighbours’ betiteld; het boek van den mensch, die vecht met zijn illusies, van u en van mij alzoo. Scherp wordt het duistere in onze verhouding met onze evennaasten belicht; de vraag besproken, of er dit jaar oorlog komt; de invloed van de kleine omstandigheden aangewezen; het raadsel van een wereld opgelost, die uit elkaar geslagen schijnt, terwijl toch ieder het anders wil. Eenerzijds blijkt het leven eens te meer het onschijnbaarste, het stilste, het verholenste, het geheimzinnigste der wereld; maar anderzijds ook het geweidigste, het sterkste, het scheppingskrachtige. Zoo reageert op zijn wijze de auteur tegen de mechanistische wereldopvatting. Hij leert begrijpen, dat de mensch van thans, als een natuurlijk gevolg van zijn onmacht om zijn eigen geestesleven te erkennen en te verstaan, spijts al zijn wonderbare prestaties, en grootelijks ter wille van het misbruik er van, bedreigd wordt, naar het juiste inzicht van Prof. W. McDougall, met een wereldwijde, wellicht onherstelbare ramp. Laten we met Houghton beseffen, dat de mensch niet rijpt door wat hij bezit, doch door wat hij zoekt.

Theodor Kröger. - Wending. De Driehoek, 's Graveland; 160 blz.; ing. fl. 1,25; geb. fl. 1,90.

In dit boek beschrijft Krëger, hoe een beroemd chirurg, nadat hij de meest afgrijselijke oorlogsverschrikkingen heeft meegemaakt, zijn levenswerk als zinloos en doelloos gaat zien. Hij kan niet meer vinden, dat het juist is, de menschheid, die tot zooveel krankzinnigs in staat is, met zijn vaardigheid te helpen. Hij neemt afscheid van zijn kliniek en, vervuld van oorlogsherinneringen, trekt hij terug naar de bergen, waar hij eens, met zijn kameraden, de afschuwelijkste uren van zijn leven doormaakte. Hij treft dan de oude schuilplaats nog aan, waar hij het gansche treurspel van enkele jaren geleden opnieuw doorleeft. Zijn werk lijkt hem hiernaast een dwaasheid. Juist hier echter voltrekt zich de wending. Een klein meisje, dat een ernstigen val gedaan heeft, blijkt een bloeduitstorting in de hersenen te hebben en is van zijn bereidheid tot hulp afhankelijk. Verbitterd tracht hij vast te houden aan zijn besluit, maar het lijden van het kind ontzenuwt zijn redeneeringen, en hij grijpt in en redt het. - Aangrijpend, suggestief, meesleepend werk.

Jeanne Galzy. - Margot, reine sans royaume. Gallimard, Parijs; 360 blz.; fr. 32.

Jeanne Galzy specialiseert zich in de geschiedenis der Fransche Medici. Na haar onovertroffen ‘Cathérine de Médicis’ verschijnt thans het leven van Margareta van Navarra (of van Valois), dochter van Hendrik II en van Catharina (1553-1615). Haar ongemeene schoonheid verleidde, naar men weet, den lateren Hendrik IV, opvolger van haar broers Frans II, Karel IX en Hendrik III, Hun huwelijk werd de Bloedbruiloft (24 Augustus 1572), het teeken voor den moord op duizenden Hugenoten. Na de breuk met haar echtgenoot, die in 1599 tot scheiding leidde, voerde zij een zeer losbandig leven (men denke o.a. aan La Môle, Entraguet, Bussy, Champvallon...). Tot heden werd steeds minder nadruk gelegd op de tweede helft van haar leven, op haar laatste dertig jaren, de meest dramatische, de brandendste. Dit doet nu deze schrijfster wel. Zij schildert haar opstand tegen de koningen van Frankrijk en van Navarra en haar vlucht naar Hoog-Auvergne, waar zij tal van avonturen meemaakt, waar alle hartstochten ontketend worden, vergift en dolk hun rol speien, tot Catharina er in slaagt haar van haar minnaar d'Aubiac te scheiden en haar in het kasteel van Usson op te sluiten, waar zij 20 jaar lang ‘zucht’. Na haar bewaker Canilhac bekoord te hebben, weet zij een gansche reeks jongelingen aan te lokken. Terwijl Frankrijk in vuur en vlam staat en Hendrik IV zijn koninkrijk verovert, bezingen haar verliefden haar bevalligheden. Na jaren mag zij naar Parijs wederkeeren met haar hofdames, haar officieren, haar gunsteling Saint-Julien. Tegenover het Louvre bouwt zij een paleis, waar de liefde en de dichtkunst regeeren. Men vecht steeds om haar, al is zij dan de vijftig voorbij. Saint-Julien wordt door Vermont vermoord. Zij beweent hem en vervangt hem. Den jongen Bajaumont slaat zij, put hem uit en werpt hem, uitgeteerd, weg. Tot haar einde blijft zij onbevredigd. (Je vy jusqu'à l'amour, j'aime jusqu'à la mort). - Haar Herinneringen, de verslagen van de toenmalige gezanten, particuliere briefwisseling, de litteratuur uit dien tijd dienden haar biografe; zoo

verrijst er een merkwaardige vrouw, vol politieke behendigheid, bekoorlijke dichteres en prozaïste (waarvan in de nu eerst het licht ziende ‘Recueil de la Reine’ het bewijs geleverd wordt), kortom de meest romantische koningin, wier geheimen alleen door een andere vrouw konden ontsluierd worden.

J. Durein, J. Fraeys de Veubeke, Ch. de Penaranda de Franchimont. - Brugge, die goude Wereld. Desclée-De Brouwer, Brugge; 130 blz.; fr. 10; teekeningen van A. Goethals; Nederlandsche bewerking van R.W. Teeuwissen.

‘Brugge, die goude wereld’ werd geschreven ‘voor de velen, die Brugge, “Venetië en Florence uit het Noorden,” willen begrijpen en doordringen tot haar

verleden, haar heden en den geest van haar bewoners.' In dit keurig uitgegeven boekje vinden vreemdeling en landgenoot het 'Geheim' van de glorievolle stede van de graven van Vlaanderen, van Breidel en de Coninck, de hertogen van Bourgondië, Memling en van Eyck, Stevin..., Guido Gezelle, Georges Rodenbach, Julius en Maurits Sabbe, bewaarster van het 'Heilig Bloed', waar Longfellow kwam rusten in de schaduw van den Halletoren; de 'Schoone Slaapster' vertelt haar bekorendste legenden, biedt in deze dichterlijke kroniek haar schitterendste kunstschatten aan en verrast ons onverpoosd. Een fijnzinnige ontleding van Brugge's oude en nieuwe facetten.

V. Gitermann. - Die historische Tragik der sozialistischen Idee. Verlag Oprecht, Zürich; 380 blz.; ing. Zw. fr. 8; geb. Zw. fr. 10.

Elke gedachte, bewijst dit rijke boek, die op de menschelijke samenleving begint in te werken, wordt noodzakelijkerwijze in een phase van geesteshistorische tragiek verstrikt, geraakt in dialectische tegenspraak met zich zelf, en stelt in de plaats van de opgeloste vraagstukken een nieuwe problematiek. Dit was het geval met de nieuwe ideeën van het Christendom, de Hervorming, de Verlichting. Dit geschiedt nu weer met de socialistische gedachte, Valentin Gitermann zet deze verschijning streng wetenschappelijk uiteen, toont aan hoe zij aan den dag trad ten gevolge van de theoretische gebreken van het socialisme en van de botsing van de theorie met de werkelijkheid van het sociale leven. Het eerste deel van dit werk (over een onderwerp, dat hoe verdienstelijk ook de pogingen geweest zijn van talrijke critici, tot nog toe door niemand zoo systematisch, zoo volledig, zoo modern behandeld werd als door Gitermann), ontleedt de cultuur-philosophische problematiek van de socialistische idee, evenzeer als haar immanente tegenstrijdigheden en de dwalingen van de socialistische leer. Nauwkeurig geformuleerd inzicht in de geestelijke en sociologische oorzaken, die het ineenstorten van de socialistische beweging in het huidige Europa verwezenlijkt hebben, spruit uit de analyse voort. Het tweede deel (het geschiedkundige) bespreekt de noodlottige evolutie van de socialistische gedachte in Rusland en in Duitschland, ten einde zoo de uitslagen van de abstraete beschouwingen aan de werkelijkheid te toetsen en alzoo beter te verklaren. Ten slotte uit de geleerde schrijver de overtuiging, dat de socialistische beweging, na duistere tijden van verval, en na de historisch noodwendige hervormingen te hebben ondergaan, een nieuwe, gezonde 'constitute' beleven zal. Dat zal gebeuren, wanneer de leiders de vergissing van Marx niet meer zullen herhalen een bepaald moment der sociaal-economische evolutie als definitief te postuleeren om er een catastrofentheorie op te fundeeren.

Gerard Walter. - Robespierre. Gallimard, Parijs; 320 blz.; 28 fr.

Deze 'Balans van een Dictatuur', het tweede deel van het kapitale werk over Robespierre door den specialist in de kennis van de Fransche Revolutie, is het vervolg

op ‘De Opgang naar de Macht’, eigenlijk de inleiding tot onderhavige Studie, waarmede dan de figuur van den ‘Meester der Fransche Omwenteling’ alle recht weervaart. Zelfs de verwoedste huidige Fransche koningsgezinden verklaren zijn bijnaam ‘de Onomkoopbare’ volkomen verdiend. Gérard Walter, de biograaf van Brutus, Thomas Munzer, Marat, en Babeuf, de commentator van Plutarchus en van Michelet, die den ‘Oorsprong van het Communisme’ navorschte, de Septembermoorden en de Terreur op punt stelde, volgt zijn held op den voet tijdens de twee beslissende jaren, wanneer de bleeke Atrechter advocaat schijnbaar zijn apogeum bereikte, en scheidt enkel van hem op het oogenblik van zijn bloedigen dood. Meer dan in zijn eerste boek over den eersten modernen dictator zet de auteur talrijke vergissingen vanwege zijn collega's in de historiografie recht, vernietigt heel wat legenden, vult vele leemten aan. Dit alles geschiedt op

het psychologische moment, nu Frankrijk de 150e verjaring van 1789 herdenkt. Het blijkt, en het is voorwaar niet de eerste maal, dat dit vastgesteld wordt, dat de bedoelingen van Robespierre zuiver zijn geweest. Naar het woord van Korngold is inderdaad de strijd tusschen aristocraten, patriotten, Feuillants, Constitutioneelen, Girondijnen, Montagnards, Jacobijnen, Cordeliers, Dantonisten, Robespierristen, Enragés, Hébertisten... in den grond niet een strijd geweest van groepen eerzuchtigen, maar een poging van de gemeenschap om haar politiek evenwicht te herwinnen, nadat economisch het zwaartepunt van de maatschappij was verplaatst, al speelden natuurlijk de persoonlijke ambities voorzeker hun rol. Geen mensch, ook al heet hij Robespierre of... Lenin, veroorzaakt een omwenteling of zet die door, maar haar stroomingen nemen een loop, die het lot van een man met het hare vereenzelvigt. Zoo stierf de Fransche Revolutie met den Grondvester van de Republiek, omdat zoo een einde kwam aan den politieken invloed van de werkende klasse, grooter en zwaarder dan haar economische positie toestond.

E.M. Wolf. - Katastrophenwirtschaft. Europa Verlag, Zürich; 150 blz.; Zw. fr. 4,20.

De schrijver verklaart hier het einde van Oostenrijk uit de verkeerde sociale en financieele politiek, gevolgd door de regeerders te Weenen. Zijn Studie, steunend op tot heden onbekend gebleven documenten, is een les voor economisten, geschiedschrijvers en politici van alle naties. Zij doet de werkelijke oorzaken van de Oostenrijksche ineenstorting ten volle beseffen, alsmede deze van het weerloos zich overgeven aan Berlijn. De algemeene verarming werd zoo groot, dat alleen deze eenige uitweg overbleef, toen de Westersche mogendheden het Donauland niet wenschten te beschutten. Zoo verstikte de Oostenrijksche ziel en verloor zij haar laatste kracht. Het snakken naar ‘arbeid en brood’ besliste over de inlijving bij het Derde Rijk, geen positieve ideologische beweegredenen.

A. Winnig. - Europa. Eckart-Verlag, Berlijn-Steglitz; 92 blz.; RM 2.

Germanen en Romeinen (Keizerrijk en Christendom) vormden het huidige Europa (zoo luidt Winnig's vertrekpunt), waarin heden de verwarring en de verscheurdheid ten top gestegen zijn, zoodat het meer dan ooit bedreigd is. Wij naderen het uur van het Noodlot, waarop beslist wordt over de toekomst van het complex, dat Amerika veroverde, Afrika onderdanig maakte, zich Australië toeëigende en meester werd over reusachtige Aziatische gebieden. Europa zal als levende eenheid bestaan, ofwel ondergaan. Dit besluit is ‘an sich’ onloochenbaar. In Rusland ziet schrijver den voornaamsten hinderpaal voor de verwezenlijking van deze eenheid.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van De Sikkel, Antwerpen:

GER, SCHMOOK: Boek en bibliotheek, handleiding voor de bibliotheek-practijk; aflevering 2; blz. 153-288, met verschallende illustraties (afbeeldingen van bekende bibliotheken); 30 fr.

Inhoud: De bibliotheek als cultuurhistorisch element (o.a. Geschiedenis; De bibliotheek in België en Nederland; Kinderbibliotheek; Openbare bibliotheek en leeszaal); Het lezen (o.a. Behoefte; Lectuur in de leeszaal; Kinderlectuur; Lectuurmethodes, aanteekeningen).

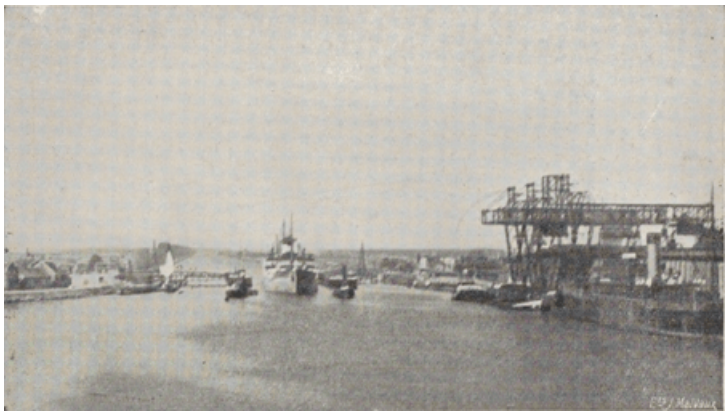

Kanaal van Terneuzen.

Op de Port Arthur-kaai.

Zuiderdok van de Gentsche haven.

De haven van Gent
Haar beteekenis en haar rol in de nationale economie[1].

Excellenties,
Dames en Heeren,

In de naoorlogsche periode vooral heeft de haven van Gent, die een eigen karakter vertoont en een eigen rol vervult, zich laten gelden als een onmisbaar bestanddeel van onze nationale economie.

Ik ben dan ook den Vlaamschen Scheepvaartbond dankbaar om de gelegenheid, mij geboden, in deze plechtige academische zitting onze tweede Belgische haven te karakteriseeren naar de gewichtigste trekken van haar wezenlijke en speciale waarde. Al moet mijn uiteenzetting zeer onvolledig blijven, toch wil ik eerlijkheidshalve verklaren dat menig gegeven komt uit de merkwaardige studie over de 'Haven van Gent' van Dr. Alfons De Vreese, een oud-student der Vlaamsche Gentsche Hoogeschool; alsook uit de kernachtige redevoeringen van de heeren Burgemeester Vander Stegen[2] en Schepen Siffer[3] over dit onderwerp.

Ontstaan der haven.

De haven van Gent is een kunstmatige haven, volledig door menschenhand geschapen. Zij heeft haar ontstaan te danken aan het eeuwenoude, koppige streven der Gentenaren, een rechtstreek-

(1) Rede uitgesproken op het Zeecongres, door den Vlaamschen Scheepvaartbond ingericht te Antwerpen op 11 December 1938. De spreker was toen nog Gouverneur van de Provincie Oost-Vlaanderen.
(2) Zie namelijk 'Le Port de Gand', voordracht gehouden op 20 April 1932 in 'La Maison de l'Amérique latine', te Brussel.
(3) 'Le Port de Gand'. 'Un siècle d'évolution et d'activité par MM. Siffer, échevin du Port et Lucien Van de Putte, Directeur commercial' in 'Livre d'or du centenaire de l'indépendance belge'.

scher verbinding met de zee te verkrijgen dan den natuurlijken, maar langen, bochtigen en bovendien onvoldoenden waterweg langs de Schelde.

Er wordt vermoed dat, reeds in de Xe eeuw, de Ottogracht met dat doel uitgedolven werd.

In den loop der XIIIe eeuw (in 1251) werd het Kanaal de Lieve gegraven, dat Gent verbond met het Zwin, het befaamde centrum der handelsbedrijvigheid van West-Europa(4).

Tijdens het bewogen tijdperk der Artevelden moet het ongetwijfeld groote diensten hebben bewezen, daar het diende voor den aanvoer van de Engelsche wol, grondstof der Gentsche lakennijverheid en ook voor den uitvoer van het afgewerkte laken, dat druk werd afgezet in gansch de toen bekende wereld, aan de rijke Hansasteden in het bijzonder.

Met de verzanding van het Zwin verloor de Lieve - die ook verslijkt was geraakt - elke beteekenis voor den handel.

Later, in de XVIe eeuw, onder Keizer Karel V, werd de Sassche vaart gegraven, die Gent in verbinding bracht met den 'Braekman' of 'Dullaert', een zeeboezem der Wester-Schelde. Deze vaart mondde er uit op den dijk, 'Sas' genoemd. Op 13 December 1549 liet Keizer Karel V toe den dijk door te graven en er de noodige sluizen, kaaien en havendammen bij aan te bouwen(5). Deze plaats werd dan ook 'Sas-van-Gent' genoemd.

De godsdienstoorlogen en het daaropvolgend jammerlijk verdrag van Munster (1648), dat de sluiting 'de facto' van de Schelde officieel bezegelde, verhinderden echter dat de vruchten van deze nieuwe poging werden geplukt.

Onder Albrecht en Isabella, in de XVIIe eeuw, werd de weg naar zee gezocht over Brugge en Oostende: het kanaal naar Brugge werd verdiept. De haven lag toen buiten de Brugsche poort; zij werd in de XVIIIe eeuw, onder Maria-Theresia, verbonden met de Leie en de oude haven 'tusschen brugghen', door

(4) V. Fris. Histoire de Gand. blz. 43.
(5) V. Fris. Histoire de Gand. blz. 197.

de Coupure. In 1665 zeilde een kustvaarder uit Biscaje de haven van Gent binnen[6].

Feitelijk werd eerst in het begin der XIXe eeuw, onder het Hollandsch Bewind, de grondslag gelegd van de hedendaagsche Gentsche haven, door het graven van het Kanaal van Terneuzen (wat in minder dan twee jaar met ongelooflijken spoed geschiedde: 1826-1827).

De eeuwenlange verzuchting der Gentenaren werd ditmaal verwezenlijkt op een wijze, die blijvend zou blijken en onbegrensde uitzichten opende voor de vlucht der oude Gentsche stede.

Tot een moderne haven is Gent dus eigenlijk iets meer dan een eeuw geleden uitgegroeid.

Gaan wij de geschiedenis en de evolutie na van de haven van Gent in de laatste honderd jaar, dan is die vrij duidelijk in drie onderscheiden tijdvakken in te deelen.

Een eerste namelijk, dat zich uitstrekt van 1828 tot 1886 (aanleggen der kaaien van de voorhaven); een tweede van 1886 tot op den vooravond van den wereldbrand (verwezenlijking van het plan, in 1896 vastgelegd: de breedte van het kanaal wordt op 75 meter gebracht en een nieuwe zeesluis wordt gebouwd te Terneuzen); eindelijk datgene, dat ingeleid werd nà den oorlog.

Elk dezer drie stadia is gekenmerkt door de uitvoering van groote uitbreidings- en verbeteringswerken, aan den toegangsweg naar zee, zoo goed als aan de dokken zelve. En op elk der gemelde verwezenlijkingen volgde onmiddellijk een spontane en geweldige ontwikkeling van het havenverkeer.

Karakter der haven.

Die bestendige en vlugge vooruitgang vindt zijn oorsprong in een groep factoren van overwegend economisch belang.

De uitstekende geografische ligging der haven, haar uitgebreid hinterland, zoo intens industrieel als dicht bevolkt, haar

(6) Fris, op. cit. blz. 255.

moderne uitrusting[7], haar bevoegde en getrainde arbeidskrachten, gevoegd bij de vlugge, zorgzame en goedkoope hanteering der goederen en de zeer matige havenkosten, oefenen op zeevaart en zeevaarthandel een beslissende aantrekkingskracht uit.

Ik vraag, in het voorbijgaan, uw aandacht voor een opmerkenswaardig feit, dat de Gentsche haven stempelt met een eigenaardig karakter.

In den aanvang en tot in de helft ongeveer der vorige eeuw, bestond het handelsverkeer van de haven voornamelijk uit diverse goederen, zgn. ‘stukgoed’ aangevoerd langs regelmatige lijnen. Omstreeks de jaren 1860 worden vooral ingevoerd: hout uit het Noorden, dwarsliggers, Engelsche kolen, vlas, koolzaad, zout, suiker, enz. Uitgevoerd werd vooral: geraffineerde suiker. Omstreeks dezen tijd stellen wij een begin van ommekeer vast; stilaan nemen de massale goederen een stijgend aandeel in het verkeer; maar toch vinden we nog overwegend ‘stukgoed’.

Na 1880 nemen de grondstoffen, aangebracht door trampschepen, beslist en definitief de eerste plaats in. De regelmatige lijnen blijven wel haar vroegere belangrijkheid behouden, doch de trampvaart groeit haar snel boven het hoofd.

Het vervoer ging thans hoofdzakelijk bestaan uit zware goederen - ‘bulk cargo’ -, terwijl het stukgoederenverkeer en de daarop aangepaste lijnvaart betrekkelijk stationnair blijven.

Heden ten dage vertoont zich de gansche gamma van belemmerende en massakoopwaar op de kaaien en in de magazijnen: gezaagd hout, boomstammen, mijnhout; ruwe meststoffen; vlas, katoen, jute, sisal; ertsen: ijzer, pyrieten; zand en grint; oliën: petroleum, benzine, en kolen. Ziedaar wel degelijk het vervoer, dat

(7) De outillage bestaat uit 65 kranen van 2.5 ton,
30 kranen van 3 ton,
30 kranen van 5 ton,
2 kranen van 10 ton,
1 kraan van 40 ton,
en 3 vlotkranen, waarvan 1 van 5 ton
en 2 van 8 tot 11 ton,
een vlottend hijschblok van 250 ton,
benevens een tiental laadbruggen van 5 à 10 ton.
Alle kranen, behalve de vlotkranen, zijn electrisch en verplaatsbaar langsheen de kaaien.
De meeste hebben beweegbare of gearticuleerde gieken, hetgeen de bewerkingen voor lossen of laden, zoowel op kaai als op lichter, ten zeerste bespoedigt.

Lossen van ijzer.

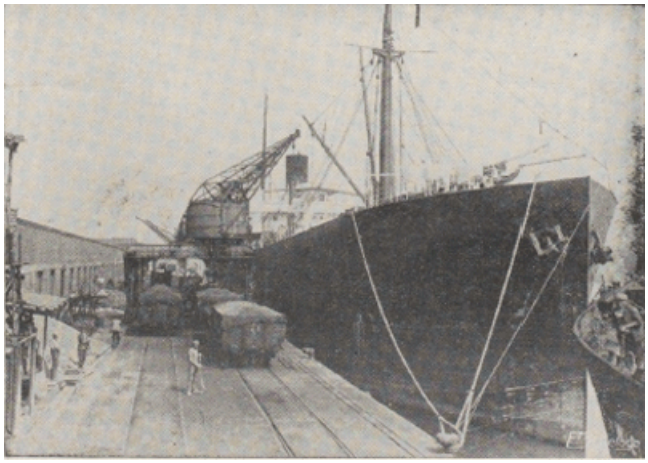

Lossen van sulfaat.

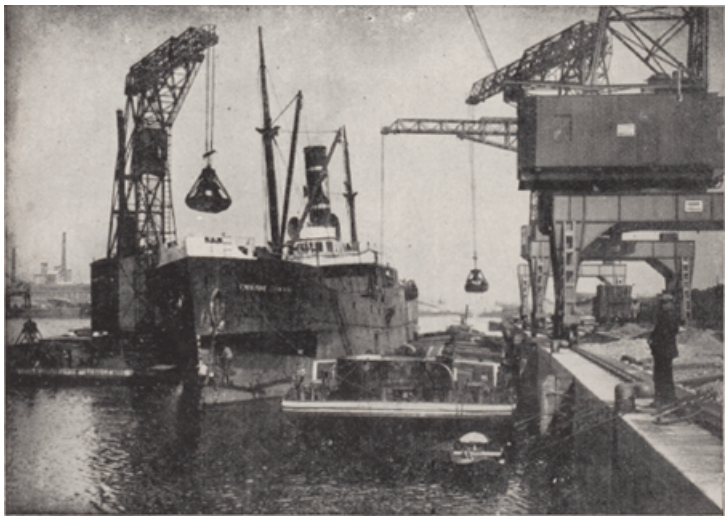

Overslaan van kolen.

de haven van Gent karakteriseert tegenover de andere Belgische havens: zij is voor alles een haven voor de behandeling van massagoed en van grondstoffen voor de nijverheid.

***

De werkelijke groote opvlucht van de Gentsche haven dagteekent van nà den oorlog.

Wel ingezien mag alles wat aan 1914-1918 is voorafgegaan beschouwd worden als een inleiding, een voorbereiding van de geweldige vaart, die in 1930 haar hoogtepunt bereikte.

Er kwam toen vast te staan dat Gent niet slechts van belang is voor de plaatselijke of gewestelijke economie, maar eveneens beteekenis heeft voor het gansche land en dat de invloedsfeer der haven zich uitstrekt tot ver buiten de grenzen van ons klein, doch levenskrachtig vaderland.

Gent is op dit oogenblik een der best ingerichte havens van Europa. De dokken zijn ruim en diep, de breede kaaien overal verbonden met het uitgebreide spoorwegnet, terwijl haar veelzijdige uitreeding zonder overdrijven voorbeeldig mag genoemd worden.

De tweede Belgische haven dankt aan deze voordeelen haar karakter van snelheidshaven en haar geschiktheid voor het hanteeren van massagoederen.

Zij hebben haar toegelaten een vooraanstaande plaats te veroveren onder de 1170 havens van het Europeesche vasteland.

De regionale functie der haven.

Een ontleding van de essentieele havenbedrijvigheid verraadt ook hier de drie voorname economische functies, die alle havens min of meer vertoonen, nl. de regionale, industrieele en commercieele functies.

In de meeste havens treedt eene of andere functie duidelijk op den voorgrond; zoo ook te Gent, alwaar de regionale en de industrieele functies het meest ontwikkeld zijn; de commercieele functie is er ondergeschikt.

U weet het: de regionale functie eener haven wordt bepaald door haar invloedsfeer, m.a.w. door haar hinterland.

Een blik op de landkaart volstaat om er zich van te overtuigen, dat het achterland der Gentsche haven niet bepaald blijft tot het nationale gebied, maar zich verre buiten 's lands grenzen uitstrekt.

Door zijn ligging is Gent de natuurlijke in- en uitvoerhaven, niet alleen voor het westelijk gedeelte van het land, maar ook voor een groot deel van Wallonië. Waar men dus hoort verklaren dat voor het rijke Belgische industrieland het verkeer over Gent van geen beteekenis zou zijn, mag die bewering beslist tegengesproken worden!

Vergeleken echter met het nationale hinterland van de Gentsche haven, is het buitenlandsche van veel grooter belang. In de eerste plaats dient daartoe gerekend:

Noord-Frankrijk tot Parijs;
West-Duitschland;
Noord-Oost Frankrijk, met Elzas-Lotharingen;
het Groothertogdom Luxemburg;
Zwitserland;

alle niet alleen sterk geïndustrialiseerde, maar ook dicht bevolkte gebieden met nagenoeg onbeperkte productiemogelijkheden: zij kennen reusachtige behoeften aan grondstoffen voor bevolking, nijverheid en landbouw.

Natuurlijk scheidt geen duidelijke grens het hinterland van het Gentsche van datgene der naburige havens; in zekere streken bestrijkt de respectieve invloedsfeer van Antwerpen, Gent, Rotterdam, Duinkerken en Kales dezelfde gebieden. Toch mag wel even vermeld dat het vervoer, door de Gentsche haven uit het economisch zoo belangrijke Noord-Frankrijk tot zich getrokken, geenszins ontroofd wordt aan Antwerpen, maar wel aan Duinkerken, dat evenals Gent massagoederenhaven is.

Hier ligt tevens het zwaartepunt van het nationaal belang van onze tweede Belgische haven: geografisch, te water en te lande verkeert Gent in de gunstigste positie om de Fransche mededinging het hoofd te bieden.

Anderzijds behoort ook, door den Rijn, West-Duitschland tot het hinterland van Gent. Hier nochtans werkt de aardrijkskundige ligging in het voordeel der Nederlandsche groothavens. Niettemin houdt Gent zich sinds jaren goed als vierde buitenlandsche, d.w.z.

niet Duitsche Rijnhaven. In 1937 zelfs kwam zij als dusdanig vóór Amsterdam te staan.

In dezen onzaligen tijd van geleide economie en protectionisme besnoeien tollasten, kontingenteeringen en gunsttarieven kunstmatig de uitgebreidheid van het hinterland.

Wij kunnen niet anders dan dit betreuren en klagen bij name in de eerste plaats de beruchte Fransche ‘surtaxes d'entrepôt et d'origine’ aan, alsmede de in zwang gekomen Duitsche ‘See-Ausnahmetarife’, al maatregelen bedoeld om het Rijnverkeer over de eigen Noordzeehavens af te leiden.

De commercieele functie.

De commercieele functie van een haven maakt deze tot een stapel-, verkoop- en distributieplaats, tot een handelsmarkt dus van de geïmporteerde goederen.

Na den oorlog vooral is, in den internationalen handel, de strekking opgedoken meer en meer tusschenpersonen uit te schakelen, wat de eigenhandel in de groote havens deed slinken. Heden ten dage vervullen vele moderne havens nog enkel de rol van omslag- en doorvoerhaven, terwijl de eigenhandel naar de verschillende voortbrengstcentra werd verplaatst. De commercieele functie der havens wordt dan herleid tot die goederen, waarvan zij de markt wisten te behouden of te veroveren.

Dit lot heeft vooral die havens getroffen, waar hoofdzakelijk zware goederen worden verscheept.

Het laat zich dan ook begrijpen, dat te Gent de commercieele functie enkel van secundair belang is.

Nochtans heeft onze haven zich sinds 1920 weten te ontwikkelen als verdeelingscentrum van bepaalde grondstoffen. Wij denken daarbij in de eerste plaats aan de katoen. Gent, als voornaam centrum der katoenindustrie, begon in 1908 een groot deel van de katoen, waaraan het voor de plaatselijke nijverheid behoefte had, rechtstreeks uit Amerika in te voeren. Vandaar ging de ontwikkeling verder en verder en werden krachtige pogingen aangewend om te Gent een katoenstapelplaats en -markt te scheppen, die de voorziening met grondstoffen zou verzekeren, niet enkel voor de plaatselijke industrie of die der onmiddellijke omgeving,

maar ook voor de overige textielcentra van België en Noord-Frankrijk.

Ruime opslagplaatsen, waar 260.000 balen katoen in onder te brengen zijn, werden volgens de meest moderne bouwbeginselen opgetrokken. Gent kan bogen op modelmagazijnen - waar de koopwaar gelost, opgeslagen, behandeld en wederverzonden wordt - volledig beschut voor wind en weer. Ook als verdeelingscentrum voor vlas en hout heeft het zich flink weten staande te houden.

De industrieele functie.

De industrieele functie stempelt de haven tot een centrum van omvorming van ingevoerde producten, van zoogenoemde 'veredelingsindustrie' omdat aangebrachte ruwe grondstof, door bewerking ter plaatse, een waardevermeerdering ondergaat.

Zware en belemmerende goederen, die als grondstoffen, om wille van hun betrekkelijk geringe waarde, de kosten van een lang vervoer niet zouden kunnen dragen, komen zich bij voorkeur opstapelen in een goed bewerktuigde en gunstig gelegen zeehaven. Alvorens hun eindbestemming te bereiken, worden zij er dan omgewerkt tot voortbrengselen, die onder kleiner volume een grooter waarde bezitten.

In tegenstelling met Antwerpen, waar toch de industrieele functie weinig bijdraagt tot den bloei der haven, is integendeel te Gent de nijverheidsfunctie van overwegend belang. Deze functie stempelt de bedrijvigheid van de haven met haar bijzonder kenmerk en bepaalt het karakter onzer tweede nationale haven.

Reeds vóór den oorlog was zulks duidelijk naar voren getreden; na de wereldramp is Gent meer en meer die afgeteekende richting opgegaan.

De grootnijverheid kwam zich vestigen langsheen het Kanaal van Terneuzen en op de kaaien van de nieuwere havengedeelten.

Gent is in het laatste decennium uitgegroeid tot een nijverheidshaven in de volste beteekenis van dat woord.

Dit is niet alleen te merken aan het groot aantal nijverheidsgestichten die zich rond de havenkommen hebben geschaard, maar ook aan den aard der goederen die te Gent worden verhandeld en

welke de haven van Gent maken tot een overslaghaven bij uitstek voor zware goederen en volledige ladingen.

Dit bijzonder karakter dankt zij stellig aan haar ligging in het midden van zeer drukke nijverheidsstreken. Van grooter gewicht nog is een verschijnsel, dat tegenwoordig in de ontwikkeling van de groote nijverheid algemeen en overal wordt waargenomen: de drang naar zee, d.w.z. de neiging van de industrie om zich, voor haar bijzondere behoeften, bij voorkeur aan de oevers van groote zeevaartwegen - de aders voor het zeevaartverkeer -, zoo dicht mogelijk bij de uitvoerhaven op te richten.

De havenindustrialiseering staat in nauw verband met de algemeene tendentie van het verkeer, minder te luisteren naar geografische noodwendigheden dan zich te richten naar den goedkoopsten weg: men tracht de transportkosten tot een minimum te herleiden.

Vooraanstaande economisten erkennen dat, wanneer de industrie zich in een haven vastzet, daardoor een vaste en zekere basis ontstaat voor het verkeer.

Sinds den wapenstilstand is het aantal en de belangrijkheid der nijverheidsinrichtingen rondom de haven van Gent nagenoeg verdrievoudigd.

Thans zijn 72 nijverheidsondernemingen en daar onder de belangrijkste van het land, in de omheining der haven gevestigd[8]; o.m. cokesovens, chemische nijverheden, petroleumnijverheden, papierfabrieken.

Zij beslaan groote oppervlakten, uitstekend gelegen voor de rechtstreeksche ontvangst van grondstoffen en de herverzending van afgewerkte produkten per zeeschip, binnenschip en spoor.

Ontleding van het verkeer.

De aldus bepaalde hoofdtrekken van het eigen havenkarakter kunnen de enkele cijfers, die thans volgen, hun vollen zin verleenen. Als maatstaf om terdege te beoordeelen welke vlucht de haven van Gent na den oorlog heeft genomen, kiezen wij het jaar 1913, eensdeels omdat het een periode afsluit van pas beëindigde verbete-

(8) De wet van 17 Maart 1927 heeft de twee oevers van het Kanaal tot Zelzate bij het grondgebied der stad Gent ingelijfd.

ringswerken, anderzijds omdat dat het laatste normale uitbatingsjaar was vóór de wereldramp.

In 1913 werd de haven bezocht door 1398 schepen, met in totaal 1.061.425 netto Moorsom tonnemaat, terwijl de algemeene goederenbeweging, dus in- en uitvoer, 4.021.046 metrische ton bedroeg.

Daar nu voor de juiste waarde en beteekenis van een haven de beweging der goederen een nauwkeuriger aanwijzing verstrekt dan het totaal van in- en uitvarende schepen, voegen wij hierbij dat, in 1937, het aantal dezer laatste 2218 eenheden, metende 2.273.479 netto Moorsom ton, bedroeg.

De goederenbeweging beliep in het rekordjaar 1930 tot 9.939.967 metrische ton, en in 1937 tot 8.818.050 metrische ton.

Deze cijfers bevatten, naast den in- en uitvoer per zeeschip, eveneens het internationaal verkeer voor de binnenvaart, b.v. den invoer van kolen uit het Ruhrgebied, den uitvoer van benzine naar Zwitserland, per Rijnkas. De Belgische en Nederlandsche Rijn-zeehavens zijn wellicht de eenige in Europa die soortgelijk internationaal binnenvaartverkeer kennen.

Voor de nationale economie heeft het dezelfde beteekenis als de per zeeschip in- of uitgevoerde goederen en men kan, ook niet benaderend, de handelsbedrijvigheid in de Gentsche haven niet waardeeren zonder met de binnenscheepvaart rekening te houden.

De totale goederenbeweging van 1937, alhoewel 11% lager dan in 1930, is toch nog 120.000 ton hooger dan in 1929, en maakt ten slotte een omzet uit, die met 362% dien van 1913 overtreft.

Met haren goederenomzet per zee alleen, nam de haven van Gent in 1937 den 24n rang in onder de 1170 Europeesche havens.

Hierna de volledige cijfers:

Jaren	**Totaal der Schepen**	**Totale Tonnemaat**
1913	1.398	1.061.425
1920	758	532.051
1925	1.755	1.543.242
1930	2.761	2.938.775
1931	2.540	2.573.813
1932	2.117	2.139.641
1933	1.785	1.960.374

1934	1.929	2.057.922
1935	1.755	1.928.118
1936	2.068	2.172.496
1937	2.218	2.273.479
1938	1.816	1.944.330

Goederenbeweging.

Jaren	Invoer	Uitvoer	Totaal (Metr. Ton)
1913	2.413.106	1.607.940	4.021.046
1920	1.151.990	786.519	1.938.209
1925	2.691.836	1.803.094	4.494.930
1930	6.879.209	3.060.758	9.939.967
1931	5.249.246	3.287.026	8.536.272
1932	3.980.341	2.619.689	6.600.030
1933	3.768.259	2.101.741	5.870.000
1934	3.714.856	2.324.518	6.039.374
1935	3.512.629	2.307.767	5.820.396
1936	3.982.478	2.861.735	6.844.213
1937	5.463.459	3.354.591	8.818.050
1938	-	-	-

Bondige ontleding.

Een bondige ontleding van dit verkeer nu toont, dat de hoofdschotel van den invoer over Gent wordt gevormd door de verschillende minerale produkten: steenkool, ijzererts, petroleum-olie, kalkfosfaat, ijzerslakken, enz.

Dit verkeer, voor hetwelk Gent zijn uitrusting heeft gespecialiseerd, beliep tot 6.927.507 metrische ton in 1930 en tot 7.001.315 metrische ton in 1937.

Steenkool nam vroeger de aanzienlijkste plaats in. In 1931 echter werd deze invoer van vreemde - Engelsche, Duitsche en Poolsche - kolen belemmerd door het treffen van contingenteeringsmaatregelen aan Belgische zijde.

Het ijzererts komt uit Zweden, Noorwegen, Portugal, Canada en Britsch-Indië. Het is vooral bestemd voor de Belgische en

Luxemburgsche hoogovens, alsook voor die van het Ruhrbekken. Spaansch erts kwam, sinds het uitbreken van den burgeroorlog in Spanje, slechts karig binnen.

De petroleuminrichtingen werden hoofdzakelijk langsheen het Kanaal van Terneuzen opgericht. Ze zijn er uitstekend gelegen, en beschikken over uitgestrekte gronden, waar zij haar honderden tanks hebben gebouwd, die opslaggelegenheid bieden voor 250.000 ton diverse oliën.

Een ander van de oudste en voornaamste trafieken van de Gentsche haven is het hout. De overgroote meerderheid van het hout, dat over de haven van Gent wordt ingevoerd, is afkomstig uit de Baltische landen en Noorwegen. Hoofdzakelijk gaat het om mijnhout voor de kolenbekkens van de Borinage, het Centrum en Noord-Frankrijk.

In de laatste jaren kwamen eveneens kostbare houtsoorten uit Belgisch Congo en Amerika binnenloopen.

Katoen en vlas zijn twee andere veteranen onder de goederen, te Gent ingevoerd.

Wat den uitvoer betreft, zijn de metalen en de metalen voorwerpen de voornaamste koopwaren.

Binnenvaarthaven.

Eindelijk dient Gent bijzonder vermeld te worden als binnenvaarthaven.

Om haar stijgend belang als dusdanig te staven zal het volstaan te zeggen dat in 1913, 7.907 binnenschepen, met 2.428.216 tonnemaat, havenrechten betaalden.

In 1930 kwamen er binnen Gent 16.076 schepen, met 6.187.669 tonnemaat, verrichtingen uitvoeren.

In 1937 steeg dit getal tot 19.218 eenheden, met 7.433.971 tonnemaat.

Er mag gezegd worden dat ongeveer 55% van het haventrafiek aangebracht of weggehaald wordt per binnenschip.

Als Belgische Rijnhaven neemt Gent de tweede plaats in; zij verzekert 15% van het totale Belgische Rijnverkeer.

De crisis en haar invloed op het verkeer.

Hoever reikt nu de invloed van de crisis op de haveneconomie te Gent?

Nadat glansrijk het topjaar 1930 overschreden werd, is ook van 1931 af de crisis op het leven aan de haven van Gent komen drukken.

Sinds 1931 hebben wij de inzinking zien intreden, wier dalende kurve voortschreed tot 1933, om na een lichte heropleving in 1934, gedurende 1935 te gaan zakken. 1936 en vooral 1937 lieten eenige hoop ontstaan. Ik heb U daarnet de verheugende cijfers over dit laatste jaar mogen mededeelen; het havenverkeer vertoonde alweer een stijgende lijn, die de gunstige uitslagen van 1929 gingen vervoegen.

Van bij den aanvang van 1938 kennen wij, jammer genoeg, niet alleen stagnatie, maar wel een nieuw onrustbarend terugloopen van de bedrijvigheid, dat zich helaas schijnt te willen bestendigen.

De oorzaken van de algemeene industrieele crisis, die ook Gent, als nijverheidscentrum, getroffen heeft, hebben wij hier wel is waar niet te ontleden; breed gezien zijn zij in drie richtingen te zoeken:

1. In den algemeenen economischen toestand, die over gansch de wereld onzeker en gespannen is, met de psychose van wantrouwen, die er onvermijdelijk uit voortspruit;
2. In de gevolgen van de steeds ruimer om zich heen grijpende geleide economie - met haar bijzondere beperkings- en beschermingsmaatregelen -, zoo van binnen- als van buitenland;
3. In bepaalde omstandigheden, die verband houden met onze internationale politiek, en die de haven van Gent in zekeren zin verhinderen haar aanpassing te voltooien bij de nieuw geschapen economische vereischten, gesteld aan en door de zeevaart en den zeevaarthandel.

De eerste groep kunnen wij hier stilzwijgend voorbijgaan.

Te versch toch liggen ons de jongstleden gebeurtenissen nog in het geheugen. Doch maanden lang reeds op voorhand kon een aandachtig opmerker de gevolgen gewaar worden. Voor wie kijken kan is de haven een gevoelige barometer. Welnu, de onrust, de

onzekerheid, die op internationaal gebied over de wereld heerschten, heeft gemaakt dat goederen, die in normale tijden te Gent werden verscheept en opgeslagen, de wijk zochten naar havens, waar zij mochten verhopen bij eventueele conflicten buiten schot te blijven. Ik denk hier aan petrool, benzine en nitraten, wat Gent betreft, en ook meer speciaal aan de granen, wat Antwerpen aangaat.

De tweede groep raakt het teergevoelige, het meest kwetsbare deel van het Gentsche havenverkeer.

Zekere groote landen, wars van alle afhankelijkheid wat aangaat de grondstoffen, streven steeds meer naar zoo volledig mogelijke autarchie. Andere landen nog, - en niet van de geringste -, om het evenwicht te bewaren in de balans van hun buitenlandschen handel, hebben bruuske maatregelen getroffen om den uitvoer hunner deviezen te verhinderen. Kortom, de wereld wordt verdeeld in een reeks eenzijdig ommuurde sectoren van economie. Ieder wil wel verkoopen, maar niemand wenscht te koopen.

Bij zulke gesteldheid moet het internationaal vervoer van goederen noodzakelijk verminderen, en de havens die slechts daarin haar bestaan zochten moeten de eerste zijn om er onder te lijden.

Tot ons ongeluk is ons land medegesleept geworden in de hel der beperkingen en contingenteeringen, zoo verderfelijk voor den handel in het algemeen en voor de havens in het bijzonder!

Een enkel - drastisch - voorbeeld, wat de haven van Gent aangaat. De contingenteering van den invoer van vreemde kolen heeft sinds 1931 het Gentsche havenverkeer zwaar getroffen.

Twee cijfers zullen volstaan om den diepen val te doen aanvoelen.

In 1929 werden 3.400.000 ton kolen over Gent ingevoerd. Van jaar tot jaar slinkend, was deze invoer, onder den invloed van steeds strenger beperking, in 1935, gezakt tot 540.000 ton!

En men bedenke hoe deerlijk de Gentsche havenbelangen bij een dergelijke inzinking geschaad moesten worden: het verlies van havenontvangsten, aan loon voor de werkkrachten, de verloren kans op winst voor allerlei gegadigden bij de haven, zijn niet te berekenen. Waar, in de mijnen, duizenden vreemde werklieden

zijn aangeworven, steeg de werkloosheid onder de dokwerkers van 6% in 1930 tot 51% in 1935!

Wel werd in den loop van 1936 en vooral in 1937 in de knellende maatregelen meer lenigheid aangebracht. De klem werd lichtjes ontspannen. Dit heeft zich voor Gent onmiddellijk vertolkt in een aanzienlijke stijging van de curve der aankomst van kolen in de haven: 1.862.000 ton, tegenover 645.000 ton in 1936.

Sinds begin 1938 is het contingent alweer verscherpt, en einde October bezwaren hoogere taksen dan ooit den invoer. De terugslag op den kolenomzet werd dadelijk gevoeld.

Een paar andere voorbeelden, wat het buitenland betreft. Sinds einde April 1938 heeft Engeland de invoerrechten op het ijzer van 2.5 tot 33 ⅓% ad valorem verhoogd. Onverwijld gevolg: de uitvoer van ijzer via Gent is met meer dan de helft geslonken.

Het Gentsche havenverkeer is het voornaamste slachtoffer geworden van het Fransch-Belgisch accoord van 2 Oktober 1937, dat zoo zwaar de belangen benadeelt van onze Belgische havens.

Het gaat om een zeer strakke verscherping van de Fransche ‘surtaxes d'entrepôt et d'origine’, die ingesteld werden, jaren geleden, om in het voordeel der Fransche havens den invoer van vreemde goederen in Frankrijk te monopoliseeren.

Eenige reeksen van goederen - vooral grondstoffen - waren van deze ‘surtaxes’ tot hiertoe verschoond gebleven, en volgens de stalen economische wet kozen deze goederen den goedkoopsten weg om ter bestemming te geraken. Deze weg leidde over de Belgische havens!

Een paar jaren geleden is Duinkerken reeds aan 't roeren gegaan. Onder voorwendsel dat bewuste goederen in rechte aan Duinkerken toekwamen, wisten de belanghebbende kringen aldaar op hun regeering een dusdanigen druk uit te oefenen, dat noodgedwongen in 1937 het accoord moest getroffen worden, waarvan ik zooeven sprak. Het komt hierop neer, dat tusschen Duinkerken en Antwerpen en Gent het verkeer werd ‘verdeeld’.

De Belgische havens hebben ongeveer 550.000 ton goederen moeten afstaan.

De zware goederentrafiek van Gent heeft daarvan het leeuwenaandeel moeten leveren: ertsen, fosfaten, harpuis (brai), pyrieten, vlas, sisal en kolen...!

De handelsbetrekkingen tusschen Gent en zijn Fransche hinterland zijn aldus op een nieuwe kunstmatige wijze besnoeid!...

Beteekenis van de haven van Gent in de nationale economie.

Wat ik U van de Gentsche haven zei, kan reeds volstaan om het eigen karakter en de rol ervan, grondig verschillend te achten van die der overige Belgische havens, en wie hierbij eenige systematiek zou willen nastreven, kan Antwerpen en Gent stelselmatig tegenover elkaar plaatsen: Antwerpen met zijn stukgoederenverkeer en Gent met zijn vervoer van zware en belemmerende goederen; Antwerpen, dat door enorme hoeveelheden en verscheidenheid van zijn trafiek voordeelige vrachten kan bieden en Gent onze snelheidshaven; Antwerpen onze nijverheidsmetropool en Gent onze nijverheidshaven!

Daaruit zou juist blijken dat zij elkander uit een oogpunt van nationale economie moeten aanvullen: beide kunnen vooruitgaan en groeien zonder hun respectieve belangen te schaden.

Er werd wel eens vooruitgezet dat onze Belgische havens te talrijk zijn, dat, bij volmaakte rationaliseering, alle Belgische zeevaartinrichtingen konden samengetrokken worden op één punt van het grondgebied, met het natuurlijk gevolg dat de zorg van den Staat enkel en alleen zou moeten gelden de bevordering en begunstiging van één éénige nationale haven.

Deze opvatting dunkt ons niet verdedigbaar.

Engeland, Duitschland, Nederland - en wij zelven - leveren de onweersprekelijke tegenproef van de gewraakte bewering; in al deze landen blijkt zonneklaar de welvaart van een land in rechtstreeksche verhouding te staan tot het aantal zijner kleine, middelbare en groote havens.

Ligt het nationaal belang niet vooral daarin, dat het gansche land zoo voorspoedig mogelijk weze?

Is het geen gemeenplaats in de staathuishoudkunde dat elk gemak, verleend aan het vervoer, een der eerste elementen vormt van den rijkdom?

Het is toch vanzelfsprekend dat, wanneer goederen over een gansche, uitgestrekte landstreek te verdeelen vallen, hoe dichter

ze bij hun eindbestemming kunnen gebracht worden, hoe minder - steeds duurder geworden - vervoer te lande er te verrichten en te bekostigen valt. En wanneer een land het groote voorrecht bezit over eenige dergelijke verdeelingscentra te beschikken, is het ontegensprekelijk dat de verspreiding der goederen geschiedt met meer gemak en matiger kosten.

Daarbij ware het een illusie te gelooven dat noodzakelijk het vervoer, aan de kleine havens ontnomen, zich als vanzelf naar de eenig behouden Groothaven zou begeven.

Elk onzer Vlaamsche havens bedient voor haar grooter of kleiner aandeel een landstreek van een bepaalde economische bedrijvigheid; elk harer bezit haar eigen klienteel, haar specialiteiten, haar markten, haar achterland. De verscheidenheid van haar inrichtingen en de mededinging zelve der bijzondere voordeelen die zij aanbieden, leveren voor den internationalen handel een ruimer keuze en zijn van dien aard, dat ze het maximumverkeer verzekeren aan het geheele havencomplex van ons land.

Haar samenbestaan - verre van een zwakheid uit te maken - is integendeel een zekere voorwaarde voor de ontplooiing der Belgische zeevaartbedrijvigheid.

Hoe kan het een kwaad zijn wanneer Belgische havens, die er naar streven zich te specialiseeren, en onder elkander het zeevaartverkeer te verdeelen volgens elks geografische ligging, volgens haar nijverheidsstreken, en voor een zeker aandeel tegenover elkander in mededinging komen te staan?

Deze mededinging beteekent niet noodzakelijk enggeestigen naijver; het is veeleer een weldoende wedijver, die aan België toelaat de grootst mogelijke partij te trekken van zijn economische bewerktuiging, om met den meesten bijval het internationaal handelsverkeer aan vreemde landen te betwisten.

Geen beter bewijs voor de onbetwistbaar eigen en nationale rol door Gent vervuld, dan wat dat de praktische ondervinding ons heeft geleerd.

Het is inderdaad treffend dat, tijdens het jammerlijk ongeval dat zich in 1930 aan de groote zeesluis te Terneuzen voordeed en de havenbedrijvigheid gedurende drie weken lam legde, ongeveer 60% der schepen, voor Gent bestemd, - maar belet er te geraken, - afgeleid werden, **niet** naar Antwerpen, maar naar vreemde

havens en wel naar Duinkerken, naar Rotterdam en zelfs naar Hamburg. De overige 40% gingen slechts naar Antwerpen bij gebrek aan orders, omdat dit toevallig de dichtste haven was en omdat de Gentsche makelaars alle moeite inspanden om de schepen te adresseeren aan hun Antwerpsche filialen of correspondenten.

Dit eenvoudig feit toont ontegensprekelijk dat uitschakeling der Gentsche haven meestendeels geen voordeel zou brengen aan eenige andere Belgische haven, maar aan de vreemde. Het dient tevens als bewijs dat, in tegenstelling met hetgeen sommigen hebben beweerd, Gent een hem eigen trafiek bedient, en dien het aan geen enkele andere haven verschuldigd is!

Het is mijn bescheiden meening dat België er alle belang bij heeft zijn zeevaarthandel te ontwikkelen langs alle daartoe opengestelde wegen en hiervoor gebruik te maken van al de middelen, die ten zijnen dienste staan.

Om dit deel van mijn betoog te besluiten, verheugt het mij de merkwaardige woorden te mogen aanhalen, uitgesproken door wijlen den heer Casteleyn, oud-voorzitter der Koophandelskamer van Antwerpen, op de vergadering dezer laatste in dd^{o} 28 Januari 1930.

'Je tiens à déclarer ici avant tout et en toute sincérité que le commerce anversois n'a jamais pris ombrage des heureux progrès réalisés d'année en année par le port de Gand, dont les efforts méritent à tous égards de trouver leur légitime récompense dans une participation de plus en plus considérable au trafic international de notre époque.

'Les temps sont loin où de mesquines jalousies s'expliquaient peut-être par l'inquiétude que tout accroissement de l'un se réalisât aux dépens de l'autre. Dans l'intense mouvement commercial et maritime, Anvers et Gand peuvent continuer de trouver largement, l'un et l'autre, l'un à côté de l'autre, la part qu'ils ambitionnent et qui leur revient. A tous deux, dans la mesure des exigences effectives, le Gouvernement doit le concours résolu et équitable de ses interventions politiques, économiques et financières.'

De toekomst.

Wat is de haven van Gent gerechtigd van de toekomst te verwachten? Het ware, dunkt ons, verkeerd zich door den huidigen moeilijken toestand te laten ontmoedigen.

Bij de eerste opklaring in den economischen hemel moet Gent paraat staan om te beantwoorden aan de nieuwe noodwendigheden en over de middelen daartoe kunnen beschikken.

Het programma, dat reeds door het gemeentebestuur uitgewerkt werd, behelst de eventueele vermeerdering der dokken, de industrialiseering van den rechteroever van het Kanaal van Terneuzen, tusschen Langerbrugge en Zelzate en voornamelijk de verbetering van den toegangsweg tot de haven.

En aldus kom ik ertoe U als slot mijner verhandeling een paar oogenblikken op te houden bij wat op dit oogenblik de voornaamste zorg is van alle belanghebbenden bij de Gentsche haven en dat het ‘leitmotiv’ uitmaakt van alle gesprekken onder Gentsche zakenlui, nl. den aanbouw eener nieuwe groote zeesluis te Terneuzen.

De huidige grootste zeesluis te Terneuzen, aangelegd in het begin der XXe eeuw, is onvoldoende geworden in drieërlei opzicht.

Haar afmetingen zijn te gering: haar deuren zijn slechts 18 meter breed, ofschoon de doorvaart van alle kunstwerken op het Kanaal 26 meter bedraagt. Aldus worden het Kanaal en de zeevaartinrichtingen van Gent, gemaakt voor schepen van een bepaalde tonnemaat, bediend en beheerscht door een toegangsdeur die te eng is.

Dit gebrek nijpt van jaar tot jaar scherper, want het zeevervoer gebruikt meer en meer, voor bepaalde trafieken, schepen, waarvan de diepgang en de breedte steeds toenemen.

Dit is het geval voor de petroleum; er werd vastgesteld dat nieuwe, voor Gent bestemde schepen, geladen met benzine en petroleum, gedwongen zijn op de reede van Terneuzen te lichten, omdat de sluis van Terneuzen hun geen doorgang verleenen kan.

Ten tweede zijn de zeevaartkringen te Gent overtuigd, dat bij een eenigszins sterke hervatting van het algemeen verkeer, de bestaande eenige groote zeesluis te Terneuzen onvoldoende zijn zal om al de schepen te versassen, die zich op zekere tijdstippen

aanmelden, waarbij niet mag vergeten worden dat slechts een zestal uren daags voor de versassing beschikbaar blijven, nl. bij hoog watertij. Trouwens is het ook deze sluis die de groote lichters doorlaat voor het verkeer met den Rijn.

Eindelijk, - en deze reden weegt in zeker opzicht het zwaarst in de Gentsche kringen - een enkele toegang tot een haven van Gent's belangrijkheid, is een bestendig gevaar. Een domme averij aan de sluis is voldoende gebleken om gedurende weken het verkeer lam te leggen voor de groote zeeschepen.

Een nieuwe, tweede groote zeesluis te Terneuzen dient aangebouwd te worden, waarvan de afmetingen in verhouding staan tot die van het Kanaal en van de bestaande kunstwerken: een zeesluis dus van 250 meter lengte, 26 meter breedte en 9.5 meter waterhoogte op den sluisdorpel.

Men vestigt er uitdrukkelijk de aandacht op dat het hier niet gaat om een vermeerderde, een uitgebreide haventoerusting, maar om een onontbeerlijk kunstmiddel om de bestaande inrichtingen volledig te kunnen benuttigen en er het grootst mogelijk rendement uit te trekken.

De Nederlandsch-Belgische overeenkomst van 1894 voorzag reeds den aanbouw van zoo een sluis, met haar bepaling dat, op vraag van België, Nederland bereid zou zijn dat werk te ondernemen. De Belgische Staat had reeds, met het voorgenomen doel, zekere gronden te Terneuzen aangekocht.

Nederland kan den aanbouw dezer nieuwe sluis niet afhankelijk stellen van toegevingen of voordeelen als compensatie ten eigen bate. Mocht dit punt betwist worden, dan zou, naar het oordeel van vele Gentenaren, bewust art. 13 der Conventie van 1894 aan het scheidsgerecht dienen onderworpen te worden. Zij houden het onaannemelijk dat Nederland uit het verlangen van België, aangaande de sluis van Terneuzen, zou willen munt slaan door eenige tegenprestatie te eischen, wanneer het toch enkel gaat om de uitvoering van een contractueele, op Nederland drukkende verbintenis.

België zijnerzijds zou dan ook naar hun oordeel niet langer in de kwestie der sluis van Terneuzen een zaak van ondergeschikt belang mogen zien, dat noodzakelijk zou verbonden zijn met het netelig en ingewikkeld algemeen vraagstuk van de herziening van de traktaten van 1839; het lot der sluis dient niet vastgelegd te

worden aan het al of niet slagen van mogelijke onderhandelingen van algemeenen aard.

Het ware niet redelijk tot - wie weet wanneer - de verwezenlijking te verdagen van een ontwerp, waarvan iedereen de dringende noodzakelijkheid erkent, daar het voor de Gentsche haven een levensbelang uitmaakt.

***

Ik heb getracht, zoo beknopt mogelijk, U een trouw beeld te schetsen van de rol en de beteekenis der haven van Gent in de economie van ons Vaderland.

Ik heb me veroorloofd me tot tolk te maken van wenschen en verzuchtingen, die de zorg zijn van havengebruikers en van het gemeentebestuur, dat de haven onder zijn beleid heeft.

Wie weet komt het ook U niet voor dat, in een gevoel van samenhoorigheid, de Belgische gemeenschap die wenschen en verzuchtingen in de ruimst mogelijke mate tot de hare zou dienen te maken.

Van het wel en het wee der Gentsche haven hangt immers grootendeels ook het welzijn af van tienduizenden, die met en door de haven hun bestaan verzekeren, niet alleen in den schoot der Arteveldestad, maar wijduit in het gansche Vlaamsche gewest.

L. FREDERICQ.

De sondeering

Het is een dag van schoonheid en zon. De zee deint kalm haar machtigen schoot op en neder. De golven komen met schuim bedekt op 't zandige strand uitsterven. De hemel staat rimpelloos, als was hij van een strak gespannen blauwe zijde. Het monotoon gedruisch van de zee golft zacht of luid, met het heen en weder zweven van de bries, als een steeds herhaald gezucht van liefde en spleen.

Wij liggen op het strand. Om ons heen heerscht de kleurige drukte van het strandleven, in de machtige omhelzing van zon en lucht; de groote vlakte zand, met de badhuisjes in hun aangename kleurschakeeringen, met de menschen in de stoelen en de spelende kinderen. Alles is leven en vreugde, jeugd, gezondheid en schoonheid, doorfilterd met het gemurmel van de stemmen, 't lawaaien der kinderen, den schellen roep van den friscoman, het eentonig neuriën van de golven.

De warmte en de rust maken mij droomerig. Ik staar afgetrokken over de zee. Mijn oogen weerspiegelen het water, waarop een stoomschip, dat naar de pier stevent en den horizon, waartegen een eenzaam wit zeil hangt vastgeplakt, als een verloren ziel in den eeuwigen nacht van den Styx. Maar mijn geest wordt door geen draad aan deze beelden gebonden. Ik mijmer over de wereld en de menschen, over wat de menschen van de aarde, die zoo heerlijk voor hen werd geschapen, terechtbrengen; over de drijfveeren, in hun duistere zielen verborgen, die hen dwingen leelijk te maken wat mooi, troebel wat puur en ingewikkeld wat simpel en eenvoudig is.

Mijn metgezellen praten. Vaag dringen brokstukken van het interessant gesprek tot mijn bewustzijn door. Zij spreken over reizen en kunst.

W., de schilder, vertelt van zijn laatste reis naar Spanje; hoe zij al zijn visueele en plastische krachten tot ontplooiing heeft

gebracht, door een ernstige studie van de werken, der oude meesters: José de Ribera, wiens hart vervuld was met de droeve liefde der leelijkheid; Zurbaran, die clair-obscur de geschiedenis der monniken schilderde en wiens hard penseel hen doorkerfde en doorgrondde tot op het naakte gebeente; Juan de Valdès Léal, die het sombere veredelde en den dood bezielde; den grooten Murillo en Goya, met zijn excentrieke wijze van arbeid en zijn even grillig talent.

Terwijl hij spreekt trekken de ernst en de vervoering van zijn woorden mijn aandacht. Ik kijk naar hem, in stilte en 'k luister naar wat hij zegt.

Hij is een jonge man, middelmatige gestalte, van een wilde schoonheid, vreemd door de donkere kleur van zijn huid, door zijn zwarte scherpe oogen, smalle lippen en sterke kin. Men zou zeggen: een Spanjaard met een Engelsche opvoeding van gentleman en rust zoekende aan onze kalme kust.

Onder het spreken maken zijn magere handen vage figuren in het zand en voor het eerst wordt het mij zoo duidelijk, hoe deze smalle blanke vingers bekwaam zijn, door de liefde voor de schoonheid, ware schoonheid te scheppen.

Deze, die hem aanhoort, is de dichteres T., een jonge kunstenares, een ontluikend genie van het woord. Zij is niet volmaakt mooi; maar de blankheid van haar tint, zacht overgoten met een licht-bruin-matten gloed - door een kort verblijf aan zee - en haar blonde lokken geven haar een glans, dien men schaars ontmoet. Haar trekken zijn niet zuiver-regelmatig; maar haar groote oogen en haar geheele persoonlijkheid zijn van een uitzonderlijke charme. Over haar gelaat ligt een peinzende ernst, die maakt, dat zij ouder schijnt dan zij werkelijk is.

Zij spreekt weinig. Als haar lippen even openwelken, doet zij het om verstandige dingen te zeggen. Zij houdt er niet van banale woorden te uiten. Maar nu zij, een paar dagen geleden ‘Espana’ van Th. Gautier gelezen heeft, kan zij gerust meepraten over deze meesters en hun kunst; want menig gedicht is de sublimeering van deze doeken, die poëzie op zichzelve zijn; de omzetting van de kleur in het woord, tot een museum van kopieën.

Het wordt badtijd. Baders en baadsters snellen langs ons heen, naar de zee, het gelaat trots naar zon en licht gekeerd. Het

gesprek stokt. Een groep jonge mannen en vrouwen vleien zich dichtbij in het warme zand, onverschillig en lui.

Ik staar naar hen en voel me eensklaps onder den invloed van een zonderling psychologisch gebeuren. Er zijn van die beroerde momenten in het leven, waarin de hartstochten verzwakken en tot niets herleid worden, om daarna meer roekeloos en redeloos op te laaien; waarin de haat en de liefde zich van elkander losmaken, als vermoeide worstelaars na een gelijken kamp. Het zijn de oogenblikken, waarin een spleenige droomerigheid ons vol giet met de melancholische vergetelheid van de dingen. Ik voel me als een, die, de narcose nabij, in een soort van sombere onbewustheid verzinkt, zoodat de meest vertrouwde dingen en gezichten me eensklaps vreemd lijken, terwijl ik niettemin geestelijk helder blijf. En ik zie, door een fantasmagorische speling van mijn zinnen, voor de eerste maal zoo duidelijk, naast de schoonheid van de menschen, de leelijkheid van hun ziel.

Twee jonge mannen en drie vrouwen zijn het, die op het zand liggen neergevleid. Zij genieten van de zon en de zuivere zeelucht, die hun lichamen moeten volmaken. Ik staar naar hen, als gefascineerd door het wonder van hun bestaan. Ik kijk naar hun lichaam, naar hun gelaat, dring tot in de spiegels van hun ziel en lees er - wat voor anderen geheim is - het stomme verraad, de verkrachte eeden en de zonden, die hen beslijkt hebben. En ik word door een troostelooze smart bewogen, als ik bedenk, dat het eeuwige eb en tij onmachtig is het vuil van deze zielen af te spoelen.

De Maerschal voert het woord. Hij vertelt een liefdesavontuur, dat zijn leven gevuld en verhelderd heeft. Hij is iemand van vijf en dertig jaar; maar de zorgen, die hij voor zijn uiterlijk neemt, doen hem jonger schijnen. Zijn gelaat is ovaal, met een sterke kin en donker van tint. Zijn tanden schitteren wit, als ivoor op zwart en hij ontbloot ze telkens weer, onbekommerd om het feit, dat niets zoo dwaas is als een redeloos gelach. Zijn zwarte haren liggen zorgvuldig gepommadeerd achterover gestreken en bij iedere gelegenheid strijkt hij er over met zijn bruine rechterhand, waaraan een prachtige edelsteen prijkt. Hij is groot, goed gevormd en gespierd.

De anderen luisteren; de vrouwen stilzwijgend en onbeweeg-

lijk als sfinxen in de ondoorgrondelijkheid van hun geslacht. Ik kijk hen aan, de nieuwsgierige blikken achter de half-geloken oogharen verscholen. Ik luister naar het gepraat van den avonturier en voor mijn geest ontrollen zich de spleenige beelden, die hij oproept en ik vraag me af, welk fataal geloof in onze zielen de vergetelheid plant, boven de heerlijkste hartstochten. Ik denk er tevens aan, hoe deze mannen, in hun wild begeeren, de lenige lichamen der vrouwen moeten gebroken hebben, terwijl zij hen nu volkomen onverschillig laten; want ik lees in de vrouwenblikken - in hun wolvinnenoogappels - de verwondering voor deze onbegrijpelijke verveling. Zij kunnen niet gelooven dat hun betoovering niet meer naar die mannenoogen uitgaat en zij klemmen er zich aan vast, om telkens weer, als de drift den duisteren band der liefde samenknoopt, enkele oogenblikken te bezitten en te dienen.

Van Cauwe is een jonge man. De natuur schiep hem met alle teekens van rusteloosheid. Nooit omkleedde een zoo week uiterlijk zoo ruwe ziel. Lichte wenkbrauwen loopen boven zijn oogen in een smalle streep. Spaarzame haren en een bleek gelaat geven hem een banaal voorkomen. Zijn zachte stem, die soms hoog overslaat, met snelle veranderingen van toon, verrast en doet lachen, zonder dat men er lust toe heeft. Zijn bewegingen zijn onverwacht, als geregeld door de snelle ontspanning van verborgen veeren. Vooral bij het spreken vindt zijn wilde zenuwachtigheid een uitweg.

Als hij naar de zee tuurt, lijkt hij te kwijnen van liefde voor haar. Als hij een der vrouwen om een sigaret bidt, doet hij het met overdreven beleefdheid. Als hij praat, breekt hij zijn zinnen af om telkens zacht te zuchten of om de meest absurde dingen te doen: ongepast oogknippen, nederbuigende manieren en gelaatsuitdrukkingen, om van te lachen. Niettegenstaande vinden de vrouwen hem interessant en aangenaam.

De avonturier is uitverteld. Hij zwijgt, de blikken peinzend naar den horizon. Een vage glimlach ligt om zijn lippen gegoten; maar ik merk duidelijk de onrustige trillingen der spieren, die een sterke ontroering onthullen. De andere ligt op den buik in het zand uitgestrekt. Hij staart eveneens in de ruimte en leeft zich onbewust in een droom van misdaad, zoodat zijn groene oogen een harde wreedheid weerkaatsen. Maar eensklaps angstig door zijn eigen gedachten, wendt hij zich met een lenige beweging om. Hij kijkt

naar een der vrouwen en lacht haar toe, zoodat zijn scherpe tanden in de zon glinsteren. De jonge vrouw, lui op de ellebogen geleund, rekt zich als een ontwakende tijgerin, gewekt door de geheimzinnige kracht van zijn blik.

Wat zijn zij mooi, deze vrouwen, onder de heldere zon, in het witte zand, waarop hun bruin lichaam lui neder ligt! Er is de blonde Julie, het zachte madonna-gelaat omkranst met zijdeachtige gepermanente lokken, de wijde oogen overschaduwd door donkere wimpers, den mond als een kleine roode papaver. Zij heeft een stille maagdelijke nederigheid over zich, die meer natuurlijk is dan gemaakt. Aan haar handen merk ik geen enkel juweel. Om haar lichaam prangt een lief zijden badpakje, dat alleen haar vrouwelijkheid verbergt en vormen vleit, niet minder volmaakt dan die van een Venus van Millo in het koude doode marmer.

Maria, de bruine, met de donkere bacchante-oogen, die ieder minnaar vergetelheid schenken. Haar huid is bruin als van een gitana, haar mond groot en levendig-rood, met kleine scherpe tanden, die blinkend bliksemen. Zij is van die jeugdige magerheid, die het oog geen aanstoot geeft en een van dit soort vrouwen, die andere vrouwen niet mooi vinden, maar die voor de mannen onweerstaanbaar zijn, door een eeuwige jeugd en warmte; wat nochtans niet wegneemt, dat zij koud als marmer zijn, indien het noodig blijkt voor hun bescherming. Een fantasie-badpakje van zachte blauw- en witte zijde maakt geheel haar kleeding uit.

Wat tegenstelling vormt de derde, bij deze twee vrouwen vergeleken! Margreid, de zangeres, die door de gewoonte voor het voetlicht te treden, de manieren van de wereld heeft. Haar gelaat, dat van een licht ovaal is, haar licht-gebogen neus, haar grijze koele oogen en haar scherpe roode lippen geven haar een innemend en edel uiterlijk, nog verhoogd door de mooie zwarte haren, die het hoofd omkransen en wangen doen uitstralen, waarop lucht en zon een mooie rose kleur getooverd hebben. Zij is niet meer van eerste frischheid, maar een hart van eeuwige jeugd maakt dat zij een gratie heeft van een koningin zonder rijk.

De stemmen van mijn vrienden trekken mijn aandacht. Zij zijn beiden opgestaan en laten hun strandmantels van het lichaam glijden. Zij rekken de luie ledematen naar de zon. Dan geven zij elkaar de hand en loopen langzaam naar de zee. De ernst valt van

hen af. Kunst en literatuur zijn vergeten. Zij zijn nu twee naakte menschenkinderen, die elkaar lief hebben en deze liefde en het geluk, dat zij in hen opbouwt, liggen op hun gelaat te stralen.

Ik kijk hen na. Ik voel geen lust, om uit mijn gemakkelijken ligstoel op te staan. Ik speel een spel, dat mij steeds weer aanlokt en mijn tegenspeler is het leven en de kaarten, die ik moet doorzien zijn menschenzielen. Het verwondert me dat ik mijn eigen vrienden, die ik jaren ken, nu voor het eerst physiek zoo mooi zie en ik begrijp dat het komt, doordat ik in hen alleen den geest zag. Nu moet ik bekennen, dat de harmonie tusschen lichaam en geest beiden tot volmaakte wezens maakt.

De anderen kijken eveneens naar hen. In de oogen van de mannen komt een oogenblik ongeveinsde bewondering, maar de kleine vlammetjes dooven snel in cynisch glimlachen; want zij zijn overtuigd dat niets zoo vergankelijk is als deze jeugdige schoonheid en liefde. Zij trekken weer aan hun sigaret, verzinken in loome mijmerij en keeren in zichzelf, alsof gansch de wereld hen met verveling vervult. De vrouwen staren nieuwsgierig naar het jonge paar, alsof een magnetische kracht hen daartoe dwingt; maar zij zijn vrouw genoeg om niet te laten merken, hoezeer zij deze jeugd en dit geluk benijden. Een zonderling ontzag weerhoudt de bittere schimpwoorden op hun lippen. Ik zie hoe een siddering van afgunst door hun lichaam vaart en ik kijk scherper naar de gezichten, die allengs vervagen achter een masker van hoon en nijd.

Het vleesch valt van hun zielen af. Ik aanschouw ze naakt; enkel omkleed met het slijk, dat er door zonde en leugen tegenaan spatte. Zij zijn door verbittering ingevreten, door hoogmoed gezwollen en door verveling - zat als zij zijn van alle vermaken - leeg en ellendig en vermits alles hen steeds gemakkelijk lukt, doordat zij alle gestelde doeleinden noch hoog, noch grootsch kiezen, wreken zij zich op deze verveling door kwaad te spreken van de wereld, van het leven en van de menschen, die zij kennen.

Zij hebben hun engen kring van rijke verveelde menschen, immer op zoek naar vermaak en gevlei. Het geluk van anderen vertoornt hen. Zij scheppen er genoegen in andermans vreedzaam leven te verstoren. Zij zijn sarcophaga carnaria's, die het vleesch dat ze raken besmetten. Zij zoèken de gelegenheid om onheil te stichten en daar zij zich honderdmaal meer voordoet dan die van

het goed, deden zij al heel wat ongeluk aan. De ondeugd schrikt hen niet af. Zij spotten met naïefheid en terughouding en nemen de deugd als doel van hun redeloos prikkelspel. Daarenboven sparen zij zich niets, dat hun hartstochten kan opwekken. Zij verzwakken en degenereeren alzoo elken dag een graad. De goede opvoeding, die zij ontvingen, houdt hen haast van het booze niet meer terug. Zij hebben zelfs een valsche schaamte voor de deugd. Zij zijn als verloren zielen op den donkeren Styx. Na eerst met krachtige slagen den stroom opwaarts gezwommen te hebben, raken zij vermoeid en zien naar een gelegenheid uit om te rusten; maar zij ontdekken dat de boorden te glad zijn, om er zich aan vast te klampen. Zij kunnen dus niet rusten, worstelen wanhopig en putten zich uit. De kracht verlaat hen. Hun doodvermoeide armen worden zwaar, als lamgeslagen vleugels. De vloed voert hen onmeedoogend mee.

Bij dit fantasmagorisch spel der zinnen vloeien de jaren sneller dan de uren voorbij en ieder jaar neemt wat weg van de schoonheid en de beschaving, door deze vijf menschen voorgesteld. Zij leven niet in zichzelf, maar in een reëele en psychologische wereld, die mènschenhanden verleelijken en die door menschelijken geest ongezond wordt gemaakt.

Terwijl ik staar en zie, vrees ik, voor hen, een snelle vergankelijkheid, want zij zijn niet opstandig tegen deze degenereerende variatie. Zij dragen hun lijf als een ijdele kroon, een schoonheid, die zooveel angst en bekommering moet dekken. Met eigen handen hebben zij hun geest aan banden gelegd en het zijn banden, die niets meer kan verbreken...

Eensklaps nemen de gezichten en de gestalten de oude vormen aan. Zooals 's morgens de schaduwen verzwinden, als de zon den oostenlijken horizon opensmijt, den hemel doet opvlammen en de wereld uit het mysterie van den nacht oproept, zoo komt alles voor mijn oogen terug. Ik herken duidelijk de vrouwen en zie de zuivere, teedere kleur van hun wangen, den glans in hun oogen, hun lokken in den zachten wind. Ik zie de mannen, bruin gebrand door de zon. Ik aanschouw hen allen, hoe zij uiterlijk zijn. Hun stem is zacht en klinkt beschaafd, maar sterk door onderdrukte innerlijke gevoelens, bedenkelijk aantijgend en vleiend. Zij zijn

menschelijk: noch min, noch meer en ikzelf voel me eensklaps als iemand ten prooi aan een droom, die me zoo benauwt, dat ik er haast den adem bij verlies.

Een sterke bries doet me zacht rillen. Ik zucht, verwonderd en buiten mezelf. Ik ruk de blikken van het groepje los en keer de oogen naar den hemel, die blauw is en strak gespannen, met de gele zon er in gehaakt en die zelf vastgeplakt ligt tegen de zee, aan den verren horizon. Achter mij liggen de duinen en meer links de dijk, met de huizen. Verder weg lijnt een donkere streep de pier van Zeebrugge, met den vuurtoren, als een molen zonder wieken. Een groote stoomboot loopt recht op het staketsel toe. Voor mij deint de zee haar machtigen schoot op en neder en stort zich spelend op de springende en worstelende baders. Verder weg dobbert één enkel zeil op de baren en het zicht van deze eenzaamheid op de oneindige verlatenheid giet mijn hart vol serene rust en doet mijn geest in kalmte en vergetelheid baden.

Heist a/Zee. Hotel ‘Les Mouettes’
1/8/1938.
FRANS VERDOODT.

Aan een vriend

Slaak, liefde-bedelaar, slaak, met uw stem van goud,
den donker-rooden kreet van uw gepijnd verlangen:
ge zijt als de avondzon, ontstekend kleur-gezangen
op iedre baan der zee, op elken boom van 't woud.

Uw onverzaden hart - al zij het ook uw doem -
dat altoos kloppend jaagt en hunkert, door de dagen,
naar immer ijlend heil, 't gelijkt den zonnewagen
die 's avonds, moe-gereisd, verzinkt in eigen roem.

Al dooft de schoonste kleur, uw zang zal niet verzwinden;
hij leeft, als 't sterrenheir, in onverdoofbre pracht:
het hoogst en volst bezit is wat men immer wacht,
o liefde-bedelaar, o goddelijke blinde!

AUG. VAN BOECKXSEL.

Na-zomer...

Er is weemoedig windgefluister,
en om de huizen in de straat
weeft de avond vreemden luister,
nu ik de wereld niet meer haat.

Gelijk het licht boven de boomen
en al dit leven, zullen vergaan,
zoo zal ook ik met al mijn droomen
van liefde en haat ten onder gaan.

Laat om onz' handen nog even spelen
van avondzon het teeder rood;
morgen komt de dag voor velen,
maar ook voor één van ons de dood...

B.C. AUDEN.

Avondgebed

Vader, ik ben maar een lach die verglijdt
aan den mond van uw oneindigheid.

Iemand die de liefde heeft liefgehad, een kind,
dat geleden heeft omdat het heeft bemind.

Eén die zwervend nergens rust,
maar vreemd in iedre pijn berust,

verdronken ligt aan uw genaden en uw leed,
en stof wordt met het stof dat hij betreedt.

Wàt aarde en wàt heimwee naar uw verre steden,
uw uiteindelijke stilten, onbekend en onbetreden,

nu deze dag aan rode avondkimmen sterft
en duizend wonden in zijn lichaam kerft.

Eén die wankel drijven moet en zich het hart bezeert,
die snikkend afvaart eens en nimmer wederkeert,

want de late sterren hebben wild van U geschreid,
en zijn dromen liggen aan uw goedheid neergevleid.

FRANZ ZONNEBERG.

Vogels van diverse pluimage

Johan Daisne, Kernamout, Brussel, A. Manteau, 1938.

-Kernamout, Poëma uit den Herfst, met vijf houtsneden van Victor Stuyvaert, is een van de opmerkelijkste moderne balladen uit de hedendaagsche Vlaamsche en Nederlandsche poëzie. Het genre werd nieuw leven, nieuw bloed ingespoten, vooral sedert het slagen van Werumeus Buning met zijn **Maria Lécina.** Nochtans vertoonen zich ook in Vlaanderen teekenen ten goede, om te beginnen het werk van Daisne zelf. Hij immers was het die, uit het Russisch, een metrische vertaling bezorgde van **De bronzen Ruiter** van Poesjkin (zie **Poesjkin**, Brugge, De Garve, 1937), een feit dat in de Vlaamsche poëzie niet onopgemerkt is gebleven en op een hernieuwde belangstelling voor het epische genre wijst. Wezen we voor kort niet op **De zonneblinde ruiters** van Marcel Coole, die, samen met Daisne en Luc Van Brabant, dat oorspronkelijke tijdschrift voor poëzie, **Klaverendrie**, uitgeeft? En komt het poëma **Kernamout** die hernieuwing niet bevestigen?

> Deze legende, Lezer,
> is het vreemd verhaal
> van ridder Kernamout
> en jongfer Doregonde,
> zooals ik 't achteraan
> in een zeer oud missaal
> eens op de vliering heb gevonden.

In deze middeleeuwsche legende-atmosfeer en in dezen toon zet het gedicht in, ontwikkelt het zich en gaat het naar zijn einde, als een muzikale constructie. Buiten atmosfeer en toon is het rhythme er van de grootste kwaliteit: soepel en streng-doorzichtig en sonoor vloeien de verzen. Boutens heeft ons met **Beatrijs** een eenig mooie transpositie gegeven van de bekende legende, maar Daisne staat met zijn gedicht nog dichter bij ons, doordat hij, naar mijn gevoel, met nog eenvoudiger taalmiddelen, eenvoudige gevoelens vermag in te kleeden. Het ongecompliceerde is hier tot duurzame schoonheid uitgegroeid. Iets waartoe niet ieder in staat is.

Van Daisne hebben we trouwens nog heel wat te verwachten. Hij is zoowat, in de Vlaamsche poëzie, onze Tausendkünstler, beoefent verschillende en disparate genres, waagt zich aan elk

rhythme en aan elke visie, en slaagt, buiten enkele niet te loochenen mislukkingen, in elk van die genres, op zijn minst, oorspronkelijk. Zijn Julo-gedichten, - lezers van **Klaverendrie** weten wat ik bedoel, - zijn, op dat gebied, evenals **Kernamout** op een ander terrein, evenveel réussites, waarover over kort nog wel te spreken valt. Ook voor zijn Poesjkin-vertalingen en zijn belangstelling voor de Russische dichtkunst is zijn krachtinspanning onvoorwaardelijk te loven. Er roert entwat in dien jongen man!

J.W.F. Werumeus Buning, In Memoriam, 5de druk, Amsterdam, Em. Querido, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1938.

- Ik citeerde daareven den naam van Werumeus Buning. Zijn poëzie is voor de Nederlandsche letteren een ongewoon bezit. Er is er geen tweede die het gewone, schijnbaar rhythmenlooze woord zoo gevoelig weet om te buigen tot een taalweelde, waarvan de voornaamste beteekenis ligt in den eenvoud, die hier rijkdom is. **In Memoriam**, een bundeltje verzen aan de verre geliefde, dat nu reeds een 5den druk kent, bevestigt dit oordeel. Die bundeltjes, die men voor geen geld van de wereld zou willen missen, zijn nu ten slotte niet zoo talrijk. **In Memoriam** behoort nochtans tot die kleine keuze, die men, naar gelang men zich inwerkt in de literatuur van een volk, geleidelijk aanlegt en waarnaar men steeds grijpt, wanneer men de behoefte heeft het woord, niet enkel als woord, maar als uitdrukking van een mensch te ondergaan. Want, dat is het: **In Memoriam** blijft een blijvend bezit in de Nederlandsche poëzie, als gevoelige uiting van een gevoelig mensch.

Pierre van Valkenhoff, De gouden Tak, Maastricht, Leiter-Nypels, 1937; H. Kzn. Poot, Bloemlezing uit zijn gedichten, samengesteld, ingeleid en toegelicht, (Klassiek letterkundig Pantheon), Zutphen, W.J. Thieme, 1939.

- **De gouden Tak** is een verzameling essay's over 17de eeuwsche dichters als Bredero, Revius en Huygens, figuren als Staring en Hemkes en moderne dichters als H. Roland Holst, Van Duinkerken en Engelman. Het wil me voorkomen, dat Van Valkenhoff een scherpzinnig inzicht heeft in de literatuur van de oudere periode, solider dan in die van onzen tijd. Hij is meer literatuurhistoricus dan criticus, dunkt me, en munt vooral daar uit, waar hij het waagt de literaire persoonlijkheid van een dichter ook met het cultuurbeeld in verband te brengen en beide op die manier in te schakelen in den tijd. De 17de eeuw heeft hij onder de knie en de opstellen over Bredero en Huygens zijn haast modellen te noemen van flink gedoseerd onderscheidingsvermogen en van rijpelijk overwogen zegging. Dat hij veel over heeft voor wat nu eenmaal ‘tot de historie’ behoort, bewijst genoemde uitgave van de gedichten van Poot. Hier weer

geeft de inleiding tot deze bloemlezing blijk van een duidelijke historische visie op Poot, zijn werk en zijn tijd, en het wekt den indruk, dat deze nog jeugdige literatuurhistoricus vooral belangstelling gevoelt voor perioden en figuren, die of wel zoo wat in den vergeethoek zijn geraakt, of wel nooit voldoende naar waarde werden geschat. Het zou me niet verwonderen indien Van Valkenhoff, in die lijn, een opdelver werd van vergeten of verborgen schoonheid. Opstellen over Revius en Hemkes, alsmede deze uitgave van Poot, bevestigen dit.

Daan Boens, Klaarten, Ingeleid door Johan Daisne, Brussel, Onze Tijd, 1939.

- Er zijn elegische dichters, die alleen maar zingen voor zichzelf en er niet toe komen buiten den kring van hun eigen leed te treden. Er zijn er andere, die daar wel toe in staat zijn, en dan een soort bezwerende, pythische rol spelen en zoo het contact zoeken met den evenmensch. Het spel met het woord wordt voor hen een spel van levenswijsheid, zoodat dichter en moralist bij hen een soms zeer gelukkig en zelfs harmonisch huwelijk aangaan. Daan Boens behoort tot de laatsten. Wie wijsheid schept weet wat het leven is, wie zich bezint heeft dat leven hartstochtelijk lief. Zoo ook Daan Boens: als mensch is hij een eenzame, als eenzame voelt hij zijn verbondenheid met mensch en wereld, zoodat hij zich ten slotte toch wat minder eenzaam gaat voelen en houden van wereld en dingen, vrouw, wijn en eeuwigheid.

> Want alles reikt naar eeuwigheid
> in mij, in u en in ons allen.
> Een avond is nog dag, bevrijd
> van grenzen... en de sterren vallen.
>
> Zij vallen, en wij weten, nu,
> hoe schoon het was in onze handen.
> Er zinkt oneindigheid op u
> en over mij: een zoet ontbranden;
>
> dit branden wordt de troost der zinnen,
> verlangen naar oneindigheid,
> daar liefde de eigen grondloosheid,
> in ieder nieuw bezit, wil winnen.

Het sonnet, wellicht meer nog het kwatrijn, is voor zoo een dichter, die zijn ervaring en wijsheid het duurzaamst tracht te verwoorden, een gereede vorm. Omar Kheyman is en blijft hier het groote voorbeeld en Daan Boens lijkt me, ook wat de levenshouding betreft, een verre neef van hem te zijn. **Relativiteit** heet een kwatrijn:

> Daar is geen weg terug, alleen een droom van morgen,
> die wordt, als relikwie, in schrijn van 't hart geborgen.
> Daar is vergankelijkheid, daar is een droom die schreit,
> daar is het wenkend leven in onzekerheid.

Droom en werkelijkheid:

> O Kies het vleesch: - de droom heeft geen gelaat;
> de vrouw is nieuwe goudmijn, steeds te ontginnen;
> de zon, die over de woestijnen gaat,
> aanschouwt alleen den dood; - maar wij: beminnen.

Of nog, **Ode**:

> Uw vrouwenhand bereidt mijn avondeten,
> uw rillend lijf geeft mij mijn lust en rust.
> Hoe zal ik, in mijn gansche leven, weten,
> wat mij, in u verzadigt: spijs of lust?

Dichters, die hun ‘bezinningen’ krachtig en meteen beweeglijk weten te verduurzamen, bezit de Vlaamsche lyriek nu niet zoo veel. Daarom is ons het werk van Daan Boens, die daar wel toe komt, zoo lief. En liever is het ons wellicht nog, omdat het zoo vast in het leven wortelt, als het leven zelf, ‘klaar’ is.

De Bladen voor de Poezie.

- Onverdroten zet de redactie van genoemde reeks haar actie voort tot welzijn van de poëzie, i.e.: uitgeven wat het uitgeven waard is en zich houden aan een streng schiftingsprincipe. Er kan trouwens niet veeleischend genoeg worden te werk gegaan en zoo komt het mij voor dat, in onderhavigen jaargang, er wellicht nog enkele nummers achterwege hadden kunnen blijven. Frans De Wilde met **Het eenzaam Hart** treft in ieder geval door een concrete zegging, die alleen maar het strikt noodzakelijke woordmateriaal toelaat, om een gevoel of een idee onder woorden te brengen. **Sappho** vooral en ook **L'inconnue de la Seine** zijn twee gedichten die tot het beste behooren uit den laatsten tijd. - Jaak Gommers en Ludo Poplemont, de eerste met **De Dans van Salome**, de tweede met **Het doorzichtig Masker**, geven zeer zeker blijk van een subtiel versgevoel, doch zouden zich misschien wat meer moeten concentreeren op de kern van hun gedichten, vooraleer ze te verwoorden. - De bloemlezing van Dr. A. De Poortere, **Dietschland zingt**, heeft de gebreken en kwaliteiten van het genre. Een dergelijke keuze is te vervangen door tientallen andere, die evenzeer hun rol zouden vervullen. - Met **Moederschap** van Marcel Coole stijgt het niveau: rehabilitatie van het gevoel in gevoelvolle verzen, al kenmerkt het

geheel zich toch door een zegging en een plastiek, die ook meer aandacht heeft voor het reservaat der gewone werkelijkheden om ons heen. - Bart Vrijbos met **Met Vrouw en Kind** sluit direct aan bij het thema van Coole en behandelt het, duidelijk, anders. Maar goed ook! Zijn vers is minder vol en gaaf dan dat van Coole, minder limpide van inhoud, doch kent nochtans gelukkige, zelfs zeer geslaagde momenten. Wat nochtans bij hem minder dan bij Coole tot zijn recht komt is: het slagen van het gansche gedicht.

Paul van Keymeulen, Stille Liebe, Kortrijk, Steenlandt, 1938.

- Er zijn bundels die treffen door het woord, andere door het beeld, nog andere door den toon: **Stille Liebe** behoort tot de laatste. Niet dat hier afgeteekende kwaliteiten naar voren treden, doch deze jonge man heeft iets te zeggen en hij zegt het zoo, dat wij toeluisteren. Een gedicht als **Patrijzen** herleest men en het is reeds niet weinig, iemand er toe aanzetten de verborgen charmes van het woord nog eens na te proeven. Op dat naproeven komt het aan!

Jan Vercammen, Volubile, Antwerpen, De Sikkel, 1939.

- Ik heb reeds in dit tijdschrift de gelegenheid gehad om al mijn bewondering te zeggen voor het werk van Vercammen. Die bewondering, die geen critiek uitsluit, - wat ook ten gepasten tijde is gebeurd, - blijft onverdeeld, vooral na publicatie van **Volubile**, zijn laatsten bundel. Vercammen behoort tot ons halfdozijn beste dichters, van wie het werk voor onzen tijd, wat niet beteekent van onzen tijd, kenschetsend is. **Volubile** bevat gedichten die we mogen aanstrepen voor de toekomst. Er is er geen dat onbelangrijk is. Niet dat er geen aanknoopingspunten aan te wijzen zijn, Vercammen doet het trouwens zelf (Rilke), doch zijn poëzie is kenmerkend voor de stem, voor den adem, voor het aangezicht die ze suggereert. Een gedicht van Vercammen is er niet een van Buckinx of ook niet van Daisne, en dat is de aanwinst, waarmee moet worden rekening gehouden. Geen der jongeren, die thans weer worden opgevolgd door nog jongeren, zal in onze hedendaagsche poëzie de eenzaamheid, het ‘eenzaam zijn’ en het kind, zoo indiep hebben gerealiseerd in het woord, als hij. **Volubile** is, met **Het helder Gelaat** van Herreman, **De Dans der Kristallen** van Buckinx, **Kernamout** van Daisne, een bundel die meetelt om de leefbaarheid van onze poëzie te bewijzen.

Robert Franquinet, Andrianoer en Fatima's Heimwee en Ghislaine La Bruyère en ik, Maastricht en Brussel A.A.M. Stols, 1939.

- Ten slotte geldt het gedicht alleen maar door het rhythme. Men kan daar nu in het oneindige omheen theoretiseeren,

steeds komt men terug tot hetzelfde uitgangspunt en houvast: het rhythme, bloedslag van gedicht en leven. Bij den een is het sterker geaccentueerd dan bij den ander, bij den een minder ingekleed dan bij den ander, hier breekt het door tusschen het wier van plastiek en klank, daar ligt het naakt op de hand, - bij allen, de besten, is het bestendig aanwezig. Ik zou niet durven zeggen, dat **Adrianoer** geen plastische en sonore schoonheid bezit, doch het belang van het heele poëem ligt in het rhythme. In het rhythme en in dit verwijlen in een sfeer van werkelijkheden, die heelemaal buiten de gewone werkelijkheid liggen. Franquinet heeft met dit gedicht in verschillende zangen, - de poëzie benadert hier inderdaad den zang, - vooral bewezen, dat, zelfs in onzen tijd van zakelijkheid of 'verharde romantiek', of hoe het ook te noemen is, voor de dichtkunst steeds verscheidene wegen toegankelijk zijn, als het instrument dat de dichter bespeelt maar soepel genoeg is, om uit te drukken wat hij te zeggen heeft. Is deze voorwaarde er, dan is er ook plaats voor welke poëzie ook. - **Ghislaine de La Bruyère en ik** is, alhoewel in proza geschreven, wellicht meer het werk van een dichter dan van een prozaïst. Zooals dat veelal gebeurt bij dergelijke verhalen van een jeugdliefde, wordt hier ook geschreven van uit een sfeer, een atmosfeer, een totaal van stemmingen. Tot de bouw van den zin toe, de woordkeus, de deining worden daarmee afgestemd. Dit is nochtans bij oogenblikken klaar en sober, iets dat goed aandoet te midden van veel hedendaagsch geschrijf. Een kostbaar boekje, dat vooral, als oefening in proza, zijn waarde zal behouden.

Dr. G. Stuiveling, Een dichter verliefd, Brieven van Jacques Perk aan Joanna C. Blancke, uitgegeven en ingeleid, Den Haag, H.P. Leopold, 1939.

Een kostbare verzameling documenten, die eenerzijds bewijzen dat, naar gelang de tijd het zijne zal doen en nieuw materiaal aanbrengen, literaire verschijnselen en figuren, zoo niet een ander aspect zullen aannemen, dan toch worden herzien en genuanceerd, en anderzijds dat een figuur als die van Perk één en verscheiden is en blijft. Met het oog op Perk's gevoelsleven is dit bundeltje een steen te meer, die bijgebracht wordt om het 'verschijnsel Perk' volledig uit te bouwen. Hierbij zij aangestipt, dat Dr. Stuiveling eveneens de correspondentie Vosmaer-Perk voor kort bezorgde.

Ed. Hoornik, J. Greshoff, Dichter en moralist, Amsterdam, Van Kampen, 1939.

Is het een Greshoff-cultus dien we beleven, of een schatten van zijn werkelijke waarde? De laatste onderstelling lijkt me de beste te zijn. Na de substantieele studie **Aardsch en**

hemelsch van S. Vestdijk over de poëzie van Greshoff, weet Hoornik het klaar te spelen, in een twintigtal bladzijden, een van de aspecten van het ‘Greshovianisme’ duidelijk te belichten. De mensch en de dichter Greshoff worden in dit boekje, elk op hun beurt en afhankelijk van elkander, beschouwd, zoodat het geheel uitgroeit tot een korte, doch zakelijk gedocumenteerde karakteristiek.

M. RUTTEN.

Boekbeschouwing

Hermann Rauschning. - Die Revolution des Nihilismus. Europa-Verlag, Zürich; 12e duizend; 510 blz.; ing. Zw. fr. 9; geb. Zw. fr. 11.

De vroegere voorzitter van den Danzigschen Senaat, eens zelf nationaal-socialist, geeft hier een volledige analyse van de Duitsche werkelijkheid; de eerste uitgaven van dit snel befaamde boek waren spoedig uitverkocht; ook deze nieuwe editie, (de vijfde) aangevuld na de 'abdicatie' van München, zal door duizenden gelezen en bestudeerd worden. Wat achter en vóor de schermen in het Derde Rijk geschiedt werd tot heden toe nergens zoo onverbiddelijk, zoo scherp, en toch zoo zakelijk, onthuld als in deze bladzijden van iemand, wiens politieke kennis door iedereen dient erkend. Hermann Rauschning werd in 1887 als zoon van een Westpruisisch officier te Thorn geboren; in 1911 promoveerde hij met een historische thesis aan de Berlijnsche hoogeschool; hij streed in den wereldoorlog mede en werd gewond; daarna hield hij zich bezig met het beheer van zijn landgoed in Groot-Werder (Vrijstaat Danzig). Sinds 1931 was hij lid van de nationaal-socialistische partij. Van de lente 1933 tot den winter 1934 stond hij aan het hoofd van de Danzigsche regeering; nadat hij zich verzet had tegen de volkomen 'gelijkschakeling' van het 'totale' leven in de Vrijstad, moest hij aftreden, maar bleef nog een geheel jaar ijveren voor een constitutioneel bewind, totdat allerlei harde boycottmaatregelen hem dwongen zijn politiek en landbouwkundig bedrijf te staken, zijn goed te verkoopen en zijn leven in het buitenland in veiligheid te brengen. - Hier het plan van zijn 'Revolution des Nihilismus': I. De overwinning van de 'Nieuwe Orde'; politieke motieven en tendensen in het Derde Rijk (De weg naar het Nihilisme. De bestendige Omwenteling. De zelfvernietiging van de oude orde-elementen). II. Dictatuur in de Dictatuur; de politieke rol van de weermacht in het Derde Rijk (Van Rijksweer tot Weer-rijk. Vergissingen en medeplichtigheid. Omwenteling of Restauratie). III. De nieuwe verdeeling van de wereld; motieven en methoden in de Duitsche buitenlandsche politiek (Het vredeswerk der gerechtigheid. De criteria der 'buitenlandsche' politieke Omwenteling. Het oprukken in de Revolutie. De tendens naar het maximum aan macht en heerschappij). - Naar men bemerkt ontsluiert deze sociologisch-politieke arbeid het huidige Duitsche wezen tot in zijn diepste roerselen, geleid door de zorg om het lot van de natie, wier toekomst den auteur met bange vertwijfeling vervult.

Jef van Wezemael. - Flandre au Lion. 90 blz.; fr. 5. Bij den schrijver: Ibissenstraat, Boschvoorde.

Deze schets der Vlaamsche Kwestie, gevolgd door 'Vlaamsche Zinnebeelden' is een uiteenzetting van het Vlaamsche vraagstuk, opgesteld ten behoeve van de Franschtaligen: Wat Vlaanderen denkt; de positie der Vlamingen voor de gebeurtenissen; de reakties der Vlaamsche pers. - Het wordt inderdaad tijd, dat men aan het Franschlezend publiek de Vlaamsche toestanden duidelijk kenbaar zou maken. Het werk beschrijft den oorsprong en de ontwikkeling van de Nederlandsche taal; schetst de geschiedenis van de Vlaamsche beweging; brengt

een overzicht van de laatste veroveringen en der huidige eischen, met statistieken ter staving der thesis; handelt ten slotte over de beteekenis van enkele Vlaamsche zinnebeelden: Guldensporenslag, Zannekin, Artevelde, Vlaamsche Leeuw, Blauwvoet, IJzerbedevaart, Reinaert, Ulenspiegel. Evenzeer als zijn vorige publicaties ‘Le Fascisme à la conquête de la Flandre’ en ‘Bruxelles, trait d'union ou pomme de discorde?’ schreef de auteur deze studie met de edele bedoeling niet enkel de oogen, maar ook de harten te openen en te verlichten.

Echter moeten wij vaststellen dat, wat de feiten tijdens en na den oorlog betreft, de schrijver zijn licht aan een extremistische kaars heeft aangestoken en daardoor onnauwkeurigheden en onwaarheden heeft neergeschreven, die telkens ten voordeele van het activisme uitvallen.

Adam Rutherford. - The Great Pyramid. Beverley Gardens 39, Belmont, Stanmore, Mddx., Londen; 400 blz.; 7/6; talrijke plans en grafieken.

De schrijver, zeer bekend Engelsch pyramidoloog, bezocht meermalen de Groote Pyramide van Khufu (Cheops) en bestudeerde haar bouw, innerlijk en uiterlijk, gedurende minstens 25 jaren. Hij deelt hier de uitslagen van zijn ernstige onderzoekingen mede, benevens de meest recente inlichtingen aangaande dit raadselachtige onderwerp, verstrekt door tal van andere wetenschappelijke figuren van eerste gehalte. Rutherford's theorie steunt op feiten en ideeën, gedeeltelijk wel aan zijn collega's-navorschers ontleend, doch zoo vereenigd, dat zij een stelsel vormen. Het probleem ‘Spreken de Steenen?’ blijkt opgelost. Tijdens zijn behandeling daalt de auteur nu eens af in de aarde om dan weer op te stijgen tot tusschen de sterren, voert hij den lezer zoowel door het godenrijk van het Oude Egypte als door het Ur der Chaldeeën, zoowel langs den heuvel van Golgotha als langs de oudste monumenten van Engeland (cf. Majoor van der Vecht). Zij, die in de Groote Pyramide slechts een Egyptischen tempel zien, zullen er zich rekenschap van geven, dat dit bouwwerk een nauwkeurig systeem van astronomische chronologie bevat; dat bewezen wordt, dat dit systeem de tijd-basis is van de wetenschap van onze zichtbare ‘evolutie’; dat de aldus gegeven uitbeelding uitgedrukt is in termen van moderne wetenschap; en dat aldus uitgedrukte moderne wetenschap dateert van de dagen van Kepler en Newton, en toen de Pyramide gebouwd werd, onbekend was.

Dr. B. Wielenga. - De Bijbel als Boek van Schoonheid. 5e druk; Kok, Kampen; 400 blz.; ing. fl. 1,60; geb. fl. 2,25.

Katholieke critici heeten elke bladzijde van dit niet-Roomsche gewrocht een feestgerecht, het geheel een geweldig werk. De groote Nederlandsche bladen kenschetsen het als monumentaal, magistraal; als de eerste poging om den Bijbel als bron van Schoonheid te waardeeren, zoodat men letterlijk verklaren mag, dat een gelijke van dezen arbeid niet bestaat. Wij ook getuigen hier iets eenigs voor ons te hebben, waaraan een ontzaglijke som geestesenergie besteed werd. Het ware daarom

onvergeeflijk, indien al degenen, die in Vlaanderen zin hebben voor Schoonheid, onverschillig aan deze standaarduitgave voorbijgingen, vooral daar zij zoo bijzonder laag geprijsd werd. Wie haar geniet wordt oneindig rijker aan grootmenschelijkheid, zooveel heerlijke dingen zijn samengegaard. Inderdaad, de schrijver heeft zich zelf overtroffen door zijn hoogst-eigenaardige kunst om de vrucht van een jarenlange studie zoodanig te vertolken, dat hij den modernen mensch diep roert en overtuigt. Zoo wordt, door zijn machtig talent, de Bijbel opnieuw voor velen een geestelijke en esthetische schat. Duizenden dichtgeslagen deuren zullen er weder door geopend worden. Wij verheugen ons daarover en erkennen, dat ‘het een dwaasheid was van de mannen der Verlichting het alomtegenwoordige boek te willen verbannen.’ Dit was ook de oprechte meening van wereldfiguren als Goethe, Schiller, Heine, Dickens, W. Scott,

Rousseau, Gladstone, Wellington, Franklin, Bach, Händel, Haydn, Mendelsohn, Wagner, Kant, Bergmann, Boyle, Newton, Kepler, Darwin, Linnaeus, Pasteur, Humboldt... De tijd van den ‘profeet’ Marx, die het volk ‘niet alleen tegen de brandkast, maar ook tegen den Bijbel mobiliseerde’, is voorbij. Dr. Wielenga getuigt, dat in Nederland de ‘bekeering’ van het beschaafde liberalisme tot den Bijbel als boek van cultuur een feit is. - Voor zijn hoog-edele bedoelingen voelen wij eerbied, sympathie en bewondering.

Miles. - Deutschlands Kriegsbereitschaft und Kriegsaussichten. Europa Verlag, Zürich; 150 blz.; ing. Zw. fr. 4; geb. Zw. fr. 6.

Op de vraag: Is Duitschland werkelijk gereed tot den oorlog, zooals zijn propagandisten aan de wereld willen doen gelooven? geeft dit werk het antwoord. Dit op zakelijke wijze. Het blijkt dan, dat de Duitsche arm snel verlammen moet na den eersten houw. Duitschland kan geen wereldoorlog winnen, al wil dit niet beduiden, dat zijn leger zijn plicht niet vervullen zou bij het uitbreken van een algemeen conflict. Ondanks al deze dapperheid zal het nochtans de nederlaag lijden, daar het spoedig niet meer zal kunnen beschikken over het noodzakelijkste materiaal (grondstoffen, levensmiddelen, arbeidskracht) en over de geestelijke energie.

R.A. Vergult. - Vrede in Europa. Hoe? Hoveniersstr., St. Niklaas; 170 blz.; fr. 18.

In dit boek worden behandeld: De Mensch (zijn zijn, denken, richting van zijn wil, zijn leven); de Familiegemeenschap; de Volksgemeenschap (volksgemeenschap, het probleem Engeland, de rascollectiviteit, de staat); de Volksstaat (zijn economisch, zijn sociaal, zijn politiek doel, de staat als opvoeder, doel, recht en plicht; de volksstaat en het Jodenprobleem); het probleem der ellende (de oorzaken der ellende, haar bestrijding, haar economische oplossing; de revolutie ter wille van de ziel).

Onze plicht, luidt schrijvers besluit, is elke regeering, die rechtvaardigheid nastreeft, te steunen, en elke religie, die moreel zedelijk is, ons vertrouwen te schenken. Vrede kan slechts gegrondvest zijn op sociale gerechtigheid en maatschappelijke en collectieve rasverbondenheid.

Dr. D. Farbstein. - Die Stellung der Juden zur Rassen- und Fremdenfrage. Die Gestaltung, Zürich; 130 blz.; Zw. fr. 3,50.

Steunende op de bijbelsche, talmudsche en rabijnsche bronnen, wordt door den beslagen auteur de houding van de Joden tegenover het rassen- en vreemdelingenvraagstuk opgehelderd. De ervaringen, door Israëlieten en Joden opgedaan met de Assyriërs, de Babyloniërs en de Romeinen, worden nader beschouwd. Waarom de Joden in Christus' tijd tegenover het Christendom stonden

vindt verder zijn verklaring, terwijl daarna hun toestand in de Middeleeuwen zeer uitvoerig geschilderd wordt. Over den ontwikkelingsgang van het probleem op onze dagen is de schrijver beknopter, daar hij oordeelt, dat hieromtrent weinig twijfel heerschen kan. Uit deze studie blijkt, dat de Joden een mensch nooit geschat hebben naar zijn oorsprong.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van J.B. Wolters, Groningen:

Dr. G. OOTMAR en J.J. VISSER: Gezond Leven. - Hygiënisch Leesboek voor het hoogste leerjaar der lagere school; geïllustreerd door H. Meyer; 10e druk; 120 blz.; fl. 0,80.

J. NAUTA: Ons Lichaam. - Lessen voor de hoogste klassen der lagere scholen en voor scholen met een vierden graad; 3e druk; 50 blz.; fl. 0,60.

C. HETTEMA: Bouw en Verrichtingen van het menschelijk Lichaam. - Voor leerlingen van vierde-graad-scholen; 10e druk; 87 figuren en 4 gekleurde platen; 120 blz.; ing. fl. 1,70; geb. fl. 1,90.

Flinke, heldere, oorspronkelijke handboeken.

D.E. MARSH: The secret Aeroplane, adapted and annotated by F. OSSENDORP; 130 blz. en 26 blz. Vocabulary; fl. 0,90.

H. GODTHELP en P.H. GREINER: Proza en Poëzie in Nederlands van 1200-1880 in drie concentrische bundels, voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs en voor zelfstudie; tweede deel; 162 blz.; fl. 1,75; geb. fl. 2.-.

Indeeling: A. Middeleeuwen; B. Renaissance en Barok; C. Piëtisme; D. Rococo; E. Rationalisme en Romantiek.

M.A.P.C. POELHEKKE: Woordkunst, opnieuw herzien door JOS. J. GIELEN, 14e druk; 212 blz.; fl. 2,50; geb. fl. 2.90.

Er is, zegt de bewerker, heel wat geschrapt, ook heel wat toegevoegd en vrij wat gewijzigd.

Van De Sikkel, Antwerpen:

NEDERLANDSCHE HISTORIEBLADEN. - Driemaandelijksch Tijdschrift voor de Geschiedenis en de Kunstgeschiedenis van de Nederlanden. 2e Jaargang, nr 3, Juli 1939; prijs per nummer fr. 35; abonnementsprijs fr. 90.

Inhoud: Prof. Dr. R.R. Post: De Egmondsche geschiedbronnen. Dr. L. Michielsen: Het kapitalisme te Antwerpen in de XVIIe en XVIIIe eeuwen. Dr. L.G.J. Verberne: 'Mijne verantwoording voor God en de menschen' van Gijsbert Karel van Hogendorp. Prof. Dr. L. van der Essen: De buitenlandsche politiek van België in het bizonder ten aanzien van Nederland. (In zijn besluit wijst de geleerde nogmaals op de October-verklaring van koning Leopold III. die de zelfstandigheidspolitiek van België inleidde en ons buitenlandsch beleid op nieuwe banen voerde. Hij brengt hulde aan de voorbereiders van deze koersverandering, koning Albert en Sekretaris Wodon. (Ons dunkens mogen hier ook de generaals Galet, Nuyten en Van Overstraeten niet vergeten worden). 'Zij hebben in den sterk uitgesproken wil van het Vlaamsche volk alle gevaarlijke verbintenissen over boord te werpen de noodige atmosfeer gevonden om het verzaken aan een resultaatlooze politiek te doen in overweging nemen. Die koersverandering heeft dan als logisch gevolg gehad een toenadering tot Nederland....' Dr. V. Celen: Nog over het gebruik van den naam Fiammingo. Dr. L.G.J. Verberne: Over objectieve aanhalingen. Prof. Dr. P. Geyl: Vrede, verdraagzaamheid en saamhorigheid. Verder Kroniek en Boekbesprekingen.

Alphabetische lijst der medewerkers

AUDEN, B.C.	559
BERGER, Johan	168
DAISNE, Joh.	497
DE BOM, Emmanuel	481
DE CAT, Herman	462
DE DONCKER, M.	255
DE KEYSER, Edward	289
DE MAN, Amelie	28
DE PRAETERE, M.	301
DE RIDDER, André	49, 97, 506
DE SMET, Antoine	337, 402, 435
DE WILDE, Frans	82, 260, 375
DE ZWETH, Erik	223, 261
D'HAESE, Jan	224
FONCKE, Dr. Robert	425
FRANCKEN, Fritz	202
FREDERICQ, L.	529
GANSHOF, F.L.	241
GOMMERS, Jaak	504
HEGMANS, Adr.	8
HOEKSTRA, R.	132
HOSTE, T.	389
JONCKHEERE, K.	215
KAMPHUIS, Gerry	227
LAMBERTY, Max	145
LAMBRECHT, Alf.	374, 503
LAVALLEYE, Dr. J.	395
LEYERS, Til	419
LEYS, Fanny	118
MARINOWER, Marcel	464
MELIS, P.	189, 238

ORTEGAT, Paul 459
PEETERS, Dr. Joz. 45, 93, 138, 141, 189, 237, 285, 333, 376, 381, 429, 477, 525, 568
PEETERS, Rob 229, 262
QUASTERS, Lode 323, 422

RED.	5, 385, 433
RUBENS, Germain	126
RUTTEN, M.	84, 135, 274, 282, 515, 561
VAN BOECKXSEL, August	159, 558
VAN DER MEULEN, M.	206
VAN SNICK, Herman	258
VAN TICHELEN, H.	37, 182, 238, 325, 468
VAN VALKENHOFF, Pierre	169
VAN WERVEKE, Hans	193
VERDOODT, L. Frans	225, 550
VON SCHMID, J.J.	15
VRIJBOS, Bert	70
WECKX, P.J.	351
ZONNEBERG, Franz	257, 560